BIJDRAGEN TOT DE TAAL-, LAND- EN VOLKENKUNDE VAN NEDERLANDSCH-INDIË

UITGEGEVEN DOOR HET

KONINKLIJK INSTITUUT VOOR DE TAAL-, LAND- EN VOLKENKUNDE VAN NEDERLANDSCH-INDIË

DEEL 94

's-GRAVENHAGE - MARTINUS NIJHOFF - 1936

INHOUD.

CORNELIS SPEELMAN
GOUVR. GENERL. VAN INDIA

CORNELIS JANSZOON SPEELMAN.

DOOR

Dr. F. W. STAPEL.

I. Van 1628 tot 1662.

Cornelis Janszoon Speelman werd den 3den Maart 1628 te Rotterdam geboren als zoon van Jan Cornelis Speelman en Hadewy of Hadewich Wittert. Het is een legende geworden, dat hij van zeer nederige geboorte zou zijn. Reeds Van der Aa maakt in zijn Biographisch Woordenboek melding van Speelman's „geringe" afkomst en Busken Huet noemt hem „een kind des volks", vergelijkt hem met den „lijndraaijersjongen" De Ruyter en zegt verder o.a. „Omtrent zijne ouders (geringe lieden, naar het schijnt) is niets bekend". [1]) Latere historici hebben vrijwel allen deze uitspraken zonder nader onderzoek overgenomen. [2]) Wij willen beginnen met de onjuistheid dezer legende aan te toonen, ook al moeten wij daartoe op ons verhaal vooruitloopen.

Speelman's vader, geboortig uit Vlaardingen, was bij zijn vestiging te Rotterdam, kort vóór 1618, schipper op de groote vaart. [3]) In 1624 nam hij, als bevelvoerder op de Eendracht, deel aan de verovering van Bahia de todos los Santos, onder zijn stadgenoot, den admiraal Jacob Willekens. [4]) Na van deze onderneming te zijn teruggekeerd, heeft hij het schippersleven vaarwel gezegd, en sedert wordt hij afwisselend koopman en zoutfabrikant genoemd. Blijkens de Rotterdamsche notaris-protocollen deed hij als zoodanig groote zaken, was mede-eigenaar van de zoutkeet aan de Leuvehaven, en had deel in de uitrusting van verschillende schepen, zoo voor de zee- als de binnenvaart. [5])

1) *Het Land van Rembrand*, II², blz. 350—353

2) Zie ook Hotz, *Journaal van Joan Cunaeus*, blz. LV—LVI.

3) De eerste maal, dat ik hem in het Rotterdamsche Gemeente-archief aantrof, was in een stuk van 1618, waarin hij genoemd wordt „schipper van Vlaardingen". Zie voor het geslacht Speelman Bijlage I hierachter.

4) Wassenaar, *Historisch Verhaal*, VII, blz. 45.

5) In een acte van 1632, betrekking hebbende op de uitrusting van het zeeschip De Zwaluw, wordt als een zijner medereeders genoemd Maarten Harpertszoon Tromp, „kapteyn ten oorlog".

Speelman's moeder behoorde tot het bekende geslacht der Witterts; zijn zuster Maritgen huwde den gegoeden koopman Dirck Verhaven en na diens dood in tweeden echt den gezienen Dr. Bernardus Craeyvanger, medicus en tevens Remonstrantsch predikant. [1]) Beneden zal herhaaldelijk blijken, dat Speelman vrienden en beschermers had onder de leden der Magistraat van zijn geboortestad, van wie er een aantal tevens bewindhebber waren van de Kamer-Rotterdam der Oostindische Compagnie. Met enkelen hunner stond hij op zoo vertrouwelijken voet, dat zij hem zelfs mededeelden, wat in de besloten vergaderingen van Heeren-XVII, de directeuren der Compagnie, omtrent hem was besproken In een brief, den 4[den] Februari 1670 uit Batavia geschreven aan die zelfde Rotterdamsche bewindhebbers, begroet Speelman hen niet slechts als zijn superieuren in de Compagnie, maar tevens als regenten „van de stadt, waerinne ick het geluck hebbe uyt eerlycke borgerlieden uwen onderdaen geboren te wesen".

Toen zijn zoon Jan te Leiden in de rechten studeerde, en zich daar „ongeacht alle vaderlycke en heylsame vermaningen", schuldig maakte aan een zeer „onvoorsichtige conduicte van leven", traden op verzoek van den vader Mr. Caspar Fagel, raadpensionaris van Holland en West-Friesland, Arent Muys van Holy en Mattheus van den Broeck, de beide laatsten raad en burgemeester van Dordrecht, als voogden op [2])

Deze zelfde heeren, vermeerderd met nog enkele anderen, als Adriaen Paats, oud-ambassadeur in Spanje en bewindhebber ter Kamer-Rotterdam, benoemde Speelman later tot beheerders zijner nalatenschap in Nederland. Dit alles maakt het, naar onze meening, wel heel duidelijk, dat de familie Speelman tot den gegoeden burgerstand moet hebben behoord.

Van zijn kinderjaren is niets bekend, doch hij heeft stellig een goede opvoeding genoten; immers reeds op zijn zestiende jaar nam de Oostindische Compagnie hem in dienst als assistent, een rang, die het begin vormde van de hiërarchie der z.g. gequalificeerde dienaren. Van de assistenten werd geëischt, dat zij behoorlijk konden schrijven en stellen, en in het „boeckhouden ende cyferen wel ervaren" waren. Uit zijn latere geschriften — Speelman heeft kasten

---

[1]) Voor de genoemde personen worde hier tevens verwezen naar de „Aanteekeningen omtrent het geslacht Speelman", Bijlage I hierachter, en de daar genoemde literatuur.

[2]) Zie hierachter, Bijlage no. VII

vol brieven, journalen, memories en notities geschreven — spreken een duidelijke, forsche stijl en een algemeene eruditie. Ook uit het feit, dat hij bij de Compagnie gold voor een expert in het boekhouden, en op nog jeugdigen leeftijd reeds benoemd werd tot boekhouder-generaal, blijkt wel, dat hij meer dan gewoon onderwijs had genoten.

Het was de Kamer-Rotterdam, die hem in het najaar van 1644 als assistent in dienst nam tegen een gage van f 18 per maand, en den 30sten December van dat jaar zeilde hij op het fluitschip Hillegaertsberch het Goereersche gat uit[1]); in de ruim 39 levensjaren, die hem nog restten, zou hij de vaderlandsche kust niet meer terugzien.

Zijn schip had een bijzonder vlotte reis, want het liet reeds 14 Mei daaraanvolgende op de reede van Batavia „het ancker druypen". Ook de gezondheidstoestand aan boord was zeer goed geweest; van de 111 opvarenden waren er slechts 3 overleden, een ongewoon gunstig percentage, dat natuurlijk in nauw verband stond met den snellen overtocht. Dit schijnt ook de Hooge Regeering te hebben getroffen, want zij laat in haar resolutieboek aanteekenen, dat de Hillegaertsberch de reis had gemaakt „recht door zee, sonder onderwege eenige plaetsen aengedaen te hebben". [2])

Cornelis werd te Batavia geplaatst op het soldijkantoor, waar hij ruim zes jaar werkzaam bleef. De archieven der Compagnie melden weinig bijzonderheden van hem over deze jaren, maar zijn vlugge promotie bewijst, dat hij tot volle tevredenheid van zijn chefs werkzaam was. In 1648, na drie jaar dienst, bevorderd tot boekhouder op f 28 per maand, bereikte hij reeds in 1649 den rang van onderkoopman, houder der logeboeken, met een salaris van f 45.

Dat hij toen reeds een strijdbaar karakter bezat, leert ons een episode uit 1650. Een ander Compagniesdienaar, de koopman Willem Alma, had om ons niet bekende redenen een wrok tegen den jongen onderkoopman opgevat, en liet hem op een namiddag door een aantal pootige slaven overvallen en duchtig toetakelen. Speelman, die aanstonds begreep van wien deze verrassing kwam, zwoer eigenhandig wraak te nemen en wachtte, brandend van strijdlust, een gunstige gelegenheid af. Na eenigen tijd kwam hij Alma tegen, en, ofschoon deze zijn meerdere in rang was, schoot hij op hem toe en ranselde hem op de publieke straat allerongenadigst af. [3])

---

[1]) Zie het *Uytloopboeckie* der Compagnie op het Rijks-Archief

[2]) *Resolutiën van Gouverneur-Generaal en Rade d.d. 15 Mei 1645.*

[3]) DE HAAN, *Oud-Batavia* II, blz 226

Het jaar 1651 bracht hem een welkome gelegenheid om nieuwe kennis op te doen en zich te onderscheiden. Toen besloot de Indische regeering een gezantschap te zenden naar sjah Abbas II van Perzië. Gezant werd de Raad van Indië Joan Cunaeus, wiens gevolg bestond uit den opperkoopman Philip Angel, als schilder bekend,[1]) den koopman Jan Maertensz Ham, die reeds in Perzië had gediend en de taal van het land eenigszins kende, den kapitein Joan of John Dutton, geboren Engelschman, en ten slotte den onderkoopman, tevens secretaris der ambassade, Cornelis Janszoon Speelman. Het uiterst belangrijke en volumineuze journaal dezer reis, die van 15 September 1651 tot 12 November 1652 duurde, is geheel door Speelman persoonlijk geschreven.[2])

Voorzien van rijke geschenken voor den sjah en de Perzische grooten verliet het gezantschap, aan boord van het jacht De Sperwer, den 15[den] September 1651 de reede van Batavia, en bereikte 4 November de eerste plaats van bestemming, Wingurla of Vengoerla, aan de Westkust van Voor-Indië, even ten Noorden van het Portugeesche Goa gelegen. De Compagnie had hier sedert 1637 een kantoor, minder om het handelsbelang van de plaats, dan om te dienen als uitkijkpost op Goa, de residentie van den Portugeeschen onderkoning.[3]) Cunaeus moest de administratie te Wingurla „visiteren", waarbij vooral Speelman als boekhoud-expert dienst deed. Men besteedde hier drie dagen aan, en zeilde in den avond van 7 November af naar Suratte, waar men den 19[den] aankwam en tot den 25[sten] visitatie hield. Een maand later, 24 December, bereikte men de Perzische haven Bender-Abbas of Gamron.[4]) Hier brak een drukke tijd aan; Cunaeus had vele zaken op dit kantoor te regelen en mutaties onder het personeel aan te brengen. Tevens werd een groot deel van zijn tijd in beslag genomen door bezoeken over en weer bij sultan en sjahbandaar — havenmeester — gepaard met veel officieel gedoe en het aanbieden van geschenken. Eerst den 12[den]

---

[1]) Meermalen gebruikte de Compagnie in Voor-Indie en Perzie schilders als gezanten. Zie LEUPE, *Nederlandsche schilders in Perzië en Hindostan in de eerste helft der 17de eeuw*. Nederlandsche Spectator 1873.

[2]) Speelman's journaal is, voorzien van een uitvoerige Inleiding en uitnemend gedocumenteerd, uitgegeven door A. HOTZ, *Journaal der reis van den gezant der O. I. Compagnie Joan Cunaeus naar Perzië in 1651—1652, gehouden door Cornelis Speelman*. Werken Historisch Genootschap, derde serie, no 26.

[3]) Zie STAPEL, *Pieter van Dam's Beschryvinge*, II, II, blz. 436 en volgende.

[4]) Van het verloop der Perzische reis volgt hier slechts een zeer beknopt overzicht. Voor détails en de politieke en commercieele besprekingen zie men het hiervóór genoemde werk van HOTZ.

Januari kon men de karavaanreis naar Ispahan aanvangen, waaraan ook 's Compagnies directeur in Gamron, Dirk Sarcerius, deelnam. Vanwege de statie maakte het gezelschap maar korte dagreizen, zoodat, mede door de officieele ontvangsten in Lar en Shiras, de reis naar Ispahan niet minder dan 47 dagen vorderde, terwijl gewoonlijk de caffila's der Compagnie dezen weg van 1340 K.M. binnen de 30 dagen aflegden. [1])

Dat Speelman onderweg groote belangstelling toonde voor al het vreemde en nieuwe, dat hij ontmoette, blijkt herhaaldelijk uit zijn verslag. Den derden Februari stond Cunaeus aan Angel, Ham en Speelman op hun verzoek toe een omweg te mogen maken, ten einde de ruïnen bij het schitterend gelegen dorp Taduan te gaan zien en opnemen. [2])

Van zeer bijzondere beteekenis is verder de uitvoerige en nauwkeurige beschrijving der ruinen van de oude koningsstad Persepolis, in 331 voor Christus door Alexander den Grooten verwoest. In den avond van den 16en Februari trok het geheele gezelschap er heen, toen men op een halve mijl van daar het nachtkwartier had opgeslagen. Speelman's verslag vormt de eerste Nederlandsche beschrijving van dit uiterst merkwaardige bouwwerk. [3])

Het valt op, dat in dit journaal eener zakenreis zulk een groote plaats aan deze beschrijving wordt ingeruimd. Dit is waarschijnlijk te danken aan de aanwezigheid van den kunstenaar Angel, die ook een zeer goede afbeelding der ruïnen maakte. [4]) Bovendien worden in het journaal een aantal opschriften in spijkerschrift gecopieerd.

Na aankomst te Ispahan begonnen weldra de besprekingen met de even grillige als hebzuchtige Perzische grooten; ze werden afgewisseld door audienties en feestelijke ontvangsten, aan welke laatste de jeugdige secretaris, als de minste in rang, slechts een enkele maal deelnam. Zijn verslagen, zoowel van de langdradige onderhandelingen als de statige ceremoniën, worden herhaaldelijk opgefleurd door

---

[1]) In 1645, toen er een zeer gespannen verhouding tusschen Perzië en de Compagnie bestond, deed de koopman Willem Basting den tocht van Ispahan naar Gamron in acht dagen, „dat bynae ongehoort is". *Daghregister van Batavia, 1644/1645*, blz. 262.

[2]) Zie HOTZ, o.l. blz. 74 en volgende.

[3]) Uitvoerige mededeelingen over Persepolis in het algemeen, en Speelman's beschrijving in het bijzonder, bij HOTZ, blz. LXXXV—XCV en 107—118.

[4]) VALENTIJN V, I, blz. 200 geeft een reproductie dier afbeelding, met de toevoeging, dat ze vervaardigd is door Herbert de Jager, wat onjuist is. Hij is tot die meening gekomen, omdat hij de teekening later tusschen De Jager's Perzische documenten aantrof Zie HOTZ, o.l. blz. XC—XCII

nuchtere of spottende opmerkingen. Zoo vertelt hij van een maaltijd, „met de Persiaensche complimentos dapper gelardeert", en geeft elders het resultaat van dagenlange besprekingen tusschen den gezant en den grootvizier over al dan niet te betalen uitvoerrechten op zijde, weer met de woorden: „maer hy (de grootvizier) songh sijn sangh: betaalt den thol", of: „Edoch de koekoek en singht sijn naam niet steetser als Sijn Hoogheyt den thol eyscht". Ten slotte echter verliest ook Speelman zijn goed humeur: „'t Valt warelijck uyttermaten verdrietigh, men dus vrugteloos sonder de minste naderingen dagh op dagh siet doorlopen".

Nadat eindelijk een overeenkomst gesloten was, waarbij de Compagnie niet al haar wenschen had vervuld gekregen, keerde men, na een reeks afscheidfeesten, terug: den 16[den] Juni werd Ispahan verlaten, waar men bijna 4 maanden had doorgebracht. Hoewel het plan was, de terugreis sneller te doen dan de heenreis, kwam men eerst 17 Augustus, dus na 62 dagen, te Gamron aan. Voor een groot deel was deze vertraging te wijten aan de geweldige hitte, die het reizen uiterst vermoeiend maakte, en veel ziekten veroorzaakte. De meeste Hollanders leden „aan de derden-daegse coortse", anderen aan hevige oogpijnen, „daar den ondercoopman Cornelis Speelman nu all omtrent 14 dagen bynaer blint aan geweest hadde, sulcx, Godt beter 't, nu te samen by den anderen onse wooninghe bynaer een gasthuys geleek, waarinne den Almogende door synen helpende zegen verligtinghe gelieve te gonnen, en yder in vorige gesontheyt herstellen". [1])

Men ging 29 Augustus met de Sperwer onder zeil, verbleef van 2 tot 6 October op Wingurla, en van den 11[den] tot den 21[en] op Punto de Gale — Ceilon — waar de negotieboeken werd gecontroleerd, om ten slotte den 12[den] November, „Godt almachtigh sy des loff en eere", behouden op Batavia aan te komen.

Bij zijn Instructie [2]) was aan Cunaeus opgedragen, overal, waar hij aanlandde, de ongeschikte ambtenaren te ontslaan en naar Batavia op te zenden, „waerentegen geëncourageert dienen desulcke, die haren dienst met allen yver en getrouwicheyt sijn presterende". Van deze bepaling heeft hij gebruik gemaakt om op een van de laatste dagen

---

[1]) Ofschoon Speelman het geheele journaal zelf schreef — tijdens zijn oogziekte waarschijnlijk aan een der assistenten dicteerde — en ook onderteekende, spreekt hij van zichzelf nooit in den 1[sten] persoon.

[2]) Deze Instructie vindt men in de genoemde uitgave van Hotz blz. XIX en volgende

der reis uiting te geven aan zijn waardeering voor den arbeid van zijn secretaris, door hem te bevorderen tot koopman.[1])

De regeering te Batavia plaatste Speelman in zijn nieuwen rang op het comptoir-generael, dat is het kantoor van den boekhouder-generaal der Compagnie, wiens secunde hij nu werd, en dien hij binnen enkele jaren zou opvolgen. Dat hij thans in de Bataviasche maatschappij begon mee te tellen, bewijst een andere benoeming. Er bestonden te Batavia een aantal burger- of schutterij-compagnieën, waarbij notabelen als officieren dienden. De voornaamste compagnie was die, welke uitsluitend was samengesteld uit onderkooplieden en assistenten, vulgo 's Compagnies pennisten. Den 15den April 1653 werd Speelman benoemd tot vendrig bij deze afdeeling.[2])

Zijn leeftijd — hij was nu 25 jaar — en zijn positie veroorloofden hem, thans ook plannen op te vatten tot de vorming van een gezin, en hij liet daartoe het oog vallen op de 15-jarige Petronella Maria Wonderaer, dochter van Sebald Wonderaer. Deze laatste was een bekende figuur in de Compagnieskringen. Reeds in 1617 wordt hij genoemd als onderkoopman, en hij wist zich in 1625 als commandeur eener vloot in de Golf van Perzië bijzonder te onderscheiden. Na in 1630 ontslag te hebben genomen, vestigde hij zich als vrijburger-koopman te Batavia, maar de Compagnie nam hem in 1636 weer in dienst als „licentmeester en sabandhar", dat is ontvanger der in- en uitvoerrechten, en havenmeester, terwijl hij in 1642 tot het gewichtige ambt van ontvanger-generaal werd geroepen.[3]) Deze functie bekleedde hij tot zijn dood, 21 Mei 1653; den volgenden dag werd hij „statelijck ter aerden gebracht, gaende d'Ed. Heer Gouverneur-Generael ende d'heeren Raden van India, nevens vele aensienelycke persoonen ende burgers, mede ter begraefenis".[4]) Deze ongewone statie bewijst, dat hij een gezien man was. Bovendien was hij zeer gefortuneerd, en dit zal stellig mede van invloed zijn geweest op het feit, dat Speelman zich voor Petronella interesseerde; beneden

[1]) Het journaal spreekt op 7 September nog van „de onderkoopman Speelman". In de rol der gequalificeerde dienaren van de Compagnie van ultimo December 1652 — *Overgecomen brieven anno 1653, I^e boeck* — staat Speelman als koopman, met de bijvoeging, dat hij tot dezen rang was bevorderd door den heer Cunaeus.

[2]) *Daghregister van Batavia, 1653*, blz. 41.

[3]) Zie voor Wonderaer VAN DIJK, *Neêrland's vroegste betrekkingen met Borneo*, blz. 12; DE JONGE, *Opkomst* V, blz. CXXVI, 240, 283—284; de *Daghregisters van Batavia* van *1626* tot *1653*, en DUNLOP, *De O. I. Compagnie in Perzië*, passim.

[4]) *Daghregister van Batavia 1653*, blz. 72

zal herhaaldelijk blijken dat hij groote waarde hechtte aan het aardsche slijk.

Op het einde van 1653 had het huwelijk plaats,[1]) en 3 Januari 1655 werd hun eerste kind, Hadewig gedoopt, welk dochtertje reeds kort daarop is overleden. Tegen het einde van dit jaar, den 28^{en} December, benoemden Gouverneur-Generaal en Rade den 25-jarigen Speelman tot het gewichtige ambt van boekhouder-generaal. De vorige titularis, Dirck Schouten, was al geruimen tijd afwezig geweest tot het verrichten van visitaties, en als gezant naar Atjeh, en gedurende dien tijd had Speelman reeds, naar de woorden der resolutie, „de generale boucken van 's Compagnies commercien in India loffelijck ende tot ons sonderlingh genoegen... gehouden". Thans heeft definitieve benoeming plaats, „in vertrouwen sich voortaen niet minder als voor desen daerin quyten ende esvertueren sal". Spoedig volgen nu nog enkele onderscheidingen, gelegen in de aanwijzing tot het vervullen van eereambten. Bij resolutie van 11 Februari 1656 wordt hij allereerst bevorderd tot luitenant „over de compagnie ministers in de stadt", en vervolgens op denzelfden dag benoemd tot lid van de Schepenbank. Deze laatste benoeming is van jaar tot jaar geprolongeerd tot zijn vertrek van Batavia in 1663.

Als koopman had Speelman een salaris genoten van f 60 per maand; de benoeming tot boekhouder-generaal had niet van een ander salaris gesproken. Hij wendde zich daarom tot de Hooge Regeering met het verzoek om verhooging van tractement, waarop hij bij resolutie van 26 Februari d.a.v. f 100 kreeg toegewezen, „onder nieuw dry-jarich verbandt".

Ditzelfde jaar werd hem een stamhouder geboren, die 16 Juli de namen Sebald Wonderer kreeg, doch ook dit kind overleed reeds kort na de geboorte.

Den 1^{en} September wees de regeering Speelman aan als curator in den sterfboedel van den zeer gefortuneerden kapitein der Maleiers, Intche Bagoes, een post van groote verantwoordelijkheid bij de ingewikkelde familierelaties van den overledene. Wij mogen uit deze benoeming ook wel afleiden, dat Speelman reeds een groote vaardigheid in het Maleisch bezat, wat wij later bevestigd vinden in zijn zeer vertrouwelijken omgang met verschillende inheemsche vorsten.

Met het bereiken van een hoogere positie en het vermeerderen

[1]) Petronella was in 1638 te Batavia gedoopt. Zie Mooy, *Bouwstoffen voor de Geschiedenis der Protestantsche Kerk in Ned. Indië* II, blz. 639; de juiste datum van het huwelijk is niet te vinden.

van zijn invloed kreeg Speelman ook een toenemend aantal benijders. een bekend verschijnsel in de Compagnieskringen dier dagen. Gewoonlijk uitte zich die naijver in praatjes achter den rug van den betrokkene, of in het schrijven van anonieme brieven. Den 17den October 1656 wendde Speelman zich bij rekest tot Gouverneur-Generaal en Rade, en verklaarde, „hoe dat hem over lange was ter ooren gecomen, dat hy wierdt gesuspecteert van particulieren ofte verboden handel". Hij sprak de vrees uit, dat „indien hy met die heuycke te kercke bleef gaen", die praatjes hem wel eens in zijn promotie zouden kunnen schaden. Mitsdien verzocht hij zich te mogen purgeeren, wat geschieden kon, indien de Hooge Regeering den advocaat-fiskaal opdroeg, een actie tegen hem te openen. Bij resolutie van den 20sten dier maand wezen Gouverneur-Generaal en Rade dit verzoek toe. [1]) Daar geen procedure is gevolgd, moet geconcludeerd worden, dat de advocaat-fiskaal na onderzoek geen termen tot vervolging aanwezig achtte.

Den 25sten October 1657 hield Speelman wederom een dochtertje ten doop, dat den naam van haar overleden zusje, Hadewyna, bekwam, terwijl hem 1 Februari 1659 andermaal een stamhouder geboren werd, dien hij den 9den naar zijn grootvader Jan Corneliszoon liet doopen. Dat intusschen zijn aanzien toenam, blijkt uit de bevordering tot kapitein van 's Compagnies pennisten, op 14 Juni 1658, en zijn benoeming tot president van Chineesche boedelmeesteren op 7 Juni 1659. Zijn huiselijk geluk was evenwel niet groot; zooals wij zagen, waren zijn beide eerstgeborenen jong gestorven, en de vrees, ook zijn tweede dochtertje te moeten verliezen, die klaarblijkelijk te Batavia evenmin gezond was, bracht hem er eind 1659 toe, zich per rekest tot de regeering te wenden met verzoek, dit meisje met de eerstdaags vertrekkende retourvloot naar familie in Nederland te mogen zenden, wat bij resolutie van 5 December van dit jaar werd toegestaan. Om het kind te verzorgen mocht hij medezenden „een inlantse minne of voetster, met dien verstande hy, Speelman, alvorens sal hebben te betalen het transport- ende costgelt, soo voor d'een als d'andere, by d'Ed. Heeren Majores daerop beraemt en gesteld". [2])

Beterschap heeft de reis niet gebracht; reeds vóór aankomst der schepen in Nederland was ook dit dochtertje overleden.

---

1) *Resolutiën van Gouverneur-Generaal en Rade d.d. 20 October 1656.*

2) Zie ook het *Daghregister van Batavia, 1659*, blz. 240.

Indien men de jaren meetelt, gedurende welke Speelman het generale boekhouderschap heeft waargenomen voor zijn voorganger, Dirck Schouten, komt men tot een periode van circa elf jaar, dat hij dit gewichtige ambt heeft vervuld. Hij had dit steeds gedaan op een voortreffelijke manier, en, naast de Indische regeering, was ook Speelman zelf ten volle hiervan overtuigd; overmatige bescheidenheid behoorde nu eenmaal niet tot zijn karaktereigenschappen. Op grond van deze overtuiging meende hij al sedert enkele jaren recht te hebben op een hooger en vooral zelfstandiger positie, een meer „honorabele chergie", zooals hij het zelf uitdrukte. Daarbij had hij een gouverneurschap over een der groote buitengewesten, dan wel het lidmaatschap van den Raad van Indie voor oogen. Lijdzaam afwachten lag niet in zijn aard, en zoowel te Batavia als in Nederland trachtte hij herhaaldelijk de aandacht op zich te vestigen. In zijn vriend Pieter Sterthemius kreeg hij een toegewijd tusschenpersoon, voor zoover de actie in het vaderland betrof. Sterthemius was een zeer verdienstelijk oud-ambtenaar van de Compagnie, die onder meer opperhoofd van het kantoor in Japan, lid van den Raad van Justitie te Batavia, en directeur van Bengalen was geweest. Hij had tal van jaren tegelijk met Speelman op Batavia gediend, en hier was tusschen hen beiden een nauwe vriendschapsband ontstaan. Na in 1659 te zijn gerepatrieerd als commandeur van de retourvloot, vestigde hij zich in zijn geboorteplaats Middelburg, waar hij, zooals beneden nog blijken zal, nauwe relaties had onder de bewindhebbers ter Kamer-Zeeland.

Toen promotie te lang uitbleef, richtte Speelman, na eenige onderhandsche pogingen, zich in het begin van 1662 openlijk tot de regeering te Batavia, met verzoek, of zij hem in de weldra naar Heeren-Zeventien te verzenden generale missive wilden voordragen voor een hooger ambt. Het was zijn voornemen, indien niet spoedig bevordering zou volgen, 's Compagnies dienst te verlaten en te repatrieeren.

In hun schrijven van 30 Januari 1662 voldeden Gouverneur-Generaal en Rade aan dit verzoek, onder de toevoeging: „een persoon sijnde, die allerwegen, waer hy tot noch toe gebruykt is geweest, altijt goede preuven van suffisance ende bequaemheyt gegeven, mitsgaders nu over de negen jaren de gemelte generale boeken loffelijck ende tot onse groote satisfactie ende vergenoeginge met goedt oordeel ende verstant gehouden, ende daerdoor consequent van den staet ende de negotie van de Compagnie grondige kennisse ende ervaringh

bekomen heeft, ende mitsdien ook wel heeft gemeriteert in achtinge te komen tot 't een of 't ander hoger employ, daer by ons hier ook op gelet staet te worden".

Het zou nog een vol jaar duren, eer Gouverneur-Generaal en Rade gelegenheid kregen om te toonen, dat het hun ernst was met de in de laatste woorden gelegen belofte. Den 26^{en} Januari 1663 wezen zij Speelman aan om tijdelijk zitting te nemen in den Raad van Justitie, ter behandeling eener revisie-zaak. Maar veel belangrijker was een tweede resolutie van denzelfden datum, waarbij onzen boekhouder-generaal de directie van 's Compagnies zaken in Cormandel werd opgedragen, „onder titul van gouverneur, sullende sich dieshalven veerdig maken, om met het aldereerste kenteren van 't mousson derwaerts te vertrecken". [1]

De eerste, minst belangrijke, periode van Speelman's loopbaan was hiermede afgesloten.

---

[1]) Zie ook de brief van Gouverneur-Generaal en Rade aan Heeren-XVII, d.d. 29 Januari 1663, *Overgecomen brieven 1664*, eerste boeck, folio 1577, waarin onder voor Speelman zeer vleiende bewoordingen van deze benoeming melding wordt gemaakt.

II. **Gouverneur van Cormandel.**

Het was een uiterst belangrijke en verantwoordelijke post, waartoe Speelman nu werd geroepen. De Kust van Cormandel behoorde tot de drukst bevaren handelscentra der Compagnie; zij leverde allereerst de sitsen en lijnwaden, geschilderd of gebatikt, die op alle andere kantoren als betaal- of ruilmiddel dienst deden, en bovendien ook in menigte naar Europa werden gezonden. Verder voerde zij ook indigo, diamanten en ijzer uit, terwijl de bewerking van goud en zilver er van oude tijden af tot groote volmaaktheid was gebracht. De Compagnie had er tal van kantoren, forten en plaatsen, waarvan Mazulipatnam, Palleacatte [1]) en Negapatnam de voornaamste waren. Van den gouverneur werd ook veel staatsmanswijsheid gevorderd, zoowel tegenover de talrijke inheemsche vorsten en naiks, als jegens de Europeesche concurrenten, Portugeezen, Engelschen, Franschen en Denen, die er eveneens verschillende kantoren hadden. Ruim twaalf jaar was dit gouvernement op uitnemende wijze bestuurd door Laurens Pit, den ouden, dien Speelman nu moest vervangen.

Er viel op Batavia nog heel wat te doen, voor de dag van vertrek was aangebroken. Den 30[en] April 1663 bood Gouverneur-Generaal Maetsuycker den nieuwen Cormandelschen bewindvoerder een afscheidsmaaltijd aan, en den 4[den] Mei lichtte het schip 't Raadthuys van Amsterdam, waarop Speelman zich met zijn vrouw en den vierjarigen Jan had ingescheept, het anker. Via Jaffenapatnam op Ceilon kwam hij 7 Juni op de reede van Negapatnam aan, waar hij het kantoor visiteerde. [2]) Den 10[den] bereikte hij vervolgens de hoofdstad van het Cormandelsche gouvernement, Palleacatte, en werd daar door Laurens Pit „seer eerlijck ende fatsoendelijck" ontvangen in het kasteel Geldria. Pit had reeds eenigen tijd gewerkt aan een Memorie, tot voorlichting van zijn opvolger bestemd, „wegens den handel en verdere gelegentheyt der Ed. Compagnie te deser Custe Cormandel en d'onderhoorige plaetsen van dien", welk stuk hij den

---

[1]) Het tegenwoordige Pulicat.

[2]) Zie Speelman's brief van 2 Juli 1663 uit Palleacatte, *Overgecomen brieven 1664,* tweede boeck, folio 1077 en volgende. Ook *Daghregister van Batavia, 1663,* blz 418—423

22sten voltooide en aan Speelman overhandigde.[1]) Het is een belangrijk document, waarin een uitvoerige omschrijving voorkomt der talrijke lijnwaden en sitsen, het hoofdproduct van dit gewest, benevens een aantal bijzonderheden over de verschillende kantoren, producten, vorsten en de Europeesche concurrenten.

Den 3^{den} Juli vertrok Pit met zijn vrouw en zes kinderen op het schip Dordrecht naar Batavia, en nam Speelman's eersten brief aan de Hooge Regeering mee, den dag te voren geteekend. In dit schrijven geeft hij het voornemen te kennen, om met de inheemsche hoofden en bevolking zooveel mogelijk in goede harmonie te leven, en, wat 's Compagnies bedrijf betreft, „alles uyt te vinden, wat tot verminderinge van ongelden ende tot de mesnagie...... eenichsints mach off can dienen". Verder zal hij trachten de Portugeezen, met wie onlangs vrede is gesloten en die hij dus met de wapenen niet meer bestrijden mag,[2]) „met de practycque van een naarstigh coopman, is 't mogelijck, te vercloecken". Overigens acht hij deze natie „in verre naer soo schadelycke competiteurs nyet als de Engelsche". Hij is zich volkomen bewust, dat elk koopman het recht heeft te trachten met geoorloofde middelen zoo goed mogelijk zaken te doen, doch hij hoopt er voor te waken, dat de concurrenten de Compagnie niet uit haar oude rechten en positie verdringen. Dit zal voor de regeering het beste bewijs kunnen zijn, hoezeer hij zijn benoeming tot gouverneur waardeert, en kan, naar hij hoopt, een aanleiding worden „om my in haren dienste noch hooger op te trecken". Dan volgen nog beschouwingen over den handel in lijnwaden, over een spijkermakerij der Compagnie, en een eisch van uit Batavia benoodigde goederen.

Tusschen de verschillende vorsten en naiks aan de Kust heerschte herhaaldelijk strijd, en ook bij Speelman's ambtsaanvaarding was dit het geval. De Compagnie hield zich steeds zooveel mogelijk neutraal, maar niettemin achtte Speelman het gewenscht, een gezantschap ter begroeting te zenden aan Ragie Coulybeeck — Radja Choli-Beg — den machtigen veldheer des konings van Golconda, en dat voornamelijk om diens steun te krijgen tegen den doewan van Palleacatte, die het de Nederlanders nog al eens lastig maakte.[3])

---

[1]) Deze Memorie in hetzelfde boeck, folii 1277 tot 1318.

[2]) In 1661 had de Republiek vrede met Portugal gesloten.

[3]) Speelman's brief van 24 Augustus 1663, *Overgecomen brieven 1664*, tweede boeck, folio 1527 e.v. Ook het *Daghregister van Batavia 1663*, blz. 482—491. Doewan: vertegenwoordiger van den vorst tegenover de vreemdelingen.

Tot hoofd van dit gezantschap benoemde hij den in Cormandel bekenden opperkoopman Pieter de Lange, in wiens gezelschap ook de kleine Jan Speelman werd meegezonden. Dit laatste was een bewijs van vertrouwen, dat de inheemsche machthebber zeer bleek te waardeeren, getuige het feit, dat hij het ventje een eerekleed schonk.

Op het verloop van deze ambassade, en de resultaten, welke De Lange bereikte, behoeven wij hier niet in te gaan; slechts zij vermeld, dat de voornaamste wensch van Speelman, het aanleggen van een gracht en wal om de hoofdstad Palleacatte [1]) ten einde die beter te kunnen verdedigen, ingewilligd werd.

Gedurende Speelman's gouverneurschap van Cormandel behoefde de Indische regeering stellig niet te klagen over gebrek aan voorlichting omtrent dit gewest, zooals ze dat wel eens over andere gouvernementen moest doen. Want met elk vertrekkend schip gaf hij een uitvoerige missive mee naar Batavia. Trouwens, brieven schrijven kon Speelman als geen ander. „schryvende niet alleen meenigmaal een boek papier in een etmaal af, maar op dien zelven tijd tegelijk ook anderen, dat zy schryven moesten, voorzeggende, en dan nog tusschen beiden wel met een derden ergens over sprekende, zonder dat hy door de verscheidenheid dezer werken van zijn stuk afgebragt wierd". [2]) Wij zouden af en toe wel eens van een te-veel willen spreken, zoo wanneer hij, na 24 Augustus den hierboven besproken omvangrijken brief verzonden te hebben, zes dagen later alweer een missive expedieert, waarin dan wel veel woorden, maar weinig nieuwe mededeelingen staan. [3])

Nadat Speelman zich wat in den gang van zaken op Cormandel had ingewerkt, begaf hij zich 20 September per schip naar Madras, [4]) een dag zeilens Zuidwaarts van Palleacatte gelegen. Het was de

---

[1]) Voor het gezantschap-De Lange zie men diens officieel rapport, *Overgecomen brieven 1664*, tweede boeck, folio 1574 en volgende. Ook het *Daghregister van Batavia, 1663*, blz. 486—487. De merkwaardige loopbaan van Pieter de Lange vindt men beschreven bij HAVART, *Op- en Ondergang van Cormandel*, I, blz. 160—161 en II, blz. 111—112. Het aardige verhaal bij WAGENVOORT, *In het Voetspoor der Vaderen*, blz. 126 e.v. is in zooverre onjuist, dat De Lange niet rijk is gerepatrieerd. Hij overleed in 1667 te Mazulipanam, als hoofd aldaar, en secunde in het gouvernement van Cormandel.

[2]) VALENTIJN IV, I, *Levens der Opper-Landvoogden*, blz. 311.

[3]) Nog een derde brief, in diezelfde week geschreven door Speelman particulier, zal beneden worden besproken. Verder zendt hij 9 en 17 October daaraan alweer uitvoerige verslagen naar Batavia, en 29 November, 1, 12, 20, 27, 28 en 31 Januari brieven rechtstreeks naar Heeren-XVII.

[4]) De stad heette eigenlijk Madraspatnam, maar werd door de Engelschen veelal fort Sint-George genoemd.

hoofdplaats van de Engelsche Compagnie, en als zoodanig de residentie van den „agent" Edward Winter, die Speelman had uitgenoodigd met hem kennis te komen maken. Hoewel deze „de vrunden" steeds zooveel mogelijk in het oog hield en ze niet al te zeer vertrouwde, achtte hij het gewenscht, officieel de uiterlijk goede verhouding te bestendigen en zelfs tegenover de inheemschen te demonstreeren. Winter bleek van hetzelfde inzicht te zijn. De Nederlandsche autoriteiten — Speelman was vergezeld van Jacob Hustaert, benoemd gouverneur van Ceilon, den opperkoopman Pieter de Lange en den onderkoopman Melchior Houwart — werden in Madras „seer magnifijcq onthaelt, met soo veel heerlijckheyt en statie op straet, datter meerder qualiteyt van een prins dan een coopman verthoont wiert". Ofschoon het bezoek maar één dag duurde, had Speelman ruimschoots gelegenheid om te zien, dat de Engelschen druk aan het timmeren en bouwen waren, en dat de zeer versterkte stad een heel ander aanzien had „als dit arm Palliacatta".[1])

De leiding van de handelszaken, de correspondentie met de onderhoorige kantoren, het controleeren en afsluiten van de boeken dier kantoren en de regeling der verhouding met de inheemsche vorsten namen, vooral in den beginne, Speelman zoodanig in beslag, dat hij de persoonlijke inspectie van de beide deelen van zijn gouvernement, Noorder- en Zuider-Cormandel, nog wat moest uitstellen. Wij kunnen hier op het ingewikkelde handelsbedrijf aan de kust niet ingaan, maar willen er toch even op wijzen, dat daarbij zonderlinge dingen voorkwamen. Tot het gouvernement van Cormandel werd ook gerekend te behooren het Nederlandsche kantoor te Awa, de hoofdstad van Pegu [2]) Kort na zijn ambtsaanvaarding kreeg Speelman bericht van den leider der Awasche loge, Joris van Coulster, dat de regeering aldaar den uitvoer van de twee producten, waar de Compagnie het meeste belang bij had, namelijk goud en gans — een soort brons — had verboden, maar dat hij, resident, niettemin kans zag een flinke hoeveelheid van deze beide metalen clandestien uit te voeren, als Speelman hem daartoe de middelen verschafte. Deze beantwoordde dit voorstel, door den resident een „sluykkist" voor het goud toe te zenden, doch verklaarde geen middel te weten om gans te smokkelen, aangezien dit een te volumineus artikel was.

---

[1]) Het verslag van dit bezoek vindt men in Speelman's brief van 9 October. *Overgecomen brieven 1664*, tweede boeck, folio 1693 e.v. Een uittreksel in het *Daghregister van Batavia, 1663*, blz. 555.

[2]) Een deel van het tegenwoordige Burma.

en de sluikerij daardoor te riskant. Het zou alleen mogelijk zijn met daarvoor speciaal ingerichte schepen met dubbelen bodem, „gelijck d'Engelschen gewoon sijn de hare tot het sluyken sodanig toe te stellen", en daar wilde Speelman niet aan.[1] Kort daarop gelukte het inderdaad aan een Engelsch schip, op die manier 141 000 pond gans uit Pegu te smokkelen. Dat de regeering te Batavia niet zoo scrupuleus was als Speelman, blijkt uit haar antwoord van 11 Juli daarop, „dat men sich noch al met het sluyken van de gans uit Pegu sal moeten behelpen".[2]

Den 26sten Maart 1664 kon Speelman zijn eerste inspectiereis, naar de Noorderkantoren, aanvangen; hij trok over land naar Mazulipatnam, waar hij 9 April aankwam. In alle doorgetrokken steden en dorpen had hij de oogen goed den kost gegeven om te zien, of het de moeite zou loonen, hier of daar een nieuwe loge te vestigen.[3]) Na op Mazulipatnam een aantal besoignes te hebben afgedaan, reisde hij den 26sten door naar de kantoren Palicol en Daatzerom Bij het onderzoek der boeken aldaar bleek de leider van laatstgenoemd kantoor, Joan Soury, particuliere zaken te hebben gedaan met gelden uit 's Compagnies kassa; hij werd deswegen afgezet en meegenomen, om op Palleacatte terecht te staan. Het nog Noordelijker gelegen kantoor Bimilepatnam kon Speelman, door gebrek aan tijd, niet zelf visiteeren, maar hij committeerde daartoe den koopman François Thivart, wien hij opdroeg, na afsluiting der boeken het kantoor te lichten, aangezien, naar Speelman's oordeel, de waarde der daar geproduceerde grove lijnwaden niet opwoog tegen de kosten van de vestiging.

Op Mazulipatnam teruggekeerd zijnde, overhandigde Speelman den raad van dit belangrijke kantoor een door hem opgestelde „Memorie ofte nader ordre", waarnaar zij zich in het vervolg zouden hebben te richten. Om den particulieren handel tegen te gaan, stelde hij er een specialen fiskaal aan. Gelijktijdig werd hij beziggehouden door een conflict met de Engelsche „vrunden".

---

[1]) Zie Speelman's brief van 20 Maart 1664, *Overgecomen brieven 1665*, tweede boeck, folio 625 en volgende Deze brief is door waterschade grootendeels onleesbaar geworden Men vindt evenwel een uitvoerig résumé in het *Daghregister van Batavia, 1664*, blz 156 e v.

[2]) Genoemd *Daghregister*, blz 276

[3]) Het verslag van Speelman's inspectiereis in zijn brief van 29 Mei 1664, *Overgecomen brieven 1665*, tweede boeck, folio 1530 en volgende. Een uittreksel in *Daghregister van Batavia, 1664*, blz. 334 e.v. Voor de ligging der verschillende kantoren zie de kaart bij VALENTIJN, V, I, blz 3.

Bij het verdrag van vriendschap, in 1662 gesloten tusschen Engeland en de Republiek,[1]) was bepaald, dat geen van beide naties de vijanden van de andere zou steunen. Nu kwam in den aanvang van 1664 een schip van den koning van Siam, met wien de Compagnie zich toen in openlijken oorlog bevond, voor Madras ten anker en begon daar met den agent Winter te onderhandelen over verkoop van zijn lading. Speelman, die dit den dag vóór zijn vertrek uit Palleacatte had vernomen, zond Pieter de Lange naar Madras, om op grond van het verdrag van 1662 „hetselve [schip] met sijn ingeladen goederen en elephanten van den agent af te vorderen". Doch toen Speelman op Mazulipatnam De Lange weer ontmoette, vernam hij tot zijn verbazing, dat zijn eisch niet slechts was afgewezen, maar dat de met het bewuste schip medegekomen Siameesche ambassadeur onder geleide van een broeder van Winter eveneens naar Mazulipatnam was gekomen. Dit leek veel op een tarten van den Hollandschen gouverneur en deze eischte onmiddellijk uitlevering van den Siamees. De Engelschman weigerde dit echter, op grond van het feit, dat de Nederlanders hem niet officieel hadden laten weten, dat zij Siam den oorlog hadden verklaard. Niettemin verzocht hij den ambassadeur, zoo spoedig mogelijk de Engelsche jurisdictie te willen verlaten. „Maer die en hadde daer geen grooten haest toe". Eerst toen hij van den inheemschen gouverneur van Mazulipatnam een vrijpas had verkregen en de Nederlanders hem dus niets meer doen konden, lichtte hij het anker. Bij onderzoek naar de redenen van dit voor de Hollanders onvriendelijke optreden van den gouverneur bleek, dat de Siamees aan den koning van Golconda een rijke schenkage had gezonden en daardoor diens gunst verworven had.

Er was evenwel nog een andere aanleiding tot oneenigheid met de Engelsche vrunden. De agent Winter — Speelman spreekt in zijn brief van Lord Winter — had een inlandsch vaartuig met uitsluitend inheemsche bemanning naar Ceilon gezonden. Bij de Noordpunt van dit eiland gekomen, was genoemd vaartuigje aangehouden door het Nederlandsche jacht Pipely, dat den djoeroeh-moeda of stuurman naar zijn pas had gevraagd. Toen de man geen Nederlandsche pas bleek te bezitten, had de Pipely het scheepje opgebracht naar Jaffenapatnam. De Nederlandsche commandeur aldaar, Anthony Pavillioen, had het den volgenden dag weer vrijgelaten, onder nadruk-

[1]) Zie voor dit verdrag JAPIKSE, *De Verwikkelingen tusschen de Republiek en Engeland van 1660 tot 1665*, blz. 171—172, 227 e.v.

kelijke mededeeling evenwel, dat handel op Ceilon verboden was op grond van het monopoliecontract, dat de Nederlanders hadden gesloten met radja Singha.

Over deze zaak nu liet Winter aan Speelman op Mazulipatnam in optima forma een protest overhandigen, geschreven zoowel in het Engelsch als in „crom duyts". Hij verklaarde daarin, dat hij Ceilon wenschte te doen bevaren om zijn door radja Singha gevangen gehouden landgenooten zoo mogelijk te verlossen, [1]) maar tevens „om te procureeren eene logie op dat eylant tot versamelinge van canneel". Speelman liet op even officieele wijze een antwoord overhandigen, waarin hij mededeelde het protest te zullen doorzenden aan zijn regeering te Batavia, wier orders hij had op te volgen. Intusschen wees hij er al vast op, „dat d'Ed. Compagnie met Ragia Singa heeft contracten van exclusie van alle andere natiën, wie deselve soude mogen wesen".

De terugreis van Mazulipatnam naar Palleacatte maakte Speelman weer over land, en met goedvinden van den plaatselijken gouverneur stichtte hij een nieuwe Compagniesloge te Rammelepatnam.

Den 1en Juni op Palleacatte teruggekeerd, kreeg hij daar al dadelijk een andere moeielijkheid met Europeesche concurrenten op te lossen. Uit Goa, de aan de Westkust gelegen residentie van den Portugeeschen vice-rey, waren tijdens Speelman's reis naar de Noorderkantoren twee Franciscaner geestelijken op Negapatnam aangekomen. Deze stad, die jaren lang in bezit van de Portugeezen was geweest, hadden zij in 1658 aan de Nederlanders moeten afstaan; [2]) onder de inheemsche bevolking, speciaal onder de „Pattanes" of visschers, hadden velen indertijd het Christendom aangenomen. [3]) De beide geestelijken nu hadden zich tot den Nederlandschen raad aldaar gewend met verzoek, er een kerk te mogen bouwen, „en de religie tot geestelijck voedsel van die arme luyden te mogen oeffenen". Dit verzoek was ondersteund door een rekest van de Pattanes zelf. De raad had hen verwezen naar den gouverneur, en, in afwachting van diens beslissing, de uitoefening van den Roomschen godsdienst verboden.

---

[1]) In 1660 was Robert Knox met een groot aantal zijner mannen gevangen genomen. Zie ook *Pieter van Dam's Beschryvinge* II, II, blz. 395—396.

[2]) Zie *Pieter van Dam's Beschryvinge,* II, II, blz. 107; HEERES, *Corpus Diplomaticum Neerlando-Indicum,* II, blz. 123 en volgende.

[3]) Pattanes is vermoedelijk een verbastering van Pandjama's of Pantjana's, menschen van de vijfde kaste.

In zijn rapport naar Batavia[1]) merkt Speelman op, dat hij de paters 't liefst geheel uit 's Compagnies gebied zou weren, maar dat de Compagnie „buyten de muyren cleene off geene jurisdictie hebbende, haer, als 't nauwde, de oeffeningen van de religie in de voorstat niet soude konnen ontseggen, ten waere by goetwilligheyt van den neycq.[2]) die sich aen de syde van de Compagnie present seer genegen thoont". Een ander bezwaar was, dat het vredesverdrag van 1661 bepaalde, dat de inwoners van beide landen in elkanders gebied godsdienstvrijheid zouden genieten, „hoewel juyst niet geëxpresseert en staat, dat het sich tot hier in India uytstrecke". Daarom vroeg hij instructies aan de regeering te Batavia, en, in afwachting daarvan de Portugeezen niet te zeer voor het hoofd willende stooten, had hij er geen bezwaar tegen gemaakt, dat een der paters zich in een oude, vervallen kerk, Nossa Signora de Sahoede, 2 mijlen bezuiden Negapatnam gelegen, vestigde en er kerkdienst hield.

In al deze, min of meer delicate zaken, bleek Speelman geheel naar den wensch van de Hooge Regeering te hebben gehandeld; zij prijst in haar missive van 9 October 1664 zijn optreden zeer.[3]) De stichting van een loge te Rammelepatnam wordt goedgekeurd, evenals zijn optreden tegen de Portugeesche „papen": „Wy sijn met UEd. van gevoelen, dat men haer, soo verre als het belet kan worden, van onse jurisdictiën moet afwysen". Wel heeft men priesters toegelaten aan de kust van Malabar, te Cochin, maar dit is geschied, omdat daar zoo heel veel Roomsche Christenen wonen. Op Cormandel is dit evenwel niet in die mate het geval, „wes het ons wel gevalt, UEd. deselve hebben afgewesen, waerby oock zult persisteren, soo lange ons sulcx van den neycq niet wert opgedrongen, om haer in de buytenstadt te moeten dulden". Het afstaan van de kerk Nossa Signora de Sahoede keurt de regeering goed. Evenzoo laudeert zij zijn optreden tegen „ridder Eduart Winter"; het was de juiste manier, hem te wijzen op onze overeenkomsten met Radja Singha. Het wordt noodig geacht, dat Speelman zich ook in de toekomst „doorgaens van dier vrunden toelegh naer Zeylon op 't naeuste tracht te informeren". De Memorie, ter handen gesteld aan de hoofden der Compagnie op Mazulipatnam, is eveneens een goed werk geweest.

---

1) Zie Speelman's brief van 20 Juni 1664, *Overgecomen brieven 1665*, tweede boeck, folio 1512 e.v. Ook het *Daghregister van Batavia, 1664*, blz. 339.

2) De naik of „grave" was de plaatselijke vorst.

3) *Batavias uytgaende briefboeck, 1664—1665*, folio 496 en volgende. Zie ook het *Daghregister van Batavia, 1664*, blz. 397.

Slechts op één punt kon de regeering zich niet met Speelman's optreden vereenigen, en wel, dat hij eigener autoriteit het kantoor te Bimilepatnam had opgeheven. „In allen deele connen wy geen smaeck vinden, UEd. soo voorvarende dito comptoir hebt gelicht, overmits 't selve tot geringe costen van de Compagnie heeft connen geadministreert worden.... Oversulcx dienen UEd. het werck daernaer aen te leggen, dat naer verloop van eeniger tijt aldaer met respect weder residentie can worden genomen". Op dit punt komt zij zelfs in een volgende missieve nog eens terug:[1]) Bimilepatnam was een belangrijk kantoor voor bepaalde soorten lijnwaden. De slechte resultaten der laatste jaren zijn veroorzaakt „door pure nonchalantie der voorige residenten aldaer". In geen geval had hij tot lichting mogen overgaan, „totdat UEd. daertoe ons consent ende advijs ware toegecomen".

Op deze „reproches" haast Speelman zich een verweer te zenden. Hij verklaart,[2]) dat het verwijt hem „van herten leet" gedaan heeft. Overhaast is de lichting zeker niet geschied, want hij heeft er met zijn raad lang en breed over beraadslaagd. „Niettemin wy en sullen ons niet aenmatigen in aenstaende tot het intrecken van comptoiren te procederen, sonder alvoren UEdle Achtbaerhedens goetvinden daerover te hebben verstaen".

Reeds in November 1664 ontving men aan de kust van Cormandel, via Aleppo, Perzië en Suratte, de eerste berichten over een gespannen verhouding tuschen de Republiek en Engeland. Deze mededeelingen kregen bevestiging uit Mazulipatnam, waar de Engelsche agent Winter „genoechsaem absoluyt verclaert hadde, het met onsen Staet openbaer oorloch was". Ofschoon dit laatste wel voorbarig wezen zou, had Speelman het bericht onmiddellijk doorgezonden aan den directeur in Bengalen en den gouverneur van Ceilon. Den 5[den] Januari 1665 ontving hij een rechtstreeksche missive van Heeren-XVII eveneens langs den overland-weg gezonden, waarin de mededeeling „hoe het sich met Engelandt seer desperaat bevond, ende seer apparent stindt tot ruptuur, ons recommanderende wel op hoede en gereet te wesen, om die natie, soo haest van 't vollencome oorlogh advijs bequamen...... datelijck onvoorsiens en ongewaerschout op 't lijff

---

1) *Missive van Gouverneur-Generaal en Rade d.d. 20 October 1664*, ibidem, folio 536.

2) Speelman's missive van 5 Maart 1665; *Overgecomen brieven 1666*, tweede boeck, folio 269 e.v. Zie ook *Daghregister van Batavia 1665*, blz. 97.

te vallen en allerwegen te vervolgen". Dit ernstige bericht hield Speelman geheim, om de Engelschen niet te waarschuwen, doch hij liet in stilte de noodige maatregelen nemen, en de verschillende kantoren van wapenen en ammunitie voorzien. Voor het uiterlijk bleef de verstandhouding tusschen de vertegenwoordigers van beide naties nog goed, en Winter correspondeerde zelfs druk met Speelman, wien hij nog steeds een contrabezoek schuldig was. Den 12den Januari 1665 ontving men op Palleacatte een briefje van den Engelschman, waarin hij, op grond van uit Europa ontvangen berichten, moest verklaren „dat hy nu niet meer aen de gewisheyt van den oorlog twyffelde".

Zou het inderdaad zoover komen? Het had er allen schijn van, en de voorteekenen, waaraan men in Indië zoo groote waarde hechtte, wezen in elk geval op een naderende ramp. In zijn missive van 5 Maart 1665 schrijft Speelman: „Zeedert den 12den December is alhier vernomen een Comeetsterre met een verveerlycke lange roede, in 't Zuydtoosten opcomende, ende in 't Weste, meest midden hemels, in den beginne verdwynende. Maer is dagelijcx verloopen, ende 't middachrond eyndelinge gepasseert en in den Wester-orisondt verdweenen, gecontinueert hebbende tot den 26 January, zijnde d'roede allenx affgenomen. Langs de heele kuste, tot in Bengala, in Pegu en in Golconda is hy gesien, te gelove wesende, dat sich meest door d'heele werelt verthoont sal hebben.[1]) Veele quade prophesien van hongersnoot, sterfte, dieren tijt, oorloch, werden by de inlanders daervan gedaen. Godt almachtigh verhoede alles, ende en vergrimme zig over de werelt niet te swaer, 't gunt wy van harten bidden, ende meteen, dat hy ons lieve vaderlandt, den staedt van de Compagnie, en UEdles persoonen genadelijck believe te verhoeden van alle rampen ende plagen".[2])

Den 22sten Maart 1665 vertrok Speelman uit Palleacatte, ter inspectie van de Zuiderkantoren.[3]) Van den oorlog had men na Januari niets naders vernomen, en in elk geval behoefde men aan de Kust,

---

[1]) Deze komeet was ook waargenomen op Mauritius, in de Molukken, en zelfs op Formosa. Zie *Pieter van Dam's Beschryvinge*, II, II, blz. 50 en 51

[2]) Slottirade van Speelman's meergenoemden brief van 5 Maart 1665 Reeds den volgenden dag verzond hij weer een missive naar Batavia, waarin voor ons weinig van belang staat.

[3]) Missive van Speelman, geschreven uit Negapatnam d.d. 12 Mei 1665, *Overgecomen brieven 1666*, tweede boeck, folio 857 e.v. Zie ook het *Dagh-register van Batavia, 1665*, blz. 184 e.v.

waar de Engelschen verre in de minderheid waren, voorloopig niets van hen te vreezen. Op de tusschengelegen kantoren te Sadraspatnam en Tegenapatnam hield Speelman zich elk maar één dag op, en hij kwam ultimo Maart licht ongesteld op Negapatnam aan. De algemeene toestand op dit hoofdkantoor was goed, en ook de verhouding tot den manigaer, den vertegenwoordiger van den naik of landsheer, liet niets te wenschen over. In overleg met de plaatselijke leiders overwoog Speelman, wat hier geschieden kon „ten meesten voordeele en nutte van d'heeren Principalen", die meermalen geklaagd hadden over de groote onkosten van dit kantoor. Hij was van meening, dat de uitgestrektheid der fortificatiën een te dure bezetting noodig maakte, en dat van bezuiniging geen sprake kon zijn, zoolang men dezelfde „circumverentie" behield. Daarom stelde hij een belangrijke „reductie" voor, en diende een project in voor een klein kasteel met vier punten. Verder nam hij tal van administratieve maatregelen, als overplaatsing en bevordering van ambtenaren, opneming der koopmans- en garnizoensboeken, controle op de kas en dergelijke, waarvan verslagen en kopieën naar Batavia werden gezonden. Wat de Franciscaner paters betreft, had hij ten slotte toch te veel bezwaren tegen hun toelating, ook buiten de stad, en na veel over en weer gepraat, wist hij hen in der minne te bewegen, per eerste gelegenheid af te reizen, „niet connende voor onbillick oordeelen, dat wy neersticheyt aenwenden om haere gepretendeerde Christenen door sachte wegen in onse religie over te brengen en soodanigh selve die sorge te dragen, waertoe sy amptshalven meynden verbonden te wesen". In dit verband stond de manigaer aan de Compagnie de juristictie af over „het kerckjen off de ruynen van Nossa Sinjora van Gezontheyt". Speelman merkt hierbij op, dat „onsen Godtsaligen leraer, Dominee Nathaniël d'Pape, een sonderlingen lust toont te hebben tot voortplantinge van het waere gelove in Christy, waertoe hem Godt den Heer met veele goede gaven begenadicht heeft".

Tijdens zijn verblijf op Negapatnam ontving hij weder brieven van Heeren-XVIII, waaruit hij o.a. vernam, dat de Engelschen de Nederlandsche Westindische Compagnie op de Westkust van Afrika „vyantlijck beleedicht en aengerandt" hadden. Naar aanleiding hiervan vraagt hij aan de regeering te Batavia of hij, als het tot een openlijke breuk komt, bij het aanvallen der Engelschen notitie zal moeten nemen van eventueele protesten der inheemsche landsheeren. Men kan er, meent hij, zeker van zijn, dat de Engelschen, als zij de kans kregen en er de macht toe hadden, zich door niets zouden laten

weerhouden om de Nederlanders geheel te verdrijven. Wat overigens de Engelschen en hun fortificatiën betreft, daar heeft hij niet de minste zwarigheid in. Het was wel een merkwaardige coïncidentie, dat „ridder Winter", tijdens Speelman's afwezigheid met een zijner schepen de reede van Palleacatte passeerende, door onzeewaardigheid van dit schip, dat op zinken stond, genoodzaakt was daar aan land te gaan. Hij kon niet eer verder reizen, dan nadat hij met acht zijner mannen gedurende een vijftal dagen de gastvrijheid van Speelman's huisvrouw had genoten; toen was hij „tot haere groote vreuchde met veel bedanckens weder vertrocken".

Den 13^{den} Mei kon Speelman eindelijk met het fluitscheepje Zuylen Negapatnam weder verlaten, en kwam den 30sten, via Sadraspatnam en Tegenapatnam, weder op Palleacatte aan.[1] Op beide genoemde plaatsen was alles in orde; hij had er nieuwe contracten afgesloten met de leveranciers van lijnwaden, en er eigen ververijen voor de Compagnie opgericht. Tevens had hij de leiders der kantoren opgedragen, proeven te nemen met den aanplant van indigo.

Aanstonds na zijn terugkeer op Palleacatte begon hij, in verband met het nu wel zeer waarschijnlijke uitbreken van een oorlog met Engeland, de laatste maatregelen te nemen. Allereerst liet hij een nieuwe kruitkelder metselen en daarin tusschen de 40 en 50 duizend pond buskruit opslaan. Ter beveiliging van de reede werden bovendien nog een paar houten „wambassen" aangelegd. Gelijktijdig was de inheemsche gouverneur gereed gekomen met de lang toegezegde omwalling van de stad, maar deze bescherming achtte Speelman „niet veel besonders". Zoo, midden in de voorbereiding zittende, ontving hij 24 Juni via Perzië berichten uit Nederland, die aantoonden, dat een oorlog inderdaad onvermijdelijk was: de Engelschen hadden zich namelijk meester gemaakt van Nieuw Nederland. En ruim een week later, 3 Juli, kon het spel ook op de Indische kust beginnen; dien dag gewerd Speelman de mededeeling, dat op de reede van Madras „twee cloeke, wel-gemonteerde oorlooghsschepen" uit Engeland waren aangekomen, namelijk de „Greyhont" met 26, en de „America Marchiant" met 22 kanonnen.[2] Tegelijk waren geruchten uit Madras

[1] Missive van Speelman en Raad uit Palleacatte, d.d. 29 Juni 1665, *Overgecomen brieven 1666*, tweede boeck, folio 1107 e.v. Een uittreksel in het *Daghregister van Batavia, 1665*, blz. 272 en volgende. De Memorie, door Speelman opgesteld voor de residenten te Negapatnam, en de contracten, door hem aldaar afgesloten met de inheemsche schilders der lijnwaden, vindt men in de *Overgecomen brieven 1666*, vierde boeck, folio 528—576.

[2] Het nu volgende vindt men in Speelman's Missive van 23 Augustus 1665.

komen „overwaeyen", dat niet slechts de openlijke oorlog was uitgebroken, maar ook, dat de Engelschen reeds belangrijke voordeelen zouden hebben behaald. Dit laatste kon zeer wel de gebruikelijke grootspraak zijn, doch daar Speelman „liever lichtgeloovich als door ongeloove geabuseert wilde sijn", zond hij deze berichten toch ter waarschuwing door naar de andere kantoren en gewesten. Nadere instructies van Heeren-XVII, geteekend te 's-Gravenhage den 29sten Januari 1665, en op Palleacatte ontvangen over Perzië en Ceilon, droegen aan de directeuren en gouverneurs der Compagnie op „de Engelse allerwege, daer men deselve quame te vinden, te verdelgen, en, soo 't mogelijck waere, onverhoets eenich voordeel aff te sien, vermits nu in Engelandt al begonde tot het lossen der aengehaelde schepen en het vercoopen der cargasoenen geprocedeert te werden". [1]) In verband daarmede liet Speelman een viertal Compagniesschepen ontladen, en zoo goed mogelijk ten oorlog inrichten. Tevens zond hij eenige malen zijn ervaren hoogbootsman met een „gemaecte bootschap" naar Madras, om eens naar de versterkingen aldaar uit te kijken Men zal zich afvragen, hoe dat mogelijk was. Ofschoon Speelman het niet ronduit zegt, krijgt men uit zijn verslagen den indruk, dat Lord Winter aan het intrigeeren was tegen zijn eigen Compagnie. Hij was begonnen met aan zijn Nederlandschen collega te schrijven, dat de beide oorlogsschepen voor hem persoonlijk een onverwacht en ongewenscht bericht hadden meegebracht, namelijk dat hij uit zijn ambt was ontheven, en zoo spoedig mogelijk transport moest doen aan zijn met die schepen meegekomen opvolger, „een heer diep in de 70 jaren". Na dien zond hij nog enkele malen „advysen" aan Speelman, en noodigde hem zelfs uit tot een persoonlijke bespreking, ergens op een plaats halfweg tusschen Madras en Palleacatte. Daar is Speelman niet op ingegaan, maar een en ander gaf hem gelegenheid door zijn bootsman poolshoogte te doen nemen op Madras. Hij stelde nu in zijn raad voor, de beide Engelsche oorlogsschepen aan te vallen, waarmede de raad akkoord ging. Wel verwachtte men een protest namens den koning van Golconda, „maer

een brief van de residenten te Mazulipatnam van 31 Augustus, alsmede een schrijven van Pieter de Lange, eveneens van ultimo Augustus, *Overgecomen brieven 1666*, derde boeck, respectievelijk folio 1409 e.v. 1442 e.v. 1460 e.v. Een uittreksel in het *Daghregister van Batavia, 1665*, blz. 330 e.v.

[1]) Voor de groote opofferingen, welke deze oorlog van de Compagnie in Nederland eischte, zie men STAPEL, *De Vereenigde Oostindische Compagnie in de groote oorlogen der XVIIde eeuw*, Amsterdamsche rede, blz. 14 en volgende, en de daar genoemde litteratuur

dat sal te beteren zijn". Drie der intusschen gereed gekomen schepen werden voor den aanval aangewezen, en bemand met 240 strijdbare koppen. De raad kon niet goedvinden, dat Speelman zelf de leiding op zich nam, maar wees Pieter de Lange als bevelhebber aan, die in den nacht tusschen 18 en 19 Augustus van Palleacatte vertrok. Op de reede van Madras komende, zag hij, dat de beide Engelsche schepen vertrokken waren, en overeenkomstig zijn instructie zeilde hij nu door naar Mazulipatnam. Ook daar waren ze niet, maar wel vond hij op de reede een koopvaardijscheepje, den Engelschen resident aldaar toebehoorende, en bewapend met 3 kanonnen. Hij nam het zonder verzet in beslag. Zooals men reeds verwacht had, toonde de inheemsche gouverneur zich hierover zeer verstoord; niet alleen verbood hij zijn onderdanen allen handel met de Nederlanders, maar aan dezen werd zelfs het af- en aanvaren tusschen den wal en de schepen op de reede verboden. Dat de havildar dit zoo hoog opnam, schreef Speelman grootendeels daaraan toe, dat hij „door giften en belofte aan 't Engels intrest gemeen gemaact" was. Intusschen was dit voor de leiders der Compagnie te Mazulipatnam aanleiding om de drie schepen, die opdracht hadden de Engelschen tot in Bengalen na te zetten, daar ter plaats aan te houden. Dit werkte klaarblijkelijk kalmeerend op den havildar, want men slaagde er in hem te overtuigen, „met het aenslaen van dit scheepje de Majesteyt geensints noch ten alderminste vercort te wesen". Spoedig werden dan ook alle belemmeringen van den handel weer opgeheven.

Intusschen waren nu de Engelsche oorlogsschepen ontsnapt, maar daarmede was de strijdlust op Cormandel niet gedoofd. Speelman vroeg de regeering te Batavia toestemming, een aanslag te mogen ondernemen op de vesting Madras. Toen daarop uit Batavia het antwoord kwam, dat de regeering zich met dit voorstel wel kon vereenigen, had dit voor Speelman alle interesse verloren, daar hij tevens opdracht had ontvangen zijn ambt neder te leggen en naar Batavia op te komen.

Het gouverneurschap van Cormandel heeft Speelman maar korten tijd vervuld, van 2 Juli 1663 tot 18 October 1665. In die ruim twee jaren heeft hij er uitnemend werk gedaan, waarover de Hooge Regeering eenige malen haar bijzondere waardeering uitsprak. Zooals ook later nog meermalen het geval is, waren ook daar reeds zijn groote activiteit en beweeglijkheid tot uiting gekomen. Steeds maakte hij nieuwe plannen en nam gewichtige besluiten, vaak op

eigen initiatief. Het was haast onvermijdelijk, dat hij zich daarbij wel eens vergaloppeerde, door in strijd te komen met de wenschen van Gouverneur-Generaal en Rade, getuige de geschiedenis der lichting van het kantoor te Bimilepatnam, doch over het geheel had hij stellig getoond, als verantwoordelijk leider van een belangrijk gewest volkomen op zijn plaats te zijn. Groot was dan ook de teleurstelling, toen hij bij schrijven van de Hooge Regeering van 11 Juli 1665 de opdracht ontving, om voorbereidingen te treffen tot het overdragen van zijn gouvernement aan een uit Batavia te zenden opvolger, en „noch voor 't uytgaen van dit mousson" derwaarts op te komen.[1])

De oorzaak tot dit ontslag, na zoo korte ambtsvervulling en op een kritiek tijdstip, was gelegen in een hoogst onaangename kwestie, waarover wij hiervóór nog niet gesproken hebben, hoewel zij Speelman reeds gedurende zijn geheele verblijf op Cormandel had beziggehouden, namelijk een tegen hem ingebrachte beschuldiging van particulieren handel. Uit eenige brieven, door Speelman geschreven aan vrienden in het vaderland, welke brieven een inspecteerend bewindhebber in Augustus 1662 had gevonden in de scheepskist van Gerrit Hansz, schipper op het retourschip de Oyevaer, hadden Heeren-XVII ernstige verdenking tegen hem opgevat. Deze kwestie had, zooals beneden blijken zal, niet al te veel om het lijf, maar niettemin heeft ze Speelman een berg van moeiten en verdriet bezorgd, en hem al dadelijk beroofd van het buitengewoon lidmaatschap van den Raad van Indië, dat, ter meerdere luister, dikwijls werd toegekend aan de gouverneurs der groote buitengewesten. Behalve enkele feiten van weinig beteekenis, als het overmaken van een kleine som gelds, in zijn qualiteit van gemachtigde van den gerepatrieerden equipagemeester te Batavia, Thijs Crab, ging het hoofdzakelijk om het volgende: In 1660 had Speelman te Batavia van den Chinees Sim Ongh een half-ruwen diamant gekocht, met de bedoeling, dien te laten slijpen en in een ring zetten. Deze ring zou dan het eerste sieraad wezen, dat hij, na een huwelijk van zeven jaar, aan zijn vrouw schonk, „vermits sy haer noch altoos met hare geërfde moyicheden vergenoecht hadde".[2]) Daar evenwel toenmaals op Batavia nog geen diamantslijper was gevestigd, had hij den steen

[1]) Zie ook het *Dagh-register van Batavia, 1665*, blz. 170.

[2]) Ook hieruit blijkt, dat de steen in 1660 was gekocht, daar Speelman in 1653 in het huwelijk was getreden. HOTZ zegt, op blz. LXV, dat de steen in 1658 gekocht was.

door tusschenkomst van schipper Knibbe, die 17 December 1660 met de retourvloot naar Nederland vertrok, toegezonden aan zijn vriend, Pieter Sterthemius. Deze had hem in goede orde ontvangen, doch weldra moeten berichten, „dat den steen niet wel op de moolen bevallen conde", m.a.w., dat hij na slijping niet mee zou vallen. Speelman ontving dit antwoord begin 1662, toen hij, baloorig geworden over het lang uitblijven van promotie, plannen had gemaakt om ontslag te nemen en te repatrieeren.[1]) In verband daarmede had hij toen aan Sterthemius verzocht, den steen zoo goed mogelijk te verkoopen, en het provenu voor hem à deposito te plaatsen. In het post-scriptum van een volgenden brief aan Sterthemius — en het was o.a. deze brief, die door bewindhebbers werd onderschept — had hij gevraagd, hoe het stond „met het toegesonden juweel". Hierop vooral hadden Heeren-XVII vlam gevat, en van hun standpunt volkomen terecht. Bij den artikelbrief was het aan alle Compagniesdienaren verboden, voorwerpen van waarde, of geld, naar Nederland te zenden, anders dan met toestemming en door tusschenkomst van de bestuurderen der Compagnie. Op verkoop van Indische artikelen in het Moederland voor eigen rekening stonden zware straffen; zelfs correspondentie was slechts toegelaten „onder couvert van Bewinthebberen", die dus eerst alle brieven konden doorlezen. Al deze voorschriften werden, met medewerking van schippers en stuurlieden, herhaaldelijk overtreden, en dat dikwijls door de hoogstgeplaatste ambtenaren. Slechts een krachtig optreden in de aan het licht komende gevallen kon preventief werken.

Den 18den September 1662 schreven Heeren-XVII naar Indië, onder toezending van de in beslag genomen brieven, dat Gouverneur-Generaal en Rade deze moesten ter hand stellen aan den advocaat-fiscaal te Batavia, die voor den Raad van Justitie aldaar tegen den schrijver zou moeten proceedeeren, „opdat ten afschrick van andere een exempel aen deselve mach werden gestatueert". Deze last kwam 9 Mei 1663 op Batavia aan, dus slechts vijf dagen nadat Speelman van daar was vertrokken om het gouverneurschap over Cormandel te aanvaarden.

Toen bewindhebbers de opdracht tot vervolging teekenden, was er nog geen sprake geweest van Speelman's benoeming tot gouverneur van Cormandel; zij meenden, dat hij bij aankomst van hun schrijven nog te Batavia werkzaam zou zijn als boekhouder-generaal. Daarom

---

[1]) Zie hiervóór, blz. 10.

vroeg de Indische regeering zich af, of nu de opdracht der „Heeren en Meesters" wel naar de letter moest worden uitgevoerd. Immers dan zou Speelman naar Batavia moeten opkomen en dus na enkele weken alweer verandering gebracht worden in de leiding van het zoo „importante" gewest Cormandel, terwijl men in Nederland steeds op zoo groot mogelijke stabiliteit aandrong. Na lange deliberatie werd evenwel 6 Juli 1663 besloten, „alsoo de meer opgemelte ordre van de Heeren onse principalen in vry ernstige termen schijnt te leggen, en om alle ombragie hierinne te myden", hem niettemin naar Batavia op te roepen. Drie dagen later benoemde de regeering haar medelid, den Raad-extraordinaris Jacob Hustaert, tot gouverneur van Cormandel, en den 3[den] Augustus vertrok deze met het jacht Durgerdam, om Speelman te vervangen. Een toevallige omstandigheid bracht evenwel kort daarop een algeheele wijziging in deze plannen.

Reeds geruimen tijd zat de Raad van Indie, Rijcklof van Goens, op Ceilon, waar hij als gouverneur en superintendent over Malabar werkzaam was.[1]) Zijn gezin was te Batavia achtergebleven. Eenige dagen na Hustaert's vertrek wendde Van Goens' echtgenoote zich tot de Hooge Regeering met het verzoek, of haar man, overeenkomstig zijn reeds meermalen geuiten mensch, naar Batavia mocht worden teruggeroepen. Dit leidde tot een resolutie van 10 Augustus, welke bepaalde, dat Van Goens mocht opkomen, en Hustaert, in plaats van het gouverneurschap over Cormandel, dat over Ceilon zou aanvaarden. In verband daarmede kreeg Speelman last, zijn functie te blijven vervullen, en zich schriftelijk te verantwoorden, waartoe hem afschriften der uit Nederland ontvangen brieven werden opgezonden. Het snelzeilend adviesjacht Bleyswijck vertrok 15 Augustus met deze nieuwe opdracht, en kwam reeds 6 September op Palleacatte aan, nog eerder dan Hustaert met de Durgerdam. Aan boord van de Bleyswijck bevond zich ook een brief van Sterthemius, 15 November 1662 uit Middelburg aan Speelman geschreven,[2]) waarin de schrijver dezen op de hoogte bracht van het gebeurde in Nederland, en hem tevens meldde, „dat UEd. in syne lang verwaghte promotie niet weynig terughgeseth sijt, dewyle 't nu genoeghsaem seecker stont, d'Heeren van Zeeland en Rotterdam UEd. de qualiteyt van Raad van India toegebraght souden hebben, dat nu wellight

---

[1]) Slechts in het begin van 1662 was hij voor enkele maanden op Batavia terug geweest.

[2]) *Overgecomen brieven 1664*, eerste boeck, folio 779

vooreerst, ende soolangh sigh daarvan niet gepurgeert sult hebben, zoo niet door den beugel sal willen".

Het merkwaardige geval doet zich nu evenwel voor, dat Speelman reeds eenige maanden vóórdat hij de brieven van de regeering en van Sterthemius ontving — 6 September — op de hoogte was van de tegen hem ingebrachte beschuldiging. Immers reeds 3 Juli te voren, toen zijn voorganger, Laurens Pit, per schip Dordrecht naar Batavia terugkeerde, had hij dezen een particulier schrijven medegegeven, waarin hij Gouverneur-Generaal en Rade verzocht, hem kopie van de brieven „door de Grootmogende Vergaderinge van XVIIⁿᵉⁿ naar India aen UEd. overgesonden", te willen doen toekomen, en waarin hij tevens permissie vroeg, zijn verantwoording daarop rechtstreeks aan Heeren-XVII te mogen toezenden.[1]) Hoe was Speelman dit te weten gekomen? Zelf schrijft hij slechts, het te hebben vernomen „uyt myne becoome brieven". Dat vrienden in Nederland hem door tusschenkomst van een Engelsch schip hadden ingelicht — dergelijke particuliere, dus ongeoorloofde, correspondentie tusschen patria en de kantoren in Voor-Indië, via Engeland, kwam vrij veel voor — is in casu uitgesloten, daar niemand in Nederland nog weten kon, dat hij op Cormandel zat. De eenige mogelijkheid is de volgende: Toen hij den 4ᵈᵉⁿ Mei uit Batavia was vertrokken, ontmoette hij „omtrent het Toppershoetjen in de Straet Sunda" het schip Maerseveen, dat de missive van de Majores aan boord had, waarin de beschuldiging stond.[2]) Hij heeft dit schip aangehouden, om het een briefje voor de regeering te Batavia mee te geven, en naar nieuws uit het vaderland te vragen. En ditzelfde schip kan ook van particuliere zijde een schrijven over de onderhavige kwestie, en dan waarschijnlijk van een met hem bevriend Rotterdamsch bewindhebber, aan boord gehad hebben. Zeker is, dat hij zijn mededeelingen van zeer goed ingelichte zijde had, daar hij nauwkeurig de beschuldiging kende, en wist, welk punt voor de Majores het zwaarst had gewogen.

Intusschen was Speelman na aankomst van de Bleyswijck nu ook officieel te weten gekomen, waarvan men hem beschuldigde, en kon hij zich zetten aan het opstellen zijner verantwoording. Allereerst zendt hij 9 October 1663 een omstandig relaas naar Batavia.[3])

---

[1]) *Overgecomen brieven 1664*, eerste boeck, folio 778.

[2]) Zie Speelman's brief van Cormandel d.d. 2 Juli 1663, *Overgecomen brieven 1664*, tweede boeck, folio 1077 e.v. Ook, voor de aankomst van de Maerseveen, het *Daghregister van Batavia, 1663*, blz. 171.

[3]) *Overgecomen brieven 1664*, eerste boeck, folio 777.

waarin hij, na enkele minder belangrijke grieven der Zeventien besproken te hebben, als het buiten de Compagnie om verzenden van brieven en geschenken aan particuliere vrienden, zich tot de hoofdzaak bepaalt. Hij zet de geschiedenis van den diamant uiteen, en betoogt, dat hier geen sprake is van particulieren handel. Mocht men evenwel met deze zijn „onschult" geen genoegen nemen, dan verzoekt hij dringend, althans tot den dag van zijn vertrek in functie te mogen blijven, „om in eere te mogen vertrecken, ende niet onschuldigh, sonder genoeghsaame oorsaecken, al te veel smaatheden t'evens te moeten supporteeren".

Per eerstvolgende gelegenheid, namelijk 10 Januari 1664, zendt hij een zeer uitvoerige apologie naar Heeren-XVII, vergezeld van kopieën van zijn brief aan Gouverneur-Generaal en Rade, benevens van het laatste schrijven van Sterthemius.[1] Het getuigt van groote vrijmoedigheid, dat hij zijn verdediging begint met de verklaring, niet anders te hebben verwacht dan, ter belooning van zijn goede diensten, te worden benoemd tot Raad van Indië. In plaats daarvan heeft hij nu een beschuldiging ontvangen, met last zich voor de justitie te verantwoorden. Hij zet dan, „in een cincere, eenvoudige verclaaringe" de geheele geschiedenis van den diamant nog eens uiteen, en vervolgt: „Soo echter by UEd. H. Achtb. daerinne eenige misdaat moghte gevonden, het blijct, dat icq deselve door deese off geene uytgesochte en frivole uytvluchten niet en soecke te ontworstelen, maar dat icq my praesentere voor UEd. H. Achtb' gewoone goetheyt, en van deselve ootmoedelijcq implorere, daarvan verschoont en uyt haare ongonstte weder in de voorige goede opinie te mogen geremitteert werde. Dese gratie derve icq UEd. H. Achtb. te vrymoediger affbidden, omdat icq in mijn selve van mijn selve weete, met hoeveel yver, lust en trouwe icq altoos tot den dienste van de Generale Compagnie ben aangedaen geweest, in dewelcke icq nimmermeer sooveel middelen als eer betraght, hoewel icq nimmer in de beroepen van mijne dienste occasie gehad hebbe, om daervan de blyckelycke en evidente teeckens te thoonen. Dogh nu eyndelinge alhier tot dese honorabele chergie geraact sijnde, soo en sal icq niet ophouden alles by te brengen, wat my van God gegont is, en 't geene icq nogh met de gebeede syne Goddelycke goetheyt can affbidden, om te doen blycken, dat icq inderdaad van de Compagnie een getrouw dienaar ben, waartegens icq my nimmermeer in ontrouw en hebbe besoetelt".

[1]) *Overgecomen brieven 1664*, eerste boeck, folio 773 e.v.

Vervolgens zet hij dan zijn plannen aangaande Cormandel uiteen, waar hij in de eerste plaats een strenge „mesnagie" zal doorvoeren, en verder zeer speciaal „alle soorten perticulieren handel" zal bestrijden. Dan beklaagt hij zich over geheime tegenwerking en laster, en geeft daarbij opnieuw bewijs in verbinding te staan met ingewijden in het vaderland. Immers hij weet, dat zijn benijders „ten tyde als UEd. H. Achtb[s] vergaderinge anno 1660 geseten was, om te disponneren over eenige advancementen van UEd[s] dienaren in India, en alswanneer icq de eere hadde van mede in consideratie te coomen, UEd. Achtb. soo qualijcq hebben geinformeert, dat icq.... ben teruggeseth en verby-gegaen gewerden". Wat de toen geuite beschuldiging betreft, dat hij zoo verdacht-rijk zou zijn, verklaart hij „geen eene stuyver te besitten, die icq niet door mijn huwelijcq, en voort by eerlycke gepermitteerde en openbare middelen vercregen hebbe". Met een beroep op zijn 19-jarigen trouwen dienst, en de betuiging van zijn vurigen wensch om in het belang der Compagnie werkzaam te mogen blijven, eindigt hij zijn welsprekende pleitrede.

Het duurde ruim anderhalf jaar, tot Juli 1665, eer de meening van Heeren-XVII over deze apologie in Indië bekend werd. In hun missive van 8 October 1664 verklaren zij, de stukken te hebben ontvangen, „maer 't selve heeft ons geensints cunnen moveeren om aff te wyken van 't geene by onse missiven van den 18 September 1662 en 7 April 1663 t'synen reguarde geschreven en geordonneert hebben, maer ter contrarie ons doen persisteeren, zijnde onse intentie dat d'ordre, daerin vervath, alsnoch ter executie sal werden geleyt".

Naar aanleiding van dit schrijven besloten Gouverneur-Generaal en Rade bij resolutie van 21 Juli 1665, Speelman uit Cormandel op te roepen, om voor den Raad van Justitie terecht te staan. Tot zijn opvolger werd benoemd Anthony Pavillioen, commandeur van Jaffenapatnam, met bepaling, dat Speelman het gezag zou blijven uitoefenen tot den dag vóór zijn vertrek.

Den 18[den] October deed deze transport aan zijn opvolger, en stelde hem een uitvoerige Memorie van overgave ter hand.[1]) Met de twee schepen, 't Wapen van Amsterdam en de Eendracht, die een kostbare lading van ruim 11 tonnen gouds inkoop aan boord hadden, vertrok hij den 19[den] via Ceilon naar Batavia. Daar kwam hij den laatsten November aan, en reeds den volgenden dag wendde hij zich schriftelijk tot de Hooge Regeering, met dringend verzoek om een spoedige

---

[1]) Deze Memorie in de *Overgecomen brieven 1666,* vierde boeck, folii 650—712.

behandeling van zijn zaak. Gouverneur-Generaal en Rade brachten dit verzoek aan den advocaat-fiskaal en den Raad van Justitie over, en inderdaad werd nu een ongewone spoed betracht. Reeds den 5den December deed de officier zijn eisch en kon beklaagde een verweer daartegen opstellen; den 19den volgde de uitspraak, die niet slechts Speelman zeer rauw op het lijf viel: schorsing uit 's Compagnies dienst voor 15 maanden, benevens een boete van f 3000.

Speelman was er de man niet naar, om na den eersten schrik bij de pakken te blijven neerzitten. Den 29en December diende hij een geschrift in bij de Hooge Regeering, waarin hij op krachtige wijze zijn verontwaardiging over dit vonnis uitspreekt, „sijnde dit eene sententie, waertoe over saecke, in sichselven soo nietich, ja oock niet over feycten van negotie en tegen lieden van administratie, noch in oude, noch in nieuwe rollen van denselven gerichte naulijx een eenich weerga te vinden sy". Hij verklaart dan ook daartegen „te moeten comen in oppositie... geprangt om voor UEd. Hoog Achtb. my over soodanich een sententie te beclagen, en mijn beswaernis te kennen te geven, alsoo ick niet can dencken, dat UEd. Hoog Achtb. selve sulck een vonnise hadden tegemoet gesien, niet anders van UEd. hebbende begrepen, off UEd. dachten my meer als verdient gestraft te hebben met my te roepen uyt een fonctie, daer se my — misschien meer uyt verdienste als gonste — goediglijck in hadden beroepen". Dan citeert hij de loffelijke uitspraken, door de regeering bij verschillende gelegenheden gedaan, zoo over zijn werk te Batavia als op Cormandel, en wijst er op, dat het slechts gaat om een steen, „geappropriieert tot cieraed van mijn huysvrouw, sijnde deselve gecocht te dien eynde en met geen ander insicht, oock hier in Batavia op een publycque merckt. Dit is geen enckele en simpele alleguatie, maer deselve wert gepresenteert te verifieeren". Ook juridisch is het vonnis naar zijn meening aantastbaar. De artikelbrief schrijft in zake particulieren handel voor, dat, boven de straf, verbeurdverklaring van het verhandelde moet volgen. Dit was in casu niet mogelijk, en daarom heeft de Raad van Justitie boven de eigenlijke straf van schorsing een boete van f 3000 opgelegd, klaarblijkelijk dit bedrag aannemende als de waarde van den steen. Hoe komt de Raad aan dit bedrag? Er zijn maar twee menschen, die den koopprijs kennen: Speelman zelf en de nog levende Chinees Sim Ongh. Laat men dien maar eens vragen en dan zal men zien, om welk een klein bedrag het ging. Bovendien zou de Raad in 't geheel niets hebben kunnen bewijzen, als hij, Speelman, de geschiedenis van den diamant niet

zelf openlijk had verteld. Ten slotte is het feit nu ook al weer vijf jaar geleden gebeurd. Mitsdien verzoekt hij de regeering, hem „te herstellen in alles", dit zijn geschrift in het resolutieboek op te nemen en dus zoo ter kennis van Heeren-XVII te brengen, en bovendien zijn salaris als gouverneur te willen vaststellen en uitbetalen. Wat dit laatste verzoek betreft, dient geweten, dat bij Speelman's benoeming tot gouverneur van Cormandel geen salaris was vastgesteld, maar daaromtrent het oordeel der Zeventien afgewacht. Door het inmiddels voorgevallen incident was daar nooit een beslissing in genomen, en zoo had Speelman op Cormandel steeds zonder salaris gediend.

Als antwoord bepaalt de Hooge Regeering, dat aan rekestrant van 10 Juli 1663 tot den dag van schorsing, 19 December 1665, het gewone gouverneurssalaris van f 200 per maand zal worden uitbetaald, „latende de rest van sijn versoeck wyders gerenvoyeert aen de Heeren Majores in 't vaderlant". Uit de verdere correspondentie blijkt, dat de Zeventien dit renvooi voor kennisgeving hebben aangenomen; over het vonnis komt geen woord meer in hun brieven voor.

III. Superintendent en Admirael.

Zoo moest dan Speelman nu 15 maanden zonder ambt en zonder salaris afwachten, wat er, na ommekomst van den schorsingstermijn, over hem zou worden besloten. Financieele zwarigheden bracht dit overigens niet voor hem mee; met het kapitaal, door zijn vrouw bij haar huwelijk meegebracht, had hij, als geldschieter, tegen de gebruikelijke hooge rente genoeg verdiend, om rijk te zijn. [1]) Maar wel was zijn hooghartig karakter ten zeerste gekwetst door het geslagen vonnis, en door het feit, dat hij te Batavia door zijn vijanden en vroegere benijders werd nagewezen als een gesuspendeerde! Het verwondert ons niet, als we later uit de stukken vernemen, dat hij in dit jaar rondliep met het plan om, zoodra de schorsing was beëindigd en hij in een eervolle positie zou zijn herplaatst, zijn ontslag te nemen, en Indië voor goed den rug toe te keeren. Doch ook ditmaal zouden zijn plannen door onvoorziene gebeurtenissen worden verijdeld, en zou zijn leven een geheel andere richting krijgen, dan hij zich had voorgesteld.

Het was in den loop van 1666, dat de spanning, die al jaren had bestaan tusschen de Compagnie en Makassar, haar hoogtepunt bereikte. De Hooge Regeering, vooral geprikkeld door de wijze, waarop Makassar telkens weer zijn gedane beloften schond en 's Compagnies monopolie in de Molukken illusoir maakte, besloot haar toevlucht tot de wapenen te nemen en een krachtige expeditie uit te rusten De directe aanleiding daartoe was gelegen in het feit, dat Makassaren de overblijfselen van een tweetal gestrande Compagniesschepen hadden geplunderd, waarbij eenige Nederlanders gedood waren. [2])

Het definitieve besluit nam de Raad van Indië in zijn zitting van 5 October 1666, bij welke gelegenheid het college tevens de leiding der uit te rusten onderneming aanbood aan zijn mede-lid, den Raad-extraordinaris Mr Johan van Dam, die reeds in 1660 met veel

---

[1]) Speelman behoorde tot de meest gefortuneerde dienaren der Compagnie, hij liet ruim 1½ millioen gulden na. Zie uitvoeriger beneden.

[2]) De nu volgende uiterst belangrijke episode uit Speelman's leven, zijn strijd tegen en algeheele onderwerping van Makassar, is door schrijver dezes omstandig behandeld in *Het Bongaais Verdrag.*

succes tegen de Makassaren had gestreden.[1]) Doch Van Dam had al eenige malen op ontslag aangedrongen, daar hij dringend wenschte te repatrieeren, en op dien grond weigerde hij beslist, de eervolle opdracht te aanvaarden, waarop Maetsuycker „voorwerpt de persoon van d'Ed. Cornelis Speelman, jongst gouverneur geweest van de cust Cormandel, ende wiens tijt van suspence nu eerlang sal gepasseert wesen, sijnde een persoon van goede capaciteyt, ende die de maximen van de Compagnie genoegsaem door lange ervarentheyt bekent sijn".[2]) De vergadering nam dit voorstel van haar voorzitter met algemeene stemmen aan, en onmiddellijk gaf zij daar Speelman kennis van, met verzoek een zoodanige benoeming te willen aannemen. Deze verklaarde zich daartoe bereid, „behoudens dat hy met deze commissie te aenveerden, niet mochte werden verhindert in syne voorgenomene reyse 't aenstaende jaer naer 't vaderlant". Van de 15 maanden schorsing waren er nauwelijks 9 verloopen, toen deze belangrijke en zeer verantwoordelijke taak hem werd opgedragen.

Met groote voortvarendheid nam de regeering de uitrusting der expeditie ter hand, en reeds den 23en November teekenden Gouverneur-Generaal en Rade een Commissie en een Instructie voor Speelman, als „Superintendent, Admirael, Krijgsoverste en Commissaris nae de Oosterse quartieren, Macassar, Ternate, Amboina, Banda, etc." Daarbij werd hem opgedragen, met de gereedliggende macht, bestaande uit 21 zoo groote als kleine schepen, waarop, behalve het gewone zeevarende volk, zich 600 Nederlandsche soldaten en een aantal Boegineesche en Amboneesche hulptroepen bevonden, allereerst naar Makassar te zeilen en daar op de reede een „vertooninge" te houden, in de hoop dat de vijand, de groote macht ziende, al dadelijk onderhandelingen zou willen openen. Mocht dit niet het geval zijn, dan moest hij hier en daar op de kust landen en plundertochten houden, om vervolgens naar Boeton te zeilen, en met den koning aldaar, die veel van de Makassaren had te lijden, een overeenkomst aangaan. Vervolgens zou hij naar Ternate, Batjan, Ambon en Banda stevenen, om die gewesten als commissaris en superintendent te visiteeren, de sultans van Ternate en Tidore, die met elkander

[1]) Zie Van Dam van Isselt, *Mr. Johan van Dam en zyne tuchtiging van Macassar in 1660*. Bijdragen Koninklijk Instituut. 7e reeks, VI, blz. 1 e.v.

[2]) In hun missive van 25 Januari 1667 naar Nederland schrijven G.-G. en Rade nog van Speelman: „een man van goede bequaemheyt en wacker verstandt, die deselve commissie wel te vertrouwen sy, hebbende wy Sijn E. ook met-eenen de qualiteyt van commissaris tot de visite der Oosterse provintiën van Amboina, Banda en Ternate gedefereert."

overhoop lagen, te verzoenen, en tal van voorzieningen te treffen. Op dit punt daalt de Instructie af tot in de kleinste persoonlijke en zakelijke bijzonderheden.[1]) Na afloop dezer „visite" zal Speelman, zoo Makassar vrede gesloten mocht hebben, naar Batavia terugkeeren; zoo niet, dan zal hij zich wederom tegen Makassar wenden, de reede blokkeeren, de stad beschieten, en, zonder al te „hasardeuse" kansen te wagen, den vijand zooveel mogelijk benadeelen. Een landing bij en aanval op het zeer sterke Makassar zelf werd hem, als te gevaarlijk, beslist verboden. Aan deze zeer uitvoerige Instructie waren nog toegevoegd een aantal „conditiën", welke hij den Makassaarschen koning ter teekening moest aanbieden, ingeval deze tot onderhandeling bereid was.

In den vroegen morgen van 24 November verliet de vloot de reede van Batavia, nadat den 18^{den} in al de kerken aldaar een „bededach" was gehouden. Onder de autoriteiten aan boord bevonden zich ook de bekende Bonische vorst Aroe Palakka, die wegens de kwellingen der Makassaren uit zijn land was gevlucht, en de aanvoerder der Amboneezen, de roemruchte kapitein Joncker.

Den 19^{den} December bevond zich de geheele vloot in het gezicht van Makassar. Van den wal voer een prauwtje naar het admiraalsschip, waar de inzittenden eenige zakjes goud- en zilvergeld overreikten „in betalinge van de vermoorde Nederlanders". Speelman antwoordde, dat hij dit geld zou bewaren, maar niet in betaling aannam, „want het Hollants bloet niet met gelt, maer met het bloet dergene, die het vergoten hadde, coste voldaen werden". Weldra bleek, dat de koning niet bereid was zich te onderwerpen, waarna, op een sein van het admiraalsschip, alle schepen de bloedvlag heschen, ten teeken dat de oorlog begonnen was. Na een beschieting der stad zeilde men langs de kust Zuidwaarts, hier en daar landende tot het houden van strooptochten. Den eersten Kerstdag bevond men zich voor de sterke stad Bonthain, waar een groot deel van de troepenmacht aan land ging. Een felle strijd had hier plaats, waarin o.m. Aroe Palakka gewond werd. Ten slotte sloeg de vijand op de vlucht, en nu werd deze geheele streek, „het erflant van den coningh en een van de voornaemste spijscamers van Macassar", totaal geruineerd. Behalve Bonthain zelf, een stad van wel 1000 huizen, liet men ruim 30 dorpen, een honderdtal vaartuigen en 3000 lasten rijst in vlammen opgaan.

Overeenkomstig de Instructie zeilde men nu naar de reede van

---

[1]) Men vindt de Instructie in *Het Bongaais Verdrag*, blz. 195 en volgende.

Boeton, waar de vloot op Nieuwjaarsdag 1667 voor anker kwam. Het bleek, zooals men reeds bij geruchte vernomen had, dat deze stad door een Makassaarsch leger was ingesloten; 15 000 man waren daartoe op 450 vaartuigen onder aanvoering van Montemarano van Makassar gekomen. De nood in Boeton was hoog gestegen en indien Speelman een week later ware gekomen, had de stad het niet kunnen houden.

Nog denzelfden dag ging men tot den aanval op het Makassaarsche leger over; de eerste gevechten waren zeer hevig, en aan beide zijden vielen veel dooden en gewonden. Den volgenden morgen bleek de vijand zijn legerplaats aan het strand te hebben verlaten, en zich landwaarts-in op een heuvel te hebben verschanst. Een groot aantal Boegineezen, die door de Makassaren tot steun geprest waren, liepen dezen dag tot de Hollanders over, toen zij vernomen hadden, dat Aroe Palakka zich bij Speelman in de vloot bevond. Door matrozen en Boegineezen liet men een weg door het bosch kappen, om daarlangs het gewapende kamp der vijanden te kunnen bestormen. Doch den volgenden morgen begonnen deze te onderhandelen, en zij gaven zich nog denzelfden dag op genade en ongenade over.[1] Alle Boegineezen, circa 5 000, werden op verzoek van Palakka vrijgelaten; zij waren zeer verheugd zich van de Makassaarsche tirannie te kunnen ontslaan. Met de overige 5 500 gevangenen wist men geen raad; het was onmogelijk ze allen als krijgsgevangenen mee te nemen, en indien men ze vrij liet, zouden zij zich stellig weer bij den koning van Makassar aansluiten. De Boetonners boden aan ze allen te dooden, doch daarvan wilde Speelman niets weten: „Maer ymant, die sig op genade ende ongenade comt over te geve ende sijn geweer neer te legge.... in koele bloede dood te slaan, 't sy verre!" Na lange deliberatie besloot de raad, 400 uitgezochte mannen en vrouwen mee te nemen naar de Molukken, en daar als slaven te verkoopen. Speciaal de vrouwen, „daer al vry wat moy slag onder liep", moesten zoo spoedig mogelijk op vendutie gebracht worden, „staet makende dat de Chinese, ooc wel andere, daer gretig na wesen ende vry wat veel daer voor geve soude". De opbrengst zou, als aandeel in de buit, onder de officieren worden verdeeld. De resteerende 5 000 besloot men met een hoeveelheid rijst op een eilandje tegenover Boeton te zetten. Een aantal dezer menschen „bynaer swemmende geboren", wisten te ontkomen, door naar de tegenoverliggende kust te zwem-

[1] Zie ook HEERES, *Corpus Diplomaticum Neerlando-Indicum*, II, blz. 346-348.

men, doch de groote meerderheid is er binnen enkele weken van honger en ellende omgekomen. Sedert is dit eiland, door Speelman Verwinnerseylant gedoopt, bekend gebleven als Poeloe Makassar.

Van de 195 buitgemaakte vaandels en banieren zond Speelman er 50 naar Batavia, en nam de rest mee naar de Molukken. Verder had men ongeveer 200 vaartuigen buitgemaakt. De twee grootste, respectievelijk met 18 en 13 kanonnen bewapend, voegde men onder de namen „Victoria" en „Macasser's schade" bij de vloot; de koning van Boeton kreeg er dertig; Aroe Palakka zocht er tien uit, en de rest werd verbrand.

Speelman zond onmiddellijk bericht van deze groote overwinning naar Batavia; in zijn schrijven vroeg hij om versterking, en drong er tevens op aan, dat de regeering hem wat meer vrij wilde laten om een aanval op Makassar zelf te doen, daar hij de kans gunstig achtte, om den vijand „van deege op sijn seer te drucke, dat het hem hertelijck wee doet".

Den 11den April, tweeden Paaschdag, kwam de tijding van de Boetonsche victorie op Batavia aan, en werd „by Haer Eds goetgevonden de predicanten, die heden voor de middagh den dienst sullen doen, daervan terstont kennise te geven, om nogh desen morgen een publicke dancksegginge te doen ende den Heer om de continuatie van Sijn genade en zegen te bidden; voorts dat des avonts door het afbranden van 't canon etc' onse bleydtschap en vreugde sal bekent gemaeckt worden, 't welck dan oock soo geschiet is". [1])

Wat Speelman's verzoek betreft, om Makassar zelf te mogen aantasten, besloot de regeering op 15 April, hem aan te schrijven, dat hij den vijand alle mogelijke afbreuk zou moeten doen, „mits dat de Nederlandtse crijgsmacht niet lantwaert-in sal worden gehasardeert, veel min geattenteert op de casteelen ende forten van de stadt, of ten ware het werck so gelegen mocht sijn, dat de Boegijs en vordere inlandtse bystandye daer wisten meester van te worden". [2])

Inmiddels hadden Speelman en zijn raad den 31sten Januari 1667 een verdrag van bondgenootschap gesloten met den koning van Boeton. Verder besloten zij, aldaar een schip met 80 soldaten achter

[1]) *Daghregister van Batavia, 1666/1667*, blz. 261.

[2]) In de missive, als uitvloeisel van deze resolutie den 19den April aan Speelman geschreven, wordt dit zeer nadrukkelijk eenige malen herhaald. Zie *Bongaais Verdrag*, blz. 126—127.

te laten, en Aroe Palakka met zijn Boegineezen naar Boni te zenden, om een algemeenen opstand voor te bereiden tegen den tijd van terugkeer der vloot. Overeenkomstig zijn Instructie ging Speelman zelf nu eerst naar de Oostersche kwartieren, om die te visiteeren. Drie maanden heeft hij daaraan besteed, en men staat verbaasd als men leest, wat hij daar in dien tijd heeft verricht. Hij werkt van 's morgens vroeg tot 's avonds laat; niets ontgaat hem en steeds is hij opgewekt. Hij onderzoekt alle ambtelijke en particuliere instellingen en bescheiden, benoemt, bevordert en ontslaat ambtenaren, brengt lijvige rapporten uit over de boekhouding en negotie, forten en magazijnen, militie en slaven, het werk van weesmeesters, diakenen, kerk en school. [1]) Op Ternate bestond zijn taak verder in het installeeren van een nieuwen Nederlandschen commandeur, en het verzoenen der sultans van Ternate en Tidore. Speelman had daar bericht ontvangen van de overwinning op de Engelschen in den vierdaagschen zeeslag, en hij besloot deze victorie feestelijk te vieren, gelijk met de op Boeton behaalde.

Zondag 27 Maart had de plechtige kerkelijke herdenking plaats; den volgenden dag werd een groote feestmaaltijd gehouden „onder matig gedruys van 't fort ende 't scheepscanon". Er werd duchtig gegeten, en nog meer gedronken; zelfs de Inlandsche vorsten en grooten lieten zich niet onbetuigd. Toen de after-dinner-stemming haar hoogtepunt had bereikt, stond Speelman op, bracht de beide sultans te zamen, „en leyde de handen van d'een en d'ander in malkander; daerop volgde een generale omhelsinge, eerst van de koningen en voorts van de rest; datelijck zach men de Tidoorse grooten voor de Ternataense, en weder de Ternataense grooten voor de Tidoorse majesteyt hun verootmoedigen. Iegelijck segende de vrede en danckte daer Godt voor, sijnde 't vernoegen van alle bystanders soo groot, dat men veele der voorneemste vreugdetrane daerover sach storte; brave en magnifique haranguen quamer der uyt beydesyts grooten, en voornamentlijck uyt den Ternataensen rijkshoccom [2]) voor den dagh". Een apotheose werd verkregen, toen Speelman het afgesprongen huwelijk tusschen een Tidoreesche prinses en den Ternataanschen troonopvolger, prins-Amsterdam, herstelde.

Na de feesten kwamen de zaken. Den 29^{en} sloot Saif Oedin van Tidore, den 30^{en} Mandarsaha van Ternate, een nieuw verdrag met de Compagnie. Beide vorsten erkenden deze daarbij als hun schuts-

[1]) Zie *Het Bongaais Verdrag*, blz. 118 e.v. en de daar genoemde documenten.
[2]) Hoekoem of oekoeng is een Ternataansche ambtstitel

en schermheer, verleenden haar het monopolie en stemden er in toe, dat na hun dood geen opvolger zou worden aangewezen dan met toestemming van de Compagnie.[1] Een gelijk verdrag kwam ook tot stand met vertegenwoordigers van den sultan van Batjan, dien Speelman, na zijn vertrek van Ternate, in zijn rijk ging opzoeken, bij welke gelegenheid het verdrag werd geratificeerd.[2]

Van Batjan zeilde de vloot naar Banda, waar Speelman 16 dagen vertoefde, en na gedane visitatie met een feestelijken maaltijd afscheid nam. Nu bezocht hij een aantal kleinere eilanden en arriveerde 26 Mei op Ambon, het belangrijke centrum van de specerij-eilanden. Hier werd een twaalftal dagen hard gewerkt, waarna in den namiddag van 6 Juni het gebruikelijke afscheidsfeest plaats vond. Op hun aanbieding nam de admiraal 9 Ambonsche orang-kaja's, elk met een cora-cora of gewapende prauw, op zijn verderen tocht mee. Hij sprak zijn waardeering voor hun trouw aan de Compagnie uit, door ieder hunner een gouden gedenkpenning aan te bieden.[3]

Volgens zijn Instructie had Speelman de garnizoenen der Oostersche gewesten niet mogen verzwakken; ondanks dit zeer nadrukkelijke voorschrift had hij niettemin een aantal van de beste militairen gelicht en op zijn vloot overgenomen. In zijn schrijven aan de Hooge Regeering erkent hij „behoudens alle schuldige respect", zich niet aan zijn orders te hebben gehouden, doch hij was met zijn raad van meening, dat men, goed uitgerust voor Makassar komende, een groote kans op succes zou hebben. De verdere overweging was geweest, dat de regeering, indien zij het bericht van de overwinning op Boeton zou ontvangen hebben, „daerin niet so precijs en soude vastblyve".

Den sultan van Ternate stond hij, op diens herhaald aandringen, ten slotte toe, hem met een aantal oorlogsprauwen op de verdere expeditie te vergezellen.

Gedurende Speelman's afwezigheid had men op Makassar niet stilgezeten. Na van ooggetuigen bericht te hebben ontvangen van de catastrophe, die zijn vloot voor Boeton getroffen had, was sultan Hassan Oedin voornemens geweest, de Compagnie vrede aan te bieden. De meerderheid zijner rijksraden evenwel had zich daartegen

---

[1] Men vindt de contracten met beide sultans bij HEERES, *Corpus Diplomaticum Neerlando-Indicum* II, blz. 348—354 en 356—359.

[2] HEERES, o.l. blz. 359—363.

[3] Afgebeeld en beschreven bij VALENTIJN II, *Ambonsche Zaaken*, blz. 225.

Gouden penning, door Speelman geschonken aan 9 Amboneesche orang-kaja's.

verzet, en was daarbij krachtig gesteund door het personeel van de Engelsche loge, dat er op rekenen kon, bij een eventueelen vrede aan de Nederlanders te worden uitgeleverd.[1]) Toen was men met man en macht aan het werk gegaan, om de weerbaarheid te verhoogen. Zoo werden langs het strand, van Makassar tot Bonthain toe, op alle tot een landing geschikte plaatsen, versterkingen aangelegd. Om Palakka's pogingen tot het verwekken van een opstand in Boni te verijdelen, verklaarde Makassar's sultan de Boniërs tot een vrij volk, en schonk hun tot koning een voornaam Boniër, die circa twintig jaar op Makassar had gewoond. Ten slotte werden er, door tusschenkomst van de Engelschen op Makassar en Bantam, onderhandelingen gevoerd over een bondgenootschap tusschen de sultans dezer beide staten; ook Bantam was een der felste tegenstanders van de Compagnie.

Den 25^en^ Juni hield Speelman krijgsraad in de Victoriebaai op Boeton, waar besloten werd den volgenden dag langs Celebes' kust naar Makassar te zeilen. Eerst sloot men nog een nader verdrag met den koning van Boeton, vrijwel gelijk aan dat, met de Moluksche vorsten gesloten;[2]) vervolgens werd „besyden het uytdelen van 't hoogweerdig heylig avontmael, ooc gecelebreert ene vast- en bededag".

Op de kust van Celebes gekomen, kreeg men weinig-bemoedigende inlichtingen. Zoo vernam men, dat Palakka vóór enkele dagen met zijn vloot door een hevigen storm was overvallen, en dat men hem sedert had gemist, waarover groote ongerustheid heerschte. Verder waren een aantal jonge Bonische aanvoerders, die Speelman's terugkomst niet hadden kunnen afwachten, te vroeg overgegaan tot een opstand, en door Makassar zeer bloedig verslagen.

Den 7^den^ Juli hadden de eerste gevechten plaats; bij een bestorming nam Speelman andermaal het door de Makassaren zwaar versterkte en met 7000 man bezette Bonthain. Dienzelfden avond ontving hij het heuglijke bericht, dat Palakka behouden was geland, en begonnen was een leger te verzamelen. Na gehouden krijgsraad besloot men, niet op Palakka te wachten, maar rechtstreeks naar Makassar te zeilen, waar men den 13^den^ Juli aankwam.

Het begin was volkomen gelijk aan wat in December was geschied. Wederom kwam een prauwtje met een vredevaan naar het admiraals-

---

[1]) Deze gebeurtenissen speelden zich af gedurende den tweeden Engelschen oorlog.

[2]) Zie HEERES, *Corpus Diplomaticum*, II, blz 363—368

schip, en reikte een som geld over „tot een breucke van moord". Ook nu nam Speelman het in bewaring, onder de vraag „of de Coning meende, dat men Hollants vergoten bloet met gelt voldeet?"

Denzelfden dag vernam hij van een Portugees, dat de meeste Makassaren in een zeer oorlogzuchtige stemming verkeerden, en dat de Engelschen hun loge hadden versterkt, en er drie kanonnen op hadden geplaatst.

Eenige dagen bleef de vloot op de reede liggen, zonder dat er gestreden werd: de Makassaren wilden uit bijgeloof het eerste schot niet lossen, en Speelman, dit wetende, bleef kalm de reede blokkeeren. Doch in den vroegen morgen van den 19den begon de vijand onverwacht met een hevige kanonnade, speciaal gericht op Speelman's admiraalsschip Tertholen. De vloot beantwoordde het vuur krachtig, en tot zonsondergang werd er van weerszijden heftig geschoten. Tegen den nacht liet Speelman zijn schepen buiten het bereik van de Makassaarsche kanonnen voor anker gaan, en den volgenden morgen riep hij een krijgsraad bijeen. Daar bleek, dat de kruitvoorraad niet toeliet een dergelijk hevig bombardement lang vol te houden. Daarom besloot men, den 21sten weer langs de kust Zuidwaarts te zeilen, en door landingen op verschillende plaatsen den vijand in onrust te houden. Dit geschiedde, en vooral bij Glisson — of Galesong — werd op den 30sten hevig gevochten; 's avonds van dien dag kreeg men bericht, dat Palakka met een leger van 6 à 8 duizend man, vergezeld van den kapitein Christiaan Poolman en 27 Nederlandsche soldaten, van Bom over land op weg waren gegaan naar de Westkust,[1]) doch dat een sterke afdeeling Makassaren hun tegemoet was getrokken, om de passen te bezetten. Met het oog hierop besloten Speelman en zijn raad den 1en Augustus, weer op Glisson te landen en daar een blijvende versterking op te werpen, wat gelukte, zij het ten koste van belangrijke verliezen. Nadat 100 Nederlandsche soldaten in de versterking waren achtergelaten, zeilde de vloot Zuidwaarts, naar het punt, waar men de Boegineezen en Poolman verwachtte. Het gelukte in de volgende dagen, met schepen en booten 6000 van Palakka's mannen naar de Nederlandsche versterking over te brengen, en weldra beschikte Speelman over 10 000 man inlandsche hulptroepen. De Nederlandsche militie echter was door ziekten geducht verzwakt; er waren nog ternauwernood 250

[1]) Christiaan Poolman of Poleman, was de eerste Europeaan, die dwars door Zuid-Celebes trok. In zijn brief van 18 Augustus zegt Speelman van hem: „misschien de eerste Hollander, die oyt in die lande is gesien."

valide soldaten, terwijl de overigen ziek lagen aan „berberry en blintheyt". Speelman schreef dringend naar Batavia om versterking. Dat men de Makassaren, „de haentjens van het Oosten", zou kunnen onderwerpen met inlandsche troepen alleen, was uitgesloten; daarvan had men bereids eenige „contrarye preuves" ondervonden. Ook aan ammunitie was gebrek, en evenzeer aan dokters en geneesmiddelen. Bovendien hadden sommige schepen door het gestadig af- en aanvaren in de felle moessonwinden, zonder behoorlijk onderhoud, zoo geleden, „dat se naer haer adem hyge".

Van dezen minder gunstigen toestand wilde men echter den vijand niets laten merken, en daarom besloot Speelman den 18den Augustus een aanval op de Makassaarsche versterkingen ten Noorden van Glisson te doen. Een eerste poging daartoe werd bij nacht door de Boegineezen onder Palakka zelf ondernomen, en men slaagde er boven verwachting in, den vijand totaal te verrassen. Bij deze gelegenheid ontkwam Speelman ternauwernood aan den dood. Met eenige hoofdofficieren en een aantal Nederlandsche soldaten trok hij geruischloos landwaarts in, om bij mislukking van Palakka's poging dadelijk te kunnen ingrijpen. Evenwel scheen de vijand hem te hebben bemerkt, want eensklaps vloog hem een kanonskogel rakelings over het hoofd. Intusschen was Palakka ongemerkt binnen de versterkte linie van den vijand gekomen, en deze moest, met verlies van circa 1000 dooden, naar Makassar vluchten. Eenige dagen later verkreeg men een gelijk succes met een nog Noordelijker gelegen versterkten post, en zoo kwam men al dichter bij de hoofdplaats. Hoewel er nog steeds gebrek aan ammunitie bestond, besloot de raad evenwel, begin September een aanval te ondernemen op Barrombon, het meest Zuidelijke der in een kring om Makassar gelegen kasteelen. Speelman liet langs het strand schansen opwerpen, en plaatste daar een aantal scheepskanonnen in, waarmee de beschieting begon. De vijand, die eveneens goed van kanonnen voorzien was, waaronder zelfs 18-ponders, liet zich evenmin onbetuigd, en er werd hier dagen lang hevig geschoten. Zeer verontrust werd Speelman intusschen door het bericht, dat een Makassaarsch leger binnen-door naar het land der Boegineezen was getrokken; als Palakka's mannen zouden vernemen, dat de vijand hun geboorteland en de achtergebleven vrouwen en kinderen bedreigde, zouden zij stellig de Nederlanders in den steek laten. Met het oog op deze onzekerheid en den naderenden regentijd besloot de raad, aan het strand twee versterkte kampen op te richten, één voor de Nederlandsche en één voor de

inheemsche troepen. Speelman stelde daarbij voor, dat hij, terwijl men in die kampen het verloop der zaken rustig en veilig kon afwachten, persoonlijk naar Batavia zou gaan, om daar met de regeering de verder te nemen maatregelen te bespreken, en tevens enkele particuliere zaken te regelen De raad wilde klaarblijkelijk de verantwoordelijkheid daarvoor niet op zich nemen; hij verklaarde althans, de beslissing daarover aan Speelman's eigen oordeel over te laten. Deze deelde daarop mede, nog tot half October te zullen wachten, en, indien zich intusschen niets bijzonders voordeed, dan „een keer" naar Batavia te zullen doen. Hiervan zou evenwel niets komen. De onrust onder de Boegineezen nam steeds toe; de meesten hunner waren al vele maanden uit hun land weg, en zij wilden, hoe dan ook, een spoedig einde aan den strijd maken. Daartoe deden zij allerlei „desperate voorslagen". Zelfs Palakka werd onrustig, „vresende, indien wij niet in 't cort quame meester van de saec te werde, dat de meeste hoop doorgaen, vooral datter geen houde aen sijn soude, indien eenige quade tydinge agter uyt 't lant vername". Daarom werd tot nieuwe actie besloten. Terwijl de kapitein Pierre Dupon met vijf schepen naar de reede van Makassar voer, om de stad te beschieten, ging Palakka eenige nachten achtereen op verkenning uit, en bracht daarbij de vijandelijke voorposten gevoelige verliezen toe. Na eenige dergelijke successen werd besloten, iets grooters bij de hand te nemen, en na goede voorbereiding slaagde Palakka er in den nacht van 22 op 23 October in, het kasteel Barrombon bij verrassing te nemen, welke overwinning „een sienelycke verquickinge" in de gedeprimeerde stemming bracht. Na een hevig gevecht op den 26^{en} stond het leger eindelijk voor „des conincks eyge residentie", het kasteel Samboupo, en Speelman was van meening, dat nu het oogenblik gekomen was, om besprekingen te openen. De raad ging hiermede akkoord en den 29^{en} October zond men een Maleischen brief naar Hassan Oedin, waarmede de onderhandelingen begonnen. Wij zullen deze hier niet op den voet volgen, maar volstaan met de mededeeling, dat zij buitengewoon veel van den takt en het geduld van Speelman en zijn raad vergden. Dat enkele bondgenooten van Hassan Oedin hem in den steek lieden en naar de Nederlanders overliepen, of wel huiswaarts keerden, droeg ten slotte veel tot een beslissing bij, en den 18^{den} November teekenden de Makassaarsche rijksgrooten in het dorp Bongaja het tractaat van vrede, hun door Speelman voorgelegd. Het was de hoogste tijd! De gezondheidstoestand in het Nederlandsche kamp was allerellendigst: van 182 soldaten en 96 matrozen was de

toestand kritiek. Meermalen stierven er 8 à 10 per dag. De meesten leden aan dyssenterie, en alle chirurgijns waren eveneens ziek; „men weet qualijck, wie der vry van is .... onder de gesonden loopen noch verscheyde craeckende wagens. Daar sijn der al vry eenige, die 't eveneens is, waer se gaen, als zy maer hier vandaan waren". De zekerheid, dat het doel was bereikt en de expeditie zou kunnen terugkeeren, verbeterde de stemming belangrijk.

De hoofdinhoud van het Bongaaisch verdrag was als volgt: [1])

Makassar geeft algeheele voldoening voor den roof op de Nederlandsche schepen, en zal, ten aanschouwe van 's Compagnies resident, justitie oefenen aan de moordenaars van de Hollandsche zeelieden.

De Compagnie krijgt het monopolie; andere Europeanen, met name Engelschen en Portugeezen, mogen op Makassar niet meer worden toegelaten. Een aantal genoemde handelsproducten zullen ook door inheemschen niet meer mogen worden in- of uitgevoerd. De koning zal de Engelsche personen en goederen op Makassar ter beschikking van de Compagnie stellen. Deze wordt vrijgesteld van alle tollen, in- en uitvoerrechten, terwijl de Hollandsche munt op Makassar gangbaar wordt verklaard. Alle forten en kasteelen moeten worden gesloopt, op twee na, waarvan een voor den koning en een voor de Compagnie. Als boete zullen 1000 slaven en slavinnen worden geleverd, „jonge, gesonde, volwassche mensche", of de waarde van dien, berekend tegen 40 gouden mazen — ongeveer f 100.— het stuk. Verder belooft de koning, zich niet meer te zullen bemoeien met de toestanden op Soembawa, Boeton en de om en op Celebes gelegen inheemsche staatjes, waarover hij tot nu toe opperhoogheidsrechten heeft gepretendeerd. De door Makassar te vergoeden oorlogskosten worden vastgesteld op 250 000 rijksdaalders. Ten slotte zal de koning eenige voorname gemachtigden naar Batavia zenden, om dit vredestractaat aan Gouverneur-Generaal en Rade te „presenteren".

Het verdrag, dat veel verder ging dan de regeering te Batavia had durven hopen, werd ten slotte plechtig bezworen, „eerst door de Maccassarse regeeringe en onse bondgenoote op de Alcoran, ende doe vanwege de Compagnie op 't Evangelium". Nadat dit was geschied, schonk Hassan Oedin aan Speelman een gouden keten; overeenkomstig 's Compagnies voorschrift, dat haar dienaren geen persoonlijke geschenken mochten aanvaarden, liet Speelman het waardevolle stuk voorloopig inventariseeren ten bate van de Compagnie.

[1]) Zie HEERES, *Corpus Diplomaticum*, II, blz. 370—380; STAPEL, *Het Bongaais Verdrag*, blz. 237—247.

Met goedkeuring van den raad besloot hij verder het verkregen kasteel, tot nu toe Oedjong Pandang geheeten, naar zijn geboorteplaats om te doopen in Rotterdam, welken naam het thans nog draagt.

Eerst den 14den Maart 1668 werd de tijding van het onverwachte succes op Batavia ontvangen. Onmiddellijk kwam de Hooge Regeering in vergadering bijeen, en besloot „daerover alsnu vooraf van 't casteel te laten doen 25 canonschoten, ende op morgen nademiddagh soo in 't casteel als in de stadt te laten geschieden publycque danckpredicatién ende gebeden tot Godt den Heere. Ende des avonts op gebruyckelycke wyse ende plaetse vreugdevuyren aen te steecken, ende dat wederom onder het losbranden van 't canon, soo van 't casteel als de stadt en de buytenforten, mitsgaders oock van het eylandt Onrust en de schepen".

Dat gaf in den avond van den 15den een ouderwetsch feest op Batavia, zóó, dat zelfs het sobere Daghregister er den weerklank van biedt.[1]) Niet minder dan 197 kanonschoten werden er gelost, en allerwegen vreugdevuren ontstoken, ook door de ingezetenen particulier. „'s Avonds nae den eten gingen Haer Edeles, de Gouverneur-Generael ende de Raeden van India, nevens haere respective gemalinnen, uyt het casteel nae de stadt, en quamen niet weder thuys, voordat het morgenligt aenbrack, hebbende den gehelen nagt doorgebragt met het omwandelen van verscheyde straten en grachten, ende met veele gequalificeerde dienaeren en burgers op haer versoeck ende nodingh, soo vóór als in haere huysen, op het welvaeren van het lieve vaderlant en de Generale Nederlandse Oost-Indische Compagnie een romer wijn te drincken; onderwylen waeren de mindere dienaeren en burgers mede dapper in haer schick, soodat men alomme een algemeene vreugde en blijtschap bespeurde".

Reeds geruimen tijd, vóór de gunstige uitslag op Batavia bekend was geworden, had de Hooge Regeering haar waardeering voor Speelman's beleid uitgesproken. In de missive, welke zij 31 December 1667 naar Nederland had gezonden, lezen wij:

„Den E. Cornelis Speelman laet allerwegen blycken een wacker, onvermoeyt ende couragieus man te sijn, ende die hem den dienst van de Compagnie ter herten laet gaen, hebbende anders al vastgestelt gehadt dit jaer nae het vaderlant te keeren, maer en heeft het werck niet ten halve willen laten steecken, daer wy meynen dat de

1) *Daghregister van Batavia 1668/1669*, blz. 45—47

Naerder Artyculen ende Poincten, waer op tusschen den Groodmogenden
PADUCCA SIRI SULTAN HASSAN OUDYN,
Coninck ende vordere Regeringe van Macassar ter eenre;
Ende den Heere
CORNELIS SPEELMAN,
Oud Gouverneur van de Cust Chormandel; Superintendent en Commissaris over de Oosterse Provintien, Admirael en Crygs-Overste over de Scheeps en Crygs-macht;
In de Name van den Ed: Heere
JOAN MAETSUYCKER;
Gouverneur Generael ende de Heeren RADEN van INDIA; Representerende de hooge Regeringe en Oppermacht van wegen de generale vereenigde Nederlantse geoctroyeerde Oostindische Compagnie alhier in India ter andere zyde; is gemaeckt gesloten en vast gestelt een eeuwich duerende vaste en goede Vreede Vriendschap en Bondgenootschap.

(o) (o) (o)

Gedruckt tot Batavia, den 15. Maert. Anno 1668.

Titelblad van de op Batavia gedrukte artikelen van het bekende Bongaaisch Verdrag.

Compagnie al sonderlinge dienst by is geschiet. Sijn E. heeft by particulier schryven aen ons versocht om de eertitel van extra-ordinaris Raedt van India, maer dewijl UEd. het begeven van die hoge qualiteyten by missive van 14 October 1651 aen haer hebben gelieven te houden, soo hebben wy ons daer niet toe gequalificeert gevonden, sullende anders al seer in consideratie sijn gecomen om Sijn E. te animeren het aengevangen werck met lust en couragie tot een goet eynde te brengen". En bij resolutie van 7 Februari 1668 had zij besloten, Speelman, na beëindiging der expeditie, het gouverneurschap van Amboina aan te bieden, waarvoor hij evenwel „beleefdelijck bedanckt" had. [1])

Ook de vergadering der Zeventienen toonde haar groote erkentelijkheid over het tot stand komen van het Bongaaisch Verdrag. In haar brief van 9 Mei 1669 schrijft zij, onder het hoofd Macassar: „De vigilantie en onvermoeylycke arbeyt, voort dapperheyt en goede conduite, door d'E. Cornelis Speelman in desen getoont en bygebracht, cunnen wy niet nalaten ten hoogsten te lauderen en te prysen, met verclaringe, dat wy daarin volcomen contentement en genoegen scheppen". En verderop in denzelfden brief: „Voort hebben wy tot Raden-extraordinaris gevordert d'E. Cornelis Speelman, tegenwoordigh Admiraal en Superintendent in de Oostersche gewesten..... en....., onder een tractement van twee hondert gulden ter maant ieder, en voort met een verbant van vijff jaren...." De bewindhebbers der Kamer-Rotterdam ten slotte, trotsch op het feit, dat het een stadgenoot was, die een zoo groote overwinning had bevochten, teekenden 11 Mei 1669 een brief van gelukwensch, in de meest vleiende en „affectueuse" termen gesteld. Zij zullen het stellig bijzonder gewaardeerd hebben, dat het Nederlandsche kasteel op Makassar den naam Rotterdam had ontvangen.

In den algemeenen vreugderoes had men evenwel te weinig aandacht geschonken aan een tweetal uitingen in Speelman's overwinningsbericht. Daarin had hij geschreven: „Off nu dese soo solemnele beswoore vrede by de Macassaren van goeder herte gemeent wert, daervan houde wy ons oordeel suspens". En nog veelzeggender was

[1]) Van hoe groot belang de regeering Speelman's succes oordeelde, blijkt ook wel daaruit, dat zij het vredestractaat te Batavia liet drukken en verspreiden, onder den titel *Naerder Artyculen ende Poincten, waerop tusschen den Grootmogenden Paducca Siri Sultan Hassan Oudyn, coninck, en de vordere Regeringe van Maccassar ter eenre, ende den Heere Cornelis Speelman ... is gemaeckt, geslooten en vastgestelt een eeuwichduerende, vaste en goede Vreede, Vrindschap en Bondgenootschap.*

de verklaring: „Voor alsnogh vertrouwe wy de Macassarse Regeeringe immers soo weynigh, alsoff wy waare in openbaare oorloge, hoe schoon en lieffelijck aanschijn men ons van buyten ook aantoond". Dat dit niet maar een bloote veronderstelling was, kon blijken uit het feit, dat Speelman het noodig achtte met de geheele vloot voorloopig nog een maand of acht op Makassar te blijven. En toen 's Compagnies resident op Bantam in opdracht van de regeering den Maleischen tekst van het Bongaaisch Verdrag aan sultan Ageng van Bantam had laten lezen, zeide deze slechts: „Op Macassar is meer belooft, alsser can ende apparent sal worden gepresteert". Weldra zou blijken, dat dit pessimistisch inzicht van tot oordeelen bevoegden geenszins overdreven was.

Toen Hassan Oedin en zijn rijksraden het Bongaaisch Verdrag hadden geteekend, ontbraken een tweetal vooraanstaande leden van des konings raad, de radja van Tello en de karaëng Linques, vorst van Tjenrana in Maros. Zij waren ziek, of heetten althans ziek te zijn. Speelman stelde er veel prijs op, dat zij zich alsnog met het gesloten verdrag akkoord verklaarden, wat zij respectievelijk 9 en 31 Maart 1668 deden bij een tweetal „naeder contrackten". [1]) Weldra echter werd de verhouding tusschen de Compagnie en Makassar weer zeer gespannen, waarvan beide partijen elkaar de schuld gaven. Zoo schreven de radja's van Gowa — Makassar — en Tello een uitvoerigen brief naar Batavia, [2]) waarin zij verklaarden: „De reden, waerom dat wy weder oneens geworden zijn, komt van den admirael selven, alsoo hy ons veel groote lasten opgeleyt en afgevordert heeft, 't geene in 't contract van vrede niet besloten was". Daarop volgden dan een aantal moeilijk te controleeren klachten, en ten slotte een uiterst ongunstig judicium over Speelman: „want dese Nederlander en groot persoon, die de Gouverneur-Generael nu op Macassar gesonden heeft, daer en is geen opregtigheyt in, noch eenigh overlegh, noch ondersoeck om reght te doen naer behooren". [3])

---

[1]) Zie HEERES, *Corpus Diplomaticum*, II, blz. 380—383.

[2]) *Daghregister van Batavia, 1668/1669*, blz. 273—276.

[3]) Toen Speelman later inzage van deze beschuldiging kreeg, was hij buiten zichzelve van verontwaardiging, en noemde haar „seer trouwloos, godloos en vol logenen, sijn besien niet waerdigh, veel min eenigh wederspreeken, alleen gesmeet in de schelmsche hersenen van den verradersen Cronron en syne adhaerenten . . Onderwylen sal den grooten Nederlander, die sy daerin noemen voor soo onverstandigh en onoprecht — sijnde maer Uwen seer geringen dienaer — geen swarigheyt maeken in syne siele en conscientie, op den laesten grooten gerichtsdagh te verschynen voor het oordeel des almogenden Godts, die van-

Van zijn kant had Speelman soortgelijke klachten over den koning en de grooten van Makassar; in het bijzonder beklaagt hij zich over de „quade practyque en maginatiën" van den eersten rijksraad, den karaëng Cronron, „denwelcken al van den eersten dag aan daerin heeft begonnen te arbeyden", en die geleidelijk den koning en de overige rijksraden aan zijn zijde wist te krijgen. Zelfs had hij de talrijke op Makassar gevestigde Maleiers voor zich weten te winnen.

Weldra bleek uit tal van kleinigheden, dat de verhouding steeds slechter werd, en den 12[den] April gingen de Makassaren, nadat zij reeds circa f 200 000 van de oorlogsschatting betaald hadden, opnieuw tot den strijd over.[1]) De eerste aanval, van het koningskasteel Samboupo uit tegen het Nederlandsche kamp gericht, was zeer hevig; onder de dooden bevond zich de kapitein-luitenant David Steyger, onder de gewonden Aroe Palakka. „'t Slimste is", schreef Speelman, „dat de wonden, die wy krygen, soo qualijck en langsaem genesen, al sijn se van geen belangh, alsoo dat wy nu, soowel als te vooren, te ondervinden comen, dat die schelmen meestal vergifte cogels gebruycken, 't gunt wy meenen sonder beswaernisse voortaen ooc wel te mogen doen".

De herhaalde aanvallen van de vijanden werden intusschen met succes afgeslagen, waarom zij al spoedig van verderen strijd in het open veld afzagen en er zich toe bepaalden „haer vast te maken en haer gantse quartier meest af te snyden met beschansingen, dat wy soo gemackelijck niet zouden hebben toegelaten, indien wy wat styver op onse Hollantse beenen hadden mogen staen, maer dat niet sijnde, hebben wy ooc 3 paggers in 't veld uytgebrogt". Zoo lagen nu beide partijen versterkt tegenover elkaar, en bepaalden er zich toe, van weerszijden dagelijks eenige salvo's te lossen.

Het weder uitbreken van den strijd had de tijdelijk opgemonteerde stemming in het Nederlandsche kamp weer doen omslaan, en ver-

---

wegen het doen en laten daeromtrent rechtveerdelijck sal richten. Want soo der met weldoen en het getrouwelijck betrachten van oprechte proceduyren, en niet minder in 't wel besorgen van sijn meesters welstant, op der aerden of in den hemel yets te verdienen sy, soo hout hy het gedoente in die saecke voor sijn hooftstuck."

[1]) De Makassaren beweerden later, dat Speelman begonnen was. Uit de stukken blijkt, dat Speelman van spionnen vernomen had, dat Makassar reeds eenigen tijd doende was zich op hernieuwing van den strijd voor te bereiden. Den 12[den] April posteerden eenige karaengs hun troepen op het open veld, tusschen de stad en het kasteel Rotterdam, en plantten daar hun oorlogsvaandels. Dit beschouwde Speelman als een hervatting van den oorlog. Verder werkeloos te blijven zou er op neerkomen „van den vyant den eersten slach te verwagten"

schillende gebeurtenissen droegen er toe bij, haar nog meer in mineur te brengen. Daar was allereerst de nog steeds ellendige gezondheidstoestand: van de Nederlandsche bezetting bezweken er dagelijks eenigen aan hun ziekten, en op sommige dagen werden er zeven of acht ter aarde besteld. Op een dringend verzoek om versterking had een schip uit Batavia twaalf man aangebracht! Van de Boegineesche hulptroepen bleken er herhaaldelijk manschappen zonder kennisgeving naar huis getrokken te zijn, zoodat men hun prauwen onder bewaking moest stellen De radja van Tello en karaëng Lincques, die zich in Maart met de Compagnie bij contract hadden verbonden, liepen na het verbreken van den vrede weer tot den koning van Makassar over. Al deze tegenslagen veroorzaakten een geprikkelde stemming bij de Nederlandsche leiding, die tot uiting komt in den brief, welken de raad 30 April naar Batavia schreef. Met het schip Meliskercke, dat de Hooge Regeering 23 Februari naar Makassar had gezonden, waren ook medegekomen Speelman's vrouw en zoontje; Gouverneur-Generaal en Rade hadden gemeend den admiraal, die nu al zoo lang van zijn gezin verwijderd was geweest, daarmede te verrassen. Hoe die verrassing uitviel, leert bovengenoemde brief: „Ende is met Meliskercke in goede gesontheyt hier mede wel aangelant de huysvrouw en zoone van d'E. Cornelis Speelman,[1]), doch gants buyten zyne alderminste verwagtinge, omdat zijn huyselycke zaken op Batavia, waarvan hy nu al zoo lange, tot vorderinge van Compagnies diensten, was absent geweest, hare zorgvuldige praesentie ten alderhoogsten vereysten. Weshalven dan al ten zelven dage haer weder-vertrec naer Batavia is vastgestelt gewerden, meynende Zijn Ed. in 14 jaren al soo gewisse teekenen van haer deugtlievende, opregte en kuyse genegentheyt t' hemwaerts ontfangen te hebben, dat hem dees laetste niet benodicht was, en oversulcx veeleer obligatie te zullen hebben gevonden, indien haer die tochte ontraden ware geworden, waermet zy veel ongemack, kosten en schaden van haer huyshouden op te breken en nu weder neder te stellen, zouden zijn ontgaen. Dog niettemin bedanct hij UEdn zeer ootmoedelijck van alle de courtoisien ende accommodatiën, die haer op 't vertrecq naer herwaaerts zoo gonstelijck aangedaen".[2])

De gemelijke stemming, die hieruit spreekt, kan ons niet verbazen. Veeleer gevoelen wij bewondering voor de mannen, die in zulke ellen-

[1]) Als steeds is de brief geschreven en geteekend door den geheelen raad.

[2]) Eerst 16 Mei konden „joffer" Speelman en Jan naar Batavia terugkeeren, waar de eerste ziek aankwam.

dige omstandigheden tot het uiterste hun plicht blijven doen. Den 28sten Juni vergadert de raad onder leiding van den opperkoopman Danckert van der Straaten, die sedert de bezetting van het kasteel Rotterdam was opgetreden als commandeur aldaar. Gezamenlijk stelt men een brief op naar Batavia, waarin wij lezen: „De sterffte continueert noch sterck, jae is — den goeden Godt wil ons erbarmen — eer toegenomen dan vermindert: den geesel gaet door, soo datter bynae onder ons, jae, oock wel geenen en sijn, die Godes hant in dese niet en heeft getroffen... Van dese maent — 't is te erbarmen — zijn der 125 Hollanders begraven... Onsen heer admiraal heeft seer langen tijt met gesontheyt, tot verwonderinge — dewyle sich geen tijt, 't sy in hitte, coude off nattieheyt, nevens de minste en heeft onttrocken gehadt, om 's Compagnies dienst met allen yver waer te nemen — van Godt gesegent geweest; maer nu, 't is te beclagen, met groote swackheyt leyt bevangen. Dit is Sijn E. ontrent een maent geleden met een gants hevige en bynae onlydelycke lendenpijn, die sich voorts tot in 't gebeente verspreyde, aengecomen, dewelcke in drie etmalen door alle middelen van medecyne niet conde verdreven werden; doch eyndelinge door een vehemente purgatie noch tot stille gebracht sijnde, is daerdoor soo gants verswackt geworden, dat tot noch toe sonder rusten seer weynige spyse heeft connen nuttigen, waerdoor ten uyttersten affgemath blijft". [1]) Om te trachten hierin verbetering te brengen, had Speelman besloten Makassar voor eenigen tijd te verlaten, en met een schip op de open zee verandering van lucht te zoeken, onderwijl het oppercommando aan Van der Straaten overdragende. Klaarblijkelijk had de frissche zeelucht een goede uitwerking, want ruim een maand later schrijft Speelman weer persoonlijk een uitvoerigen brief naar Batavia, die overigens nog geenszins opgewekt is. Zelf is hij er zeer naar aan toe geweest, „verwagtende naar mijn gevoelen op dat pas eer een eynde van mijn leven als verbeteringe van sieckte.... Nu ben ik al vorder met des Heeren genade soo verre gecomen, datter maer sterckte hapert om gesont te wesen. Val ik niet weder in, dat Godt verhoede, soo hoop ik over 10 à 12 daage weder te connen ryden en marcheeren". Wat hij verder over den gezondheidstoestand der bezetting schrijft, is haast ongelooflijk: „Zedert halff Juny bennen 5 opperchirurgijns van 't fort gestorven; de mindere zijn mede siek en connen nau voort. Ick hebbe al 14 smits by de winckel gehadt, en wasser seer met in mijn schik;

[1]) Dit waren de eerste aanvallen van graveel of niersteen, waaraan Speelman tot zijn dood heeft geleden

daer isser nogh één, die leght op sterven. Nogh een metselaer isser in dien staat; de rest met de steenhouwers zijn doot". Zoo gaat de opsomming door. Van de 40 soldaten, twee maanden te voren van Batavia gekomen, waren er nog 8 op de been „de rest leggen kreupel en sieck, en 5 sijn daervan doot". In de afgeloopen maand waren er aan land 139 man gestorven; aan boord der schepen „maar" 52.

Het is niet te verwonderen, dat onder deze omstandigheden Speelman's prikkelbaarheid nog niet verdwenen was, te meer, waar de regeering te Batavia slechts met spaarzame hand aanvullingen zond en duidelijk te kennen gaf, dat er nu maar spoedig een einde aan den strijd moest komen. Op het verzoek van den admiraal, om den door Hassan Oedin in November geschonken gouden keten voor zich te mogen behouden, had zij afwijzend beschikt, en tevens te kennen gegeven, dat het zenden van particuliere briefjes overbodig was. Daarop antwoordt Speelman:[1] „UEd. imponeren my genoeghsaeme silentie, en 't is my niet geraade te hardebollen; dogh ongeluckige dienaren van mijn calibre, die met een deel spetieuse tituls sonder effecten alleen schynen vereert te wesen. Dan, ick sal gehoorsamen en UEd. in particuliere brieven niet meer moeyelijck zijn. Maer soude UEd. Hoog Agtbare wel niet connen gelooven, dat, soo soodanige vereeringen in handen van andere luyden gecomen waeren, de Compagnie haer vingeren daeraen niet seer blauw soude hebben geteld?"

Zoodra echter de omstandigheden maar iets verbeteren, herkrijgt Speelman zijn natuurlijke opgewektheid. In zijn brief van 29 Augustus 1668 vermeldt hij de aankomst van een vijftigtal flinke soldaten uit Batavia „keerels als beomen". Bij hun aankomst op het oorlogsterrein heeft hij op hun gezondheid gedronken en elk een mutsje Spaanschen wijn aangeboden „en al hadden wy daer nog een bygevoeght, sy souden 't almede hebben laten inglyden". Ook uit Ambon had hij versterking gekregen, terwijl hij verder eenige mannen tot den dienst had geprest. Er waren namelijk op Makassar met een prauwtje drie Bataviasche vrijburger-kooplui aangekomen, die bij een stranding op Boeton hun schip hadden verloren „Zy versochten alhier de tapneringe te mogen doen, maer men heefter een musquet op schouder en 10 gulden ter maand gegeven ...; den oorloch geëyndicht sijnde staen dese gasten uyt den dienste van de Compagnie, soo se begeeren, weder gelargeert te werden". Wat den gezondheids-

[1]) *Missive van Cornelis Speelman en Raad d.d. 31 July 1668.*

toestand betreft, wordt het nu al een heele verbetering geacht, dat in het kasteel Rotterdam in de laatste drie etmalen maar 14 dooden zijn geweest.

Met den oorlog schoot men intusschen nog niet veel op. Wel hadden de Makassaren den 14den Juli om een wapenstilstand gevraagd, ten einde te kunnen overleggen „met al haer vrunden en magen", doch toen hierop niets volgde dan eenige „frivole pretexten", had de raad den 20en den wapenstilstand voor geëindigd verklaard. Sedert hielden beide partijen zich hoofdzakelijk binnen hun versterkingen, al hadden dagelijks en ook wel 's nachts, schermutselingen plaats tusschen kleine groepen. Eerst den 5den Augustus kwam hierin verandering; op dien dag verscheen onverwacht een groot vijandelijk leger in het veld. Palakka trok er met zijn Boegineezen op af, waarop de Makassaren al spoedig retireerden. Dit bleek evenwel een krijgslist te zijn, want toen Palakka zich ver van de versterkte basis had verwijderd, werd hij door een aantal in hinderlaag gelegde afdeelingen omsingeld, „en ten waere de Hollanders en Ternatanen doe buyten getreden en dese troepen door een continueel chergieren opgehouden hadden, desen dach was voor Zijn Hoocheyt de laeste geweest". In het publiek prees Speelman hem voor zijn betoonde dapperheid; „dan, particulier met hem van 't volck afgestapt wesende, reprocheerde hem mede, met aenwysinge van syne onvoorsichticheyt, ongeacht Zijn E.'s contrarie ordre en recommandatie, sichselve en onse gantsche saecke in 't grooste gevaer stellende".

In den nacht van 8 op 9 Augustus liet Speelman door de op de reede liggende schepen de stad en het koningskasteel Samboupo bombardeeren, doch daarbij sprong, door onbekende oorzaak, het jacht Purmerlant uit elkaar, waarbij de schipper en 17 man omkwamen. Dit bleef den vijand niet onbekend, en hij gaf door een paar musketsalvo's uiting aan zijn vreugde daarover. Doch toen hij eenige dagen daarna een aanval op het Nederlandsche kamp deed, werd hij geheel uit elkaar geslagen. Speelman's troepen maakten niet minder dan 27 kanonnen buit, terwijl de Boegineezen 65 afgehouwen koppen medebrachten

Niets ware den krijgsraad liever geweest, dan nu meteen maar een algemeenen aanval op de vijandelijke forten te doen en die in een storm te nemen, doch men was daartoe absoluut niet in staat. Wel blijkt uit een volgenden brief, van 14 October, dat men 375 man versterking uit Batavia had gekregen, doch daarbij waren er maar een honderdtal, welke men tot geoefende soldaten mocht rekenen,

de rest „heeft noyt geweer gehandelt ofte vyant gesien". Daarbij had men in September 108 ongeneeslijke zieken naar Japara geëvacueerd en waren er die maand weer een honderd dooden. Bijna alle commandeerende officieren lagen ziek, hoewel er onder hen waren, die uiterst voorzichtig en sober leefden. Speelman leed weer hevig aan „extra-ordinaire graveel en buyckpynen". „Den opperkoopman Van der Straten werdt gedreycht met berbery, tot verwonderinge van yegelijck, als sijnde seer sorchvuldig voor syn gesontheyt, en van geenderhande excessen. Den capiteyn Dupon, daervan hebben veele sobere verwachtinge, sijnde gequelt met een dicke buyk en suchtige beenen. Capiteyn De Bitter is ontrent dry weeken geleden met een roerkogel boven de knie door sijn rechterbeen geschoten.... Van het oude volck, met de heer admirael van Batavia vertrocken, sijnder seer weynich, ja, bykans geene meer, te vinden". Niettemin ging het oorlogswerk voort en bleven de zieken dienst doen; „onsen heer admirael, alhoewel gants pynelijck, hout hem nacht en dagh buyten in 't leger". Des nachts werd er geregeld gewerkt bij het aanleggen van loopgraven, waarmede men in het begin van October tot dicht bij den vijand was genaderd. Na eerst nog getracht te hebben den koning tot besprekingen te brengen, ging Speelman 12 October tot een algemeenen aanval over, die een belangrijk succes bracht; een deel der vijandelijke versterkingen werd genomen en bezet gehouden, terwijl men o.m. en groot kanon, een 18-ponder, buit maakte. Aan Nederlandsche zijde telde men 7 dooden, waaronder 2 officieren, en 70 zwaar gekwetsten. Een monstering, die moest uitmaken of men tot verdere aanvallen in staat was, wees uit, dat er in totaal nog 557 Nederlandsche koppen waren, waarvan er evenwel 265 ziek lagen; voorloopig moest men het dus nog wat aanzien.

Van overloopers vernam men weldra, dat bij den vijand de toestand ook niet rooskleurig was. De radja's van Goa en Tello hadden voorgesteld, vredesbesprekingen te openen, maar Cronron had dit weer weten te beletten. Op dit bericht deed Speelman nu van zijn kant den 14den October het voorstel tot onderhandelingen, maar dit werd den volgenden dag afgeslagen. Gezien den krachtigen wensch naar vrede bij de regeering te Batavia, die de militie op Ceilon en Malabar hard noodig had, zou Speelman wel wat toegeeflijker in zijn eischen willen zijn, doch hij vernam, dat Makassar in elk geval de opperheerschappij over de omliggende volkeren wenschte te behouden, en daarin zou hij nooit kunnen toestemmen, „soo anders[1]) de Com-

[1]) „Anders" beteekent in de 17de eeuw, ten minste

pagnie haer respect en agtbaarheyt van wapenen hier op dit eylandt zal bewaren". De omliggende volkeren hadden voor een groot deel de Compagnie gesteund, en als men ze nu aan Makassar overliet, zouden ze zeker gruwelijk gestraft worden, tot schande van de Compagnie. Daarom schreef Speelman, dat hij en zijn mannen ondanks alle ontberingen wilden volhouden, en moest „om 't gevolghs wille de vreede van Bonaye in sijn geheel stant grypen, off anders soude het maer een verdorve vrede wesen". Nogmaals verzocht hij de regeering om krachtigen steun: „Laet doch eenmael de precieuse Ooster-provintien sooveel waerder wesen als Seylon en Mallabaer schijnt te sijn. Weest verseekert, Ed. Heeren, onder Godes zegen en genade, ghy zult se eens voor al t' Uwer Ed. eere en glorie in verseekeringe stellen, en daer vereyst met een aensienelycke macht geen groot tijt toe".

Tot de komst van de gevraagde versterkingen moest Speelman voorloopig een afwachtende houding aannemen[1]). Hij liet de kust met 's Compagnies schepen zoo scherp mogelijk blokkeeren, terwijl de Boegineezen de in de binnenlanden gelegen rijstvelden der Makassaren plunderden. Daardoor kreeg de vijand gebrek aan levensmiddelen, en in verband daarmede nam Speelman begin November het initiatief tot nieuwe onderhandelingen. Aanvankelijk scheen Makassar wel geneigd daarop in te gaan, doch het brak den 16[den] de besprekingen plotseling af. Kort daarop behaalde de vijand eenige successen, door een afdeeling Boegineesche hulptroepen, die in Maros gelegerd waren, te verslaan, en dit rijstrijke land te bezetten, alles veroorzaakt „niet door cracht of vigeur van des vyants macht of proceduren, maer door pure achtelose en vervloeckte blooheyt van de Boegijs". Met alle inspanning van „het sobere Nederlantsche vermogen" slaagde men er evenwel in, het grootste gedeelte van dit landschap weer te bezetten, en toen men daarbij in het begin van 1669 op Makassar zelf ook weer eenige voordeelen behaald had, werden 25 Februari andermaal besprekingen geopend, ook nu evenwel zonder resultaat, „haer gelatende veel pratter en baldadiger als se noch ooyt te vooren hebben derven doen, eyndelijck opentlijck verclarende, dat se wel niet onvermogens waren 't contract van Bonaye gestant te doen, maer dat se geen andere vreede wouden maken als nu door hun was voorgestelt". Dit antwoord deed de noodzakelijkheid van een krachtiger actie gevoelen, en op 14 en 15

[1]) *Brief van Speelman en Raad d.d. 23 April 1669.*

April slaagde men er met groote inspanning in, den vijand uit alle versterkte punten te verdrijven, behalve uit de stad Goa zelf en het beroemde koningskasteel Samboupo. Tegenover dit laatste kasteel liet Speelman nu een batterij opwerpen, om van daar uit met geschut den vijand zooveel mogelijk te „incommoderen". Dit bleef niet zonder uitwerking; de Maleiers begonnen de stad en het kasteel te verlaten, en trokken naar Borneo of de kleine Soenda-eilanden. Ook een groot aantal te Makassar gevestigde afstammelingen der Portugeezen liepen tot de Nederlanders over; Speelman zond er 70 naar Grissee en een 80-tal naar Timor. Alle gevangenen en overloopers waren „verhongerde menschen, miserabel om aen te sien, alleen met et vel over de bloote beenen overtrocken, en noch is de hertneckigheyt evensoo; waarin gefondeert, weet niemandt, als alleen in boose wil van Crongron". [1])

Begin Mei kreeg de vijand versterking van tusschen de 2 en 3 duizend man, uit de landen van Wadjo en Tjenrana afkomstig; in den nacht tusschen den 12den en 13den deden zij met een aantal prauwen een aanval op het dicht onder den wal liggende jacht de Schelvis, doch werden krachtig afgeslagen. [2]) Intusschen was Speelman steeds doorgegaan met het aanleggen van loopgraven en mijngangen. In het begin van Juni was men daarmede tot onder de muren van het kasteel Samboupo gevorderd, en nu besloot de raad tot een algemeenen aanval over te gaan. Eerst werd een groot feest aangericht voor de inheemsche hulptroepen, en in den nacht van 12 op 13 Juni voor de Nederlandsche militairen en matrozen. Den volgenden morgen „sagh 't er nergens soo bijster uyt als in de bottelery, want 't wasser meest al geveecht; dus rocht de stellinge leegh, omdatter geen leege vaten op begeert wierde". [3]) In den vroegen ochtend van den 15den ging men, na een algemeen gebed, tot den aanval over; het doen springen van een der mijnen deed een bres ontstaan van ruim 5 roeden wijd. Er werd niet alleen dien dag, maar ook den volgenden nacht aan één stuk door gestreden, „te gelooven sijnde dat het soo vreeselycken nacht is geweest, als crygers van hoogen ouderdom misschien in Europa selve niet dickwils gehoort hebben". De Nederlandsche musketiers verschoten dien nacht 30 000 kogels! De vijand verdedigde zich met een ware furie, tot

[1]) Zie ook het *Daghregister van Batavia, 1668/1669*, blz. 310.

[2]) *Brief van Speelman en raad d.d. 16 Mei 1669.* Zie ook het genoemde *Daghregister*, blz. 331.

[3]) *Brief van Speelman en Raad d.d. 9 July 1669.*

op den middag van den 17den; toen was het resultaat, dat men ten koste van 50 dooden en 68 gewonden eenige belangrijke voorwerken van het kasteel bezet had, die dadelijk met schanskorven werden versterkt. Met eenige korte onderbrekingen zette Speelman de volgende dagen den strijd voort, en den 19den slaagde men er in zijn admiraalswimpel en het vaandel der Amboneezen op den 12 voet dikken muur van het kasteel te plaatsen Toen men daar eindelijk overheen was, bleek dit nog slechts een begin te zijn, daar zich binnen het kasteel tal van versterkte huizen en borstweringen bevonden, van waaruit met kanon en musket gevuurd werd. Stuk voor stuk moesten deze genomen worden, en zoo goed als geheel door de Nederlanders alleen, daar de Boegineezen, volgens hun gewoonte, dadelijk aan het plunderen trokken, en zelfs hun wapens wegwierpen, om maar allerlei geroofde „rommelingen" te kunnen wegsleepen.

„Hieromme versuymde den admirael niet, door syne eyge praesentie soowel de Nederlanderen als al de andere Inlantse militie, die mede wel geerne aen 't plunderen waren geweest, den gantschen dagh in orde en by haer geweer te houden". Nadat men aldus het centrum bereikt had, liet Speelman daar een versterking opwerpen en er met veel inspanning een aantal kanonnen heensleepen, waarmede men nu zoowel het „groot zeebolwercq" als het „coninglijcq palleys" onder vuur kon nemen. Zoo streed men nog eenige dagen door, tot men er ten slotte in slaagde zoowel het paleis als het bolwerk in brand te krijgen, waarna de vijand „hol over bol" de vlucht nam, meest in de richting van de oude stad Goa

Tijdens den brand in het bolwerk had men daar een verschrikkelijke explosie gehoord. Later bleek, dat de vijand getracht had het geweldig groote kanon, anak Makassar genaamd, waaraan men magische kracht toeschreef, te laten springen, om het niet in handen van de Hollanders te doen vallen.[1])

Op den avond van 24 Juni was het geduchte Samboupo geheel in handen van de Compagnie;[2]) men vond slechts een aantal mannen en vrouwen in den „tempel" van het kasteel, „verwachtende de gratie", die hun geschonken werd. Velen hadden ook een goed heenkomen gezocht op de prauwen in de rivier Gresse, doch daar 's Compagnies schepen den mond geblokkeerd hadden, konden zij er niet uitvaren Speelman zond er een afdeeling soldaten heen, met bevel

---

[1]) Anak Makassar, kind van Makassar Zie voor dit merkwaardige kanon ook beneden in den tekst.

[2]) Zie ook het *Daghregister van Batavia 1668 1669* blz 362, 364—365

om elk, die zich overgaf, in genade aan te nemen, „constringerende andere, die haer wouden te weer stellen, sonder nochtans vrouwen of kinderen te beschadigen, of toe te laten dat se beschadight wierden".

In Samboupo werden in totaal buitgemaakt 272 groote en kleine kanonnen, waaronder het fabuleuze anak Makassar, dat wel beschadigd was, doch „sijn vervoeren en vertoonen noch genoegsaem waerdigh is".[1])

Aan het verslag van deze zwaarbevochten overwinning voegen Speelman en zijn raad met een wel eenigszins gewild aandoende bescheidenheid toe: „De ampele extentie van desen brief sal UEd. ontwyffellijck vry wat tedieux en melancolijck om lesen vallen; dan, 't is haest geholpen met al de omstandigheden ongelesen om te bladeren; sijnde besonderlijck den raedt geinclineert geweest om het UEd. dus in 't breede soo wat verclaert soude werden, opdat men sien en geloven mochte, dat juyst niet Radja Palacca en de Boegijs, gelijck sy hier hooren dat men op Batavia voorgeeft, al verrichten, watter gedaen wert".

Zondag den 21sten Juli kwam het bericht der verovering van Samboupo op Batavia aan, en Maandagmorgen hield de Hooge Regeering een „extra-ordinaris vergaderingh" ter bespreking van het heuglijke nieuws, en van de wijze, waarop de vreugde daarover zou worden betoond Besloten werd om allereerst op Woensdag, den 24sten, een „algemeynen danck- ende predickdagh" te houden.

„Wyders dat d'Ed. Compagnie t' haren coste voor de huysen ofte woningen van de huysvrouwen van den Heer Cornelis Speelman en den commandeur Danckert van der Straten, mitsgaders oock voor het huys van de huysvrouw van den Bougysen coningh Palacca, in den avont sal doen opsteken ende branden de gewone vreughdevuyren, boven die men van Compagnies- ende stadtswegen op de pleynen voor dit casteel ende het stadthuys is gewoon te branden. Ende dit alles onder het losbranden van 30 canonschoten, etca".

Dien avond werden er op Batavia verscheidene roemers wijn gedronken op den welstand van de Compagnie en de Hooge Regeering, „sonder oock te vergeten die van den E. admirael, Cornelis Speelman".[2])

---

[1]) Dit monsterkanon lag na 1710 nog op Batavia, het was 12 ellen lang en de mond was zoo wijd, „dasz der grösseste Mensch gar fuglich hineinkriechen kan". Zie JOHANN GOTTLIEB WORM, *Ost-Indian- und Persianische Reisen*, blz. 108.

[2]) Zie ook het *Daghregister van Batavia, 1668/1669*, blz. 371—372.

Het liefst zou de raad te Makassar na het behaalde succes nu ook de stad Goa zelf meteen maar aangetast hebben, „soo in ons het vermogen geweest ware, het nodige te doen en het andere nodige niet te laten.... maer wie kan verder springe als de polse langh is?". Daarom bepaalde men er zich voorloopig toe, Samboupo „tot den grondt te demolieren", wat, gezien de sterke en zware muren, slechts geschieden kon ten koste van vele duizenden ponden buskruit.

Intusschen vernam men, dat de vijand binnen Goa in een vertwijfelde stemming verkeerde, wat zou kunnen leiden tot eenigerlei desperate onderneming, die wederom veel bloed zou doen vloeien, en verder een blijvende haat in het leven kon roepen, ook voor de toekomst. Daarom besloot de raad in een buitengewone zitting op Zondag 30 Juni 1669 een algemeene amnestie af te kondigen, daarbij aanbiedende, dat, wie zich binnen 5 dagen verootmoedigde, in vriendschap en volle persoonlijke vrijheid als 's Compagnies bondgenoot zou worden aangenomen. Hierop opende de radja van Tello een briefwisseling met den sultan van Ternate, die zich nog steeds aan Speelman's zijde bevond, welke correspondentie tot persoonlijke besprekingen leidde. Den 15[den] Juli sloten gemachtigden van den radja van Tello en den karaëng Linques een nieuw vredestractaat, waarbij zij „naar voorgaande verootmoedinge weder tot waarde bontgenoten van de Generale Compagnie.... aengenomen en ingelaten zijn door de Heer Cornelis Speelman". Zij verklaarden daarbij het verdrag van Bongaja in alle opzichten te zullen nakomen, evenals de „Naader contracten", door hen beiden in Maart 1668 met de Compagnie gesloten. Verder zouden zij alle in hun bezit zijnde kanonnen uitleveren, terwijl Tello zich verbond de wallen van zijn kasteel, eenige uren ten Noorden van Makassar gelegen, te zullen slechten, „en noit andre fortificatiën te maacken". Voor het geval Goa, de eigenlijke hoofdstad van het rijk Makassar, zich niet eveneens overgaf, beloofden beide vorsten als bondgenooten van de Compagnie alles in het werk te zullen stellen, om het daartoe te brengen, en tevens den rijksraad Cronron „als puure oorsaacke van het verbroocken Bonayse verbont .. vangen off dooden, naer gelegentheyt". Dit omvangrijke tractaat werd den 21[sten] Juli door Tello en Linques persoonlijk, evenals door een groot aantal rijksraden plechtig op den koran bezworen. [1])

„Ten selven dage quamen de hongerige Portugeesen met al den

---

[1]) Zie HEERES, *Corpus Diplomaticum* II, blz 411—417

hoop oock aensetten. ..: wy hebben se met barmhertigheyt aengesien".

Met spanning wachtte men nu af, wat de zich binnen Goa bevindende regeering van Makassar doen zou. Reeds eenigen tijd te voren had de bejaarde Hassan Oedin afstand van den troon gedaan ten behoeve van zijn zoon, Magasoembo of Mapasomba genaamd. Deze had daarop nog een laatste poging aangewend, om steun te krijgen, door een gezantschap te zenden naar den Soesoehoenan van Mataram,[1] maar dit was op niets uitgeloopen. Toen nu de onderwerping van Tello en Lincques een feit geworden was, rukte Speelman met zijn troepen tegen Goa op, doch voor men de stad bereikt had, kwamen vier karaengs het leger tegemoet, en reikten, onder groote eerbewijzen, hun krissen aan Speelman over, ten teeken van onderwerping.[2] De Makassaarsche regeering teekende dienzelfden dag een gelijk contract, als Tello en Lincques hadden gedaan; het werd den 27^n Juli bezegeld door Hassan Oedin, „den ouden coning van Goa, sijnde den jongen coning Mapasamba sieck". Ook Cronron en de andere rijksgrooten bezwoeren het „soo op den Alcoran als met het drincke van crissewater".[3]

Op denzelfden dag, dat het heuglijke bericht van de eindoverwinning te Batavia aankwam — 13 Augustus 1669 — ontving men daar ook drie brieven, respectievelijk van de radja's van Goa en Tello, en karaëng Linques,[4] waarin zij hun onderwerping bevestigden en tevens mededeelden, dat zij òf persoonlijk met Speelman mee zouden komen naar Batavia, òf gemachtigden zouden zenden, om de Hooge Regeering hulde te bewijzen en al het gecontracteerde nog eens te bezweren.

Den 16^den Augustus had op Batavia de plechtige dankdag plaats, gevolgd door het gebruikelijke avondfeest, terwijl den 17^den al het land- en zeevolk, zoo in de stad als op de reede, rijkelijk werd getracteerd op arak en Spaanschen wijn, elk naar rang en qualiteit.[5]

Er viel op Makassar nog heel wat te doen, eer Speelman, na een afwezigheid van ruim drie jaar, naar Batavia kon terugkeeren. Hij

---

[1] Zie ook het *Daghregister van Batavia, 1668-1669*, blz. 362.
[2] Ibidem, blz. 382.
[3] HELRES, *Corpus Diplomaticum*, II, blz. 417—419.
[4] *Daghregister van Batavia, 1668-1669*, blz. 383—388.
[5] Ook nu liet de regeering het vredestractaat drukken en verspreiden, onder den titel „*Vaerder Contracten, gemaeckt met Radia Tello en Craün Linques*".

slaagde er niet in, ook al door gebrek aan bekwaam administratief personeel, de boeken der expeditie af te sluiten, en hij schreef aan de regeering, dat hij dit wel op Batavia zou doen. In een particulier briefje van 31 Juli sprak hij nog de hoop uit, zóó tijdig op Batavia te kunnen zijn, „dat icq my met mijn familie mach inschepen naer 't vaderlant", doch ook ditmaal zou daar niets van komen, en zijn volgende brief, van 18 September, begint dan ook met de verzuchting: „Wel is waar de gemeene spreuke, die seght, dat den mensche wel voorneemdt, dog dat aan Godt de uytvoeringe staadt". De raad had er krachtig op aangedrongen, dat hij nog wat blijven zou, om door zijn zeer groot persoonlijk gezag de afdoening van tal van zaken te bespoedigen, doch toen was hij wederom „door coortsen pladt ter neder gesmeten, dewelckers craght door Godes genade ende de applicatie van remediën meest overwonnen, wiert se vervangen door colijck ende graveel, die de coortsheyt tusschen beyden altemets nogh eens quam geselschap houden, hoedanig Sijn E. dan most succumberen voor de gewelden van die qualen, en vervallen tot een extraordinaris swacheyt". Dit werd te ernstiger gevoeld, omdat de secunde persoon, Danckert van der Straaten, ondanks zijn hygienische levenswijze, den 8^{en} September „christelijck is comen te overlyden".

Het was met den algemeene gezondheidstoestand weer heel treurig gesteld, en de regeering te Batavia had, vóór zij van de eindoverwinning op de hoogte was gebracht, al geweigerd nog verdere versterking te zenden naar een plaats, „daer den derden man niet weder van doen en comt". Daarop had Speelman geantwoord, dat het op andere expedities, o.a. bij de belegeringen van Colombo en Cochin, zeker niet beter was geweest. De sterfte was, meende hij, niet te wijten aan minder goede zorg van de leiders, en evenmin aan de speciale ongezondheid van Makassar. „... soo wy dit geloofden, dan beelden wy ons in, 't sy door onnoselheyt of onverstandt, dat wy souden aftreeden van de confessie onser religie, want den predicant heeft hier opentlijck geleert, dat niemandt vóór synen tijt en buyten sijn beroepen plaets en sterft".

Ondanks zijn ziekte had Speelman de leiding behouden bij het afbreken der Makassaarsche forten en den opbouw van steenen loge- en kantoorgebouwen in en om het kasteel Rotterdam. Dit werk moest vrijwel uitsluitend door de Nederlandsche militie verricht worden, daar de inheemsche hulptroepen, nu de eigenlijke strijd was afgeloopen, geen zin meer in werken hadden. Intusschen moesten schepen gereed gemaakt worden, om de expeditietroepen naar Batavia of de

Molukken terug te voeren, terwijl al spoedig bleek, dat Palakka en de Makassaarsche grooten, die met Speelman naar Batavia zouden gaan, er op rekenden 7 à 8 honderd volgelingen mee te nemen Dan diende sultan Mandarsaha van Ternate, die de geheele expeditie had meegemaakt, op eervolle wijze naar zijn land te worden teruggevoerd. Ten slotte wilde de admiraal nog den uitslag afwachten van een zending naar Soembawa. De vorsten der rijken van Bima en Dompo, op genoemd eiland gelegen, waren vazallen geweest van Makassar, en hadden dan ook aan de zijde van den vijand gestreden. Daarom had Speelman hun de opdracht doen toekomen, om gevolmachtigden naar Makassar te zenden, ten einde daar met hem te contracteeren. Den 28sten September kwamen zij aan en den 1en October werd een overeenkomst geteekend, waarbij de gezanten voor hun vorsten verontschuldigingen aanboden, de Compagnie het monopolie verleenden, en verklaarden af te zien van elke relatie met Makassar „ten eeuwigen dage toe". [1])

Eindelijk kon Speelman den 16den October naar huis schrijven, dat hij „met een groote sleep van coningen en andere grooten binnen 5 à 6 daegen na Batavia stondt te volgen". [2]) Eerst den 5den December kwam het eerste van de acht schepen aldaar aan, „medebrengende de coningen van Tello en Lincques met een gevolgh van omtrent 400 personen". [3]) Tien dagen later arriveerde Speelman met de overige schepen en „een groote stoet princen en grooten van Macasser om, soo voor haer selven als de vordere regeringe van het landt, aen den Gouverneur-Generael ende de Raden van India te versoecken Haer Edr approbatie en toestemminge van de contracten, door gemelten heer Cornelis Speelman met haer gemaeckt, mitsgaders te bidden om vergiffenisse wegens het ongelijck, dat zy de Compagnie ende haere bontgenooten hebben aengedaen, etc.³". Behalve de reeds genoemde Tello en Lincques met hun 400 volgelingen, kwamen mede de kroonprins van Makassar, karaèng Bissey, met een gevolg van 140 koppen, waaronder een zoon van Cronron; Calamatta, broeder van den sultant van Ternate, en gehuwd met een zuster van Tello, met circa 150 volgelingen; Palakka met den erfprins van Boni en andere bondgenooten, tezamen ongeveer 800 man sterk. De admiraal werd nog denzelfden dag in gezelschap van Palakka en den aanvoerder der Amboneezen, kapitein Joncker, in de vergadering van Gou-

---

[1]) HEERES, *Corpus Diplomaticum*, II, blz 419—426

[2]) *Daghregister van Batavia, 1668/1669*, blz. 445 en 468

[3]) Ibidem, blz. 469.

verneur-Generaal en Rade verwelkomd, terwijl alle anderen den volgenden dag aan wal werden gebracht, waar het bezorgen van gepaste huisvesting heel wat hoofdbreken kostte.[1]) Nadat Speelman met Palakka en Joncker den 18^{den} de gasten waren geweest aan tafel van den Gouverneur-Generaal, „alwaer mede present waeren de heeren Raeden van India en meer ander gequalificeerde dienaren", vond den 20sten de grootste plechtigheid plaats, die de raadzaal in het Bataviasche kasteel ooit heeft aanschouwd.[1]) Aan de officieele tafel zaten Joan Maetsuycker en de Raden van Indië, en rechts daarvan „op een stoel de heer admirael, Cornelis Speelman". In front van dit hooge gezelschap waren stoelen en banken geplaatst, met bontgekleurde lijnwaden bedekt, bestemd tot zitplaatsen voor de inheemsche gasten. Van de stadsbrug tot aan de generaalswoning binnen het kasteel stonden twee rijen musketiers; op de binnenplaats een aantal gewapende ruiters. Het eerst arriveerden Tello en Lincques, te paard gezeten. Vóór de deur stapten zij af en werden ontvangen door Speelman, die Tello naar den Gouverneur-Generaal geleidde, „alwaer hy sijn cris ontgorde en deselve voor Sijn E. nederleyde, versoeckende vergiffenisse van begane ontrouw, en aggreatie van de gemaeckte contracten respective, onder belofte van onverbreeckelycke opreghtigheyt in aenstaende. Daerop presenteerde aen Zijn E. de hant, 't gunt zijnde geaccepteert, wees hem de heer Speelman na zijn plaets op een stoel aen de Noortzyde van de zael en aen de reghtehant van Haer Ed.". Hetzelfde ceremonieel volgde nu met Lincques en al de andere intusschen aangekomen Makassaarsche bondgenooten. Allen kwamen binnen „ontwapent, met het geweer in de handt, by de punt gevat". De kroonprins van Goa gaf „nevens zijn geweer, over des conings brief aen Haer Ed. ende daerbeneffens, in geel lijnwaet benayt, een silver kistje van draetwerck, daerin een goude kettingh".

Nadat allen hun verootmoediging hadden aangeboden en om genade verzocht, kwam een even talrijke stoet binnen van bondgenooten der Compagnie, aan het hoofd natuurlijk Radja Palakka. Deze waren „op de ordinare wyse gewapent", werden eveneens door Speelman voorgeleid, „alwaer se met een ootmoedige en diepe reverentie de Compagnie en Haer Ed^{e} bedancten voor de bewesene hulpe ter herstellinge van haer verkraghten en noghtans aengebooren vrydom tegen

---

[1]) Ibidem, blz. 475—476.
[1]) Zie De Haan, *Oud-Batavia, I*, blz. 163—165; *Daghregister van Batavia, 1668/1669*, blz. 480—487.

die van Macassar . . . nevens een reverent versoeck, dat se voor nu en voor eeuwigh moghten aengenomen en gehouden werden voor bontgenoten en vrunden van de Compagnie . . .” Toen eindelijk allen gezeten waren, stond Speelman op en wenschte de regeering officieel geluk met het verkregen resultaat, waarna hij, in opdracht van Maetsuycker, den radja van Tello aanzeide, dat hij uit handen van den Gouverneur-Generaal zijn kris kon terug ontvangen, „'t geen met een groote eerbiedigheyt geschiede”. Hetzelfde voorrecht viel ten deel aan Calamatta, broeder van den sultan van Ternate, die lange jaren een vijand van de Compagnie was geweest en de Makassaren had bijgestaan. Deze kreeg niet slechts zijn kris terug, maar ontving ook een „acte van perdon”. Vervolgens sprak Speelman alle anderen gezamenlijk toe, heette hen welkom en verklaarde, hoe de regeering het betreurde, dat zij het zoo ver hadden laten komen. Thans hoopte men evenwel, dat ze voortaan den gesloten vrede in alle oprechtheid zouden nakomen, „gelijck zy met klaere uytspraecke in de Macassaerse tale absoluyt beloofden te sullen doen”. Ten slotte kregen zij de toezegging, dat, indien hun dit ernst was „ende bygevolge in effecte soodanigh quame te blycken, dat de Compagnie haer dan zijn soude niet alleen een goede bontgenoot, maer oock naer vermoogen een getrouwe en goedertierne beschermer”.

Nu volgde de ronddeeling van sirih-pinang en Spaanschen wijn, en werden een aantal toosten geslagen, waarna de plechtigheid op indrukwekkende wijze eindigde, doordat alle gewezen vijanden hoofd voor hoofd uit handen van Maetsuycker hun krissen terugkregen.

De Bataviasche Daghregister-schrijver voegt aan zijn verslag toe: „Hoe swaer en bitter haer dese soo diepe vernederinge moet gevallen hebben, konnen best oordeelen degeene, die kennisse hebben van haer hoogmoedigh en hertneckigh naturel”. Zoo dacht ook Speelman er over en hij oordeelde het gewenscht, voor eenige afleiding te zorgen. Met goedvinden van Gouverneur-Generaal en Rade nam hij alle grooten mee naar zijn huis, waar hij hen tot in den namiddag rijkelijk onthaalde.

De algeheele overwinning op een der oudste en hardnekkigste vijanden van de Compagnie maakte allerwegen een diepen indruk. De resident te Bantam rapporteerde, hoe aldaar de trots en hoogmoed meens belangrijk waren verminderd, „uyt vrese, dat de Compagnie haer oock wel eens moghte komen besoecken”. [1]) En de Soesoehoe-

[1]) *Daghregister van Batavia 1668/1669*, blz. 410.

nan van Mataram zou hebben uitgeroepen: „Eerst heeft de Compagnie Palembangh verovert en van onder mijn gehoorsaemheyt afgetrocken, en nu jongst Macassar; soo doende soude het my op 't laest oock wel gelden". [1])

Dat men ook in het vaderland buitengewone beteekenis hechtte aan het zoo zwaarbevochten resultaat, blijkt allereerst uit de missive der Zeventien van 5 September 1670. „Wy hebben met groote verwonderingh en verheuginge des gemoets gelesen 't succes van onse wapenen op Macassar. Van grote vermetelheyt souden wy niet te excuseren sijn geweest, byaldien wy ons soodanigen uytval hadden laeten voorstaen. Wy moeten bekennen, dat wy, naest de bystant van Godt almachtigh, sulx ten principaelsten te dancken hebben de voorsichtige conduite, onvermoeyelycken yver en stantvastige couragie van den admirael Cornelis Speelman, gelijck wy denselven daervoor bedancken by desen". Dan volgt de mededeeling, dat zij met eenparigheid van stemmen hebben besloten, hem te bevorderen tot gewoon Raad van Indië, „en wyders in erkentenisse van dien en tot een betuygingh, dat sijn persoon en gepresteerde diensten ons bysonder aengenaem sijn, hem te vereeren met een goude kettingh en médalie, daer onder aen hangende, ter waerdye van vijftien hondert guldens". Ten slotte schrijven de met lof steeds zoo karige Majores een zeer vleienden brief aan Speelman persoonlijk.

Doch ook buiten de kringen der Compagnie was Speelman's naam beroemd geworden. De Amsterdamsche plaatsnijder Abraham Blooteling vervaardigde een fraai portret van onzen held, [2]) waaronder hij de volgende goed bedoelde dichtregelen van den Bataviaschen weesvader Jacob Steendam [3]) plaatste:

Den dapperen Speelman, die de trotse Macassaren
Volstreckt verheerde voor de groote Maatschappij, [4])
Bouton ontsette van haar vyandlycke schaaren,
Molucke vryde van geduchte dwinglandy,
Thoond dus sijn wesen op den throon van sijn gelucken,
Sijn staat- en crijghscund' is door kunst niet uyt te drucken.

Ook Vondel geraakte in gloed, toen het verhaal van Makassar's val in Amsterdam bekend werd, en schreef:

---

[1]) Ibidem, blz. 412.
[2]) Zie MULLER, *Beschrijvende Catalogus van 7000 portretten*, n°s 5051 en 5051*. Ook hierachter, Bijlage XI.
[3]) Voor Steendam zie KALFF, *Geschiedenis der Nederl. Letterk.* V, blz. 465 e.v.
[4]) De Compagnie

Op den Heer Cornelis Speelman,
Gebieder van de Kust van Kormandel.

Op zulk een Speelmanstoon en brommende oorlogssnaeren
Danst in Oost-Indiën het heir der Macassaren
Den harnasdans in bloet. Bouton, om 't hart benout,
Schept adem. Joupardan [1]) wordt Rotterdam geheten
Naer's helts geboortestadt. Geen eeu zal dit vergeeten.
De dry Molukken, [2]) eerst aen 't wanklen, staen nu stout.

En Romeyn de Hooghe gaf in een keurige kopergravure een overzicht van de geheele Makassaarsche expeditie, met links boven het portret van Speelman, en rechts dat van Aroe Palakka. Onder de gravure staat een uitvoerige verklaring en omschrijving, met de opdracht: „Opgeoffert aen de Ed. Heeren, de Bewinthebbers van de N(ederlandsche) G(eoctroyeerde) Oost-Indische Maetschappij, door Haer Ed. ond. dienaer Romeyn de Hooge". In den linker-benedenhoek vindt men het hiervóór geciteerde gedichtje van Vondel, rechts onderaan een ongeteekend lofdicht op Aroe Palakka, vermoedelijk van De Hooghe zelf, en luidende:

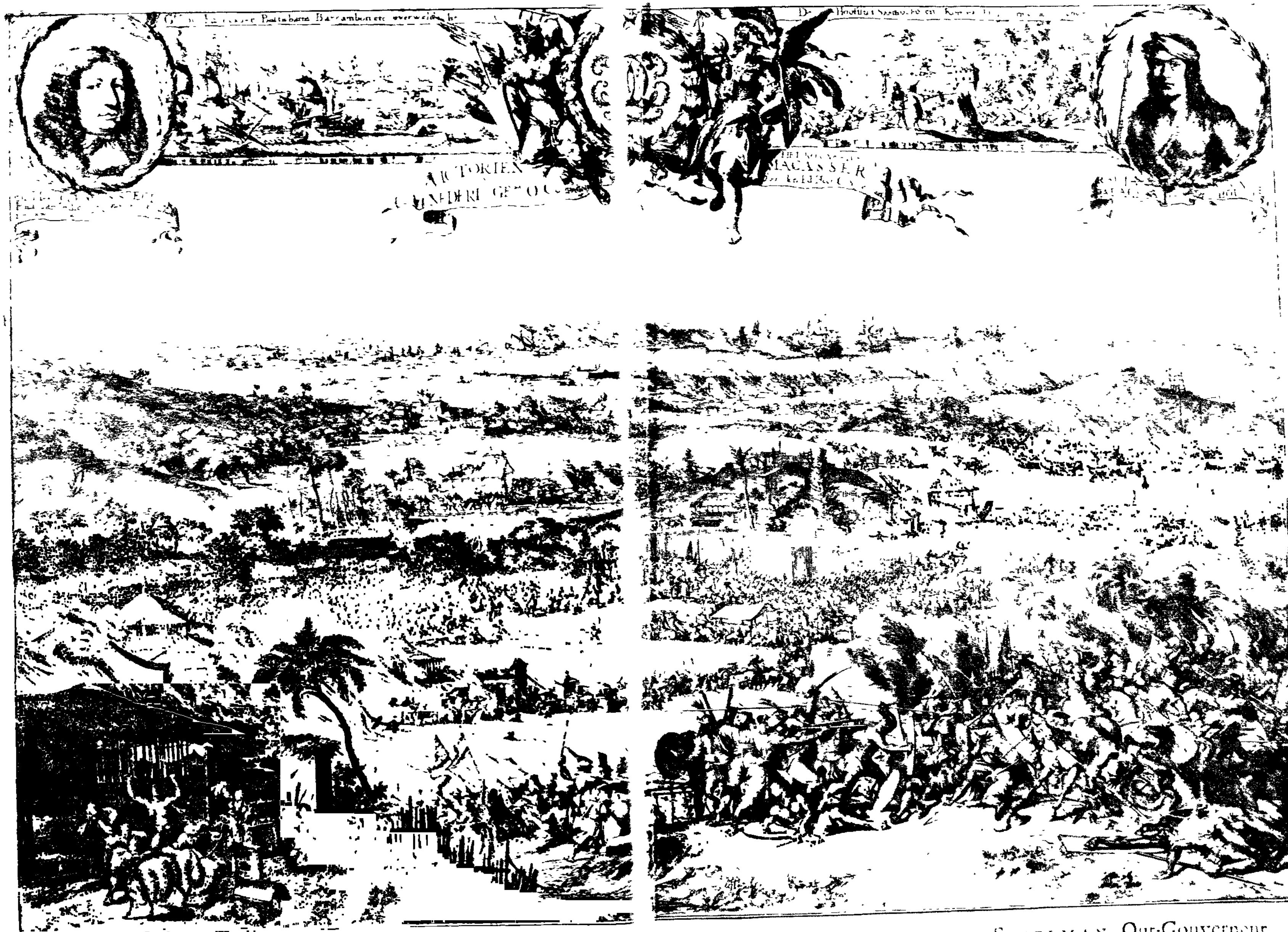
Der Macassaren schrick, de vrient der Maetschappy,
Dien dappren krijgsgenoot aen Speelmans lincker zy,
Die haet en ballingschap zeeghaftigh door kon streeven,
Wert dus op 't koninckliјckst aen elck vertoont na 't leven

Ook bij het nageslacht bleef Speelman in de eerste plaats de overwinnaar der Makassaren. Valentijn wijdt hem dit grafschrift: [3])

De dappere oorlogsheld, die 't blixemende vier
Ten oogen uitstraald, hy, de schrick der Macassaaren,
Die Speelman, die de toon van donder op zijn snaaren
Wist uit te brommen op zijn doodelyke lier,
Legt hier: weergaloos in den handel te bestieren,
Die wonderlijk die schoot heeft weten uit te vieren.

---

[1]) Lees Oedjong Pandang. Zie hiervóór, blz. 46.
[2]) De gouvernementen Ternate, Ambon en Banda.
[3]) *Oud en Nieuw Oost-Indiën*, 1724—1726.

Den Macaſſaſen Oorlogh van de jaren 1666, 7, 8, en 69. glorieuſelijck gevoert door den Ed. Heer CORNELIS SPEELMAN, Out-Gouverneur der kust van Cormandel, Super-Intend. Velt-Overste, Adm. en Commiss. over de Ooster Provintien, in den name van den Wel-Ed. Heer, den H. JOAN MAETSUYKER, Gouv. Gen. en de Heeren Raden van India, repreſenteerende de Hooge Regeeringe en Oppermacht, van wegen de generale Vereen. Nederl. Geoctroyeerde Oost-Indische Comp.

En Jan de Marre schrijft nog in 1740:[1])

.... Gevolgd van Speelman, die de wreevle Makassaren
deed dansen op 't gedreun van Hollands oorlogssnaren,
Deed zingen op den toon van Neêrlands heldenrei
En beven voor 't geluid der yzren veldschalmei,
Ja, 't schaadlijk onkruid, dat de vrede-olijf verdrukte,
Voor eeuwig uit den grond van 't groot Celebes rukte.

---

1) *Batavia, begrepen in zes Boeken.*

IV. Verblijf op Batavia, December 1669 tot December 1676.

Toen Speelman den 15den December 1669 eindelijk op Batavia was teruggekeerd, trof hij daar zijn vrouw in goeden welstand aan, maar zijn zoon zou hij, na het onverwachte bezoek op Makassar,[1], niet meer terugzien. Immers bij resolutie van 20 November 1668 had de Hooge Regeering „op het schriftelijck versoeck van d' Heer Cornelis Speelman, particulier aen d' Heer Gouverneur-Generael gedaen, ende de mondelinghe instantie van desselfs huysvrouw" toegestaan, dat de ruim 9-jarige Jan met de eerstdaags vertrekkende schepen naar Nederland zou overgaan. Den 2den December daaraan hadden de eerste acht schepen der retourvloot zee gekozen, onder commando van den oud-Raad van Indië Johan Thysen, die op zich genomen had den kleinen Jan onder zijn persoonlijke hoede te nemen. In Augustus 1669 waren deze schepen alle behouden in het vaderland aangekomen, en den 4den Februari 1670 schreef Speelman een particulieren brief aan de Bewindhebbers ter Kamer-Rotterdam, met de mededeeling, dat hij Jan naar het vaderland had gezonden „om aldaer in de studie opgetrocken te werden, ende aen denwelckens goede educatie ick mij niet schame te seggen in dese werelt mijn meeste interesse te erkennen".

In de hoop, eind 1670 zelf ook te kunnen repatrieeren en persoonlijk die opvoeding te kunnen leiden, moest Speelman voorloopig nog een jaar op Batavia blijven. Een eerste reden daarvoor was gelegen in de aanwezigheid van de Makassaarsche grooten en de bondgenooten, die vooreerst nog niet zouden vertrekken. Bij de met hen te voeren besprekingen was Speelman de aangewezen en gezaghebbende tusschenpersoon. Verder moesten na afloop eener expeditie alle daarop betrekking hebbende boeken, waarin soldij-, scheeps-, garnizoens- en onkostenrekeningen verantwoord waren, afgesloten worden ingediend. Dit nu was op de onderneming tegen Makassar onmogelijk geweest door de sterfte onder het administratief personeel; herhaaldelijk had de raad naar Batavia moeten schrijven om uitzending van ervaren pennisten. De administratie was daardoor uiterst onvolledig bijgehouden, en er ontbraken tal van gegevens, om de hiaten aan te vullen.

---

[1]) Zie hiervóór, blz. 50.

Ofschoon Speelman als de militaire leider niet verantwoordelijk was voor de boekhouding — dit was als regel de speciale taak van den secunde, en had dus in casu moeten geschieden door den inmiddels overleden opperkoopman Van der Straaten — voelde hij zich moreel verbonden, om de verwarde administratie te redderen, waarvoor hij, als oud-boekhouder-generaal, ook stellig de meest geschikte man was. Hij kwam daarbij evenwel voor ingewikkelde problemen te staan, die hem geheel in beslag namen. Bovendien deed zich weldra een andere kwestie voor, welke een onaangenaam verloop had.

Den 19den Januari 1670 arriveerde op Batavia het kleine hoekerbootje, de Voorn, dat den 19den Mei 1669 met slechts 16 man uit Rotterdam was vertrokken.[1]) Het bracht de missive over, door Heeren-XVII op den 9den Mei geteekend,[2]) en waarin zij mededeeling deden van Speelman's benoeming tot buitengewoon Raad van Indië. Bij lezing dier missive in de vergadering der Hooge Regeering begreep men aanstonds, dat de aan deze benoeming gekoppelde voorwaarde van een nieuw vijfjarig dienstverband voor Speelman een ernstige tegenvaller zou zijn, daar hij nu al van 1666 af elk jaar het voornemen had te kennen gegeven om te repatrieeren, wat telkens weer door allerlei omstandigheden was verhinderd. Daarom droeg de vergadering aan haar diplomatieken voorzitter, den Gouverneur-Generaal Maetsuycker, op, den volgenden dag persoonlijk de gelukwenschen aan Speelman te gaan overbrengen met deze eervolle benoeming.[3]) Dit geschiedde, doch Maetsuycker kreeg ten antwoord, „dat hem deselve promotie seer aengenaem was, ende Haer gemelte Ed. daer groote danckbaerheyt voor schuldigh was, doch dat het verbandt van vijf jaren, door Haer Edt daer bygevoegt, om veel en verscheyde groote redenen, sijn particuliere saken rakende, niet en conde aennemen, maer dat hadde vastgestelt het aenstaende jaer nae het vaderlant te keeren". Hij, Speelman, was echter van meening, dat de Hooge Regeering zonder bezwaar de vrijheid zou kunnen nemen, in dit bijzondere geval de voorwaarde van het verband te laten vallen. Hierop antwoordde de voorzichtige Maetsuycker, dat de Raad de voorschriften der „Heeren principalen" niet durfde contrarieeren, maar dat er mogelijk een andere uitweg was. Er bestond namelijk een voorschrift, hetwelk de Hooge Regeering het recht gaf,

---

[1]) *Daghregister van Batavia, 1670/1671*, blz. 6

[2]) Zie hiervóór, blz. 47.

[3]) *Resolutien van G.-G. en Rade d.d. 21 Januari 1670*

bij onvoltalligheid van den Raad van Indië iemand daarin tijdelijk te assumeeren. Doch de zelfbewuste Speelman achtte zoodanige oplossing beneden zijn waardigheid, verklarende „dat met sulcken adsumptie niet gedient en soude sijn, dan alleen met de volle qualiteyt van extraordinaris Raadt van India, ende dat tot het voorschreven verbant van vijff jaren niet soude cunnen resolveren, al waer 't oock saecke, dat Haer Ed. hem hadden gedefereert de titul en digniteyt van Raadt-ordinaris".

Dit onderhoud had den 20^{en} Januari plaats; twee dagen later wendde Speelman zich met een uitvoerig geschrift tot de regeering, om zijn weigering te bevestigen en toe te lichten.[1]) Hij verklaart nogmaals, een benoeming slechts te willen aanvaarden, mits dit niet belet zijn vertrek naar het vaderland op het einde van het loopende jaar, „sijnde UEd. bewust, dat dit geene schielijck nieuw opgeresene intentie en was, maer al van voor lange voorgenomen". Telkens is de uitvoering verhinderd „voor den waerachtigen dienst van de Generale Compagnie, en nergens anders om, oock zeker niet onvruchtbaar, voor niet alleen de Compagnie, maer oock 't gemeen welvaren onses vaderlants, — zoo der anders[2]) aen 't goede van de Compagnie eenigh belangh voor den Staet zy — gelijck ick niet beschroomt ben, dat tegens alle declinateurs en achterhanse onkundige laggers te maintineren en staende te houden". Vervolgens wijst hij er op, dat hij nu al negen jaar over zijn laatste verband heeft gediend, en dat vroeger meermalen van de voorschriften der Majores is afgeweken, als daartoe bijzondere aanleiding bestond. Wat ook de beslissing der vergadering moge zijn, verzoekt hij in elk geval „dit mijn schriftuyrtjen" in de resolutiën te willen opnemen, opdat de Heeren-XVII, daarvan afschrift bekomende, „niet en mogen meenen, dat ick hare gunste versmade".

Speelman's epistel werd door den Raad met vollen ernst behandeld. Klaarblijkelijk was men hem niet ongunstig gezind, maar durfde men van de letter van het voorschrift der Zeventien niet afwijken. Eindelijk besloot men met algemeene stemmen, Speelman te adviseeren, de benoeming mèt het verband aan te nemen, onder toezegging, dat men in het eerste schrijven naar Nederland op zijn billijke bezwaren zou wijzen, en „soodanige mitigatie ofte afslag van tijt versoecken, als Sijn E. goetduncken soude".

Toen Speelman den volgenden dag dit advies van den Raad van

[1]) *Resolutiën van G.-G. en Rade d.d. 24 Januari 1670.*
[2]) Ten minste.

Indië ontving, dat hem door den secretaris Johannes Camphuys persoonlijk werd overhandigd,[1]) zocht hij Maetsuycker op en stelde dien de categorische vraag, of hij, indien hij thans de benoeming aannam, en later zou blijken, dat Heeren-XVII van geen „mitigatie off remissie" der vijf jaren weten wilden, dan nog zou kunnen bedanken en repatrieeren. Daar echter Maetsuycker „buyten verwachtinge daerop belieffde te antwoorde absoluyt van neen, en dat icq in dat geval het verbant van 5 jaar ten volle moste uytdienen", kan hij, onder dankbetuiging voor de goede bedoelingen, het advies van den Raad niet opvolgen.

Speelman's pertinente weigering, om op de daaraan verbonden voorwaarde sessie te nemen in Rade van Indië, had tot gevolg, dat hij thans te Batavia rondliep zonder eigenlijk emplooi. „Rondliep" is overigens het juiste woord niet, daar hij ook thans zijn tijd geenszins in ledigheid doorbracht, maar als gewoonlijk een merkwaardige activiteit betoonde. Terwijl hij zonder officieele hulp bezig was met het uitzoeken en ordenen van de boekhouding der expeditie, vond hij daarnaast nog tijd om op andere wijze zoowel de belangen van Makassar als die van zichzelf te dienen. Met het Engelsche schip, de Satisfaction, dat medio Februari uit Bantam naar Engeland vertrok,[2]) zond hij een tweetal uitvoerige missiven mede, een aan Heeren-XVII en een aan de bewindhebbers der Kamer-Rotterdam, beide gedateerd op 4 Februari. In de eerste geeft hij een omstandige beschrijving van het verloop der expeditie tegen Makassar, een uiteenzetting van de politieke verhoudingen op Celebes, en een overzicht van het doen en laten der talrijke Makassaarsche, Bonische en Ternataansche gasten op Batavia. Verder bedankt hij voor de eervolle benoeming tot buitengewoon Raad, en zet uiteen, waarom hij die benoeming niet aanvaarden kan. Gezien zijn 25-jarigen onafgebroken dienst en de herhaalde tevredenheidsbetuigingen, had hij wel iets anders verwacht, dan zoodanige bezwarende conditie. „Evenwel ontfang icq nu een onverwacht loon voor al mijn slooven, dat icq nochtans uyt lieffde tot de Compagnie, met lust en yver, oocq met geen minder trouwe, hebbe gedaan".

Het schrijven aan de Rotterdamsche bewindhebbers is meer van particulieren aard. Hij begroet hen „niet alleen als myne Heeren ende Meesters in 't bewint van de generale Compagnie, maer met-eene

---

[1]) Zie de *Remonstrantie, door Speelman in Rade van Indië ingediend op 28 Januari 1670. Overgecomen brieven, 1670,* 1e boek, folii 762—763.
[2]) Zie ook het *Daghregister van Batavia, 1670/1671,* blz. 17.

als doorluchtige regenten van de stadt, waerinne ick het geluck hebbe uyt eerlycke borgerlieden uwen onderdaen geboren te wesen". Dan deelt hij mede, dat zijn zoon Jan in Rotterdam gevestigd is, en beveelt dien in de gunst der heeren aan. Zelf zal hij ook binnen korten tijd huiswaarts keeren „niet twyffelende off UEd. H. Achtb. zullen my in haere stadt als haeren dienaer en onderdaen geen mindere gonste willen bewysen, als zy in den dienste van de Compagnie effective betuygen met alle vermoge genegentlijck te doen."

Met hetzelfde Engelsche schip zonden ook Gouverneur-Generaal en Rade een missive naar Nederland, d.d. ultimo Januari 1670, waarin zij o.m. schrijven, dat zij een zoo pertinente weigering van Speelman niet hadden verwacht, „veel min dat Sijn E. oock soude hebben gerecuseert ons volgens de ordre van d'E. Compagnie geduyrende sijn aenwesen by te woonen als geadsumeert Raedt."

Weinige dagen na de verzending dezer missiven, den 17den Februari, diende Speelman bij de regeering een geschrift in, dat op zichzelf reeds voldoende zou zijn om hem een eereplaats te doen innemen in onze Koloniale Geschiedenis, een geschrift, waarvan de beteekenis tot dusver niet is beseft. Het draagt den titel: *Notitie, dienende voor eenen korten tijt en tot nader last van de Hooge Regeringe op Batavia, tot naerigtinge voor den ondercoopman Jan van Oppynen, by provisie gestelt tot opperhoofd en commandant van 't casteel Rotterdam op Macassar, en van den capitain Jan Fransz., als hooft over de militie, mitsgaders die van den Raed.* [1]) Het is een vlotgeschreven verhandeling, ruim 800 dichtbeschreven folio's omvattende, en geeft allereerst een overzicht van de geheele expeditie, vervolgens een gedetailleerde beschrijving van de landschappen en eilanden op en om Celebes, beschouwingen over de verschillende vorsten, hun familierelaties en karaktereigenschappen, produkten, middelen van bestaan, en tot slot een uitvoerige geschiedenis van Makassar, ook uit inheemsche bronnen geput. Men vindt in dit zeer bijzondere werk tal van wetenswaardigheden op het gebied van ethnografie, adat en geschiedenis, en het is wel een heel krachtig bewijs van Speelman's zeer breede belangstelling, met name voor zaken, de

[1]) Zooals hierboven reeds is medegedeeld, was kort voor Speelman's vertrek van Makassar zijn secunde, de opperkoopman Danckert van der Straaten, overleden. Speelman wees toen als tijdelijk commandeur Jan van Oppijnen aan. Den 2den Maart 1670 vertrok Maximiliaan de Jongh van Batavia naar Makassar, om daar onder den titel van president het oppergezag te voeren. Jan Fransz Holsteyn zullen wij beneden nog eenige malen ontmoeten. Zie ook het *Dagh-register van Batavia, 1670/1671*, blz. 25.

inheemsche maatschappij betreffende. Hoewel de auteur het, blijkens den titel, slechts bestemde om voor een korten tijd te dienen als voorlichting voor een provisioneel commandeur, heeft de regeering het belang van dit gedegen stuk aanstonds ingezien, en zoo bleef het tot het einde van de Compagnie als „legger" op het kantoor te Makassar dienst doen.[1]).

Toen Speelman zijn Notitie den 17den Februari 1670 te Batavia aan de regeering aanbood, deelde hij mede, dat het zijn bedoeling was geweest ze te Makassar voor de opperhoofden aldaar achter te laten, maar dat hij door gebrek aan tijd en administratieve hulp, alsmede door zijn eigen ziekte, niet gereed had kunnen komen en haar op Batavia had voltooid.[2])

Den 25sten Februari bood de regeering te Batavia aan de daar aanwezige Makassaarsche vorsten en grooten een maaltijd aan, „'t welck geschiede in een thuyn aen de zeekant gelegen, niet verre van de Oostzyde deses casteels, alwaer d' heer Cornelis Speelman sijn wooning genomen heeft, en die dan oock het bestel over gemelte maeltijt en tractement heeft aengenomen, als sijnde ervaren en kundig, hoedanigh in sulcken gelegentheyt met die natie moet werden gehandelt en omgegaen".[3]) Enkele dagen later had in het kasteel de groote afscheidsplechtigheid plaats, bij welke gelegenheid de trouwe bondgenoot, Aroe Palakka, met zijn wettige afstammelingen het

---

[1]) Johan Gideon Looten, van Utrecht, die van 1744 tot 1750 gouverneur van Makassar was, en een man blijkt te zijn geweest met een groote belangstelling voor zijn ambtsgebied, liet van Speelman's Notitie een afschrift maken, dat hij later medenam naar Nederland en daar voorzag van een aantal toelichtingen en aanvullingen. Blijkens een met potlood geschreven aanteekening aan het slot heeft Looten op Zondag 8 Augustus 1784 de laatste hand aan zijn bewerking gelegd. Het is dit exemplaar, dat zich thans bevindt op het Rijksarchief, Aanwinsten 1926, I, 10. Te voren heeft het lang berust bij het Departement van Koloniën. Hoe het daar gekomen is, heb ik niet kunnen nagaan; evenmin of het origineel van Speelman's Notitie nog bestaat, en waar het dan berust.

Dat speciaal Looten de man was, om Speelman's Notitie te waardeeren, wordt bevestigd door een Memorie, welke hij in 1750 opstelde voor zijn opvolger te Makassar, Mr Cornelis Rosenboom, en waarin hij eenige malen naar Speelman's Notitie verwijst. Looten's Memorie is afgedrukt door Mr. J. A. Grothe in de *Berichten van het Historisch Genootschap te Utrecht*, 1853 1e stuk. De uitgever noemt in zijn titel Looten ten onrechte Gouverneur-Generaal. Na zijn Makassaarschen tijd is hij nog eenige jaren gouverneur van Ceilon en Raad van Indië geweest.

[2]) Zie ook het *Daghregister van Batavia 1670-1671*, blz. 18, waar staat, dat de Notitie vergezeld was van een aantal „remarques ... by forma van een register".

[3]) *Daghregister van Batavia, 1670-1671*, blz. 19—20. Zie voor Speelmans woning ook beneden in den tekst.

lantschap Bonthain in Zuid-Celebes van de Compagnie in erfelijk leen ontving. Na een laatsten „scheydronck" werden alle hooge gasten onder het bulderen der kanonnen naar boord gebracht om huiswaarts te varen.[1]) met welk vertrek Speelman van veel beslommeringen werd ontheven. Hij kon zich nu verder geheel wijden aan het ordenen der bescheiden van de expeditie, daar hem voorloopig geen andere functie werd opgedragen Wel komt zijn naam voor op het den 29^en Mei opgestelde drietal, waaruit een president van de Schepenbank moest worden gekozen — de beide andere voorgedragenen waren Raden van Indië — maar de keuze viel niet op hem. Hetzelfde geschiedde den 6^den Juni, toen het de verkiezing van een president van Weesmeesteren betrof. Geleidelijk schijnt echter een eenigszins stroeve verhouding te zijn ontstaan tusschen hem en de Hooge Regeering. Deze laatste voelde zich klaarblijkelijk gegriefd door Speelman's voortdurende weigering, om een van haar goed bedoelde voorstellen te aanvaarden, terwijl Speelman van zijn kant vond, dat men hem te veel „en bagatelle" behandelde. Zoo had men hem op geen enkele wijze laten blijken, dat men zijn aanbod, om persoonlijk de boeken der expeditie in orde te maken, waardeerde. In plaats daarvan meende hij zelfs een zekere tegenwerking te constateeren. Hij had namelijk een ervaren assistent, die op Batavia werkzaam was, aangenomen, om hem in zijn vrije uren te helpen; hoewel dit bekend was, had de regeering bedoelden assistent naar elders overgeplaatst. Opvallend was het ook, dat men Speelman geen enkele functie opdroeg en hem zelfs voor geen eereambt aanwees. Daarom richtte hij zich den laatsten October bij geschrifte tot de regeering en deelde mede, dat hij, aangezien sedert zijn aankomst op Batavia, op het eind van het vorige jaar, zijn dienst voor de Compagnie blijkbaar niet meer noodig was geweest, toebereidselen had gemaakt, om met zijn vrouw te repatrieeren. Alvorens dit geschieden kan, zal de regeering echter de expeditie-boeken van hem moeten overnemen; hij biedt nogmaals aan, die, hoewel onverplicht, in orde te maken, maar verzoekt dan hulp, inplaats van den assistent, dien men hem heeft ontnomen.

De geheele maand November verliep, zonder dat Speelman op dit verzoek iets vernam. Den 5^den December laat hij den Raad een tweede rekest overhandigen, beginnende met de mededeeling, dat hij op zijn vorige verzoek niets heeft gehoord, „gelijc my oock onbekent is, wat bevallen UEd. Achtb. in deselve myne bereytwilligheyt hebben

---

[1]) Ibidem, blz 24—25.

believen te nemen". Hoewel hij intusschen hard aan de papieren heeft gewerkt, ziet hij geen kans ze vóór het vertrek der laatste retourschepen gereed te krijgen, zoodat er ook dit jaar weer niets kan komen van zijn „soo seer gewenschte thuysreyse, waertoe ick boven veel andere seer groote redenen hebbe". Nu dit eenmaal zoo is, en dat wel door oorzaken „geensints specterende op mijn eygen belangh", verzoekt hij alsnog, hem voor dat jaar toe te laten in Rade van Indië. [1])

Er zijn in dit verzoekschrift eenige punten, die de aandacht trekken. Waar Speelman inderdaad niet verplicht was persoonlijk de boeken af te sluiten, is het wel zeer opmerkelijk, dat hij deze zaak aanvoert als eenige en beslissende reden, welke hem belet te repatrieeren. Dit kan, naar onze meening, voor een man van Speelman's aard niet juist zijn. Had hij werkelijk zoozeer naar het vaderland verlangd, als hij voorgeeft, dan zou men hem, gezien het feit, dat hij nu reeds tien jaren over zijn laatste verband had gediend, een verzoek om te repatrieeren niet hebben kunnen weigeren. Het wil ons voorkomen, dat Speelman zeer goed inzag, hoe een vertrek naar Nederland thans, aan het einde van een jaar, dat hij zonder functie was geweest, al een zeer ongewenscht slot zou vormen van een ruim 25-jarigen diensttijd, waarin hij meermalen sterk op den voorgrond was getreden. Dit verklaart dan tevens, waarom hij nogmaals een verzoek indient, op hetwelk hij reeds tweemaal een weigering had ontvangen.

Het antwoord van de regeering, denzelfden dag opgesteld, is kort en zakelijk, met een tikje sarcasme vermengd. Hoewel Speelman ten dienste van de Compagnie „— soo Sijn E. het belieft te noemen —" nog een jaar zal moeten overblijven, kan hem zonder nieuw verband geen toelating in den Raad verleend worden. Intusschen is reeds bijna een jaar geleden over zijn zaak geschreven aan de Majores, en dient men het antwoord daarop af te wachten.

Vijf dagen later, den 10[den] December 1670 „'s avonts naer 't gebeth" vergadert de Raad van Indië nogmaals ter behandeling van een dien dag ingekomen geschrift van Speelman. Thans verzoekt deze toestemming, zijn vrouw met de eerstdaags vertrekkende schepen naar Nederland te mogen zenden, om te „gauderen soo 't genot van onse bereets gedane costen, alsmede te eerder het bysijn van onsen soone".

---

[1]) Zoowel het rekest van ultimo October als dat van 5 December zijn opgenomen in het *Resolutieboek van G.-G. en Rade*, beide op 5 December 1670

Mocht de Raad dit noodig achten, dan wil Speelman voor dien overtocht passagekosten betalen. Het resolutieboek zegt omtrent dit verzoek verder slechts: „welck bovenstaende geschrift gelesen en daerop gedelibereert sijnde, is om veel redenen, daertoe sijnde, met eenparigheyt van stemmen het versoeck, daerby gedaen, afgeslagen". Wij kunnen naar die vele redenen slechts gissen, en houden het er dan voor, dat de regeering, nu spoedig een antwoord uit Nederland kon worden verwacht, liever de meening van Heeren-XVII wilde vernemen, dan zelf de verantwoordelijkheid eener beslissing dragen. Wilde dan Speelman daarna inderdaad nog repatrieeren, dan zou hij de reis in gezelschap van zijn vrouw kunnen aanvaarden.

Het duurde nog ruim drie maanden, eer men uit Nederland iets vernam, maar toen was het dan ook voor Speelman een wel zeer verheugend en eervol bericht. In den namiddag van 23 Maart 1671 kwamen eenige vaderlandsche schepen aan,[1], die een missive van Heeren-XVII meebrachten, gedateerd 5 September 1670. Het was dit schrijven, hiervóór reeds besproken,[2] waarin zij Speelman onder zoo vleiende bewoordingen bevorderden tot Raad-ordinaris, en hem een gouden eereketen aanboden. Van eenig nieuw dienstverband was hierin geen sprake, wel deelden de Majores mede, dat zij „alsoo wy desselfs continuatie in den dienst van de Compagnie seer geern souden sien", een order naar de Kaap hadden gezonden, om hem, voor het geval hij de reis naar het vaderland reeds mocht hebben aanvaard, „serieuselijck" te verzoeken, wel naar Batavia te willen terugkeeren.

Den volgenden dag, 24 Maart, had de plechtige beëediging en inauguratie plaats, waarna het nieuwe lid door den Gouverneur-Generaal veel geluk werd toegewenscht „in die honorabele chergie".[3]) Het vrij zeldzame feit deed zich hiermede voor, dat iemand, zonder eerst zitting te hebben gehad als buitengewoon lid, het ordinaris-lidmaatschap van den Raad van Indie aanvaardde. Merkwaardig is zeker ook, dat Speelman, nu er geen enkele belemmering meer bestond,[4]) zijn plan om te repatrieeren schijnt te hebben opgegeven; eerst zes jaar later spreekt hij daar opnieuw over.

Geregeld woont hij nu de vergaderingen van den Raad bij, en

[1]) Zie ook het *Daghregister van Batavia, 1670/1671*, blz. 282 en 283.

[2]) Zie hiervóór, blz. 65.

[3]) Zie ook het genoemde *Daghregister*, blz. 285.

[4]) Van de boeken der expeditie is verder in de stukken geen sprake meer, zoodat wij moeten aannemen dat die inmiddels waren gereed gekomen.

onderteekent de besluiten en missiven der Hooge Regeering. Bij resolutie van 7 April wordt hem als speciale taak opgedragen de „beschryvinghe" van Ceilon, Sumatra's Westkust en Makassar, dat wil zeggen, dat hij alle van die gewesten komende stukken moest doorlezen, daarvan verslag in Rade uitbrengen, en vervolgens, in overeenstemming met de beslissingen van den Raad, de antwoorden ontwerpen. Verder krijgt hij zijn aandeel in de geregelde functies der Raadsleden, als het inspecteeren van gebouwen, het authoriseeren van commandeurs der retourvloten, etc. Intusschen richtte hij zich een royale huizinge in op zijn „thuyn" aan het zeestrand, beoosten het kasteel, die den naam Speelenburgh ontving.[1]) Om een behoorlijke verbinding te hebben tusschen dit huis en het kasteel, benevens de stad, stond de regeering hem bij resolutie van 9 September 1672 toe „op sijn eygen kosten een brugh te mogen laten maken buyten over de groote rivier, even boven de reduyt Buren". Meermalen is Speelenburgh getuige geweest van vroolijke maaltijden en andere feestelijkheden, waartoe het zich bijzonder schijnt te hebben geleend, daar er ook meer dan eens officieele gasten der regeering onthaald werden.[2])

In zijn nieuwe en honorabele functie op Batavia leidde Speelman overigens wel een heel ander leven, als hij dat in zijn campagnejaren had gekend, en wij kunnen ons levendig voorstellen, dat hij vooral in de deftige vergaderingen van den Raad van Indië wel eens een geeuw zal moeten hebben onderdrukken, en naar een verzetje hebben gehunkerd. Daartoe bestond evenwel op Batavia maar weinig gelegenheid, tenzij men als zoodanig zou willen beschouwen de „verhemente brant", die 28 Juni 1671 uitbrak, in een wijk buiten de Dienstpoort, waar slechts bamboe-huizen stonden, van welke er weldra 200 in vlammen opgingen. „En, ten ware door de goede voorsorghe van den heer Speelman, de brand soude nogh verder gevlogen zijn, maer 't is, Godt danck, nogh gestuyt en daerby gebleven".[3])

Een aanleiding tot een feestmaaltijd gaf stellig de gewichtige dag van 11 Juli 1671. In opdracht van de heeren Majores had de Hooge Regeering te Batavia een zware gouden keten laten maken, met een groote medaille er aan. Deze werd op den namiddag van dien dag in volle vergadering door den Gouverneur-Generaal aan Speelman omgehangen „ter gedaghtenisse van Sijn Ed' bevogten victorie op

---

1) Zie ook De Haan, *Oud Batavia*, I, blz. 374—375.
2) *Daghregister van Batavia, 1670/1671*, blz. 438; idem *1673*, blz. 279.
3) Idem *1670/1671*, blz. 355.

de hoogmoedige Macassaren . . in presentie van de respectieve fiscaels van India, de oppercooplieden deses casteels, den equipagemeester, het opperhooft des soldy-comptoirs, den doctor deses casteels, met eenige schippers, die de toght van Sijn E. mede hadden bygewoont. Waerna dan op 't goet succes van de gemelte vereeringhe, en dat se ten besten van de Compagnie altijt magh gedyen, een glas wijn is gedroncken, en voorts op 't welvaren van onsen Staet ende de Generale Oostindische Compagnie. Naer 't welcke Sijn E. dan, met de kettingh om den hals, onder 't geclanck van vier trompetten vooruyt, door den Heer van Hoorn en gemelte gequalificeerden, daertoe gecommitteert, uyt de vergaderzael naer sijn huys is geleyt geworden". [1])

In de volgende maanden werden aan Speelman nog enkele gewichtige functies opgedragen, die een groot deel van zijn tijd in beslag namen. Zoo kreeg hij bij resolutie van 7 Januari 1672 ook de beschrijving van het gewest Amboina voor zijn rekening, en werd hij den 29en Mei van dat jaar benoemt tot president der Schepenbank. [2])

Toen het uitbreken van den oorlog met Frankrijk en Engeland te Batavia bekend werd, achtte de regeering zich verplicht, maatregelen te nemen tegen mogelijke verrassingen. Den 2den November besloot zij daarom tot benoeming van een admiraal der Bataviasche reede, „om met de vereyste sorge, ontsagh ende dapperheyt alle aenkomst van vyanden tegen te staen ende sooveel mogelijck af te weeren". Met algemeene stemmen benoemde de Raad van Indië daartoe Cornelis Speelman, „als van welckers capaciteyten d'Ed. Compagnie in sulcke soowel als in veel andere saken capitale preuven is hebbende". [3]) Drie weken later arriveerde te Batavia het jachtje de Stompneus, uit straat Banka, en de opvarenden deelden mede, dat zij bezuiden genoemd eiland een vloot hadden gezien, bestaande uit 5 Fransche schepen en een Engelschman. Aanstonds besloot de regeering, een flinke macht onder bevel van Speelman naar de baai van Bantam te zenden, aangezien men meende, dat de vijanden daar allereerst heen zouden gaan, omdat in die plaats Fransche en Engelsche kantoren waren gevestigd. Speelman werd gemachtigd de vijanden „niet alleen in ruym zee, maer ook selffs in de boght, ja, omtrent de rheede van

[1]) *Daghregister van Batavia, 1670/1671*, blz. 374. Voor de medaille of gedenkpenning zie men ook HOTZ, *Cunaeus*, blz. LXI, noot 5 en de daar genoemde literatuur. Verder hierachter onder de Bijlagen, no. XII en Speelman's portret hiernaast.

[2]) Zie ook *Daghregister van Batavia, 1672*, blz. 6 en 139—140.

[3]) Ibidem, blz. 305

Gravure door A. Blooteling, vermoedelijk van 1672.

D'HEER CORNELIS SPEELMAN GEBOOREN TOT ROTTERDAM A° 1628 RAAT VAN INDIA OUDT GOUVERNEUR VAN DE CUST COR MANDEL SUPPERINTENDENT ADMIRAEL VELT OVERSTE EN COM MISSARIS OVER DE OOSTERSE PROVENTIEN &c

Gewijzigde bewerking der zelfde gravure, vervaardigd na Speelman's benoeming tot Gouverneur-Generaal.

Bantam, te mogen attaqueren". Verder mocht hij zooveel inlandsche soldaten in dienst nemen, als hij maar krijgen kon. Reeds den volgenden dag koos Speelman zee, nadat door een viertal Raden van Indië zijn commissie aan boord der schepen was voorgelezen.[1])

Spoedig bleek echter, dat het z.g. vijandelijke eskader bestond uit 5 Nederlandsche schepen, met de veroverde Engelsche Hannibal, en den 6^{den} December was Speelman weer op Batavia terug.[2])

In den loop van het volgende jaar, 1673, werd Speelman betrokken in een zaak, die aantoont, hoe angstvallig de regeering haar monopolie in Moluksche specerijen bewaakte. Jaarlijks betaalde zij groote premiën aan tal van inheemsche vorsten, voor de extirpatie van alle specerijboomen, buiten de bepaald daartoe aangewezen eilanden. Op grond van uit Ambon ontvangen gegevens nu werd in 1673 Jacob Cops, oud-gouverneur van dat gewest en thans buitengewoon Raad van Indië, in ambt en qualiteit geschorst en voor den Raad van Justitie gedaagd, als beschuldigd van particulieren handel in specerijen „en andere vuyligheden". Den 27^{en} Juni diende Cops een rekest in bij den Raad van Indië, waarin hij uiteenzette, dat het slechts ging om een „frivole en nietige" zaak: hij had namelijk voor eigen gebruik 5½ kan kruidnagelolie laten bereiden. Wel is waar was dit in strijd met de letter der verbodsbepalingen, maar zulke kleinigheden had men steeds door de vingers gezien. Zoo wist b.v.iedereen, wat de heer Speelman gedaan had, namelijk twaalf jonge nagelboompjes in kuipen met aarde uit Ambon laten komen, en die in zijn tuin te Batavia uitplanten.

Toen dit stuk van Cops in Rade werd voorgelezen, was Speelman toevallig wegens lichte ongesteldheid niet aanwezig, waarop de Raad besloot zijn secretaris, Johan van Riebeeck, op inlichtingen uit te zenden. In de volgende vergadering, 7 Juli „'s avonts naer 't gebedt", bracht Van Riebeeck rapport uit. Op de vraag, of Cops' mededeeling juist was, had Speelman geantwoord: „Jae, dat er 12 jonge nagelboompjes waeren, buyten onder de galderye in Zijn E. thuyn, en datter nogh 10 van in 't leven zijn". Maar dit was den Raad toch niet onbekend? Indien de heeren „haer geliefden te examineren", dan zouden ze zich wel herinneren, dat hij het vorige jaar in de vergadering had voorgelezen „seecker recommandatie van d'Ed. Heer advocaet Van Dam" om proeven dienaangaande te nemen. Merk-

---

1) Ibidem, blz. 330—331.

2) Zie ook BOXER, *The third Dutch war in the East*, in The Mariner's Mirror, XVI, 1930, blz 348.

waardigerwijze evenwel was niemand iets van zoodanige voorlezing bekend; wel herinnerden twee leden zich vaag, dat Speelman er het vorige jaar over gesproken had, echter niet in de vergadering, maar na afloop daarvan „voor op de puy staende Waerop na deliberatie goetgevonden is, deselve boomtjes te laten extirperen door de heer Overtwater en d' heer Pitt, daertoe uyt dese vergaderingh versoght zijnde". [1])

Gedurende Speelman's werkzaamheid als Raad van Indie in deze jaren blijkt herhaaldelijk, dat zijn naam sedert de Makassaarsche expeditie onder de inheemsche bevolking een geduchten klank had behouden, speciaal in het Oosten van den Archipel. Verschillende vorsten roepen zijn tusschenkomst of voorspraak in, als zij de regeering iets te verzoeken hebben [2]) In 1674 kwam Amachilly, radja van Ade op Timor, naar Batavia, waar hij zich in den Christelijken godsdienst liet onderwijzen. Den 10^{en} Februari 1675 werd hij gedoopt en als lidmaat der kerk aangenomen, bij welke plechtigheid Speelman als getuige fungeerde, terwijl de radja als Christelijken naam dien van Salomon Speelman aannam. [3])

Het zou niet lang meer duren, voor Speelman opnieuw gelegenheid kreeg, zich als krijgsman te onderscheiden, doch alvorens tot een bespreking daarvan over te gaan, willen wij eerst een enkel woord zeggen over den mensch in hem, nu in den vollen bloei des levens gekomen. [4]) Hij wordt ons beschreven als een krachtige persoonlijkheid, niet lang, „maar wat gezet, rond en fris van wezen, scherp en redelijk kloek van neus, loens van gezicht, hebbende fraei grijsagtig gekruld haer met lange vlammen. Hy was een heer, die 't vuur en verstand ten oogen uitzag, die ongemeen fors van uitspraak, zeer groot van ontzag en in 't gemeen zoo gevreesd was, dat hy allen voor zich beven dede; dog hy was een groot voorstander van zyne vrienden". [5]) Zelfs uit de officieele dienstpapieren blijkt herhaaldelijk, dat hij een opgewekte natuur bezat, steeds gereed met een kwinkslag [6]) en verzot op woordspelingen, al waren die niet altijd van fijn

---

[1]) Zie ook het *Daghregister van Batavia, 1673*, blz. 186

[2]) *Daghregister 1673*, blz. 277, 350, idem *1674*, blz. 280, 346; idem *1675* blz. *2, 5, 7, 8, 29*, 34, 40, 42, *222, 274*, idem *1676*, blz. 17, 94, 104, etc.

[3]) *Daghregister 1675*, blz. 63; MOOY, *Bouwstoffen* III, blz. 465, 469.

[4]) Wij bezitten maar weinige particuliere brieven van Speelman, maar ook zijn dienstsukken leeren veel omtrent zijn persoonlijkheid

[5]) VALENTIJN IV, I, *Levens der Opperlandvoogden*, blz. 311.

[6]) Zie o.a. STAPEL, *Het Bongaais Verdrag*, noot 5 op blz. 123

gehalte.[1]) Dapper en onvermoeid in den strijd, buitengewoon vaardig met de pen, open en eerlijk, ook tegen den vijand, was hij onder de toenmalige omstandigheden een uitnemend dienaar van de Compagnie, een man, die voor zijn taak stond. Maar terwijl hij zijn geheele omgeving beheerschte, kon hij zichzelf niet steeds in bedwang houden, en gaf hij te vaak toe aan zijn zucht tot zinnelijke genietingen. Hij zag dit zelf in en maakte er grapjes over. In een der weinige zuiver particuliere brieven, die ons van hem bewaard zijn gebleven, een schrijven aan den lateren Gouverneur-Generaal Johan van Hoorn, met wiens familie hij zeer bevriend was, noemt hij zichzelf „dien groten professor over Bachus' scholieren".[2]) Hij had er Venus bij kunnen noemen. Dat deze eigenschappen niet bevorderlijk waren voor zijn huiselijk geluk, ligt voor de hand, en herhaaldelijk blijkt, dat de verhouding tusschen de echtelieden Speelman niet was, zooals ze zijn moest. Een eerste symptoom daarvan zou men kunnen zien in de eigenaardige wijze, waarop hij zijn vrouw ontvangen had, toen zij hem in Maart 1668 op Makassar was komen verrassen.[3]) Zekerheid verkrijgen wij het eerst uit de resoluties van het consistorie of den Kerkeraad van Batavia, waaruit blijkt, dat man en vrouw op het eind van 1673 gescheiden leefden. In het verslag der vergadering van 2 Januari 1674 lezen wij: „By 't oplesen van de rollen der ledematen deser gemeynte wort geresolveert Joffer Speelman[4]) aen te spreecken ende te vermaenen van haeren schuldigen pligt, om weder te gaen woonen by haer man, ende om alle ergernisse te myden".[5]) Deze taak werd opgedragen aan Ds. Fredericus Geynier, die in de vergadering van den 11den dier maand rapporteerde „dat Joffrou Speelman de kerckenraet voor haere goede vermaninge bedanckte, ende in haer tuyn woonde met haer mans volkomen verlof". De vergadering wist daarop niet anders te zeggen dan „waerby wy 't tegenwoordigh sullen laeten".[6])

De oorzaken van die verwijdering noemden wij reeds. Ds. Valentijn, die zich niet ongaarne vermeit in de chronique scandaleuse van

[1]) In een officieel rapport uit zijn strijd op Celebes spreekt hij, met een woordspeling op den Makassaarschen adellijken titel karaëng, van een aantal gevangen „krenge". Zie ook Bijlage V hierachter.

[2]) Zie Bijlage no V hierachter. Deze zeer merkwaardige brief is een typisch specimen van Speelman's stijl.

[3]) Hiervóór, blz. 50.

[4]) Slechts de vrouw van den G.-G. werd als Mevrouw aangesproken.

[5]) Mooy, *Bouwstoffen* III, blz. 192.

[6]) Ibidem, blz. 194.

zijn tijd, en die in 1685, een jaar na Speelman's dood, op Batavia aankwam, vertelt van tal van getuigen gehoord te hebben, hoe Speelman's enorme werkkracht en helderheid van geest een ieder verbaasden, en dat te meer, „omdat hy ook vry sterk drinken en zoo wel een nagtje, totdat hy ze alle van de bank geholpen had, over zitten kon. Daarbeneven was hy ook een groot liefhebber van vrouwen, en omdat daar zooveel levende getuigen van op straat liepen, die hem zeer wel geleken, en dit al vry wat verre met hem ging, vond zyne verstandige gemalin.... zich genoodzaakt.... vrywillig van hem, nog maar gemeen Raad zijnde, te scheiden. En hoewel hy naderhand altijt nog zeer groote agting voor haar heeft betoond, heeft dat Haer Ed. egter nooit konnen doen besluiten, om weder by hem te komen". [1])

Petronella woonde sedert op haar „hoffstede buyten dese stadt Batavia, toegenaemt Wonderwel", [2]) terwijl Speelman afwisselend op zijn buitenhuis Speelenburgh, of in zijn ambtswoning binnen het kasteel vertoefde. Nimmer nam zij na dien deel aan de feestelijkheden of officieele ontvangsten, waartoe de „joffers" der Raden van Indië werden uitgenoodigd; zij had zich voor goed uit het openbare leven teruggetrokken. Ten einde zooveel mogelijk onafhankelijk van elkaar te zijn, lieten de echtelieden door notaris Keysers een scheiding van goederen opmaken, waarvan de acte 2 Maart 1675 werd geteekend. [3]) In dat stuk verklaarde Speelman, dat hij alle op den boedel rustende schulden en verplichtingen voor zijn rekening nam, evenals de volledige kosten der opvoeding van zijn zoon, terwijl hij dan aan zijn vrouw als haar aandeel f 120 000 toewees. [4]) Ongetwijfeld is dat voor die tijden een kapitale som, maar in vergelijking met het vermogen, dat Speelman bij zijn dood, 9 jaar later, naliet, is het toch maar een matig bedrag. Bovendien blijkt uit haar testament, [5]) dat zij getrouwd was op huwelijks-voorwaarden, zoodat we wellicht moeten aannemen, dat deze f 120 000 worden uitgekeerd boven het kapitaal, door haar bij haar huwelijk meegebracht, ook al vermeldt de scheidingsacte dit niet.

Wij willen er hier in dit verband al vast op wijzen, dat Petronella

[1]) VALENTIJN IV, I, blz. 311.

[2]) Zie haar testament hierachter onder de Bijlagen, no. VI. De buitenplaats is genoemd naar haar eigen naam Wonderaer.

[3]) Zie hierachter Bijlage no. IV.

[4]) Namelijk veertigduizend rijksdaalders z.g. zwaar geld, dat is de rijksdaalder berekend op 60 stuivers.

[5]) Ook dit testament is onder de Bijlagen opgenomen als no. VI

in het genoemde testament tot haar erfgenaam en executeur-testamentair benoemt „mynen welgedachten E. heer en man, Cornelis Speelman", die een aantal legaten zal hebben uit te keeren, waaronder aan haar zoon alleen al een bedrag van f 125 000. Hieruit zou zijn af te leiden, dat zij inderdaad meer dan de genoemde f 120 000 moet hebben ontvangen.

V. Admiraal en Veldoverste naar Oost-Java.

Sedert 1646 werd het machtige rijk van Mataram, dat zich over Midden- en Oost-Java uitstrekte, bestuurd door den Soesoehoenan Amangkoerat I, een bloeddorstig despoot, zooals de geschiedenis er maar weinigen kan aanwijzen. [1]) Onmiddellijk nadat hij de regeering aanvaard had, liet hij den bevelhebber van zijns vaders lijfwacht met zijn geheele geslacht vermoorden. Bij den dood eener geliefde sĕlir of bijvrouw gaf hij uiting aan zijn droefheid door honderd vrouwen in een soort kooi boven haar graf op te sluiten, en daar den hongerdood te doen sterven. Niets of niemand was hem heilig, zoomin de hofgrooten als de Mohamedaansche geestelijken, en vaak dreven in de rivier, die langs zijn kraton liep, de lijken bij tientallen stroomafwaarts. Met het toenemen der jaren werden zijn daden uitzinniger, doch daar hij, door het ongebreideld toegeven aan zijn hartstochten, geestelijk en lichamelijk tot een wrak was geworden, wisten sluwe regenten zich ten koste van hem en de bevolking te verrijken. In zijn naam legden zij het arme landvolk steeds drukkender lasten op, maar behielden een groot deel van de zoo verkregen schattingen voor zichzelf. Zwaar ging het lijdzame en voor zijn vorsten en regenten zoo onderdanige volk van Midden-Java onder deze toestanden gebukt.

Wel was het oogenblik gunstig voor het optreden van den opstandigen Madoereeschen prins, Taroeno Djojo. Ook Madoera stond onder de opperhoogheid van Amangkoerat, de regent van het eiland, Tjakraningrat, afstammeling der voormalige Madoereesche vorsten, moest binnen de Javaansche hofstad Karta verblijf houden, en miste den moed, voor de belangen van zijn stamland op te komen. Taroeno Djojo nu verzamelde zich in het geheim een aanhang, liet zich vervolgens tot vorst van Madoera huldigen, en maakte ten slotte ook aanspraak op Mataram. Daarbij beriep hij zich op een oude overlevering, volgens welke hij zou afstammen van de vorsten, die eens over het machtige Hindoerijk Majapahit hadden geheerscht, en op dien grond noemde hij zich den waren en oprechten vorst van Java.

---

[1]) Zie De Jonge, *Opkomst* VI, blz XCVI en volgende; Veth, *Java*^{2}, II, blz 1 en volgende; Van Deventer, *Geschiedenis der Nederlanders op Java* I, blz 222 e.v.

Weldra kreeg hij krachtigen steun van een groot aantal Makassaarsche zeeroovers, die na Speelman's onderwerping van Makassar hun land als verbitterde vijanden van de Compagnie hadden verlaten, en onder leiding stonden der karaengs Montemarano en Galesoeng. Eenige jaren hadden zij een gastvrij verblijf gevonden in Bantam, doch nadat zij in 1673 met den sultan van dit rijk in oneenigheid waren geraakt, trokken zij met 70 schepen naar Java's Oosthoek, waar zij van zeeroof leefden.[1]) Met hen nu sloot Taroeno Djojo in 1675 een overeenkomst, waarna zij tal van Javaansche kuststeden brandschatten. Te Batavia ondervond men daarvan den weerslag, daar men er de zoozeer begeerde Java-rijst niet meer ontving.[2])

Toen nu de regeering in het begin van 1676 van haar resident op Japara vernam, dat de Makassaren Soerabaja en Grissee hadden veroverd en aan Taroeno Djojo overgeleverd, meende zij niet langer werkeloos te mogen toezien, al was ingrijpen voor haar een uiterst delicate zaak. Immers de Makassaren waren officieel haar vijanden, Taroeno Djojo evenwel niet,[3]) terwijl zij met den Soenan van Mataram door een verdrag van vriendschap was verbonden. Daarom besloot men te Batavia, de Makassaren te bestrijden, doch tegen de Madoereezen alle vijandelijkheden te mijden.

De eerste naar Oost-Java uitgezonden troepen onder den kapitein Jan Fransz. Holsteyn hadden niet veel succes;[4]) iets beter ging het, toen in Augustus versterkingen op het oorlogsterrein aankwamen, onder een nieuwen leider, den majoor Christiaen Poolman, die zich onder Speelman op Celebes zoozeer onderscheiden had. Hij slaagde er in een groot deel van de Makassaarsche vloot te vernietigen, doch de meeste opvarenden hadden zich door de vlucht kunnen redden en vonden een schuilplaats in het voor de Nederlandsche militairen ontoegankelijke gebergte.[5]) Weldra sloten zij zich weer bij de

[1]) Zie ook het *Daghregister van Batavia, 1676*, blz. 192, DE JONGE, *Opkomst* VI, blz XCIII e.v.

[2]) Zie ook het *Daghregister van Batavia, 1675*, blz. 29—30, 39—40, 118—119, 339—340; idem *1676*, blz. 38, 48, 166—168, 192, 235—243, 270, 288—295, etc.

[3]) Dat Taroeno Djojo zich aanvankelijk niet als vijand van de Compagnie beschouwde, blijkt uit het feit, dat hij een gezant zond naar Batavia „aen zijn vader, den Conink van Batavia", met verzoek om geschut en ammunitie ter leen. En toen hij de geheele Noordoostkust bezette, liet hij slechts Japara intact, omdat de Compagnie daar een loge had. Zie ook het *Daghregister 1676* blz 289—290.

[4]) Zijn rapport bij DE JONGE, *Opkomst* VI, blz 195 e.v. Hij is dezelfde als Jan Fransz., hiervóór genoemd op blz. 72

[5]) Poolman's rapport in het *Daghregister van Batavia, 1676*, blz. 236 en volgende. Zie ook DE JONGE, *Opkomst* VI, blz. 202 e.v.

Madoereezen aan en, gezamenlijk nog geen 12 000 man sterk, slaagden zij er in een Mataramsch leger van 60 000 man, onder bevel van Amangkoerat's oudsten zoon, den Adipatih Anom, totaal uiteen te slaan. Hierbij was aan Javaansche zijde niet slechts lafheid, maar ook verraad in het spel; zelfs enkele zonen van den Soenan stonden met de opstandelingen in relatie. Van verder verzet was nu geen sprake meer en binnen korten tijd vielen de kustlanden bijna alle aan den Madoerees toe.

Den 2[1en] December 1676 ontving men te Batavia brieven van den Javaanschen gouverneur van Japara, Wongso Dipo, benevens van 's Compagnies resident aldaar, waaruit bleek, dat de Madoereezen ook die plaats reeds hadden aangetast, maar door de Nederlandsche bezetting ten slotte waren afgeslagen. De gouverneur vroeg uit naam van den Soesoehoenan dringend om 's Compagnies bijstand.[1]) Daarop besloot de Raad van Indië in een buitengewone vergadering van den 5[den], onmiddellijk 200 soldaten onder een kapitein daarheen te zenden; „en [is] wyders goetgevonden een aansienelijck eminent hooft met noch meerder crijgsmagt in corte te laten volgen. Waerop den heere ordinaris-Raedt Cornelis Speelman, onaengesien syne veelvuldige occupatiën, soo ontrent Compagnies saken en bedieningen, als mede sijn particuliere belangen, nochtans bereytwilligh Sijn E. dienst en persoon genereuselijck en seer loffelijck heeft gepresenteert en aengeboden, gelijk dan ook, geconsidereert 't gewicht en de emportantie der saken, met eenparige stemmen verstaen is, deselve genereuse aanbiedinge niet alleen te accepteren en Sijn E. daerover te bedancken, maer ook ernstelijk daertoe te versoecken, 't welck door Sijn E. seer volveerdigh ten dienste van de Generale Compagnie sijnde aengenomen, is hem daermede den zegen des Heeren en veel geluk gewenscht geworden".[2])

Nog dienzelfden dag vertrok kapitein Jonkheer Jan Albert Sloot met 208 Nederlandsche soldaten; in den brief, welken hij medekreeg voor 's Compagnies resident te Japara, Everart van der Schuur, werd dezen opgedragen de stad en de bezittingen der Compagnie aldaar met kracht te verdedigen, doch niet agressief tegen de Madoereezen op te treden „omdat wy met alle mogelyke middelen als mediateurs tusschen den Sousouhounang en pangéran van Madura de saeken en geschillen traghten te accomodeeren". Evenwel deelde de regeering hem alvast mede, dat zij, indien de Madureezen van zoodanige be-

[1]) Zie ook het *Daghregister van Batavia, 1676*, blz. 325 e.v.
[2]) Ibidim, blz 330

middeling geen gebruik wilden maken, genoodzaakt zou zijn haar toevlucht tot geweld te nemen. Intusschen moest Van der Schuur beide partijen de aanstaande komst van Speelman mededeelen, en hen trachten te bewegen, in afwachting daarvan onnoodig bloedvergieten te vermijden. Ten slotte diende hij voorbereidende maatregelen te nemen in het belang van „de gesontheyt en 't goet defroyement onses volcx". [1])

Onmiddellijk begon men te Batavia met volle kracht aan de uitrusting der expeditie te werken. Maandag 7 December besloten Gouverneur-Generaal en Rade, nog 300 Nederlandsche militairen gereed te maken onder Isaäcq de Saint-Martin en andere officieren, benevens 400 inheemsche vrijwilligers aan te monsteren. Speelman zelf werd al spoedig zóó door de voorbereiding in beslag genomen, dat hij zelfs de vergaderingen van den Raad van Indië niet meer kon bijwonen. Den 23en vertrok de koopman Jacob Couper met een jachtje, om op alle kustplaatsen, die de vloot zou aandoen, victualie op te slaan; twee dagen later had in den avondstond ten huize van den Gouverneur-Generaal het afscheidsmaal plaats, waar Speelman en al zijn officieren aanzaten, „en alwaer, besyden de heeren Raaden van India, oock veele andere gequalificeerde ministers en juffers mede present waren". [2]) Nadat den 26en een algemeene monstering van het zeevolk en de soldaten was gehouden, teekende de regeering den 28sten de Instructie voor den Admirael en Veldoverste, mitsgaders den Raed, waarin als hoofddoel der expeditie genoemd wordt „om vooreerst als mediateurs wedersijds tot accomodatie der strydende parthyen onsen dienst aan te bieden, dogh vooral oock den Ragia van Madura daartoe aen te porren, en hoe men by onwilligheyt verobligeert is synen heer, den Sousouhounangh, by te staen". [3]) Indien Taroeno Djojo onze bemiddeling aanneemt, moet hij beginnen alle vijandelijkheden te schorsen, zich van de Makassaren ontdoen, en alle Mataramsche zeehavens ontruimen. Wil hij daartoe niet goedschiks overgaan, dan zal men hem, zoo mogelijk, dwingen. Gelukt dit, dan zullen de Madoereezen den Soenan weer als hun heer hebben te huldigen „of wel nae de herstellingh der Javaanse onlusten dat eylant [4]) aen ons werden opgedraagen".

Aangezien de opstandige prins de oorzaak is, dat de Compagnie

---

[1]) Ibidem, blz. 330—331.
[2]) Ibidem, blz. 356.
[3]) Ibidem, blz. 367 e.v.
[4]) Madoera.

verschillende expedities heeft moeten uitrusten, dient men hem verder aan te spreken „tot rembourzement van een notabele somma dierwegen". Bij den Soenan daarentegen moet men trachten bevestiging te krijgen van een mondelinge toezegging, reeds in 1652 aan Van Goens gedaan, dat de Oostgrens van haar Bataviasche of Jacatraansche jurisdictie tot de rivier van Krawang worde verlegd.

Bij de besprekingen over deze Instructie had Speelman er op gewezen, dat het nu wellicht tevens mogelijk zou zijn, gebruik makende van des Soenans verlegenheid, voor de Compagnie een monopoliecontract voor alle Mataramsche zeehavens te verkrijgen. De regeering was evenwel niet zoo voortvarend als Speelman, en zij nam in de Instructie de clausule op, dat het verkrijgen van zoodanig „exclusief contract voor de Compagnie alleen" ongeraden werd geacht „soo om de groote hatelijkheyt, die het soude medebrengen, als dat het dogh evenwel niet naegekomen soude werden".[1])

Wij zullen zien, dat Speelman niettemin ook in deze zaak zijn zin zou weten door te drijven.

Hoelang de expeditie duren zou, was niet te voorzien, en daarom achtte Speelman het noodig, ook zijn particuliere zaken afdoende te regelen. Nu hij van zijn vrouw gescheiden leefde, moest hij de zorg voor zijn beide woningen en zijn omvangrijke geldzaken[2]) aan vreemde handen toevertrouwen, maar hij was zoo gelukkig daartoe den bejaarden accuraten opperkoopman Daniel van den Bolcq bereid te vinden, en zoo kon hij in den nacht van 29 op 30 December 1676 rustig met de vloot zee kiezen. Deze bestond uit 9 schepen, waarop in totaal 1715 koppen; vijf dier schepen zouden evenwel, na op Japara de troepen ontscheept te hebben, doorgaan naar de Oostersche provinciën. Nadat de vloot den 1[en] Januari de hoek van Krawang was omgezeild,[3]) zond Speelman een jachtje vooruit naar Semarang en Japara, om zoowel den gouverneur Wongso Dipo als Taroeno Djojo op zijn komst voor te bereiden. Vervolgens stelde hij met zijn raad een „krijghsdisciplıne" op, voor 't geval „wy des noots gedwongen werden het swaart uyt de scheede te trecken". Vele soldaten bleken onvoldoende uitgerust, vooral indien de regens zouden door-

[1]) Zie ook De Jonge, *Opkomst* VII, blz. 111.

[2]) Zie beneden, hoofdstuk IX.

[3]) Zie Speelman's brief van 9 Januari in de *Overgecomen brieven 1677*, achtste boeck, folio 1423 verso e.v. Uittreksels bij De Jonge VII, blz. 73 en *Daghregister 1677*, blz. 34 e.v.

breken, en dit noopte den raad maatregelen te nemen om hen te voorzien van behoorlijke kleeding! Door windstilte schoot men zeer slecht op, en de vloot dreef den 5den Cheribon voorbij, zonder de reede te kunnen bereiken; den 7den ankerde men voor Tegal. Van een vaartuig uit Cheribon vernam men daar, dat op die plaats circa 150 Madoereezen waren aangekomen, die door het grootste deel der bevolking vriendschappelijk waren ontvangen. De regent van Cheribon liet weten, dat de Compagnie niet lang moest dralen, indien zij den Soenan wilde helpen, doch dat overigens de bevolking liever onder Taroeno Djojo wilde blijven, die hun vele vrijheden beloofd had, dan onder Mataram. Verder vernam men nog nieuws van het oorlogsterrein, waaronder het voornaamste was, dat de Madoereezen oneenigheid hadden gekregen met de Makassaarsche zeeroovers; dezen hadden zich teruggetrokken naar het uiterste Oosten van Java, met uitzondering van den karaëng Galesoeng, die met een nicht van Taroeno Djojo was gehuwd en op Madoera verbleef.

Op Tegal ging Speelman zelf aan land; de gouverneur, Wiro Soeto, verklaarde, dat de Soenan zeer naar den admiraal verlangde, en dat hij, gouverneur, gaarne een aantal Nederlanders daar zag achterblijven, om zijn plaats te beschermen. Speelman antwoordde, dit niet te mogen doen, doch hij gaf den gouverneur een princevlag en een „acte van sauveguarde", in de hoop, dat de Madoereezen daaraan „'t behoorlijck respect souden defereeren". Bovendien liet hij voorloopig twee kleine scheepjes voor de kust liggen. Den 9den Januari zeilde de vloot verder en ankerde den volgenden dag op de reede van Pekalongan.[1]) Hier vernam Speelman, dat kort na zijn vertrek van Tegal een aantal Madoereezen aldaar waren aangekomen, en den gouverneur gevraagd hadden, of hij voor Mataram of voor Taroeno Djojo was. Daarop had Wiro Soeto geantwoord, dat hij „als neutraal onder Compagnies bescherminge most werden geconsidereert". Nu wilde hij gaarne vernemen wat men van hem verwachtte, indien de Madoereezen de prinsenvlag zouden aantasten. Speelman liet hem weten, dat hij dan moest beginnen met een protestatie, zonder dadelijk tot hostiliteiten over te gaan, doch dat hij in het uiterste geval geweld met geweld zou mogen keeren. Het was des admiraals bedoeling vóór de verwachte besprekingen met de beide partijen zooveel mogelijk alle oorlogsdaden te vermijden.

Op dezelfde plaats keerde het jachtje in de vloot terug, dat den

[1]) Zie DE JONGE, *Opkomst* VII, blz 76, *Daghregister van Batavia, 1677*, blz. 48, 49.

1sten Januari vooruit was gezonden naar Semarang en Japara. Het bracht weinig bemoedigende berichten mee: de Javanen der kuststreken gedroegen zich zeer passief, en op Japara werd de komst van de Hollandsche vloot dringend noodig geacht. Daarom besloot de raad, onmiddellijk door te gaan, en den 12den kwam men op de reede van Semarang, „alwaer wy tot den 16en met een onstuymich weder onder sware regens op een holle zee als verwaeyt bleven".[1]) Toen men eindelijk het anker voor Japara kon laten vallen, kwam daar de gouverneur Wongso Dipo aan boord, en drong er sterk op aan, de Nederlandsche troepen zoo spoedig mogelijk aan land te laten brengen, wat den 20sten geschiedde. Dienzelfden dag stelde de raad een brief op aan Taroeno Djojo, die zich te Soerabaja bevond, en waarin men hem verzocht in het belang van den vrede naar Japara te willen komen om besprekingen te houden, dan wel behoorlijk gequalificeerde gemachtigden te zenden. Vervolgens regelde Speelman de uitrusting en het vertrek der schepen, die voor Boeton, Ternate, Ambon, Banda en Timor bestemd waren, waarna hij den 21sten Februari zijn besprekingen kon beginnen met Wongso Dipo. Deze bleek door den Soesoehoenan van behoorlijke volmacht te zijn voorzien om met den admiraal een overeenkomst te sluiten op de basis van het oude contract van 1646,[2]) en daarbij verdere concessies te mogen doen in ruil voor 's Compagnies assistentie. Spoedig was men het eens, en den 28sten Februari 1677 werd een overeenkomst geteekend,[3]) waarvan de hoofdinhoud was, dat de Compagnie zich verbond den Soenan te beschermen tegen alle vijanden „als waermet de Compie selfs in geen accord van vreede staet, mits dat den Sousouhoenam de costen sal betaelen". Als bijzondere gunst vroeg Speelman verder uitlegging der grenzen van Jacatra tot aan de rivier van Pamanoekan, dwars over land tot aan de Zuidzee, met afstand van al het land tusschen de rivieren van Krawang en Pamanoekan, „alsoo het de Sousouhoenam doch geen nut toe en brengt". Het contract schonk wijders aan de Compagnie algeheelen vrijdom van tollen en havengelden in geheel Mataram, alsmede het recht om overal loges te mogen bouwen, benevens een scheepstimmerwerf te Rembang of elders. Bovendien verbond de Soenan zich om jaarlijks 4000 lasten rijst op Batavia te leveren tegen den geldenden markt-

[1]) Zie ook DE JONGE, *Opkomst* VII, blz. 77 e.v. en *Daghregister van Batavia, 1677*, blz. 66 e.v.

[2]) Het contract van 1646 in *Corpus* I, blz. 483 en DE JONGE V, blz. 286.

[3]) Het contract van 1677 in *Corpus* III, blz. 39, DE JONGE VII, blz. 79 en *Daghregister 1677*, blz. 112.

prijs. Het bedrag der oorlogskosten werd ten slotte bepaald op 250 000 Spaansche realen en 3000 lasten rijst. Hierbij ging men uit van de veronderstelling, dat de strijd geëindigd zou zijn vóór ultimo Juli daaraanvolgende, al of niet door arbitrage van de Compagnie, waaraan de Soenan bij voorbaat beloofde zich te onderwerpen. Voor eventueelen verderen duur van den oorlog zouden de te betalen kosten 20 000 Spaansche realen per maand bedragen.

Den 4den Maart zond Speelman den koopman Jacob Couper „als die de Javaanse tale prompt lesen, schryven en spreken kon", met klein gevolg naar des Soenans residentie Karta, om het verdrag te doen ratificeeren. Intusschen was in den nacht tusschen 24 en 25 Februari de bode teruggekeerd, die den brief van den raad naar Taroeno Djojo had gebracht.[1]) De Madoerees liet weten, dat het hem niet mogelijk was naar Japara te komen of gemachtigden daarheen te zenden, doch hij vroeg in „civile termen", of de Compagnie hem wilde steunen in zijn pogingen, om de Makassaarsche zeeroovers geheel uit te roeien.[2]) In rade besloot men, aan dit verzoek gevolg te geven, en reeds was men met de voorbereiding daarvan bezig, toen men bericht kreeg, dat Taroeno Djojo eenige troepenafdeelingen rechtstreeks naar Mataram had gezonden. Dit was een reden om onmiddellijk van de toegedachte assistentie af te zien. Ten einde een beter inzicht te krijgen in de zeer verwarde toestanden en verhoudingen in den Oosthoek, en tevens dichter bij de hand te zijn, besloot men nu met de inmiddels tot 10 schepen uitgebreide vloot van Japara naar het Oosten te zeilen. Toen de dag van vertrek bepaald was, bood de gouverneur aan Speelman en zijn officieren een Javaansch afscheidsfeest aan, wat van deze zijde beantwoord werd door den gouverneur „met mevrouw Sijn Beminde en alle den hoffadel, soowel als de voornaemste mevrouwen en staatdochteren op de manierlijckste wyse met Javaanse spyse en vruchten, en daernaer met Nederlants bancquet en alderhande aengename confituren, onder de vercoelinge van een partye roosewater, te festoyeeren."

Juist toen men den 25sten Maart van plan was de ankers te lichten, keerde „zeer wel te pas" Jacob Couper uit Mataram terug.[3]) Hij

---

[1]) Het rapport van dien bode, den Moor Piero, bij De Jonge VII, blz. 83 en volgende.

[2]) Zie ook het *Daghregister van Batavia, 1677*, blz 67—68.

[3]) Zie voor dit alles Speelman's brief van 30 Maart, *Overgecomen brieven 1678*, sesde boeck, folio 1644 e.v. Couper's rapport ook bij De Jonge VII, blz. 95 en volgende. Een brief van den Soenan aan Speelman aldaar, blz. 114 Zie ook het *Daghregister van Batavia, 1677*, blz 80.

bracht wel geen geld mee, zooals Speelman gehoopt had, „daermet het ten hoof soo overbreet met scheen om te comen", maar overigens geen slechte tijding: de Soenan, die zeer ziek was, had het verdrag uit zijn naam door zijn vier zoons doen ratificeeren, en alleen bezwaar gemaakt tegen het verzoek, om het gebied van Batavia uit te breiden tot Pamanoekan. Merkwaardigerwijze had reeds, vóór dit bekend was, de regeering te Batavia aan Speelman geschreven, dat haar dit verzoek tot afstand van „het groote stuck land van Carwan [1]) tot Pamanoekan te excessief dunckt". [2])

Overigens had de Mataramsche regeering er krachtig op aangedrongen, geen vergelijk te sluiten met Taroeno Djojo, maar dien te dooden.

Uit de berichten van beide partijen leidden nu Speelman en zijn raad af, dat de kans op bemiddeling uiterst gering was, en dat ten slotte de wapenen een beslissing zouden moeten brengen. Dat ook de regeering te Batavia tot dit inzicht was gekomen, blijkt uit haar brief van 10 April, [3]) waarin zij schrijft: „Weswegen om den goeden uytslagh van zaeken metten Sousouhounangh in Rade van India nader geresolveert is, hem [Taroeno Djojo] tot devotie en zijn ouden staet te reduceren, en met lief of leet, 't zy door een redelijck accomodement of anders door feytelijckheyt van wapenen, van 't groot eylant Java te verdryven, en 't welcke in 't geheel aen 't wijs oordeel en goet beleyt van den heer admirael Speelman en zynen raat gedefereert blijft, en wanneer Haer Ed' sich oock de uytslach van saecken, schoon die al tegens hoope niet ten besten quam uyt te vallen, sullen getroosten". Hiermede was dus aan Speelman groote vrijheid van handelen geschonken, terwijl de regeering reeds bij voorbaat de verantwoordelijkheid op zich nam. Bovendien had de Japarasche gouverneur, Wongso Dipo, als gemachtigde van den Soenan, den 16den Maart aan Speelman een volmacht ter hand gesteld, waarbij aan alle onderdanen van Mataram gelast werd Speelman in alle opzichten te steunen en zijn bevelen op te volgen „alsoff den Sousouhounang selfs commandeerde". [4])

Oostwaarts zeilende en hier en daar op de kust verkenningen doende, vernam men onder meer, dat de Madoereezen de bloeiende

[1]) Krawang.
[2]) Zie het genoemde *Daghregister*, blz. 87.
[3]) *Resolutien Gouv.-Gen. en Rade d.d. 9 April 1677*. Zie ook het *Daghregister van Batavia 1677*, blz. 97—98.
[4]) Zie *Corpus Diplomaticum* III, blz. 48.

stad Rembang totaal verwoest hadden.[1] Toen men den 12den April goed en wel in de Straat van Madoera gekomen was, zond Speelman Jacob Couper vooruit, om Taroeno Djojo te begroeten en de komst van de vloot mede te deelen. Op zijn terugkeer berichtte Couper, dat de Madoerees „seer irresoluyt" was, en nu eens vriendelijk, dan weer zeer boos over de Hollanders sprak.[2] Daarop besloot de raad, dat men zou voortzeilen tot voor Soerabaja; daar zou men nog een laatste poging doen om Taroeno Djojo tot besprekingen aan boord te noodigen en, als dit niet lukte, geen tijd meer verspillen „om hem tot cathagoris antwoort te persuadeeren, en ronduyt te insinueeren den Javaensen bodem aenstonts te moeten quiteren en weder remitteeren onder de wettige gehoorsaemheyt van den Sousouhounangh, met restitutie van alle geroofde grove schietgeweeren, benevens sulcx meer". In dat geval zou men trachten met de Makassaren een verbond tegen den Madoerees aan te gaan „onvermindert evenwel om hun oock te persuadeeren 't eyland Java te quiteren en in gerustheyt naer huys te vertrecken". Het feit, dat volgens betrouwbare berichten de Madoereezen ook Semarang reeds bezet hadden, liet geen langere aarzeling toe

Niettemin gingen nog eenige weken met besprekingen verloren,[3] doch daarbij bleek herhaaldelijk, dat het Taroeno Djojo's systeem was „alles en meer te belooven, als men van hem begeert, maer daar en is niet een woort oprechtelijck gemeent". Naar eenstemmig oordeel bleef er dan ook geen andere weg open, dan „met Godes hulpe door middel van den degen te soecken, 't geene door geene practicable inductiën sonder deselve te crygen is geweest". Den 27en April stelde de raad een proclamatie op, die in de Javaansche taal werd overgezet, om zooveel mogelijk onder de bevolking verspreid te worden. Ze luidde als volgt:[4]

„Cornelis Speelman, raadt ordinaire van India en admiraal van de Hollanders, maackt by desen bekent aen alle de inwoonders op het eylandt Java, alsoock op het eylandt Madura, dat hy uyt de naam van de Gouverneur-Generael en de Raaden van India op

---

1) Voor het volgende zie men Speelman's brieven van 16 en 30 April, *Overgecomen brieven 1678*, folio 1672 e.v. Ook DE JONGE VII, blz 115 en *Daghregister van Batavia 1677*, blz. 105 e.v.

2) Couper deelde nog mede, wat later bevestigd werd, dat Taroeno Djojo, hoewel streng Mohamedaan, zeer aan brandewijn verslaafd was

3) Zie ook het genoemde *Daghregister*, blz. 123, 137—139, 149.

4) Men vindt deze proclamatie in het genoemde sesde boeck der *Overgecomen brieven anno 1678*, folio 1696 verso

Batavia Troenajaja den oorlogh heeft aengesegt, om denselven tot bystandt van sijn wettigen heer en coninck, den grooten Sousouhounan, te vuer en te swaert ten uytterste te vervolgen, tot soo lange hy sich voor syne heer weder sal coomen te verootmoedigen. Daarom werden alle de onderdaenen van den Sousouhounan, groot en kleyn, by dese belast en aenbevoolen, haar by den admiraal te voegen, om des Sousouhounans landen te suyveren, Troenadjaja en synen aenhangh allen afbreuck aen te doen, denselven levendigh of doot voor den admiraal te brengen, benevens verseeckeringhe, dat ick [1]) al diegeene, die haar thoonen getrouwe onderdaenen van den Sousouhounan te wesen, en hun voor denselven te verootmoedigen, sal neemen onder Compagnies beschermingе, sonder dat haer door d' een off d' andere eenige overlast sal werden aengedaen, met belofte, dat den Sousouhounan haare misdaden sal vergeven, schoon sy te vooren haar de onderdanicheyt van Troenadjaja hadden onderworpen.

Gegeven onder 't zegel van de Compagnie in 't oorloghschip de Veluwe, ady 27 April. a° 1677 's avonts".

Het kostte eenige moeite, aan de moerassige kust een behoorlijk landingsterrein te vinden, terwijl de rivier zelf door een palissade was afgesloten. Doch op den tweeden Mei landde Speelman ten slotte met de geheele macht te Ampel, even ten Oosten van Soerabaja, en ging, na nog een laatste, vergeefsche, poging tot onderhandeling, den 13^den^ dier maand over tot een „vigoureuse aenval" op de zwaar versterkte stad, die hij, hoewel ze door 10 000 gewapende mannen verdedigd werd, na twee uur strijdens in bezit kreeg. Onder de buit bevonden zich tusschen de 90 en 100 kanonnen, „doch den besten buyt — namentlijcq Troena Jaja selfs — was den dans ontsnapt, doordien men, uyt onkundigheyt der wegen, niet wel bequaem was, den vluchtenden vyant te landewaert-in voort op de hielen te sitten". [2])

Het bericht van deze overwinning veroorzaakte te Batavia groote vreugde, en op den 30sten Mei, den gedenkdag van de verovering van Jacatra, werd er in alle kerken „een dancksegginge gedaen over de bevochten victorie door den E. heer admirael Cornelis Speelman, ... 't verjagen van den rebelligen Maduresen prince Teroena

---

[1]) Hier gaat de proclamatie ineens van den 3^den^ in den 1sten persoon over.

[2]) Zie Speelman's brieven naar Batavia van 27 Mei en 14 Juni, *Overgecomen brieven 1678,* sesde boeck, folio 1721 verso en volgende. Verder ook DE JONGE VII, blz 116 en volgende; *Daghregister 1677,* blz. 149, 183 e.v.

Jaja, en 't vermeesteren en recupereren dier oude en voorname plaetse voor den rechten heer, den Keyser van Mattaram". [1])

In het kamp te Soerabaja was men evenwel niet zoo dankbaar en feestelijk gestemd als op Batavia, daar de gezondheidstoestand er allerellendigst was. Onmiddellijk na de verovering der stad was men genoopt geweest, een schip met ernstige zieken naar Batavia te zenden. Daarna bevonden zich onder de overgeblevenen „noch ruym 150 debile gasten, die geen quartier uurs marcheren zouden konnen. De meeste quellinge dat is de loop, en daeruyt volgt een bloetganck, die geerne de luyden soo swack maeckt, dat se noch staen noch gaan konnen, sonder dat wy de regte oorsaeck tot noch toe konnen uytvinden, want het hapert noch aen goet eten, noch aen goet waater, en evenwel moet het ergens aen schorten". Toen Speelman dit schreef, was hij klaarblijkelijk vergeten, dat hij eenige weken te voren gemeld had, hoe de Madoereezen den bovenloop van de rivier hadden afgesloten, waardoor men slechts brak drinkwater had, „sijnde UEd. niet onbewust, hoe gulsich het gemeene volck, door de groote hette dorstich, het, sonder veel onderscheydt te maecken, maar inslingeren". In verband met dien slechten gezondheidstoestand besloot de raad, [2]) Soerabaja als hoofdpost bezet te houden en daar een zoo goed mogelijk verblijf in te richten voor de zieken; met de valide militairen zou men dan van daar uit kunnen opereeren, waar zulks het meest noodig was, „en vooreerst te landwaart-in tot afbreuck en vervolginge van Troena Jaja". Deze was in de richting van Kediri gevlucht, en Speelman zond voorloopig een kleine afdeeling ter verkenning dien kant uit. Weldra kreeg hij van den bevelvoerenden luitenant bericht, dat hij het meerendeel der bevolking in groote vrees voor de Madoereezen bevonden had, en van haar stellig geen steun was te verwachten. Daarom had hij zich verschanst te Trong, op zeven mijlen van Soerabaja. De raad zond daar nog 100 man heen, om dat punt bezet te houden, en schreef een omstandig relaas van de situatie naar Batavia. Het werd allereerst noodig geacht, de Mataramsche partij, die niets deed, tot krachtiger optreden en het zenden van geld te insinueeren. Verder diende men de beschikking te hebben over drie colonnes: een om Taroeno Djojo te achtervolgen, een tweede om op te treden tegen de Makassaren, die zich bij Pasoeroean hadden geconcentreerd, en een derde om naar Madoera te gaan, ten einde

[1]) *Daghregister 1677,* blz. 150—151.
[2]) De Jonge VII, blz. 120 e.v.; *Daghregister van Batavia, 1677,* blz 77, 182 e.v.

de rebelien aldaar „eens wat ernstigh te gaen besoecken". De raad sprak de hoop uit, dat de regeering te Batavia dan ook een krachtige versterking zou zenden. Het antwoord luidde,[1] dat men wegens de verdachte houding van het naburige Bantam te Batavia uiterst voorzichtig moest zijn; niettemin zou men nog eenige schepen uitrusten, met 400 kloeke soldaten. Daarmede moest Speelman zich dan maar zien te redden, „doch alles met soo cleene kosten, als immers geschieden kan, en met volle teekenen, dat sulcx eenlijck geschiet voor den Sousouhounang, en sonder eenige dier plaetsen voor de Compagnie in possessie te begeeren". Bovendien was men te Batavia van meening, „dat het werck daartoe zal dienen en moeten werden geschikt, om vóór 't inbreecken van 't aanstaande Westerzaysoen ofte vóór half November met de militie weder hier te konnen zijn". Tegenover eventueele Bantammers in het Oostelijke vaarwater diende men alle kwesties te mijden.

Dezelfde Bataviasche missive bevatte ook een belangrijke mededeeling voor Speelman persoonlijk, en wel, dat Heeren-XVII in hun brief van 21 October 1676 hadden bepaald, dat bij eventueel overlijden van Maetsuycker, Rijckloff van Goens als Gouverneur-Generaal moest optreden, en Speelman alsdan zou worden bevorderd tot Eersten Raad van Indië en Directeur-Generaal.

Dit schrijven van de Hooge Regeering kruiste een brief van Speelman en zijn raad, d.d. 23 Juni,[2] waarin zij genoodzaakt waren mede te deelen, dat de zaken er nog steeds niet best voorstonden: er waren weer veel dooden en zieken, en een nieuwe evacuatie naar Batavia was noodig. „Den admirael verclaart in conscientie, dat hy het van herte geerne met een gedeelte van sijn bloet wilde beteren, om de reste met vigeur in 't voorhooft van 't volck te employeeren." De aanwezigheid van een groot aantal Bantamsche vaartuigen in den Oosthoek maakte den toestand nog ingewikkelder; het stond vrijwel vast, dat Taroeno Djojo van Bantam uit ondersteund werd. De Javanen bleven werkeloos en laf: een troep van 400 gewapende Javanen was zonder strijd op de vlucht geslagen, toen zij 30 Madoereezen zagen aankomen. Na mededeeling, dat Couper naar Madoera was gezonden, om te trachten van de goedgezinden steun te verkrijgen, sprak de raad de wenschelijkheid uit, om een plechtige

[1]) *Daghregister van Batavia, 1677*, blz. 196. *Resolutien van G.-G. en Rade d.d. 25 Juni 1677.*

[2]) *Overgecomen brieven 1678*, sesde boeck, folio 1779 e.v., *Daghregister 1677*, blz. 209 e.v., DE JONGE VII, blz. 122—123.

delegatie naar het Mataramsche hof te zenden, ten einde den Soenan tot meerder activiteit aan te sporen, „benevens ernstige inmaninge van een goede somma penningen tot guastos"[1]) Om die gecommitteerden te meer ontzag te doen hebben, was het gewenscht, hen door 100 à 125 soldaten te doen vergezellen, en de raad verzocht, dat de regeering die naar Japara zou willen zenden, van waar uit die tocht moest worden ondernomen.

Er was evenwel geen sprake van, dat de regeering aan dit verzoek kon of wilde voldoen. Wegens de toenemende vijandschap der Bantammers en door een opstand tegen de Compagnie op Malakka, had zij zich zelfs, na „met besondere ernst en aandagt gedelibereert" te hebben, genoodzaakt gezien, van de aan Speelman beloofde 400 militairen er 150 op Batavia aan te houden. Van een tocht naar het binnenland wilde zij niet weten, wegens het daaraan verbonden risico, „en daerom de expresse resolutie legt, niet eene van ons volck, kleyn of groot, naer de Mattaram te doen opgaen, om geen affront te lyden."[2]) Speelman moest zijn aansporing en protest maar richten tot den gouverneur Wongso Dipo te Japara, die immers gemachtigde van den Soenan was.

Zooals men ziet, verkeerde Speelman in een weinig benijdenswaardige positie. Aan alle kanten door vijanden omringd, had hij tot taak, met een zwakke macht het zwaar geschokte prestige te herstellen van een Soenan, die door een groot deel van zijn volk en zijn eigen familie werd gehaat en veracht. Het was onmogelijk, om gevolg te geven aan den wensch van den raad, naar drie verschillende zijden tegelijk te opereeren. In een bespreking op 3 Juli werd nu besloten, dat men, ondanks het verbod der regeering, zou trachten Taroeno Djojo te achtervolgen en omsingelen, maar dat Speelman zelf eerst naar Madoera zou gaan, „want de creaturen van Tronadjaja daer soo absoluyten regeeringe voerden, en zoo vermeten werden, dat se ons zelfs, of de onse, begonden te dreygen."[3]) Den 5den Juli vertrok hij daartoe met enkele schepen naar het Noorden, ankerde den 7den op de reede van Arosbaja, aan den Noordwesthoek van het eiland, en ging den 8sten, nadat een sommatie tot onderwerping niet beantwoord was, tot den aanval over.[4]) Na een gevecht

---

[1]) Portugeesch, onkosten.

[2]) *Daghregister 1677*, blz 215 *Resolutien G.-G. en Rade d.d. 6 Juli 1677*.

[3]) DE JONGE VII, blz XIV, 123 en volgende, *Daghregister 1677*, blz 225 e.v.; 231 e.v. Zie ook de *Missive van G.-G. en Rade aan Heeren-XVII, d.d. 24 November 1677*, folio 176 e.v.

[4]) Zie voor het volgende Speelman's missiven van 17 Juli en 1 Augustus.

van twee uur was men meester van „die groote, schoone en playsante stadt": ze werd „totaliter vernielt en verbrandt". De volgende dagen trok men met Inlandsche soldaten den omtrek rond, en liet bekend maken, dat ieder in genade zou worden aangenomen, die den Soenan als zijn rechtmatigen heer erkende. Het resultaat was nihil. Den 10 [de] kreeg Speelman bericht, dat te Kabanjar, gelegen aan de Zuidkust nabij Kamal, en ongeveer tegenover Soerabaja, een aantal opvarenden van de Soerabajasche vloot op eigen gezag aan land waren gegaan, alwaar ze door de Madoereezen waren overvallen en gedood. Een schipper en 26 Nederlanders, waaronder twee chirurgijns, waren daarbij gevallen. Aanstonds besloot Speelman daarheen te gaan, om de „moordenaars" te straffen. Voor Kamal gekomen, ontving hij nog een tweede onheilstijding, van zoó groot belang, dat het geheele plan de campagne er door werd omver geworpen. Want, terwijl het voornemen was, na zijn terugkeer van Madoera naar Kediri te trekken, om Taroeno Djojo aan te tasten, vernam men nu, dat eenige van diens onderbevelhebbers naar Mataram waren opgerukt en de hofplaats hadden genomen en geplunderd, waarbij de Soenan in gezelschap van zijn oudsten zoon was gevlucht. Op weg naar de Nederlanders, bij wie hij steun wilde zoeken, was de oude vorst echter nabij Tegal overleden.[1] Ten slotte vermeldde het bericht, dat de kroonprins de rechten zijns vaders had aanvaard, en nu op weg was naar Japara, om zich den bijstand van den admiraal te verzekeren.

Allereerst liet nu Speelman 80 soldaten uit Trong terugroepen en zond die ijlings naar Japara; vervolgens hield hij krijgsraad op zijn admiraalsschip vóór Kamal, waar besloten werd den moord op Kabanjar streng te straffen, en vervolgens den jongen Soenan te gaan bijstaan. Naar Kabanjar opzeilende, vond men daar een aantal versterkingen langs de kust, bezet met 5 à 6000 Madoereezen. Onder bescherming van het geschut ging Speelman met zijn troepen naar land, en slaagde er in, den vijand in een half uur op de vlucht te drijven, waarna huizen, versterkingen en schuren in brand gestoken werden. In 't open veld trof men nog 15 onbegraven lijken aan van de vermoorde Nederlanders.

Vervolgens stak de vloot over naar Soerabaja, waar men volledige bevestiging kreeg van de onheilstijdingen uit Mataram. De heilige

Overgecomen brieven 1678, sesde boeck, folio 1810 en volgende; ook De Jonge, o.l. blz. 126 e.v. *Daghregister 1677*, blz. 238 e.v., 259 e.v.

[1]) In hun missive naar Nederland d.d. 24 November 1677 schrijven G.-G. en Rade: „niet zonder gedachten van een vehemente doot, off 't sy door hertseer."

rijkssieraden, dateerende uit den tijd van Majapahit, des Soenans harem, zijn staatsie-olifanten etc., dat alles was in de macht van Taroeno Djojo gevallen, die zijn hoofdkwartier nog steeds op Kediri gevestigd had, en het voornemen had te kennen gegeven om Soerabaja te hernemen.

Speelman en zijn raad stonden nu voor een moeilijke beslissing. Hun leger was te zwak, om het te splitsen, en de vraag was nu, wat als het eerst noodige moest gelden: Soerabaja verdedigen tegen de plannen van den Madoerees, of naar de Noordkust zeilen, om den jongen Soenan te steunen. Tot het laatste werd besloten, zij het met tegenzin, daar men er zeker van zijn kon, dat Taroeno Djojo onmiddellijk den Oosthoek weer zou bezetten, zoodat alle daar met zooveel moeite verkregen successen vergeefsch zouden zijn geweest. Speelman aarzelt niet, in zijn brief van 1 Augustus te doen uitkomen, hoe, naar zijn meening, de regeering te Batavia voor een groot gedeelte de schuld draagt van de gevaarlijke situatie. „Wy wenschten van gantscher herten, dat UEd' in het optrecken te lande soo groote becommeringe niet en belieffden te nemen". Had men hem toegestaan, tijdig naar Kediri op te trekken, dan was er geen sprake van geweest, dat de Madoerees het in Mataram zoo ver had kunnen brengen. De eenige methode tegen een dergelijken vijand is — het lijkt bijna of wij Van Heutsz hooren — hem in zijn schuilhoeken op te sporen en telkens weer te achtervolgen: „zy vluchten als men comt, en retourneeren, als men terughkeert; sulcx op die wyse nooyt gedaen wercq. De zaack moet in 't herte aengetast, en de vyandt niet alleen verdreven, maar vervolgt en ontzenuwt werden". Deze methode heeft de regeering niet aangedurfd, en, ofschoon Speelman dat betreurt, wil hij de leiding niet neerleggen; hij biedt ook voor het vervolg zijn dienst aan, „schoon sijn affwesen hem in sijn perticulier belangh seer nadelich is, en sijn reyse naar 't vaderlant voor dit jaar moet uytstellen".

Nu de raad verklaard had, dat het allereerst noodzakelijk was „den zouzouhoenan te gaan zoecken, daer men hem conde vinden, en, waar 't mogelijck, weder te herstellen", begon men onmiddellijk de versterkingen te Soerabaja te sloopen. Speelman deelde nu ook het genomen besluit mede aan den regent Wongso Prono, met verzoek, of hij en de andere inheemsche hoofden een eed van trouw aan den Soenan en de Compagnie wilden afleggen. De regent antwoordde, dat zij reeds besloten hadden, voor 't geval de Nederlanders vertrokken, dezen „allerweegen met vrouw en kinderen te willen

volgen, 't zy naar Japara off elders, al waer 't oock naar Batavia, want sy doch sonder Compagnies bescherminge verloren en verlooren waren, hun geensints sullende kunnen sekuur in 't landt van Souraboaya tegen Troenadjaja, off oock niet tegen de Macassaren, die sy vast stellen dat beyde naar ons vertreck weder ten eersten dithenen zacken souden, te connen manutineren". Ofschoon Speelman dit eigenlijk moest toegeven, trachtte hij hem over te halen, op Soerabaja te blijven, en zegde toe, dat een schip van de Compagnie ter plaatse zou worden gestationneerd. Dit stelde de hoofden wel eenigszins gerust, en zij legden nu den eed van trouw op plechtige wijze af.

Terwijl men met het slopen der versterkingen bezig was, zond Speelman nogmaals een brief naar Taroeno Djojo, met de vermaning, zich alsnog aan den Soenan te onderwerpen, en een contract met de Compagnie te sluiten. De vaandrig, die dezen brief naar Kediri bracht, werd er behoorlijk ontvangen, doch kreeg Taroeno Djojo persoonlijk niet te zien. Deze had een der dochters van den Soenan tot vrouw genomen, noemde zichzelf sedert ook Soesoehoenan, en achtte zich als zoodanig te verheven, om anders dan door de allergrootsten gezien en toegesproken te worden [2]). Als antwoord kreeg de vaandrig een nietszeggend briefje mede, ongeteekend en ongezegeld. Even weinig succes had een poging om de Makassaren, die thans weer onder karaeng Galesoeng stonden, tot onderwerping te bewegen [3]).

Alle te Soerabaja verpleegd wordende zieken en impotenten werden op een schip naar Batavia overgebracht. Speelman verzond daarmede ook een dankbetuiging op de gelukwenschen, die hij van de Hooge Regeering had ontvangen bij zijn aanwijzing tot toekomstig Directeur-Generaal. Hij acht zich „ten grootsten verplicht, zich voor d' Ed. Heeren Majoores ootmoedigh te vernederen over de onverdiende eere, die se hem in de gestatueerde survivance hebben believen te defereren, en daermet te betuygen het goede gevoelen, dat se van hem namen . . . verhoopende dat den almachtigen Godt den Hoog Ed. Heere Gouverneur-Generael Joan Maetsuycker noch lange in vol vigeur en gesond sal spaaren, opdat de Compagnie noch veel jaaren sjouysseren mach van dat groote vergenoegen, 't welcq hoog-

[1]) Deze brief van 27 Juli in *Overgekomen brieven 167[illegible]*, sesde boeck, folio 1838.
[2]) Onder de in Mataram veroverde buit bevonden zich vier dochters van den Soenan, de oudste was kort na aankomst in Kediri gestorven, de tweede had Taroeno Djojo zich tot vrouw genomen.
[3]) Speelman's brief aan Galesoeng, eveneens in de *Overgekomen brieven 167[illegible]*, sesde boeck, folio 1839.

Zwarte-kunstprent, toegeschreven aan N. Verkolje.

gedachte onse Heeren principalen betuygen tot noch toe in Zij'n Ed's langduerige diensten genomen te hebben".

Door allerlei verhinderingen kon Speelman nog niet zoo gauw van Soerabaja vertrekken, als hij gehoopt had. Hij trachtte intusschen de regeering te Batavia nogmaals te bewegen, hem vrijheid tot optreden in het binnenland te geven, en in zijn ijver voerde hij daarbij al een heel zonderling motief aan. Immers hij verklaart, dat de scherpe „limitatien" der regeering, en speciaal het verbod om het binnenland in te trekken, voor een deel ook de oorzaak zijn van de vele ziekten „want het blijckt ons, dat dese koortsen geen grooter vrundt hebben als de gemackelijckheyt". [1] Doch zelfs dit argument kon de heeren op Batavia niet overtuigen: in hun vergadering van 24 Augustus verklaren Gouverneur-Generaal en Rade, met schrik den toenemenden omvang van den oorlog te hebben vernomen. Zij herhalen nadrukkelijk het verbod om landwaarts-in te trekken, verwachten voor medio September het einde van den strijd, en machtigen Speelman, desgewenscht naar Batavia op te komen en het bevel aan een ander over te dragen. [2])

Intusschen was den 16e Augustus in de vloot te Soerabaja een scheepje aangekomen met een brief van den jongen Soenan, geschreven uit Tegal en gericht „aen oom, den admirael Speelman van Battavia, die bemindt wert van Godt almachtig, die veel rijckdommen heeft en groote huysen tot Batavia, die alleen een man is in dese gewesten, die gevreest wert van sijn vyanden, met veele wapenen: Godt geve UE. een langh leven". [3])

In dit schrijven geeft Adipatih Anom een kort relaas van het gebeurde in Mataram, en den daarop gevolgden dood van zijn vader. Deze had hem kort voor zijn overlijden opgedragen: „Mattaram sult ghy opofferen aen UEd. out-oom, den cappiteyn-moor, [4]) en insgelijcks aan UEd. jongh-oom, den cappiteyn-admiraal, en al 't geene in de Mattaram is, tot een spelde toe". Ten slotte verzocht de jonge vorst dringend, of Speelman naar Tegal wilde komen.

Deze besloot nu, niet langer te wachten: hij liet vier scheepjes

---

[1]) Speelman's brief van 5 Augustus, 1e folio 1847 verso. Zie ook De Jonge VII, blz. 134.

[2]) *Resolutien van Gouverneur-Generaal en Rade d.d. 24 Augustus 1677.* Zie ook het *Daghregister van Batavia, 1677*, blz. 280—281.

[3]) *Overgecomen brieven 1678*, sesde boeck, folio 1899.

[4]) Hiermede wordt bedoeld de Gouverneur-Generaal. Het is een verbastering van het Portugeesche capitano-major.

in de Straat van Madoera achter, onder bevel van Jacob Couper, dien hij van een ampele instructie had voorzien, en vertrok den 18[e] naar de Noordkust [1]). Reeds vier dagen later liet de vloot het anker vallen voor Lasem, in de bocht van Rembang, waar men eenigen tijd vertoefde, om den 29 Augustus voor Japara aan te komen. Juist een dag te voren was de resident aldaar, Everart van der Schuur, ingevolge een hem door Speelman toegezonden opdracht, met een jacht naar Tegal vertrokken, om den jongen Soenan te bewegen met hem naar Japara te gaan. Dit werd dringend noodig geacht, daar men bericht ontvangen had, dat zich op Tegal ook afgezanten van den Bantamschen sultan bevonden, die van des Soenans verlegenheid gebruik wilden maken, om bevestiging te krijgen van Bantamsche aanspraken op de Cheribonsche landen.[2])

In overleg met den Japaraschen regent, Wongso Dipo, besloot Speelman zelf, allereerst Semarang, „als de poorte van de Mattaram", te bezetten. Toen hij den 2[den] September daar op de reede aankwam, liet de gouverneur der stad aanstonds vredevlaggen opsteken en zoo werd deze plaats zonder strijd verkregen. Na de noodige besprekingen te hebben gehouden, liet Speelman er een kleine bezetting achter — 7 Europeesche en 37 Inlandsche soldaten onder een vaandrig, benevens een klein scheepje op de reede — en vertrok den 5[den] met de overige macht Oostwaarts, naar „de gerebelleerde oude en voorname stadt Coedoes", die den 8[sten] „sonder naamwaardige tegenstandt" bezet werd.[3]) Van hier uit ondernam de admiraal nu een landtocht van eenige dagen, waarop hij, na geringen tegenstand, ook Pati nam. Den 16[den] weer op Koedoes aan boord gegaan, arriveerde hij den volgenden morgen op de reede van Japara. Daar was inmiddels den 15[den] ook Van der Schuur teruggekeerd, met „den langh verwachten jongen Sousouhounan". Deze wilde dadelijk bij Speelman aan boord komen, doch de admiraal kon hem de eerste dagen niet ontvangen. Sedert geruimen tijd toch werd hij geplaagd „met een overtollige uytslagh van hitte en bloetpuysten".

---

[1]) Zie voor het volgende Speelman's missive van 3 September, Ie folio 1864 e.v.; ook De Jonge, VII, blz. 135. Een uittreksel in het *Daghregister van Batavia 1677*, blz. 299 e.v. Voor het belang der Instructie of Memorie voor Couper zie Roeffaer in *Bydragen Koninkl. Instituut*, 74, 1918, blz. 314—315.

[2]) Een omstandig relaas van Van der Schuur's wedervaren op Tegal in het genoemde *Daghregister*, blz. 301—303.

[3]) Voor het volgende zie men Speelman's brief van 18 September 1677 (*Overgecomen brieven 1678*, sesde boeck, folio 1912 e.v. Ook De Jonge, VII, blz. 144. Een uittreksel in het *Daghregister 1677*, blz. 304—305.

't welck op de voorschreven landtocht niet weynich is toegenomen". [1]) Aanstonds bij het weder aan boord komen in Koedoes had hij het daarom wenschelijk geacht „sigh aen soodanige vehemente remedie, [2]) om te eerder daarvan ontslagen te raken, over te geven, dat hem niet veel rust noch lust was overgebleven, om hooghgedachte Sousouhounan hier aen boort te ontfangen". Eerst den 19den kon hij den vorst een kort beleefdheidsbezoek toestaan, en toen hij eindelijk den 21sten aan wal ging, stond de Soenan hem persoonlijk aan den boom op te wachten. [3]) Bij het volgende onderhoud erkende de vorst al spoedig, dat zijn geest in de eerste plaats vervuld was van „syne 2 vrouwen ende 4 bywyven", die hij op Pekalongan had moeten achterlaten en die hij nu vóór alles wilde gaan afhalen. Later zou blijken, dat dit maar een voorwendsel was, en dat het nog een andere vrouw gold. Tevergeefs probeerde Speelman hem tot andere gedachten te brengen, en ten slotte stond hij hem zijn verzoek toe, en stelde een jacht met een militair geleide tot zijn beschikking, waarmede de vorst 3 October weer vertrok. Reeds vóór dien tijd had Speelman den koopman Van der Schuur naar Bagelen gezonden, waar de drie broeders van den jongen vorst vertoefden, om zekerheid te krijgen, hoe hun verhouding tot den oudsten broeder was, en of zij dien als Soenan erkenden. Eveneens zond hij boden naar Madioen, ten einde te informeeren naar de juistheid der berichten, dat Taroeno Djojo door de Makassaren uit Kediri zou zijn verdreven. Onder de hand werden de militairen bezig gehouden met het aanleggen van een permanente versterking op den berg van Japara, terwijl Speelman zelf de eischen formuleerde, die hij den Soenan bij terugkeer zou stellen in ruil voor verdere assistentie.

Al was de gezondheidstoestand op Japara niet zoo ellendig als te Soerabaja, zoo was ze toch geenszins gunstig. Wederom moesten „30 coppen, meest met loop en persinge gequelt" naar Batavia worden overgebracht, terwijl er reeds verschillende waren gestorven. Onder de laatsten bevond zich ook Speelman's secunde, de opperkoopman Cornelis van Woensel, die zich, zwaarmoedig door zijn voortdurende ziekte, het leven benomen had. Aan de mededeeling van diens overlijden voegt de raad toe: „Nu sal deese ongeluckige occurentie den

[1]) Zie ook Bijlage V hierachter, waaruit o.m. blijkt, dat deze lastige en pijnlijke kwaal Speelman zelfs tijdelijk tot geheelonthouding had gebracht.

[2]) Versta: purgatie.

[3]) Voor het volgende zie men Speelman's brief van 6 October, *Overgecomen brieven 1678*, sesde boeck, folio 1915 e.v. Ook DE JONGE VII, blz. 145 e.v. en *Daghregister van Batavia, 1677*, blz. 330—333

admiraal in zijn vertreck, dat hy onfeylbaar verhoopt hadt met het eynde van dese maent te sullen geweest zijn, noch al comen te vertragen".[1]) Hieruit blijkt, dat Speelman sedert kort het voornemen had opgevat, de leiding aan een ander over te dragen en naar Batavia terug te keeren, wat evenwel voorloopig nog niet geschieden zou.

Den 10[de] October keerde de Soenan terug, met zijn vrouwen en gevolg.[2]) Speelman wilde hen met volle statie inhalen, doch toen bleek, dat de vorst ten opzichte zijner echtgenooten „soo ny lich en jaloers is, dat hy liever sijn donckergeele koninginnen en staetjofferen by avont heeft willen aen lant voeren en in 't hoff brengen, als sich met deselve derwaarts door ons te laten convoyeren".

Uit Cheribon had men intusschen bericht ontvangen, dat de Bantammers daar steeds vrijpostiger optraden. De oudste der Cheribonsche sultans, leenman van Mataram, was door de Bantammers weggevoerd, en zij brachten opnieuw hun oude aanspraken op dit gewest naar voren. Speelman neemt dit hoog op, en wat hij daarover naar Batavia schrijft, kan men beschouwen als het inluiden van den grooten strijd, dien hij later, Gouverneur-Generaal geworden, tegen Bantam voeren zou. Hij noemt het optreden in Cheribon „een onverdragelycke vermetelheyt, die eyndelijck nootsaackelijck, als het d' E. Compagnie best gelegen comt, sal dienen wat ingetoomt te werden". Het zal niet zoo onmogelijk zijn, „dien weelderigen buerman een fijnder taal te doen spreecken". Als de tijd gekomen is, zullen er te Batavia stellig flinke kerels genoeg zijn, om Bantam aan te pakken, „onder welcke den admiraal sichzelve oock geensints soude willen verbergen . . . UEd. sijn gebeden te gelooven, dat dit niet voort en comt uyt de minste gedachten tot verwaantheyt, dat weet Godt, het procedeert uyt een lautere lieffde en genegentheyt tot des Compagnies welstant, eere en glorie".

Terwijl Speelman en zijn strijdmakkers ondanks hun moeilijke omstandigheden geheel opgingen in wat zij hun plicht achtten, was de jonge vorst, om wiens kroon het ging, van gansch andere dingen vervuld. Op zekeren dag zond hij eenige gecommitteerden naar den admiraal met geen ander verzoek, dan om hem „soulagiement" te willen verleenen in zijn liefdesmart! Zij deelden daarbij mede, dat

---

[1]) Zie Speelman's missive van 10 October, *Overgecomen brieven 1678*, sesde boeck, folio 1926 e.v. Ook: *Daghregister 1677* blz. 335 e.v.

[2]) Zie voor het volgende Speelman's brief d.d. 14 October, *Overgecomen brieven 1678*, sesde boeck, folio 1956 verso e.v. Ook, Dr. Jonge, VII, blz. 155 en volgende, en *Dagh-register van Batavia, 1677*, blz. 342–347

hun heer buitengewoon gecharmeerd was van een Blitarsche regentendochter, die voor enkele jaren met een van zijn broeders gehuwd was geweest, maar weldra van hem gescheiden. Toen had *hij* haar willen trouwen, en zij had daarin toegestemd, maar de oude Soenan had zich verzet. Bij de verovering van Mataram was de veelgeliefde in handen der Madoereezen gevallen, en Taroeno Djojo had haar vervolgens geschonken aan een der Cheribonsche gebroeders-sultans. Nu liet de Soenan den admiraal dringend verzoeken, bedoelde jonge dame met list of geweld van Cheribon te halen, „gaende het derven van dese syne beminde soo verre, dat hy noch nacht noch dag rusten, noch eten noch drincken conde". Speelman antwoordde de gecommitteerden, dat de Compagnie zelfs „om het heele Javaense land vol goud" nooit ofte nimmer zich zou moeien met een zaak, „die niet t' eenemael het reght ende de billicheyt aen haer zyde had . . maer geenssints om een off 1000 vrouwen, daar hy geen ander recht off praetentie op hadde, als die hy sich uyt een verlieffde passie — die in princen van sulck aensien, voornementlijck in zoodanige verwarringe en onseeckerheyt hunner state, niet behoorde te resideeren — imagineerde". Toch liet hij zich ten slotte bewegen, een schip naar Cheribon te zenden met een brief aan den sultan, waarin deze vriendelijk verzocht werd de bedoelde prinses vrijwillig uit te leveren. [1])

Den 17den October keerde Van der Schuur op Japara terug van zijn tocht naar het achterland. Hij had in de oude hofplaats van Mataram den Pangéran Poeger aangetroffen, tweeden zoon van den overleden ouden Soenan, en die geacht werd de leider te zijn der oppositie tegen Amangkoerat II, zooals Adipatih Anom als Soenan genoemd wordt. In een overigens zeer hoffelijk gestelden brief deelde Poeger mede, dat hij niet naar Japara kon komen, wat als een bevestiging zou kunnen worden beschouwd van de tegen hem bestaande vermoedens. Niettemin schrijft Speelman nog al optimistisch naar Batavia, „dat Pangérang Poeger de streng van oppositie tegen zynen broeder, depatty Anom, soo heel sterck niet trecken, en misschien ook het gemeene volk niet disponeren kon tot zijn devotie, soo hy al anders gesind was". De toekomst zou uitwijzen, dat Speelman zich hierin schromelijk vergiste. Een andere mogelijkheid is, dat hij zich

[1]) Zie voor het volgende Speelman's brief van 22 October 1677, *Overgecomen brieven 1678*, folio 1970 e.v., Dr. Jonge, VII, blz. 160 e.v., *Dagh-register van Batavia, 1677*, blz. 361 e.v.

optimistischer uitte, dan hij in zijn hart meende, om de regeering op Batavia, die met leede oogen zag hoe de Compagnie steeds meer verstrikt raakte in de inwendige woelingen der Mataramners, niet nog somberder te stemmen. De beide andere broeders van den Soenan hadden uit Bagelen brieven gezonden, waaruit bleek, dat zij zich niet tegen diens opvolging verzetten.

Naar aanleiding van Van der Schuur's rapporten oordeelden Speelman en zijn raad het noodig, evenals Amangkoerat II zelf, dat deze naar Mataram zou optrekken, om te trachten zich met Poeger te verstaan, „en dat hy nootsaackelijck daarin door ons met een goede guarde dient geaccompagneert te werden, opdat de Compagnie aen d' eer en de glorie van sijn herstellinge blyve, en hy des te hooger aen deselve verobligeert en verbonden werde". Daar Amangkoerat zeer goed inzag, dat hij zonder de hulp van de Compagnie niets kon bereiken, stond hij deze bij een tweetal op 19 en 20 October geteekende acten niet alleen volledige vergoeding van oorlogskosten, maar bovendien tal van belangrijke voordeelen toe [1]. In de eerste acte bevestigt hij volkomen het contract, op 28 Februari door Speelman gesloten met Wongso Dipo, en te Mataram door de vier prinsen uit naam van hun vader bekrachtigd. Als onderpand voor de daarin bepaalde oorlogskosten verklaart hij „boven het generale verband van ons geheele rijck, persoon en goederen, oock in 't particulier en speciaal verbonden al onse zeehavenen langs den oever.... om jaerlijcx aen de Compagnie op afcortinge te doen betalen alle de incomsten derselve, soo van buyten als van binnen, en zooveel rijs uyt het gewas door 't gantse land, als ons van onse onderdanen toecomt... ". Als waarborg, dat dit inderdaad zoo uitgevoerd zal worden, verklaart hij verder, totdat de schuld geheel betaald zal zijn „alle de gemelde onse zeehavenen met haar incomsten en gewassen aen de Compagnie te cedeeren en in eyendom te transporteren".

In de tweede acte bevestigt de Soenan den afstand van alle Mataramsche aanspraken op de Bataviasche of Jacatraansche landen, wat reeds in 1652 zijn vader mondeling jegens Rijckloff van Goens had gedaan, en erkent hij die landen als „'s Compagnies onwederspreeckelycken eygendom". „Tot een genereuse en liberale erkente-

[1]) De beide acten in *Corpus Diplomaticum Neerlando-Indicum III*, blz. 70 en volgende. Verder in de *Overgecomen brieven 1678*, sesde boeck, folio 1977 e.v.; bij De Jonge VII, blz. 163—169, en in het *Daghregister van Batavia, 1677*, blz. 365—371.

nisse" van de hulp, hem in zijn strijd door de Compagnie verleend, staat hij deze bovendien al het land af, liggende tusschen de rivieren van Krawang en Pamanoekan, doorloopende dwars over het eiland tot aan de Zuidkust.[1]) Verder krijgt de Compagnie het monopolie voor den invoer van katoenen goederen en opium in geheel Mataram, met uitsluiting van alle Indische en Europeesche natiën.

Toen Speelman deze beide belangrijke documenten naar Batavia zond, voegde hij er bescheiden aan toe: „schynende dusdanich UEd' gedane uytsettinge[2]) noch al van de gedesidereerde operatie te sullen werden". Ongetwijfeld meende hij, dat de Hooge Regeering er ten zeerste mee ingenomen zou zijn, doch dit bleek niet het geval. Maetsuycker, steeds uitermate welberaden en bedachtzaam, was er met het klimmen der jaren niet minder voorzichtig op geworden, en hij meende, dat het verkregene eerst voordeel voor de Compagnie zou opleveren, als de vrede geheel hersteld zou zijn, maar vreesde tevens, dat dan ook de Javaansche vorsten spijt en wrok zouden gaan gevoelen, over wat zij in den nood hadden moeten toegeven. Bovendien zou de bezetting en beveiliging van het nieuw verkregen gebied, alsmede de contrôle op de pandsteden aan de kust, veel kosten en onvoorziene moeilijkheden met zich brengen. Men bedenke hierbij, dat het steeds Maetsuyckers politiek was geweest, in vrede en vriendschap met Mataram zoowel als Bantam te leven, zonder zich in de interne zaken dier landen te mengen. Had niet reeds Coen er op gewezen, dat Bantam in het Westen en Mataram in het Oosten de schalen vormden eener balans, die men op Batavia steeds naar de gewenschte zijde moest kunnen doen doorslaan? Zoo was dan de regeering niet zoo geestdriftig, als Speelman verwacht had; zij waarschuwt hem nogmaals tegen het landwaarts-in zenden van troepen. Blijft de Soenan aandringen, dan zou men hoogstens 40 Europeanen en 100 Inlanders te zijner begeleiding beschikbaar mogen stellen. Dit laatste diende tevens als antwoord op een nader briefje van Speelman, d.d. 28 October, waarin hij mededeelt hoe de Soenan den wensch heeft uitgesproken, dat Speelman hem persoonlijk zal vergezellen.[3]) In ditzelfde schrijven geeft de admiraal opnieuw uiting aan zijn militante gevoelens jegens Bantam; hij spreekt de hoop uit,

---

[1]) Hiermede was dus een der wenschen van Speelman, waartegen Batavia zich had verzet, toch in vervulling gegaan. Zie hiervóór, blz. 92.

[2]) Typisch Compagnieswoord voor expeditie.

[3]) *Overgecomen brieven 1678*, sesde boeck, folio 1981, *Daghregister van Batavia 1677*, blz. 384, *Corpus Diplomaticum* III, blz. 79 e.v.

dat de Compagnie weldra gelegenheid zal krijgen „de cours met een ruyme wint op hem aen te setten en soodanigh de loeff van hem te krygen, waartoe Godt de Heere zijn segen hoe eer hoe liever believe te verleenen".

Nauwelijks was dit schrijven verzonden, of Speelman ontving berichten uit de Straat van Madoera, welke de voorzichtige politiek der regeering volkomen schenen te wettigen [1]. Jacob Couper toch liet weten, dat karaeng Galesoeng, die tegen Taroeno Djojo was opgerukt, zich onverwachts weer met dezen had verzoend, en hoe vervolgens Makassaren en Madoereezen gezamenlijk van Kediri naar Soerabaja waren afgezakt. Ondanks hun eed van trouw aan den Soenan en de Compagnie hadden de Soerabajasche regenten zonder noemenswaardige verdediging hun stad verlaten, en waren gevlucht, deels naar de Nederlandsche scheepjes. Bovendien bleek de Pangéran Mas Giri, de invloedrijke priester-vorst van Grissee, die bij de bevolking in een reuk van heiligheid stond, [2]) onbetrouwbaar. Ook hij had indertijd aan Speelman beloofd, den Soenan steeds trouw en onderdanig te zullen blijven, maar nu bleek, dat hij „liever een Heertje selfs, of, ten ergsten genomen, beter Madurees sou sijn dan Sousouhounan's".

Dit onplezierige bericht ontving men te Batavia op 10 November; het verontrustte de regeering te heviger, daar er steeds meer geruchten begonnen te loopen, dat Bantam zich gereed maakte tot een aanval op Batavia, en zich daartoe wilde verbinden met Taroeno Djojo [3]) De spanning vermeerderde, toen men in de hoofdstad ruim vier weken lang niets van Speelman hoorde. Eindelijk verscheen er den 9den December „een seer ampele missive met niet weynige bylagen", door den admiraal en zijn raad op Japara geteekend den 30sten November [4]) Het was een echte brief à la Speelman, behalve de bijlagen nog 34 folio's lang, en geschreven in goed-ronde woorden, die niet misverstaan konden worden. Allereerst klaagt hij over het gehalte der hem toegezonden pennisten; hij verlangt geen „Batavise straatslypers. . . . maar bequame suppoosten". Een der gezonden

---

[1]) Brief van Speelman van 2 November, *Overgecomen brieven 1678*, seste boeck, folio 1987. De Jonge, *Opkomst* VII, blz. 169. *Daghregister van Batavia*, *1677*, blz. 390.

[2]) In de eerste jaren van hun verblijf in Indië duidden de Nederlanders dezen priester wel aan als „den Mahometaansen paus".

[3]) Zie ook *Daghregister van Batavia*, *1677*, blz. 398.

[4]) *Overgecomen brieven 1678*, sevende boeck, folio 997 verso en volgende. Zie ook De Jonge VII, blz. 117 e.v. en het genoemde *Daghregister*, blz. 432 e.v.

onderkooplieden had zich zoo misdragen, dat hij „met een musquet op schouder souw moeten vereert werden", m.a.w. tot soldaat zou moeten worden gedegradeerd. Spottend gaat hij dan de voorzichtige en angstige voorschriften der regeering na; in de Bataviasche missiven „sijn soovele swarigheden aen malkanderen geschaeckelt, dat daeraen bynae niets schijnt te gebreken als het nedervallen van den hemel, waeronder nootsaeckelijck het heele menschelijck geslacht souw moeten versmoren". Ook heeft de regeering geschreven, dat zij met het oog op de dreigende houding van Bantam, Speelman vóór half November op Batavia terug verwacht „met de craght off 't gros der militie". Dat dit niet heeft kunnen geschieden, is, volgens den admiraal, de schuld van de regeering zelf. In zeer beleefde maar niettemin ronde woorden herhaalt hij dan nogmaals, dat slechts een resultaat bereikt kan worden door met een flinke macht landwaarts-in te trekken, wat de heeren op Batavia steeds weer hebben verboden. Had Speelman, toen hij zich te Koedoes bevond „in een tijt, dat het heele landt zidderde en beeffde, ja, 't verre gesight van 's Compagnijs vendels, gelijck UEd geadviseert is, niet conde verdragen", mogen optrekken, dan zou hij in hoogstens 6 dagen Mataram bereikt hebben, althans „onder de genadige hulpe van den almachtigen Godt, buyten 't welcke al ons gedoente ydel is.... gelijck den text zeght: als Paulus al plant ende Apollo al nat maackt, soo moet doch Godt de Heere noch den zeegen geeven".

Wat nu de verdere ontwikkeling van den toestand op het oorlogsterrein betreft, had de raad, in verband met de toestemming der regeering, om in het uiterste geval 40 Europeesche en 100 Inlandsche soldaten met den Soenan te mogen opzenden, in zijn vergadering van 31 October besloten, „dat getal, ten respecte van de Sousouhounan, en om Zijn Hoogheyt daardoor te meer aensien te geeven, en teffens te ontsaggelycker te maacken, ruymtjes te verdobbelen, mitsdien hetselve te neemen op 150 Europische en 150 Inlandsche, van de beste soldaten, besyden 20 à 25 cloecke matroosen". Volgens eenparig oordeel zou deze macht voldoende zijn „om Zijn Hoogheyt, 't sy met off teegen danck van den Pangéran Pouger off de andere broeders, op den throon in de Mattaram te introduceeren". Toen het er echter op aankwam den tocht te aanvaarden, trok de Soenan zich terug, omdat er berichten van ziekte en hongersnood uit het land gekomen zouden zijn. Na eenig beraad besloot toen Speelman, den rijksbestuurder, Adipatih Manderaka, met een vendel Europeesche en Inlandsche soldaten naar boven te zenden, om te zien, welke houding

Poeger zou aannemen. Doch ook hiervan kwam niets, daar men 15 November op Japara bericht kreeg, dat de vijanden Joana, Pati, Koedoes en Grobogan weer bezet hadden, en zelfs Rembang bedreigden; „sulx lagen nu weeder alle spille in de as, en de boedlijn over de rhee[1]) gesmeeten". De Soenan, te voren slechts aan pleziertjes denkende, was op deze berichten ineens volkomen ter neder geslagen, evenals zijn raadsheden; doch, zooals dat gewoonlijk met die heeren gaat, „de eerste alteratie over zijnde, was 't weder Rogier bon tems, en scheen hem de schade Josephs niet seer aan te treeken". Doch de rijksbestuurder Manderaka durfde nu niet optrekken; hij bleek „een laffhertigen verleegen lanterfant te weesen". Het was duidelijk, dat herstel van den Soenan alleen te verwachten was van een actie der Nederlanders. Men besloot dan ook met de Europeesche militie in te grijpen, „doch niet voordat wy Sijn Hoogheyt en syne presente ministers met grooten ernst gereproschieert, en verclaart hadden, niet gecomen te weesen om althoos te blyven", onder bedreiging van met de geheele ommeslag naar Batavia op te breken, als zij niet medewerkten. Vervolgens werden kapitein Van Renesse naar Rembang, kapitein De la Rosserie naar Koedoes, en een aantal Javaansche troepen naar Joana gezonden. Aan de Javaansche officieren deelde Speelman mede, dat hij, „ingevalle syluyden terughquamen sonder te hebben gevochten als eerlycke luyden, die den welstant van haer Heer beminnen ... de soodanigen een cogel door de cop soude jagen". Het resultaat was, dat binnen enkele dagen Koedoes, Pati en Joana hernomen waren.

Intusschen begon er eenige meerdere klaarheid te komen in de houding van Pangéran Poeger. Deze herhaalde namelijk in een aan Speelman gerichten brief, dat hij niet van plan was naar de kust te trekken, om met zijn broeder of den admiraal besprekingen te houden, doch dat hij het door zijn vader met de Compagnie gesloten contract wilde nakomen. Veelzeggend was zijn verzoek, „dat wy alles wel wilden overleggen, en den eenen boven den anderen niet te verheffen". Daaruit leidde Speelman terecht af, dat Poeger zijn ouderen broeder niet als vorst boven zich wilde erkennen, maar zich als gelijk-gerechtigd beschouwde. De admiraal achtte het nu zijn taak, om, zooveel mogelijk met voorkoming van vijandelijkheden tusschen de gebroeders, de wettige aanspraken van den oudste te steunen, hoewel deze hem persoonlijk geenszins sympathiek was. Amangkoerat

[1]) Versta: de ra.

toch bekommerde zich uiterst weinig om zijn zaken, maar was geheel vervuld van zijn zinnelijke genietingen. Zoo liet hij allerwegen schoone vrouwen verzamelen — in parenthesis voegt Speelman daaraan toe: „schoon naar de Javaanse wijs, sijnde bynaar altemaal geen besien waardich" — zonder onderscheid van rang of stand, al of niet gehuwd zijn. In een persoonlijk onderhoud liet Speelman niet na, „hem de hatelijckheyt van dien voor oogen te stellen, en vermanen, indien hy by de Compagnie en Zijn Edele, de heer Gouverneur-Generaal, in aansien woude blyven, dat hy sich dan daarvan moste onthouden, off dat hy oock nooyt de genegentheyt van zijn volck zoude connen gewinnen. 't Gunt oock van zooveel operatie is geweest, dat hy een Chineese dochter, te vooren op Jawana[1]) de vader ontnomen, weeder gerelaxeert heeft. Insgelijx de vrouwe van den Coudousen Radeen Loor, nu onlanghs naar hem genomen". Overigens oordeelde Speelman, dat de tegenpretendent Poeger niet veel beter was, als zijnde „verslingert op den amphioen en meede van geen bysondere directie"; er zou dus „met verruylinge geen voordeel te doen weesen".

Aan het slot van dezen lijvigen brief, waarvan Speelman n.b. zegt, dat hij de dingen slechts „summierlijck" heeft kunnen bespreken, adviseert hy, de zaken gedurende den komenden regenmoesson „in terminis" te laten, onderwijl alles doende om een „rupture" tusschen de broeders te voorkomen. Zoodra dan het „drooghmousson" weder zal zijn aangebroken, dient men met een 600 flinke Europeesche soldaten en een paar honderd man inheemsche hulptroepen krachtig in te grijpen, daar „de quale, waarmet het Mattaramsche huys is comen besoect te werden, geenzins te cureeren en in voorgaande dispositie off ten naasten by, te herstellen zy, als door deselve tot de wortel uyt te royen".

Gedurende den regentijd zal Speelman's aanwezigheid aan de Oostkust niet noodig zijn, hij zal naar Batavia terugkeeren en het opperbevel overdragen aan Isaac de Saint-Martin. Bij de voortzetting van den veldtocht in het volgende voorjaar moet dan de regeering een zoodanigen leider aanwijzen, „die UEd. meenen alles ongelimiteert te mogen toevertrouwen, sonder dat hij van noode hadde telkens om nieuwe ordres te versoecken". Hij, Speelman, zal dan „als een ordinarie lit van UE. vergaderinge by verschyninge op Batavia, soo daar als elders over, met UE. mondelingh bequamer connen confereeren".

[1]) Joana.

Ook thans zou van een spoedig vertrek naar Batavia niets komen, hoewel ook de Hooge Regeering van haar kant bij resolutie van 15 December 1677 die overkomst had goedgekeurd[1]. Ditmaal was de oorzaak gelegen in een belangrijke keer ten goede van de gebeurtenissen op het oorlogsterrein[2]. Zoo was het in de eerste plaats gelukt, ook Grobogan te hernemen, ten gevolge waarvan eenige duizenden vijanden waren overgeloopen naar de zijde van den Soenan en de Compagnie. Verder hadden de Makassaren weer eens hevige oneenigheid met de Madoereezen gekregen, en dezen in den Oosthoek enkele nederlagen toegebracht. Daarna was het Couper gelukt, zonder veel tegenstand Soerabaja te hernemen, waar hij een nieuwen regent had aangesteld.

Korten tijd nadat de raad deze successen aan Batavia had gemeld, ontving hij van daar een missive, geteekend op 18 December,[3] waarin de Hooge Regeering schrijft, dat er op de laatste van het oorlogsterrein ontvangen brieven heel wat zou zijn te zeggen, „soo men d' heer Speelman met dagelijcx hier verwagte". Zij heeft met toenemende bezorgdheid de ontwikkeling der gebeurtenissen gadegeslagen; Speelman zelf moet maar eens uitmaken, „of 's Compagnies vermogen kan toelaten, al dese verwarringen in soo grooten lant te vereffenen". Het zal in elk geval noodzakelijk zijn, de Mataramsche prinsen er op te wijzen, dat, als zij doorgaan elkaar te bestrijden „voorts hun totale ruyne voor de deur staat", daar de Compagnie zich alsdan geheel zal terugtrekken. Voorloopig moeten slechts Tegal, Semarang, Japara en Rembang voor de Compagnie worden bezet gehouden, en het bevel over die plaatsen worden opgedragen aan den dapperen en ervaren kapitein De Saint-Martin. Overigens is de regeering het met Speelman eens, dat, ook als de Compagnie zich niet zou terugtrekken, de zaken toch zeker gedurende den regentijd „in terminis" moeten worden gelaten. Deze brief wordt overgebracht door een jacht, dat zeer geschikt is om Speelman „spoedigh te konnen in dit quade mouson herwaarts overbrengen".

Den 2^den^ Januari antwoordde de raad uit Japara daarop,[4] dat Speelman reeds naar Batavia zou zijn afgereisd, „indien Sijn Ed.

---

[1] Zie ook het *Daghregister van Batavia 1677*, blz. 451 en 454.

[2] Voor het volgende zie men Speelman's brief van Japara naar Batavia, d.d. 10 December 1677. *Overgekomen brieven 1678*, sevende boeck, folio 1073 e.v.; ook De Jonge VII, blz. 182—184 en *Daghregister 1678*, blz. 18—19.

[3] *Daghregister van Batavia, 1677*, blz. 453—454.

[4] *Overgekomen brieven 1678*, sevende boeck, folio 1078 e.v., De Jonge *Opkomst* VII, blz. 184, *Daghregister van Batavia, 1678*, blz. 63.

daegs na den ontfangh niet hadde besocht geweest met een sware overval van graveel, die Sijn Ed tot nu heeft nedergehouden, maar dewijl Godt almachtich gelieft, Sijn Welgemelde Edelheyts gesondtheydt weder in vorige staet te herstellen, soo is Sijn Ed. van meeningh, acht à thien daegen na desen met de Veluwe nae Batavia te vertrecken". Intusschen zijn de oorlogszaken, die er zoo goed voorstonden, „niet weynich verargert door de precise ordres van UEd. H Achtb., waarover wy niet verder zullen spreecken". Pangéran Poeger had een leger verzameld en werd gesteund door Raden Kadjoran, een Madoereesch prins, schoonvader van Taroeno Djojo, die door de strenge wijze, waarop hij zijn godsdienstplichten vervulde, grooten invloed op de bevolking had. Hij maakte aanstalten om, met Poeger verbonden, tegen Amangkoerat op te treden.

Deze onheilstijdingen zouden Maetsuycker niet meer verontrusten. De grijze Gouverneur-Generaal was in den avond van 4 Januari „nae 24 dagen bedlegers, en naerdat zich eenigen tijt herwaerts seer heerlijck en Christelijck tot de doot hadde geprepareert, in 't 25e jaer zyner Generaels-regeringe en in den goeden ouderdom van 72 jaren, tot droefheyt van de gantsche gemeente en inwoonderen alhier, Godsalich in den Heere comen te rusten".[1]) Nog denzelfden avond werd, ingevolge opdracht van Heeren-XVII, Rijckloff van Goens in Rade van Indië als opvolger geïnstalleerd. Den 7den had met groote statie de plechtige begrafenis plaats, en den 10den volgde, eveneens met veel ceremonieel, de publieke authorisatie van den nieuwen Gouverneur-Generaal. Ten slotte besloot de Raad van Indie in zijn vergadering van den 18den, Cornelis Speelman ten spoedigste naar Batavia op te roepen, ten einde het gewichtige ambt van Eersten Raad van Indië en Directeur-Generaal op zich te nemen.

Nog kon Speelman aan dien last niet voldoen; had hij in zijn brief van 2 Januari geschreven, over 8 à 10 dagen de reis te zullen aanvaarden, die termijn zou aangroeien tot een kleine drie maanden. Daar met den hevig doorstaanden Westmoesson de vaart van Japara naar Batavia uiterst bezwaarlijk, zoo niet onmogelijk was, bleef de regeering ruim 2½ maand zonder eenig bericht, wat aanleiding gaf tot de meest fantastische geruchten, mogelijk door Bantammers verspreid. In hun vergadering van 10 Maart besloten Gouverneur-Generaal en Rade een adviesbriefje naar het Oosten te zenden, met hernieuwd dringend verzoek aan Speelman, om over te komen, en

---

[1]) *Daghregister van Batavia, 1678*, blz. 7—15

met den nadrukkelijken last aan zijn opvolger, „ons met den broederkrijgh van des overleden Sousouhounangs zonen niet in te laten". [1])

Eindelijk verscheen den 28sten Maart een sloep met den koopman Jacob Couper, die verlof had gekregen om naar Batavia over te gaan, omdat zijn jonge vrouw daar doodziek lag; hij bracht een missive van Speelman mee, geteekend op Semarang den 16den Maart. [2]) Voor zijn lang uitblijven voert de admiraal drie oorzaken aan: zijn ziekte had langer geduurd, dan hij verwacht had; de Westmoesson had overkomst vrijwel onmogelijk gemaakt, en ten slotte had het verraad van een der Javaansche bondgenooten, den adipatih Martalaya, nieuwe moeilijkheden geschapen, die hij eerst had moeten overwinnen. Maar het langer uitblijven had ook een paar belangrijke voordeelen tot gevolg gehad; immers op den 15den Januari 1678 had hij opnieuw een tweetal overeenkomsten gesloten in het belang van de Compagnie. Bij de eerste had de Soenan Semarang met omgeving aan haar afgestaan, terwijl de tweede overeenkomst bepaalde, dat al de suiker, die in de kustlanden van Mataram geproduceerd werd, alleen aan de Nederlandsche Compagnie mocht worden verkocht. [3])

Verder schrijft Speelman, dat hij met groote verslagenheid kennis heeft genomen van „het droevigh hoewel Christelijck en boetveerdigh afsterven van den WelEd. Heere Joan Maetsuyker.... dogh gelijck als de doot de deure is, waerdoor wy alle verhopen in het eeuwige leven over te gaen, en dat den almachtigen Godt daertoe iegelijck synen tijt gestelt heeft, soo hebben wy ons in den heyligen wille des Heeren over dit swaer verlies, gelijck goede Christenen betaamt, met lijdsaemheyt moeten en kunnen troosten, te meer naerdien de Compagnie dese hare geleden schade weder genoughsaem te boven komt met de wettige successie van den WelEd. Heere Rijcklof van Goens". Speelman heeft alle onder hem dienenden den eed van trouw aan den nieuwen Gouverneur-Generaal afgenomen, en hoopt binnenkort te kunnen vertrekken. [4])

Den derden April aanvaardde hij inderdaad de terugreis naar

[1]) Zie ook het *Daghregister, 1678*, blz. 96.

[2]) *Overgecomen brieven 1679*, achtste boeck, folio 1631 e.v. Zie ook het *Daghregister van Batavia, 1678*, blz. 116.

[3]) Beide overeenkomsten ook in *Corpus Diplomaticum* III, blz. 121 en vlg.

[4]) Dat zoowel de regeering in haar mededeeling als Speelman in zijn antwoord speciaal wijzen op het Christelijk sterven van Maetsuycker, is niet zonder beteekenis. Naar men weet, was deze van huis uit Roomsch-Katholiek. Wel had hij vóór zijn uitzending naar Indië verklaart, tot den Hervormden Godsdienst te zijn overgegaan, maar gedurende zijn geheelen langen diensttijd had hij nooit aan het Heilig Avondmaal deelgenomen.

Batavia, na eerst nog weer een nieuw bewijs te hebben gegeven van zijn geweldige werkkracht en breede belangstelling. Immers den 23sten Maart teekende hij te Semarang de Instructie voor zijn opvolger De Saint-Martin, welk stuk beter gekenschetst wordt door den naam Memorie, zooals het in 's Compagnies papieren ook wel wordt genoemd.[1]) Het is een lijvig document, 166 dichtbeschreven dubbele folio's omvattende, en waarin een volledige geschiedenis gegeven wordt van het begin der troebelen in Mataram af, met een omschrijving van karakter en familierelaties der talrijke personen, die daarin een rol hebben gespeeld. Ook dit stuk getuigt niet slechts van veel menschenkennis, maar evenzeer van een voor dien tijd wel zeer zeldzame studie der inheemsche maatschappij, waarin hij geroepen was in te grijpen. Van bijzonder belang is de gedetailleerde beschrijving van het gebied om Semarang, dat aan de Compagnie was afgestaan. Speelman adviseert, er vooral op te letten, dat de loerah's en andere hoofden de bevolking niet „boven de reden off buyten de gewoonte beswaren, gelijck zy oock selve door d'onse niet beswaert, maer met convenabel fatsoen en eere naer haere qualiteyt gehandelt en bejegent moeten werden". De rechtspraak moet er gelaten worden aan de inheemsche regenten, „naer 's lants wyse ... soo nogthans mogen U.E. daerinne wel mitigeren of verlighten".

Het is wel uiterst kenmerkend voor Speelman, dat hij ook hier, evenals vroeger op Makassar, bij het verlaten van het terrein, waar hij als krijgsman werkzaam geweest was, in een persoonlijk gesteld geschrift het bewijs levert, oog te hebben voor andere dan militaire zaken, en in het bijzonder voor de denkwijze en opvattingen der inheemschen.

---

[1]) *Overgecomen brieven 1679*, eerste boeck, folio 737 en volgende. Zie ook De Jonge, *Opkomst* VII, blz 185 e.v.

VI. Directeur-Generaal, 1678 tot 1681.

Toen Speelman op Semarang doende was om vóór zijn vertrek nog enkele zaken te regelen, kreeg hij daar bericht, dat de Cheribonners, gesteund door een aantal Bantammers, naar Tegal oprukten, en dat Losari al door hen bezet zou zijn.[1] Dit was voldoende reden om niet langer te toeven. 3 April lichtten de schepen het anker, waarop „wy als te post ons voortspoeyden naar Tagal". Daar kwam men den 5den aan, en al dadelijk bleek, dat de geruchten zeer overdreven waren; enkele weinige stroopende Bantammers hadden reeds op het bericht, dat de Tegalsche gouverneur troepen verzamelde, het hazenpad gekozen. Niettemin bleef Speelman nog tot den 16den ter plaatse, om er een pagger of versterking voor 's Compagnies resident te doen bouwen. Voor zijn vertrek stelde hij dien resident een „ample memorie" ter hand.

Eindelijk op den 22sten voor den hoek van Indramajoe gekomen, zond hij een vaartuigje vooruit naar Batavia, om zijn komst te melden. Op de ontvangst van dit bericht kwam de regeering den volgenden dag bijeen, en besloot „Zijn E.E. op zijn aenkomste met 3 chergies musquetados en 7 canonschoten te laten verwellekomen".[2] Nauwelijks meldde de uitkijk op den 24sten „datter twee schepen, met de vlag van boven, uyt de Oost in 't gesicht waren", of de heeren Van Outhoorn en Camphuys, beiden 14 dagen te voren geïnstalleerd als buitengewoon Raad van Indië, zeilden in opdracht van de regeering de schepen tegemoet, om den terugkeerenden admiraal aan boord te gaan begroeten. 's Avonds tegen 7 uur keerden zij met een expresse-sloep terug, en geleidden „voormelten E. Heere Directeur-Generael Cornelis Speelman van syne serthienmaendige voyagie op Java's Oostercust hier weder in gesontheyt aen land en des casteels Waterpoort in, staende de soldatesque van daer aff tot voor d' Ed. Hr Generaels wooninge weedersijts in volle wapenen gerangieert, alwaer doen op de puye Sijn E. door den Heere Generael

---

[1] Brief van Speelman uit het schip De Veluwe, voor Pamanoekan d.d. 22 April 1678, *Overgecomen brieven 1679*, achtste boeck, folio 1048 verso.

[2] *Daghregister van Batavia 1678*, blz. 151. Dit ceremonieel zou in het vervolg altijd gelden, als een ordinaris Raad van Indië uit een oorlogsexpeditie thuiskeerde.

als de verdere presente Heeren Raden wierde verwellecomt, 't welcq oocq met een grooten toeloop van meest alle andere mindere suppoosten en voornaemste borgers geschiede, blyvende alsdoen voorts naer eenige wederzijdse geluckwenschinge den Heere Speelman en verdere Heeren Raden by Zijn Edelheyt ter maeltijt, op welckers aenvancq doen voorts 7 canonschooten van de punct de Diamant, en 3 chergies van de compagnie deses casteels werden gedaen, die daerna weder aff en yder nae zijn wacht trocken. En scheyden de heeren doen wyders wel vervrolijct al laat in de nacht".

Nu Speelman het oorlogsterrein had verlaten, is er geen aanleiding, om hier verder het verloop der krijgsgebeurtenissen op den voet te volgen; wij willen volstaan met er op te wijzen, dat hij daarop ook in zijn nieuwe functie een beslissenden invloed bleef uitoefenen Reeds op den dag van aankomst te Batavia had hij de hoop uitgesproken, „eerlange mondelinge met Haer Ed. over de zaacken op Java te confereren". Bij de gevoerde besprekingen slaagde hij er in, een deel van zijn voortvarendheid op de andere leden over te brengen, en zoo kwam er een keer in de politiek ten opzichte van den strijd in Mataram Dat ten slotte een legermacht het binnenland in werd gezonden, dat Taroeno Djojo na rustelooze vervolging kon worden gevangen genomen, en de Soenan Amangkoerat II op den troon hersteld, is voor een zeer groot deel aan Speelman's energie te danken.

Overigens kreeg deze nu wel een zeer drukken en verantwoordelijken werkkring. Naast de gewone taak der Raden van Indië, als de beschrijving van enkele gewesten en tal van representatieve plichten, had hij nu als Directeur-Generaal het oppertoezicht op alle zaken van den handel en de boekhouding der Compagnie, met contrôle over alle roerende en onroerende „effecten", terwijl hij tevens den Gouvernur-Generaal bij ziekte of afwezigheid moest vervangen. Geleidelijk nam hij deze verschillende functies op zich. Den 26[en] April had de begroeting als Eersten Raad van Indië plaats, wat wederom geschiedde met een „wellecomstmael" ten huize van den Gouverneur-Generaal, waar ditmaal niet slechts de Raden van Indië, maar „oocq de voornaemste gequalificeerde ministers en juffers present waeren, en sich tot al vry laat toe alsints met eeten, drincken en dansen etc. lustich vervrolijckten".[1]) Den 13[den] Mei nam hij in

---

[1]) *Daghregister van Batavia, 1678*, blz. 157.

Rade van Indië de boeken der generale directie over van Rijcklof van Goens, en den 29sten verklaarde hij zich bereid, nog gedurende eenigen tijd het presidium van de Schepenbank waar te nemen, tot de komst van enkele verwacht wordende ordinaris Raden [1]

Het was op zijn aandringen, dat de Raad van Indië den 5den Juli besloot, de zaken in Oost-Java „met alle vigeur opnieuw wederom aen te vatten". Reeds gedurende zijn aanwezigheid op het oorlogsterrein had Speelman geadviseerd, zijn ouden vriend en strijdmakker, Aroe Palakka, uit te noodigen, om als bondgenoot van de Compagnie naar Java te komen, en inderdaad had deze, kort na des admiraals vertrek naar Batavia, die uitnoodiging aangenomen en was op Japara gearriveerd. Thans besloot de regeering, zooveel mogelijk Europeesche militairen derwaarts te zenden, en daarentegen Palakka te verzoeken, met een deel van zijn mannen naar Batavia te willen komen, om tegen eventueele aanslagen van Bantam verzekerd te wezen. Den 6den Juli werd vervolgens de vraag onder de oogen gezien, wien men de leiding van de voorgenomen krachtige actie in Mataram zou opdragen Wederom bood Speelman zijn diensten aan, wat de Raad zeer waardeerde, doch niet aannemen kon „in cas van 't generale werck alhier". Benoemd werd de Raad-ordinaris Anthony Hurdt, terwijl aan Speelman werd verzocht, hem de noodige inlichtingen te willen verschaffen. [2])

In den avond van 25 October arriveerde op Batavia „Zijn Hoogheyt Radja Palacca, coninck der Bougisen, met sijn vrouwen, gesin en ommeslagh, ende een cloecke parthye van sijn beste crygers, van dewelcke oocq buyten des noch ontrent een getall van 1500 mannen op Jappare aen landt gestapt zijn", welke assistentie, blijkens een weldra ontvangen bericht, „den Bantammer nu al vrywat in zijn couragie schijnt te slabbacken". [3]) De bondgenoot werd feestelijk ingehaald, „ende met behoorlycke statie in zijn logiement geconduiseert". Den 29sten ontving de Gouverneur-Generaal hem in plechtige audiëntie; twee dagen later bracht hij een bezoek ten huize van Speelman, waar men den tijd aangenaam doorbracht „met wederzijtse vrundelycke discourssen, . . . mitsgaders in zedige vrolijckheyt met eenige versnaeperingetjes ende een glaesje wijn" In zijn vergadering van 4 November oordeelde de Raad van Indië het noodig, maatregelen

---

1) Ibidem, blz. 198 en 229

2) *Resolutiën G.-G. en Rade* op de genoemde data, ook *Daghregister 1678*, blz. 346—347.

3) Ibidem, blz. 600—601 en 604

te nemen met het oog op de toenemende hostiliteyten der Bantammers; aan Speelman werd opgedragen, deswegen besprekingen te houden met Palakka. Dit geschiedde den volgenden dag, waarop Palakka zelf den 6den in Rade verscheen, om aan de eindbesprekingen deel te nemen. Besloten werd, zijn op Japara achtergelaten mannen naar Batavia te doen komen.[1]) Toen dit geleidelijk geschied was, droeg de regeering bij resolutie van 6 December aan Speelman het oppercommando over alle te Batavia aanwezige Makassaren en Boegineezen op.

Tweede Kerstdag 1678 was weer eens een dag van ouderwetsche feestvreugde op Batavia, ter eere van de overwinning, door de Compagnie behaald bij de inneming van Kediri. 's Morgens hadden in alle kerken plechtige dankdiensten plaats; 's avonds werden allerwegen vreugdevuren ontstoken. Na het avondmaal trok de Gouverneur-Generaal met groot gevolg, waarbij ook Palakka „nevens desselfs twee principale vrouwen en verder gevolch" uit het kasteel stadwaarts, waar het gezelschap door Speelman werd ontvangen in de raadkamer der Schepenbank, en vervolgens aldaar „op een brave collation wiert getracteert . . . onder 't aensien van diverse aerdige Chinese vuurwercken". Tegen middernacht keerde men naar het kasteel terug, alwaar men „noch een goede wijl in vrolijckheyt by den anderen bleeff . . werdende voorts de nacht ten meerendeele ende op sommige plaetsen onder de burgerye en de gemeente met vreuchde en vrolijckheyt doorgebracht tot des anderen daechs".[2]) Op dien nieuw aangebroken dag legde Speelman in Rade een omstandige liquidatierekening van de Bataviasche pakhuizen over, en lichtte die met tal van cijfers toe. Such was life in Batavia.

De inneming van Kediri — dit wapenfeit had 25 November 1678 plaats, door 's Compagnies troepen onder Anthony Hurdt — beteekende inderdaad een belangrijk succes, doch Taroeno Djojo zelf was ook ditmaal den dans ontsprongen en had de vlucht naar het gebergte genomen. Speelman was van meening, dat men hem nu rusteloos moest vervolgen, om voor goed een einde aan den strijd te maken. Uit den aard der zaak waren voor zoodanige achtervolging inheemsche militairen meer geschikt dan Europeanen, en dit bracht er Speelman toe, ondanks de nog steeds verdachte houding van Ban-

[1]) *Resolution van G.-G. en Rade d.d. 4 en 6 November.* Zie ook het *Dagh-register van Batavia, 1678*, blz. 624, 627—629.
[2]) *Daghregister van Batavia, 1678*, blz. 754—756.

tam, de regeering over te halen. Palakka met zijn mannen, alsmede een afdeeling Amboneezen onder den bekenden kapitein Joncker, van Batavia weer naar het oorlogsterrein te zenden. Den 15[e] Juli werden de Boegineesche vorst en zijn hoofden ten huize van den Gouverneur-Generaal ontvangen, waar allereerst Speelman een pittige toespraak hield; daarna, „eens ront gedroncken zijnde", legden de bondgenooten een nieuwen eed van trouw aan de Compagnie af. Vervolgens sprak ook Van Goens hen toe, en vereerde den radja „een groenzyde vaendel,[1]), vergult, heel cierlyck gemaeckt, en met des Compagnies waapen aen d' eene en desselfs eygen pourtraict aen d' ander zyde beschildert, dat door hem met een ongemeene groote vernoeginge aengenomen wiert". Na nog enkele andere ceremoniën, alsmede „een laesten affscheyddronck", trok het heele gezelschap, inclusief mevrouw de Generaalsche en de joffers der Raden van Indië, naar de Waterpoort, van waar Speelman met een aantal andere hooge heeren de Boegineezen naar boord geleidde [2]).

Ondanks zijn zeer drukke werkzaamheden als Directeur-Generaal was Speelman daarnaast nog steeds het presidentschap van de Schepenbank blijven vervullen; eerst 29 Mei 1679 verzocht hij, niet herbenoemd te worden in deze functie, welke hij nu zeven jaren had bekleed. „Soo is dan eenparigh verstaan, Zijn Ed. van voorschreven presidentschap van Schepenen te ontlasten, en voor die gedane dienst vrundelijcq te bedancken" [3]).

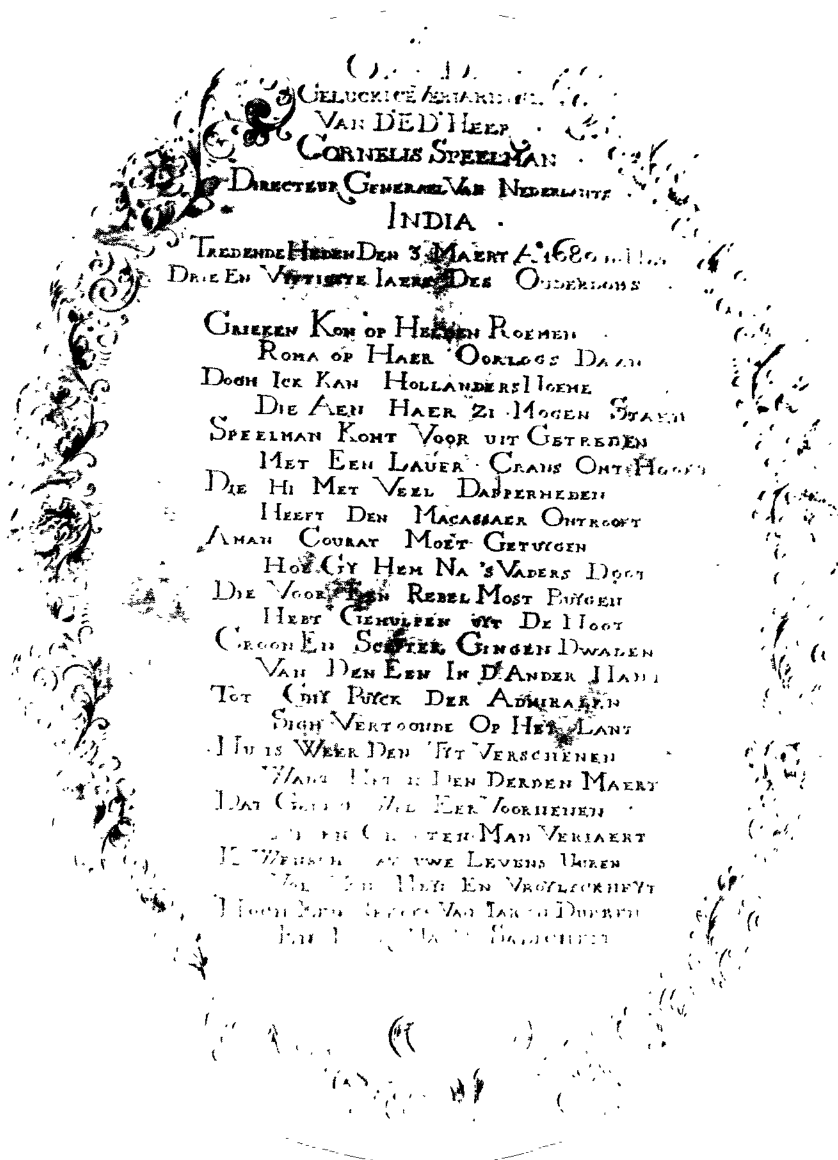
Bij het doorlezen van de resolutiën en missiven der Hooge Regeering, alsmede van het Daghregister van Batavia, valt het op, dat Speelman in deze jaren steeds meer is het publieke leven op den voorgrond treedt; hij is, meer dan zijn voorgangers, een leidende en vooral representatieve figuur, en bij officieele plechtigheden begint hij den Gouverneur-Generaal te overschaduwen. De inheemsche vorsten uit verschillende deelen van den Archipel richten hun brieven evenzeer tot hem als tot den Gouverneur-Generaal; meermalen zelfs tot Speelman alleen. De beantwoording dier brieven geschiedt dan

---

[1]) Groen is de kleur van den Koran. Het aanbieden dezer vlag is wellicht voor een gedeelte de aanleiding geweest tot de herhaaldelijk verkondigde bewering, dat de Bonische rijksvlag, waarop twee samengedrukte handen zijn afgebeeld, van Speelman afkomstig zou zijn. Deze meening is zeer afdoende weerlegd door de heeren Dr. L. de Vries en C. G. F. M. Le Roux. Zie het Tijdschrift van het Bataviaasch Genootschap 1930, blz. 205 e.v.

[2]) *Daghregister van Batavia, 1679*, blz. 302—304.

[3]) *Resolutiën G.-G. en Rade*. Zie ook het genoemde *Daghregister*, blz. 220.

Zilveren plaat, aan Speelman op zijn 52sten verjaardag aangeboden door zijn vrienden en vereerders te Batavia.

ook geregeld zoowel door de regeering „alsmede van den Heere Directeur-Generaal Cornelis Speelman particulier". [1]) Vreemde gezanten brengen niet slechts de regeering als college, maar ook Speelman persoonlijk welkomst- en afscheidsbezoeken. [2]) Voor een deel komt dit zeker op rekening van den zwakken gezondheidstoestand van Van Goens, die nog al eens raadszittingen moest verzuimen, en herhaaldelijk belangrijke bezigheden aan zijn Directeur-Generaal delegeerde, zooals de conferenties met de Bantamsche gezanten in 1680. [3]) Voor een ander deel moet het evenwel worden toegeschreven aan den diepen indruk, dien Speelman's krachtige persoonlijkheid maakte zoowel op den Europeaan als den Inlander. Terwijl men tot dusver op Batavia slechts twee openbare feestdagen per jaar had gekend, namelijk de herdenking van de stichting der stad op 30 Mei en de verjaardag van den Gouverneur-Generaal, maakt het *Daghregister* in 1680 voor het eerst officieel melding van den geboortedag van den Directeur-Generaal. Wij lezen daar op Zondag 3 Maart 1680: „Desen dagh is buyten den godsdienst niet byzonders voorgevallen, dan dat de verjaardagh van den Ed. Heer Directeur-Generaal Cornelis Speelman van zijn 52-jarigen ouderdom by meest alle gequalificeerde en principale der gemeente met geen cleene vrolijckheyt en vogt is geviert". [4]) Bij deze gelegenheid boden een aantal vrienden en vereerders den jarige een zilveren gedenkplaat aan [5]) die men hiernaast vindt afgebeeld, en waarop men leest:

Op De
Geluckige Veriaringe
Van D' ED. Heer
CORNELIS SPEELMAN
Directeur Generael Van Nederlants
India
Tredende Heden Den 3 Maert A° 1680 in Het
Drie En Vyftigste Jaers Des Ouderdoms

---

[1]) Zie o.a. *Daghregister 1680* blz. 236—237, 372, 637—638, 640, 679—682, 736, 793, 881, 841, 844, idem *1681*, blz. 3, 4, 14 etc.

[2]) Ibidem *1680*, blz. 446, *1681*, blz. 1, 2, etc.

[3]) Ibidem *1680*, blz. 248 e.v., 268—269, 277 e.v. etc. Zie ook beneden in den tekst.

[4]) *Daghregister van Batavia*, *1680*, blz. 95.

[5]) Thans nog in bezit der familie Speelman.

Grieken Kon op Helden Roemen
Roma op Haer Oorlogs Daan
Dogh Ick Kan Hollanders Noeme
Die Aen Haer Zi Mogen Staen
Speelman Komt Voor uit Getreden
Met Een Lauwer Crans Omt Hooft
Die Hi Met Veel Dapperheden
Heeft Den Macassaer Ontrooft
Aman Courat Moet Getuygen
Hoe Gy Hem Na 's Vaders Doot
Die Voor Een Rebel Most Buygen
Hebt Gehulpen uyt De Noot
Croon En Scepter Gingen Dwalen
Van Den Een In D' Ander Hant
Tot Ghy Puyck Der Admiralen
Sigh Vertoonde Op Het Lant
Nu Is Weer Den Tyt Verschenen
Want Het is Den Derden Maert
Dat Gelyck Wel Eer Voorhenen
Desen Grooten Man Veriaert
K Wensch Dat uwe Levens Uuren
Vol Van Heyl En Vroylyckheyt
Noch Een Reecks Van Iaren Dueren
En Hier Na De Saligheit.

— — —

Uitvoeriger nog dan de Daghregisterschrijver van 1680 is die van het volgende jaar. Hij teekent aan,[1]) dat Speelman „soo door de Heeren Raden van India en alle gequalificeerde ministers, borgeren en ingesetenen, en oock van al 't principale juffergestoet" werd gelukgewenscht, waarop hij allen dien middag en avond als gasten in zijn huis en tuin ontving, „na Zijn Ed's oude genereuse gewoonte . . soodat de meeste niet droogh nogh koel naar huys geraeckten. Godt de Heere wil dien heer noch veele jaeren tot beste van de Generale Compagnie en haere goede ingesetenen hier en alomme met gesontheyt, trouwe, liefde en vrede en voorspoet beeroonen".

Noch vóór, noch na Speelman vindt men dergelijke aanteekeningen in de Daghregisters, anders dan van den Gouverneur-Generaal

[1]) *Daghregister van Batavia, 1681*, blz. 156

Dat hij tegen den overigens niet gemakkelijken Van Goens was opgewassen, leeren de resolutiën van de Hooge Regeering, in 't bijzonder die, welke zijn genomen naar aanleiding van het conflict tusschen Rijckloff van Goens, den jongen, en den Raad van Indië. Van Goens junior, gouverneur van Ceilon en buitengewoon Raad van Indië, was door Heeren-XVII benoemd tot „Commissaris en Visitateur-Generaal over de subalterne comptoiren van India". Toen hij 15 Januari 1680 van Ceilon op Batavia aankwam, bleek al spoedig, dat hij weinig lust gevoelde dit commissarisschap op zich te nemen. Den 19den dier maand bracht Speelman de vraag ter sprake, of men hem wel zitting in Rade van Indië kon geven „ten aansien hy sy een soone van Zijn Edelheyt, den heere Gouverneur-Generaal". Een beslissing op deze vraag werd uitgesteld tot de volgende vergadering van den 22sten. Toen men dien dag de bespreking beginnen zou, vroeg Speelman aan den voorzitter, of deze het niet beter vond de vergadering te verlaten, nu men over zijn zoon zou spreken. Hoewel dit klaarblijkelijk niet in de bedoeling van Van Goens had gelegen, antwoordde hij „sulcx oock van sijn eygen inclinatie en intentie te sijn geweest". Daarop nam Speelman de leiding der vergadering over, en deze besloot, Van Goens junior wel zitting te verleenen, echter slechts met adviseerende stem, en mits hij zich tevens positief zou uitspreken over het al dan niet aanvaarden der commissie. Wat dit laatste betreft, trachtte evenwel de jonge Van Goens door allerlei voorwendsels en uitvluchten een beslissing uit te stellen, waartegen Speelman krachtig stelling nam. De verhouding werd zeer onaangenaam, doch de Raad van Indie behield, onder Speelman's leiding, de overhand op de beide heeren Van Goens. Bij de verdere besprekingen op de volgende dagen eischte Speelman nog tweemaal, dat de Gouverneur-Generaal de zaal verlaten zou; de laatste maal, op Zondag 28 Januari, weigerde Van Goens dit zonder meer te doen, en wenschte het in rondvraag gebracht te zien. Hij legde het leelijk af, want met algemeene stemmen verklaarde de Raad, dat hij moest heengaan.

Intusschen had Van Goens junior een schriftelijke uiteenzetting van zijn standpunt tot den Raad gericht, hier en daar op zeer vrijmoedigen toon gesteld. De meerderheid van den Raad protesteerde tegen vorm en inhoud van dit stuk; Speelman deed dit in geschrifte, en verklaarde o.m. in Van Goens' schriftuur te hebben aangetroffen „groote irreverentie . . . veele aanstotelijckheden, maer oocq diverse onwaarheeden". Op zijn voorstel ontzegde de Raad van Indie den

jongen Van Goens den toegang tot de vergaderingen, zoolang hij geen behoorlijke satisfactie had aangeboden [1])

Den 9den Februari kwam in Rade de noodzakelijkheid ter sprake van het zenden van een Superintendent naar de Molukken. Daar geen der leden van den Raad gemist kon worden, besloot men op voorstel van Speelman, den jongen Van Goens daartoe aan te wijzen, maar na veel geharrewar verklaarde deze, ook de nieuwe opdracht niet te willen aannemen. Het is begrijpelijk, dat dit de verstandhouding nog slechter maakte. Op den duur was deze toestand het onaangenaamst voor Van Goens junior, die, daar hij weigerde verontschuldiging aan te bieden, van de vergaderingen uitgesloten bleef. Toen nu den 16den April de benoeming van een commissaris naar de Westkust van Sumatra ter sprake kwam, verklaarde de Gouverneur-Generaal tot veler verrassing, dat zijn zoon zichzelf voor genoemde commissie aanbood. Klaarblijkelijk hoopte deze op die manier de wrijving weg te nemen, zonder zijn excuses aan te bieden. Maar onmiddellijk nam Speelman het woord; het kwam niet te pas, meende hij, dat de Gouverneur-Generaal hierbij zijn zoon in bespreking bracht, „alsoo Sijn Ed. vermeende, gemelte heer Rijckloff van Goens de jonge door het vorige dubbel weygeren syner opgelegde commissien nu andermael in dese of diergelycke occasien niet mogte versogt, nogh de voorgewende presentatie geaccepteert werden". De vergadering ging hiermede akkoord, en benoemde den landdrost van Batavia, Laurens Pit, den jongen, tot commissaris. Het conflict eindigde, toen den jongen Van Goens in de vergadering van 20 September op zijn verzoek werd toegestaan, te repatrieeren. Hij vertrok 27 November d.a.v. als admiraal der retourvloot. [2])

Ook bij andere regeeringszaken nam Speelman vaak het initiatief tegenover Van Goens, wanneer 's Compagnies belangen een grootere activiteit of vooral een vluggere afdoening vorderden. Toen tegen het eind van 1680 een ernstige achterstand in de „beschryving" der respectieve gewesten aan den dag kwam, diende hij den 15den October een belangrijke memorie in, waarbij hij een betere werkverdeeling

---

[1]) Heeren-XVII waren zeer ontstemd over deze beslissing, daar het college der Indische regeering het recht niet had een door hen benoemden Raad den toegang te weigeren. Zij voegden daar echter aan toe, dat het optreden van Van Goens junior ook bij hen veel afkeuring had gevonden, „en de klaghten door den Raet daarover gedaan, voor reghtmatigh wierden gehouden".

[2]) De jonge Van Goens keerde twee jaar later als ordinaris-Raad naar Indië terug, maar werd, ingevolge resolutie van Heeren-XVII d.d. 4 October 1685, buiten qualiteit en gage teruggeroepen. Hij overleed op de thuisreis.

der Raden van Indië aan de hand deed. Daar sommige leden geklaagd hadden, dat de hun ter beschrijving opgedragen gewesten zooveel meer tijd en werk eischten dan andere, stelde Speelman voor de gewesten in een aantal groepen te verdeelen, welker beschrijving niet elk permanent aan een bepaald lid zouden worden opgedragen, maar om de twee jaren moesten rouleeren, „presenterende Sijn Ed. synen dienst tot soodanige beschryvinge, als de vergaderinge hem uyt de bovenstaande repartitie believe toe te deelen." Verder adviseerde hij tot zending van commissarissen naar Bengalen, Ceilon en Malabar, waar niet alles in orde scheen te zijn. De vergadering nam zijn voorstellen niet slechts aan, maar betuigde bovendien haar bijzonderen dank aan Speelman „voor Sijn E. aanbiedinge, omme by indispositie off andere toevallen van eenige der heeren leden haar werk sonder onderscheyt voor zoo lange op sich te willen nemen".

Zoo ging het niet slechts met regeeringsaangelegenheden, maar evenzeer, indien er gestreden moest worden. De bekende opstand van den Ternataanschen koning Sibori, alias sultan-Amsterdam, nam in den loop van 1680 een ernstig karakter aan. In zijn vergadering van 21 Januari 1681 achtte de Raad van Indie het noodzakelijk, dat „een aansienlijck en gequalificeert hooft" daarheen zou gaan, om met krachtige hand den vrede te herstellen. De eerste, die zich daartoe aanbood, was de bijna 53 jarige Speelman, die er op aandrong, dat de Raad hem dispensatie zou verleenen van de ordre der heeren-meesters, dat de Directeur-Generaal steeds op Batavia aanwezig moest zijn. Op zijn voorbeeld stelden ook enkele andere leden zich daarna ter beschikking, doch bij meerderheid van stemmen werd besloten, „dese tafel te laten in sijn geheel, zoodanigh die present gevonden wert, ten aensien de occupatiën veele zijn". [1])

Algemeen verwachtte men in Indië, dat het niet lang meer zou duren, voor Speelman tot het Gouverneur-Generaalschap geroepen zou worden. Van Goens, steeds meer sukkelende, en korzelig, omdat ten slotte de Majores hem in zijn strijd met de overige leden der Hooge Regeering, aangaande de op Ceilon te volgen politiek, niet langer steunden, [2]) had al eenige malen dringend om ontslag verzocht. In hun brief van 29 October 1680 [3]) willigden Heeren-XVII dat verzoek in, er bijvoegende, dat zij hem wel gaarne nog eenigen tijd

---

1) *Resolutien van Gouverneur-Generaal en Rade*, d.d. 21 Januari 1681.
2) Zie voor deze kwestie *Pieter van Dam's Beschryvinge*, II, II, blz. XI-XIV.
3) Gedeeltelijk afgedrukt in het *Daghregister van Batavia*, 1681, blz 695—696

in functie hadden gezien, „als ons daarin doorgaans genoegen gegeven hebbende". Dit klinkt niet bepaald enthousiast ten opzichte van den man, die lange jaren persona grata bij de Bewindhebbers was geweest en de Compagnie ongewoon groote diensten had bewezen, maar het koppig volhouden aan zijn verkeerd gebleken politiek jegens Radja Singha was daarvan de oorzaak. Hem werd nu opgedragen zijn hooge ambt „over te geven en te stellen in handen van den Directeur-Generael Cornelis Speelman, die wy by desen tot Gouverneur-Generaael in desselfs plaetse aanstellen en promoveren, en dat op het ordinaris tractement, rantsoenen als anders, daartoe staande, dewelcke bygevolge den eedt, daartoe zijnde, in handen van den tegenwoordigen Generaal alvooren sal hebben aff te leggen, hoopende en biddende, dat Godt almagtigh Zijn E. met alle nodige gaven, die tot dat aansienelijck en niet min swaarwigtigh ampt werden vereyscht, en insonderheyt van vigilantie, dapperheyt en cloeckmoedigheyt, gelieve te begenadigen; oock dat Zijn Ed. in alle neerstigheyt, getrouwigheyt en ordentelijckheyt wel voorgaande, de andere, die onder hem gestelt zijn, wel mogen volgen, en waarop wy ons oock volcomentlijck sullen verlaten".[1])

Den 9e Juni 1681 kwam deze missive op Batavia aan,[2]) en in Rade van Indië werd Speelman met de hem ten deel gevallen onderscheiding gelukgewenscht. Petronella Wonderaer mocht dit niet meer beleven. Sedert de vrijwillige scheiding van 1673 had zij steeds teruggetrokken geleefd op haar buitenhuis Wonderwel, waar zij den 30e December 1680, „seer swack en sieckelijck sijnde", haar testament teekende.[3]) Zij noemt zich daarin „huysvrouw van d' Hr. Cornelis Speelman, directeur-generael en eerste raedt van India, mitsgaders admirael ter zee etc". Aan een nichtje, Henriette Proelius, gehuwd met schipper Leendert Rycke, die de laatste jaren bij haar had ingewoond en haar in haar ziekte had verpleegd, legateerde zij 1000 rijksdaalders en een slavin; nog eenige andere personen en instellingen werden bedacht, en een aantal slaven geëmancipeerd, waarna testatrice tot erfgenaam van alle overige bezittingen aanwees „mynen welgedachten E. heer ende man, Cornelis Speelman, behoudens dat Sijn

---

1) PIETER VAN DAM zegt in zijn *Beschryvinge*, derde boeck, 4e capittel, dat Speelman „na het generaelschap seer hakende, die bedieninge aan d'heer Van Goens soo dwers en daaraf soo afkeerigh heeft gemaeckt, de klem ondertusschen door overgekomen swackheden mede quint geraeckt sijnde, dat hij sijn demissie heeft versoght".

2) *Daghregister van Batavia, 1681*, blz. 328.

3) Zie hierachter onder de Bijlagen, no. VI.

Ed. schuldigh sal zijn uyt te keren aen haer[1]) beyder respective soon, Joan Speelman, een somma van vijftigh duysent rijksdaelders, te synen mondigen dage, off wanneer hy ten vergenoegen en met goetwillige absoluyte licentie van sijn heer vader, met een gelijck portuyr naer sijn staet en conditie in huwelijck sal zijn getreden, en zijn vader hem met-een bequaem achten en oordeelen sal, dese capitale somme.... te connen regeren". De beslissing daarover stond geheel aan den vader Misdraagt de zoon zich, of huwt hij tegen zijns vaders zin, dan „ontmaakt" zij hem het genoemde bedrag, en krijgt hij niet meer dan 20 000 rijksdaalders, „in voldoeninge van zijn legitime portie, na scherpheyt van rechten". Mocht de zoon intusschen reeds zijn overleden, dan treden in diens plaats de vijf kinderen van Speelmans zuster Maritgen, waarvan drie uit haar eerste en twee uit haar tweede huwelijk.

Al dadelijk zij hier opgemerkt, dat Speelman, die op verzoek van zijn vrouw haar testament had geapprobeerd, „niettegenstaende de gedisponeerde vijftigh duysent rijcxdaelders aen onsen soone verre excedeert de genoemde legitime", na haar dood het genoemde bedrag op de Weeskamer te Batavia deponeerde, maar noch de hoofdsom, noch de rente aan zijn zoon uitkeerde, vermoedelijk wegens diens wilde leven als Leidsch student. Na Speelman's dood in 1684 stond dit geld nog steeds bij de Weeskamer, maar toen bleek tevens, dat hij, tegen den zin van zijn vrouws laatsten wil, de daarop gevallen renten er niet had doen bijschrijven, maar die ten eigen bate had geind.

Nog ruim drie maanden worstelde Petronella Wonderaer met den dood: zij werd de laatste weken verpleegd ten huize van den Raad van Indië Jacob Cops, die tot de vrienden van Speelman en zijn vrouw behoorde.[2]) Daar overleed zij den 2den April 1681 in den ouderdom van 43 jaar. Het overlijdensbericht in het Bataviasche Daghregister noemt haar „gewesen gemalinne van de Edle Heer Directeur-Generael Cornelis Speelman", maar de beschrijving harer begrafenis in hetzelfde register spreekt van „huysvrouwe" Die begrafenis had plaats in den vooravond van den 3den April, en wel met alle statie, welke de echtgenoote van den op één na hoogsten dienaar der Compagnie toekwam.[3]) In den zeer langen stoet bevonden zich ook de op Batavia aanwezige Ternataansche en andere in-

---

1) Lees: ons.
2) Zie ook DE HAAN, *Priangan I*, personalia, blz. 23—24.
3) Zie het *Daghregister van Batavia, 1681*, blz. 220—223.

heemsche prinsen, alsmede de geheele Hooge Regeering, behalve de Gouverneur-Generaal en de Raad van Indie Bort, die wegens ziekte absent waren. Achter den officieelen stoet volgde nog „een confluentie van groote menichte menschen uyt allerhande slagh, soodat selfs de straten daermede, en met de toesienders, vol en bedect waeren, werdende binnenshuys de uytvaert van 't lijck beklaagt door een groot aantal aanzienlycke juffrouwen, soo mevrouw Generaals, de huysvrouwen der heeren Raden en alle voornaeme bekende vrundinnen ...". De bijzetting geschiedde in de groote kerk „by haer vaeder, moeder en twee kinderen, binnen Zijn Ed^s eygen kelder". Na afloop der plechtigheid had de gebruikelijke tractatie plaats in het „treurhuys", tot ieder tegen 9 uur huiswaarts ging, „naedat elck voor 't zyne de behoorlycke condoleance aan den Ed. heer Speelman over zijn voorschreven verlies hadde afgelegt".

Eerst tegen het einde van het jaar legde Van Goens zijn waardigheid neer. Hij had er, wegens zijn toenemende zwakheid, op aangedrongen, dat de eerst-thuisvarende schepen van dat seizoen zoo spoedig mogelijk zouden vertrekken, en dit geschiedde dan ook ongeveer een maand eerder, dan gewoonlijk. Den 20sten November gaf Speelman in zijn „thuyn" een klinkend afscheidsfeest. Er waren bijna 200 gasten, „buyten den ommeswier van het gevolgh en dienaren etc^a, dat vry veel en rusieus was; dewelcke dan tesamen in zedige vrolijckheyt den tijt tot diep in de nanagt doorgebragt en sigh wat vermaackt hebbende, soo keerde een yder weder na zijn woninge en ruste; dogh de heer Generael van Goens was daar niet verscheenen, hoewel egter te voren belooft hadde, tenminsten voor een korten tijt sich daar met zyne presentie te sullen laten vinden". [1])

Vijf dagen later, den 25sten, had de plechtige overdracht van het opperbewind plaats, gevolgd door de publicke authorisatie van den nieuwen Gouverneur-Generaal, en besloten met het statige uitgeleide van zijn voorganger. [2]) 's Morgens al vroeg werden de trommels geroerd en trokken alle militairen en schutters naar het kasteel, in totaal 16 compagnieen. Zij werden gevolgd door de voltallige collegien van den Raad van Justitie en de Schepenbank, wier secretarissen de zegels droegen, terwijl de boden de roede met zich voerden. Tal van andere colleges, als Weesmeesteren, Boedelmeesteren, Kerkeraad etc. volgden, alsook de aanwezige inheemsche vorsten en gezan-

---

[1]) Ibidem blz. 673.
[2]) Ibidem blz. 688—706.

ten, vertegenwoordigers der verschillende categorieën ambtenaren en van de burgerij. Te 9 uur meldden de Raden van Indië zich bij Van Goens, die hun verzocht, den nieuwen opperbestuurder uit zijn woning te willen afhalen. Dit duurde vrij lang, daar Speelman de heeren wachtte met een duplicaat ontbijt en een roemer wijns Eindelijk op het kasteel gekomen, trad men de groote raadzaal binnen, waar Speelman, nadat de secretaris den benoemingsbrief en het eedsformulier had voorgelezen, in handen van Van Goens den eed aflegde, en daarna het geheim-zegel ontving, met de zegels der collegiën van justitie. Vervolgens naar buiten op de versierde pui getreden zijnde, werden hier de officieele stukken nog eens voorgelezen, waarna Van Goens in het openbaar zijn waardigheid overdroeg. Nu nam Speelman het woord, en vroeg „met een aenmoedigende redencavelinge" aan het verzamelde volk, of zij bereid waren hem te erkennen en te gehoorzamen, „'t welcq met een algemeyne toegalminge geaccepteert en van „jaa" geantwoort wesende", liet hij den secretaris den eed voorlezen, dien de menigte „door het naspreeken van de daarby gevoegde cragtwoorden" bezwoer. Van Goens was de eerste, die Speelman nu gelukwenschte, en hem daarbij de sleutels van het kasteel en de stadspoorten overhandigde. Vervolgens begaf Van Goens zich naar zijn particuliere vertrekken, terwijl de overige leden der Hooge Regeering naar de raadzaal terugkeerden, waar Speelman voor het eerst in den generaalsstoel plaats nam. Nadat de leden van den Raad hem hadden gelukgewenscht, droeg hij het ambt van Directeur-Generaal over aan Balthazar Bort, en nam vervolgens alle Raadsleden een nieuwen eed af. Achtereenvolgens kwamen nu binnen de aanvoerder van 's Compagnies troepen, de majoor Isaäc de St. Martin, en alle officieele colleges en lichamen, om eveneens hun eed te hernieuwen.

Hiermede was de installatie afgeloopen, en nu begaven alle aanwezigen zich naar de generaalswoning, waar zich tijdens de plechtigheid het geheele „vrouwengetimmer" had verzameld, en „alwaer doen met corte swieren een frissen roemer op de algemeyne welstandt van zaacken en de behouden reyse van den heer Generaal van Goens in 't ronde wierd gedronken" In een aangrenzende kamer stonden de tafels gedekt, waaraan velen zich „begonden te ontnugteren". Zoo naderde het uur van vertrek, en Van Goens met „mevrouwe zijn beminde" begonnen afscheid te nemen Speelman geleidde hen tot onder aan de trap voor de generaalswoning, terwijl de overige dames en heeren zich tusschen twee rijen militairen naar de Waterpoort

begaven. Daar lagen een aantal statievaartuigen, z.g. orembaaien, gereed, waarmede men, onder het gebulder der kanonnen, naar de retourvloot op de reede roeide. Op het admiraalsschip werden nog eens voor het laatst de handen gedrukt, „nadat een yder wat genuttigt en met het drincken van verscheyde gesontheden matiglijck ververscht hadde". Ondertusschen had Speelman met enkele achtergeblevenen de officieren der nog steeds op het kasteelplein staande compagnieen genoodigd aan een wel opgedischte tafel, waar duchtig gegeten en gedronken werd, zoodat er al spoedig „een generale vreugde en genoegen vermerckt wierd". Toen mochten de militairen afmarcheeren, waarbij elke compagnie als zij de „paye" passeerde, een charge loste. De beide voornaamste officieren, De St. Martin en Tack, stonden daarbij naast Speelman, en mochten hun mannen niet volgen, dan nadat ze nog een roemer „op de goede successie van desen dagh" hadden gedronken. Het was nu drie uur geworden, en Speelman begaf zich, van enkele heeren en joffers vergezeld, naar zijn oude woning, waar men den tijd in vroolijkheid doorbracht, totdat tegen 6 uur alle autoriteiten terugkeerden, die Van Goens uitgeleide hadden gedaan. Zij kwamen mondeling verslag uitbrengen van de wijze, waarop het vertrek geschied was. Klaarblijkelijk had dit rapport hen weer dorstig gemaakt, want wederom werden ververschingen ronddediend, waarna eindelijk ieder huiswaarts keerde, „zijnde alsoo desen dagh met verheuginge geluckig en sonder ongeluck in alle die ruste ten eynde gebragt".

Speelman's Wapen als Gouverneur-Generaal.

VII. Gouverneur-Generaal, 1681 tot 1684.

Zoo had dan Speelman het hoogste ambt aanvaard, dat door een dienaar der Compagnie bereikt kon worden, een ambt, dat zeker eervol was, doch dat ook veel inspanning vergde, en een groote verantwoordelijkheid met zich bracht. Hij heeft het maar kort bekleed: iets meer dan twee jaar, en die korte termijn heeft den grooten roem, dien hij in vroegere functies verworven had, niet kunnen bevestigen of uitbreiden; integendeel! Hij, die steeds zijn omgeving beheerscht had, die reeds in ondergeschikte positie meermalen op eigen initiatief had gehandeld, nam als Gouverneur-Generaal vaak beslissingen, zonder den Raad van Indië er in te kennen. En de leden van dien Raad durfden niet dan op het allerlaatst, en toen nog langs een omweg, protesteeren In de laatste maanden van zijn leven toonde hij een zekere onverschilligheid voor de zaken der Compagnie, wellicht het gevolg van de ziekte, die hem ten grave zou brengen, en die zeker is verergerd door zijn weinig sobere levenswijze. Eerst tijdens zijn ziekte en na zijn dood kwamen een aantal klachten tegen zijn beleid tot uiting, zoo van zijn medeleden in den Raad van Indië, als van de Heeren-XVII. Wij zullen die in het volgende hoofdstuk bespreken, doch willen er hier al vast op wijzen, dat de tekortkomingen tijdens het Generaalschap, die wij geenszins ontkennen, voor een belangrijk deel worden goedgemaakt door het groote resultaat, dat hij in dezelfde periode te bereiken wist. Immers, was Bantam in de laatste jaren de voornaamste en zeer gevreesde vijand van de Compagnie geweest, het is Speelman gedurende zijn opperbewind gelukt, dit rijk tot een afhankelijkheid van de Compagnie te brengen, die het in wezen tot een vazalstaat van deze maakte.

Wat Speelman's persoonlijk gezag betreft, is er wellicht nimmer een Gouverneur-Generaal geweest, om wiens steun en medewerking ieder zich zoozeer beijverde, en wiens naam in de inheemsche wereld een zoo geduchten klank had, veroorzaakt niet slechts door oorlogssuccessen, maar evenzeer door zijn streng, doch eerlijk en redelijk optreden

Was het een omen, dat op den eersten dag van zijn daadwerkelijk bewind tot uiting kwam? Den 1sten December was hij eindelijk verhuisd naar de officieele generaalswoning binnen het kasteel, „en

desen nacht aldaar voor d'eerste maal geslapen hebbende, is onverwagt van een felle koorts en graveelsieckte aangetast geworden". [1] Wel was de aanval niet van langen duur, en kon hij den 8^{en} de Bantamsche gezanten ontvangen, die hem namens den jongen koning geschenken en gelukwenschen kwamen aanbieden, [2] doch hij zou zich periodiek herhalen.

Wij noemden daar den jongen koning van Bantam. In dit rijk heerschte sedert 1651 sultan Aboel'l Fatah, spoedig algemeen bekend als sultan Ageng Tirtajasa. [3] Hij was een man met groote aspiraties, heerschzuchtig en doortastend, daarbij een strenggeloovig Islamiet. Gedurende zijn geheele regeering was zijn voornaamste streven er op gericht, Bantam de belangrijke handelspositie te hergeven, die het in de 16^{e} eeuw in den Archipel had ingenomen. Hierin ligt de verklaring opgesloten, waarom hij den toenemenden bloei van het nabijgelegen Batavia, de hoofdplaats der „ongeloovige" Hollanders, met leede oogen aanzag. De Engelschen, die nog steeds een loge te Bantam hadden, lieten niet na, deze gevoelens aan te wakkeren. Herhaaldelijk kwam het dan ook tusschen Ageng en de Compagnie tot vijandelijkheden, en zelfs in perioden van officieelen vrede ondervond men in de Bataviasche ommelanden en op de reede veel overlast van benden stroopende Bantammers. Hiervóór zagen wij reeds, dat zoowel de Makassaarsche sultan als Taroeno Djojo in hun strijd tegen de Compagnie niet tevergeefs naar steun van Bantam hadden uitgezien, en hoe de regeering te Batavia zich genoodzaakt zag, de hulp van Aroe Palakka en zijn Boniers in te roepen. Dit alles had den voortvarenden Speelman er reeds eenige malen toe gebracht den wensch uit te spreken, Bantam „tot devotie" te mogen brengen, en hij smaakte het genoegen, dit gedurende den tijd van zijn opperbestuur te mogen doen.

Naar Bantamsche traditie had Ageng zijn oudsten zoon, Aboe'l Kahar, toen deze tot meerderjarigheid was gekomen, zeker aandeel in het bestuur gegeven. In Augustus 1674 trok Kahar ter bedevaart naar Mekka, tengevolge waarvan hij sedert meestal sultan Hadji genoemd wordt. Na zijn terugkeer bemerkte hij al spoedig, dat zijn

---

[1] *Daghregister van Batavia, 1681*, blz. 723.

[2] Ibidem blz. 733 en volgende.

[3] Ageng beteekent „de groote", Tirtajasa was de naam van de versterkte residentie, welke hij zich nabij Pontang door een Nederlandschen renegaat had laten bouwen. Zie voor hem ook DE JONGE, *Opkomst* VI en VII passim, vooral VII, blz. CXIII e.v. Vergelijk ook ONNO ZWIER VAN HAREN's treurspel, *Agon, sultan van Bantam*.

vader hem de opvolging wenschte te onthouden ten voordeele van een jongeren broeder, Pangéran Poerbaja, gehuwd met de dochter van den invloedrijken en militanten rijksbestuurder. Sedert heerschte tusschen Ageng en Hadji tweedracht, wat de Compagnie niet ongaarne zag. Zij hield zich, zoo lang de strijd tegen Taroeno Djojo duurde, openlijk neutraal, maar trad in 't geheim in onderhandeling met Hadji.

Toen in 1680 de Compagnie de sultans van Cheribon onder haar bescherming wilde nemen, eischte Ageng de erkenning van Bantam's opperhoogheid over de Cheribonsche landen, en in verband daarmede ontzegde hij den Hollanders alle recht tot bemoeienis met die streken. De regeering te Batavia beriep zich op haar verbond met den Soesoehoenan, die beter gefundeerde aanspraken op Cheribon bezat, en zij wenschte den Bantamschen eisch niet in te willigen. Eind April verklaarde daarop de oude sultan den oorlog aan de Compagnie, doch weinige dagen later, den 1sten Mei 1680, had in den kraton te Bantam een paleisrevolutie plaats, waarvan de bijzonderheden nimmer zijn uitgelekt, maar die tot resultaat had, dat Ageng afstand deed ten behoeve van zijn oudsten zoon, Hadji. Deze benoemde aanstonds een meer vredelievenden rijksbestuurder, liet allerwegen bekend maken, dat het op doodstraf verboden was de Hollanders te molesteeren of te berooven, en zond twee voorname gezanten met een schitterend gevolg naar Batavia, om vredesbesprekingen te houden. Van de zijde der Compagnie werden deze onderhandelingen gevoerd door Speelman, toen nog Directeur-Generaal, en Johannes Camphuys. Uitgaande van het standpunt, dat de Compagnie de aangevallen en verongelijkte partij was geweest in de talrijke conflicten, stelden dezen zóó hooge eischen,[1]) dat de Bantamsche ambassadeurs daar niet op konden ingaan. Ook toen vervolgens een Nederlandsche deputatie naar Bantam vertrok,[2]) kon deze niets meer bereiken, dan dat de jonge vorst de verwachting uitsprak, dat men het later wel eens zou worden, indien, zooals hij vurig hoopte, men van beide zijden alles zou doen om vijandelijkheden te voorkomen, en zich als vrienden en goede buren gedragen. Dit geschiedde inderdaad, en gedurende de rest van 1680 en 1681 leefde men in vrede en vriendschap; den 7den December van laatstgenoemd jaar kwamen gezanten van

---

[1]) Zie De Jonge, *Opkomst* VII, blz. 342 e.v.; *Daghregister van Batavia, 1680*, blz. 214 e.v.

[2]) De Jonge VII, blz. 353 e.v., *Daghregister, 1680*, blz. 358 e.v.

Hadji naar Batavia, om Speelman geluk te wenschen met zijn optreden als Gouverneur-Generaal.

Het laat zich begrijpen, dat deze goede verstandhouding met de Nederlanders den ouden sultan een doorn in het oog was, en op Tirtajasa verzamelde hij geleidelijk een sterke anti-Hollandsche partij om zich heen. Deze aanhang bestond niet slechts uit Bantammers, maar ook uit een aantal onverzoenlijke Makassaren, en van de Sumatraansche kust geweken Maleiers. De Makassaarsche opperpriester Sheik Joesoef behoorde er tot de meest fanatieke elementen. De in dezen kring heerschende stemming werd aangewakkerd door de Europeesche concurrenten, Engelschen, Franschen, Denen en Portugeezen, die, sedert de contracten tusschen de Compagnie en Mataram, geen andere haven op Java meer konden aandoen dan Bantam.

Tegen het einde van 1681 begonnen zich reeds de voorteekenen van een naderend conflict te vertoonen. De Lampongs, tot Bantam behoorende, weigerden Hadji langer als heer te erkennen, en riepen Ageng weer tot sultan uit. Weldra volgden een aantal Bantamsche districten dit voorbeeld, en in het begin van 1682 begreep Hadji, dat hij krachtig moest optreden, wilde hij zijn gezag handhaven. De door hem naar de oproerige districten afgezonden troepen sloten zich evenwel bij de tegenpartij aan, en nu nam Ageng openlijk de leiding op zich in den strijd tegen zijn zoon. Deze werd in zijn kraton ingesloten en zag de omliggende stad in vlammen opgaan. In zijn nood zond hij een kort briefje naar de regeering te Batavia, luidende als volgt [1]: „Desen brief is van Paducca Sry Sultan Abdul Kahar Aboen Nazar aan den Capiteyn Moor [2] en aan alle Raden van India. Ick versoecke in aller haast hulpe, ick heb geene persoonen, die ick vertrouwen kan; komt aan de boom en aan mijn Casteel; laet dit niet nae, komt haastigh." Tegelijk met dit briefje kwam 1 Maart 1682 bericht op Batavia, dat eenige Nederlandsche scheepjes door Bantammers waren afgeloopen [3]. Aanstonds riep Speelman den Raad van Indie bijeen, die op zijn voorstel besloot, onmiddellijk een gewapende macht derwaarts te zenden, „zonder naar het antwoort van

[1] Men vindt dit briefje in de officieele vertaling in het *Dagh-Register van Batavia 1682*, blz. 210. Volgens De Jonge VII, bl. CLIX–CLX was het geschreven door 's vorsten eerste vrouw.

[2] Titel van den Gouverneur-Generaal, verbastering van het Portugeesche capitano major.

[3] Zie het genoemde *Daghregister* t.a.p.

den ouden Coning te wachten, om dese schoone occasie niet te verwaarloosen".

Inderdaad, wel was de occasie schoon, doch Speelman was diplomatiek genoeg, om officieel te laten mededeelen, dat het den Nederlanders slechts te doen was, zich „tot mediateurs tusschen vader en zoone te presenteren"; de gewapende macht der Compagnie had alleen ten doel den jongen vorst, en tevens 's Compagnies loge, te beschermen, zonder aanvallend tegen Ageng op te treden. Deze schijn kon evenwel niet lang bewaard blijven, en spoedig was men in een openlijken oorlog gewikkeld. Het was wederom Speelman, die aandrong op een krachtige doorvoering der politiek, die ook in Mataram tot succes had gevoerd: het binnenland intrekken en den vijand onvermoeid vervolgen. Daar Speelman zelf aan den daadwerkelijken strijd niet deelnam, willen wij hier geen overzicht van dien oorlog geven,[1] maar volstaan met vermelding van het eindresultaat. Bij het vredesverdrag van 17 April 1684[2] kreeg de Compagnie zeer belangrijke voordeelen, waarvan zonder twijfel als het voornaamste gelden moet het algeheele handelsmonopolie in Bantam en de Lampongs. Ten gevolge daarvan mochten geen andere Europeesche kooplieden daar weer verschijnen en moesten ook de Engelschen hun loge opbreken en Bantam verlaten.[3]

Speelman heeft dit eindverdrag niet meer beleefd, doch het te Bantam opgerichte Nederlandsche kasteel werd te zijner gedachtenis Speelwijk gedoopt.

Toen hij het opperbewind aanvaardde, was Speelman ruim 36 jaren onafgebroken in Indie werkzaam geweest, en vele dier jaren hadden van hem groote geestelijke en lichamelijke inspanning geëischt. De physiek zwakken gingen in den Compagniestijd al heel gauw ten onder; slechts zij, die een kerngezonde constitutie bezaten, hielden het eenige tientallen jaren vol. Tot deze laatsten behoorde

---

[1] Zie voor den oorlog met Bantam het *Dagh-register te Batavia, 1682* passim; De Jonge, *Opkomst* VII, passim, Valentijn IV, I, blz. 221—226, Mr. Leon *De onderwerping van Bantam*, Indische Gids 1901. Frik of Frikius, die den oorlog meemaakte, vertelt tal van byzonderheden in hoofdstuk IV van zijn *Aanmerckelycke Reysen naar en door Oost-Indien*, hij is echter als historicus onbetrouwbaar.

[2] Het vredescontract bij De Jonge VII, blz. 394 e.v. en in *Corpus Diplomaticum* III, blz. 336 e.v.

[3] Dit heeft aanleiding gegeven tot heftige protesten van Engelsche zijde; ten slotte vestigden de Engelschen zich op Benkoelen. Zie ook Stapel, *Pieter van Dam's Beschryvinge*, II, I, blz. 277—280.

ongetwijfeld Speelman, doch ook zijn krachtig gestel begon ten slotte de gevolgen te ondervinden van klimaat en levenswijze. Vele nachten had hij achter de schrijftafel doorgewerkt, daarvan getuigen de talrijke gedegen memorien en rapporten, in soms ongelooflijk korten tijd opgesteld.[1]) Vele nachten ook had hij te velde doorgebracht in schansen of loopgraven, onder hygienisch allerellendigste omstandigheden. Maar eveneens vele nachten had hij lustig feestgevierd bij kroes en kan, zonder dat hem dit belet had den anderen morgen tijdig weer geestelijk-frisch aan den arbeid te gaan. Het kon niet anders, of zulk een levenswijze onder een tropisch klimaat moest zich op het einde wreken, te meer waar ook het ontbreken van een geregeld huiselijk leven onder leiding van een zorgzame huisvrouw een ongunstigen invloed op zijn gestel moet hebben uitgeoefend. In 1673 had zijn echtgenoote de gemeenschappelijke woning verlaten; zijn eenig overgebleven zoon was al jaren te voren naar het vaderland vertrokken, en zoo leefde hij als een oud-Indisch celibatair, wiens huishouding gedreven werd door slaven en slavinnen, onder toezicht van een meirinho of een maja da casa.[2]) Het kan ons dan ook niet verwonderen, als wij reeds kort na de aanvaarding van het opperbewind een zekere moeheid meenen te bespeuren, een verlangen naar het oude frissche land aan de oevers van Noordzee en Maas. Den 19^en^ Maart 1683 zond hij met de Raden van Indie een generale missive naar Heeren-XVII, niet minder dan 721 dubbele folio's tellende.[3]) Hij bedankt daarin de bewindhebbers der Kamer Amsterdam voor de „aangename en delicate provisien", welke zij hem als een bewijs hunner gunst met verschillende schepen hebben toegezonden; hij zal voortgaan de Compagnie ijverig en getrouw te dienen. Dan volgt de zinsnede:[4]) „Dog, gelijck Zijn E. nu al 38 jaren agter malkanderen sonder eenige intermissie de E. Compagnie en UEd. met een opregt hertelycke liefde en getrouwigheyt gedient heeft, en altoos gepoogd zijn talent voor den welstant van de Compagnie en syne meesters in alle onderdanige gehoorsaemheyt op woecker uyt te zetten, zijnde zodanig uyt een jongeling van XVII jaren gekomen tot een ouderdom van 55 jaren, soo verhoopt Zijn

[1]) Zie ook wat Valentijn zegt in zijn meergenoemd werk IV, I, *Zaaken d. Opper-landvoogden* blz. 311.

[2]) Portugeesche titels voor den opzichter en de opzichteres der slaven. Na zijn optreden als Gouverneur-Generaal stond zijn huishouding onder de leiding van een Europeeschen hofmeester.

[3]) *Overgecomen brieven 1683*, 1e boeck, folio 1—721.

[4]) Ibidem, folio 718.

E. UEd^t^ niet te sullen misdoen, dat hy, door UEd^t^ bysondere gunste nu soo onlanx tot dese hooge chergie van Gouverneur-Generael over Nederlands India beroepen en geadvanceert wesende, sig de vrymoedigheyt derve aanmatigen, UEd Hoog Agtbare op het hertelijckste te versoecken, ten eynde hy tegen den jare 1685 zyne verlossinge erlangen en een gratieuse licentie verkrygen mogte, om nae verloop van zoo grooten tijt eens weder naer het vaderland te mogen keren. Want hy alsdan by leven UEd^t^ in dese honorabele chergie al 4 jaren gedient sal hebben, en derhalven met de uytterste danckbaarheyt zijn demissie van UEd^t^ waarde hand ontfangen zal".

Wij zien hieruit, dat Speelman, na zijn hooge ambt slechts ruim een jaar vervuld te hebben, reeds ontslag aanvraagt. Hij doet dit tegen 1685, omdat het van oudsher de gewoonte was, dat een Gouverneur-Generaal, behoudens ernstige ziekte, minstens vier jaar in functie bleef. Maar hij wilde dan ook geen dag langer blijven. Heeren-XVII beantwoordden dit schrijven op voor Speelman vleiende wijze. In hun missive van 27 Maart 1684 — Speelman was toen reeds overleden, maar dit was hun nog niet bekend — spreken zij de hoop uit, dat hij nog wat blijven zal. Zij verklaren, dat zijn diensten hun zeer aangenaam zijn geweest, dat zij hem daarvoor bedanken „en dat wy dienvolgende de continuatie daarvan seer geern sullen sien en vernemen, hopende dat Godt almachtigh UE. sal blyven begenadigen met alle lichamelycke craghten en gesontheyt, mitsgaders soodanige requisiten, als tot het waarnemen van dat swaerwigtigh ampt nodigh sijn".

Wij zeiden reeds, dat Speelman dien brief niet meer lezen zou: zijn einde kwam vrij onverwacht. In de laatste maanden van 1683 moest hij wel af en toe de vergaderingen van den Raad van Indië wegens ongesteldheid verzuimen, doch hij teekende nog persoonlijk op 3 Januari 1684 de generale missive van 31 December van het afgeloopen jaar [1]). De voor het vaderland bestemde fluitschepen, welke dezen brief aan boord hadden, moesten wegens ruw weer en tegenwind eenige dagen in Straat Sunda voor anker blijven liggen. Hadden wij dit geweten, zoo schrijven de Raden van Indie den 19^den^ Februari d. a. v., dan hadden wij gelegenheid gehad „Uw Hoog Ed^tes^ nogh door een kleen nachriefjen met deselve fluyten te communi-

[1]) Deze brief is gedateerd 31 December 1683, maar in margine staat: „In 't casteel van Uw.Ed tot Batavia, desen laatsten December 1683, dog wij zijn heden den 3 January A° 1684". Speelmans handteekening is veel minder fraai en krachtig dan gewoonlijk.

ceeren de dagelijcx toenemende swack- en kranckheyt der heeren Gouverneur-Generaal Cornelis Speelman en Directeur-Generaal Balthasar Bort, van dewelcke wy Uw HoogEd.s nu by desen moeten bekent maacken, hoe dat het sy geweest de aanbiddelycke wille van den almaghtigen Godt, Haar Ed.s beyde op éénen dagh namentlijck den 11e der voorleden maand January, des avonts tusschen ses en negen uuren, uyt dese weredt te roepen en tot sigh in syne eeuwige vreugde en heerlykheyt op te neemen" [1]).

Speelman's oude kwaal, graveel of lendensteen, zooals men het soms helsche lijden aan niergruis noemde, was met steeds korter tusschenpoozen teruggekeerd, terwijl daarnaast ook in ernstige mate waterzucht optrad, de ziekte, die wijst op een aandoening van de lever, en dikwijls het gevolg is van te rijkelijk alcoholgebruik. Het ligt voor de hand, dat hij onder deze omstandigheden den laatsten tijd niet veel belangstelling meer had voor zakelijke besognes. Na 21 December 1683 woonde hij de vergaderingen van den Raad van Indie niet meer bij; zijn laatste ambtsdaad was het teekenen der generale missive op 3 Januari. Maar reeds op Nieuwjaarsdag had hij de gebruikelijke gelukwenschen niet meer persoonlijk in ontvangst kunnen nemen. Op dien dag [2]) kwamen alle Raden van Indie in de generaalswoning bijeen, behalve Bort, die eveneens ernstig ziek was. Ook verschenen, naar oud gebruik, de verschillende colleges en een aantal „gequalificeerde ministers", alsmede eenige inheemsche autoriteiten, onder welke de sultan van Ternate en de eerste Bantamsche ambassadeur, Pangéran Aria Dipa Ningrat. Daar Speelman hen, „mits groote onpasselijkheyt" niet meer te woord kon staan, werden de officieele gelukwenschen in ontvangst genomen door de beide oudste Raden van Indie, Anthony Hurdt en Willem van Outhoorn, die daartoe recipieerden in de „gouldeere camer". Men vermoedde algemeen, dat de toestand van den Gouverneur-Generaal ernstig was, doch velen hadden hoop, dat de van nature zoo krachtige man er weer bovenop zou komen. De volgende dagen brachten evenwel een langzame achteruitgang. Den 5e liet Speelman, „sieck synde doch gaende ende staende", [3]) door notaris David Dispontijn een stuk

---

[1]) Volgens het *Dagh-register* overleed Speelman „tusschen d' klock half seven en seven uyren". Zie beneden.

[2]) Het volgende is ook ontleend aan het *Dagh-register* [illegible], manuscript op het Landsarchief te Batavia.

[3]) Zie de op dien dag door notaris Dispontijn opgemaakte *Procuratie*, Bijlage VII hierachter.

opmaken, dat in het Compagniesarchief is opgenomen in den testamentenbundel, hoewel het in wezen geen testament is [1]. Het draagt den titel „Testament, segge procuratie", en is niet anders dan een omstandige omschrijving van de wijze, waarop na zijn overlijden de boedel zal moeten worden beheerd. Speelman benoemt daarin tot executeurs zijn vrienden Balthasar Bort en Mr Jacob van Dam, secretaris der Hooge Regeering; verder den ontvanger-generaal Johan Parve, den veelzijdigen Dr Andries Cleyer, medicus, lid van den Raad van Justitie en laatstelijk opperhoofd van den handel in Japan, eveneens een intiem vriend van Speelman; den oud vice-president van Schepenen Cornelis Swart; den weesmeester Jan Lambertsen Ravelder, de kooplieden Andries Pijck en Cornelis Chasteleyn, en den onderkoopman Johannes Verhaven, eigen neef van Speelman [2]. Zeer nadrukkelijk ontzegt de procuratie aan de Weeskamer alle bemoeienis met de nalatenschap, maar geeft algeheele volmacht aan de executeurs of curatoren zoo, dat ze zelfs geen verantwoording schuldig zijn aan Speelman's eenigen zoon en erfgenaam, Mr. Johan Speelman, sedert korten tijd advocaat bij het Hof van Holland in Den Haag. Totdat de boedel geheel is afgewikkeld — dit zou vele jaren duren — zullen zij evenwel jaarlijks staat en inventaris moeten overleggen aan de gemachtigden in Nederland; dit waren allen leden der toonaangevende vaderlandsche kringen, namelijk de raadpensionaris Mr Caspar Fagel, de burgemeesters van Dordrecht Arent Muys van Holy en Mattheus van den Broeck, [3] Speelman's zwager Leonard Winninx, [4] de bewindhebber in Rotterdam en oud-ambassadeur in Spanje Adriaen Paats, de koopman Adriaen Wittert, neef van Speelman, en de oud-commandeur in Indië Gijsbert de David Strantwijck, [5] welke heeren voor een gedeelte reeds voogden waren over den nog minderjarigen Mr Johan Speelman. Ten slotte geeft de procuratie nog tal van practische aanwijzingen over het beheer van den boedel en het ordenen der papieren. Eenige bekende Bataviasche dames werden verzocht haar hulp te willen verleenen bij het

---

[1] *Testamentenbundel 1683 1684*, folio 114 en volgende. Landsarchief te Batavia.

[2] Hij was de oudste zoon uit het eerste huwelijk van Speelman's zuster Marritgen.

[3] Oud-Raad van Indië, in 1665 gerepatrieerd als commandeur der retourvloot.

[4] Oud-directeur van Suratte.

[5] Lange jaren particulier koopman op Batavia, vice-president van Schepenen en in 1676 gerepatrieerd als commandeur der retourvloot.

regelen van „de huyselycke saken, kistgoederen als anders". De luitenant Jacob de Harde en Speelman's hofmeester, Bartholomeus van Heck, die de administratie zijner landerijen en zeer uitgebreide particuliere zaken hadden gevoerd, werden aan de executeurs toegevoegd tegen een salaris van f 100 per maand Van bijzonder belang is de zinsnede, dat de executeurs bij de uitvoering hunner taak zich zullen moeten gedragen „in sulcker voegen, als dat by den Ed Heer constituants uytterste wille ende testamentaire dispositie, 't zy geslooten ofte open, nae tijts gelegentheyt omstandig beschreve bevonden sal werden". Hieruit blijkt namelijk, dat er nog geen testament bestond, waarnaar verwezen kon worden. Om ons onbekende redenen had Speelman den 10[en] Februari 1679 bij notarieele acte een vorig testament herroepen, en sedert geen nieuw doen opstellen. Het werd meer dan tijd, daartoe over te gaan, want de volle ernst van den toestand begon nu allen, ook Speelman zelf, duidelijk te worden Het Bataviaasch Daghregister zegt op Vrydagh 7 en Saturdagh 8 January 1684: „mits de siekte van d' heeren Gouverneur- en Directeur-Generael, als anders, niets voorgevallen, als werdende de laatste uyren van die twee aansienlycke heeren dagelijx tegemoet gesien, tensy Godt de Heere daarinne niet miraculeuslijck komt te wercken".

Ondanks hevige pijnen liet Speelman in de vroegen morgen van den achtsten Dispontijn weer bij zich roepen en dicteerde hem de gegevens voor zijn testament. Allereerst wenschte hij aan de kinderen van zijn zuster Maritgen te zamen een bedrag van 50 000 caroligulden te vermaken, namelijk aan Hadewina Verhaven 20 000, en aan haar broeders en stiefbroeders, Johannes en Cornelis Verhaven, alsmede Dirck en Bernardus Craeyvanger elk 7 500 Het zoontje van zijn vriend Andries Cleyer zegde hij f 40 000 toe Alle lijfeigenen, op zijn landgoed te Toegoe wonende, schonk hij niet slechts de vrijheid, maar vermaakte hun gezamenlijk dit landgoed. Ook een aantal huisslaven zouden worden geëmancipeerd Verder bepaalde hij, dat zijn zoon, Mr. Johan Speelman — die als Leidsch student een wild leven had geleid — slechts f 100 000 zou ontvangen „voor sijn moederlycke als vaderlycke legitime portie".[1] De rest zou fidei-commis blijven op de eventueele kinderen van Johan, die daarvan zelf slechts „'t usufruct" zou genieten.

Dispontijn haastte zich naar zijn kantoor, om deze gegevens in den vereischten wettelijken vorm tot een testament te verwerken, en

[1] Hierbij hield Speelman dus geen rekening met wat zijn vrouw in haar testament had bepaald Zie hiervóór, blz. 126

keerde tusschen 8 en 9 uur van denzelfden morgen met het stuk in de generaalswoning terug, vergezeld van een aantal getuigen, onder welke Mr Jacob van Dam en de bekende commandeur François Tack. Bij Speelman's legerstede gekomen, bemerkte hij tot zijn schrik, „dat Sijn Edelheyt van oogenblick tot oogenblick swacker en swacker wiert, ja soodanich, dat hy 't selvige na ooghschijn niet soude kunnen teyckenen". Omringd van de getuigen, vroeg de notaris hem nu punt voor punt af, of dat inderdaad zijn laatste wil weergaf, doch daarbij bleek, dat Speelman niet meer wist, wat hij eenige uren te voren had gedicteerd. Op de eerste vraag, of hij inderdaad de genoemde legaten aan zijn zusterskinderen wenschte te zien uitgekeerd, volgde een bevestigend antwoord, maar op gelijke vraag aangaande het legaat van den jongen Cleyer, klonk een kort en duidelijk „neen". Daardoor was Dispontijn een oogenblik van zijn stuk gebracht, na een weinig wachtens vroeg hij, of Speelman het ventje dan niets wenschte te vermaken Het antwoord luidde: „tien duysent, sonder te noemen guldens of rijxdaelders". Op de volgende vragen bevestigde de stervende het bepaalde omtrent de lijfeigenen op Toegoe, doch niet de vrijlating der huisslaven. Ten slotte las Dispontijn de clausule voor, die bepaalde dat en in hoeverre Johan Speelman of zijn kinderen al het overblijvende zouden erven, en vroeg, of dit in deze zijn wil juist weergaf, „waerop Sijn Hoog Edelheyt met luyder stemme antwoordde van neen".

Het is duidelijk, dat de notaris onder deze omstandigheden het door hem opgemaakte testament niet mocht laten teekenen, en, aangezien de toestand van den lijder steeds slechter werd, is deze overleden, zonder een uiterste-wilsbeschikking te hebben nagelaten.

Nog drie dagen duurde de laatste strijd. Omtrent het einde lezen wij in het Bataviasche Daghregister op Dinsdag 11 Januari:

„In den avontstont, nadat de heeren Raden van India gewaarschouwt waren geworden door de geneesmeesters,[1] dat het met de levensdraat van Zijn Ed' alsnu t' eenemaal op 't eynde begonde te loopen, so is Sijn Ed' den heer Gouverneur-Generaal Cornelis Jansz. Speelman van Rotterdam tusschen de klocke half seven en seven uyren, na lange uytgestaane groote smerte en onlydelycke pijn van de watersugt en andere gebreecken eyndelijck gerustelijck in den

[1] De opperchirurgijns Adriaen van Stryckersbergh, Isaacq Clarisse en Pieter Boudens

Heere comen te ontslapen, in 't 3e jaar syner Generaalsregeeringe en het 56 jaar synes WelEdelheyts ouderdom.

Twee uyren daaraan, of even voor de Klocke negen is den heer Balthazar Bort, Directeur-Generaal en eerste Raat van India, naar een lange sieckte en swakheyt almede den wegh van alle vleesch en naa de eeuwige heerlykheyt gewandelt, out zynde geweest 58 jaer".

Het merkwaardig samenvallen van den dood der twee hoogste machthebbers, kort nadat zij met de overige leden van den Raad van Indië in conflict waren gekomen — zie het volgende hoofdstuk — deed te Batavia het praatje ontstaan, dat beiden zelfmoord zouden hebben gepleegd. Afgezien nog van de gegevens omtrent Speelman's langdurige ziekte, lijkt ons zelfmoord ten eenenmale in strijd met zijn karakter.

Onmiddellijk na beider overlijden, dienzelfden avond om 9 uur, kwamen de Raden van Indië in buitengewone vergadering bijeen. Aangaande de begrafenis van Speelman werd bepaald, „dat deselve sal gedaen en gehouden werden op deselve wyse en maniere, als die van den overleden Gouverneur-Generaal Joan Maetsuycker, L[offe-lycker] M[emorie]". Twee Raden van Indië werden aangewezen, om deswegen in verbinding te treden met de gemachtigden van den boedel. Deze wenschten de begrafenis te doen geschieden met bijzondere statie, en in verband met de te treffen voorbereidingen had ze daarom niet den volgenden dag plaats, maar eerst op Zaterdag den 15e. Intusschen stond het lijk, in een looden en houten kist, opgebaard in de groote raadkamer van het kasteel, die geheel met rouwfloers was behangen. Op Woensdag, Donderdag en Vrijdag werden driemaal daags de klokken geluid, en wel die van het kasteel, van de groote kerk, van het ambachtskwartier, het stadhuis en het bolwerk de Paarl. Zaterdag begonnen zij reeds 's morgens om vijf uur te kleppen[1]. Tegen zeven uur verzamelden zich de militairen en de burgerschutterij op het kasteelplein, even als de talrijke genoodigden. Daar werd vervolgens door de kooplieden Johannes Leeuwenson en Frederik van Artzalt de stoet opgesteld, wat een geruimen tijd vorderde; eerst te acht uur kon men zich op weg begeven. Vooropging de compagnie der burgerruiterij, in vol ornaat en met de gebruikelijke rouwteekenen, het met krip omfloerste vaandel en een rouwpaard. Op gelijke wijze uitgedost volgden de burgercompagnieën te voet, de ruiterij van het kasteel en eenige compagnieën soldaten

[1] Een volledige beschrijving van Speelman's begrafenis geeft Bijlage IX hierachter.

Hierachter schreden diverse autoriteiten, in lange, sleepende rouwmantels gehuld, die Speelman's wapen en andere ornamenten droegen; ook zij voerden enkele rouwpaarden mee. Na de huisbedienden en een luitenant van de kasteelwacht volgde nu de lijkkist, onder een tot op den grond hangend zwart fluweelen kleed verborgen, en gedragen door 26 notabelen. Met het oog op de zwaarte der looden kist waren een aantal kloeke scheepstimmerlieden aangewezen, om zoo noodig de dragers bij te staan. Naast de kist liepen ter weerszijden een aantal gequalificeerden als slippendragers.

Onmiddellijk achter het lijk volgden de persoonlijke vrienden en de executeurs; aan het hoofd van deze groep schreed Johannes Verhaven, Speelman's eigen neef, terwijl ze besloten werd door de drie chirurgijns, die den overledene tijdens zijn ziekte behandeld hadden. Daarop volgden, twee aan twee, de leden der Hooge Regeering, namelijk de nieuwe Gouverneur-Generaal Johannes Camphuys en de Directeur-Generaal Anthony Hurdt, benevens de Raden van Indie; voor Camphuys uit liepen twee hellebaardiers. Allen droegen tot op den grond hangende rouwmantels. Op hen volgde een onafzienbare stoet van Compagniesdienaren en colleges, als Raad van Justitie, Schepenbank, Kerkeraad, Heemraden etc., waarbij zich ook tal van inheemsche autoriteiten hadden aangesloten, alsmede vertegenwoordigers der Chineezen en van de burgerij.

Onder het gebeier der klokken en het bulderen der kanonnen, zoowel van het kasteel, de stadsbolwerken, het eiland Onrust als de schepen op de reede, begaf zich de stoet in statigen tred uit de kasteelpoort door de Prinsenstraat naar het Stadhuisplein, sloeg daar linksaf en vervolgde zijn weg langs de Tijgersgracht naar de Nieuwpoort, van waar men langs een anderen weg weer op het Stadhuisplein terugkeerde en voor de Oosterdeur der Stadskerk stilhield. Terwijl burgers en militairen aan weerszijden op het kerkhof werden opgesteld, volgden de autoriteiten de baar in de kerk, waar ze boven het geopende graf geplaatst werd. De dragers der ornamenten legden deze op het fluweelen rouwkleed, waarna de kist in het graf werd neergelaten onder het lossen van vijf charges musket- en pistoolschoten door de militairen op het kerkhof. Door de Wester-uitgang werd vervolgens het kerkplein weer verlaten, en nu trok de stoet voorbij de Diestpoort, langs de groote rivier, de Vischmarkt en de Amsterdamsche gracht weer naar het kasteel terug. In de generaalswoning hadden gedurende de begrafenis de dames der autoriteiten vertoefd; enkele harer, die tot den vriendenkring van Speel-

man hadden behoord, namen na de condoleances der terugkeerende belangstellenden in ontvangst. Naar oud gebruik boden vervolgens de executeurs aan de deelnemers een collation aan, en schonken daarbij aan tal van vrienden en autoriteiten een gedenkpenning. Zij hadden daartoe niet minder dan 90 gouden en 177 zilveren penningen laten slaan. Eenige dagen later lieten zij het wapenbord van den overledene ophangen aan den Zuidelijken wand van de Hollandsche kerk.

De buitengewone statie van Speelman's begrafenis en het groote aantal uitgedeelde gouden en zilveren gedenkpenningen heeft fantastische verhalen doen ontstaan over de geweldige kosten van deze uitvaart. In zijn *Vies des Gouverneurs-Généraux* noemt Du Bois het bedrag van 131 400 rijksdaalders, wat latere schrijvers geregeld hebben overgenomen. Pieter van Dam, de goed ingelichte advocaat der Compagnie, geeft echter maar 13 440 rijksdaalders, wat hij trouwens al buitensporig veel vindt. Wij vonden in de eindrekening van Speelman's boedel, opgezonden naar de Weeskamer te Rotterdam,[1] een gespecificeerde nota van onkosten der begrafenis, die de volgende posten bevat:

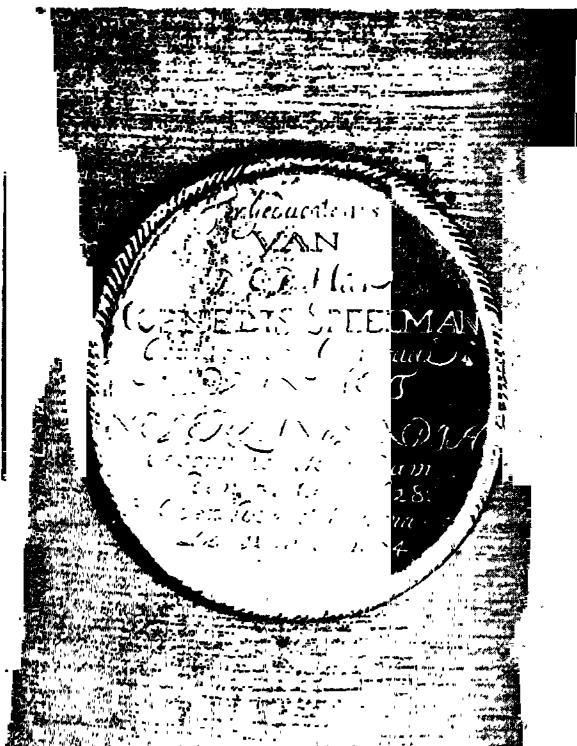
	Rijexd
Materialen voor de rouwkleeding,[2] damasten, lakenen, phelpen, kousen, etc. . . .	6 448:26
Materiaal en werkloon voor snijders, schoenmakers, boekdrukkers, timmerlieden, aansprekers, etc. . .	4 239:11
90 stuks gouden begrafenispenningen .	2 160
177 stuks zilveren begrafenispenningen	375:12
Maaltijd	373:24
Grafsteen met werkloon etc. . . .	154:12
„Voor 't conterfeytsel, by d' andere elff aflyffige heeren Generaels in de groote vergadersaal geplaetst"[3]	40
	Rd 13 790:35

Hieruit blijkt, dat ook de opgave van Van Dam niet geheel juist is, maar dat die de werkelijkheid toch vrij dicht benadert.

[1] Weeskamer-archief te Rotterdam, no. 118.

[2] De rouwkleeding der mindere suppoosten werd evenals die der militairen, uit den boedel van den overledene betaald.

[3] Dit is vermoedelijk een der kopieen, beschreven in Bijlage XI hierachter, onder de nos. 2 tot 5. Voor elff Generaels leze men twaalf.

Begrafenispenning.
(voorzijde)

Begrafenispenning.
(achterzijde)

Het ligt voor de hand, dat in de eerste dagen na Speelman's overlijden de eigenaardige geschiedenis van het niet geteekende testament, te Batavia stof leverde voor menig gesprek. Dispontijn was van meening dat, mocht er dan al geen naar den vorm wettige laatste wilsbeschikking zijn, het toch wel vast stond, wat de overledene gewenscht had, namelijk hetgeen deze hem in den vroegen morgen van den achtsten had gedicteerd. Van het daarop tusschen 8 en 9 uur gevolgde onderhoud, waarbij Speelman enkele der eerst door hem gegeven verklaringen had ontkend of herroepen, maakte de notaris een officieele acte op, geteekend door de getuigen, die daarbij aanwezig waren geweest.[1] Op grond van dit stuk zijn later, zoowel voor den Raad van Justitie te Batavia als voor het Hof van Holland in Den Haag, procedures gevoerd tegen de erven-Speelman en de executeurs van den boedel Wij komen daarop in een volgend hoofdstuk terug.

[1] Zie hierachter, Bijlage VIII.

VIII. Grieven tegen Speelman's beleid.

Ruim zes weken vóór Speelman's overlijden, den 19 November 1683, waren de zes leden van den Raad van Indie, Anthony Hurdt, Willem van Outhoorn, Joannes Camphuys, Marten Pit, Nicolaas Schagen en Joan van Hoorn, bijeengekomen ter bespreking van het beleid van den Gouverneur-Generaal, waarmede zij zich niet konden vereenigen [1]. Hun hoofdgrief was het te laat afzenden van de retourvloot naar Nederland, waarin zij geen kans zagen verandering te brengen en waarvoor zij vreesden door Heeren-XVII mede verantwoordelijk te worden gesteld.

Nu was dit al een oude kwestie, waarover reeds heel wat te doen was geweest. Van oudsher bestond de gewoonte, dat de eigenlijke retourvloot, in verband met de moessons, in den loop van December vertrok, terwijl dan nog eenige „naschepen" van de z.g. tweede besendinge, die moesten wachten op de ladingen uit China en Japan in Januari of Februari volgden [2]. Dat de hoofdvloot gewoonlijk eerst tegen het einde van December de ankers lichtte, wordt bevestigd door het feit, dat de daarmede naar Nederland gezonden „Generale missive" in den volksmond als regel werd aangeduid als de „ouwejaarsavond-brief". Wanneer de vloot op de Bataviasche reede zeilree lag, was het wachten slechts op dien brief, die een overzicht moest bevatten van het gebeurde in het afgeloopen jaar op alle kantoren en residentien der Compagnie; er zijn generale missiven van tegen de duizend dubbele folio's. Om nog de laatst ontvangen berichten van de buitenkantoren te kunnen opnemen, kwam men te Batavia vaak in de verleiding, het vertrek der retourschepen nog wat uit te stellen, maar dit was zeer tegen den zin van Heeren-XVII. Want indien de vloot tijdig uit Batavia vertrok, kon zij in het gunstige seizoen aan de Kaap zijn, en in den vollen zomer het vaderland bereiken, wat zeer veel waard was. Hoe later het in het seizoen werd, hoe schadelijker voor de Compagnie. Niet alleen had men in het najaar dikwijls stormachtig weer, doch het kwam ook herhaaldelijk voor,

---

[1] De zes genoemden vormden den geheelen Raad van Indie, met uitzondering van den Directeur-Generaal Balthazar Bort.

[2] Later zond men vaak reeds in October één schip vooraf, de z.g. voorzeiler. Zie ook Dr. Haan, *Oud-Batavia* II, blz. 201.

dat vervoer der producten binnen 's lands reeds eind November door ijsgang verhinderd werd Dit verklaart, dat van Nederland uit steeds werd aangedrongen op zoo vroegtijdig mogelijk vertrek van de retourvloot.

In het laatste kwart van de 17de eeuw mankeerde daar nog al eens wat aan, zonder dat dit, zooals wel beweerd is, in het bijzonder onder Speelman's bewind zou gebeurd zijn. Reeds onder Van Goens gelastten Heeren-XVII in hun missive van 21 Januari 1681 nadrukkelijk, dat de retourvloot voortaan als regel begin December zou moeten vertrekken, behalve slechts als er zeer belangrijke berichten van eenig kantoor werden tegemoet gezien, „en oock anders niet"; in zulk een geval zou men hoogstens tot 15 December mogen wachten, „ende sonder dat wy eenige redenen tot excuse zullen admitteeren". Ook Speelman's opvolger, Joannes Camphuys, ontving in 1686 een zeer ernstige waarschuwing naar aanleiding van het te laat expedieeren der retourvloot. In dezen zelfden geest hadden Heeren-XVII ook onder Speelman's bewind eenige malen geschreven, zoowel aan hem particulier, als aan de Indische regeering in haar geheel. Zoo lezen wij in den hiervóór reeds genoemden brief van 19 Maart 1683, waarin zij Speelman onder zulke vleiende bewoordingen tot continuatie in den dienst trachtten over te halen, het volgende voorbehoud: „Alleenlijck willen wy, boven 't geene in onse missive, huyden gesloten, wort aengehaelt, UEd mede in 't particulier op het craghtighste gerecommandeert en aenbevolen hebben, op het depecheren en afsenden van de schepen, soo herwaerts als nae de innewaertsche quartieren, en dat alles ter behoorlycker tyde, goede acht te nemen, mitsgaders te versorgen, dat daerin geen versuym werde gepleeght off verachteringh gebraght, als een saacke sijnde, waeraen voor den dienst, interesse ende 't welwesen van de Compagnie soo grotelijcx is gelegen".

Eind October 1683 nu lagen op de Bataviasche reede een viertal fluitschepen geheel gereed voor vertrek naar het vaderland; de Raden meenden ditmaal wel een heel goede beurt bij de Majores te maken. Er verliep echter week na week, zonder dat iets er op wees, dat en wanneer die schepen nu eindelijk vertrekken zouden".[1]) Daarom kwamen de zes genoemde Raden den 19^{den} November bijeen, en ze besloten zich gezamenlijk te wenden tot Balthazar Bort, „ten eynde Zijn Ed. in qualiteyt van Directeur-Generaal over 's Compagnies

[1]) Zie het verslag van de zes — later vijf — Raden in de *Overgecomen brieven 1684*, 1e boeck, folio 580 en volgende Ook De Jonge, *Opkomst* VIII, blz. II e. v.

coophandel etc. in India, de onkundige Raden mogte onderrigten, hoedanigh het met het laden, afsenden ofte ophouden der retourschepen eygentlijck gelegen was, als zijnde een voornaam hooftpoinct van Zijn Ed.'s ampt en directie". Eerst antwoordde Bort, dat de redenen tot het ophouden der schepen hem „t'eenemael onbekent waaren", doch hiermede namen de protesteerende heeren geen genoegen: een Directeur-Generaal, meenden zij, moest dat ambtshalve weten. Toen verklaarde Bort, de zaak met Speelman te hebben besproken, „dewelcke hem dienaangaende zeer wel hadde bejegent en goet bescheyt gegeven". Hij gaf daarbij toe, dat de vier fluitschepen reeds zóó lang zeilree hadden gelegen, dat de victualie al voor een groot deel was verbruikt, zoodat ze opnieuw moesten worden geapproviandeerd. Overigens raadde hij den heeren aan, zich rechtstreeks tot den Gouverneur-Generaal te wenden, „niet twyffelende off sy souden insgelijcx goet bescheyt erlangen". De Raden lieten zich evenwel hiermede niet afschepen en drongen op een meer positief antwoord aan, doch Bort bleef er omheen draaien. Hij wist het niet zeker, doch meende, dat het wachten alleen was op de generale missive, waarmede Speelman nog niet gereed was, en beloofde ten slotte den Gouverneur-Generaal er nog eens particulier over te zullen aanspreken, en hem dan tevens te zullen mededeelen dat de heeren Raden „by geval en niet à desseyn" bij hem aan huis waren geweest, en dat hem toen gebleken was, hoe ongerust zij waren over het lang aanhouden der schepen. Hierop antwoordden de Raden, dat Bort particulier zooveel kon spreken als hij wilde, maar dat deze zaak thans „publicq in vergaderinge van Rade van India" moest worden gebracht, en dat wel door hem, Bort, ex officio. Daarbij zou hij dan „ronde waarheyt" moeten spreken, en geen uitvluchten verzinnen. Speelman mocht best weten, dat de Raden „expresselijck" daartoe bij Bort waren gekomen. Deze laatste gaf toe, dat dit eigenlijk de juiste weg was, „blyvende egter by zijn voornemen, omme d' Heer Generael van die saacke nogmalen in het partikulier aan te spreecken, dogh met intentie om, byaldien Zijn Edelheyt dan ter naaster vergaderinge daervan niet en quam te melden, dat hy dan hetselve soude doen".

De conclusie, die wij uit het verslag dezer eerste bespreking moeten trekken, kan wel geen andere zijn, dan dat Bort er zeer tegen opzag, Speelman over deze zaak in Rade aan te spreken, evenals trouwens de protesteerende Raden zelf! Deze hadden het volste recht, een zaak schriftelijk of mondeling aanhangig te maken, doch men durfde

zelfs niet gezamenlijk tegen Speelman op. Dit bleek ook in de eerstvolgende vergadering van 27 November, toen Speelman voorstelde, nog een schip voor het vaderland uit te rusten.[1]) De Raden gingen daarmede akkoord, mits de vier gereedliggende schepen daar niet op zouden behoeven te wachten, wat Speelman toezei. Niemand nam deze prachtgelegenheid waar, om te vragen, waarop die vier schepen steeds maar lagen te wachten. Nadat de voorzitter de vergadering had gesloten en vertrokken was, vroegen de Raden aan Bort, waarom hij de zaak nu maar niet meteen had ter sprake gebracht, doch deze antwoordde, dat Speelman hem persoonlijk had toegezegd, werk te zullen maken van de retourschepen, zoodra de in voorbereiding zijnde bezending naar Perzie vertrokken was.[2])

Dienzelfden dag kwamen vijf der Raden weer bijeen — Willem van Outhoorn had zich teruggetrokken, en deed aan de verdere actie niet meer mee —; zij verklaarden, alles te willen vermijden, wat aanleiding kon geven tot oneenigheid in het college der Hooge Regeering, doch zij moesten ook aan hun eigen belangen denken, „en dat haare beschroomtheyt haar niet tot een misdaad quame toegerekent te worden". Derhalve besloten zij, gezamenlijk hunne bezwaren op schrift te stellen, en die dan in den avond van 2 December te gaan overhandigen aan ... Bort! Toen zij op den middag van dien dag bijeen waren, om de laatste hand aan hun geschrift te leggen, gebeurde er iets, dat aanleiding werd tot een meer openlijk optreden. De secretaris van den Raad van Indië, Mr Jacob van Dam, bracht namelijk aan de heeren eenige vellen geschrift ter inzage, opgesteld door Speelman, en den aanhef vormende van de lang verwachte generale missive. Tevens overhandigde hij een gedeelte van den brief naar de Kaap, door hem, Van Dam, persoonlijk ontworpen en geschreven. In beide epistels kwamen eenige zaken voor, „waarvan de Raden geen de minste kennisse en hadden, ende waarmede sy haar oock soo op het simpele leesen niet en konden conformeeren". Na lezing stelden zij de papieren wederom aan Van Dam ter hand, met de mededeeling, dat zij ze gelezen hadden, zonder meer. Doch toen de secretaris vertrokken was, beving hen de vrees, dat Speelman deze mededeeling wel als een akkoord-verklaring zou kunnen beschouwen; daarom lieten zij Van Dam terugroepen, en droegen hem op aan den Gouverneur-Generaal mede te deelen, dat zij tegen beide

---

[1]) Het verdere verslag der protesteerende Raden in het genoemde deel der *Overgecomen brieven 1684*, folio 584 e.v.

[2]) Dit slaat op de expeditie tegen Perzie onder De Casembroot.

brieven bezwaren hadden. Even later bracht Van Dam Speelman's antwoord: „dat de meergemelde minuutvellen bereets al onder de penne waren om te copieren, en dat hetgeene daarin geschreven ofte vervat stinde, by den heere Generaal geoordeelt wiert soo wel te wesen en nu sonder veranderinge te moeten blyven". Mochten de bezwaren der heeren veranderingen gewenscht maken, dan kon met de naschepen het noodige daaromtrent geschreven worden.

Hiertegenover stonden de protesteerende Raden machteloos, en, om jegens Heeren-XVII verantwoord te zijn, schreven zij een aantal passages uit die brieven af, met in margine hunne bezwaren daartegen [1]. Doch hierbij lieten zij het niet: den 6 December stelden zij een verklaring op [2], „dat zy, ondergeschreven Raden, met wien Zijn Edelheyt op verscheyde saacken, die haar aangaan ende daar zy haar inbeelden mede voor te zullen moeten verantwoorden, niet en belieft te delibereren, ende op welcke saacken zy dienvolgende oock haar advis en goetduncken niet konnen geven, voortaan met haare onderteeckeninge niet en zullen konnen bekragtigen de resolutien, brieven etc., waerin vervad mogten staan eenige ofte verscheyde saacken, expressien ende poincten van belangh, daer zy geen kennisse van waren hebbende, ende oversulex niet in en hadden gestemt". Verder protesteerden zij tegen het feit, dat in het geheele jaar 1683 geen notulen van vorige vergaderingen waren gelezen, „— soo eenige door den secretaris gehouden sijn —" [3]) en dat ook de in Rade genomen resolutien hun noott ter onderteekening waren aangeboden, zooals voorgeschreven was. Ten slotte verzochten zij, „dat dit geschrift in de eerste afgaende generale missive aan de Ed. Heeren Mayores, ende vervolgens oock in het generale resolutieboeck mogte werden geinsereert". [4]) Reeds den volgenden dag kregen zij een uitgezochte gelegenheid, om dit geschrift aan Speelman persoonlijk te overhandigen [5]). Dien dag werd namelijk in den voltalligen Raad een concept-briefje voorgelezen, gericht aan het opperhoofd op Mauritius, waarin o. m. stond, dat de retourschepen genoemd eiland zouden aandoen. Speelman stelde voor, het concept te doen uitschrijven en teekenen. Bort, het eerst om zijn meening gevraagd, ging er

---

[1]) Ibidem, folio 586 verso e. v.

[2]) Ibidem, folio 592.

[3]) Inderdaad zijn de notulen in 1683 maar zeer sommier aangeteekend.

[4]) Dit is niet geschied; het protestschrift is afzonderlijk naar Holland gezonden. Zie ook beneden.

[5]) Zie het verslag van de vergadering der Hooge Regeering op dien dag: *Overgekomen Brieven 1684*, 1e boeck, folio 594 e. v.

mee akkoord, maar Hurdt bond eindelijk de kat de bel aan, en verklaarde, 1°, dat hem niets bekend was van het aandoen van Mauritius door de retourschepen, en, 2°, dat de Raden, „soo terloops een brief hoorende lesen, zoo bequaam niet en waaren over eenige saacken en poincten, die daarinne mogten vervat zijn, haar gedagten te laten gaan, om hun daarmede te konnen conformeren". Hij voegde daaraan toe, dat zij zich al lang bezwaard gevoelden over de in den laatsten tijd gevolgde wijze van handelen, en reikte daarbij het den vorigen dag opgestelde geschrift over. Speelman nam het aan, vouwde het open, en, de onderteekening gelezen hebbende, „soo wierp gemelte Sijn Edelheyt hetselve papier ongelesen den secretaris Van Dam — na 't scheen al eenigermaten veragtelijck — toe, denselven secretaris belastende, dat hy hetselve papier voor ofte by sich leggen, ende daarnaar om te lesen aan hem overgeven souw".[1] Toch had Hurdt in zoovere succes, dat Speelman nu de zaak der retourschepen in bespreking bracht; men werd het er over eens, dat twee dier schepen Mauritius zouden aandoen, en de andere twee rechtstreeks doorzeilen. Wat de brieven betreft, zoo die naar het vaderland als naar de verschillende kantoren, zouden de Raden gelegenheid krijgen die thuis door te lezen. Inderdaad werden hun een aantal concepten toegezonden en den volgenden dag, 8 December, kwamen de protesteerende Raden ten huize van Hurdt bijeen. Na beeindiging der lectuur lieten zij Van Dam roepen en gaven hem de brieven terug, met hun opmerkingen. Nu in de Kaapsche missive de zinsnede was doorgehaald, waartegen zij geopponeerd hadden, konden zij die goedkeuren en teekenen, evenals den brief naar Mauritius, doch tegen enkele gedeelten van een concept-missive naar Sumatra's Westkust hadden zij bezwaar. Hierover werd in een door Speelman dien avond belegde vergadering gesproken; van beide zijden gaf men iets toe, waarna ook deze brief geteekend werd. Ten einde 's Compagnies zaken niet te lang op te houden, teekenden de heeren den 10den dier maand ook een door Bort ontworpen missive naar Bengalen, hoewel daarin enkele dingen verhandeld werden, waarover zij door gebrek aan toelichting niet oordeelen konden.

In den loop van December stelden de vijf Raden een uitvoerig

[1]) In het *Resolutieboek van Gouverneur-Generaal en Rade* staat over deze geheele geschiedenis alleen genotuleerd: „Wert by d'heer raat-ordinaris Hurd, soo voor Syn Ed. als voor de presente heeren leeden deser vergaderinge, de heeren Camphuys, Pit, Schagen en Van Hoorn aan Zijn Edelheyt overgegeven seecker geschrift, by welgemelde heeren onderteekent, 't welk by Zijn Edelheyt is overgenomen."

schrijven op, gericht aan Heeren-XVII, waarin zij hun bezwaren tegen Speelman en Bort omstandig uiteenzetten.[1]) een en ander moest vooral ook dienen „tot onser gesamentlycke decherge".

Het wachten was nu op de generale missive, die eindelijk gereed kwam, en den heeren 31 December ter lezing werd toegezonden [2]). Het bleek hun, dat daarin niet was opgenomen het door hen opgestelde protestschrift. Daarop zonden zij Van Dam naar Speelman, „om denselven daerover in alle eerbiedigheyt te doen aenspreken". Toen zij hierop geen behoorlijk bescheid ontvingen, waren zij eerst van meening, bij hun onderteekening dier missive de clausule te plaatsen: „Onvermindert onse beswaernissen, by ons schriftuurtien op 7 December in Rade overgelevert" [3]). Doch aangezien daarvan geen precedent bekend was, „ende dat het daarom de Heeren Meesters niet seer aangenaam soude konnen sijn", besloten zij den brief zonder meer te teekenen, doch bij een afzonderlijk geschriftje hun voorbehoud uiteen te zetten,[4]) welk geschrift dan „ter onser ontlastinge aan onse Edele Heeren en Meesters in 't vaderlant apart zal worden overgestiert".

De oppositie in Rade van Indie heeft den strijd tegen Speelman eerst aangebonden, toen deze door ernstige ziekte lang de oude niet meer was. En ook toen nog ging van het verzet weinig kracht en durf uit. Niet de zorg voor het welzijn der Compagnie was bovendien de drijfveer, maar slechts de vrees, door Heeren-XVII mede aansprakelijk te worden gesteld. Doch nauwelijks had de dood den gevreesden leider geveld, of een stroom van klachten en beschuldigingen kwam los.

Nog op den avond van Speelman's overlijden was de Raad van Indië er, ingevolge de oude instructie van 1617,[5]) toe overgegaan, een nieuwen Gouverneur-Generaal te kiezen. Johannes Camphuys kreeg de meerderheid der stemmen. Als opvolger van Bort hadden de Zeventien reeds bij voorbaat Hurdt tot Directeur-Generaal aangewezen. In haar eersten brief naar het vaderland, d.d. 19 Februari

---

1) Het genoemde deel der *Overgecomen brieven 1684*, folio 574.

2) Zie voor het volgende den brief der vier Raden, d.d. 3 Januari 1684, ibidem folio 572—573.

3) Er staat bij vergissing: 2 December.

4) Ibidem, folio 601.

5) Zie MIJER, *Verzameling van Instructiën* blz. 25 en volgende; STAPEL, *Bijdragen tot de Geschiedenis der Rechtspraak bij de O. I. Compagnie* I, blz. 46—47 en 57.

1684.[1] spreekt de nieuwe regeering de vrees uit, „dat veele saacken, die haar selven nu mettertijt wel sullen openbaren, voor ons bedeckt ende verborgen gehouden sijn". Voorloopig waren reeds tal van ongerechtigheden aan het licht gekomen, en vele zouden nog volgen, die, zooals beneden blijken zal, voor een deel ten laste van de regeering kwamen, dat is dus van Gouverneur-Generaal èn Rade, maar die nu alle eenvoudig werden afgewenteld op Speelman en Bort. Het zondenregister luidde, behalve de zaak van het ophouden der schepen, ten slotte als volgt:[2]

1°. Speelman had bij de aanvaarding van het Generaalsambt geen transport als Directeur-Generaal gedaan aan Bort, en sedert het optreden van den laatste in 1681 waren de generale boeken nimmer afgesloten. Van 1679 af — dit dateert dus van vóór Speelman — waren de rekeningen van Heemraden niet gecontroleerd, terwijl deze groote uitgaven gedaan hadden voor het graven van grachten, aanleggen van een weg naar Tangerang, etc. Ook de rekeningen van Weesmeesteren waren niet voldoende gecontroleerd, en in hun kas bleek een belangrijk tekort te zijn. Op de administratie van tal van andere Bataviasche ambtenaren en colleges was evenmin toezicht gehouden. Alles wees er op, dat onder het vorige bewind de Compagnie op een te grooten voet had geleefd, en dat toezicht òf geheel had ontbroken, òf te slap was geweest. Daarom had de nieuwe regeering aanstonds gecommitteerden benoemd tot het opnemen der verschillende kassen en het controleeren der administratien; tevens had zij een commissie ingesteld „tot examinatie van de mesnagie".

2°. Op de verschillende punten van het kasteel bleken een groot aantal menschen, ongeveer honderd, gevangen te zitten, waarvan politie of justitie niets afwisten.[3] Zij waren daar door Speelman gesteld onder bewaking van den sergeant-majoor — opperbevelhebber van 's Compagnies troepen — „onder de naam van politique gevangens". In haar vergadering van 19 Januari benoemde de regeering een commissie uit den Raad van Justitie, aan welke eenige „taalkundige persoonen" werden toegevoegd, om deze gevangenen te ondervragen. Het rapport, dat de commissie indiende, is niet bewaard gebleven.

[1] *Overgecomen Brieven 1684*, 1e boeck, folio 364—566.

[2] Behalve de genoemde missive van 19 Februari 1864 zie men nog een nadere missive van denzelfden datum, en die van 31 Mei 1684, de laatste in de *Overgecomen Brieven 1685*, 1e boeck, folio 4 en volgende. Verder vooral ook de *Resolutien van Gouverneur-Generaal en Rade*.

[3] Hoewel dit in de stukken niet staat, blijkt uit tal van bijzonderheden, dat het inheemschen waren.

doch het is zeer waarschijnlijk, dat het grootendeels lieden betrof, die aan Speelman geld schuldig waren, daar het bekend is, dat hij het grootste deel van zijn vermogen als geldschieter heeft verdiend [1]. Hoe dit ook zij, den 11 Februari besloot de regeering, na het rapport gelezen te hebben, „het meerendeel daarvan vooraf te largeren, alsoo er geen redenen werden gevonden, om welke men deselve nog langer in hegtenisse soude houden, met intentie om de resterende — behalven de weggelopen slaven en andere, die strafbaar bevonden sullen worden — mede al vervolgens los te laten en op vrye voeten te stellen".

3°. De genoemde sergeant-majoor, Jan Fransz Holsteyn [2], een beschermeling van Speelman, en op diens aandringen in Juli 1683 tot dit hoogste militaire ambt benoemd, had zich schuldig gemaakt aan ernstige mishandeling van een Inlander, dien hij van diefstal verdacht. De man was tengevolge van die mishandeling gestorven, waarop de advocaat-fiskaal den majoor in arrest had laten nemen en voor den Raad van Justitie gedaagd had. Daarop had Speelman persoonlijk ingegrepen, het rechtsgeding geschorst, en den majoor in zijn positie hersteld. De nieuwe regeering droeg den advocaat-fiskaal op, deze zaak opnieuw aanhangig te maken [3].

4°. Bij het ordenen der papieren op de generale secretarie bleek, dat „eenige importante origineele brieven en papieren, tot de genoemde secretarye gehorende, werden vermist . . . aen welkers tydige bekominge d'Ed. Compagnie merkelijk is gelegen". Daar de regeering vermoedde, dat die stukken onder Speelman's particuliere geschriften waren geraakt, besloot zij in haar vergadering van 7 Februari, de gemachtigden van zijn boedel op te dragen „om nae de vermiste papieren te soecken" [4]. Het resultaat was, dat de executeurs een geweldige hoeveelheid papieren inleverden, waaronder karrevrachten negotie- en andere boeken. Onder de overige stukken bevonden zich een aantal aan de Compagnie gerichte brieven, welke gedeeltelijk nog ongeopend waren! Na onderzoek van een en ander bleven echter eenige belangrijke documenten onvindbaar, en dit was o.a. het geval met het briefje, dat de jonge koning van Bantam in 1682 tot de

---

1) Zie hierover uitvoeriger beneden.

2) Zie voor hem ook hiervóór, blz. 85.

3) De Raad van Justitie veroordeelde Holsteyn nu tot schorsing in ambt en gage voor den tijd van een jaar.

4) Vergelijk ook wat Speelman zelf omtrent de papieren in zijn boedel had belast, in Bijlage VII hierachter.

regeering had gericht, en waarin hij zoo dringend om hulp smeekte.[1]) En juist dit stuk was momenteel voor de Compagnie van onschatbare waarde. Immers de Engelschen, door den jongen koning gesommeerd om zijn rijk te verlaten, waren zoowel in Indie als Europa een krachtige protest-actie begonnen, waarbij zij het deden voorkomen, alsof de Nederlandsche Compagnie haar hulp aan den vorst had opgedrongen met de vooropgezette bedoeling, hen, Engelschen, weg te werken. Met het bedoelde briefje, dat indertijd door Speelman was geopend en onder zijn berusting gehouden, zou men de Engelschen kunnen overtuigen, dat de Compagnie zich niet in de Bantamsche kwestie had ingedrongen, maar dat haar hulp nadrukkelijk verzocht was. Verder zou het van belang kunnen zijn bij de opmaking van het eindverdrag tusschen Bantam en de Compagnie, waarover reeds onderhandeld werd. Doch het was en bleef onvindbaar.

Men ziet het, de tekortkomingen waren van hoogst ernstigen aard, en Speelman, als de verantwoordelijke persoon, zoo in het geheele opperbewind der Compagnie in Indië, als speciaal in het dagelijksch bestuur over Batavia,[2]) werd door deze beschuldigingen wel heel ernstig in gebreke gesteld. In hoeverre de geheele Raad van Indie, die een zuiver besturend college was, welks beslissingen genomen werden bij meerderheid van stemmen, mede voor de aan den dag gekomen misstanden aansprakelijk was, willen wij voorloopig buiten beschouwing laten. Zooveel is zeker, dat de nieuwe regeering er in slaagde, zich aanvankelijk de bijzondere gunst van Heeren-XVII te verwerven, en het odium uitsluitend te doen neerkomen op Speelman en — in mindere mate — op Bort. Welken indruk de Bataviasche onthullingen op de Majores maakten, leeren ons hun brieven, allereerst die van 11 December 1684: „Over het laat afsenden en vertreck van de jaerlijckse retourvloot van Batavia . . hebben wy verscheydene malen ons rechtvaardigh misnoegen getoont, en dat om de oneyndige ongelegentheden, die 't selve, neffens irreparable schaden, heeft gecauseert. De conduite van wylen den generael Speelman daerin, soo oock in het ophouden en laat depecheren van de schepen nae dese en gene gewesten van Indien, dickmaels tegens het saysoen

[1]) Zie hiervóór, blz. 134.

[2]) Op de verschillende kantoren en gebieden der Compagnie waren de gouverneurs en directeuren de verantwoordelijke hoofden van bestuur, en als zoodanig aansprakelijk voor de onder hen werkende colleges en personen. Over Batavia en de Ommelanden was geen afzonderlijke gouverneur gesteld, zij stonden onder rechtstreeksch bestuur van den Gouverneur-Generaal

oft mousson aen, en dat doorgaens het wachten nae de brieven is geweest, is ons seer onsmaeckelijck, en met sulcken ongenoegen voorgecomen, en in specie mede 't geene in het depecheren van de jonghste retourvloot dienthalven is voorgevallen, dat ten ware Godt almachtigh van sijn persoon hadde gelieven te disponeren, dat wy niet langer souden hebben kunnen stilstaen ons resentiment op een wyse, die hem lichtelijck onverwacht soude sijn voorgekomen, daerover te toonen". De vijf Raden kregen dan een bijzondere tevredenheidsbetuiging; Heeren-XVII zullen hen gedenken, „speciaal in de bevorderingh van 't gene van haer advancement soude mogen wesen".

Veel krasser nog drukken de Zeventien zich uit in hun schrijven van 25 October 1686, toen zij het geheele klachtendossier, hiervóór besproken, hadden ontvangen: „In de generale brieven, die UEd. aen ons geschreven hebben, sijn ons in de materie van Batavia, soo oock in de resolutien, by UEd. successive genomen, en verdere papieren, ons toegesonden, soodanige confusien, intricate mitsgaders verwerde saacken, handelingen en administratien, voort mesusen en maleversatien, in de voorgaende regieringe gepleeght, voorgekomen, dat wy daerover gansch staen verseth, niet kunnende bedencken hoe het mogelijck is, dat men bynae alles in sulcken verloop en verwerringe heeft kunnen laaten vervallen". De lofuitingen op de nieuwe regeering blijven nu achterwege; bij de gedetailleerde bespreking der misstanden is duidelijk merkbaar, dat Heeren-XVII zich met verbazing afvragen, hoe dit alles jaren lang heeft kunnen gebeuren onder de oogen van den geheelen Raad van Indie. „Inderdaat, een wonderbaere huyshoudinge!"

Ook wij achten de geheele Indische regeering aansprakelijk voor de wantoestanden, welke in 1684 aan het licht kwamen; op Speelman, den onbetwisten leider in het regeerend collegium, rust zonder eenigen twijfel de meeste schuld. Als verzachtende omstandigheid zouden wij willen wijzen op het feit, dat het hem wel buitengewoon gemakkelijk gemaakt is zich te laten gaan, toen de geestelijke remmen niet meer zoo krachtig functionneerden als voorheen. Steeds was hij een man geweest van een geweldige vitaliteit, een krachtmensch, met sterke neiging tot zinnelijke genietingen van velerlei aard. Dat hij in een tijd en omgeving, toen het zoo gemakkelijk was aan die neigingen toe te geven, zichzelf steeds zóó heeft weten te beheerschen, dat hij gedurende ruim dertig jaren in de moeilijkste omstandigheden zijn plicht — en meer dan dat — heeft gedaan, bewijst, hoe krachtige

geest in dat lichaam huisde. Vóór alles was hij een man van actie, geen diplomaat — daarvoor was hij te goed-rond —, iemand, die in kritieke oogenblikken snel een beslissing te nemen wist, en deze dan met moed en volharding ten uitvoer bracht. Zijn groote belangstelling voor de inheemsche bevolking en hare instellingen, op de verschillende terreinen zijner werkzaamheid aan den dag gelegd,[1]) doet hem wel een heel aparte plaats innemen onder de toenmalige dienaren der Compagnie. Zoo is hij geworden de groote opbouwer van het Nederlandsche gezag in den Archipel — Zuid-Celebes, Midden- en Oost-Java, Bantam —, die op de fundamenten van Coen en Van Diemen een hechten bovenbouw plaatste.

Batavia werd zijn noodlot, de stad, waar toen reeds „luexe en overdaet, voort pracht en costelijckheyt" heerschten;[2]) daar viel geen pionierswerk meer te verrichten, daar moest hij vergaderingen presideeren, vorsten en gezanten ontvangen, feesten en begrafenissen bijwonen. Daar zag ieder tegen hem op, hetzij uit eerbied, hetzij uit vrees. Zelfs in Rade van Indië had hij geen strijd meer te voeren, was hij facile princeps. Dit werkte verslappend, haalde hem neer, deed hem verstrooiing zoeken in het laag-bij-de-grondsche avontuur.

Heeft hij dit zelf gevoeld? Wij zouden geneigd zijn dit aan te nemen, waar wij zagen hoe hij telkens weer zichzelf aanbood, als buiten moeilijk en verantwoordelijk werk te doen was. Maar de reglementen der Compagnie verboden dit: Directeur-Generaal en Gouverneur-Generaal moesten steeds op Batavia blijven.

Pieter van Dam, de bekwame maar zakelijk-nuchtere advocaat der Compagnie, vat, 25 jaar na Speelman's dood, zijn oordeel over dezen aldus samen:[3]) „Wanneer en soo langh hy stont onder het hoger gesagh van andere, toonde hy te wesen een seer bequaem dienaar van de Compagnie, en besat tot dien eynde seer vele goede qualiteyten, boven dat hy door sijn langdurige diensten een grote kennisse en ervarentheyt hadde gekregen . . Maer eyntelijck sijn eygen meester geworden sijnde en selfs dat hoge gesagh in handen hebbende, konde hy sigh selve daarin niet gouverneren, en verviel tot debauches en committeerde vele uytsporigheden, waerop en op desselfs gepleeghde indulgentien, versuymenissen en verdere gehouden quade conduiten een groot verval van saecken quam te volgen".[4])

---

[1]) Zie hiervóór, blz. 72, 102 en 115.
[2]) *Missive van Heeren-XVII d.d. 25 October 1686*, folio 348.
[3]) *Pieter van Dam's Beschryvinge*, 3de boeck, capittel I.
[4]) Het is opvallend, dat de bekende JOHN CRAWFORD in zijn *History of the*

Dit oordeel is slechts ten deele juist. Wij, die de zaken meer op een afstand zien kunnen dan Van Dam, zouden op de groote verdiensten meer den nadruk willen leggen. Daarnaast de ernstige fouten erkennende, komen wij er tegen op, dat deze beschouwd worden als dè oorzaak van het komend verval der Compagnie: reeds lang vóór Speelman's opperbewind waren de symptomen daarvan merkbaar. Dat Heeren-XVII het reeds in 1676 noodig achtten een reglement op te stellen ter voorkoming van „de totale ruïne" der Compagnie, en in 1679 besloten een Commissaris-Generaal te benoemen, zijn daarvan slechts enkele bewijzen.

Indian Archipelago, die in 1820 verscheen, een oordeel uitspreekt, dat hier en daar woordelijk met dat van VAN DAM overeenkomt, terwijl het toch uitgesloten is, dat hij diens handschrift heeft kunnen zien. Hij zegt, vol. III, p. 291: „Speelman ... may, upon the whole, be considered as the most eminent of all the characters, which the Dutch history of the Indies has produced. He was a man of enlightened understanding and of active enterprise and may be considered as a man, endowed with high qualifications, both for civil and military command. These qualities were displayed, in a remarkable degree, in a long course of *subordinate* service, but it turned out, unfortunately for his reputation, that, when he rose to *supreme authority*, he sunk into an indolent and ordinary voluptuary, and did nothing to support his early fame."

Ook het oordeel dat DU BOIS uitspreekt in zijn in 1763 verschenen werk *Vies des Gouverneurs-Généraux*, toont overeenkomst. Wij lezen daar o.a. op blz. 236: „Devenu son propre maître, il ne sçut plus se gouverner soi-même."

Gravure van Joannes de Jongh. Naar het leven gemaakt op Batavia in 1684, dus kort voor Speelman's dood.

IX. De strijd om Speelman's nalatenschap.

Hiervóór hebben wij er eenige malen op gewezen, dat Speelman zeer rijk was. Zijn vrouw had bij haar huwelijk een aardig kapitaal meegebracht, en daarmede had hij omvangrijke zaken gedaan. In de brieven, welke hij gedurende de expeditiën op Celebes en Java aan de regeering schreef, wees hij er herhaaldelijk op, dat zijn langdurige afwezigheid van Batavia zeer nadeelig was voor zijn particuliere zaken. Handel drijven mochten de dienaren der Compagnie niet, doch de gebruikelijke manier om zijn kapitaal productief te maken, bestond in het optreden als geldschieter of particulier bankier. Niet slechts Inlanders en Chineezen, maar ook de Europeesche vrijburgerhandelaars deden zaken met opgenomen kapitaal. Zelfs de Compagnie moest wel eens, bij gebrek aan kasmiddelen, gelden opnemen, vaak van haar eigen dienaren. De rente was evenredig aan het risico en bij voorschotten aan particulieren werd een interest van één procent per maand als matig beschouwd. Wij hebben voorbeelden gevonden van 2½ ten honderd per maand.

Er zijn tal van bewijzen, dat Speelman een der grootste geldschieters van zijn tijd is geweest. Toen hij in 1675 aan zijn vrouw f 120 000 moest uitkeeren, werden daartoe in de acte van boedelscheiding allereerst „schultkennissen" aangewezen; de boedelbeschrijving na zijn dood noemt, alweer op de eerste plaats, „uytstaende schulden". Enkele zaken, die in openbare behandeling kwamen, geven een inzicht in aard en omvang van dit geldschietersbedrijf. Zoo wendden zich in 1694 eenige te Batavia woonachtige Baliers per rekest tot de Hooge Regeering, en verklaarden, dat zij reeds in 1675 van Speelman 1000 rijksdaalders hadden opgenomen en niet in staat waren geweest geregeld de renten te betalen. Bij Speelman's dood was de achterstallige interest eveneens tot 1000 rijksdaalders aangegroeid. Door de curatoren van den boedel in het nauw gebracht, hadden zij, met opoffering van al hun bezittingen, de schuld afgelost, doch zij waren thans niet meer in staat de achterstallige rente te voldoen.[1])

In hetzelfde jaar kwam een tweede geval ter kennis van de regeering. Het betrof een Chinees, die door de curatoren in gijzeling was

---

1) *Resolutien van Gouverneur-Generaal en Rade d.d. 14 Juni 1694.*

gezet. Zijn schoonmoeder had in 1673 van Speelman 3000 rijksdaalders opgenomen voor een peperhandel, die door een scheepsramp op niets was uitgeloopen. Sedert was het de familie niet mogelijk geweest de schuld af te betalen, maar uit de overgelegde stukken bleek, dat van 1673 tot 1691 reeds 7300 rijksdaalders aan rente was betaald [1].

Veelzeggend is vooral het feit, dat de curatoren bij het indienen hunner eindrekening op 1 December 1693 moesten voorstellen 131 uitstaande posten, tot een gezamenlijk bedrag van 80000 rijksdaalders, als desperaat af te schrijven. [2]

Dat Speelman rijk was, wist men ook in Nederland. Reeds in de vergadering der Zeventien van 1669 was gevraagd of hij, toen nog boekhouder-generaal, zijn fortuin wel op geoorloofde wijze had verkregen. [3] Toen nu in 1684 de klachten tegen zijn beleid loskwamen, schreven de Majores naar Indie, dat men daar op alle manieren moest trachten de Compagnie zooveel mogelijk te verzekeren tegen de schade, die uit zijn wanbeheer zou kunnen voortvloeien. Daartoe „sullen UE. in sequestratie en verseeckerder hant hebben te nemen alle de middelen en effecten, by den voornoemden heer Speelman zaliger naegelaten, voor sooveel die te vinden en aan te treffen sijn, verstaende by provisie en totdat wy UEd. dienaangaende anders sullen komen te ordonneren".

Vóór deze opdracht te Batavia was aangekomen, waren reeds een aantal schikkingen in den boedel getroffen. Allereerst had 8 September 1684 de Raad van Indie Joan van Hoorn, in kwaliteit van president van Weesmeesteren, medegedeeld, dat het moederlijk erfdeel van Mr. Johan Speelman, zijnde 50000 rijksdaalders, nog steeds bij de Weeskamer stond, doch dat de vader geregeld de renten, tot een bedrag van 7172⅛ rd., naar zich had genomen. Hij vroeg, of dit wel in den haak was en wat de regeering van plan was hierin te doen. Besloten werd, zich er buiten te houden, „latende de gemagtigdens van den heer G. G. Speelman daarmede geworden". Deze schijnen met de Weeskamer tot overeenstemming te zijn gekomen, al heeft dit vrij lang geduurd. Althans den 5den December 1685 maakten Weesmeesteren een wissel naar Nederland over, groot

[1] *Idem van 29 Juni 1694.*

[2] Zie de rekening van Speelman's boedel in het *Weeskamer-archief te Rotterdam, no. 118*, waaruit blijkt, dat die posten stonden ten name van 21 Europeanen, 33 Chineezen, 49 Inlanders en 28 Voor-Indiers, z.g. Gentieven en Mooren.

[3] Zie hiervóór, blz. 31.

56034 1/8 rijksdaalder, ten name van Mr. J. Speelman, voor diens moederlijk erfdeel. Op last van Heeren-XVII, die inmiddels reeds op verzoek van den jongen Speelman een voorschot van f 100000 aan dezen hadden uitbetaald, werd het meerdere voorloopig ingehouden.

Bij de regeling van den boedel kwam men intusschen tot de ontdekking, dat het bekende huis Speelenburgh, getuige van zoo menige statige ontvangst en luidruchtige feestviering, stond op een terrein, dat eigendom was van de Compagnie. Den 20sten September 1684 boden curatoren „den opstal des thuyns" voor ruim 6000 rijksdaalders aan de regeering aan. Deze achtte dien prijs veel te hoog, en droeg aan de bazen van 's Compagnies timmerlieden en metselaars op, een taxatie te maken. Genoemde bazen gingen uit van het beginsel, dat de calculatie moest worden gemaakt naar de waarde der materialen bij afbraak, daar bij niet-verkoop het huis gesloopt zou moeten worden. Zoo kwamen zij tot het matige bedrag van 1609 1/2 rijksdaalder. De regeering besloot den 6den October, dit bedrag tot 2000 rijksdaalders af te ronden, doch daarvan 900 rijksdaalders in te houden voor materialen, welke Speelman bij opbouw en uitbreiding van het huis uit 's Compagnies magazijnen had doen halen, zonder daarvoor te betalen.

Tegen dit bod dienden curatoren bij geschrifte hun bezwaren in, waarop de regeering er 7 November toe overging, 500 rijksdaalders meer te bieden, doch „by weygering van dien te injungeren, het voorschreven erff, dat 's Compagnies eygen is, binnen den tijt van 3 eerstkomende maenden van den opstal t' ontledigen". Curatoren legden zich hierbij neer en namen het voorstel aan.

Intusschen had de Indische regeering, nog vóór dat het bevel daartoe uit Nederland was aangekomen, op eigen initiatief besloten, voorloopig geen gelden uit den boedel naar het vaderland te zenden, daar zoowel zij, regeering, als enkele particulieren, belangrijke vorderingen op dien boedel hadden.[1]) Weldra kwam zij een poging tot clandestienen uitvoer op het spoor.

Bij het nazien en teekenen der wissels, die eind 1684 naar Nederland zouden worden overgemaakt, bleek het den Gouverneur-Generaal, dat zich daaronder niet alleen een wissel bevond, groot 62326 rijksdaalders, door genoemde curatoren gestort, en uit te betalen aan de gemachtigden van den boedel in Nederland, maar dat bovendien

1) *Resolutiën van Gouverneur-Generaal en Rade d.d. 22 November 1684.* Ook beneden in den tekst.

enkele dier curatoren, elk op hun eigen naam, nog bedragen wenschten over te maken aan diverse heden in het vaderland, tot een totaal van 90 000 rijksdaalders. Dit laatste leek verdacht, en Camphuys bracht deze zaak 22 November in Rade van Indie ter sprake. Besloten werd den wisselbrief der gemachtigden niet te teekenen, maar aan te houden; den aanbieders van de andere, verdachte, wissels zou worden aangezegd, dat zij „met solemnelen eede zullen hebben te verclaren ende te assevereren,[1] dat onder die wissels, die op hare namen gestelt zijn, geen penningen resorteren, die den boedel van Zijn Edt zaliger, Cornelis Speelman, eenigermaten, 't sy directelijck ofte indirectelijck, concerneren ofte daertoe gehoren". Inderdaad bleek nu, dat de vermoedens der regeering juist waren; de betrokkenen durfden zoodanigen eed niet afleggen, maar verzochten, de genoemde bedragen op Batavia te mogen uitzetten. Den 12en December stond de regeering dit verzoek toe, „te weten in dien gevalle, wanneer zy van sins zijn, deselve voor de gelden van d' heer Speelman zaliger te erkennen, ende als zodanig op laestgemelde Zijn Edt naam te laten boeken". Eerst den 10en April d.a.v. dienden de betrokkenen zoodanige erkenning in.

Inmiddels had de Indische regeering de officieele vorderingen ten laste van den boedel-Speelman opgesteld, bestaande uit de volgende posten:

1°. Wegens het graven van een ringsloot, „die meest tot benificering van Z. Edt aldaer aen en bygelegene landeryen streckt"	Rds	15 000
2°. De tekorten, voorkomende in de „trayn-boecken" der expeditie naar Oost-Java, in de jaren 1676—1678	„	46 500
3°. Als borg van den Makassaarschen Intche Boang, die insolvent verklaard was	„	8 500
4°. Wegens zekere assignatie ten behoeve van Jacob Jansz. de Roy[2]	„	18 000
5°. Een vordering van den koning van Ternate . .	„	12 000
6°. Een vordering der curatoren van den boedel van den 1671 overleden ontvanger-generaal Jan van Wesenhage, welke boedel door Speelman eenigen tijd geadministreerd was	„	40 000
Totaal	Rds	140 000

[1]) Het Latijnsche asseverare = plechtig verzekeren.
[2]) Zie voor hem *Pieter van Dam's Beschryvinge* I, I, blz. 90 e.v.

Enkele dezer posten doen vreemd aan. Zoo is de eerste niet meer dan een raming, en de tweede uiterst dubieus. Tijdens de expeditie op Oost-Java had een afzonderlijke treinsboekhouding bestaan, onder leiding van een opperkoopman. Klaarblijkelijk had die administratie een tekort opgeleverd, en nu stelde men eenvoudig den militairen leider aansprakelijk en wilde het geheele tekort ten laste van zijn boedel brengen. Curatoren maakten daartegen bezwaar, en de regeering zond de vorderingen naar Nederland. Daar namen Heeren-XVII ze over, maar wenschten bovendien een belangrijke vergoeding voor de nadeelen, hun toegebracht door Speelman's wanbeheer — zij spreken zelfs, zooals wij hiervóór reeds zagen, van „mesusen en maleversatien" — Het is duidelijk, dat over de materieele waardeering van zoodanige benadeeling de meest uiteenloopende opvattingen kunnen bestaan. Bewindhebbers stelden zich in verbinding met Mr. Johan Speelman, met wien betrekkelijk spoedig een overeenkomst tot stand kwam, gesloten 31 Mei 1686 ten overstaan van notaris Adam van der Smalingh te 's-Gravenhage Een viertal leden der Zeventien en de advocaat Mr Pieter van Dam traden daarbij voor de Compagnie op. Speelman junior was vertegenwoordigd door „Aelbrecht van Ruytenborch, collonel ende commandeur van Sas van Gent", en Johan Kievit, fiskaal der admiraliteit van de Maas, Speelman's zwager. De overeenkomst bepaalde, dat allereerst de Compagnie, boven haar „liquide"[1]) vorderingen tot laste van den boedel, zal ontvangen f 100 000 in zwaar geld, en vervolgens Speelman junior f 400 000, eveneens zwaar geld. Van hetgeen de boedel meer bedraagt dan de genoemde 5 tonnen gouds, zal de Compagnie 35, en Speelman 65 procent ontvangen. Hiermede zullen dan tevens alle betwiste pretentien van de Compagnie afgedaan zijn, „daaronder oock specialycken begrepen dat van de treynsboecken op de cust van Java, in den jaare 1676, 1677 ende 1678". Ten slotte verbindt de Compagnie zich, den erfgenaam de behulpzame hand te bieden, om alle vorderingen binnen te krijgen, waarop de boedel aanspraak heeft

In de missive, welke Heeren-XVII den 25sten October d.a.v. naar Indië zonden, sloten zij een kopie van bovenstaande overeenkomst in,[2]) en schreven daarby: ...... en allsoo d' erffgenaemen van den

[1]) Sic. Ook blijkens hetgeen verder in de acte staat, zijn daaronder dus niet de betwiste vorderingen begrepen.

[2]) In het archief der Compagnie is de overeenkomst niet meer aanwezig. Ik vond haar in de notaris-protocollen op het Gemeente-archief van 's-Gravenhage. Zie hierachter, Bijlage X.

voornoemden Mr. Jan Speelman — deze zelf was nog geen maand na het tot stand komen van bovengenoemde overeenkomst gestorven — en wy tegenwoordigh een en 't selve interesse hebben, en de Compagnie daeraan is gelegen, dat hetgeene noch uytstaende is, ten voordeele van den boedel magh inkomen, en voort alles geliquideert en vereffent, opdat magh werden geweten wat en hoeveel ieder daeruyt sal trecken en ontfangen, sullen UEd. d' executeurs off administrateurs van dessclfs naegelaeten boedel in alles de hant hebben te bieden".

Mr. Johan Speelman overleed 29 Juni 1686, nog maar 27 jaar oud. De bewindhebbers achtten het wenschelijk, met de weduwe een nader contract aan te gaan, mede in verband met enkele alsnog uit Indië ontvangen adviezen. Aan de bestaande overeenkomst werd nu het volgende toegevoegd: [1])

1°. Het moederlijk erfdeel van Mr. Johan Speelman, de meergenoemde som van 56 000 rijksdaalders, zal aan de weduwe worden uitbetaald, onder inhouding van de voorloopig uitgekeerde f 100 000, en vermeerderd met 4 procent rente.

2°. De weduwe krijgt het saldo van de gagerekening van wijlen haar schoonvader, zijnde f 18 000.

3°. De lijst van vorderingen op den boedel wordt alsnog verminderd met f 26 000, welke Speelman reeds blijkt te hebben afgedragen aan de erven-Van Wesenhage.

4°. De weduwe mag een aantal nog onverkochte „rariteyten off fraeye huysraet" uit den boedel laten overkomen, tot een waarde van 4000 rijksdaalders.

5°. De Compagnie zal zoodanig deel der kosten van Speelman's begrafenis voor haar rekening nemen, als zij ook bij die van Maetsuycker heeft gedaan. [2])

In den begeleidenden brief naar Indië dragen Heeren-XVII aan de regeering aldaar opnieuw op, zoo spoedig mogelijk alle activa en passiva af te doen en het provenu aan de weduwe Speelman jr. over te maken, onder afhouding van „'t geene de Compagnie suyver van den voorschreven boedel moet hebben", waaronder dan begrepen is

---

[1]) Het contract met Debora Kievit, weduwe Mr. Johan Speelman, heb ik nergens kunnen vinden, maar in de *Missive van Heeren-XVII, d.d. 2 November 1686*, vindt men een volledige omschrijving van den inhoud. Het moet in de week tusschen 26 October en 2 November zijn opgemaakt.

[2]) Dit was maar 979 rijksdaalders, of ongeveer 1/14 deel van wat Speelman's begrafenis had gekost.

de contractueele f 100 000 en 35 procent van de opbrengst boven de vijf ton.

Bij resolutie van 22 Juli 1687 benoemen Gouverneur-Generaal en Rade twee gecommitteerden uit hun midden, om met de executeurs te overleggen, hoe men het spoedigst zal kunnen voldoen aan de laatste opdracht uit Nederland. Den 1sten Augustus krijgen de executeurs toestemming, om een aantal diamanten te Batavia in openbare vendutie te brengen; den 5den van dezelfde maand wordt bepaald, dat ook de landerijen ten Westen van de stad publiek verkocht zullen worden. De opbrengst van een en ander bedroeg netto ruim 31 600 rijksdaalders.

Intusschen had Joan van Hoorn, als gemachtigde van de heeren Mr. Pieter van Dam, advocaat der Compagnie, en van burgemeester Nicolaas Witsen, een tweetal vorderingen van genoemde heeren ingediend, respectievelijk groot f 26 300 en f 36 300, „over 't geene Mr. Jan Speelman aan Haar Edr in verscheyde obligatiën schuldig was". Den 29en Augustus stortten executeurs dit bedrag, met de verloopen renten, in 's Compagnies kas.[1])

Dienzelfden 29sten Augustus behandelde de Raad van Indië een rekest, ingediend door Mr. Jan Bitter of de Bitter. Deze, vele jaren lid van den Raad van Justitie, was een man, die het de regeering herhaaldelijk lastig maakte door zijn querulant karakter, en die haar meermalen betrok in de weinig harmonieuze verhouding tusschen hem en zijn vrouw.[2]) Hij betoogde nu, dat Speelman hem in 1678 door dreigementen er toe had gebracht, bij geteekende acte afstand te doen van zekeren eisch, dien hij, Bitter, had op den gezienen en welgestelden vrijburger Adriaen van Beeckom, en welke vordering hem bij sententie van den Raad van Justitie was toegewezen. Op grond daarvan verzocht Bitter nu reliëf van die afgedwongen acte, en voegde daar de bedreiging aan toe, dat hij bij afwijzing van zijn eisch beslag op den boedel zou laten leggen. Op verzoek van de regeering dienden de executeurs een weerlegging van Bitter's pretentie in, waarop de regeering 9 September besloot, hem het gevraagde reliëf niet te verleenen, en het verder aan hem over te laten zoodanig beslag op den boedel te leggen, „als hy van den gemelten Raadt van Justitie sal kunnen verwerven". Dit is Bitter niet gelukt, want van een beslaglegging hebben wij niets gemerkt.

---

1) *Resolutiën van Gouverneur-Generaal en Rade, d.d. 29 Augustus 1687.*
2) Zie ook Dr Haan, *Priangan* I, personalia, blz. 197—198.

Den 14en October wijst de regeering controleurs aan, om toe te zien bij het inpakken en verzenden der aan de weduwe Mr. Jan Speelman te zenden „rariteyten". Daaronder bevonden zich ook een aantal ringen met diamanten, in een van welke edelsteenen het wapen van Engeland was gegrift [1]. Drie dagen later wijst zij een verzoek der beheerders van den boedel af, om de begrafeniskosten geheel voor rekening van de Compagnie te nemen; daarentegen stemt zij toe in de gevraagde verhooging der gagerekening van den overledene. Deze had namelijk nooit meer genoten dan het Directeurstractement van f 500 per maand, terwijl het inkomen van den Gouverneur-Generaal f 1200 bedroeg.

In ditzelfde jaar viel ook het eerste geding voor over de rechtsgeldigheid van het concept-testament van 8 Januari 1684 en de daarop betrekking hebbende verklaring van Dispontijn [2]. Naar men weet zou volgens deze stukken aan Hadewina Verhaven f 20 000, en aan elk harer vier broeders f 7 500 zijn toegekend. Over het bedrag, aan den jongen Cleyer te legateeren, bestond tusschen beide stukken verschil: het eerste sprak van f 40 000, terwijl Speelman later, volgens de verklaring, slechts het getal 10 000 zou hebben genoemd. Dr Cleyer, die zelf een der curatoren van den boedel was, schijnt zich, in overleg met Dispontijn, tevreden gesteld te hebben met het laagste bedrag, f 10 000, waarvoor evenwel de grootste kans op toewijzing bestond. Een actie tot uitbetaling dier bedragen begon van Holland uit.

Hadewina Verhaven was gehuwd met Mr. Cornelis Vinck, procureur bij het Hof van Holland in Den Haag. Deze sommeerde de executeurs tot uitbetaling van het genoemde legaat aan zijn vrouw, met de sedert het overlijden van den legataris daarop gevallen renten. De executeurs weigerden dit, op grond van onwettigheid van het z.g. testament, waarop Vinck de zaak aanhangig het maken voor den Raad van Justitie te Batavia, die de uitbetaling van het legaat gelastte, evenwel zonder rente. Ook aan Johannes Verhaven en het zoontje van Cleyer zijn toen hun legaten uitbetaald [3].

Den 12en December 1687 dienden curatoren een voorloopigen staat

---

[1] Deze kostbare ringen werden ten slotte niet ingepakt, maar aan de persoonlijke zorg van een der scheepsofficieren toevertrouwd.

[2] Over dit rechtsgeding heb ik in de Indische papieren niets kunnen vinden. Het verloop blijkt evenwel uit een andere, hierna te bespreken, procedure, gehouden voor het Hof van Holland in Den Haag, en wordt bevestigd door de eindrekening van den boedel in het Weeskamer-archief te Rotterdam.

[3] Zie de eindrekening beneden, en het daar besproken proces voor het Hof van Holland.

van den boedel in, en daarop besloot de regeering, een wissel van f 400 000 zwaar geld naar de erven over te maken, en f 100 000 in 's Compagnies kas te storten. Doch vier dagen later kwam zij op dit besluit terug: het was haar gebleken, dat in den staat „verscheyde notabele defecten ende omissiën" voorkwamen, terwijl ook geen rekening was gehouden met de baten van den boedel, die zich in Nederland moesten bevinden. Mitsdien besloot zij „ten meesten dienste ende gerustigheyt der E. Compagnie" voorloopig niet meer over te maken dan f 200 000, en dat in licht geld.

Nadat de rekening herzien was, werden in de volgende jaren, naar gelang de baten binnenkwamen, nog enkele bedragen naar Nederland gezonden, maar vlot ging de afwikkeling niet. Daarom drongen Heeren-XVII er op verzoek van Debora Kievit, weduwe Mr. Johan Speelman, in hun missive van 17 December 1690 nogmaals op aan, de zaak af te doen, waarop 26 Maart 1691 nog een remise van f 120 000 volgde. Een jaar later, 31 Januari 1692, schrijven Gouverneur-Generaal en Rade, dat de executeurs na die laatste zending geen nieuw verzoek meer gedaan hebben om iets over te maken, en ook nog geen verantwoording hebben ingediend, „apparent dewyle sy sullen hebben konnen calculeeren, de erfgenamen niet meer te sullen competeren, als sy de vijftigh duysent rijcxdaelders, in Maart laestleden ter goeder reecqening overgesonden, sullen hebben ontfangen, 't geen by ons soodanigh ook gegist werd". Zij drongen er nu eenige malen — 13 Mei en 26 September 1692 — bij de executeurs op aan, hun verantwoording in te dienen, en toen daar in den loop van het jaar niet aan voldaan werd, boden zij de hulp van den boekhouder-generaal aan. Ten slotte kwamen in 1693 alle vereischte documenten in, en de regeering belastte nu den boekhouder-generaal en twee opperkooplieden met het opmaken van de eindrekening. Deze werd 13 November 1693 ingediend, waarbij bleek, dat de erven nog 63 256 rijksdaalders of bijna f 152 000 te goed hadden, die nu werden opgezonden.

In het geheel is uit Indie aan de erven-Speelman overgemaakt een bedrag van 288 448 rijksdaalders, terwijl de Compagnie 124 432½ rd. uit den boedel heeft bekomen. Verder beliepen de kosten der administratie van den boedel over circa 10 jaar — Januari 1684 tot December 1693 — 9863 rd., waarbij nog komt een „recognitie" voor Mr. Jacob van Dam, die gedurende al die tien jaar de hoofdadministratie had gevoerd, groot ruim 2070 rijksdaalders. Aan legaten was

te Batavia, op grond van het betwiste testament, 15 125 rd. uitbetaald, terwijl de begrafenis 13790½ rd had gekost. Dit vormt een totaal van ruim 453730 rd. of, berekend naar 48 stuivers de rijksdaalder z.g. licht geld, f 1 088 950.[1]) Indien wij daar nu nog bijvoegen de waarde der overgezonden „rariteyten", de 10 jaar na Speelman's dood als desperaat afgeschreven schuldvorderingen, alsmede het onbekende bedrag, dat hij in zijn 39-jarigen diensttijd reeds naar het vaderland had overgemaakt, dan blijven wij stellig niet ver af van de 1½ millioen, waarop hij in Indië werd geschat. In elk geval is Pieter van Dam aan den matigen kant, als hij verklaart de nalatenschap „ongeveer tien tonnen gouts geweest te sijn, verstaande light gelt".

Reeds eenige jaren vóórdat de eindrekening naar Nederland kon worden opgezonden, hadden zich ook daar moeilijkheden in verband met den boedel voorgedaan. Zekere Pieter Adriaen Verwer, „als last ende procuratie hebbende van de vooghden van Cornelis Verhaven ende Bernardus Craeyvanger — beiden zonen van Speelman's zuster Maritgen[2]) — wendde zich den 23sten April 1691 tot het Hof van Holland, met een eisch tegen Debora Kievit, moeder en voogdes van Speelman's eenigen kleinzoon en erfgenaam Op grond van het veelbesproken „testament" van 8 Januari 1684 en de daarop betrekking hebbende verklaring van notaris Dispontijn, eischte hij voor de beide genoemden, alsmede voor Dirck Craeyvanger, elk uitkeering van een legaat, groot 7500 caroli guldens, vermeerderd met de renten sedert het overlijden van den erflater. Hij voegde aan zijn eisch de verklaring toe, dat curatoren in Indië bezwaar hadden gemaakt tegen de legaliteit van het testament, maar dat de Raad van Justitie te Batavia de wettigheid had vastgesteld.

Gedaagde kreeg uitstel, om de gegevens tot verweer te laten overkomen, waarbij het Hof gelastte dat, hangende het geding, voor alle inmiddels overkomende baten van den boedel obligatiën van den lande moesten worden gekocht en op de Weeskamer te Rotterdam gedeponeerd.

1) Dit totaal, verkregen uit de *Overgecomen brieven*, klopt met de uit Indie gezonden eindrekening van den boedel aldaar.

2) Cornelis Verhaven was blind; Bernardus Craeyvanger nog minderjarig Ik acht het *niet* waarschijnlijk, dat deze Pieter Adriaen Verwer dezelfde is als Pieter Verwer, die na een lange en eervolle loopbaan op Cormandel, van 1684 tot 1688 tweede opperkoopman was van het kasteel te Batavia, en die bij Speelman's begrafenis diens sporen droeg. Immers deze wordt steeds alleen Pieter genoemd, en zijn achternaam herhaaldelijk Vorwer geschreven.

Miniatuur in émail, door G. van Goor.

Het duurde tot 1695, eer deze zaak kon worden afgedaan.[1]) Namens Debora Kievit werd betoogd, dat gedaagde zich beriep op „seecker informeel en onvoltrocken concept-testament, by den notaris David Dispontijn voornoemt ingesteld, ende van defect van gerequireerde solemniteyten laborerende". Het was onjuist, dat de Raad van Justitie dit stuk tot wettig testament had verklaard; die Raad had slechts de uitbetaling van enkele legaten gelast, evenwel zonder rentevergoeding. Op grond van een en ander bood Debora Kievit ten slotte aan, hoewel naar haar meening onverplicht, om de drie legaten uit te betalen, maar dan zonder eenige rentevergoeding.

Dirck Craeyvanger, die, nog geen 25 jaar oud, veniam aetatis verkregen had — hij was in de rechten gepromoveerd en advocaat bij het Hof van Holland geworden — nam dit voorstel aan, maar Verwer weigerde voor zijn beide clienten in een schikking te treden en persisteerde bij zijn eisch: uitbetaling der legaten mèt de renten sedert Januari 1684. Ook hier bleek, dat het niet steeds verstandig is, het onderste uit de kan te willen hebben. Den 29sten Januari 1695 deed het Hof uitspraak; het verklaarde „de praetense acte van verclaringe, op den VIII Januari 1684 verleent, geen testament, codicil ofte eenige andere wettige soorte van uytterste wille te sijn", wees den eisch af, gelastte eischer alle eventueel op grond daarvan reeds ontvangen gelden te restitueeren, en verbood hem zich ooit weder in rechte of daarbuiten op dit stuk te beroepen.

Hiermede was de strijd om Speelman's nalatenschap geëindigd.

---

1) Zie de *Sententies van het Hof van Holland, 1695*, no. 80, Rijksarchief.

BIJLAGEN.

BIJLAGE I.

Aanteekeningen over het geslacht Speelman. [1])

JAN CORNELIS SPEELMAN,

geboren te Vlaardingen omstreeks 1594 als vierde kind van

CORNELIS PIETERSZ. SPEELMAN

en

MARITGE CORNELISDOCHTER,

overleed te Rotterdam 2 December 1648. Hij was den 3den Februari 1619 in eerste huwelijk getrouwd met

HADEWY WITTERT,

geboren te Rotterdam en aldaar overleden in het begin van Maart 1630. (Blijkens de begrafenisregisters te Rotterdam had de begrafenis plaats in de week tusschen 3 en 10 Maart).

Uit dit huwelijk werden geboren:

1°. MARITGEN SPEELMAN

geboren te Rotterdam (datum onbekend). Zij is tweemaal gehuwd geweest en wel

a. vóór 1652 met *Dirck Verhaven*, koopman,

b. met *Dr. Bernardus Cracyvanger*, medicus en tevens Remonstrantsch predikant. Zij overleed medio October 1677.

Uit haar eerste huwelijk had zij drie kinderen, alle in het hiervoorgaande werk voorkomend, namelijk *Hadewina, Cornelis en Johannes Verhaven*; uit haar tweede huwelijk een tweetal zonen, *Bernardus* en *Dirck Cracyvanger*, eveneens hiervóór optredend.

---

1) Grootendeels ontleend aan gegevens op het Rotterdamsche Gemeentearchief. Zie ook WITTERT VAN HOOGLAND, *Geschiedenis van het geslacht Wittert* I, blz. 206 e.v. en II, Bijlagen, blz. 182 e.v. In het genoemde werk vonden wij een aantal fouten of verschrijvingen: zoo staat b.v. op blz. 206—207 van deel I, dat Hadewy Wittert overleed op 3 Maart 1630, maar haar dochtertje zou geboren zijn in Maart 1633. Aldaar staat ook, dat Mr. Johan Speelman stierf op 29 Juni 1686 — dit is juist —, maar op blz. 183 van de Bijlagen wordt als sterfdatum 4 Juni gegeven. Bladzijde 189 dier Bijlagen geeft als datum van het eerste huwelijk van Maritgen Speelman 1 September 1659, terwijl haar derde zoon, Jan Verhaven, op dienzelfden 1sten September zou geboren zijn.

Zie verder SCHEFFER en OBREEN, *Het geslacht Speelman*, in Rotterdamsche Historiebladen, 3de afdeeling, deel I, 1ste stuk, blz. 113—203, en M. G. SIGAL in *De Nederlandsche Leeuw*, 1932, blz. 336. Ook HOTZ in *Journaal der Reis van den gezant der O. I. Compagnie Joan Cunaeus*, blz. XLVIII en volgende.

2e CORNELIS JANSZOON SPEELMAN,[1]

geboren te Rotterdam 3 Maart 1628, overleden te Batavia 11 Januari 1684, wiens levensgeschiedenis hiervoor gaat. Hij huwde te Batavia in 1653

PETRONELLA MARIA WONDERAER,

geboren te Batavia in 1638 als dochter van *Sebald Wonderaer* en *Petronella Maesdijk*, overleden aldaar 2 April 1681. Van hun vier kinderen stierven er drie kort na de geboorte. Het vierde kind was

JOHAN SPEELMAN,

geboren te Batavia 1 Februari 1659, naar Nederland vertrokken 2 December 1668, bij resolutie van de vroedschap van Rotterdam d.d. 8 November 1677 aangenomen als burger dier stad, te Leiden ingeschreven als student in de rechten 15 October 1680. Hij werd in 1683 advocaat bij het Hof van Holland, en huwde 19 November 1684

DEBORA KIEVIT,

geboren te Rotterdam 14 November 1655, dochter van *Johan Kievit*, baronet, raad en pensionaris van Rotterdam, gedeputeerde ter Statenvergadering van Holland, en van *Alida Tromp*, dochter van *Maarten Harpertszoon Tromp*.

Mr. Johan Speelman werd door Jacobus II van Engeland in den adelstand verheven, met den titel baronet, wegens den financieelen bijstand, aan Jacobus verleend in zijn strijd tegen Ulster. Hij overleed 29 Juni 1686, nog vóór hij het adelsdiploma had ontvangen.

In een acte van notaris Van der Hout te Rotterdam, d.d. 18 September 1652, wordt de koopman *Gerrebrandt Aeryens Prins* genoemd „voochdt over Cornelis Jansz. Speelman". Diens vader was 2 December 1648 gestorven, en Cornelis zou eerst 3 Maart 1653 — op zijn 25ste jaar — meerderjarig worden.

Uit de Rotterdamsche begrafenisregisters:

Begraven in de week van 10 tot 16 October 1677 *Marya Spelmants*, weduwe, wonende aan de Bierstraat. Dit is Speelman's zuster Maritgen.

---

1) Hij wordt in de papieren der Compagnie op een heel enkele uitzondering na steeds Cornelis Speelman genoemd, zooals hij ook teekende.

Begraven in de week van 9 tot 15 September 1685 *een kind van Johan Speelman.*

Begraven in de week van 30 Juni tot 6 Juli 1686 *Jan Cornelytse Speelman* (*Mr. Johan Speelman*). Blijkens de begrafenispenning was hij 29 Juni overleden. Hij woonde laatstelijk aan de Boompjes.

Begraven in de week van 25 September tot 1 October 1695 *Debora Kievit, weduwe Mr. Johan Speelman*, wonende aan den Ouden Dijk.

Uit een acte van notaris Wittius te Rotterdam, d.d. 21 Januari 1689, blijkt, dat *Cornelis Verhaven*, „soone van juffr. Maria Speelman, daar vader af was Dirk Verhaven, in sijn leven koopman alhier", blind was. Zie ook Bijlage VI hierachter.

Uit het *Album Studiosorum Academiae Lugduno-Batavae:* Ingeschreven op 15 October 1680 als student in de rechten, *Johannes Speelman*, Indo-Batavus, oud 21 jaar.

BIJLAGE II.

Speelman en het wapen van Makassar.

Het stedelijk wapen van Makassar bevat als hoofdfiguur: in goud een vruchtdragenden cocospalm van sinopel, geplaatst op een grasgrond. De palm is op ongeveer een derde van zijn hoogte doorstoken door een baarswijs geplaatst zwaard. [1]

In het *Indisch Jaarboekje Warnasarie*, 1850, geeft D. F. S[CHAAP] op blz. 111 e.v. een beschouwing over dit wapen. Wij lezen daar, blz. 112: „Dit wapen, in 1667 door den dapperen admiraal Cornelis Speelman aan de stad geschonken, is een sprekend beeld van het toenmalig beraden karakter onzer voorvaderen".

Blz. 118: „Het was bij gelegenheid van deze overwinning, dat de fiere en kloek gebouwde admiraal te Mariso, in het aanzijn der zegevierende bondgenooten en van de vernederde vijanden, zijn zwaard trok, en hetzelve met éénen stoot door een klapperboom stekende, uitriep: „Zoo waar mijn arm sterk genoeg is om dezen stam te doorboren, zoo ook zal het Hollandsche volk immer in staat worden bevonden om het Makassaarsche volk in bedwang te houden en elk verraad te bestraffen". [2])

---

1) Zie de *Encyclopaedie van Ned. Indië* op Wapens (stedelijke); *De Nederlandsche Leeuw*, 1883, blz. 7; *Locale Belangen*, 1931, blz. 774. Ook *Gouvernements-besluit van 9 December 1931, no. 31.*

2) In het archief der Compagnie kon ik geen enkele aanwijzing vinden van de juistheid dezer mededeeling. Zie ook de vraag in *De Navorscher* III, 1853, blz. 131.

Wapen van Makassar.

BIJLAGE III.

Het Speelmanspoortje te Batavia.

Aan de Westzijde van de stad Batavia bevond zich, tusschen de punten Overijsel en West-Friesland, een poort, die in 1651 werd dichtgemetseld. Later is ze weer geopend, of is er althans een kleine doorgang gemaakt, die algemeen bekend was als het Speelmans-poortje. Op Batavia ging het verhaal, dat deze doorgang gemaakt was op verlangen van Speelman, en wel om hem in staat te stellen 's nachts ongemerkt buiten den stadsmuur op avontuur te kunnen uitgaan! Zeer waarschijnlijk was dit laatste een legende. Speelman bezat namelijk een groot stuk grond buiten de stad, tegenover dit poortje gelegen, en het ligt voor de hand, dat het hem veel waard was een korte verbinding met dit land te hebben, zooals hij, met het oog op zijn tuin aan de Oostzijde der stad, daar ook een brugje over de groote rivier had gelegd.[1] In verband met het land buiten het Speelmanspoortje dient er op gewezen te worden, dat de langs dit land loopende Groninger-gracht soms Speelmansrivier werd genoemd.[2]

---

1) Zie hiervóór, bladzijde 77.
2) Zie ook VALENTIJN, IV, I, blz. 231—232 en DE HAAN, *Oud-Batavia* I, blz. 226.

BIJLAGE IV.

Acte van scheydingh tusschen den Ed. Heer Cornelis Speelman, ordinaris Raad van India, en de eerbare juffrouw Pieternella Wonderer, echteluyden. [1]

Alsoo wy, ondergeteeckent, *Cornelis Speelman* en *Pieternella Wonderaer*, echteluyden, om goede redenen en billycke consideratien met eenparige vryen wille, sonder inductie off persuasie van ymanden, onverleyt, onbedwongen, soecken de rust van ons gemoet en vreede van ons leven,

Soo hebben wy wedersijds besloten en goetgevonden, separatie, scheydinge en deelinge van onse gesamentlycke goederen, middelen en effecten van onsen geheelen boedel te doen, omme deselve yder by ons apart op synen naem beseten en geadministreert te werden, ende met alle deselve goederen en effecten te mogen doen en handelen als eygen vrye goederen, sonder contradictie, bemoeyenisse off verstoringe dienaengaende den anderen te doen ofte te geven, in eeniger manieren, te meer wy malcanderen volcomen toebetrouwen, dat niemandt van ons beyden deselve goederen, die wy yder apart besitten en regeeren, niet en sal mishandelen ofte t'soeck maken, maer dieselve soo gebruycken en versorgen, dat yders eer, mitsgaders de liefde en welvaren, die wy even sterck en gemeen hebben tot onsen eenigen waerden soone *Johannes Speelman* — die Godt beware in sijn gratie — soowel by ons leven als naer ons doodt sal blyken. Weshalven wy by dese acte resolut d' een den anderen andermael concederen en toestaen de vrye dispositie, handelinge ende verhandelinge van de goederen, die yder apart van ons heeft, besit en administreert, omme deselve yder in 't besonder by ons leven in vryen eygendom alsvooren te mogen gebruycken, en oock daarvan by testament en codicil te mogen disponeren, yder na sijn believen en vrye eygen wille, tegens welck gebruyck der goederen, nog dispositie van uytterste wille, den langstlevende van ons beyden noyt sal contradiceren, seggen, doen of doen doen, in eeniger manieren. Tot verseekeringe van welcke gelofte wy by dese acte wedersijds verclaren, soo voor alsnu en in het toecomende, van waerden, crachtig en bondigh te houden alle hetgeene d' een of den ander van ons, yder met

[1] Uit het Landsarchief te Batavia. Het betreft hier slechts een z.g. scheiding van goederen, daar beiden zich ook in latere documenten nog echtelieden noemen.

syne aparte besittende en administrerende goederen, sal hebben gehandelt, verhandelt, en by uytterste wille gedisponeert, soo by ons leven als naer ons doodt, sonder dat de langstlevende naer de aflyvigheyt van de eerst-stervende door ymandt, wie het sy, van syne ofte hare vrienden, over des langstlevendens syne besittende goederen gequerelleert ofte vermoeyelijkt, ofte eenige andere turbatie aengedaen sal mogen werden. Renuncierende tot desen allen eynde, soo voor ons als voor onse nacomelingen, van alle exceptiën, deceptiën en relivementen, etc^a, waermede sich d' een of d' andere ter contrarie deses soude connen, mogen ofte willen behelpen, en speciael den regel van Rechten, dicterende dat geene generale renunciatie plaetse heeft, tensy de speciale voorgaat. Ende ten eynde dese separatie en scheydinge van onsen boedel secuer, onverlet, buyten d' een of d' anders schade, yder by ons apart in meerder sekerheyt en gerustheyt mogte werden beseten en gebruyckt, soo belooven wy by desen over en weer, nu nog noyt eenige last off schulden te maken tot naardeel ofte beswaarnisse van de middelen en effecten van d' een of d' ander, die elck, yder apart, besit en regeert, sulcx dat yder van ons eenige schulden, last of beswaarnisse in toecomende makende, deselve tot yder sijn eygen last en beswaarnis sal sijn en blyven, en die alleen uyt syn eygen middelen moeten voldoen. En belangende de schulden en lasten van onsen boedel, die tot dato deses mogen sijn gemaect en gevallen, alle deselve heb ik, *Cornelis Speelman*, by desen aengenomen tot mynen laste alleen te voldoen, en insgelijcx 't opvoeden en onderhouden van onsen soone, *Jan Speelman*, present in 't vaderlandt zijnde, sonder dat ik, *Pieternella Wonderaer*, daerin halder ofte penningh heb off sal hebben te gelden, te betaelen ofte te voldoen, als alleen de soodanige, die ik selve gemaect ofte obligatie daervoor getekent mogt hebben, sulcx mijn man geene andere t' syner beswaarnisse ofte laste overneemt, als sulcke, waervoor hy selve met eygen handtekeninge obligatie gepasseert heeft. Invoegen dat ick, *Pieternella Wonderaer*, by dese acte verclaere en bekenne, uyt handen van mynen man, *Cornelis Speelman*, voor mijn deel uyt de goederen ende effecten van onsen boedel, soo aen schultkennissen, op zynen name gepasseert, contante penningen, erven, juwelen, gout, silver, slaven en slavinnen, huysraet etc^a, ten bedrage van veertigh duysent rijcxdaelders courant, ofte hier gerekent tot 60 stuyvers yder, volcomen ten genoegen en op 't civijlste gepryseert, ontfangen te hebben, en daervan voldaen te sijn. Ende opdat dese onse vrywillige acte, belofte, verclaringe, scheydinge en deelinge van de goederen

onses boedels, nu en in toecomende te crachtiger standt en effect sorteren mogt, soo hebben wy oock gerevoceert, doodt en te niet gedaen, voor nul en crachteloos verclaert en gehouden, gelijk wy houden, verclaeren, revoceren, doodt en te niet doen by dese acte, alle voorgaende contract ofte contracten van houwelijcxe voorwaerden, testamenten en codicillen, die wy voordesen te samen ofte yder van ons in 't besonder, mogen hebben gemaeckt ende gepasseert, ten eynde van nu af aan yder van zijn besittende en administrerende goederen, elck van ons in 't besonder, magh behouden, hebben en genieten het vry gebruyck en dispositie van syne middelen, als voorschreven is geseyt. Ook, opdat niemand van ons in toecomende geen ignorantie en pretendere van dese onse vrywillige scheydinge der goederen onses boedels, sincere gelofte en verclaringen, by desen gedaen, soo hebben wy hiervan gemaeckt dry al-eveneens luydende instrumenten, dewelcke wy met onse eygen handen en gewoonlyke signaturen hebben ondertekent En alhoewel ik, *Pieternella Wonderaer*, tot verscheyde malen door mynen man, *Cornelis Speelman*, vermaant en geinsinueert ben, in desen tot myne adsistentie te verkiesen een ofte meer persoonen, die ik des vertroude, soo hebbe ik nogtans daervan gedecline ert, en geacht dat onnoodigh te wesen, als wel wetende den staet onses inboedels en gelegentheyt, en sulcx dat ik wel wete, geensints vercort te wesen, te meer nadien alle lasten des boedels blyven tot beswaernisse van mynen man, en daerenboven nog de educatie en opvoedinge van onsen lieven soone, die al veel te costen komt. Ende sullen dese actens by ons, alsvoren ondergetekent, werden gesloten en verzegelt, en by ons yder apart voor notaris en getuygen doen subscriberen, dat daerinne is begrepen, geschreven en getekent synen vryen wille, gelofte, verclaringe en bekentenisse in 't generael der goederen, welcke yder van ons heeft, besit en administreert, voor 't vordere gedragen tot hetgeene in dit besloten papier is geinsereert etc[a]. sullende van deselve yder van ons eene behouden, en de derde in handen van de notaris, die de superscriptie doet, in secrete bewaringe gesequestreert ofte oock wel op de stadts-secretarie in bewaerder handen bestelt werden, soowals wy beegeren te verstaen en te ordonneren

Dus alles sonder argh of list, tot rust en vreede van ons gemoet en leven, en getekent ter presentie en ten bywesen van d' heer *Gijsbert de David Strantwijck*, schepen deser stede, Sr *Daniel Parvé*, coopman in dienst van d' Compagnie, en den notaris *Joan Keysers*, als getuygen minnelijk versocht, dewelcke by desen verclaeren onse

onderteekeninge elck in 't besonder bygewoont en uyt onsen monde gehoort en wel verstaen te hebben, dat wy den inhoude van dit schriftuer wel en aendachtelijck overlegt, grondig begrepen, en daerin ons vergenoegen genomen hadden, als sijnde alle hetselve onse ware en sincere intentie, mutuele begeerte, en een onderling minnelijk verstant, t' onser eygene gerustheyt, en sonder eenige de alderminste persuasie.

Gedaen in 't casteel Batavia, en buyten de stadt in de wooninge, genaamt Wonderwel, op den 2^{den} dagh van de maand Maart, in 't jaer duysent ses hondert vijf en seventig

Was ondertekent: CORNELIS SPEELMAN.
PETRONELLA WONDERER.

Ter zyde stont: Ter presentie van de getuygen voorgenoemt,
en getekent: GIJSBERT DE DAVID STRANTWIJCK.
DANIËL PARVÉ
JAN KEYSERS, notaris.

De superscriptie was van de volgende inhoude:

In den name Godes, Amen. Op heden, den tweeden Maart anno Christi 1675 ben ick, *Jan Keysers*, van Breda, openbaer notaris, by den Edele Raade van Brabandt in 's-Gravenhage en in Nederlands India geadmitteert, binnen de stadt Batavia residerende, ende de getuygen naergenoemt, gecompareert voor den E. Achtbare Heer *Cornelis Speelman*, ordinaris Raad van India, Admirael van de zee, en president van de Eerwaarde Heeren Schepenen alhier, en de Eerbare juffrouw *Pieternella Wonderer*, te samen echteluyden, dewelcke verclaren met wederzijdse volcomen goede kennisse en verstande — soo wy, notaris en getuygen, uyt Haer E.E. Achtbares monden en redenen conden oordeelen — dat in dit geslooten en op twee plaetsen met elck van Haer E.E. Achtbares comparanten zegels, en op één plaets met den zegel mijns, notaris, verzegelt papier, is geschreven en by de welgemelde E.E. Achtbare comparanten eygen handen ondertekent, Haer E. E. sincere, oprechte bekentenissen, verklaringen, geloften, willen ende begeerten, met Haer E. E. elcx aparte, eygen genomen, suyvere, voorbedachte, goede deliberatie, sonder persuasie ofte verleydinge van ymanden ter werelt. Waeromme soo verclaren, willen, begeeren en ordonneren de E. E. Achtbare comparanten by desen, dat alles hetgunt in dit versegelt papier is vervat, geschreven, en by Haer E. E. ondertekent, dat alles 't

selve, soo by Haer E. E. Achtbares comparanten leven als naer hare doodt, onwederroepelyken sal valideren, standt grypen en effect sorteren voor oprechte, waerachtige, bondige bekentenissen, geloften, verclaringen, mitsgaders Haer E. E. Achtbares comparanten codicillen, willen en uytterste begeerten — en verders als in dit besloten papier vervat is, daartoe Haer E. E.s haer gedragen — soo als alles 't selve in der bester forme kan bestaen, niettegenstaende eenige costuymen off beschreven rechten ter contrarie, alles 't welcke de E. E. Achtbare comparanten verclaren te derogeren, voor sooveel dieselve den inhoude van dit verzegelt papier mochten naerdeelich sijn.

Aldus gepasseert sonder argh of list, en by den E. Achtbare Heer comparant ten casteele alhier, en by d' Eerbare Juffrouwe comparante buyten in Haer E. thuyn, genaemt Wonderwel, yder apart dese, neffens de Heeren *Gijsbrecht de David Strantwijck*, schepen, en *Daniel Parvé*, coopman in dienst der E. Compagnie, en president van de E. Chinese boedelmeesters alhier, als geloofwaerdige getuygen, hiertoe versogt, en my, notaris, ondertekent, ten dage en jare voorschreven.

Was getekent: CORNELIS SPEELMAN,
PETRONELLA WONDERER.
Onder stont: Quod attestor, en
getekent: JAN KEYSERS, notaris.
Terzyde: ons present, GIJSBRECHT DE DAVID STRANTWIJCK,
DANIËL PARVÉ, 1675.

Gecollationeert, accordeert met de principale acte, alhier ter Weeskamer geexhibeert.
Batavia, den 29en Maart 1684:
(w.g.) MICHIEL BAELDE, secretaris.

Voor eensluidend afschrift:
E. C. GODÉE MOLSBERGEN, Landsarchivaris.

Batavia, 24 Maart 1932.

BIJLAGE V.

Particuliere brief van Speelman uit Japara aan Johan van Hoorn te Batavia, d.d. 14 October 1677. 1)

Monsr Jan van Hoorn. 2)

Braven jongelingh.

Alle uwe beleefde obligeante brieven, verzelt met zooveel bylagen tot myne speculatie, hebbe icq successive wel ontfangen en zijn my buyten twyffel zoo aangenaam geweest als eenige andere zouden hebben connen wesen, schoon icq oocq in gebreke ben gebleven daarop ter behoorelycker tijdt te antwoorden, dat my zomwylen de tijdt ende zomwylen oocq de lust niet heevt toegelaten, gelijcq naar alle apparentie mynen getrouwen huyshouder, den E. Daniël van den Bolcq, 3) U.E. nevens myne genege groete niet sal gemanqueert hebben bekent te maeken, also Z.E. is gerecommandeert geweest soowel by U.E. als by mijn heer UE vader daarover myne excuse te doen, die icq eerlange hoope op Batavia selff mondelingh te sullen connen afleggen, en te toonen, dat icq aan UE. affectie ende courtoisie geobligeert ben. Ondertusschen heb icq my bedroeft, dat mynen goeden vrint, Uwen heer vader, aan dat lompe podagra al eenige dagen was bedleegerich geweest, en insonderheyt van de langdurige ziecte van de zoete jongejuffrou Catarina; 4) 't schijnt dat Trijntjen Pieters 5) altemets al een beurt moet hebben, daar icq van herte wense, dat se door de goetheyt des Heren eens ten minste voor een lange wyle van bevrijdt magh blyven, ende dat se voor den ontfangh deser met haar en u vader in goede sterke gezondheyt herstelt magh wesen. Met moeder 6) heb icq van vader Van Hoorn uyt zynen brieff verstaan.

---

1) Deze merkwaardige brief bevindt zich in originali in de handschriftenverzameling van het Koninklijk Instituut, no 235.

2) Voor den toen 23-jarigen Johan van Hoorn en zijn familie, met welke Speelman zeer bevriend was, zie men DE HAAN, *Priangan*, I, personalia, blz. 4 en volgende.

3) Zie hiervóór, blz. 88

4) Johan's zuster Catharina van Hoorn

5) Dit is een andere naam voor Catharina, naar haar vader Pieter zoo genoemd.

6) Sara Bessels, de vrouw van Pieter van Hoorn.

dat het gantsch jeugdigh ende welgestelt was en naardien my zedert daarover noch van mynen goeden vader Daniel[1]) noch van UE eenige nieuwe clagten zijn tevooren gecomen, soo laat icq my voorstaan, dat het daarmet oocq noch al heel wel moet wesen, hoedanich icq oocq Haar E. t' myner verschyninge wensche te mogen vinden en genegentlijck te omhelsen. Aan onse goede Grietje Pieters[2]) en haren man, den capiteyn Tacq, schat icq dat mede niet wel haperen can, want volgens het brieffken, van Hun E. met aangenaamheyt ontfangen, dancken zy beiden den Almogende voor hare gezondheyt, zoodat icq my inbeelde, als icq op Batavia come, by die jongeluyden wat jongs te vinden, en vader Pieter met ons goede moeder beyde met haren verhoogden name van groot[3]) hertelijck te begroeten. Govert is te jong ende te gesond om ziecq te wesen,[4]) schynende Petrus den orateur[5]) goede zorgen te willen dragen, dat hy van het schryven geen benaaude borst en crijght, al zoude hy daarom oocq een ligte quetzure van zijn cris aan de hand dragen. Maar off icq nu Jan Pieters,[6]), dien wackeren jongeman, niet verzelt zal vinden met een jongejuffrou, die hem naast gelijct, daar twyffel icq al wat aan, want men hoort verre dat de winter[7]) kout is, alswanneer men oocq tot versachtinge wel een pavilioen[8]) verdragen, daar incruypen can. Nu, daar sla gelucq toe! Maar hoe vader en moeder opkyken zullen, als meester Cornelis[9]) haar statelijck sal gaan vertellen, dat hy geen sterken dranck en zelfs geen rinse wijn meer drinct, en in der stede veeltijds een teugjen karnemelcq off een boonzopje[10]) slurpt, dat wenschten icq al haast te zien. De oude luyden sullen niet weten naar zy het hebben ende wat zy aan dien groten professor over Bachus' scholieren in hun oude dagen noch al comen te beleven, inzonderheyt wanneer zy comen aan te merken hoe fijn en eenvoudigh hy zijn lippen aan de romer can zetten en zonder nat te macken, uyt vreese

---

[1]) Speelman's gemachtigde op Batavia, Daniel van den Bolcq.

[2]) Margaretha van Hoorn, de oudste zuster van Johan, en gehuwd met den vermaarden kapitein François Tack.

[3]) Namelijk grootvader en grootmoeder.

[4]) Deze bracht het tot gouverneur van Malakka.

[5]) De jongste zoon, Pieter, die reeds in 1680, op 19-jarigen leeftijd, als vaandrig te Batavia overleed. Dat Speelman hem schetsend „den orateur" noemt, wijst op jeugdige welbespraaktheid.

[6]) Dit is de geadresseerde, Johan van Hoorn.

[7]) Er staat: witter.

[8]) Dit woord betekent zoowel tent als ledikant.

[9]) Hier begint Speelman ironisch van zichzelf te spreken.

[10]) Koffie. Zie DE HAAN, *Priangan* III, § 806.

Slot van den brief aan Johan van Hoorn, 14 October 1677.

van misselijcq te werden, weder overgeven.[1]) En noch heeft dese soberheyt den armen hals niet connen vryhouden van zooveel vierigheyt, bloedvinnen ende puysten, dat hy der geen redden aan en wist, dragende evenwel nu inplaats van 56 pleysters tusschen de broecqsband en de encqlauwen[2]) niet meer als noch 5 stucx, ende dat voor de laaste applicatie. Hy heeft zoo dicqwils gewenscht om een souvereyn recept uyt den apotecq van de ervaren doctor Dorothea te mogen hebben,[3]) maar 't was te verre om te haelen, ende nu schijnt hy violen te laten zorgen, vermits hy weder fris genoch is om in de broecq te gaan, hebbende al een mooye wyle in de rocq moeten loopen. Daarenboven is die ouden drogen kuch op heel verre na van sooveel vermogen niet meer, noch soo familjaar in 't geselschap niet als wel te vooren, hebbende den grammichen here van Graveelenburgh[4]) mede in lange niet veel jurisdictie geoefent, schoon oocq niet naargelaten is die leckeren Stolcqse kaas met wat booter en broot by heele ponden te eeten, dienende de bremcappers[5]) verder daartegen voor contrapissonje;[6]) icq dancq nu daarvoor van al mijn hert. Icq sal 't naar dese, hoope icq, èn by monde ènde effective doen, vermeenende dat de oude luyden en tegelijcq UE. met dit verhael van ons huyshouden haar voor jegenwoordich sullen connen vergenoegen, en onfeylbaar gelooven, dat icq naar myne cordiaalste salutatie onveranderlijck ben en blyve van

Tgansche familie

Den genegensten vrint
en bereytwilligen dienaar
CORN. SPEELMAN.

Japara in alder haast ady
14 8tober Aº 1677.

---

[1]) Dit geheel-onthouderschap heeft Speelman niet lang volgehouden!

[2]) Enkels.

[3]) Dit is weer eens een echte woordspeling à la Speelman. In deze jaren begon het gebruik van thee steeds meer ingang te vinden, en van vele zijden werd deze drank aanbevolen als een geneesmiddel tegen tal van kwalen. En zooals Speelman beneden zijn niersteen aanduidt als „den grammichen heer van Graveelenburgh", omschrijft hij hier de veelgeroemde geneeskracht der thee als een recept van doctor Dorothea.

[4]) Zooals hiervóór meermalen is gebleken, heeft Speelman een groot deel van zijn leven geleden aan niergruis of graveel.

[5]) De bloemknoppen van de brem, in zout of azijn ingelegd, en als „kappertjes" gebruikt bij de bereiding van spijzen en sausen.

[6]) Vermoedelijk is dit een verschrijving van contrepoison, tegengif.

BIJLAGE VI.

Testament van Mevrouw Petronella Wonderer, huysvrouwe van d' Edele Heer Cornelis Speelman, Directeur-Generael van India, etc', echtelieden. [1]

In den name Godes, Amen.

Ick, *Petronella Wonderaer*, huysvrouw van d' Heer *Cornelis Speelman*, Directeur-Generael ende eerste Raedt van India, mitsgaders Admirael ter zee, etc', jegenwoordigh seer swack en sieckelijck sijnde, verseeckert te passeeren de wegh van aller menschen doodt, ende terwyle ik noch by myne sinnen, goede memorie en verstant, onwetende [ben] van de ure mijns overlydens, soo heb ik voorbedachtelijck en tydelijck met rype deliberatie willen maecken en doen opschryven dit mijn beslooten testament, eens voor al onwederroepelijck, ten insigte mynen welgedachten Heer en man desen myne nae-beschreven dispositie approberende en laudeerende, mede sal believen te onderteeckenen, en sulcx als voor wel gedaan agnosseren en aennemen.

En alvorens te disponeren, verclare ik mijn Ziele, scheydende deser werelt, hartgrondelijck te recommanderen in de sonderlinge genade en barmhertigheyt van Godt almachtigh, mynen hemelschen vader, en mijn doodt lichaam de eerlycke begravinge der aerde. Mede verclare ik oock te revoceren alle myne voorgaende testamenten en codicillen, die ik voor dato mochte hebben gemaeckt, als houdende deselve als nul en van geender waerden, even ofte nooyt gepasseert en waren, en oock speciaelijck de huwelijcxe voorwaerden, die ick met mynen Ed Heer en man hebbe gepasseert en gemaeckt, hiermede tredende tot dispositie van myne tydelycke goederen, die ik van Godt ter leen hebbe ontfangen en naerlaten sal

Vooreerst verclare ik te maecken ende te legateren aen myne nigte, juffrouw *Henriëtte Rycke*, voor hare getrouwe diensten en onderhoudene vruntschap, gewillige genomene sorge ende bystant in myne sieckte, de somma van een duysent rijcxdaelders, à 60 stuyvers yder, eens, mitsgaders een slavinne, Annica van Maccassar; ende om haer, juffrouw *Rycke*, ses jaren te dienen noch twee slavinnekens, by name

[1] Uit het Landsarchief te Batavia, *Testamenten-bundel 1680—1681*, folio 66 verso en volgende

Loemoe van Maccassaer en Bombam van Maccasser, alswanneer sy, twee slavinnekens, sullen vry en geëmancipeert zijn.

Ten tweeden verclare ik te legateren aen *Hendrick Boot*, oppasser van de werckende lijffeygenen in 't casteel Batavia, ten insigte hy altijt gewilligh en oppassende tot mynen dienst is geweest, de somma van tweehondert rijcxdaelders à 60 stuyvers yder.

Ten derden maecke ende legatere ik aen den *armen der stadt Batavia* de somme van acht hondert gelycke rijcxdaelders, ende aen *'t Lazarushuys* mede vier hondert rijcxdaelders.

Ten vierden verclaere ik van weerden ende alhier voor geïnsereert te houden mijn aparte notariale acte off codicille, waerby ik eenige van myne oude lijffeygens niet alleen vrygeve, maer oock legatere soodanigen somme van penningen, als by ygelijcx name in de voorschreven notariale acte sal werden uytgedruckt.

Ten lesten verclare ik te institueeren ende te nomineren tot erffgenaem in alle myne nae te latene goederen, erven en haven, hoe die genoemt ofte tot wat plaetsen die gelegen off bevonden sullen sijn, mynen welgedachten E. Heer ende man, *Cornelis Speelman*, behoudens dat Sijn Edt schuldigh sal zijn uyt te keren aen haer [1]) beyder respective soon, *Joan Speelman*, een somma van vijftigh duysent rijcxdaelders, te synen mondigen dage, off wanneer hy, ten vergenoege en met goetwillige absoluyte licentie van sijn Heer Vader, met een gelijck portuyr, naer sijn staet en conditie, in huwelijck sal zijn getreden, en sijn vader hem meteen bequaem achten en oordeelen sal, dese capitale somme en middelen, ten bedrage, als gesegt, van vijftigh duysent rijcxdaelders ofte hondert vijff en twintigh duysent caroli-guldens, te connen regeren, en ten meesten proffyte te administreren, welck oordeel en dispositie ik verblyve in 't geheel en al aen de gemelte mynen Heer en man, en zynen weldadigen, sorgdragenden Heer en vader, sonder dat mijn man in desen van ymant ter werelt eenige tegenspraecke off oppositie sal behoeven te lyden en te verdragen, sullende middelerwyle de somma van penningen ter eerster gelegentheyt naer mijn overlyden, ten langsten in den tijt van dry maenden, ter Weescamer alhier in gereden gelde moeten gebracht en bestelt, om aldaer door heeren Weesmeesteren, met communicatie van mijn man, geadministreert te werden, stellende, nominerende en verkiesende mits desen gemelden mynen Heer en man over dese onsen soone als regerend en absoluyt voogt, met qualificatie,

---

[1]) Beter ware „ons".

tot syne adsistentie een off meer eerlycke mannen van conditie en aensien te mogen authoriseren, sooals hy dat selffs goetvinden en verstaen sal. En aengaende de bladinge[1]) van het voorschreven capitael, daervan sal mijn soone, 't zy met genoege van sijn vader getrouwt ofte ongetrout, jaerlijcx soo veel genieten, als sijn vader, 't zy alleen off met zijn familie, sal oordeelen voor sijn staet en conditie eerlijck, betamelijck en van noode te wesen, blyvende het overige tot vermeerdering van sijn capitael.[2]) Maer indien het gebeurde, dat desen mynen soone, tegen mynen hoop en wensch, sigh qualijck te comporteren en niet wel aen te stellen, off tegen wil en danck van sijn Heer en vader in den huwelycken staet te treden quame, dan verclare ik mids desen, dat ik hem de voorschreven somma van penningen, ten bedrage van rds. vijftigh duysent, ofte caroly-guldens hondert vijff en twintigh duysent, weder t' eenemael ontmake, hem in plaets van dien alleenlijck latende de somme van rds. twintigh duysent, hem in voldoeninge van sijn legitime portie, na scherpheyt van rechten, competerende. Onder alle welcke conditien en restricten ik verclare mynen genoemde soone in 't gunt voorschreven is insgelijcx te institueeren en te nomineren tot mynen mede-erfgenaem, met vollen rechte van institutie. Doch soo 't geviel, gelijck ik mede niet en hoope, dat desen mynen soone in 't vaderlant off elders vóór mijn overlyden al mogt gestorven en overleden wesen, dan sal mijn man naer mijn overlyden maer behoeven uyt te keren aen de kinderen van sijn overleden suster *Maria Speelmans*,[3]) met namen *Haduina*, *Cornelis* en *Jan Verhaven*, geprocreeert by haer eerste man, den Eersamen *Dirck Verhaven*, ende aen *Barnhardus* en *Dirck Crayevanger*, geprocreëert by haer tweede en laeste man, den Eersamen *Barnhardus Crayvangerus*, de somma van rds. vijff en twintigh duysent, te weten: eerst en vooruyt aen *Cornelis Verhave*, die blint is, item aen *Barnhardus* en *Dirck Crayevanger*, beyde de jongste en noch onmondigh, alle dry yder twee duysent rijcxdaelders off vijff duysent caroly-guldens, blyvende de resterende rds. negentien duysent voor haer vyven in gelycke portie, indien sy na mijn overlyden in 't leven sijn, en anders niet; met desen verstande, ingevalle een off meer van dese kinderen naer mijn overlyden selffs

---

[1]) Rente. Zie VERDAM, *Middelnederlandsch Woordenboek*.

[2]) Gelijk hiervóór is gezegd, heeft Speelman de renten niet bij het kapitaal doen voegen, maar die ten eigen bate genoten. Zie blz. 127 en 160.

[3]) Maritgen Speelman was reeds in October 1677 overleden. Zie Bijlage I hiervóór, blz. 173 en 174.

oock vóór haeren mondigen dage te sterven quamen, dat alsdan hare respective portien weder sullen comen en devolveren op mynen man, soo hy dan noch in 't leven is; en andersints sal het comen tot proffyte der langstlevende kinderen, elck even veel, te weten soo dengenen, die te overlyden comt, selffs geen wettige kinderen naer en laet. Eyndelijck en ten laesten, indien 't oock mochte gebeuren, dat mijn soon naar mijn overlyden, en sulcx mijn erffgenaem al geworden sijnde, onmondigh te sterven quame, dan begeer ick, dat de helft van syne erffenissen sal keren aen sijn vader, gelijck dat behoort, en d' andere helfte in maniere, hierboven uytgedruckt, aen de kinderen van sijn vaders suster, hierboven genoemt.

In oirconde van myne voorstaende geschrevene, selffs gelesene en noch andermael voorgehoudene en gelesene begeerte, testament en uytterste wille, hebbe ik dit met mijn eygen hant onderteeckent, en tot meerder becrachtinge van dien versogt den E. Achtbaren Heer *Joannes Camphuys*, extra-ordinaris Raed van India, ende d' Heer *Jan Parvé*, twede oppercoopman des casteels Batavia, nevens den notaris *Jan Baptista Gerrit Keysers soone*, om als notaris en getuygen, in cracht van vooraff gepasseert wettelijck instrument, nevens my, testatrice, te teyckenen, gelijck sy oock alle, hier present, naer voorlesinge deses oock geteeckent hebben.

In mijn hoffstede, buyten dese stadt Batavia, toegenaemt Wonderwel, op den dertigsten December 1680. En soo wanneer de tijt en gelegentheyt toelaet, dat mynen E Heer en man de laudatie en zijn approbatie onder desen sal geschreven en geteeckent hebben, ben ik van sints desen behoorlijck te sluyten ende te versegelen, ende de superscriptie, als tot een beslooten testament behoort, voor gemelten notaris en E. Heeren getuygen te passeren; andersints sal desen als een openbaer wettelijck instrument valydelijck gehouden werden, en in cracht en macht blyven, 't zy als testament off codicil, in der bester forme bestaende, niettegenstaende eenige costuymen off beschreven rechten ter contrarie, die ik verclare te derogeren en te niet te doen.

Ende was onderteyckent:

PETRONELLA WONDERER.

Terzyde stont: ons present, ende was onderteeckent:

JOANNES CAMPHUYS en

JAN PARVÉ.

Noch stont: Quod attestor, en was onderteeckent:

J. B. KEYSERS, notaris.

Terzyden onderaen van 't voorschreven testament stont noch geschreven, gelijck als volgt:

Ik approbere dit testament van mijn huysvrouwe, excepto de codicille, niettegenstaende de gedisponeerde vijftigh duysent rijcxdaelders aen onsen soone verre excedeert de genoemde legitime, mits dat dit testament sy en blyve onverbreeckelijck.

Dato alsboven. En was onderteyckent:

CORNELIS SPEELMAN

Tersyde stont: my present, en onderteeckent:

J. B KEYSERS, notaris.

Ter halver bladt stont.[1]) Naer gedane collatie is dese met sijn minute bevonden te accorderen, welcke minute, vermits die oock is als een beslooten testament, naer desselffs approbatie ter Weescamer alhier, ende ten believen van Welbedughten Edelen Heere Cornelis Speelman, Sijn Edele sal overhandigen, gelijck dat behoort, tot ontlastinge van mijn comptoir, te meer hetselve ter Weescamer wort geregistreert

Batavia, den 11den April anno 1681.[2])

Onderstont: Quod attestor, was geteeckent:

J B. KEYSERS, notaris.

Gecollationeert, accordeert met het authentycque copia besloten testament.

Batavia, den 12den April 1681.

des t' oirconde:

PIETER VAN RIJSWIJCK, secretaris [3])

Voor eensluidend afschrift

E. C. GODÉE MOLSBERGEN, Landsarchivaris.

Batavia, 26 Maart 1932.

---

1) Dit is bijgevoegd na den dood van testatrice

2) Den 2den April was Petronella Wonderaer overleden

3) In het testamenten-register op het Landsarchief te Batavia volgen na dit afschrift nog de kopieen van de quitanties der legaten, die tusschen 8 en 10 September 1681 zijn uitgekeerd

BIJLAGE VII.

Testament, segge procuratie, van den WelEdelen Hoogh-Achtbaren Cornelis Speelman, Gouverneur-Generael van 't Nederlands India. [1])

Op huyden, den 5en January 1684, compareerde voor my, David Dispontijn, openbaer notaris, by den Edelen Hove van Holland, mitsgaders in 's-Gravenhage ende in Nederlands India geadmitteert, binnen der stadt Batavia residerende, ende de ondergenoemde getuygen, Den WelEdelen Hooghachtbaren Heer *Cornelis Speelman,* Gouverneur-Generael van 't Nederlands India — my notaris bekent — sieck sijnde, dog gaende ende staende, ende verclaerde Sijn Hoogh Edelheyt, gemerckt syne belangen ende erfgenamen ten principalen in 't vaderland residerende, dat ook syne naerlatenschappen in allen gevallen in 't gros derwaerts geremitteert en gereparteert sullen moeten werden, naer sijn overlyden alhier soo tot executeurs als administrateurs over syne middelen, die Sijn Edelheyt hier te lande metter doodt sal comen te ontruymen ende naer te laten, mitsgaders tot uytvoerders en uytwerckers van syne uytterste wille te eligeren, stellen en nomineren, sulcx doet by desen, den WelEd. Heer *Balthazar Bort*, eerste Raad en Directeur-Generael van India, residerende hier ten casteele [2]), *Mr. Jacob van Dam*, secretaris van den WelEdelen Heer Gouverneur-Generael ende de Raden van India, den Edelen *Joan Parvé*, ontfanger-generael van Jacatra, den *E. Andries Cleyer*, ordinaris lit in den E. Achtbaren Raad van Justitie deses casteels, en jongst gewesen opperhooft in Japan, van waer Sijn Ed. dagelijcx tegemoet gesien wert, den E. *Cornelis Swart*, jongst geweest vice-preses van 't Eerwaerde collegie van Schepenen, den E. *Jan Lambertsen Radder*, alsnog Weesmeester deser stede, den E. *Adriaen Pijck*, coopman in dienst der E. Compagnie en gewesen secunde van de directie in Souratte, Sinjeur *Cornelis Castelijn*, coopman ten dienst voorschreven en winckelier deses casteels, eyndelijck des Ed. Heer constituants neve, Monsieur *Joannes Verhave*, eerste dispencier over de Bataviase provisie-maguasynen, met macht omme by overlyden of vertreck van eenige derselvige een ofte meer andere persoonen in plaetse te mogen

---

[1]) *Testamentenbundel 1683—1684*, folio 114 en volgende, op het Landsarchief te Batavia.

[2]) Naar men weet overleed Bort op denzelfden avond als Speelman.

surrogeren ofte assumeren met malcanders goetvinden, met gelycke off gelimitterde macht, uytsluytende hy, Ed. heer comparant, wel expresselijck heeren Weesmeesteren deser stede, alsmede alle andere, die daerover eenigh oppergesagh souden sustineren of vermeynen te hebben, niettegenstaende eenige placcaten, Weesmeesters-ordonnantiën, statuten, usantiën, beschreven rechten ofte wetten ter contrarie, waervan hy, Ed. heer comparant, wel expresselijck is renuntieerende by desen, als sulcx de voorgenoemde heeren g'eligeerde ten vollen toevertrouwende, mits dat deselvige gehouden ende verplicht blyven, naer 't overlyden van hem, Ed heer comparant, van sijn naerlatenschap pertinente kennisse te doen ende te geven, alsmede staat ende inventaris te leveren in 't vaderlandt aen de volgend persoonen, met namen den WelEdelen Achtbaren Heere en Mr *Gasper Fagel*, raadpensionaris van Hollandt ende Westvrieslandt, mitsgaders grootzegelbewaerder van Hollandt, ets., item de Edele Heeren *Arent Muys van Holy* en *Mattheus van den Broeck*, beyde raden ende burgemeesters der stede Dordrecht,[1]) de Heer *Leonard Winnincx*, des Edelen Heer constituants aengehuwelijckten swager, als getrout geweest hebbende met de eerbare juffrouw *Helena Wonderer*, die de halve suster was van Sijn. Ed. Heer constituants, overledene huysvrouw zaliger,[2]) den WelEdel Achtbaren Heere *Adriaen Paets*, oudt-ambassadeur in Espange, raad ter stede en bewindhebber der Oostindische Compagnie tot Rotterdam, de Heer *Adriaen Wittert*, coopman ter selver stede en naneve van hem, Edele Heer constituant, de Heer *Gijsbert de David Strandwijck*, out-commandeur in India, ofte aen dengenen, die by overlyden van eenige derselve geassumeert ofte gesurrogeert soude mogen werden — dat syluyden met elckanders goetvinden sullen vermogen te doen — aen welcke persoonen de voornoemde heeren g'eligeerden oock gehouden ende verplicht sullen blyven van jaer tot jaer, van tijdt tot tijt, van hun bewint en gedoente advis en kennisse te geven, alsmede aen deselvige ten allen tyden te doen behoorlycke reecqueninge, bewijs ende reliqua, tot de finale liquidatie des boedels toe, sonder gehouden off verplicht te blyven aen ymandt anders, ja selfs niet aen Sijn. Ed. Heer constituants, soon, *Mr. Joan Speelman*, advocaat voor den Hove van Hollandt in 's-Gravenhage, reecqueninge, bewijs of reliqua te doen, niettegenstaende denselvigen al meerderjarich mogte wesen, en sulcx soude comen te requireren

[1]) Van den Broeck was oud-directeur van Bengalen en oud-Raad van Indië.

[2]) Leonard Winnincx was oud-opperhoofd in Japan en oud-directeur van Suratte.

ende te begeren, waervan hy, Ed. Heer constituant, wil ende begeert, dat de voornoemde Heeren g'eligeerden sullen sijn en blyven bevrijdt, gelijck hy, Ed. Heer comparant, deselve by desen daervan is bevrydende, hem renvoyeerende aen opgemelte Heeren principale executeurs. Want, gelijck de vier eerste in desen geciteerde Heeren *Fagel, Van Holy, Van den Broeck* en *Winninex* soo benevolent en goetgunstigh sijn geweest, op Sijn. Ed. Heer constituants, vierige en iterative instantiën, als voogden en opsigters over meergenoemde Sijn Ed's soone te verseren, ende in dien deele geen kleyne moeylijckheden, uyt den hoofde van syne onvoorsichtige conduicte van leven, ongeacht alle vaderlycke en heylsame vermaningen, onvermoeyt in 't middel van Haer Ed's hoogwigtige besoignes te supporteren, soo wil den Ed. Heer constituant niet twyffelen, ten minsten werden Hun Edelen niet alleen, maer ook de verdere genoemde Heeren en vrunden, seer gedienstig gebeden, geïmploreert ende seer ernstig versocht, haer de moeylijckheyt alsnog niet believe te laten verveelen, en als voogden over Sijn. Ed. Heer constituants, soon, met sooveel authoriteyt te blyven procederen, als de wetten van den Lande eenigermaten connen toelaten, ende van de overigheyt op gefondeerde gronden can vercregen werden, iss'et dan niet over sijn persoon, alsdan ten opsigte van de middelen, die de Ed. Heer constituant naer sijn overlyden sal comen achter te laten, in sulcker voegen, als dat by den Ed. Heer constituants uytterste wille ende testamentaire dispositie, 't zy geslooten ofte open, naer tijts gelegentheyt omstandig beschreve bevonden sal werden,[1]) waertoe in desen tot soo verre gereserveert wert. En opdat Hun Ed. in desen met niet al te veel moeyten geümbrageert mogten wesen, soo werden Hun Ed. mits desen oock gequalificeert een ofte twee administrateurs van vermogen, credit en geloove, onder Hun Ed.' opsicht en sufficante cautie, te verkiesen, opdat den boedel soo doende onbeschadigt blyve, haer voor die moeyten ten laste des boedels salarieerende met een eerlycke provisie, sooals dat in 't vaderlandt gebruyckelijck is. En opdat oock de Heeren geconstitueerdens hier tot Batavia, ten belange van de huyselycke saken, kistgoederen als anders, adsistentie ende secours mogten hebben, waerin sy andersints door oncunde souden konnen werden geabuseert, soo heeft den Ed. Heer constituant goetgevonden, daerin te voorsien, ende eerbiedig te versoecken, dat *Mejuffrouw de Weduwe van den overlede Heer gouverneur Joan*

---

[1]) Sic! Er was toen nog geen testament gemaakt.

Bax van[1]) *Heerentaels*, met name *Aletta Hinloopen*, item *Juffrouw Cornelia van Nieuwenroode*, ende *Juffrouw Catharina van Rensen*, *huysvrouw van den Ed. Andries Cleyer*, hierboven genoemt, welcke hy, Ed. Heer constituant, in desen voor sooverre mede nevens de andere Heeren gemachtigdens is constitueerende, als hebbende versogt van de reste te mogen bevrijdt blyven, welgemelte Heeren gemachtigdens daerin behulpsaem gelieven te sijn en te adsisteren, behalven dat welgemelte *Juffrouw Weduwe Bax* aenneemt en aenbevoolen blijft, nevens de Heeren *Joan Parvé* ende *Andries Cleyer*, de particuliere papieren, die 'er in 't comptoir bevonden werden, te samen te schicken, te resumeren, oude brieven en chartebellen te scheuren, uyt de rest notulen te maken en, voor sooveel 't belangh en het intrest des boedels aengaat, aen de andere Heeren gemachtigdens mede te communiceeren, gelijck mede welgemelte Heeren en vrunden mits desen wel hertelijck gerecommandeert ende versocht werden, met kennisse ende voorweten van den Ed. Heer Directeur-Generael al ten eersten na de lijckstatie van den Ed. Heer constituant, alle Compagnies-papieren, die ten principalen bestaen sullen in een goeden parthy van sijn eyge minuytboecken ende eenige, soo origineele, geauthoriseerde als simpele copiën Vaderlandtser generale brieven, deselvige, naer behoorlijck geregistreert te sijn, ter generale secretarie onder recipisse over te leveren, omme den boedel daervan te suyveren. Eyndeling, dewyle den omslag van den Ed. Heer constituant, hier tot Batavia en in de Ommelanden, soo aen uytstaende schulden, slaven ende slavinnen, huysen ende landeryen, al van groot belang, ten minsten wijts en zijts gelegen is, dat de Heeren gemachtigdens al vry wat groote moeyte soude connen toebrengen, temeer naedien Hun Edᵉ dienaengaende niet seer grondig bewust sijn, immers op verre na niet sooveel als den luytenant *Jacob de Harde*, alsnu de principaelste administratie hebbende van de voornaemste vaste goederen, item des Ed. Heer constituants hoffmeester, Monsieur *Bartholomeus van Heck*, soo sullen die beyde in des Ed. Heer constituants zaken de geciteerde Heeren gemagtigdens grootelijcx connen te hulpe comen en subleveeren, waervoor den Ed. Heer comparant toestaet, dat men haer voor die moeyte, indien sy hun wel en trouwelijck comen te evertueeren, yder 's maendelijcx sal beloonen met een tractement van een hondert guldens, ende dat soo lange, totdat den grootsten omslag, soo van slaven als vaste goederen, ten

[1]) Er staat: *te*. Joan Bax van Herenthals was in 1678 overleden als gouverneur van de Kaap de Goede Hoop.

genoegen van de Heeren gemachtigden sal wesen gebeneficeert, en daervan gedaen goede deugdelycke reeckeningh, bewijs ende reliqua, onder deselve restrictie alsvoren, consenteerende bovendien dat de Heeren gemagtigdens, naer verrigtinge van alles, haer beyde sullen vermogen te regaleren met een honorabele gedagtenisse, indien het by codicil ofte testament bevonden wiert door den Ed. Heer constituant selfs niet geschiet te wesen. Dogh tot executeurs over Sijn. Ed. Heer constituants, verdiende ende te goet hebbende maendtgelden, en verder niet, verclaerde Sijn Edelheyt te eligeren d'Ed. Heeren Bewindhebberen in 't vaderlant, Haer E.E.s tot sulcx vrindelijck requirerende.

Alle hetgunt voorschreven staet, hem, Ed. Heer comparant, duydelijck voorgelesen wesende, verclaerde 't selve te wesen sijn volcomen begeren, willende end begeerende, dat sulcx na sijn overlyden poinctelijck sal achtervolgt en nagecomen werden. En consenteerde hiervan een ofte meer actens gedepecheert en uytgegeven te werden.

Aldus gedaen ende gepasseert in 't casteel Batavia, ter presentie van den manhaften *Jan Fransz. Holsteyn*, sergiant-majoor, ende Sinjeur *Pieter van Dijck*, ondercoopman ende tweede dispencier van de provisie-magasynen deses casteels, als getuygen hiertoe versocht, die de minute deses, nevens den Heer comparant ende my, notaris, hebben onderteeckent.

Onder stont: Quod attestor, en was geteeckent:
D. Dispontijn. 39 . 1684 $\frac{1}{5}$.[1])

Gecollationeert, accordeert met de principale, alhier ter Weescamer geëxhibeert.

Batavia, 20en January 1684.
(w.g.) Michiel Baelde, secretaris.

Voor eensluidend afschrift
E. C. Godeé Molsbergen, Landsarchivaris.

Batavia, 24 Maart 1932.

---

[1]) 1684$\frac{1}{5}$ beteekent 5 Januari 1684. De beteekenis van het cijfer 39 is mij niet bekend; mogelijk geeft het eenvoudig het volgnummer aan der door den notaris opgemaakte stukken.

BIJLAGE VIII.

Verklaring van notaris David Dispontijn en getuigen, aangaande een door Speelman niet onderteekend testament. [1])

Op huyden, den 8^en^ January 1684, sijnde Saturdagh des morgens tusschen 8 en 9 uuren, [2]) ben ick, David Dispontijn, openbaar notaris, ende ten versoeke ende begeerte van den Ed. Hooch Achtbare Heer *Cornelis Speelman*, Gouverneur-Generael van 't Nederlants India, met ende nevens de ondergenoemden getuygen, gecompareert ende verscheene voor Sijn HooghEdelheyt — die seer kranck en swack was — doch sijn memorie, redenen en verstant, soo uytterlijck niet anders konde sien ende bemercken, wel machtich sijnde ende met redelycke goede uytsprake gebruyckende, hebbende ick, notaris, in mijn hand seker concept ofte ontwerp van Sijn Hoogh Ed.^ts^ testament, weynich uyre bevoorens ten Sijn Edelens versoeke opgestelt en ontworpen. Ende geconsidereert bemerct wierd, dat Sijn Ed.^t^ van oogenblick tot oogenblick swacker en swacker wiert, ja soodanich, dat hy 't selvige na ooghschijn niet soude kunnen teyckenen, hebbe ick, notaris, Sijn HooghEd.^t^ in de presentie en bywesen van de ondergenoemden getuygen met luyder stemme afgevraeght de volgende poincten, namentlijck of Sijn Hoogh Ed.^t^ naer sijn overlyden niet en maackte aen sijn susters kinderen een somma van vijftich duysent Caroli-guldens, te weten aen de soonen ider seven duysent vyfhondert, en aen sijn susters dochter twintich duysent guldens, waerop Sijn HooghEd.^t^ duydelijck antwoorde: jae. Wyders hebbe ick, notaris, ter selven tyden Sijn Hoogh Ed.^t^ mede gevraegt, of hy niet was makende aen *Cornelis Andriese Kleyer*, soone van den E. *Andries Kleyer*, een somma van veertich duysent Caroli-guldens, onder dese conditie, dat in gevalle hy, *Cornelis Andriesz. Kleyer*, sonder decendenten naer te laten quam te overlyden, voorsz. somma comen soude aen Sijn Edelheyts erffgenamen ab intestato, daerop Sijn Hoogh Ed.^t^ antwoorde van neen. Ende een weynich vertoeft hebbende, vroeg ick, notaris, gemelte Sijn Hoogh Ed.^t^, of Sijn HoogEd.^t^ aen hem, *Cornelis Andriese Kleyer*, dan niemendal was makende, die daerop antwoorde: tien duysent, sonder te noemen guldens of rijxdaelders. Verder door my, notaris, Sijn gemelte

[1]) Uit het *Testamentenboek van notaris Dispontijn, 8 Januari 1684*. Landsarchief te Batavia.

[2]) Sic! Deze verklaring is door den notaris en de getuigen geteekend op 17 Januari.

Hoogh Ed.[t] gevraecht sijnde, of Sijn HooghEd.[t] naer sijn overlyden niet was vry gevende alle syne lijffeygenen, bescheyden op sijn lant, gelegen in Toegoe, en of hy 't selvige lant aen dito lijfeygenen niet was makende, waerop Sijn HooghEd.[t] duydelijck antwoorde van ja. En op de vragen, of Sijn HooghEd.[t] eenige van sijn huysslaven naer sijn overlyden begeerde vry te geven, antwoorde Sijn HooghEd.[t]: neen. En op de vragen, door my, notaris, aen Sijn HooghEd.[t] gedaen, namentlijck of Sijn HooghEd.[t] aen sijn soon, M[r]. *Jan Speelman*, advocaet voor den hove van Hollant, niet was makende ende bespreekende voor sijn moederlycke als vaderlycke legitime portie een somma van een hondert duysent guldens, nevens 't usufruct of incomen van alle syne andere goederen, en dattet verdere capitael soude blyven fideicommis op sijn kinderen, te weten op Sijn Ed.[ts] soons kinderen, waerop Sijn HooghEd.[t] met luyder stemme antwoorde van neen.

Alle 't gunt voorschreven staet verklaren ick, ondergetekende notaris, mitsgaders d' heer en meester *Jacob van Dam*, secretaris van de Hooge Regeeringe hier te lande, den manhafte heer *François Tack*, commandeur ten dienste der Ed. Compagnie, en jongst geweest velt- ende krijgsoverste in de expeditie ende veroveringe van Bantam, den eerwaerden heer *Servatius Clavius*, ordinary bedienaer des goddelycken woorts alhier, den Ed. *Adriaen van Stryckersbergen*, opperchirurgijn en administrateur van des Ed. Compagnies medicinaele winckel deses casteels Batavia, de Ed.[e] *Joan Leeuwenson*, coopman, en *Isaäck Clarisse*, opperchirurgijn, beyde ten dienste voorschr., mitsgaders sinjeur *David Jonathan*, ordinaris klercq ter generaele secretarie alhier, alle als getuygen door d' heeren g'eligeerde executeurs ofte gemachtigdens van welgemelte Sijn HooghEd.[t] ten desen gerequireert ende versoght.

Ter oirconde der waerheyt is dese door de voorschr. heeren getuygen nevens my, notaris, ondertekent.

In 't casteel Batavia, op den 17[en] January 1684:

JACOB VAN DAM.	ISAACQ CLARISSEN.
F. TACK.	DAVID JONATHAN.
SERV. CLAVIUS.	Quod attestor, D. DISPONTIJN,
A. VAN STRYCKERSBERGH.	not.[s] publ.
JOAN.[s] LEEUWENSON.	1684

Voor eensluidend afschrift
Batavia 25 October 1932

De Landsarchivaris
E. C. GODÉE MOLSBERGEN.

BIJLAGE IX.

Verslag van Speelman's begrafenis. [1])

In 't casteel Batavia, a° 1684, 15en January
Saturdagh.

Desen dagh, zijnde den bestemden tijt der begraffenisse van Zijn Edt Cornelis Speelman, L. M., soo is, nadat door de gecommitteerde heeren Pit en Van Hoorn op alles de behoorlycke ordre was gestelt, ende alle de klocken by poosen alle half uyren geluyt hadden, het lijk van gemelte Zijn Ed.t by treurige uytvaart in de groote Nederlandsche kercke deser stede ter aarde gebragt met zoodanigen pragt en statie, als by de opgestelde lijkstatie, hieronder in 't breede uytgedruckt, magh komen te blycken.

Lijkstatie van Syn Edt den heere Gouverneur-Generael Cornelis Speelman van Rotterdam, H. L. M., overleden in 't casteel Batavia op Dijnsdagh den 11en January 1684, in den avontstont naar de klocke half sevenen, en begraven op Saturdagh voormiddagh den 15en January daaraan, ten klocke 9 uyren.

Des morgens met den dageraat ten vijf uyren [2]) luyden, als gesegt, alle de klocken, gelijk se op voorleden Woensdagh, Donderdagh en Vrydagh doen telckens drie maal des daags hebben gedaan, te weten van 't casteel, de groote kerck, het stadhuys, het vierkant „De Nieuwe Paarl" en 't ambagtsquartier, alsnu vervolgens alle half uyren, totdat het lijk uyt het casteel naar de kerck wierd gebragt, ende doen voorts gestadigh, totdat de lijkstatie wederom binnengecomen ende ten eynde gebragt was.

Ten klocke 7 uyren [3]) verschenen de ondervolgende geordonneerde ruyterie en militairen, tot bywoninge van Zijn Ed.ts uytvaart genomineert en gecommandeert, in behoorlycke ordre op 't groote pleyn buyten het casteel, behalven de compagnie van 't casteel, die binnen bleef, en eerst uyttrock, als de lijkstatie gereet was; en de-

---

[1]) *Daghregister van Batavia, 1684*, Manuscript op het Landsarchief te Batavia. VALENTIJN heeft dit stuk overgenomen in zijn *Levens der Opperlandvoogden*, maar bij vergelijking blijkt, dat hij zich, als gewoonlijk, een aantal afwijkingen heeft veroorloofd

[2]) VALENTIJN laat reeds 's nachts om 3 uur de klokken luiden

[3]) VALENTIJN heeft 8 uur.

welcke alsdoen, naardat alles tot dese statie ende de ornamenten gereet gemaackt was, vooruyt door de stadt en naar het groote kerckhof trocken in deser maniere.

Eerstelijck den borgerruyterye in de wapenen, met twee trompetters en keteltrom, met rouw bekleet, alsmede de standaart, met crisp[1]) overtrocken en met een bos lint versien, ende een handtpaart in de rouw gekleet, onder den luytenant Eduard Pittavin, mits overlyden van den ritmeester Jan Wynasse,[2]) sterck 50 koppen, in 12 gelederen van 4 man yder, alle met chiarpen, lamphers en stricken op de degens.

De compagnie borgers der Westzyde deser stede, in de wapenen, onder den capitain Pieter Schippers, sterck 160 coppen, en marchierende in 25 gelederen, yder van 6 mannen, dogh dewelcke ditmaal — mits Zijn E. als vrunt agter het lijk gaat — by den luytenant Willem Moubagh opgevoert wert.

De compagnie borgers der Oostzyde deser stede, in de wapenen, onder den E. capitain David Disponteyn,[3]) sterck 160 coppen, en marchierende in 26 gelederen, yder van 6 mannen. De officieren van de 2 burgercompagnieën zijn alle met chiarpen en rouwbanden versien geweest, mitsgaders ook aan 't vaandel en geweer, dat se voeren; en voorts de voorste en agterste gelederen van yder divisie en de buytenste wederzijtse ryen yder met een rouwband, en soo mede de tamboers, yder tot 5 in 't getal, en haare trommen met laackenras overkleet.[4])

De ruyterye deses casteels, ten dienste van Zijn Ed.t zaliger geweest, mede in de volle wapenen met een trompetter, onder den luytenant Jan de Moor, alle mede met chiarpen, lamphers en stricken op de degens, en de standaart en trompet met rouw behangen, sterck 53 coppen, in 12 gelederen.

De compagnie militairen van de Nieuwe poort, onder den luytenant Jan Warnar, sterck in 't geheel 109 coppen, en marchierende met 16 gelederen, yder van 6 man, versien gelijk de voornoemde borgercompagnieën.

De compagnie militairen van 't casteel, onder den capitain Cornelis Nuyts; dogh mits hy mede een der ornamentendragers is, present opgevoert by den capitain Thielman van Eeuwijk, sterck in 't geheel

[1]) Krip.

[2]) Zoo wordt deze naam in het Daghregister steeds geschreven, de man heette echter Jan Wynants.

[3]) Dit is de meergenoemde notaris, die kapitein bij de schutterij was.

[4]) Deze alinea bij VALENTIJN sterk besnoeid.

201 koppen, of 180 in 30 gelederen yder van 6 man.[1]) de officieren alle met rouwbanden, chierpen, en voorts de gantsche soldatesque met rouwbanden aan de marlioens,[2]) mitsgaders de trommen, tot 6 in 't getal, met laackenras bekleet, en de tamboers met rouwbanden om de hoet, en zoo mede de 4 pypers, waarvan drie by de capiteyn en [een] by 't vaandel marchierden, yder met chierpen en rouwbanden omhangen, alle hun geweer dragende, conform de militaire maxime, hangende en slepende nederwaarts.

Hierop volgden twee trompetters te voet, in de rouw gekleet, met lange slepende mantels.

Voorts den capitain Harman Egberts, dragende het cornet,[3]) zijnde swart, met een lange slepende mantel.

Twee paarden in den rouw, het eerste met swart laken, ende 't andere met swart fluweel bekleet, yder geleyt door twee stalknegts, met cherpen en rouwbanden over een lange swarte rock, ter aarde toe.

Na desen volgden de verdere ornamentendragers, alle in den rouw met lange slepende mantels:

Den E. commandeur François Tack, dragende Zijn Edelheyts zaligers wapen, zijnde twee staande handen in een wit velt en chef, en onder een speelhamer in een root velt, ende in 't midden overdwars een blauwe balcq op zijn scherpe kant; boven op het open helmet een staande hant tusschen twee vleugels.[4])

Den E. Cornelis van der Duyn, oppercoopman en opperhoofd des generale soldycomptoirs, dragende het helmet.

Den capitain deses casteels, Cornelis Nuyts, den blooten degen, met de punt omhoogh

Den oppercoopman Hendrick Cansius, oud-opperhoofd van Japan, den wapenrock.

Den oppercoopman Cornelis Bartels Marchier, de handschoenen

Den oppercoopman Pieter Verwer, de sporen

Den oppercoopman Isaäc Hochepied, den degen in de schede, met het gevest omhoogh.

Hierop weder den koetsier van Zijn Edt. Jacob Claasz Warnits, met een cherp en roubant.

Het lijfpaart van Zijn Ed.t zaliger, in den rouw met swart baay

---

[1]) Dus 180 soldaten en 21 officieren, onderofficieren en tamboers

[2]) Stormhoeden.

[3]) Vaandel of standaard van den overledene

[4]) De beschrijving van het wapen ontbreekt bij VALENTIJN

omhangen, en een swarte stutser, [1]) gelijk ook alle de voorgenoemde paarden hebben gehadt, geleyt door den coopman Pieter van den Hoorn en den luytenant Uldrigh Bergh, beyde in de rouw met lange mantels.

Vervolgens monsieur Bartholomeus van Heck, hofmeester van Zijn Ed.t zaliger, in den rouw gekleet met een lange slepende mantel, en in gelycker voege ook de domestiquen van den huyse,

David Jonathan,

Joan Lampo, en

Gerrit Dryver.

Vier helmbardiers van Sijn Ed.t zaliger, twee en twee agter den anderen, met chierpen en rouwbanden, mitsgaders haare helmbaarden agterwaarts.

Den luytenant Jan Jacob Slier, in volle wapenrustinge of curas, met een regimentstock in de hant na de kerck, dogh terugge weder in de rouw, met een lange slepende mantel.

Hierna volgde het lijk van Sijn Edelheyt zaliger, overdekt met een swart phelpe kleet tot aan de gront, en rontsom behangen met Sijn Edelheyts wapenen, ende gedragen door 26 gequalificeerde dienaren en borgeren, alle in den rouw met lange slepende mantels, als te weten:

Joannes Besselman	coopluyden.
Adriaan de Man	
Joannes Leeuwenson [2])	
Fredrik van Artzatt [2])	
Jeremias Coesaart	
Pieter du Clasel	
Hendrik Crudrop	
Dirk Comans	
Joannes de Hertogh	
Reynier Fuys	
Isaak van Schinne	borgers.
Abraham Struys	
Jacob Does	
Dionijs Kelck	
Jan Hercules	
Hendrik Boulan	

[1]) ?

[2]) Sullen ook toesien, dat alles met de lijkstatie in goede ordre opgeroepen werd en uyt het casteel gaat.

Symon van den Bergh
Cornelis Loefhouwer
Bartholomeus Nouters
Bruyn Jansz. van Scheve
Cornelis Smau
Doede Star
} schippers.

Hans Mens
Pieter Wolf
Pieter Wacker
Jan Maurits van Happel
} luytenants.

Dan, alsoo de dubbele houte en loode kist, daar het lijk in lagh, ende de baar, daar het op gedragen wierde, al vry wat swaar quam te vallen, zoo gingen, om die en andere redenen, tot adsistentie der bovengenoemde dragers aen beyde zyden onder de bhaar een aantal van 40 kloecke scheepstimmerluyden,[1]) daartoe expres geordonneert en in 't swart gekleet. Ende gingen ook boven en besyden de voorengenoemde dragers ter wederzyde van het lijk agt gequalificeerde ministers tot slipdragers, die het phelpe overkleet ophielden, en in den rouw met lange slepende mantels omhangen waren, met namen:

d'Ed. Jan Parvee, ontfanger-generaal.
d'Ed. Mattheus van Lugtenburgh } oppercoopluyden deses
d'Ed. Emanuel Bornezee } casteels.
d'Ed. Harman Lodewyxe, equipagemeester.
d'Ed. Daniël Braams, boekhouder-generaal.
d'Ed. Jozephas Vos, commandeur der retourvloot.
d'Ed. Isaacq Soolmans, commandeur en gedesigneert commissaris van Macasser.
d'Ed. Willem Hartsinck, commandeur.

Hierop volgden nu wederom agter het lijk eerstelijk twee helmbardiers van Zijn Ed[t], met chierpen en rouwbanden; de kleermaacker en de cocq van Sijn Ed[t] zaliger, beyde in de rouw met haar zijdgeweer en carabijn, blootshoofts. Naar hetwelcke nu wyders de voornaamste statie in ordre vervolgde, en eerstelijck de vrunden en gemagtigdens, ider alleen, agter den anderen, alle in den rouw met lange lamphers en slepende mantels, als:

Sinjeur Joannes Verhaven, ondercoopman en eerste dispensier deses casteels.

---

[1]) VALENTIJN laat aan elke zijde 6 timmerlieden meeloopen, wat waarschijnlijker klinkt.

Cornelis Andriesz Cleyer, zoontje van den E. Andries Cleyer.
Den borger-capitain Pieter Schippers.
Den predikant Joannes de Voogt.
Den oppasser Hendrik Boot.
Sinjeur Jan Schot.
Den boekhouder Caesar Roothaas.
Den oppercoopman Jan Cops.
d'Ed. Jacob van Dam, secretaris van de Hooge Regeeringe.
Sinjeur Pieter van Dijk, onderkoopman en tweede dispencier, representeerende sijn schoonvader, d'Ed. Andries Cleyer.
d'Ed. Cornelis Swart, out-vice-president van heeren Schepenen.
d'Ed. Joannes Lamberts Radder, weesmeester deser stede.
d'Ed. Adriaan Pijk, coopman in dienst der Ed. Compagnie.
Sinjeur Jacob de Harde, luytenant in gemelte dienst.
d'Ed. Vincent van Mook, drost ten platten lande aan de Westzyde.
d'Ed. mayor Jan Francen.
d'Ed. Jacobus Couper, commandeur.
d'Ed. Daniël van den Bolk, lit in den agtbaren Raat van Justitie.
d'Ed. Cornelis Cnol, heemraat.
d'Eerwaarde predikant Wytens.
d'Eerwaarde predikant Theodorus Zas.
d'Ed. Adriaan van Stryckersbergen }
Sinjeur Pieter Boudens } practicijns in Zijn Ed.ts zaligers siekte.
Sinjeur Isaacq Claresse }

Wyders vervolgens by paaren, alle met lange mantels:
Sijn Ed.t den heere Gouverneur-Generaal Joannes Camphuys, en vóór Sijn Ed.t twee helmbardiers.
d'Ed. heer Directeur-Generaal van India, Anthonio Hurt.
d'Ed. heer Willem van Outhoorn, ordinaris Raat van India.
d'Ed. heer Marten Pit, ordinaris Raat van India.
d'Ed. heer Nicolaas Schagen, extraordinaris Raat van India.
d'Ed. heer Joan van Hoorn, extraordinaris Raat van India.
Zijn Hoogheyt Quitchily Sibori Amsterdam, coninck van Ternaten.
d'Heer Anthony Paviljoen, out-extraordinaris Raat van India.
d'Heer Robbert de Vicq, oud-gouverneur van Amboina.
Den Agtbaren Raat van Justitie deses casteels Batavia, met haaren deurweerder met zijn wapen en stok vooruyt gaande, alsmede de substituiten der officieren.
Het Eerwaarde collegie van heeren Schepenen deser stede, met

hare bodens, insgelijx met haare wapens en stocken vooruyt gaande, alsmede de substituten der officieren.

Den ambassadeur des conings van Bantam, Pangéran Aria Dipaningrat.

De twee gesanten van den coning van Bouton.

De twee gesanten van den coning van Biema.

d'Eerwaarde broederen predicanten.

d'Eerwaarde heeren weesmeesteren deser stede, met haaren bode vooruyt.

't Eerwaarde collegie van heeren heemraden, met haren bode.

d'Heeren commissarissen van huwelyxe en cleene zaaken, met haaren bode.

d'E. boedelmeesters van Chinese en vreemde sterfhuysen, met haaren bode.

d'Eerwaarde ouderlingen en diaconen.

d'E. constapel-mayor Amelingh Wydeman.

Den Ternaatsen rijxadmiraal, capitain-louwt Rhety
Den Ternaatsen prins djouw Rotterdam
Quimelaha Tomagola
Den prins djouw Maleyo
Quimelaha Tomeitoe
Den prince djouw Tourloucko
Djou Hockum
Djou Neaman

Alle met swarte laakkense rocken versien. [1])

Den capitain Joncker Manipa Sanweroe
Den capitain der Maleyers Wan Abdul Bagus
Senghadja Maleyo Simi
Senghadja Jelali
Gnoffamaniera Java
Capitain-lauwt Codja
Majouda
Hatibi Noeroe
De verdere gnoffamanieras: Tambiangan,
Balcaty en Meauw
Dain Boucane
Dain Majumba

Dese met swart lakenrasse rocken [1])

---

[1]) Voor de beteekenis der verschillende inheemsche titels: kimelaha, capitanlaoet, gnoffamaniera, senghadie, zie STAPEL, *Pieter van Dam's Beschryvinge* II, I, glossarium; voor djou aldaar blz. 153, noot 1

De capitainen der Mardijkkers of inlandse borgerie deser stede
De hooftofficieren der Chinesen deser stede
De capitainen der Baliërs
Dain Matara
Dain Magagan
Dain Manarie
Dain Mangampa
Dain Biassa
Dain Toeada
Dain Sitoedjo
Dain Menan
Carre Pole
Den jurabassa[1]) van 't campon der Bougijs
De capitainen der Javaanse ingesetenen.

Voorts alle coopluyden, schippers, borgers, ondercoopluyden, adsistenten, werckbasen, Mardyckers, Baliërs, Javaanse officiers etc. Item een grooten hoop der principaalste Chinesen en allerhande vreemde ingesetenen en traffiquanten deser stede, dat geen cleen getal en sleep van menschen uytmaakte.

De weg wierd genomen uyt het casteel regt door de Princestraat, tot midden op het plein voor 't stadhuys, daar men doen de slinckerhant neersloegh, ende de Oostzyde van de Tygersgragt langs marcheerde, tot onder de stadswal, als wanneer men de dwarsgragt over ging tot aan de Nieuwpoort, vanwaar men doen wyders regt door terugge, dogh met een elleboogh weder te midden over 't pleyn van 't stadhuys naar ende in de Oosterdeure der kercke gecomen zy, aan welckers beyde zyden de borgers en militairen hun op 't kerckhof geposteert hadden, en naardat men 't lijk met de bhaare te midden in de kercke boven het geopende graf had neergezet, zoo wierde alle de gedrage ornamenten mede boven en beneden het overdeckte fluweele kleet ter neder gelegt, waarop doen van de bovengemelte twee compagnieën ruyters en vier compagnieën, zoo borgers als militairen voetknegten, op 't kerckhof staande, 5 chiarges met musquetten en pistolen wierden gedaan, en op elcke chiarge een canonschot van de hooftpunt des casteels, tot hoe lange de lijkstatie in de kercke bleef stille staan, en wanneer naar 't absolveeren dier chiarges eerst de borgers en militairen weder vooraf naar 't casteel trocken, en van de geheele statie gevolgt wierden in maniere, als se gecomen

[1]) Versta: djoeroe-bahassa, tolk.

waren; dan alleene, dat de dragers en slipdragers nu agter de begraaffenisse retourneerden, te weten over 't kerckhoff den Westeruytgang uyt, agter de kerck de groote rivier opwaarts tot aan het siekenhuys, en soo voorby de Diestpoort, ende voorts langs de Westzyde van geseyde groote rivier tot de hoekbrug tegenover de Vischmarckt, en soo wyders over deselve langs de Amsterdamse gragt wederom na 't casteel, inwylen dat doen, soo hier aan lant, het casteel, de stadt en buytenposten, item 't eylant Onrust en de schepen te deser rheede, geschiede een aantal van 229 canonschooten, als te weten:

Van 't casteel

9 schooten van de hooftpunt den Diamant, daarvan vijf onder 't chargeren der militairen op 't kerckhof,
5 van de Robijn,
5 van de Perel,
5 van de Saphier;

Van de stadt

5 van de hooftpunt Amsterdam,
5 van de punt Gelderlandt,
5 van de punt Hollandia,
5 van de punt Zeelandia,
5 van de punt Groningen;

Van de buytenfortressen

5 van de fortresse Jacatra,
5 van Antchiol,
5 van Noortwijk,
5 van Rijswijk,
5 van de Vijfhoek,
5 van Ancke,
5 van Tangerang, }
5 van de Maroenda, } tegen 10 uyren 's voormiddags.
5 van Baccassy, }
9 van 't eylant Onrust;

Van de schepen

15 van 't admiraalsschip Ternaten, voor Amsterdam,
13 van 't schip de Princesse Maria, voor Zeelant,
11 van 't schip Hellevoetsluys, voor Delf,
9 van 't schip 't Huys te Merwe, voor Rotterdam,
7 van 't schip America, voor Hoorn,

5 van 't schip de Gecroonde Vrede, voor Enckhuysen,
en voorts van alle de andere schepen 3 schoten (behalve de in ladingh leggende retourbodems, die g'excuseert blyven), als te weten:

3 van 't schip Cortgeene,
3 „ „ Couvorden,
3 „ „ Castricom,
3 „ „ Hollandse Tuyn,
3 „ „ 't Wapen van Middelburgh,
3 „ „ 't Wapen van Zirckzee,
3 „ „ Silversteyn,
3 „ „ Aardenburgh,
3 „ „ Roemerswale,
3 „ „ De Veluwe,
3 „ „ Naaltwijk,
3 „ „ De Pijl,
3 „ „ De stad Grave,
3 „ „ Swanenburgh,
3 „ „ Marcken,
3 „ „ De Tyger,
3 „ „ De Snauw,
3 „ „ Cadiry,
3 „ „ Goutvincke,
3 „ „ De Winthont,
3 „ „ Palleacatta,
3 „ „ De Salm.

229 schooten.[1])

Dus dan de klocke . . . uyren[2]) de gantsche lijkstatie ordentlijk wederom binnen 't casteel gecomen zijnde, en vervolgens tot in 't generaalshuys, zoo wierd aldaar de condoleantie over Zijn Edelheyts afsterven gedaan aan de geconstitueerde juffrouwen gemagtigdens Aletta Bax, Cornelia van Nieuwenrode en Catharina Cleyer; en vervolgens na 't gebruyk deses landes door de respective gemagtigdens 't gansche geselschap op een collation van eeten en drincken, op diverse plaatsen in Zijn Edelheyts wooninge toebereyt, getracteert. En naar 't welcke dan vervolgens weder een ygelijk naar huys retourneerde.

1) Valentijn komt tot *222* schoten, wat onjuist is.
2) Niet ingevuld. Valentijn heeft: 11 uur.

Zijnde ook voor 't begin der begraffenisse genodigt en voor 't meerendeele verschenen, behalven de huysvrouwen van de heeren Raden, nogh een aantal van de voornaamste getrouwde juffrouwen deser stede, en ontfangen in de groote camer aan 't Westeynde van 't huys, voor die tijt geheel met rouwgewaat behangen, gelijck mede de groote raadcamer, alwaar het lijk van Zijn Edelheyt, zaliger gedagtenisse, kort na zijn overlyden en even na de electie van den nieuwen heer Gouverneur-Generaal was gebragt geworden

---

BIJLAGE X

Contract tusschen de Oostindische Compagnie en Mr. Johan Speelman. [1]

Op huyden, den 31 May 1686, compareerde voor my, Adam van der Smalingh, openbaer ende by den Ed. hove van Hollandt geadmitteert notaris, in 's-Gravenhage residerende, present de getuygen naergenoemt, de WelEd. Heeren *Gerrit Bors van Waveren*, oud-Burgemeester en Raet der stadt Amsterdam, *Alexander de Munck*, president-kiesheer tot Middelburgh, *Gerrit Putmans*, oud-Burgemeester ende Vroetschap der stadt Delft, *Herman van Zoelen*, Burgemeester ende Vroetschap der stadt Rotterdam, alle Bewinthebberen, ende *Mr. Pieter van Dam*, advocaat van de Oostindische Compagnie, als daertoe by de vergaderinge van de Seventiene, de gemelte Compagnie representerende, geauthoriseert ende gevolmaghtight, ter eenre, ende de heer *Aelbrecht van Ruytenborch*, collonel ende commandeur van Sas van Gent, als last ende procuratie hebbende van de heer *Mr. Johan Speelman*, wonende tot Rotterdam, aghtervolgende de procuratie, daarvan voor den notaris Cornelis van den Broeck ende seeckere getuygen, alhier op den XVIII January laestleden gepasseert, in dier qualité ter andere zyde, ende in 't bywesen van de heer *Johan Kievit*, fiscaal ter admiraliteyt tot Rotterdam. Ende verclaerden de heeren comparanten met den anderen by desen te sijn geaccordeert ende verdragen over alle sodanige actien ende pretentiën, als de gemelte Oostindische Compagnie ten laste van wylen den heer *Generaal Speelman*, offte alsnu desselfs boedel, gesustineert heeft te competeren, in manieren ende op conditiën, hiernaer volgende: Namentlijck, dat de Compagnie uyt de eerste ende gereetste middelen, by den heer *Generael Speelman* nagelaten, boven en behalven hetgene de gemelte Compagnie bevonden sal werden tot laste van den voornoemden heer *Speelman* offte desselffs boedel liquido te competeren, eerst ende vooraff sal trecken hondert duysent guldens, swaer gelt, ende desselfs gemelte naargelate soon ende erffgenaam vervolgens vier hondert duysent guldens, mede swaer gelt;

dat wyders van 't gene bevonden sal werden de voorschreven naarlatenschap boven de voorschr. vijff hondert duysent guldens te bedragen — de voorschreve hondert duysent gulden voor ende ten

[1] Gemeente-archief Den Haag, notaris-protocollen no. 1136.

behoeve van de Compagnie in allen gevalle vast staende, hoeveel off hoe weynich de voorschr. naerlatenschap oock soude mogen wesen — by de gemelte Compagnie sal werden genoten vijff en dertigh per cento, verstaende van 't gene boven de voorschr. vijff hondert duysent guldens sal overblyven, ende sal de rest comen ten proffyte van desselffs voorschr. erffgenaem, des dat hiermede sullen comen te cesseren, doot ende te niet wesen alle verdere actiën ende pretentien, die de gemelte Compagnie tot laste van den gemelten heer *Generael Speelman*, off alsnu op desseffs boedel, soude cunnen offte mogen sustineren te hebben, daaronder oock specialycken begrepen dat van de treynsboecken op de cust van Java, in den jaare 1676, 1677 ende 1678, bedragende 't gene dienaengaende nogh onverantwoort is ses en veertig duysent vijff hondert rijcxdaelders; ende dat wyders de gemelte Compagnie hiertegen aen den voorschr. erffgenaem sal bieden de behulpsame hand, om van desen en gene te consequeren hetgene deselve aen den voorschr. boedel soude mogen bevonden werden redevabel offte schuldigh te wesen, verbindende sy, heeren eerste comparanten, tot naercominge ende voldoeninge van 't gunt voorschr. staat de effecten van de Oostindische Compagnie, en den heer tweeden comparant de persoon en alle de goederen van sijn principael, deselve subjecterende allen heeren, hoven, reghten ende reghteren, ende specialijck den hove van Hollant.

Dit passeerde aldus in 's-Gravenhage voorschreven, ter presentie van Johan de Roy ende Arent de Haag als getuygen.

— — — — —

BIJLAGE XI.

Portretten van Speelman.

Er zijn van Speelman verschillende portretten gemaakt, waarvan de volgende bekend zijn

1. Een op koper geschilderd olieverfportret, vervaardigd op Batavia, 10 December 1670, thans in de vergaderzaal der Indische regeering te Weltevreden, en waarover beneden eenige bijzonderheden volgen.

2 tot 5. Verkleinde kopieën daarvan, in gelijkenis nog al afwijkende, vervaardigd na Speelman's dood en zijn wapen en titel van Gouverneur-Generaal voerende. Zij bevinden zich respectievelijk in het paleis te Buitenzorg, in het Rijksmuseum (No. 318), in het hoofdkantoor van de Nederlandsche Handelmaatschappij en in het Nederlandsch Historisch Scheepvaartmuseum, alle te Amsterdam [1]) Nog een dergelijke kopie bevond zich in de commissiekamer van het Departement van Koloniën in Den Haag; deze is in 1931 naar de Koloniale Tentoonstelling te Parijs gezonden en daar verbrand

6 Een miniatuur in émail, door G. van Goor, thans in bezit van Jonkheer C J. Speelman te Zandvoort. Dit voert aan de achterzijde rondom het opschrift: „G. v. Goor fecit Ed. Hr. Cornelis Speelman, out 53 iaer, A° 1680, adi 3 Mert" wat onjuist is, daar Speelman 3 Maart 1628 was geboren.

7 Een Japansch miniatuur, bladgoud op zwartgelakt ijzer. Het maakt deel uit van een onvolledige reeks portretten van G G.'s, met Pieter Both als eerste en Gustaaf Willem Baron van Imhoff als laatste, welke reeks vermoedelijk omstreeks 1770 in Japan is gemaakt naar de gravures bij Du Bois; zie beneden No 13 In bezit van de Douairière Jonkheer H M. Speelman te 's-Gravenhage.

8 en 9. Gravure van A. Blooteling, in twee bewerkingen De eerste draagt als onderschrift een gedichtje van Jacob Steendam (hiervóór, blz. 65) en dateert vermoedelijk van 1672; de tweede, gewijzigd na

---

[1]) Hiervóór tegenover het titelblad vindt men een afbeelding der kopie in het Scheepvaartmuseum, waarvan een cliché welwillend werd afgestaan Deze kopie heeft deel uitgemaakt van een serie G G's; ze draagt achter op lijst en paneel het getal 13 en Speelman was de 13e G G

Speelman's optreden als Gouverneur-Generaal in 1681, toont zijn wapen als zoodanig en voert een gedichtje van Vondel als onderschrift. Zie ook FRED. MULLER, *Beschrijvende catalogus van 7000 portretten*, Nos. 5051 en 5051*.

10. Zwarte-kunst-portret, toegeschreven aan N. Verkolje. Het stelt Speelman voor als Gouverneur-Generaal en moet dus van na 1681 dateeren. Zie MULLER, No. 5050, en hiervóór, blz. 101.

11 en 12. Gravure door M. Balen, in twee bewerkingen, en vervaardigd voor het bekende werk van FRANÇOIS VALENTIJN, *Oud en Nieuw Oost-Indien*. Zie MULLER, Nos. 5052 en 5053.

13. Alsvoren, verkleining links, in ovaal met bijwerk, door J. van Schley. MULLER, No. 5054. Dit is gemaakt voor een tweetal werken van J. P. J. DU BOIS, namelijk *Vies des Gouverneurs-Généraux*, en *Historische Beschrijving der Reizen van A. F. Prévost*, deel 20, blz. 263.

14. Een medaillonportretje, voorkomende in den linkerbovenhoek der gravure van Romeyn de Hooghe, hiervóór, blz. 66.

15. Een gravure, vervaardigd kort voor of na Speelman's dood door Johan de Jongh. Zie VAN SOMEREN, *Beschrijvende catalogus van gegraveerde portretten van Nederlanders*, No. 5232. Dit portret draagt de onderteekening: „Joannes de Jongh ad vivum faciebat et sculpsit et excudit Batavia 1684". Opgemerkt dient hierbij te worden, dat Speelman den eersten Januari 1684 zwaar ziek was en den elfden daarop overleed, zoodat het reeds in 1683 geteekend moet zijn en dan vermoedelijk na Speelman's dood is voltooid. Als men bovendien dit portret vergelijkt met de oudere gravures van Blooteling, Verkolje en De Hooghe, krijgt men sterk den indruk dat het daarnaar of althans onder invloed daarvan is gemaakt, ondanks het onderschrift „ad vivum faciebat".

Dit portret is zeldzaam. Mij zijn slechts twee exemplaren bekend, één in het Prentenkabinet te Amsterdam en één in een verzameling gegraveerde portretten van Gouverneurs-Generaal in het Parapattan-Weezengesticht te Batavia [1]). Zie hiervóór, blz. 158.

Met uitzondering misschien van laatstgenoemd portret, dat in elk

---

1) Het cliché van dit portret werd mij welwillend afgestaan door de firma G. Kolff en Co. te Batavia.

geval te Batavia is gemaakt, zijn alle andere geïnspireerd door No. 1, en vervaardigd door kunstenaars, die nimmer in Indië zijn geweest en dus ook Speelman nooit hebben gezien. Het is mij niet gelukt met zekerheid uit te maken, wie de auteur is van dat eerste origineele olieverfportret, dat, als gezegd, het onderschrift draagt: „Batavia, den 10 van Wintermaand 1670". Eenigen tijd heb ik gedacht aan Cornelis Suythoff, gehuwd met Cornelia van Rijn, de dochter van Rembrand en Hendrickje Stoffels, maar een onderzoek in het archief der Compagnie bewees, dat dit onmogelijk was. Immers Suythoff is 13 October 1670 op het schip Tulpenborgh uit het Vlie in zee gestoken en 23 Maart 1671 op Batavia aan wal gestapt, terwijl het portret in December 1670 reeds was voltooid.

De eenige mij bekende schilder, die in 1670 op Batavia zat, was Jacob Coeman, van Amsterdam, uitgevaren als ziekentrooster — hulpprediker of godsdienstonderwijzer — van wien een in 1664 of 1665 geschilderd portret van een Bataviaasch gezin bestaat, en die zeer waarschijnlijk ook het mooie portret maakte van Maria Scipio, tweede echtgenoote van Jan van Riebeeck, alsmede een portret van Maetsuycker. Zie voor hem ook Dr. HAAN, *Oud-Batavia* II, blz. 103 en 195, en Dr. H. SCHNEIDER in het tijdschrift *Nederlandsch-Indië, Oud en Nieuw*, VI, blz. 191.

— —

BIJLAGE XII.

Gedenkpenningen.

1. De oudste gedenkpenning, welke aan Speelman herinnert, is niet te zijner eere of gedachtenis geslagen, maar door hem aan anderen verleend. Toen hij in 1667 als superintendent en commissaris Ambon inspecteerde, boden daar een 9 tal orang-kaja's — hoofden — aan, hem elk met een gewapende prauw of cora-cora te steunen in zijn verderen strijd tegen Makassar. Speelman nam dit aanbod aan, en schonk daarvoor aan elk dier orang-kaja's een gouden gedenkpenning, waarop aan de eene zijde de 9 prauwen waren afgebeeld, met het omschrift *Trouw van Amboina* terwijl de andere zijde het wapen van de Republiek vertoonde, met het omschrift *Eendracht maakt macht*. Zie hiervóór, blz 40, en VALENTIJN II, *Amboinsche Zaaken*, blz 225.

2 Den 11den Juli 1671 reikte de Indische regeering op plechtige wijze uit naam van Heeren-XVII aan Speelman een gouden eerepenning over, hangende aan een zware gouden keten, ter belooning van in den strijd tegen Makassar betoonde dapperheid en overleg Deze penning is, voor zoover bekend, niet bewaard gebleven, maar op verschillende portretten van Speelman afgebeeld, het duidelijkst op de zwarte-kunstprent van Verkolje De Maleische inscriptie is gesteld in Arabische letterteekens, die men vergeefs heeft trachten te ontcijferen [1])

3 De executeurs van Speelman's boedel hebben te Batavia een grooten begrafenispenning doen slaan, en wel 90 exemplaren in goud en 177 in zilver, die aan tal van autoriteiten en vrienden zijn aangeboden Aan de eene zijde ziet men Speelman's wapen; aan de andere zijde het inschrift: *Ter Gedachtenis van D. E. D. Heer Cornelis Speelman, Gouverneur Generaal van het Nederlands India. Geboren tot Rotterdam den 3 Maart 1628 Overleden tot Batavia den 11 Jan · 1684.*

Men vindt exemplaren in zilver o.a in het Rijksmuseum te Amsterdam en in het Museum van het Bataviaasch Genootschap voor

[1]) Zie G. P. ROUFFAER, *Aanteekening over twee photo's*, in Notulen Bataviaasch Genootschap deel 38 39, Bijlage I, blz 146

Kunsten en Wetenschappen, terwijl VALENTIJN een afbeelding geeft — IV, I, blz. 315 — Hierbij doet zich het eigenaardige geval voor, dat de reproductie bij Valentijn Speelman's wapen anders en beter weergeeft dan de penning zelf, die namelijk de beide handen met de duimen naar denzelfden kant afbeeldt. [1])

4. Hoewel geen penning in den eigenlijken zin des woords, willen wij hier nog wijzen op de zilveren gedenkplaat, door de Bataviasche vrienden op zijn 52sten verjaardag aan Speelman aangeboden. Ze is ovaalvormig, versierd met een bloemrand, en draagt als inscriptie een lofdicht. Thans in bezit van de Douairière Jonkheer H. M. Speelman te 's-Gravenhage. [2])

---

[1]) Hiervoór, blz. 144.
[2]) Hiervóór, blz. 121.

REGISTER VAN PERSOONSNAMEN.

A.

B.

C.

[1] Op blz. 142 staat de schrijffout Artzalt

L.

M.

N.

O.

P.

R.

S.

---

1) Op blz. 139 staat abusievelijk Andries Pinck.

T.

V.

W.

Z.

VERBETERINGEN.

Blz 6, regel 8 v.o : werd, lees werden.
Blz 28, regel 18 v.o : mensch, lees wensch
Blz 61, regel 16 v.o : van doen, lees: van daer
Blz 62, regel 5 v.o : sultant, lees: sultan
Blz 73, regel 5 (noot) : pootlood, lees potlood
Blz. 77, regel 11 v.o : Dienstpoort, lees: Diestpoort
Blz 88, regel 18 v.b : Hoelang, lees Hoe lang
Blz 136, regel 7 v.b : feestgevierd, lees feest gevierd
Blz 139, regel 12 v.b : Andries Pijck, lees: Adriaan Pijck
Blz 142, regel 6 v.o : Artzalt, lees: Artzatt

AGASTYAPARWA.

VERTALING DOOR

Prof. Dr. J. GONDA

343 Het zij zonder stoornis!

(De regels 1—4 zijn corrupt).

Er was een zekere Dṛḍhasyu, zoon van Agastya, geboren uit Lopāmudrā, deugdzaam en wat betreft z'n afstamming onberispelijk [1]);

er was een volmaakte wijze, 'n jong man, Dṛḍhasyu was z'n naam, een zoon van den Agastya geheeten verheven heer, *die de macht had over de zonnestralen op de toppen van het Windhya-gebergte*, die de toppen van het Windhya-gebergte had verzwolgen, omdat hij den Zonnegod een weg wilde banen [2]), *de voornaamste meester onder de yogins van het eiland Java*, die als eerste godheid gold, die de „ksetra" was (het voorwerp was van vereering) van het gebied van het eiland Java.

Hij hield een gesprek met zijn zoon, wiens moeder was de verheven vrouwe Lopāmudrā. Deze vroeg toch z'n vader, den verheven heer Agastya, naar den oorsprong van aarde, luchtruim en hemel en naar het einde (vergaan) van de wereld benevens van haar goden; z'n woorden luidden: *hoe is de oorsprong van aarde, luchtruim en hemel en de oorzaak, de opbouwende elementen, van de wereld — onzekerheid bestaat daarover bij mij, heer —, wees goedgunstig, verhevene en zeg het*; met uw verlof, mijn goddelijke vader, toon uw zoon genegenheid! en doe hem mededeelingen omtrent den oorsprong van de drie werelden en de gesteldheid van de wereld, alsmede over z'n oorsprong, opdat de onzekerheid bij uw zoon weggenomen worde.

Bij vele plaatsen waar de tekst onduidelijk is vergelijke men, ook zonder nadere verwijzing, de aanteekeningen en het critisch apparaat. Gecursiveerd gedrukte woorden en zinnen zijn vertaling van Sanskrit citaten. Het tusschen haakjes geplaatste dient ter verklaring of is ingevoegd om een beteren Nederlandschen zin te verkrijgen.

1) Onzeker, lezing niet duidelijk.

2) *Bhagawān*, titel, gegeven aan goddelijke en andere hoogere wezens, ook aan heiligen.

Hij sprak: de verheven heer Agastya sprak met de volgende
woorden: *het geheel der vier grove elementen vroeger door den
brand van Kālāgni —, geen nacht of wekkende zon, geen maan of
sterren*, wanneer de groote wereldondergang komt, verdwijnen de vier
344 grove elementen uit het aanzijn, alsmede aarde, luchtruim en hemel,
en voorts ook de zeven onderaardsche ruimten, ze worden tot asch
mèt hun goden door toedoen van Kālāgni [1]). Rudra, Brahmā, Wisnu,
Sūrya, Candra, de scharen der Naksatra's, deze allen zijn dan gelijkelijk verdwenen. In dien tijd is het stil en verlaten in de wereld, deze is hol [2]), maar de heer Sadāçiwa is er, hij wiens wezen zonder individueele existentie is, die vrij is van materieel en onstoffelijk, hij wiens naam heer Çarwa is. Deze wenscht nu een schepping te bewerkstelligen. Plotseling treden de grove elementen in het aanzijn, en wel in deze volgorde: *de aether en de wind ontstonden en de wateren als derde, als vierde trad de aarde in het aanzijn, dan het vuur als vijfde*; d.w.z.: de aether is het eerste van wat in het aanzijn treedt en de wind. Daarna volgen aarde en het vuur. Vervolgens: *maakt hij een ei*, maakt hij een ei. Voorts geschiedde het, dat de goden Brahmā en Wisnu geboren werden door zijn geestesconcentratie. De heer Brahmā verwekte kinderen: Prajāpati ontstond, en Sanaka, Nandana, Sanatkumāra en Byāsa; daarop volgden de brahmarsi's, Manu's, de scharen pitr's. Zóó veel schiep de heer Brahmā.

Hij sprak: Drdhasyu stelde wederom een vraag, en wel: *hoe was de weg, dien de brahmarsi's namen, toen ze voortkwamen uit Caturmukha?* [3]); wat was wel de weg van die brahmarsi's, toen ze vanuit god Brahmā in het aanzijn traden?

Hij sprak, heer Agastya antwoordde als volgt: *dan schept Pitāmahā* [4]) *de brahmarsi's, leeraren der wereld, na uit zijn adem Daksa te hebben doen ontstaan, uit z'n beide oogen Marīci en Ruci*, d.w.z., m'n zoon, zoo draagt het zich toe [bij hun geboorte]: heer Daksa neemt als weg het ademhalingsorgaan, heer Marīci en heer Ruci komen in het aanzijn uit de oogen van god Brahmā. *Uit zijn ahamkāra ontsproot Nīlalohita, die in hem verborgen was*; de luisterrijke [5]) Nīlalohita kwam voort uit zijn ahamkāra. *Bhrgu daarop uit z'n hart*, heer Bhrgu voorts werd uit zijn hart geboren. *Atri is*

---

1) 'n Verdelgend vuur, zie de aant.

2) Zeer onzeker; of *ruischt*??

3) *Caturmukhe*.

4) Evenals Caturmukha: Brahmā.

5) Corrupt.

345 *afkomstig uit z'n oor*; heer Atri komt uit z'n oor voort. *Uit zijn hoofd is ontstaan* —, de heer Angira kwam uit z'n hoofd voort, de heer Pulaha uit z'n „prāṇa bāyu"[1], de heer Kratu kwam voort uit z'n „apāna bāyu"[1], de heer Wasistha werd geboren uit z'n „samāna bāyu"[1]. Op de beschreven wijze traden de brahmarṣi's in het aanzijn uit de vijf ademstroomingen van heer Brahmā[1].

Van de brahmarṣi's leiden de veertien Manu's hun oorsprong af. Hoe luiden de namen van de veertien Manu's, één voor één? Als volgt: Swāyambhuwa, Swārocima, Uttama, Tawasa, Raiwata, Cakṣuṣa, Waiwaswata, Sāwarṇa, Rohita, Lohita, Pisangu, Samapisangu, Raucya, Kotya. Aldus luiden de namen van de veertien Manu's, van ieder afzonderlijk genoemd, in deze wereld. De tegenwoordige Manu nu is Waiwaswata.

Hij zeide; Dṛdhasyu stelde een nieuwe vraag, zeggende: *en is er eenige tijd voor de perioden van de Manu's*[2], hoe lang duurt het bewind van iederen Manu afzonderlijk?

Hij zeide; de heer Agastya antwoordde als volgt: *één-en-zeventig jaren die ieder een caturyuga*[3] *in zich besluiten heeft een Manu*[4]; *dat noemt men een manwantara*[3]. . . . *door wien (waardoor) steeds genoemd*[5], zeventig plus één, zoo lang duurt de periode, waarin iedere Manu aan het bewind is. Dat heet één manwantara.

Hij zeide; Dṛdhasyu stelde opnieuw een vraag, als volgt: *wie waren Dakṣa's kinderen, wie z'n vrouw?*, hoeveel kinderen had de eerwaarde Dakṣa wel? *wie was z'n echtgenoote?*, en wie was z'n vrouw?.

Hij zeide; de eerwaarde Agastya antwoordde als volgt: *aan één-en-vijftig dochters gaf Dakṣa bij Prasūti het levenslicht, alle bestemd voor een huwelijk met de Prajāpati's, verworven door goden*, het aantal kinderen van heer Dakṣa was één-en-vijftig, meisjes, bloeiend en mooi; hun moeder was Prasūti. Hiervan werden er dertien aan de Prajāpati's gegeven. De onderscheiden namen van haar, die den Prajāpati's tot vrouw werden, luiden: Çraddhā, Lakṣmī,
346 Dhṛti, Tuṣti, Muṣti, Medhā, Kriyā, Buddhi, Lajjā, Bapuh, Çānti,

---

[1] Zie de aanteekening

[2] Misschien een niet volledig citaat; men verwacht een vraag „hoeveel tijd?, hoelang duurt een periode?" Men zal een vraagpartikel uit een voorafgaanden regel hebben aan te vullen

[3] Zie de aanteekening.

[4] Zoo zal de bedoeling zijn

[5] Bedorven

Siddhi, Kīrti. Dat zijn de dochters van heer Dakṣa, die aan de Prajāpati's ten huwelijk gegeven werden

De telg van de Prajāpati's bij Çraddhā nu was Kāma; kind bij Lakṣmī Darpa; kind bij Dhṛti Wedhṛti; bij Tuṣṭi Santosa; bij Muṣti Kuntimān; bij Medha Çruta; bij Kriyā Naya, Daṇḍa en Samaya; drie telgen hadden zij bij Kriyā; hun kinderen bij Buddhi waren Boddha en Pramiti; twee telgen hadden ze bij Buddhi; hun kind bij Bapuḥ was Weçaya; bij Çānti Soma; bij Siddhi Çuta en Yaça; twee kinderen hadden ze bij Siddhi; hun kinderen bij Kīrti waren Dharma en Hiṅnya; twee waren dat, broeders. De kleinkinderen van heer Dakṣa, (geboren) uit z'n kinderen waren dertien (in getal).

Heer Dakṣa had nog andere kinderen, en wel: *Satī, Khyāti, Sambhūti, Smṛti, Prīti, Kṣamā, Parā, Saṃnati, Anasūyā, Ūrjā, Swāhā, bovendien Swadhā*, d.w.z. Satī, Khyāti, Sambhūti, Smṛti, Prīti, Kṣamā, Parā, Sannati, Anasūyā, Urjā, Swāhā, Swadhā; dat waren nog andere dochters van heer Dakṣa. Die gaf hij ten huwelijk aan z'n broers Al die broers van hem, de brahmarṣi's, die zijn er mee begonnen „z'n ei te behouden"[1]) door hun nichtjes tot vrouwen te nemen.

Satī werd door Dakṣa bestemd om met Nīlalohita in den echt te worden vereenigd[2]), Satī werd aan god Nīlalohita ten huwelijk gegeven. Tot kinderen kreeg ze (kregen ze) de Duizend Rudra's. Khyāti werd aan heer Bhṛgu ten huwelijk gegeven. Haar (hun) kinderen waren Dhātā, Widhātā en de godin Çrī. Zij was de oudste dochter (het oudste kind), de godin Çrī; zij werd aan god Wiṣṇu ten huwelijk gegeven. Haar kinderen waren Bala en Açwa. Dhātā nam tot vrouw Ayati, telg van den goddelijken Mahāmeru, terwijl z'n kind werd Prāṇa[3]). Prāna nam tot echtgenoote Puṇḍarīkā, terwijl hem als kind (geboren) werd Dyutimān. Widhātā nam tot vrouw Niyati, jongere
347 zuster van Ayati, terwijl hij tot kind kreeg Mṛkaṇḍa. Mṛkaṇḍa huwde met Manaswinī, z'n kind was Mārkaṇḍeya. Deze (de dusgenaamde) Mārkaṇḍeya was het die askese oefende op den berg[4]) Damaluṅ Mārkaṇḍeya nam tot echtgenoote Dhūmrāṇī; uit dit huwelijk sproot Wedaçirah.

---

1) Uitdrukking voor „in de eigen familie te trouwen"? Vgl. ook de aanteekening

2) Lezing onzeker.

3) Lezing niet volkomen duidelijk.

4) *Wukir*

Deze genoemden vormen het Bhārgawa-geslacht, dit zijn (onder) andere(n) kinderen en nageslacht van heer Bhṛgu.

Sambhūti werd uitgehuwelijkt aan heer Marīci. Pornamāsa de prajāpati was z'n kind. En dit waren andere kinderen van hem, meisjes: Kṛmi, Acinti. Pornamāsa had tot vrouw Saraswatī, terwijl zijn kinderen waren Pawaça en Wiraja. Zij hadden[1]) tot vrouwen Suddhanwā en Parwaçā, terwijl ze tot kinderen kregen Samba en Kaçyapa; niet die Kaçyapa die een der schoonzoons van heer Dakṣa was.

Smṛti werd uitgehuwelijkt aan heer Aṅgira; uit dit huwelijk kreeg ze twee dochters, Sinībālī en Kuhu „Kuhuh" wil zeggen de tijd waarop 't eerst de zon en maan beginnen uiteen te gaan op het moment waarop de lichte maandhelft aanvangt. Sinībālī wil zeggen de tijd waarop 't eerst de zon en maan samentreffen op den vijftienden van de donkere maandhelft. Deze tijdstippen zijn gewijd en geëigend om er offers aan de vaderen op te geven.

Prīti werd uitgehuwelijkt aan heer Pulastya; ze kreeg tot kinderen Datoni benevens drie dochters, genaamd Dewawahwa, Atinamanā en Sāṇḍatī. Dat waren de dochters, ten getale van drie, oudere zusters van Datoni. Datoni had tot echtgenoote Sujaṅghā, terwijl z'n kind was Subāhu. Deze Subāhu was het dien heer Rāma weleer doodde, ten tijde dat hij het offer van heer Wiçwāmitra beschermde[2]).

Ksamā werd (als echtgenoote) gegeven aan heer Pulaha, bij wien ze als kinderen had Kardama, Ambariwān, Sahiṣṇu.

Sannati werd uitgehuwelijkt aan heer Kratu, bij wien ze de zestigduizend Bālikhilya's tot kinderen had. Deze eerwaarde zestigduizend Bālikhilya's zijn de ṛsi's, die god Çiwāditya vergezellen op z'n tocht, rechts-om, om den Mahāmeru. De eerwaarde zestigduizend Bālikhilya's hebben nog jongere zusters, twee in getal, Satyawatī en Swaparā.

Anasūyā werd aan heer Atri (tot vrouw) gegeven, bij wien ze de
348 vijf Akalmasa's tot telgen kreeg. Zie, deze zijn: Satyadewa, Çākya, Apomūrti, Çaneçcara, niet Rawi's zoon, ook niet Buddha. Dat zijn de vijf Akalmasa's, kinderen van heer Atri Hij had nog een dochter, Çruti.

Urjā werd uitgehuwelijkt aan heer Wasistha, bij wien ze de „zeven zoons" had: Raja, Gātra, Udwābāru, Gāwaṇa, Patra, Sutapa, Çukra;

---

1) Zóó?, of iets uitgevallen?

2) Zie de aanteekening.

niet echter[1] de zoon van heer Bhrgu, dat zijn de „zeven zoons".

Er was nog een vrouw kind van heer Wasistha, ouder dan de zeven, Aṣṭamī geheeten. Deze was de echtgenoote van Prāṇa.

Swāhā werd aan god Agni uitgehuwelijkt, — dat is de reden, dat de swāhāmantra's bestemd zijn voor god Agni, — bij wien Pāwaka, Pawamāna en Çuci haar kinderen waren. Wat is de bepaling van die drie? Als volgt: de vuurgloed die zetelt in de aarde, die heet Pāwaka; de vuurgloed die verblijf houdt in de wateren, daarvan is de naam Pawamāna. De vuurgloed die de gloed van god Aditya is, die heet Çuci. Pawamāna-Agni had voorts tot kind Hawyawāhana. Hawyawāhana strekt tot vuur der goden. Çuci had tot kind Hawyawāhana[2]. Die strekt tot vuur in de wereld der vaderen. Pāwaka had tot zoon Haraksya. Die Haraksya-Agni strekte tot vuur voor daitya's en dānawa's. Dat is de reden van de onderscheiding in drieën van het vuur[3].

Swadhā werd den vaderen (tot vrouw) gegeven, — dat is de reden, dat swāhāswadhāmantra's gebezigd worden bij de vereering der vaderen, — bij wie ze Ṛtu tot zoon had. Dat zijn de kleinzoons van heer Dakṣa bij de brahmarṣi's.

Daksa nam nog een vrouw, Asiktiki genaamd, kind van Wīraṇa, den prajāpati. Deze had tien kinderen. Hun namen waren onderscheidenlijk: Jāmli, Arundhatī, Wiçwā, Wasu, Sādhyā, Marutwatī, Saṅkalpā, Muhūrtā, Bhānu, Lambā. Dat waren de telgen van heer Daksa bij Asiktiki. Deze werden allen aan god Dharma uitgehuwelijkt.

Zie hier die kinderen, afzonderlijk opgenoemd. Jāmili had tot kind Nawawiti, die volgens spraakgebruik der menschen de Melkweg genoemd wordt. Arundhatī had Marutwān tot kind. Wiçwā had tot kinderen Kratu, Diksya, Suta, Satya, Kāla, ..[4] Dhuni, Kuruwān, .
349 Rocama. Dat zijn de kinderen van Wiçwā. Die worden de „tien Wiçwa's" genoemd.

Wasu had tot kinderen Dara, Dhruwa, Soma, Apah, .. Anila, Pratyūṣa, Prabhāta. Dat zijn Wasu's telgen. Die worden de „acht Basu's" genoemd.

Dara had tot kinderen Drawiṇa, Hūrtahawya, Rajah. Dhruwa had tot kind Kela. Soma kreeg tot kinderen Buddha, Warta, Dharomika,

---

[1] Ingevoegd.

[2] Hier is wat de tekst geeft niet in orde, men zie de aanteekening voor deze passage.

[3] Men verwacht: *a tuja pratyeka*.

[4] Hier en verderop lacunes.

Kāsila, vier kinderen van Soma. Āpaḥ[1]) had(den) tot kinderen Wekaṇḍya, Çrawa, ... Maṇi, vier kinderen van Āpaḥ. Anala had tot kinderen Priyabrata en Kumāra. Anila had tot vrouw Açiwā, bij wie hij tot kinderen had Purojawa en Awijñāgati. Pratyūsa had Dala tot kind. Prabhāta had Wiçwakarma tot kind. Dat zijn de achterkleinkinderen van heer Daksa bij de acht Basu's

Sādhyā had tot kinderen Cinti, Haya, Haṅsa, Nārāyaṇa, Wibhu, Prabha. Dat is Sādhyā's kroost.

Marutwatī had tot kinderen Wṛsawisama en Saṅkalwa.

Muhūrtā had tot kind... Bhānawa[2]).

Lambā had tot kind Ghosa. Dat zijn de kleinkinderen van heer Daksa bij god Dharma

Heer Daksa had nog andere kinderen bij Asiktiki, dochters, bloeiend en schoon. Dat waren (zijn) de nakṣatra's, zeven-en-twintig in aantal Deze werden den Maangod ten huwelijk gegeven Haar namen zijn, één voor één opgenoemd. Açwinī, Bharaṇī, Kṛttikā, Rohiṇī, Mṛgaçirah, Ādrā, Pūrṇawasu, Pusya, Āçleṣā, Maghā, Pūrwaphalgunī, Uttaraphalgunī, Hasta, Citrā, Swāti, Wiçākhā, Anurādhā, Jyesthā, Mūla, Pūrwāsādhā,....[3]) Çrawaṇa,.... Pūrwabhādrawada, Rewatī, Uttarabhādrawada Dat zijn z'n dochters, zeven-en-twintig (in aantal), die vrouwen werden van den Maangod. Hun kenteekenen zijn de volgende: als er 'n sterrebeeld is in den vorm van een wagen, dan is dat die den naam Rohiṇī draagt: vijf sterren heeft die. Is er een sterrebeeld van de gedaante van een scheermes, dan heet die Kṛttikā; zes sterren telt ze. Als ge een sterrebeeld ziet[4]) in de gestalte van de kop van een hert, dan heet die
350 Mṛgaçirah; drie sterren telt die Het sterrebeeld echter dat „kop van het damaluṅ-zwijn" heet volgens het zeggen der menschen, dat heet Pusya Er is een sterrebeeld van de gedaante van een olifant Er is een ster in het midden; dat heet Ādrā. Als ge een sterrebeeld ziet van de gedaante van een syllabe-teeken[5]), dat heet Bharaṇī. Als ge een sterrebeeld ziet in de gedaante van een vierhoek, dat heet Açwinī. Als ge een sterrebeeld ziet met den vorm van een schip, dat genoemd wordt „lañcaṅ si wadwan"[6]) volgens zeggen der menschen, dat heet

[1]) De Wateren
[2]) De Bhānu's, zie de aant
[3]) Lacuneus
[4]) Vrij weergegeven, in het Javaansch als bij de twee voorafgaande.
[5]) *Hĕsawa* Goris' afschrift Darani Vgl T. B G 65, 282 vlgg
[6]) Vgl de aant

Pūrṇawasu; zes stuks sterren telt dat. „Kĕbwan saṇḍan" volgens zeggen der menschen, dat heet Maghā; dat telt vijf sterren Ziet ge een sterrebeeld van de gedaante van een hand, die heet Hasta; zes sterren telt die Maar dat wat de menschen een verkeerd gemeten bouwwerk noemen, dat heet Wiçākhā; met vier sterren. Dat sterrebeeld voorts dat Citrā heet en Swāti, die hebben één ster Het sterrebeeld dat volgens zeggen der menschen (den naam heeft van) pijlenlast[1]), dat heet Uttaraphalgunī; het heeft drie sterren. Het gesternte voorts dat volgens zeggen der menschen opgestapelde arenvezels is, dat heet Pūrwaphalgunī; het telt zes sterren Anurādhā echter, met vier sterren, heeft het voorkomen van een vierhoek. Als ge een sterrebeeld ziet met het voorkomen van een olifant, waarvan de sterren in het midden drie in aantal zijn, wat het verschil er van met het vroegere is, dat draagt den naam Jyesthā. Dat voorts, dat volgens zeggen der menschen gebroken steel van 'n bijl heet, dat draagt den naam Mūla; het telt vijf sterren. Het gerekt-vierkantige sterrebeeld, dat heet Pūrwāsāḍhā Dat wat den vorm heeft van een boschscorpioen heet Çatabhisa. De sterrebeelden Pūrwabhādrawada, Uttarabhādrawada, die tellen vier sterren; gezamenlijk zijn ze in voorkomen als een vierhoek. Maar het sterrebeeld de vechtende kwartels volgens zeggen der menschen, dat heet Rewatī; vijf sterren telt het Dat voorts dat het uiterlijk heeft van een drietand, dat heet Çrawaṇa. Het sterrebeeld voorts van de gedaante van een visch, dat draagt den naam Danisthā

Dat zijn de kenteekenen van de naksatra's, die zeven-en-twintig in aantal zijn. De door de menschen aldus genoemde „wintaṅ wuwur"[2]), dat is de dus-geheeten Suranadī („Godenrivier"), de stroom van het godenverblijf, de heilige badplaats van de zeven ṛsi's Er zijn (nog) vele sterrebeelden behalve de genoemde, in de eerste plaats het sterrebeeld van de zeven ṛsi's en van alle siddha-yogīçwara's, en voorts de zeven planeten[3]), Çukra enz., en de hemels van hen[4]) die zich zedelijke verdienste hebben verworven en vrome werken hebben gedaan op de aarde De sterren die zich verplaatsen echter volgens
351 zeggen der menschen, zijn sterren die afdalen en zich incarneeren. De vruchten van hun goede daden zijn (dan) uitgeput.

Dṛḍhasyu ṅeide, Dṛḍhasyu stelde een nieuwe vraag, en wel, *waar-*

---

[1]) Zoo, *tan anan hru*, te lezen met het afschrift Aant p 457

[2]) De Melkweg

[3]) *Graha*

[4]) Men doet beter de komma achter *uka* (p 350, 30) te schrappen

door komt men in de hellewereld, of[1]) *waardoor tot de hemelruimte? Zeg mij met een korte uiteenzetting precies de waarheid daarover, zooals het* (*U*) *gezegd is*, met uw verlof, m'n goddelijke vader! Wat is wel de reden, dat de menschen hel en hemel verwerven? Verleen uw zoon, m'n goddelijke vader, deze gunst en deel mij de oorzaak mee!

Hij zeide, heer Agastya sprak in antwoord: *Met het lichaam volbracht(e daden), met woorden volbracht(e daden) en ook de geest, die zijn de aanleiding tot de hellen en ook een ladder naar den hemel*, d.w.z. drie onderscheiden oorzaken zijn er die hemel en hel veroorzaken: gedrag, woorden, geest. Die zijn minste, middelste en hoogste. De verdienste van het woord is hooger dan (die van) de daad. De verdienste van den geest is hooger dan die van het woord. Er zijn nu menschen die in alle opzichten snoodheden bedrijven, van wie zoowel het gedrag niet fraai is, wier woorden daarenboven niet fraai zijn, ja, wier geest daarbij niet fraai is; groot is de ellende[2]) die ze (door hun zonden) vinden, *als het ware overmeesterd door de last van de wereld*, als het gewicht en de uitgestrektheid van de wereld zoo zwaar is de ellende van z'n zonden. Hierin ligt tevens besloten hoe het gaat met den mensch, die goede dingen doet. Toedracht....[3]) *door zonden met daden, die in het lichaam hun oorsprong hebben gaat een mensch naar den staat van plant, door zonden met woorden tot die van vogels en dieren des wouds, door die met den geest tot geboorte in de laagste kasten*, d.w.z. als er een mensch is wiens geheele gedrag slecht is, die leed veroorzaakt aan de menschen die hem zien, maar die dit niet vergezeld doet gaan van snoode woorden en zondige gedachten, die evenwel geen deugdzaam gedrag kent, — sterft deze mensch later, dan wordt hij tot lid der plantenwereld, tot geboomte. De mensch echter die ruw van woorden is, die zich niet op de behoorlijke wijze weet uit te drukken, die evenmin op de hoogte is met deugdzaam gedrag, evenwel dit niet doet samengaan met snoodheid van denken, die telkens wanneer hij spreekt echter ooren-kwetsing veroorzaakt voor degenen die hem hooren, — sterft hij later, dan wordt hij na wedergeboorte een dier des wouds
352 of een vogel. De mensch echter die zonder goeden geest is, wiens bewustzijn slechts bestaat uit afgunst, toorn, hebzucht, zonder ophouden, bedrukt, diep is... [4]) in z'n hart — wanneer die mensch

[1]) Lezing niet volkomen zeker.

[2]) *Kapāran*, van Skt. *pāpa*, onder meer: ellende, ellendige toestand en zonde; schuld.

[3]) Onzeker, in verband met *tamtam*, cf. editie, p. 360, 14?

[4]) Onduidelijk

later sterft, dan zal hij een lid zijn van de verachte barbaren-kaste [1]. Zijn toestand zal ellendiger zijn dan die van hem die tot geboomte zal worden, want moeilijk worden de dusgenaamde barbaren verlost. Het geboomte echter en de dieren, deze zijn gedisponeerd [2] om verlost te worden. Zoo staat het er mee, dat het met handelingen, woorden en den geest verrichte minste, middelste en hoogste zijn.

Nu volgen er andere uiteenzettingen van mij: de mensch, die nu blind is, diens gedrag was in z'n vorige existentie: *de bloohartige die niet wil zien een man die rechtschapen van karakter en wandel is in deze wereld, die zal, gestorven zijnde, blind worden, voortgekomen uit de hel Mahārauravva*, d.w.z. indien hij, wanneer hij een mensch (menschen), die vroom is (zijn) en van goed karakter, een mensch die vrijgevig is, ziet, (dan) bedroefd van geest is, maar wanneer hij iemand (lieden) ziet die een vuistgevecht houdt (houden), (lieden) die stompen-en-schoppen, die met 'n stok slaan en (andere menschen) krenken, wanneer hij dat ziet verheugd is, dat karakter van een zoodanigen mensch is de oorzaak, dat hij als blinde herboren wordt, want tot dat doel zijn de oogen geschapen door den Heer [3], te zien naar goed gedrag, te zien naar de deugden volgens de voorschriften.

Hij voorts, die nu stom is, diens karakter was vroeger: *de man die niet zegt dat wat gezegd verdient te worden, die wat slecht om te zeggen is zegt, zal, gestorven, stom worden; daardoor zal hij op aarde in ellendigen toestand zijn*, d.w.z.: zijn er woorden, waarvan het gepast is, dat ze gehoord worden door de menschen, door den een na den ander, maar wil hij (iemand) die niet uitspreken, hoe dan ook, zijn tong is gedeerd (schiet te kort) om die gepaste woorden uit te spreken, maar wanneer hij woorden zegt, waarvan het niet gepast is, dat de menschen ze hooren, dan hij is knap er in ze uit te spreken, — dat zoodanige gedrag nu is de oorzaak, dat die mensch weder geboren wordt als een stomme, want het smaakzintuig [4] is een middel om aan den dharma uiting te geven, tot dat doel is de mond geschapen door den Heer [5].

Hij echter, die nu doof is, diens gedragingen waren vroeger: *de mensch, die een woord dat verdient gehoord te worden niet wenscht te hooren, die komt, wie hij ook zij, na zijn dood tot den staat van*

---

1) *Mleccha*

2) Gissing

3) „Tot dat doel geschapen", lett. „doel van de oogen ingesteld door"

4) *Rasendriya*, zie het glossarium en Bijdr., dl. 92, 457

5) Als boven

353 *doofheid* [1]), *veracht bij de menschen*, d.w.z.: zijn er woorden, waarvan het gepast is, dat men ze in zich opneemt, die tot een goed einde strekken [2]), raadgevingen van geleerden, — sluit iemand z'n ooren, wanneer hij die hoort, is het alsof z'n geest gepijnigd wordt wanneer hij zoodanige woorden hoort, — maar is z'n oor bij het hooren van slechte woorden en van praatjes over anderen, bij kwaadsprekerij en bij klikkerij, dan als een bloedzuiger [3]), is hij dan vol intelligentie en geheel en al oor, (dan is dat) de oorzaak dat hij in de volgende existentie doof wordt, want het werk [4]) van de ooren is een middel te zijn om de lessen van de geleerden te hooren; zoo heeft de Heer het ingesteld.

Wat voorts betreft hem die nu lam is, diens karakter was vroeger: *al wie met effectrijke onstuimigheid het recht in de wereld schendt, die komt, wanneer hij gestorven is, tot den staat van lamheid, gebrekkig en ellendig*, d.w.z.: hij wilde vroeger den dharma te niet doen, zeggende: zonder nut toch is het verrichten van allerlei reine werken. Wie kent de vruchten daarvan? [5]) Dit zijn duidelijke daden: mede bezittingen van anderen stelen, daarvan is het resultaat aanstonds duidelijk: de dood is het resultaat voor hem die faalt. De mensch van een zoodanig karakter wordt daarom als lamme weder geboren, want het doel van kracht is: een middel in het verrichten van de werken van den dharma, dat doel heeft de Heer er aan gegeven.

Nu volgt nog een ander betoog van mij: hij die in de menschenwereld lijdt aan schurft, diens aard was vroeger: *in geval van schenden van het bed van z'n guru* [6]) *een huidziekte*, hij maakte zich in z'n vorige existentie schuldig aan overspel op het bed van zijn guru. Hiermee wordt bedoeld: als vrouw gebruiken de vrouw van z'n guru of de dochter [7]) van z'n guru, zonder voorafgaande overeenkomst [8]) met z'n guru, onder guru wordt verstaan: degeen, aan wien men eerbiedsbetoon schuldig is, voor wien men eerbiedig uit den weg

---

1) D.w.z. in de volgende existentie.

2) Of: *hitawāsana*, van goede [illegible] *Vāsanā*, zie de aant.

3) Zie het glossarium.

4) Mogelijk ook *don* te lezen; zie crit. app., dan vertaling als boven.

5) Men leze met meergenoemd afschrift: *syapa* (of *sapa*) [illegible] *tan gawe w*[illegible]

6) Vaak leeraar, ook meerdere in het algemeen, „respectspersoon"; zie de opmerkingen in Bijdr. Kon. Inst. dl. 92, 368 vlgg.

7) *Anak*.

8) Vergunning, toestemming.

gaat [1]), hij die den naam leermeester draagt. Hij echter, die den naam guru draagt .... [2]).

De mensch voorts, die lijdt aan kwalen, die lijdt aan wratten [3]) en aan puisten, die heet (schuldig aan) vleeschelijke vereeniging met verboden vrouwen — hij behoort dus tot degenen aan wie (ten aanzien van die vrouwen nl.) door de wijzen een verbod is opgelegd —, zich verlatend op zijn bovenmenschelijke en lichamelijke kracht en op z'n geld. De zoodanige mensch weet niet hoe het hoort; zijn geboorte is zoodanig.

De mensch vervolgens, die last heeft van slijm [4]), wiens neus verstopt is, *een verrader en lasteraar heeft last van 'n stinkenden adem*; hij wilde zijn medemensch vroeger lasteren en verraden.

354 De mensch echter die steeds hoest, wiens keel verstopt is door samensnoering: *de aanbrenger riekt kwalijk uit den mond*, hij wilde voorheen zijn medemenschen tegen elkaar ophitsen.

De mensch voorts die steeds aan tering lijdt en wegkwijnt, *door toornig te zijn op z'n vader loopt men koorts op*, hij bejegende z'n ouders vroeger met minachting.

Vervolgens de krankzinnige, de epilepticus, *z'n verstand heeft verloren, hij die zich met de vrouw van z'n naaste afgeeft*, hij zette z'n zinnen op vrouwen die voor hem verboden waren, hij liet zich niets gelegen liggen aan de verbodsbepalingen van heer Manu. Dat is de reden, dat hij als een verbijsterde weder geboren wordt; het toppunt van ellende, voorwaar.

Wat den mensch betreft, die bleek is, en wel zonder dat hij askese bedrijft, die gelijk is aan .... [5]) en wiens woorden, zelfs als zij gepast zijn, in het gevoelen van hen die ze hooren als het ware gehoord worden als vervloekingen; van wie alle voornemens door een of andere oorzaak niet tot voleindiging komen, *bleekheid (is het lot van) den spreker van onwaarheid*, die (mensch) wilde voorheen liegen.

Wat den mensch betreft, wiens vingers aaneengegroeid zijn [6]), *overtollige groei (van ledematen) bij een menger (vervalscher)*, hij wilde rein [7]) met onrein vermengen, doordat er niemand was die het zag volgens zijn meening.

[1]) Niet zeker: *panurudan*.
[2]) Lacune.
[3]) Of kwabben op het hoofd, vgl. N. J. *gimbal*.
[4]) Onzeker, zie de aant.
[5]) ?
[6]) Verg. het glossarium, betere overeenstemming zou de bet. van N. J. *sawel* geven. Vgl. *rěmpil* en *sěmpil*?
[7]) Graan en andere levensmiddelen.

Voorts de mensch die ineengedrongen is en het voorkomen heeft van een dwerg, *diefstal van koren (heeft tot gevolg) gebrekkigheid*, hij wilde vroeger de aren van het graan stelen [1]). *Graan* wil zeggen gerst, gierst, sesamum, peulvruchten, rijst en andere. Dat is een graandief.

Wat den mensch betreft die te lang is, verkeerd gemeten [2]), hij wilde voorheen waren vervalschen, zooals palmwijn, rum, kristallen, sesamum, ... [3]), die mengde hij, opdat ze veel zouden lijken, zoo dacht hij.

Dṛḍhasyu zeide, Dṛḍhasyu stelde opnieuw een vraag, en wel: *ondervindt de mensch van lage kwellingen uitsluitend kwellingen, van af zijn hoofd* [4]), met Uw verlof, mijn goddelijke vader! Ondervinden zij allen nu slechts kwellingen?

Hij sprak, de goddelijke Agastya sprak in antwoord: *neen, zoo zegt men*, neen, mijn zoon. Zij (men) begeven zich naar MahānirAya.
355 Hun zielen worden eerst in een zoogenaamd overvoerend lichaam vervoerd, het lichaam dat de ziel tot behuizing strekt, wanneer hij naar den hemel, of ook naar de hellewereld gaat, wanneer hij het lichaam waarvan hij zich op de aarde bediende heeft achtergelaten. Wanneer de ziel in den hemel, of wel in de hellewereld, is aangekomen, dan verdwijnt het transport-lichaam Wat de ziel tot lichaam is, dat is in overeenstemming met (de plaats), waarheen men gaat: gaat hij naar den hemel, dan heeft hij een welgevormd hemelsch lichaam, een lichaam als een godheid; gaat hij naar de hel, dan is het lichaam waarover hij beschikt nietig en anders (dan voorheen) [5]), een lichaam dat het summum van afgrijselijkheid vormt.

Is hij in de helleruimte aangekomen, *(dan zijn daar) booze rākṣasa's, Kalaka en anderen* [6]), dan worden z'n slechte daden van vroeger op de aarde (begaan) booze daemonen [7]), die hem onophoudelijk tuchtigen. Op velerlei wijzen doen ze hem geweld aan, hij sterft niet, hij leeft niet, hij lijdt folteringen en kreunt maar steeds door. Hoe lang duurt dat? Zoo lang als het aantal van z'n haren. Nadat dat afgeloopen is laat god Dharma hem opnieuw geboren worden. God Dharma dat is god Yama, die er op let, hoe een ieder zich toelegt

---

1) Zóó? vgl. het glossarium.
2) Zonder proportie
3) Zeer onzeker.
4) Gissenderwijs: van top tot teen, in alle opzichten
5) Niet geheel zeker, zie ook het glossarium s.v. *tucita*
6) Vgl. het crit. app.
7) *Rākṣasa's*

op goede en slechte dingen. De gang van zaken daarbij is als volgt: hij wiens zonde niet gering is wordt in z'n volgende existentie een mier, (of) allerlei gedierte waarvan men een afschuw heeft[1]).

Van hen voorts, die naar den hemel zijn gegaan en nu opnieuw worden geboren als voortreffelijke menschen, was het gedrag: *hij die in een existentie askese, offers en eeredienst[2]) wèl verricht, wel, die bereikt den hemel, in yoga zal hij wel de verlossing bereiken*; d.w.z. drie werken zijn er die den hemel ten gevolge hebben: askese, offers, vrome stichtingen[3]). Wetenschap als[4]) het onderwerpen der zintuigen, folteringen van het lichaam en het bedwingen van de tien zintuigen, dat heet askese. Offeren wil zeggen vuuroffers, enz., de vereering van god Çiwāditya, enz. Godshuizen, kloosters, heiligdommen, terras-gebouwen, fonteinen en vijvers, enz. te doen verrijzen, dat noemt men vrome stichtingen (grondvesten). Die drie zaken hebben tot resultaat den hemel. Askese is meer dan offeren, offeren staat hooger dan vrome stichtingen. Die drie heeten de beoefening van der dharma door zich toe te leggen op handelingen, yoga echter noemt men dharma-beoefening door onthouding van handelen.

350 Wat voorts de offers betreft, hiervan zijn er vijf soorten, één-voor-één opgenoemd: godenoffers[5]), ṛsi-offers, vaderen-offers, wezens-offers[6]), menschen-offers. Dat zijn de vijf offers in de wereld. De zg. voor de goden bestemde offers: het is (daarbij) gewoonte[7]) sesam-olie (te offeren) aan heer Çiwāgni, in uitspreiding in 's Heeren „kring". Ṛsi-offers bestaan in het vereeren van de geleerden en van hen die de beteekenis kennen van als mensch geboren te worden[8]); dat zijn zg. ṛsi-offers. Vaderen-offers wil zeggen lijkoffers die dienen tot Çiwa-doodenoffers; dat noemt men vader-offers. Onder wezens-offers[9]) worden verstaan gestrooide offers en de vereering van tuwuh ada, pamuñwan, de haardstede, de maan[10]) en in de eerste plaats de bali-offers, de „kring" der elf goden, dat heet wezens-offer. Het geven van spijs op het erf, dat noemt men offer tegenover menschen

1) Of: een mier, (of) allerlei (ander) gedierte, verafschuwd door de menschen.
2) Corrupt; gissing.
3) *Kīrti*, in het algemeen bedoeld.
4) *Kaya*.
5) D.w.z. offers bestemd voor goden, enz.
6) Vergelijk de aanteekening.
7) Onzeker, of *kramana* te lezen, „volgens de behoorlijke volgorde", of *kramit*?
8) Zoo?
9) *Bhūta*, zie de aant.
10) Zie de aant.

Die vijf vormen, terwijl men er zich bij z'n observanties op toelegt, vijf verschillende soorten (van offers).

Wat dengeen betreft die bekwaam is in de offers, die de beteekenis kent van alle oorzaken, bij hem is al die (beschreven) ellende niet. Wanneer hij, die verricht de askese, de offers en vrome werken, later sterft, dan keert hij naar den hemel terug, en zal hij daar verscheidene genietingen smaken. Is de vrucht van zijn goede daden opgebruikt, dan zal hij weder geboren worden in de menschenwereld. De wijze waarop dat geschiedt is overeenkomstig; indien hij op buitengewoon volmaakte wijze askese bedreven en geofferd heeft, dan wordt hij (opnieuw) geboren als een wereldbeheerschend koning, vereerd door de menschen; onderwijl[1] vaart de wereld wel ten tijde dat hij regeert. Wat voorts de runderen betreft, waarvan de boter vroeger gebruikt werd bij het hulde-betoon aan god Çiwāgni, die incarneeren zich als brahmanen, kundig in het reciteeren, welke hem tot huisprelaat dienen; ze worden aanzienlijken, 's vorsten onderhoorigen, tot 's vorsten „straffende armen" wordt het brandhout, dat hij vroeger gebruikte. Wat voorts degenen betreft, die voorheen offerkorrels hebben uitgestrooid, die worden in hun nieuwe existentie menschen rijk aan land in den tijd dat hij koning is. De lieden vervolgens, wier gedrag was begeerig kijken en toezien, doch in geenerlei opzicht hem hielpen, die lieden werden na weder geboren te zijn edelen, schoon en gelukkig, het voorwerp van de aanhankelijkheid der menschen, in den tijd dat hij als vorst regeert, zonder echter schatten en macht te bezitten[2].

Wat er voorts wordt van de verschillende dieren, die bij het offer vroeger als onthaal zijn voorgezet, die worden geboren als lieden die ontzag genieten en gehoorzaamd worden op het land. Dát zal de nieuwe existentie zijn van de verschillende dieren, die van de offe-
357 randen gegeten hebben vroeger, ja, wel alle soorten van dieren: muizen, mieren, vogels, enz., alle dieren, die vroeger gegeten hebben van de offeranden die uitgestrooid waren, die worden geïncarneerd als bedienden van den vorst, die het onthaal opdienen in zijn residentie[3], zooals bv. als krisdrager, als zitkussendrager, als olifanten-oppasser, als slangenknecht[4], enz. Zoo wordt de volgende

[1] *Pantara*, m. i. zoo en niet bij het voorafgaande in een andere beteekenis.

[2] Hierachter leze men in den tekst een punt; de drukker had liever een komma!

[3] Men zou geneigd zijn *pabliu <n pa>saji rikan* te lezen; de vertaling is onzeker.

[4] Zeer onzeker; vergelijk het glossarium.

existentie van de verschillende dieren die voorheen van zijn offeranden gegeten hebben. Dat is de reden dat ze hun opwachting maken voor den vorst, in het genot van het ontzag der menschen, de vrucht er van, dat ze vroeger (zijn) offeranden gegeten hebben; zoo verklaart men dat.

Wat nu betreft degenen, die hun opwachting maken bij den vorst, die voortdurend zijn vertrouwelingen [1]) zijn, voor wie het ontzag der menschen onbegrensd is, maar aan wie de vorst niet buitengewoon veel genietingen schenkt, en hen passeert [2]), wanneer hij waardigheden verleent, zoodat, voordat het onthaal aan hen gegeven wordt, het echter aan anderen wordt voorgezet, — het karakter van hen, die het nu zoo gaat, was vroeger: (*Iemand die*) *voor het offer van den vorst zijn eigen inzicht verkondigt en die zich in staat acht het werk van anderen te doen, die is na den dood verstoken van genietingen* [3]), d.w.z. ze naderden vroeger, toen de vorst askese verrichtte en offerde [4]), hem ook, maar een doel voor hun naderen was er niet, laat staan, dat ze de achter 't oor te steken pucukbloemen [5]), sandelhout of wierook, de verschillende hulpmiddelen bij het verrichten van een offer zouden hebben gegeven. De vorst had wel een bevel ten opzichte daarvan gegeven [6]), dat ze aangebracht moesten worden, maar dat bevel gaven zij over aan hun genooten, met de bedoeling dat zij het zouden geheim houden [7]); en door die anderen was het bevel van den vorst volkomen uitgevoerd. Sterven zij later, dan zullen ze in hun nieuwe existentie alle gunstige teekenen dragen, ze zullen hun opwachting bij den vorst maken, als resultaat er van, dat ze voorheen hem naderden. Maar zij vinden geen vreugde door den vorst; hij [8]) vergeet hun bedoeling, z'n gezindheid schiet te kort om hun vreugde te geven, wat — zoo luidt de verklaring er van — is uitgelokt door hun gedrag in vroegeren tijd.

Die offers en askese zijn, wanneer ze oorzaak zijn van koninklijke heerschappij, te onderscheiden in minste, middelste en hoogste. Indien men vroeger op de wijze der laagste categorie geofferd en askese bedreven heeft, onder die omstandigheden zal men als een koning

---

1) Niet zeker.
2) Onzeker, gissing.
3) Corrupt en onzeker van lezing en vertaling. [zie addenda].
4) D.w.z. toen hij, die nu vorst is.
5) *Kālpika*
6) *Kinonakĕn aswakĕna* te lezen?
7) Zoo ? ?
8) Is de vorst subject, of de andere personen?

van vereenigde plaatsen van het eiland worden geboren. Maar askese staat hooger dan offeren. Indien men in zeer bijzondere mate askese
358 bedrijft, dan wordt men niet weer opnieuw als mensch geboren. Wat echter het offer betreft, zelfs al zou het offer dat men zou verrichten een „alles-overwinnend" offer[1]) zijn, toch zou men weder in een volgend leven als mensch geboren worden. Maar bijzonder is dan de soort heerschappij[2]), die men erlangt in de wereld der stervelingen, zooals die was bij de vorsten Sagara, Dilīpa, Raghu en de luisterrijke Rāma, Daçaratha's zoon, alsmede bij de Pāṇḍawa's. Een dergelijke heerschappij verwerft men, wanneer men op buitengewone wijze offers heeft gebracht.

Wat betreft de vruchten die degene plukt welke vrome stichtingen grondvest: zien we[3]) een man, die steeds rijk is, in het bezit van vele slaven, en van een voorspoedig toenemende veestapel; al wat hij onderneemt slaagt, talrijk zijn z'n gewaden, z'n goud en edelgesteenten, lang is z'n leven, aanslagen[4]) en hindernis treffen hem niet, laat staan dat hij door mismoedigheid zou worden overvallen; (zoo gaat het hem en de zijnen) met inbegrip van z'n klein- en achterkleinkinderen, z'n gansche geslacht zal gelukkig zijn: dát zijn de resultaten van het gronden van vrome stichtingen.

Als we echter iemand zien, die rijk is, wiens huishouden volledig is ingericht, die juist naar genoegen van z'n geluk geniet, maar daar opeens het slachtoffer wordt van arrestaties[5]), plundering of verkoop, van schuld beticht wordt, hoewel hij onschuldig is, — de mensch die zoodanig in de wereld is, *die was steeds in gebreke met wierook*, diens gedrag was vroeger als volgt: hij wilde wel den Heer eer betuigen; en dat eerbiedsbetoon en onderdanigheid van hem aan den Heer, die zijn het die bij den Heer voldoening over hem hebben opgewekt; hij gebruikte evenwel[6]) voorheen toen hij z'n eerbetoon bracht geen wierook, en dat verklaart[6]), dat het resultaat van z'n voorzorgsmaatregelen onvolmaakt is. Het doel van de wierook is de vruchten van de vereering in de toekomst te behouden.

---

1) *Wiśwajit*: zie de aant

2) *Keśwaryan*; onder Skt *aiçwarya* behoeft niet uitsluitend heerschappij over een vorstendom verstaan te worden.

3) Zóó? Of *yat anon kita*?

4) Skt. *māraṇa*, het dooden, speciaal door tooverceremonies Men kan ook *marana*, de dood, lezen, doch dit is hier niet van pas

5) *Rinampas*.

6) *Kunan tapan*, ongeveer als Grieksch ἀλλὰ γάρ.

Wat voorts betreft de vrouw [1]) die schoon en rijk is en van goede geboorte, die evenwel bij niemand geliefd is, voorbij gegaan [2]) wordt ze door de jongelieden, liefde komt niet tot haar, men denkt niet aan haar [3]) in dien tijd, haar geld [4]), schoonheid en geboorte kennen de andere menschen niet, — een vrouw met wie het zoo staat, van haar was het karakter vroeger: *zij, die de gebrekkigen en de zwakken veracht heeft en ook kinderen en ouden van dagen, of ook den misvormde of hem wien manlijke kracht ontbreekt, die wordt welvarend* [5]) *maar versmaad* d.w.z.: de aard van die vrouw was vroeger zoo, dat ze een afkeer had van gebrekkigen, zwakken en armen, dat ze niet wilde omgaan met armen en ze, wanneer ze kleine kinderen, knapen, lammen [6]), epileptici en zwakken zag, deze minachtte; ze laakte een man, die verstoken was van manlijke kracht, wanneer ze zoo een zag. Dat waren geen menschen volgens haar meening, dát slechts waren menschen, als er slechts rijkdom [7]), slechts schoonheid, slechts geboorte, slechts manlijkheid was. Haar aanhankelijke vereering voor den Heer van vroeger is de oorzaak, dat ze rijk, schoon en
359 van goede geboorte is, het gevolg van haar afkeer (echter) in vroegeren tijd werd de aanleiding, dat er niemand is die haar tot vrouw begeert. Zoo blijft 't met haar, ze sterft als oude vrijster.

Voorts de vrouw die schoon is, van goede geboorte en rijk, en handig in al 't werk van vrouwen, alsook in staat om te dienen, die echter niet bemind wordt, wanneer ze gehuwd is, maar zich zelfs een medevrouw die lager is dan zij-zelf moet laten welgevallen, een gevierde schoone heeft haar naast zich [8]), ze wordt thuis gelaten ... [9]), van haar was het gedrag vroeger, *zij die (slechts) uiterlijk aanhankelijk vereert* ... [10]), haar gedrag was: haar aanhankelijkheid aan haar man was slechts uiterlijk, en ging niet recht tot haar hart. Die karaktertrek van haar was de oorzaak dat haar man haar niet bemint.

De vrouw vervolgens die slecht is, zonder geld en (goede) geboorte, die haar echtgenoot niet weet te dienen, die echter toch door een

1) *Wwan.*
2) *Lor kulalnya ṅinaran*
3) Onzeker
4) Zie het glossarium
5) *Jātabhawā*, men kan ook *bhāwā* lezen en anders interpreteeren
6) Onzeker; zie het glossarium
7) De bedoeling zal zijn: daar slechts waar rijkdom enz. is, kan men van „menschen" spreken, of als *apurih* enz. op te vatten?
8) Zóó
9) Mij niet duidelijk, aan 'n lijntje gehouden?
10) Mij niet duidelijk.

voortreffelijk man wordt bemind, — haar karakter was vroeger: *welke aanhankelijkheid aan kennis nu ten opzichte van den echtgenoot;* ze was aanhankelijk aan haar man, ja ze vereerde de goden vroeger, maar haar vereering ging niet op het eigenlijke doel af („was niet raak"); de belooning, vrucht van haar vereering pakte niet[1] .... Dat is de reden, dat ze misvormd en niet van goede geboorte is[2]): zij wist vroeger haar karakter niet mooi te maken; ze wilde (de godheid) vereeren met bloemen, waarvan het niet gepast is, dat ze bij den eeredienst gebruikt worden; niet alle zijn deze dienstig als de (daarbij gebruikte) gerst, want zóó nu zijn de bloemen, die niet geëigend zijn om gebruikt te worden bij den dienst van den Heer: *wat vol is met wormpjes en wat is afgevallen*[3]) *en ook dat wat vol is van insecten, wat op kerkhoven groeit*[3]), *wat verwelkt is, verzamele men niet* ....[4]); d.w.z.: dit zijn de bloemen, waarvan het niet passend is ze bij den eeredienst van den Heer te gebruiken: bloemen, die wormstekig zijn, bloemen die zijn afgevallen zonder dat men ze heeft geplukt, bloemen, die door de mieren zijn aangevreten, verwelkte bloemen — verwelkt wil zeggen: (reeds) vervallen in hun bloeien —, bloemen die op kerkhoven staan. Dat zijn de verschillende bloemen, die de geloovigen van goed karakter[5]) niet bij den eeredienst mogen gebruiken Met de voortreffelijkste bloemen verrichten zij den eeredienst, opdat hun gedaante de vruchten daarvan zal kunnen toonen, want, zoo heet het, de mensch die steeds (zijn God) vereert, werkt aan (maakt) zijn eigen geboorte en gedaante.

Wat vervolgens betreft den schoonen en rijken mensch, die evenwel niet van goede geboorte is, wiens bloed vermengd is met slavenbloed[6]), wiens schoonheid en rijkdom tenslotte herhaaldelijk bezoedeld[7]) zijn, diens karakter was vroeger aldus: *hij die in vroegere*
300 *existentie*[8]) *steeds, dag aan dag, Çiwa vereert, maar dan met andere*[9]) *graankorrels, die (zal) geboren in een menggeboorte* —, d.w.z.: hij wilde vroeger in z'n vorig bestaan wel den eeredienst verrichten, maar

[1]) Onzeker, over *upakāra*: Wulff, Wirātap, p 250
[2]) Lees in den tekst een punt-komma
[3]) Corrupt, vermoedelijk zoo.
[4]) Corrupt.
[5]) *Sāttwika*, d w z in wie van de drie guna's *sattwa* de overhand heeft; vgl Garbe, Die Sāmkhya-philosophie[2], pp 279 vlgg Vgl ook plaatsen als Manu 12, 30 vlgg.
[6]) *Hulun haji*
[7]) Gissing, *kĕmĕr*, vgl N. J. *koemoer.*
[8]) *Pūrwajña.*
[9]) D.w.z. niet de goede

de offerkorrels, die hij daarbij gebruikte, vermengde hij (met andere) Zijn wensch om (zijn God) te vereeren was de oorzaak, dat hij toch wel rijk zou worden en voorzien van een gunstig uiterlijk. Het uitvloeisel van het mengen van de offerkorrels, die hij bij z'n godsvereering gebruikte is de oorzaak geweest, dat hij uit gemengd bloed gesproten is, en niet van edele geboorte is.

Vervolgens de mensch die mooi is en aan wien geen smetten kleven, wiens voorkomen niet leelijk is, en die naar z'n uiterlijk wel een koningskind zou kunnen zijn, maar die nu geboren is in een „afwijkende kaste" — hieronder worden verstaan caṇḍāla's en ḍomba's [1] — zijn karakter was vroeger: *steeds van parfumerieen voorzien, opgaande in de zorg voor de reinheid van lichaam, een vijand van ruwheid* [2]) *en vuil, dorpsch geworden en* .... [3]), d w z: hij hield er van z'n lichaam schoon te houden, rein van oogen te zijn en steeds oogzalven te gebruiken. Zoo was z'n aard in vroegeren tijd. Op den hiervoor niet bestemden tijd [4]) had hij allerlei soorten van waren, waarvan het niet gepast is in deze wereld dat men ze eet: daaraan gaf hij zich gewoonlijk over. Hij was gauw tevreden, hij wilde niet telkens afwisschen [5]). Zoo placht hij wel te eten op een verborgen plaats, opdat dat wat hij wilde eten, lekkerder zou smaken, volgens zijn zeggen. Hij had een groote voorliefde voor toornige gedragingen [6]) en hield er van om te gaan met ongemanierde, zelfvoldane [6]) menschen. Dat zoodanige gedrag van hem was de oorzaak dat hij onder de caṇḍāla's werd geboren. Het resultaat echter er van, dat hij steeds schoon van lichaam was en rein van oogen, dat werd de oorzaak, dat hij geboren werd als een mooi mensch, van een gunstig uiterlijk, want uiterlijke schoonheid is de vrucht van de vereering van heer Mahārūpi, zooals men hem noemt, van den god van het Oog

Wat nu verder betreft den mensch, die leelijk is, en naar wien niemand kijkt: *geen verblijfplaats van Smara*, heer Kāma werpt geen blikken naar hem, ten gevolge van z'n leelijkheid namelijk; maar iemand zonder (schoonheids)gebreken had hij liever; maar hij nu incarneert zich in een edele, een afstammeling van wijlen den vorst die rust te X. [7]); een nazaat van hem die in het bezit van fortuin

[1]) Zie de aanteekening
[2]) Bloederigheid.
[3]) Onduidelijk; of (a)grāmya te lezen?
[4]) Gissing
[5]) *Anapu-napwa*, zie p. 361, 1; 11, 362, 3; mij niet volkomen duidelijk.
[6]) Zeer onzeker.
[7]) Zoo m. i.

is, beide van rein geslacht [1] ... [2]), als volgt was zijn gedrag vroeger:
steeds verrichte hij reiniging(en) [3]) *en ook (houde hij zich bezig met)*
het reinigen van z'n lichaam; hij verlate een mensch [4]) *wanneer*
361 *deze vuil is, hij neme voedsel* .... [4]), d.w.z hij wilde in vroegere
existentie herhaaldelijk schoon-maken. hij was bedroefd van gedachten, wanneer hij onreinheid zag, maar in het geheim nu make men een cultus van z'n lichaam [5]). Hij placht wel geen collyrium te gebruiken, hij placht niet te pruimen. hij zou wel niet willen baden — men was bekommerd van geest, wanneer men de onreinheid op zijn lichaam zag. Hij wilde niet omgaan met ongemanierden. Hij was kieskeurig in z'n verschillende spijzen. hij genoot er niet van [6]). Dat zoodanige gedrag van hem was de aanleiding, dat hij opnieuw geboren werd in een edele. Maar zijn onreinheid was de oorzaak, dat hij leelijk van uiterlijk is, want de cultus van het lichaam is de weg tot de geboorte als een mooi mensch.

De mensch vervolgens die kundig is, bekwaam in het reciteeren, die gunstige kenteekenen bezit, maar die in een afwijkenden stand geboren is, diens gedrag was vroeger: hij wilde omgaan met ongemanierde menschen, in het geheim wilde hij niet schoonvegen, op tijd en ontijd at hij alles; *hij kwam tot reiniging der tanden*, maar hij pruimde voortdurend; zijn tanden waren voortdurend als kristallen, wat de bedoeling [7]) van hem was met z'n voortdurend pruimen. Hij had een aanhankelijke vereering jegens wiku's [8]); het was hem, alsof hij een godheid zag, wanneer hij een oud mensch [9]) zag. Die dusdanige karaktereigenschappen van hem waren de aanleiding, dat hij kundig werd, bekwaam in het reciteeren van de leer. Want de vereering van de „bhatrinça-Yoginī" [10]), ontzag hebben voor de wiku's, dat zijn de aanleidingen van kennis en van uitnemende wetenschap. De zoogenaamde godinnen „bhatriñça-Yoginī" zijn de godheden van de tanden. De reden er van, dat hij zich toelegt op geleerdheid is dat hij steeds pruimde en de dusgeheeten godinnen „bhatriñça-Yoginī"

1) *Ubhayâkula?*
2) Mij niet duidelijk, vgl 361, 23
3) Afwissching, afvegen
4) Onduidelijk; corrupt. Lees *sa janam*, met de hss
5) Zie het gloss., s.v. *wyasana* Heeft de vertaler den optatief niet begrepen?
6) Zie het gloss onder *mukta*; [en addenda]
7) *Arah de nin*, vlg. p 357, 19
8) *Wiku*; „'t meest algemeene woord voor 'n geordend geestelijke schijnt *wiku* te zijn", Pigeaud, De Tantu Panggĕlaran, p. 28; zie aldaar.
9) Zie het glossarium.
10) Zie de aant.

hulde betuigde. Maar zijn karaktertrekken spoedig tevreden en verliefd [1]) te zijn, zijn de reden geweest, dat hij als caṇḍāla geboren is.

Wat nu aangaat den man van kṣatriya-stand, die .... [2]), die echter zeer verzadigd [3]) is, die den dharma van den kṣatriya-stand niet volgt, die allerlei handelingen, welke niet gepast zijn, verricht; zijn gedrag strekt tot vuil der wereld, zijn karakter was vroeger: *ofschoon in z'n hart tot trots gekomen, bezocht en eerde hij de geleerden wel, hij verrichtte steeds de reinigingen, werd later ....* [4]), d.w.z. hij was begeerig aanwezig te zijn bij de wiku's; zijn woorden waren vroeger gepast, maar binnen in z'n hart, daar was minachting. Z'n gedrag ten opzichte van de goden was als de handelwijze van de aanhankelijke vereering, men beschouwde hem als [5]) iemand die gehoorzaamde, maar in z'n hart was brutaliteit en minachting. Dat dusdanige gedrag van hem veroorzaakte dat hij als iemand van slecht karakter
362 weder geboren is, (als iemand) die steelt, die zich goederen van een ander toeëigent [6]), die geeselt, die vrouwen welke hem niet toekomen tot de zijne maakt, die eigendommen der goden wegneemt. Er is kortom niemand, wien hij gehoorzamen wil, geen heilige boeken, geen onderricht; daartegenover staat hij vijandig. De aanleiding echter ervan, dat hij in een edele is geïncarneerd zijn z'n vroegere karaktertrekken van geen vuil te willen zien en te willen afwisschen. Want de mensch die steeds maar afwischt heeft als vrucht een onderscheiden [7]) geboorte. Hij die echter tot resultaat heeft bekwaamheid in het reciteeren, kennis van de waarheid [8]), kennis van uitnemend inzicht, — ontzag der menschen voor de leeringen van de wiku's, en dat zal het gevolg zijn Maar er zijn aanleidingen ervan, die (nog) anders zijn dan deze.

Als volgt zijn de kenteekenen van den mensch die uit den hemel neerdaalt wanneer hij zich incarneert: hij gaat uitsluitend op in volmaakten rijkdom [9]); hij is een weldoend mensch, een oprecht mensch, een man die bedreven is in het reciteeren (van de Leer), die geliefd is bij de(n) vorst(en), iemand die aangenaam spreekt, die zeer

---

1) Zie crit. app.
2) Vgl. p. 360, 27.
3) Zie het glossarium, of „zelfvoldaan"?
4) Corrupt
5) *Kahiḍĕpanya*, vgl Wir., p. 70
6) Waarschijnlijk zóó
7) Hooge
8) *Tattwa.*
9) Zie het glossarium, s.v. *don.*

wijs is, die schoon is en in het bezit van gunstige kenteekenen, een man die niet hangt aan de zinnelijke wereld, iemand voor wien men om de een of andere reden ontzag heeft, een held, die weinig toorn kent, iemand die een sattwa-karakter[1]) heeft. Daalt men uit den hemel neer, wanneer men wedergeboren is, dan is dat iemands wezen.

Nu volgen nog andere kinderen van heer Dakṣa, meisjes, dertien in aantal. Hun namen zijn onderscheidenlijk: Aditi, Diti, Danuḥ, Prawā, Ariṣṭā, Anāyusā, Khaçā, Surabhī, Winatā, Kadrū, Tāmrā, Krodhā, Irā: dat zijn nog andere kinderen van den eerwaarden Daksa. Die dertien werden ten huwelijk gegeven aan den eerwaarden Kaçyapa, den zoon van den eerwaarden Marīci, het resultaat van z'n yoga ten tijde dat hij verheugd was[2]).

En heer Kaçyapa kreeg van die dertien zonder onderscheid kinderen.

Wat betreft de kinderen van heer Kaçyapa bij Aditi, dat waren de twaalf Aditya's. Afzonderlijk opgenoemd: Dhāta, Aryamā, Mitra, Baruṇa, Añçaka, Bagana, Indra, Wiwaswān, Pūsā, Parjanya, Twaṣṭā, Wiṣṇu. Dat was Kaçyapa's kroost bij Aditi. Wat betreft de achtste zoon van Aditi, hij die den naam Wiwaswān draagt, welnu, die fungeert tegenwoordig als Āditya.

Dṛḍhasyu zeide. Dṛḍhasyu vroeg hierna weer en wel het volgende: *waardoor zijn Aditi's zoons onsterfelijk .... en haar inzicht —?*[3]), met uw verlof, mijn goddelijke vader, wat was wel de aanleiding, dat Aditi goden tot kinderen kreeg? En wat was wel haar inzicht?

Hij sprak, de eerwaarde Agastya sprak in antwoord: *Aditi, die*
363 *vrij was van toorn stelde een hechte liefde vooraan, eenigszins vervuld met onverschilligheid, ze werd geëerd in het voortbrengen van een aantal kinderen,* d.w.z.: zoo[4]) was het vroeger met Aditi's geaardheid: terwijl ze de echtgenoote was van den eerwaarden Kaçyapa was ze van nature zeer medelijdend, en haar man was volgens haar meening een godheid. Hoe zou zij ten eenen male gegrepen hebben kunnen zijn door toorn[5]). Haar geest was, hoe dan ook, onverschillig, maar niet aangetast door toorn. En haar vereering jegens haar echtgenoot en de grootte van haar liefde dienden tot grondslag van haar geest. *Daardoor bracht ze goede godheden voort,* dat was de

[1]) Zie vert. p. 241, n. 5.
[2]) Zeer onzeker, ook andere vertalingen mogelijk
[3]) Onzeker.
[4]) Verg. het glossarium.
[5]) Vgl. dl. 92, p. 457.

reden dat Aditi goden tot kinderen had: want dat heet eigenschap van goden: liefde niet aangetast door toorn, grootheid van liefde en een weinigje onverschilligheid, voor het vierde deel onverschilligheid: de liefde echter en het niet door toorn geraakte, dat drie deelen. De meerderheid nu die de zeven ṛṣi's boven de goden hebben is deze: gering is hun liefde, (slechts) het vierde deel beslaat de liefde bij hen; maar het niet door toorn vermengde[1]) en de onverschilligheid, die zijn drie deelen bij hen. Dat is de meerderheid van de zeven ṛṣi's boven de goden. Dat medelijden is de aanleiding dat de goden en de zeven ṛṣi's de verlossing niet erlangen, want dat medelijden is de belichaming van den ahaṃkāra[2]) en staat in den weg[3]) aan de verlossing.

Wat voorts betreft de kinderen van heer Kaçyapa bij Diti, dat zijn „de twee daitya's". Deze zijn respectievelijk genaamd Hiraṇyakaçipuh, en op hem volgend Hiraṇyākṣa. Hij die den naam Hiraṇyakaçipuh draagt is de daitya dien god Narasiṅha doodde ten tijde van de avondschemering van de wereldperiode. Zij hadden een jongere zuster, de jongste, Siṅhikā met name. Die werd later moeder van Rāhu, bij Wipracitti als vader, den dānawa, Danu's zoon.

Hiranyakaçipuh had tot zoons Prahlāda als oudste zoon; op hem volgden Anuhrāda, Saṅhra, Hrāda. Dat zijn de vier daitya's, zoons van Hiraṇyakaçipuh. Deze vier hadden allen, zonder uitzondering nakroost. Hrāda[4]) had Wirocana tot zoon. Op hem volgde Gawesthi, hij die den naam Kālanemi droeg, de grootvader van Huḍug Basur, die dit eiland Java in den ouden tijd verwoest heeft. Dan volgen Jambu, Wāskala, Sambu. Dat zijn Prahlāda's zeven zoons. Wirocana
304 had tot kind koning Bali. Bali wordt *toonbeeld van vrijgevigheid* genoemd, *incarnatie van Nārāyana*, hij die een awatāra[5]) van heer Wiṣṇu is. Naar aanleiding van z'n groote vrijgevigheid heerscht hij thans in de onderaardsche ruimten. Balirāja verwekte honderd daitya's. Vier echter van zijn kinderen waren de voornaamsten en van groote (bovennatuurlijke) macht. Achtereenvolgens zijn hun namen: Bāna was de oudste zoon, van geweldige, magisch mystieke weten-

---

[1]) Volgens x, y (in den tekst gelezen) heeft: de beide, niet aangetast door toorn. Aan de juistheid van de overlevering in r. 10 kan men twijfelen (? *tan kĕ* te lezen?)

[2]) Er staat *hĕnkara*.

[3]) Zie het gloss. s.v. *kĕlan*.

[4]) Onjuist, zie de aant.

[5]) Gissing; vgl. het glossarium.

schap, *zich geheel er aan wijdend (de godheid) gunstig te stemmen*[1], hij die zich toelegde op de vereering van god Rudra, wat de reden was, dat hij zich alle goden tot slaaf maakte door de hevigheid van zijn vereering van den Heer. Deze is nu Nandīçwara geworden. Hij had dertien jongere broers die hij nu als oom bestaat. Dan volgden Bāṇa[2], Kumbhanābha, Gardabhaksa, Kuksi. Dat zijn de vier daitya's, zoons van koning Bali. Hij had nog andere kinderen, wier namen, één voor één genoemd, luiden: Çakunī, Pūtanā. Pūtanā was de vrouwlijke rākṣasa, die Kṛṣṇa en Baladewa weleer, in hun kindsheid, in Gobraja gedood hebben.

Toen Prahlāda den dood door toedoen van god Indra gevonden had, toen, bij (na) den dood van haar kleinzoon, had Diti een wensch. Ze ging naar heer Kaçyapa en vroeg om opnieuw een kind te mogen voortbrengen, van welk het doel zou zijn Indra's einde, nl. (dat[3]) dat (kind) god Indra zou dooden. Kaçyapa stond haar ten slotte het gevraagde gunstbewijs toe. Diti werd zwanger. Vervolgens deed ze askese, waarbij haar bedoeling was het welslagen van haar wensch. Omdat god Indra beducht was, dat hij gekrenkt zou worden, ging hij den zwangeren buik van Diti binnen. Dat is de aanleiding dat Indra den naam Purandara kreeg, zelfs tot aan den huidigen tijd toe. Want de beteekenis van Purandara is als volgt. Purandara dat is Purandarah. „*Pura*" wil zeggen een kind in een moeder-lichaam[4]; „*darayati*", d.w.z. hij splijt het (iets). Het kind in den buik (van z'n moeder) werd vernietigd. Het kwam er uit en werd tot (in den vorm van) wervelwinden, orkanen, stormvlagen, tijd van windvlagen[5]; winden waren het tot lichaam. Ten gevolge van haar leed, dat hij die in haar buik was vermeld was, *weende ze*, schreide ze. *Kaçyapa, dat ziende, sprak*, de heer Kaçyapa keek naar haar; *hij zeide*, hij sprak als volgt: *niet weenend*[6], mijn beste Diti, ge moet niet huilen. Vandaar, dat toen een naam van den wind „marut" bleef. Toen[7]) god

365 Indra toen naar Indraloka terug wilde gaan, (*werd de*)[8] *schuld aan brahmanenmoord, die aan hem kleefde, een kālarākṣasa*, maar zijn schuld aan brahmanenmoord werd een kali-tijd-rākṣasa... ..[9] Gar-

1) Op te vatten als „*ārādh*".
2) Zóó vreemd. B. is reeds genoemd.
3) Om. ..
4) *Rare ro wĕtĕn.*
5) Zie het glossarium
6) *Mā rudatī*, zoo de lezing op te vatten? Vgl. de aanteekening
7) Zoo?
8) Corrupt
9) Onduidelijk.

bhawadha. Deze wilde dat god Indra, terugblijvend[1], weer terug zou gaan, want hij was een embryodooder. Aan hem die embryo-dooder heet ontzegt deze het te streven naar den hemel en de uiteindelijke verlossing. Embryo-dooder wil dit zeggen: *een kind, een vrouw, een zwangere, en een rund, een brahmaansche (vrouw), een brahmaan, een vorst, een leermeester, een die bezig is te offeren, iemand die zoo een doodt wordt embryo-dooder genoemd*; d.w.z: *kind* is een kind van tien jaren ... [2], wiens leeftijd tien jaar is. *Vrouw* is de eerste gemalin[3], die een kind heeft, kundig en deugdzaam[4]. *Rund*, d.w.z. een koe. *Zwangere* wil zeggen een vrouw die zwanger is. *Brahmaansche* wil zeggen: kind van een brahmaan, en wel een meisje, bij een vrouw van zijn stand. *Brahmaan* is hij die kennis heeft van het brahma en de goden. *Vorst* is hij die over de wereld waakt. *Leermeester*, d.w.z. hij die zich toelegt op het uitspreken van de heilige formulieren, en die zich beijvert in het uitoefenen van de vijf handelingen, 't baden der menschen, die de belichaamde dharma is. *Een offeraar* is hij grondslag en ondernemer van offers, verdienstelijke werken, gaven, enz. Iemand nu die dergelijke personen doodt, diens naam is *embryo-dooder*.

God Indra nu had de vrucht van Diti's lichaam gedood; dat was de reden, dat hij zich schuldig gemaakt had aan brahmanenmoord. Tengevolge van z'n verdriet dat deze zonde van brahmanenmoord aan hem kleefde, ging hij, Çatakratu, smeekend tot de lokapāla's, speciaal tot[5] de brahmarṣi's; hij verzocht, dat die zonde zou worden beeindigd. *Door waardigheid zijn eigen natuur toonend*, tengevolge van zijn dringend smeeken gaven de lokapāla's, in de eerste plaats[5] de brahmarṣi's, gevolg daaraan; ze namen die zonde van brahmanenmoord van god Indra af; deze zag er uit: *deze had het uiterlijk van een heilig snoer van draad*, als een draad van garen zag hij er uit; deze werd als een halsketen[6] om Indra's hals gehangen; ten slotte draaide god Yama hem er af[7], en deed hem op de aarde vallen. De plaatsen waar hij zich bevindt zijn: *deze schuld aan brahmanenmoord heeft z'n plaats in de wereld, zoowel in allerlei vruchten als in melk*
306 *enz*[8], *des avonds, alsook steeds in de steriele vrouwen*, d.w.z. de

1) NI buiten Indraloka; zóó?
2) Corrupt, er schuilt een citaatje onder, zie crit. adn.
3) *Dharmapatnī*
4) Vertaling niet volkomen zeker
5) Of: waarvan de eersten waren de b's
6) *Kalun*
7) En stuk
8) Corrupt.

plaats van de schuld aan brahmanenmoord is 's nachts deze: in allerlei vruchten, in melk, in boter, in honig. Daarin bevindt hij zich 's nachts. Dat is de reden, dat hij, die streeft naar ware manlijkheid en kwaliteiten[1]) en bovendien naar de verlossing, wanneer het nacht is geen vruchten, noch melk of boter gebruikt, want manlijkheid en kwaliteiten van den mensch gaan (dan) teloor, en daarbij slagen zijn voornemens niet, wanneer hij dat 's nachts eet.

Maar waar de schuld aan brahmanenmoord overdag voornamelijk gelocaliseerd is, dat is steeds bij de vrouwen. Maar hij neemt iedere maand af, de schuld aan brahmanenmoord die in de vrouwen is komt er uit en neemt den vorm aan van bloed. Dat noemt men menstruatiebloed. Naar aanleiding daarvan is het niet gepast dat hij die den hemel tracht te verwerven haar sieraden[2]) en de door haar bereide spijzen aanraakt, laat staan dat hij het bed zou deelen met haar, 'n vrouw die menstrueerende is, want dan komt de schuld aan brahmanenmoord naar buiten, — dat is de beteekenis er van; en de man, die met haar zou spreken, wordt eveneens zondig; des te meer, wanneer hij (door haar) aangeraakt zou worden; ze is dan „taboe", zoo zegt de Leer. Een vrouw voorts, bij wie de schuld aan brahmanenmoord niet naar buiten komt, die men een steriele[3]) vrouw noemt, die is voorwaar het toppunt van kwaad. Men neme haar niet tot genoote in den omgang[4]); haar[5]) van wie het niet gepast is, dat ze mededoet aan een lijkofferfeest op te dragen in Çiwa's kring, en aan dergelijke meer, offers, en doodenoffers. Door haar toedoen houdt het offer op een huldebetuiging te zijn[6]), wanneer ze mede de tot offer bestemde spijzen aanraakt. Dat is de reden, dat meisjes die nog niet menstrueeren[7]) en vrouwen die over den leeftijd heen zijn, zij die „verwelkt zijn in bloed", de voor den Heer bestemde offerspijzen aanraken, zelfs tot den huidigen dag toe.

Wat voorts Gawesthi's kinderen betreft, dat zijn Çumbha, Niçumbha, Widyutkesa, Mahāghosa; dat zijn de vier daitya's, die kinderen van Gawesthi zijn

---

1) Of als compositum?

2) *Upakāra*, vgl. Wulff, Wirātaparwa, p. 250

3) Lett. 'n droge, opgedroogde.

4) Zie het glossarium.

5) *Kan*; slechts in B[illegible]*ika*, dan: het is niet —, dat zij —

6) Onzeker, niet onmogelijk zoo (dan *paricārika*). Of: zij houdt op een dienares te zijn van het offer, dat zij houdt (dat de bovengenoemde man houdt?, *de nika*), enz.?

7) *Tapwan campur.*

Wat de kinderen van Kālanemi betreft, dat zijn Brahmajit, Kṛtajit, Dewāntaka. Dat zij de drie daitya's, kinderen van Kālanemi.

Het kind van Jambu voorts was Çatadundubhi

Walkāla's kind was Wirodha.

Sambhu's kind was Denuka.

Die allen nu zijn, *allen zijn telgen van Prahlāda*, zonder uitzondering zoons van Prahlāda.

Hrāda voorts had honderd-duizend kinderen, in de eerste plaats Mayu.

Anuhrāda had dertig miljoen kinderen, te beginnen met hem die
367 Niwātakawaca [1]) was geheeten..... [2]) (die verblijf hield in) [3]) *het onderzeesche vuur*, de daitya die den hemel in vroegeren tijd in opschudding bracht: *die omgekomen is door de van Arjuna afkomstige knotsen, werpschijven en pijlen*, de daitya, dien Arjuna doodde in den hemel Maṇimāntaka, met helpster de widyādharī, die den naam droeg van Suprabhā.

Hrāda's zoon voorts was Mūka. Mūka was hij die *den voet van Indra's berg heeft stuk gemaakt, die de gedaante aannam van een everzwijn*, de daitya die de gestalte aannam van het zwijn Damaluñ om een vernietigenden aanval te doen op den top van den berg, die Indrakīla heet, die, zooals het prozawerk [4]) verhaalt, door Arjuna gedood werd ten tijde dat de Heer de gedaante van een Kirāta had aangenomen. Dat was Mūka.

Hij had een jongere broer, Sunda Hitamunda [5]). Deze had tot echtgenoote Tātakā, *die vernietigd werd door de voortreffelijke kracht van Daçaratha's zoon*, de vrouwlijke rākṣasa die haar leven liet door de hand van den illusteren Rāma, Daçaratha's zoon, terwijl hij het offer van den eerwaarden heer Gādhi's zoon beschermde. Die Tātakī had tot zoon Mārīci. Deze Mārīci is het *die tot doel had Janaka's dochter te verlokken*, de rākṣasa die een gouden reebok werd om Vrouwe Sītā te misleiden in de kluizenarij Pañcawadi. Dat was Mārīci. De genoemde Sunda nu had tot kinderen Sunda en Upasunda, het *vernietigende vuur van den ondergang van het ei der drie werelden*, zij die dienden tot verdelgend vuur in aarde, luchtruim en hemel in den vroegeren tijd, die den voet van den Windhya

1) Zie de aant.
2) Corrupt.
3) Aangevuld.
4) *Parwa*.
5) Zoo juist?

reinigden op bevel van de daitya's, die beiden stierven in een broedertwist aan den voet van het Windhyagebergte, terwijl ze streden om het bezit van de widyādharī genaamd Tilottamā, die gemaakt was door den eerwaarden Wiçwakarma met hulp van de intelligentie van de goden. *Deze vormen het geslacht van Hiraṇyakaçipu*, dat zijn de afstammelingen van Hiraṇyakaçipu.

De zoons van Hiraṇyākṣa vervolgens waren: Ailera, op hem
368 volgde Çakuni — niet de gelijknamige patih van Duryodhana —, Kālanābha, Mahāsantapa, vijf zoons van Hiraṇyākṣa

De verschillende zoons van Siṅhikā en Wipracinti zijn deze: Ailera, Çaragatra, Weṅça, Salwa, Baka Hij die den naam Baka draagt is *hij die gedood is door den beste in luister en kennis, de eerste vorst van Cakramaṇḍala*, de rākṣasa, die regeerde in Cakramaṇḍala, die gedood is door Bhīma, toen de Pāṇḍawa's zich heimelijk naar een schuilplaats hadden begeven, nadat de honderd Kaurawa's hen hadden willen verbranden in het lakhuis. (Op hen) volgen Ilwala, Namuci, Wātāpi, Sumundaka, Halakalpa, Kālanābha, Bhomarka, Naraka. Rāhu was onder hen de oudste zoon. Aldus de zoons van Wipracinti bij Siṅhikā.

Rāhu nu had een kind, een dochter, Prabhā met name Haar zoon was vorst Nahuṣa. Koning Nahuṣa is *de vorst, die de heer was over de groep saptarṣi's als z'n dienaren*, de koning, die tot dienaren had de klasse der saptarṣi's, die zich liet dragen door de siddhadewarsi's, telkens wanneer hij „optrad"[1]), door de hevigheid van zijn bovenaardsche macht en door zijn groote overgave aan en vereering van den Heer. Dat is de reden dat ik hem heb vervloekt om een slang te worden, doordat „slangen" dat was, wat Nahusa zeide, toen hij mijn haarvlecht aanraakte met zijn schoeisel

Nahuṣa had tot echtgenoote Wirajā, die tot kind kreeg vorst Yayāti, die tot vrouw nam Dewayānī, kind van heer Çukra bij Jayantī. Çarmiṣthā was nog een andere vrouw van Yayāti, dochter van vorst Wṛṣaparwā bij Upadānawī. Dewayānī en Çarmisthā nu hadden tot nageslacht[2]) het Yadugeslacht, Wṛṣṇi en Andhaka[3]), die tot afstammeling[2]) hadden Kṛṣṇa en de Pāṇḍawa's

Çacī voorts was de dochter van Pulomā. Çacī had tot kind Jayanta. Jayanta is degene die *kraaiengestalte aannam*, hij die tot een kraai

---

[1]) Zoo juist?
[2]) *Makamak*.
[3]) Zie de aant

werd, terwijl de illustere Rāmabhadra een toevluchtsoord had gevonden, met Janaka's dochter, in de kluizenarij Pañcawadi.

De kinderen van den heer Kaçyapa bij Danu waren de Dānawa's, honderd in aantal. Wipracinti was de oudste zoon. Op hem volgden Dwipajña, Mūrdha, Rasakāra, Gawayākṣa, Nandini, Ajamuka, Saṅkusara, Saṅkura, Mahān, Saṅkukarṇa, Dwipāda, Gawākṣa, Du-
369 loma — Duloma is de grootvader van Wyawahana van moederszijde, Kapila, Bhamana, Maya — Maya is de schoonvader van Rāwaṇa, de vader van Mandodarī —, Mārīca, Ikṣusa, Saṅbahu, Wṛṣaparwā — met Wṛṣaparwā is gemeend Çarmiṣṭhā's vader, Keçī — met Keçī wordt bedoeld de dānawa die Kañça's dienaar was, die gedood werd door Kṛṣṇa en Baladewa te Madhurā —, Hayagrīwa — met hem wordt bedoeld *de maker van de bergen van Prāgjyotiṣa*, de daitya die.... [1]) Prāgjyotiṣa, de residentie van Naraka in vroegeren tijd; dat was het voorwerp van z'n streven, daar hij wilde strijden met heer Kṛṣṇa, want zijn kind Sahasramaya [2]) had tot vrouw de dochter van Bhoma; dat was de reden dat heer Kṛṣṇa hem tenslotte doodde —; vervolgens Çambara — *Çambara is de roover van het knaapje Pradyumna*, de daitya, wiens buit Pradyumna was [3]), door wiens hand hij den dood vond; wat de reden is, dat Aniruddha den naam droeg van zoon van Çambara's vijand — vervolgens Bala, voorts ook Çarabha .. [4]), die later op hun beurt zon en maan zullen zijn. Want Wiwasmān en Twisimān zijn nu zon en maan.

Deze allen zijn kinderen van heer Kaçyapa bij Danu; ze hadden nog vele broeders, over wie niet gesproken wordt. De reden dat ze dānawa's heeten: *nakomelingschap van Danu*, (is dat) ze kinderen van Danu zijn.

Dṛḍhasyu sprak: Dṛḍhasyu stelde opnieuw een vraag, met de volgende woorden: *hoe kwam het, dat Diti daitya's voortbracht, wat voor geest had ze en waardoor*, met uw goedvinden, mijn goddelijke vader, wat was de reden, dat Diti de daitya's tot kinderen had, en hoe was haar inborst [5]) vroeger?

Hij zeide, de eerwaarde Agastya antwoordde, zeggende: *Diti was vol van toorn ....* [6]) *haar geest . .. in het verwekken van nageslacht, vroeger telkens* [6]), d.w.z.: haar aard was vroeger, toen ze de vrouw

[1]) Mij niet duidelijk
[2]) De naam zoo?; zie crit. app
[3]) *Amāñsa san P.*
[4]) Waarschijnlijk eenige woorden uitgevallen
[5]) *Buddhi.*
[6]) Corrupt.

van den eerwaarden Kaçyapa was, aldus: groot van toorn, groot van liefde, zoo was haar natuur. Ze wilde niet geminacht worden. Ze verheugde zich niet in haar geest, wanneer er gegeven werd, maar wanneer ze geschenken gaf, dan verheugde ze zich uitermate. Deugdzaamheid was haar zeer eigen[1]), ze beijverde zich om de onderrichtingen van de Leer te gehoorzamen; ze was heldhaftig en wilde niet deerniswekkend zijn, ze wilde wel sterven, niet uit den weg gaan; ze gaf gunstbewijzen aan den aanhankelijke, ze tuchtigde den niet-aanhankelijke. Zoo was Diti's karakter vroeger. Daarom kwam het er van, dat ze de daitya's tot kinderen kreeg, want met den naam Daitya wordt bedoeld: een die niet wil geminacht worden, *helden in vrijgevigheid* . . . .[2]), ze verwekken veel leed, ze verwekken veel vreugde. Ze zijn geen booze wezens, ze zijn immers zeer gelukkig[3]). *De koningin*[4]) *Laksmī* . . .[5]) *slechts* (*uit*) . . . . (*hun*) *arm*[5]). Ze wenschen, dat vorstin Laksmī uit het harde van hun arm zal komen. Zoo is de aard van de daitya's, ze staan verre ten achter bij de goden. Van de sadwarga[6]) beheerschen ze vier met hun lichaam, (nl :) vrees, traagheid, slaap en begeerte. Zoodanig is wat ze beheerschen. Maar niet beheerschen ze: liefde[7]) en haat. Die beheerschen ze niet.

Wat datgene betreft waarin de dānawa's bij de daitya's achterstaan: ze letten niet op de onderrichtingen van de Leer. Drie van de ṣaḍwarga zijn het die ze beheerschen met hun lichaam: vrees, traagheid, begeerte; (dat zijn die) welke de dānawa's beheerschen, ijverzucht, slaap en haat beheerschen de dānawa's niet. Hun bovennatuurlijke macht is gelijk aan die der daitya's, hun manlijke kracht eveneens. Waarin echter de rāksasa's voor de dānawa's onderdoen, dat is het volgende: vreugde te wekken bij zichzelf[8]), daarmee zijn ze bezig, zonder zich te storen aan wat hun naaste zegt; „het zal anderen wel geen genoegen doen, dat het mij dan maar vreugde verschaffe", zoo denken ze. De rākṣasa's beheerschen twee van de ṣaḍwarga: vrees en traagheid; die beheerschen zij. Wat ze echter

---

1) Onzeker; vgl. crit. app., of van *dharmaçīlatwa* (comp.) uit te gaan?

2) Corrupt.

3) Onzeker, *çarisukha* (zóó) volgens de hss CFH, *sara sukha rakwa* volgens B (de andere hss. hebben *sakwa*) zou niet zonder zin zijn.

4) ?

5) Corrupt.

6) Zie de aanteekening

7) Nl. sexueele liefde, wellust.

8) *Rin hatinya.*

niet beheerschen, dat zijn: liefde, haat, slaap en begeerte. Die beheerschen ze niet. In bovennatuurlijke macht en „onderlingen samenhang" [1]) zijn ze gelijk [2]). Maar de piçāca's doen voor de rākṣasa's onder als volgt: de piçāca's zouden (onze) deernis kunnen opwekken. Ze beheerschen slechts een der saḍwarga, nl. vrees. Maar de (andere) vijf, die beheerschen ze niet. Daarin staan de piçāca's bij de rāksasa's achter. Wat echter de menschen betreft: er is geen van de saḍwarga, die zij beheerschen. Zelfs al is 't (aan) een [3]), zij zijn maar *onderworpen aan de ṣaḍwarga*, ze hebben van geboorte den aard van onderdanig te zijn aan de ṣaḍwarga. Dat is de reden, dat ze de verlossing niet nabij komen.

Wat de kinderen van den eerwaarden Kaçyapa bij Anāyuṣā betreft, dat zijn, één voor één beschouwd, vijf. De oudste zoon was
371 Arūru. (Op hem) volgden Bala, Wṛta, de vijand der goden, Wiraksa, Wisu. Dat zijn de kinderen van den eerwaarden Kaçyapa bij Anāyuṣā.

Arūru had tot zoon Dhundhu; (dat is) de daitya, dien vorst Kulawāçwa in den ouden tijd gedood heeft. Wiraksa verwekte Ambipāka en Cakramūrdra. Wisu was de vader van Kalokara, Çrāddhahā en Yajñahā. Wṛta had tot kinderen Brahmahā en Paçuhā. In totaal bedroeg het aantal van Wṛta's kinderen honderd-duizend; ze zijn allen van groote bovenaardsche macht. *Dit zijn de kleinzoons*, aldus zijn kleinzoons van den eerwaarden Kaçyapa bij Anāyuṣā.

Wat voorts de kinderen van den eerwaarden Kaçyapa bij Prawā betreft, (dat is) als volgt, (het zijn) de gandharwa's, Citraratha, Tilottamā, het totaal van de groep gandharwa's, in de eerste plaats de eerwaarde Nārada. Dat zijn de kinderen van den eerwaarden Kaçyapa bij Prawā.

Dṛḍhasyu sprak: Dṛḍhasyu stelde opnieuw een vraag, en wel: *en waardoor zijn de zoons van Prawā . .* [4])?, wat is toch de aanleiding, dat Prawā de gandharwa's voortbracht?

Hij zeide, heer Agastya sprak als volgt in antwoord: *ten gevolge van het in haar geest gekoesterde* [5]), zóó waren de gedachten van Prawā, toen ze de vrouw was van den eerwaarden Kaçyapa; ze was weemoedig, ze ging geheel op in bepaalde dingen en maakte daardoor een verstrooiden, versuften indruk, het was alsof haar geest geen

---

[1]) *Sāhitya*, bedoeld m.i. collegialiteit, solidariteit

[2]) Nl. aan de vorige groep

[3]) D.w.z. zelfs één der saḍwarga, afzonderlijk, heeft hen reeds in z'n macht

[4]) Onvolledig

[5]) In haar etc. *buddhi*, neigt tot aanleg.

objecten had. Ze verheugde zich, wanneer ze donkere wolken zag, verlicht door den bliksem, en bovendien, wanneer ze keek naar *zeeën, bergen, wouden, ondoordringbaar-duistere bosschen en hemelstreken*; ze schepte er vermaak in te hooren het geluid van de luit en andere snaarinstrumenten, zooals de rāwaṇahasra. Haar edel en deugdzaam [1]) gemoed (geest) was evenwel de oorzaak, dat Prawā gandharwa's voortbracht, want zóó zijn de gandharwa's: ze kijken naar al wat gezien en al wat gehoord wordt. Maar in zooverre dat ze minder begeerte en liefde kennen verschillen ze van de menschen.

Wat dan betreft de kinderen van Kaçyapa bij Ariṣta, dit zijn: Sahañça als oudste, (op hem) volgden Hāhā, Huhu, Wṛsabhawa, Suruci. Dat zijn de kinderen van den eerwaarden Kaçyapa bij Ariṣtā.

De kinderen van Kaçyapa bij Winatā voorts zijn de volgende: Aruṇa was de oudste, (op hem) volgde Garuḍa.

Dṛḍhasyu sprak, wederom stelde Dṛḍhasyu een vraag, en wel: *waardoor is het gekomen dat de beste zoon van Winatā een vogel werd*, wat is toch wel de aanleiding, dat Winatā Garuḍa tot kind kreeg?

372 *Hij sprak*, heer Agastya antwoordde als volgt: *zooals mijn vroegere waarneming* [2]), zooals ik vroeger heb gezegd. Haar geest slechts was de oorzaak, dat Winatā —, ik bedoel met haar [3]) *de eerste gemalin, gelijk in stand*, de echtgenoote van den eerwaarden Kaçyapa —, toen ze echtgenoote was van den eerwaarden Kaçyapa, was haar geest rein, in dien tijd waren de saḍwarga uit den weg geruimd, het was alsof ze zonder lichaam was, zoodat ze bezet werd door [4]) ahaṅkāra [5]). Zoo was het subjectiveeringsprincipe bij haar. Maar dit had geen oorsprong in richtige kennis en bovenaardsche macht. *Bij toeval*, het trof slechts zoo, dat Winatā de gesteldheid van dat principe erlangde. *Daardoor bracht ze den koning der vogels voort*, dat is de reden, dat ze Garuḍa tot kind kreeg. Als een god, als een dier is Garuḍa; het gevolg van de aanwezigheid van den ahaṅkāra bij Winatā, dat veroorzaakte inderdaad, dat Garuḍa was bekleed met een bovenaardsche macht grooter dan die der goden; op z'n minst heeft de aanwezigheid van ahaṅkāra dat gevolg. De reden echter, dat Garuḍa als een dier is, deze is het gevolg van de onnoozelheid van Winatā,

---

[1]) *Sāttwika*, door *sattwa* beheerscht
[2]) Onzeker
[3]) Lezing zeer twijfelachtig; men zie de aanteekening, waar *panak* te lezen.
[4]) Zoo?
[5]) Moeilijkheid, zie de aanteekening

het niet vergezeld zijn van richtige kennis. Daardoor kwam het er van, dat Garuḍa als een dier was. Want de onnoozelheid is de aanleiding, dat men de gedaante van vee aanneemt.

Wat vervolgens de kinderen van den eerwaarden Kaçyapa bij Kadrū betreft, deze zijn: nāga's, duizend in aantal. De eerste hunner nu waren Bāsuki, Çeṣa, Takṣaka, Kapila, Kanortaka, Dhanañjaya. En dit zijn de overigen: schildpadden en alle bewoners van het water, dat zijn allen kinderen van Kadrū.

Dṛḍhasyu sprak: Dṛḍhasyu nu stelde een nieuwe vraag en zei: *hoe was Kadrū's inzicht, dat het (zij) een duizendtal nāga's voortbracht*, hoe was wel vroeger het inzicht van Kadrū, waardoor ze slangen tot kinderen kreeg?

Hij zeide, heer Agastya antwoordde als volgt: *door zwakte van het gehoororgaan wenscht Kadrū hetgeen in het gebied der oogen ligt, ten gevolge van het smaakorgaan dagelijks verdwaasd*, zoo was Kadrū's geest vroeger, terwijl ze vrouw was van den eerwaarden Kaçyapa: ze luisterde niet naar goede woorden, alles wat ze maar zag wenschte ze te hebben, zonder naar de woorden van anderen te luisteren, was ze slechts begeerig haar tong te gebruiken, ze werd beheerscht door de „rasendriya"[1]; ze was begeerig naar gelegenheden om te krenken. Zoo stond het voorheen met Kadrū, daarom
373 bracht ze slangen als kinderen voort. Voortaan bleef dat de gezindheid[2]) van de slangen, wel tot nu toe. De reden echter, dat dat wat de kinderen van Kadrū werden uitstekende slangen waren is de reinigende invloed van de aanraking door den heer der yogins: zoo verklaart men dat.

Wat betreft de kinderen van den eerwaarden Kaçyapa bij Khaçā, twee had hij er bij Khaçā, Waskara en Wala. Waskara had de gedaante van een rākṣasa. Hij nu had twee meisjes, met name Yatudhanā en Brahmadhanā. De kinderen van Yatudhanā nu waren de volgende: Heti, Praheti, Açru, Porupeya, Wada, Upawidyut, Sĕdaja, Watāpa, Woghra, Sarpa. Dat zijn de rākṣasa's, die Yatudhanā's kinderen zijn.

Heti dan had tot zoons[3]) Bali — d.w.z. niet koning Bali, Lĕṅkuṅ. Deze had tot kinderen Sumāli, Māli en Mālyawān. Sumāli verwekte Kekasī. Haar gaf hij ten huwelijk aan den eerwaarden Wiçrawa.

[1]) Zie het glossarium, s.v. *rasendriya*.
[2]) *Jñāna*.
[3]) De tekst laat de opvatting toe, dat Bali en Lĕṅkuṅ een en dezelfde persoon zijn; vgl. de aanteekening.

ze hadden tot kinderen Rāwaṇa enz.[1]). Maar Mahodara, Prahasta, Mahāpārçwa, Khara, die zijn kinderen van Pustotkatā. Ze hadden een jongere zuster, geheeten Nikumbinasi. Triçiraḥ, Kumbhanābha en Widyutjihwa echter waren kinderen van Pākā.

Dundubhi echter en Mandondarī, de geliefde van Rāwaṇa, waren kinderen van Maya.

Praheti was vader van Duloma, den rākṣasa, die gedood werd door Çyawana, zoon van den eerwaarden Bhrgu. Duloma had tot zoon Madhu, den rākṣasa, dien heer Wiṣṇu doodde op zee. Dat was de reden, dat Madhusūdana een naam van heer Wiṣṇu is. Madhu verder had tot zoon den asura Lawaṇa, den rākṣasa die in Madhurā regeerde, die, in het Rāmāyaṇa, wordt beoorloogd door Bharata en Çatrughna. De reden was, dat de asura Lawaṇa tot Rāwaṇa in de betrekking van oom stond.

Yakṣa's zoon was Rajanābha, telg van Walakā. Deze had tot vrouw Maniwarī Die had twee kinderen: Maṇibhaṭa en Maṇiwara; die had de guhyaka's tot telgen die wonen in Layakawatī en die bewaren de bezittingen van den god, goud, edelgesteenten, zilver, enz.

374 *Dṛḍhasyu zeide*, Dṛḍhasyu vroeg opnieuw, zeggende: *waarom zijn de yakṣa's, die in Alakā wonen, hoeders der juweelen?*, met uw verlof, heer, wat was wel de aanleiding, dat de yakṣa's het bevel kregen van den Heer, de bezittingen, goud en edelgesteenten, te behoeden en zijn zij dan gelijk aan de rākṣasa's?

Hij zeide, heer Agastya sprak in antwoord: *bescheiden en trouw, goed van karakter en steeds toegewijd aan de de goden betreffende heilige handelingen, lankmoedig, de tevredenheid der goden*[2]), *daardoor is wel de yakṣa de beschermer*; zoo is de aard van den yaksa: *trouw en bescheiden*, hij legt zich ijverig toe op z'n taak, hij is niet de eerste de beste[3]) in het bewaken van Çrī; hij is *van goed karakter*, hij doet niet dat wat volgens de menschen niet gepast is; hij vereert de goden trouw; hij is rein van lichaam, steeds zonder ophouden brengt hij hulde, hij is hoogmachtig-en-wijs, het geschiedt niet dat hij kwaad doet, hij is *tevreden*, de zinnen beheerschen hem niet; hij is kieskeurig in z'n spijzen, (slechts) dat waarvan het gepast is, dat men het in deze wereld eet, eet hij. Dat nu is het verschil tusschen hem en de rākṣasa's, gemoedsrust en edelaardigheid. Zoo is het karakter van den yaksa. *Daardoor wel behoedt hij de rijkdommen*, dat is

[1]) Vgl. de aant.
[2]) Zóó?
[3]) Onzeker: *tan bari-bari*, zie de aant.

de reden, dat hij de bezittingen, goud en zilver op last van[1] den god bewaakt, want zij die den naam Çrī draagt is *vijandig aan den wandel van den ontevredene en den zorgelooze*, zij wil van nature niet vertoeven bij den mensch die niet tevreden is, die aanmatigend-overmoedig is en hangt aan de dingen[2] van deze zinnelijke wereld

Wat is de reden, dat dat zoo is? *Verheven, rondgedraaid door den top van den Mandara is de melk(zee), ontstaan door de energie van hoogsten*[3]) *en daitya's* ....; d.w.z.: de godin Çrī is toch een vrucht van de inspanning van goden en daitya's, terwijl zij de melkzee karnden met behulp van den berg Mandara, en onder bescherming van heer Janārdana in de gedaante van schildpad en van den goddelijken[4]) Anantabhoga. Dat is de reden dat (ze) *door buitengewoon ijselijke hindernissen als een moeilijk te bereikene te zoeken is*, het zeer moeilijk is, dat ze nu[5]) komt, nog meer, dat men haar deelachtig zou worden, want zij is in wezen vrucht van de inspanning van de goden.

375 *Hoeveel te meer de menschelijke wezens in de wereld*, de menschen toch blijven achter, want hun moed[6]) is geringer, hun wellevendheid is gebrekkig, de bovenaardsche macht der menschen, hun onderling bondgenootschap en hulp zijn gering *Allen noodzakelijk aangedreven*, ze zijn leelijk en moeten zich inspannen, dat is hun bij hun geboorte meegegeven. *Hoe was (dat) van beide*, hun doel erlangen ze niet, evenmin het goddelijke wiku-schap. *Door welke oorzaak ontkomen ze aan dit aardsche leven en zijn lijden*, hoe zouden ze wel van den oceaan van het bestaan in deze wereld kunnen worden bevrijd? Dát toch wordt gezien door hen die zich oefenen in de onverschilligheid voor wereldsche zaken, de reden, dat ze niet door aardsche genietingen worden gegrepen. Hun geheele lichaam schikt zich onder de gemoedsrust, de ṣaḍwarga, hun vijanden, houden op met hun vertroebelende werking[7]); deze ṣaḍwarga immers zijn het, die gedurig haat, hartstocht en verblinding doen ontstaan. Ze hebben geen anderen oorsprong dan in het inwendige orgaan[8]). Dat wat „inwendig orgaan"

---

1) *De*.
2) Zie de aant.
3) *Para*: corrupt citaat
4) *San hyaṅ*
5) *Mĕne*, d.w.z. in den tegenwoordigen tijd, op deze tegenwoordige wereld, als N. J. *donja mĕngko*?
6) Zóó wel op te vatten Zie de aant
7) Zie de aant.
8) *Antaḥkaraṇa*: zie de aant.

heet, gij weet[1]), dat het waarnemend-en-gevoelend orgaan[2]) oorsprong is van het streven naar goed-en-kwaad. Dat is de reden, dat men naar de beteugeling er van streve, dat het niet worde losgelaten op z'n objecten....[3]) *Als een bronstige en razende vorst der olifanten, die naar eigen wil rondloopt, houdt de voortreffelijkste onder de asketen met den drijfhaak van het inzicht hem op z'n loop tegen.* Het orgaan van waarnemen en gevoelen, moet men weten, zou men kunnen beschouwen als den koning der olifanten, wanneer deze snel op marsch is[4]) en dan bevreesd zich koest houdt[5]) op z'n zwerftocht door andere landen. Zoo ook is dit orgaan „manah"; de wijze beteugelt dat met behulp van richtige kennis die als het ware een olifanten-drijfhaak is. Hem dienden als middelen meditatie, richten van het denkorgaan op een bepaald object, reflexie, het verwijderen van de zintuigelijke organen van de objecten, geheel geabsorbeerd worden, concentratie (yoga), die te beschouwen zijn als regels en wegen, die leiden tot bekwaamheid in den omgang met olifanten, welke teweeg brengen de onwrikbaarheid van de „rajendriya"[6]) en hun standvastigheid en die standhouden in het inwendige orgaan (antaḥhṛdaya)[6]). *Als diamant, als een wig vastgeslagen in steen,* als adamant vastgeslagen in een steen, zóó vast, en hoe zou het kunnen bewegen? Zoo stevig en vast is het orgaan van waarnemen en gevoelen (manaḥ). Wanneer dit orgaan eenmaal volkomen vast staat in het antaḥhṛdaya, (dan,) *wanneer de saḍwarga zich nestelen in den ahaṃkāra,* dan gaan de saḍwarga, de (inwendige) vijanden een schuilplaats zoeken bij den ahaṃkāra; de vijand, dien men weerstand biedt ten slotte is nog slechts de ahaṃkāra alleen.

376 *Dṛḍhasyu sprak.* Dṛḍhasyu stelde een nieuwe vraag: *waardoor wordt een bewerker (van de) vernietiging van den ahaṃkāra genoemd,* wat is wel het middel om den ahaṃkāra uit den weg te ruimen?

Hij zeide, heer Agastya sprak in antwoord als volgt: *indien een nieuwe connectie met (opgaan in) het lichaam door het manaḥ niet bereikt wordt; indien hij wederom lang los en vrij is, bereikt hij de verlossing;* als volgt handelt hij die den ahaṃkāra vernietigt. Wanneer ge het orgaan manah volkomen zeker onderworpen hebt, laat het dan niet in verbinding treden met het lichaam. Vernietigd

1) Zóó?
2) *Manaḥ.*
3) Corrupt.
4) Onzeker; zie het glossarium.
5) Nb. als hij nagejaagd en met den haak aangevallen wordt(?).
6) Zie de aanteekening.

is de ahaṃkāra tegelijk met de vier grove elementen. Wanneer de ahaṃkāra vernietigd is, *bereikt hij de verlossing*, valt den yogīçwara de verlossing ten deel. De scheiding van het orgaan manah en lichaam, dat noemt men yoga. Is de praktijk [1]) van den wijze gering, slechts één moment, is hij zonder dralen en zonder ophouden buiten zinnen, dan veroorzaakt dat als resultaat het succes dat de spheer van het Brahma teweeg brengt. Twee momenten heeft hij, onophoudelijk, yoga geoefend, dan zijt gij [2]), wijzen, in staat in de verte te zien, dat wat ver is te hooren en kennis te krijgen van wat ver is; zoo zijn de vruchten daarvan. Heeft hij drie momenten, zonder ophouden, yoga verricht, dan zijn ouderdom, ziekte en het lichaam treffende ellende verdwenen; *(dan) heeft hij de schoone gestalte van een zestienjarige*, dan is zijn voorkomen gelijk dat van iemand van zestien jaren oud. Heeft hij vier momenten yoga verricht, zonder ophouden, *(dan) kan hij het lichaam van een ander binnentreden*, dan is hij bij machte het Leven terug te doen keeren [3]), ja lijken zal hij weer kunnen levend maken, in beelden en schilderijen zal hij kunnen varen, en dergelijke meer. Als resultaat van vijf momenten onafgebroken yoga verkrijgt hij het *gelijk te zijn aan een hoop katoen*, (dan) wordt zijn lichaam licht als katoen, (dan) is hij in staat over het water te gaan [4]) en door de lucht te gaan, alleen asch is van hem over, alleen geur is van hem over .... [5]), d.w.z. de . [5]), vermag niet zich te vermeien in den hemel; tot de aardsche wereld blijft hij beperkt. Heeft hij zes momenten yoga geoefend, dan is iedere metamorphose van hem geslaagd, dan is hij in staat zich op te houden in de zeven hemelruimten en in de zeven onderaardsche ruimten. Maar tot de siddharsi's strekken z'n blikken zich niet uit, hij vermag niet om te gaan met de dewarsi's. Maar hij is in staat te gaan langs één weg met hen [6]). Heeft hij zeven momenten yoga verricht, onophoudelijk, dan wordt hij tot dewarsi, dan betuigen de goden hem hun eerbied. Verricht hij gedurende veertien momenten, zonder ophouden, yoga, dan wordt hij tot een der saptarsi en dan geworden hem de aṣṭabhaga [7]). De dewarsi's nu kunnen niet een hemel maken, een
377 hemel te vernietigen ligt in hun macht. De saptarsi echter kunnen

1) *Prayoga*, onderneming.
2) *Kita*; juist?
3) Gissing: men verwacht *umaṅsilakĕn*
4) Vermoedelijk
5) ?
6) Onzeker.
7) Zie de aant.

naar wensch (een hemel) vernietigen, maar ook (een) doen ontstaan. Hun tusschenruimte met de verlossing is gelijk[1]).

De mensch — hoe zou hij echter in staat zijn om een scheiding te bewerken tusschen z'n orgaan manah (eenerzijds) en z'n lichaam (anderzijds), want hij is van nature slaaf van de ṣaḍwarga. Hij behoort nu de „trikāya-paramārtha"[2]) te verrichten, nl. de lichamelijke, de in woorden tot uiting komende en de in den geest tot uiting komende. Zonder ophouden verdienstelijke werken verrichten, dat is het met het lichaam te volbrengene. Niet verrichten gedragingen die anderen geen vreugde brengen, dat heet het met het lichaam te volbrengene. Zonder ophouden formulieren uitspreken, zonder ophouden vriendelijk spreken, dat heet het met woorden te volbrengene. Het niet uitspreken van wat anderen niet aangenaam is te hooren, dat heet het met woorden te volbrengene. Onafgebroken zich bezig houden met contemplatie en vereering van de acht goden[3]), dat noemt men het met den geest te verrichtene. Het niet hebben van jaloezie in den geest in de wereld, dat heet het met den geest te verrichtene. Dat moet de mensch verrichten, opdat hij niet verzinke in de zee van de wedergeboorten en het daaraan verbonden lijden.

Dṛḍhasyu zeide: opnieuw stelde Dṛḍhasyu een vraag, en wel: *welke zonen had Krodhawaçā bij Kaçyapa, die zich zelf had onderworpen, welk aantal hebben ze, hoe bepaalt*[4]) *men hen, toon uw gunst, eerwaarde, en zeg het*, met uw verlof, mijn goddelijke vader, hoeveel kinderen had de eerwaarde Kaçyapa wel bij Krodhawaçā?

Hij zei, heer Agastya antwoordde als volgt: *Krodhawaçā bracht voort tien meisjes van lieflijke gestalte*[5]), 'n tiental kinderen had hij bij Krodhawaçā, meisjes, bloeiend en mooi. Hun namen zijn onderscheidenlijk: Mṛgā, Mṛgamandā, Harī, Çwetā, Irāwatī, Bhūtā, Kapiçā, Dhaṃstrī, Saramā, Surasā; dat zijn de namen van die tien meisjes. Deze allen gaf hij ten huwelijk aan den eerwaarden Pulaha. En zonder uitzondering verwekte deze kinderen bij ieder hunner.

Wat dan de kinderen van den eerwaarden Pulaha bij Mṛgā be-

---

[1]) D.w.z. de afstand die hen van de verlossing scheidt is voor beide groepen eender(?)

[2]) Zie de aant

[3]) Zie de aant

[4]) Definieert i p v. *na vai n° : vai nirūpaṇaṃ?*

[5]) *Kāmarūpiṇah*, gewoonlijk: „die naar verkiezing een gestalte kunnen aannemen", schijnt hier: „de gestalte der liefde hebbend" te zijn, verg de Oud-Jav weergave

treft, dat waren reeën, hazen, dwergherten, warañkakans: dat zijn Mṛgā's kinderen.

Zijn kinderen bij Mṛgamandā zijn de tijgerkatten, steenmarters, eekhoorns, runderen, buffels, çarabha-herten, kameelen, rhinocerossen: dat is z'n nakroost bij Mṛgamaṇḍa.

Vervolgens de kinderen van den eerwaarden Pulaha bij Harī: dat waren de lutuñ-apen, busyat-apen, wowo-apen, urañ-utan's, açwawa-
378 dana's [1]); dat zijn z'n kinderen bij Harī Açwawadana's zijn dieren als paarden met een lichaam als dat van menschen; ze houden verblijf op den Madyakaṭa, een berg van het Himawān-gebergte.

Wat voorts betreft Pulaha's kinderen bij Irāwatī: dat waren de olifanten [2]). Daarom is Airāwaṇa de naam (van den olifant), want zoon van Irāwatī dat is hij in waarheid; *telg van Irāwatī*, dat is de beteekenis van Airāwaṇa

Vervolgens zijn kinderen bij Çwetā, dat zijn de vier wereldolifanten [3]), nl. Kumuda, Añjana, Bāmana, Supratīka, die men de acht hemelstreek-olifanten noemt, welke tot gezellen hebben [4]) Nīla, Dharmamaraka, Hari op den slang en schildpad [5]), die de aarde dragen [6]).

Wat voorts betreft Pulaha's kinderen bij Bhūtā, wel nu, dat zijn de bhūta's, groote boomen, monsters, kurumani's, dat zijn z'n kinderen bij Bhūtā.

Pulaha's kinderen bij Kapiçā zijn de piçāca's, rammen, bokken, kubhāṇḍa's, katapūtana's, hala-hala's, die men anja-anja-spoken pleegt te noemen. Zij allen zijn kinderen van Pulaha bij Kapiçā. Z'n kinderen bij Dhaṃstrī zijn de leeuwen, tijgers, turuña's, alle soorten van vreeselijke slangen; dat zijn Pulaha's kinderen bij Dhaṃstrī. Z'n kinderen bij Surasā dat zijn de gewone slangen, de dēlēs-slangen en die daarop volgen Dat zijn, zonder uitzondering, de kleinkinderen van den eerwaarden Kaçyapa en Krodhawaçā.

De kinderen van Kaçyapa bij Tāmrā waren de vijf volgende meisjes: Çyenī, Bhāsī, Krouñcī, Dhṛtarāṣṭrī, Çukī; die meisjes, vijf in aantal, zijn Kaçyapa's kinderen bij Tāmrā

De dochter van Kaçyapa Çyenī werd aan Aruṇa ten huwelijk ge-

---

1) Zie de aant

2) Zooals boven telkens, zoo ook hier: de olifanten, d.w.z. de oer-olifant. Zie ook de aant

3) Verg. glossarium en aanteekeningen

4) Bedoeld zal zijn: welke vier met hun thans volgende vier gezellen de acht — vormen.

5) Andere opvatting is mogelijk, zie de aant

6) Lett.: de plaats van het dragen der aarde

geven. Hij die den naam Aruṇa draagt is *de oudere broeder van den bedwinger der giftige slangen*; de oudere broer van Garuḍa, hij die als wagenmenner van heer Çiwāditya fungeert; hij was de persoon, die Çyenī kreeg. Z'n[1]) kinderen waren Sampāti, Jaṭāyu, de koning der vogels, groot van bovenaardsche macht. Jaṭāyu is degene die *den roover van de Mithilā-prinses, Daçagrīwa, belemmeringen in den weg legde*, hij die Daçānana op diens tocht dwarsboomde, ten tijde dat hij de luisterrijke dochter van koning Janaka wegroofde in de kluize-
379 narij Pañcawatī. Die Jaṭāyu nu is thans teruggekeerd naar Janaloka en is 'n god geworden, wat de vrucht is van een grootheid in verplichting door het betoonen van weldaden aan een groot man[2]). Daarom is het de taak van de groote massa zich toch vooral in te spannen! Uw bewijzen van diensten aan den edelen mensch treffe doel! Bewijst gijlieden[3]) diensten, opdat er reiniging[4]) voor u zij!, opdat ge Jaṭāyu navolge De reden, dat de verstandige man niet wil dat hem dienstvaardigheid betoond wordt door hem die in het gelukkige bezit van rijkdommen is: er zal immers geen vergelding zijn volgens zijn meening, want gif of nectar is de dienst bewezen door hem die vooraan staat in bezittingen, gif voor den onachtzaam-nalatige, nectar voor hem die zich naarstig inspant. Zich naarstig inspannen wil zeggen: den man die vooraan staat in bezit eerbiedig dienen en gehoorzamen, opdat men zich er op toelegge geloften op zich te nemen en zich mediteerend te concentreeren en er naar streve den Heer te vinden. Er zijn menschen, die zonder scrupules de weldaden van de eersten in rijkdom aannemen, zonder te letten op hún tijd daarna[5]); zij zijn slechts begeerig; de mensch wiens gedrag zoo is, *die geraakt daardoor tot een val naar de diepte*, die zal in de toekomst weder geboren worden in de gedaante van een vrouw, hij zal dan dien rijke tot vrouw zijn Is hij dan als een „rechtmatige gemalin", dan zal dat de aanleiding zijn, dat hij kan terugkeeren tot Satyaloka. Maar is z'n aard gelijk die vroeger was; bekommert hij zich niet om aanhankelijk eerbiedsbetoon, ja, weet nog minder dat wat men gepast gedrag noemt; sterft hij later, dan zal hij als een stuk vee, als rund of buffel worden weder geboren, en zal hij behooren tot den veestapel van den rijke. Dient hij in dien staat tot

---

1) Of, haar, hun.
2) Of meervoud
3) Of (en zoo vaker) gij, d.w.z. Drdhasyu.
4) Rechtvaardiging
5) M[illegible] waarin ze met interest hun schuld zullen moeten aflossen.

werktuig om allerlei vruchten[1]) in het aanzijn te brengen, en bovendien tot hulpmiddel voor den rijke bij zijn beoefening van den dharma, en zal hij daarenboven luid de vereering van den Heer verkondigen, dan zal dat alles bewerken, dat z'n geboorte verhoogd worde. Maar als gevolg van zijn vroegere existentie[2]) kan het op de een of andere wijze zijn, dat hem koopt de... .[3]), hem slacht een caṇḍāla, die hem[4]) verkoopt en in stukjes verdeelt; geschiedt het dat hij zal verkocht worden door een wiku die de eenheid van den Heer kent, dan is dat wat zal bewerken, dat z'n geboorte verhoogd wordt. Als gevolg van z'n vroegere geboorte echter koopen hem gewone menschen, wordt hij opgegeten door dieven van menschelijke geboorte[5]), van wie 't wel niet mogelijk zal kunnen zijn dat ze de beteekenis van de geboorte als mensch kennen, laat staan dat ze zich zouden toeleggen op de onderrichtingen van de Leer; *daardoor gaat hij zelfs naar het minste*, hij wordt dan geboren als dier, als stuk inferieur vee, hij
380 wordt een dier van den rijke-aan-bezit. Is hij dan een hond met gunstige kenteekenen, draagt hij teekenen van heerlijkheid[6]), is hij vriendelijk, en wijs, niet overmoedig, dan is dat reden dat z'n geboorte hooger worden zal. Het gevolg van z'n karakter in vroegeren tijd is echter oorzaak, dat hij leelijk en vuil, wreed, mager en vervolgens kwaadaardig, dol, diefachtig en schurftig zal zijn, een ieder heeft een afkeer van hem door den stank dien z'n lichaam verspreidt. Sterft hij zoo, dan wordt hij in de volgende geboorte allerlei geboomte, dan maakt men van hem houten terras-gebouwen, lilaṅ-lilaṅ, offerplaatsen, audiëntieplaatsen, allerlei wat den dharma bevordert, offer-onthaal-plaatsen; hout om mooie dingen te maken, lijkoffers van Çiwa's kring, bestemd voor de goden, allerlei bouwwerken voor den Heer[7]), — allerlei toestanden, waardoor z'n geboorte verhoogd zal worden. Als gevolg van z'n vroeger karakter wordt hij herboren in hout dat bestemd is om er een privaat van te maken, dan dient hij den rijke als zitplaats, wanneer deze z'n gevoeg doet. Dat wordt er in een volgende existentie van menschen die hun verplichting niet kennen, want ze hebben de gunsten van den rijken man genoten; hoe kan hun existentie zich uit de hel Mahārorawa verheffen?

[1]) Goede resultaten.

[2]) D. w. z. als geen gunstige omstandigheden dit te niet doen. Zoo ook verderop. Mogelijk doet men in deze passage en p. 360, 4 beter, N. J. *watek*, geaardheid, te vergelijken.

[3]) ?

[4]) Z'n vleesch, ὕστερον πρότερον, vgl. Caland, V. O. IX, 64.

[5]) Hierbij iets weggevallen? Deel van 'n citaat? Vgl. de volgende woorden.

[6]) Zeer onzeker. [7]) Of: voor de goden.

Dṛḍhasyu zeide, opnieuw stelde Dṛḍhasyu een vraag, en wel deze: *hoe en waar is er op eenigen tijd een redding der menschen uit de reeks der wedergeboorten?, ach, ik ben verbaasd van geest en vol van medelijden*, met uw verlof, mijn goddelijke vader, hoe zullen menschen met wie het zoo gesteld is een verheffing in geboorte erlangen? Hoe zouden ze wel uit de hel Mahārorawa bevrijd kunnen worden? Ik ben verbaasd van geest door hun deerniswaardigheid.

Hij zeide, heer Agastya antwoordde als volgt: *als, te eeniger tijd een yogīçwara den toestand van dezen heeft leeren kennen, (bij hem) stilhoudt en (bij) hem die voor een moment is (weder geboren) z'n gevoeg doet*, als volgt loopt het met hem af, m'n zoon. Als hij bij geval een yogīçwara treft, en deze op hem[1]) z'n ontlasting doet en.. ..[2]), en deze dan acht slaat op zijn toestand, dan is het op dien tijd, moet ge weten, dat hij verheffing van existentie zal krijgen; de reden is immers, dat een mensch die door een wijze gezien is van zijn lijden verlost wordt, des te meer wanneer hij door hem zal worden aangeraakt of ook door den wijze over hem gesproken zal worden, want de wijze is het non-plus-ultra van hoog-reinigende macht.

Jatāyu nu kende z'n verplichting; hij is nu naar de Janaloka teruggekeerd.

Sampāti werd moeder van de kiekendieven[3]), en bintit-nachtvogels. Jatāyu voorts verwekte de kraaien, reigers, jaṅkuṅs[4]) en pĕcuks[5])
381 Dat zijn Aruṇa's kinderen bij Çyenī.

Bhāsī echter, en Kroñcī, Dhṛtarāstrī en Çukī, die vier waren vrouwen van Garuḍa.

De kinderen van Garuḍa bij Bhāsī zijn deze: dok-nachtvogels[6]), daryas-uilen, hoenderen, rijstvogels, kwartels, wilde duiven, tortelduiven; dat zijn Garuḍa's nakomelingen bij Bhāsī.

Garuḍa's nakomelingschap bij Kroñcī zijn de kaliliṅans[7]), burwan-burwan-watervogels, lampipi's[8]), eenden; dat zijn Garuḍa's nakomelingen bij Kroñcī.

Garuḍa's spruiten bij Dhṛtarāṣṭrī zijn de flamingo's[9]), eenden; dat zijn Garuḍa's nakomelingen bij Dhṛtarāstrī

1) N l. in de laatstgenoemde gedaante
2) Mij niet bekend, urineeren?
3) *Hĕlan, kalankyan*
4) Een soort reiger, roofvogel.
5) = N J *pĕtnoek*, een zwarte watervogel
6) Een soort uil
7) Zie het gloss
8) Een soort watervogel
9) *Hansa*

De kinderen van Garuḍa bij Çukī zijn de groene papegaaien, spreeuwen: dat zijn Garuḍa's kinderen bij Çukī.

Hiermee zijn genoemd zij, die vormen het door Tāmrā bij den edelen Kaçyapa voortgebrachte geslacht, en het door Garuḍa en Aruṇa verwekte: zij allen werden vogels, alle vogels zijn afstammelingen van Tāmrā en den eerwaarden Kaçyapa, nl. van hun kinderen bij Garuḍa en Aruṇa [1].

De telgen van den eerwaarden Kaçyapa en Irā waren drie dochters, wier namen onderscheidenlijk waren: Nalā, Analā en Wirudhi. Deze drie gaf hij ten huwelijk aan den eerwaarden Pulastya.

De kinderen van Pulastya bij Nalā waren het geboomte, de groote boomen des wouds [2]; onder „groote woudboomen" worden verstaan de ambulu's [3], wariṅins en de boomen-der-kennis; allerlei soorten van geboomte dat vruchten draagt zonder bloesems; dat zijn „groote woudboomen". Die zijn afstammelingen van Pulastya bij Nalā.

De kinderen van Pulastya bij Analā, wel, dat zijn de boomen [4]. Onder „boomen" verstaat men riet, geboomte, dat vruchten èn bloemen draagt. Dat zijn boomen. Dat zijn Pulastya's kinderen bij Analā. Pulastya's nakroost bij Wirodhi, dat zijn de hangplanten, alle soorten van hangplanten, alle slingerplanten en grassen, bamboe, kokos, arenpalmen, waaierpalmen, gĕnaṅs, allerlei soorten rietplanten. Dat zijn Pulastya's kinderen bij Wirudhi.

Het geheele plantenrijk, in grassen, struiken, tientallen gezichten vertoonend [5], *geeft door Kaçyapa verwekt, uit Irā (geboren), de*
382 *aardvlakte een fraai uiterlijk*, die boomen, grassen, kruiden, struikgewassen, lianen, groote woudboomen, enz. zijn kleinkinderen van Irā en den eerwaarden Kaçyapa, bij z'n schoonzoon [6] Pulastya.

Van allen is zoowel de uiterlijke gedaante anders, alsook hun inzicht in de hoogere waarheid, door de macht van het inzicht der moeder zijn de nakomelingen goed of slecht, en de reden, dat van hen allen, ieder afzonderlijk, de uiterlijke gedaante verschillend is, is, dat deze de verschillen van de gedachten van ieder hunner volgt. *Uit lichaam en natuur ontsproten* [7], want het lichaam stamt van de

---

1) „Bij Garuḍa" heb ik in den tekst *(a van G.)* na *anak ira* ingevoegd.
2) *Wanaspati*, zie ook het gloss.
3) Zie Juynboll, s. v.
4) *Wṛksa*.
5) Of is *daçanana* de naam van een plant?
6) *Mahamantu*.
7) Zoo bedoeld? Is in het O.-Jav. hiervoor „van de moeder" weggevallen?

moeder. De beenderen en het leven stammen van den vader. Dat is wat de beide ouders bijdragen.

Er zijn nu menschen die steeds zuiver van lichaam, rein van oogen zijn Dat noemt men vereering voor de moeder; van zeer groote reinheid zijn zij, zegt de Leer. Er zijn menschen[1]), die zich zelf onderworpen hebben, hun lichaam immers verstaat het telkens hun geest (orgaan manah) te bedwingen[2]). Dat heet vereering voor den vader; de zoodanige mensch is meer dan van groote reinheid. De groote mensch nu weet, dat het lichaam van de moeder stamt Daarom moet hij zich zeer nauwlettend gedragen, wanneer hij met z'n geliefde[2a]) in vleeschelijke vereeniging treedt. Hij onderzoeke z'n geliefde; hij beveelt haar er naar te streven dat haar geest[3]) opgewekt zij, als de gedachten[4]) der goden; hij kiest den geschikten tijd voor den coitus uit, en neemt alle verbodsbepalingen volgens de Leer in acht[5]). *Daardoor brengt hij een verheven zoon voort*, dat is de reden dat hij tot zoon krijgt een groot man van den verschijningsvorm van een god.

De gewone mindere menschen echter slaan geen acht op zijn oorsprong onder die omstandigheden, want zij zijn van aard beneveld door toorn. Dat is de reden dat ze tot kinderen zullen krijgen wezens wier bestaansvorm tengevolge van hun geboorte uit allerlei wezens bestaat; soms is 't dat ze iemand van goddelijke gestalte zien.

Dṛḍhasyu zeide, opnieuw stelde Dṛḍhasyu een vraag, en wel: *Had Bhrgu verder een zoon, en welke echtgenoote heeft hij tot de zijne gemaakt; zoo gesproken hebbend (toegesproken zijnde?)*[6]), *bij uitstek hartstochtslooze — wees gunstig heer en zeg*: met uw verlof, mijn vader. Waren er dan nog andere kinderen van Bhrgu en had hij verder nog een vrouw?

Hij zeide, heer Agastya antwoordde met de volgende woorden: *Diwyā beroemd van name, de dochter van Hiranyakaçipu en Paulomī, de dochter van Puloman, die beiden worden Bhrgu's echtgenooten*
383 *genoemd*, d.w.z. er was een dochter van Hiraṇyakaçipu, een manbaar en schoon meisje, Diwyā was haar naam. Er was voorts nog een dochter van Puloma, een meisje, jong en juist-volwassen, Pulomī

[1]) Of: is er 'n mensch, die . .
[2]) Vgl. K. B. W. II, 731; het citaat zal wel deze plaats zijn
[2a]) Vrouw
[3]) *Manah*, vgl. gloss. en aant. voor deze passage
[4]) *Buddhi*.
[5]) Zeugma?
[6]) *Ukto* te lezen?

geheeten. Die Pulomī en Diwyā werden den eerwaarden Bhṛgu tot vrouwen. Bhṛgu had bij Diwyā tot zoon den eerwaarden Çukra, volleerd in alle vier der vier hulpmiddelen [1], hij die het kruinjuweel is van de kenners der staatsmanskunst.

Een gedeeltelijke incarnatie van een daitya was Çukra van moederszijde, van vaderszijde was hij voor een deel een brahmaan. Daarom werd hij huisprelaat van vorst Wṛsaparwā die als koning der daitya's fungeert, want hij volgde de kwaliteit [2] van de zijde van z'n moeder.

De eerwaarde Çukra had tot vrouw de dochter van de Somapānapitṛ [3]. Hij verwekte zeven kinderen bij haar, (die) Goḥ (heette). Hiervan was Nagna de eerste. De eerwaarde Çukra had nog een andere vrouw, wier naam Jayantī was De telg van Çukra bij Jayantī heette Dewayānī, een meisje, schoon en in volle rijpheid der jeugd

De vrucht van het huwelijk van Bhṛgu en Pulomī was Cyawana, hij die den rāksasa Duloma doodde, naar aanleiding ervan, dat deze zijn moeder, Pulomī, wenschte te verkrachten. Cyawana had tot vrouw Sukanyā, de dochter van Çaryāti Atmadhāna en Dadīca waren z'n kinderen. Dadīca huwde met Saraswatī, — niet die Saraswatī wier wezen de kennis is, — zijn zoon bij haar was Sāraswata. Atmadhāna huwde met Ṛcī, dochter van vorst Nahusa. Z'n zoon was de eerwaarde Aurwa, *die het vuur in de Zoutwater-zee* ... [4], hij die het Wadawā-vuur voortbracht, de vlam van zijn vuurgroeve [5] volgens het verhaal. Wadawā-vuur is de naam van het vuur dat zich bevindt op den bodem van de Zoutwater-zee, dat gedurig het water daarvan consumeert, wat de reden is, dat 't water van de zee eb en vloed kent, volgens het verhaal doordat het Wadawā-vuur het verteert, tot op den huidigen dag toe. De reden, dat z'n naam Aurwa is, is deze: *breker van Ṛcī's dij*, omdat hij volgens het verhaal te voorschijn kwam (geboren werd) [6] uit (haar) dij. De eerwaarde Aurwa huwde met Satyawatī, waarna hij tot zoon kreeg den eerwaarden Jamadagni, die
384 huwde met Reṇukā, bij wie hij Paraçu-Rāma tot zoon kreeg, *de incarnatie van Janārdana*, de belichaming van god Wisṇu. Met Paraçu-Rāma wordt bedoeld hij die als [7] .. *het geheele Haihaya-geslacht*

[1] Eenigszins onzeker, zie glossarium en (voor de vier h.) de aanteekening: de vier hulpmiddelen voor den vorst om z'n vijanden te bedwingen

[2] *Janma*

[3] Zie de aant

[4] Corrupt

[5] *Kunda*, men verwacht toorn, *krodha* of iets dergelijks

[6] *Wētu*

[7] Onduidelijk, wel „als woudbrand", *dāwa*, bedoeld

verbrandde, hij die de Haihaya's met hun geheele geslacht en nakroost verbrandde, in de eerste plaats Arjuna Sahasrabāhu, *hij die* .... [1]) *Kaçyapa en anderen begiftigde met zilver, juweelen, enz., troonzetels, voertuigen, enz.*, hij die een wiçwajit-offer hield, waarbij hij alle bezittingen van de door hem gedoode koningen als vrome gaven wegschonk. Alle soorten van goud, edelgesteenten, troonzetels, voertuigen, juweelen van vrouwen reserveerde hij [2]) en schonk ze weg als vrome gaven aan de volmaakte wijzen, in de eerste plaats aan den eerwaarden Kaçyapa. Vervolgens werd hij klaarblijkelijk machtig [3]). Dat nu had tot vrucht, dat wiçwajit-offer, dat Paraçu-Rāma hield, dat had tot vrucht een zeer gewichtigen [4]) hemel, die duizend maal zoo schoon was als de hemelwereld van Indra. Die hemel die de vrucht was van het wiçwajit-offer, dien vroeg hij den luisterrijken Rāma, Daçaratha's zoon, te vernietigen, weleer, toen zijn boog, de „sarĕngapa" [5]) bemachtigd was door Raghu's afstammeling [6]), nadat deze, Rāma, was teruggekeerd van het Wideha-rijk in het bezit van de illustere dochter van koning Janaka. Daarom kwam het er van, dat (deze) op z'n hemel schoot en dat de vlammen van den Vuurgod hem verbrandden Ten slotte werd hij tot asch. Toen was Paraçu-Rāma eindelijk gerust van geest, want die (hemel) was namelijk een hindernis voor hem om yoga (te beoefenen), want dat was z'n bedoeling.

Drḍhasyu zeide, opnieuw stelde Drḍhasyu een vraag, zeggende: *wat anders had de Bhārgawa* [7]) ...., wat was wel het voornemen van den eerwaarden Paraçu-Rāma, met uw verlof, m'n goddelijke vader?

Heer Agastya antwoordde, zeggende: *hij wenscht(e) immers te komen tot de eenheid van de drie godheden, hij de Bhārgawa, in de zestien toestanden* .... [8]), dat wil zeggen: als volgt nu was de bedoeling van den illusteren Paraçu-Rāma: hij wenschte de eenheid van de heeren die de Drieeenheid vormen voorbij te streven [9]). De Drieeenheid wil zeggen: heer Brahmā, heer Wisṇu, heer Içwara. Deze heeten de heeren Drieeenheid. De eenheid van deze gedrieen is de volgende: het is als einde, en wel als zestiende van de tattwa's van

---

1) Corrupt.
2) Zóó?, *smuk*.
3) Zeer onzeker, zie het crit app. ed. r 9 *ya tâph*?; r. 10 *-Rāma*, ?
4) *Atibhāra*.
5) Zie de aant
6) Rāma, zoon van Daçaratha
7) *Bhārgawa* = Rāma, zoon van Jamadagni.
8) Corrupt.
9) *Umaliwata patunggalan*.

385 onder af [1]). Dat is de eenheid van de heeren Drieeenheid. Dat heet het eerste der verlossing. Bereiken van rustig verblijf bij Brahmā [2]) is een andere naam er van, bereiken van rustig verblijf bij Wiṣṇu een andere, weer anders bereiken van rustig verblijf bij Çiwa. De heeren Drieeenheid trachten deze te bereiken. Daarom is dat de plaats (hemel) der verlosten, want zij die daar zijn aangekomen zullen wel geenszins weer Brahmā, Wiṣṇu en Içwara worden, evenmin zullen ze weer ṛṣi's en dewatā's worden. Dat is de reden dat het einde der zestien tattwa's muktapada, plaats der verlosten is: yogādiparamanerātmya is de naam er van bij de secte Yogitapakṣa, anantaparamananda z'n naam bij de Bherawamārga, yogādiparamaguhya z'n naam bij de secten der Siddhānta, Çaiwa's en Pāçupata's, niskalaparamaçūnya z'n naam bij de secte der Waisṇawa's.

Aldus *zal bij den inzicht hebbende zijn* [3]), nu daar later, want slechts dat wat men het „gebied van het einde" noemt is het doel van het streven der brahmarṣi's. De luisterrijke Paraçu-Rāma nu wenschte de zestien tattwa's te bereiken. Tengevolge van het uitermate moeilijke van dat waarnaar hij streefde, bevindt hij zich nu in de aardsche wereld. Maar hij werd voorzien van de acht bovennatuurlijke vermogens, z'n voortreffelijkheid. Wat de heeren Drieeenheid betreft, hun plaats is nu de vijftiende van de zestien tattwa's. Daar houden ze zich bezig met yoga. Dat wil zeggen, mijn zoon: *zonder vrouw, verstoken van sexueele liefde*, men staat hun niet toe zich over te geven aan vreugde en genoegens, wanneer in hen is binnengevaren het materieele en inmaterieele. Hij die de eerste wezens kent, meent . . . . [4]).

(De staat van) ṛṣi is de hel voor de eersten [5]), *(de staat van) god is de hel voor de ṛṣi's, (de staat van) daitya is de hel voor de goden, (de staat van) danu* [6]) *is de hel voor de daitya's*, dat wil zeggen: indien de eerste (oer-)wezens onbezonnen-nalatig zijn — de oerwezens zijn heer Brahmā, heer Wiṣṇu, heer Içwara, dat zijn de oerwezens, — wanneer zij te kort schieten in yoga worden ze geïncarneerd als ṛṣi's. Wanneer ṛṣi's te weinig aan yoga hebben worden ze tot goden.

---

1) Onzeker, zie de aanteekening.
2) Zie het crit. app.
3) Zoo?, niet compleet. Degene die inzicht verworven heeft zal daar later een plaats bekomen(?)
4) Niet voldoende duidelijk.
5) *Ādi.*
6) Zoo (metri causa?) voor *dānu*, *dānawa*.

Wanneer goden een te kort hebben aan yoga worden ze opnieuw geboren als daitya's. Heeft een daitya te weinig aan yoga dan wordt hij tot dānawa. Heeft een dānawa een te kort aan yoga dan wordt hij opnieuw geboren als rāksasa. Een rāksasa wordt, wanneer hij te kort schiet in yoga, tot een piçāca. Een piçāca, die een te weinig aan yoga heeft, wordt opnieuw geboren als mensch. De mensch vervolgens is het laatste van (de wezens) die zijn bekleed met de macht van inzicht. Is bij een mensch een te kort aan yoga, welnu, in dat geval wordt hij opnieuw geboren als een dier des wouds of als een vogel,
380 als mier of als lid van het plantenrijk, enz. De aard en het optreden [1]) van dieren en vogels kan [2]) aanleiding zijn, dat hun existentie [3]) verhoogd zal worden, wanneer ze bij geval worden aangeraakt of worden opgegeten door den siddhayogīçwara [4]), en bovendien wanneer hun doel is te verkondigen datgene wat dient als middel om den dharma te bevorderen. Dan is het, dat hun existentie verhoogd zal worden, zooals mijn woorden luiden: *Zonder zorgelooze onachtzaamheid leggen die allen zich echter toe op hetgeen het gezelschapsleven bevordert* [5]). *Welke richtingen en welke tijd en welke dood ook is vastgesteld?*, de mensch zij toch niet zorgeloos-nalatig, te verrichten van dat wat (de werken van) den dharma bevordert, zoo zij uw handelwijze, stel het niet uit, want ten opzichte van de komst van dood en leven hebt ge geen zekerheid. Moeilijk is dat, het brahmarsi-schap te verkrijgen, laat staan de verlossing, want deze is buitengewoon moeilijk te verwerven. Hij die een tijd lang als god existeert moet langzaamaan opwaarts gaan. Er zijn menschen die overhaast en onbezonnen naar de verlossing streven, „fijne" [6]) menschen, die het volvoeren van ceremonien afkeerig smaden, die zeggen verhinderd te zijn bij vergaderingen [7]) van de religieuze kring enz., die alle toestanden als één beschouwen. Het wezen van die alle is gelijk, zoo zeggen ze. Zeer gepast zijn die woorden van hen, zoo hun manaḥ slechts alleen is. Het één-zijn van den manaḥ.... [8]) *naar genoegen krtīçwara*, d.w.z: de reden, dat er velerlei soorten van toestanden zijn: ze volgen de menigte der jñāna's (inzichten). Is de jñāna één

---

1) *Mārga.*
2) M i zoo de bedoeling.
3) In de volgende geboorte
4) Zie het glossarium.
5) *Sabhāsādhanam*; het afschrift van Dr Goris als de hss CD: *gana*?.
6) *Lumicin.*
7) *Gĕlar*, zóó de bedoeling? Hierna een lacune?
8) Corrupt.

(eenig), dan zijn ook alle toestanden een en dezelfde. Deze identiteit van alle toestanden heet het zonder aanwending zijn van hun goed en kwaad. Dat is wat men onder identiteit van alle toestanden verstaat. Is verdwenen de „aṅkara"[1]) van den yogīçwara, dan vermag hij alle toestanden voor één te houden. Maar hij is (dan) nog niet bij machte z'n geest (manaḥ) en z'n lichaam te scheiden. Hij blijft dan nog slaaf van de ṣaḍwarga, de vijanden immers. Hoe zou hij de verlossing deelachtig worden, indien de ṣaḍwarga hem onderdrukken, (indien) hij van gramschap en liefde te lijden heeft? Hoe zouden zijn voornemens slagen? Hij vermeit zich op schandelijke wijze. Voortdurend lacht men hem uit, men noemt hem een steenmarter-wiku[2]). Dat is de fout van hem die „fijn"[3]) blijkt te zijn, nl. wanneer hij niet reeds de principes kent. Streef er naar een poos als god te existeeren alvorens ge naar de verlossing streeft Heeft de godheid[4]) (voldoende) macht, dan wordt hij īçwara. In dien staat is het, dat hem de verlos-
387 sing ten deel valt. Zooals de gelijkenis zegt: *zooals hij die een berg beklommen heeft in regelmatige volgorde na tot den voet gegaan te zijn en na zich verder tot de helling (zijde) begeven te hebben, tenslotte hij den top aankomt* —, dat wil zeggen: de mensch die een berg beklimt zet immers het eerst z'n stappen aan den voet van den berg, spant gij u krachtig in als ge aan den voet van den berg komt; dan komt ge aan de helling (zijde) van den berg. Spant men zich krachtig in als men op de helling van den berg is, dan komt men op den top van den berg Zoo staat het met de vroegere standplaatsen van hem die op den top van den berg gekomen is[5]). Er is niemand die zich tot op den top vertoont, of hij heeft eerst den voet van den berg betreden. *Evenzoo staat het met de middelen die tot den mokṣa leiden*; daarmee valt te vergelijken het streven naar de verlossing. Ofschoon ge voor het moment nog geen daitya zijt, zult ge straks een god zijn, want de daitya is verre boven den mensch verheven. De menschen nu, die er zijn, die overhaast, lichtvaardig en onbestendig de verlossing trachten te bereiken, hoe zouden die haar wel verwerven? Zooals immers: *iemand, die blind geboren is en die zelfs nooit de verschillende kleuren gezien heeft*, — *wanneer die een schilderij wenscht te maken, hoe zou z'n voornemen wel tot*

---

1) *Ahaṃkāra*, zie boven, p. 246.
2) *Wiku luwak*
3) *Licin.*
4) Hebt gij als godheid
5) Men kan over de interpunctie van deze regels in den tekst aarzelen.

slagen komen?, d.w.z. stel er is iemand, die *blind geboren is*, die blind is van kindsbeen af, hoe zou deze kennis kunnen hebben van rood, wit, geel, zwart, laat staan dat hij zich zou kunnen verheffen tot een indringende kennis van wat er binnen is[1], enz. *Wenscht hij een schilderij te maken*, wenscht deze nu op te treden als schilder, *hoe zou zijn voornemen tot welslagen komen?....*[2]*) zijn toestand, toon uw welwillendheid, eerwaarde heer en zeg*, met uw verlof, mijn goddelijke vader. Uw woorden, mijn heer, zijn zeer gepast, (nl.) dat men eerst een tijd lang naar den staat van godheid moet streven, alvorens men zich opmake om de verlossing te erlangen. Hoe zijn de observanties van den mensch en hoedanig het inzicht die hij met ijver moet koesteren om later een godheid te worden? Verleen uw zoon deze gunst, m'n verheven vader en vertel het geheel naar waarheid.

Hij zeide, heer Agastya antwoordde, zeggende: *hij die een gelofte ten uitvoer brengt, vrijheid van toorn als derde*[3]*), ontstentenis van*
388 *bedroefdheid, afwezigheid van hebzucht, zal daardoor den staat van god bereiken*; d.w.z. de observanties die door den mensch te verrichten zijn, wanneer hij wenscht in volgende existentie god te zijn, zijn gering. Die observanties zijn onderscheidenlijk de volgende drie: *toornloosheid*, wees niet groot van toorn; *afwezigheid van hebzucht*, wees niet hebzuchtig; *vrij van smart*, wees zonder groote bedroefdheid. Dat zijn de drie observanties die de mensch ten uitvoer moet brengen, opdat hij als god geboren worde. *Doch (dit) is maar een kort overzicht van de observanties*, dat is een samenvatting van alle geloften.

Hij zeide, Drdhasyu stelde een nieuwe vraag, en wel als volgt: *zeer moeilijk te erlangen toch is die driedubbele volkomene*[4]*) observantie der menschen, naar men zegt, wilt ge iets anders, dat zegen brengt en dat gemakkelijk te erlangen is, zeggen?*, met uw verlof, mijn goddelijke vader, zeer moeilijk zijn de leeringen van u, mijn meester, dat die drie observanties door den mensch moeten worden in acht genomen Er is toch immers volstrekt geen mensch, die ze ten uitvoer brengt. Want *begeerte en afkeer*, dat is 's menschen *natuur*, afkeer en verlangen zijn het „zelf" van den mensch. Daarom.

---

[1]) D.w.z. achter de kleuren, de eigenlijke lichamen en voorwerpen. Onzeker, zie crit. app.

[2]) Lacune.

[3]) Gissing; *kīrtayaṃs* (maat!) of iets dergelijks, of *kartāram*?

[4]) Zeer onzeker, waarschijnlijk *trividham*, drievoudig, te lezen

met uw goedvinden, m'n goddelijke vader, welke andere observanties zijn er nog behalve die drie, van welke het mogelijk is, dat de mensch in staat zou zijn ze te volbrengen, opdat hij een god worde?

Hij zeide, heer Agastya antwoordde als volgt: *bravo, bravo*[1], (*m'n*) *zoon; ik zal deze observantie die het welzijn van de menschen bewerkt meedeelen,* (*de observantie*) *die te weeg brengt een toevlucht voor het menschdom*, m'n zoon, ge zijt bijzonder voortreffelijk, doordat ge het over u verkrijgt begaan te zijn over het welzijn van de menschen. Bekommer u niet, mijn zoon *Luister*, zie, geef slechts acht op mijn woorden: *hij bracht bij hen die steeds van inzicht verstoken waren te weeg een volmaakt inzicht dat de middelen tot het leeren kennen van de regels voor de wijding tot einde heeft, hij die op den laagsten trap van deugdzaamheid staat*

Nu volge hetgeen den mensch die niet bij machte is toorn, begeerte
389 en smart te onderwerpen tot hulp kan zijn[2]) om het tot een godheid te brengen: hij brengt dan eerbiedig hulde aan de voeten[3]) van een wijze en hij vrage hem de (geestelijke) verzorging van hem op zich te nemen, dat hij worde voorzien van de wijding en 't bijbehoorende. *En nooit in de volvoering van 'n observantie* ... maar laat hij een grooten wijze uitkiezen, van wien het gepast zal zijn dat hij als geestelijk leeraar[4]) optrede, die bij machte zal zijn aan hem de (geestelijke) verzorging te verrichten, *die zich aan z'n observanties houdt*[5]) *en als bhiksu*[6]) *leeft, die z'n toorn heeft bedwongen, geduldig is en te voorschijn gekomen uit de genietingen*[7]) .. .[8]), *en gemoedsrust kent, welke menschen verlost*, als volgt zal de wiku die geschikt zal zijn om als guru op te treden, die in staat zal zijn de zonde te vernietigen, er uit moeten zien: stel dat er is een wiku die steeds vast, die de vermindering van wereldsche genietingen wenscht, die steeds van reine characteristica is[9]), die *den toorn overwonnen heeft*, die niet gegrepen zal worden (of: bezeten, doordrongen, zal worden) door toorn; *uit de genietingen te voorschijn*

---

1) Zie het crit app.
2) Volgens de eene groep hss : volgens de andere nú (zóó) zij het voorbeeld, zie ook de aant.
3) Lett *pādukā*, het schoeisel
4) *Guru*, zie de inleiding.
5) Lees misschien *vratī bh*˚.
6) Vgl p. 399, 4 vlgg.
7) ?
8) Corrupt
9) Of: gekenmerkt is door reinheid.

gekomen, hij zal niet bekoord worden door uiterlijke, stoffelijke, genoegens, *geduldig,* steeds vertoeft hij in zijn kluizenarij, hij gaat niet naar de huizen van verwanten [1]), zelfs indien ze vragen dat hij gaat, *hij kent de innerlijke rust* [2]), hij kent de gemoedsrust, zelfs wanneer hij niet zou verstaan (de Leer) te reciteeren, de wiku, met wien het zoo staat, die *verlost,* die is, weet ge, in staat de plagen van hem dien hij wijdt, te vernietigen. Hij heet eerste guru. Een ander die geschikt is guru te zijn is deze [3]): (*die is*) *van standvastig karakter en van schoone gestalte, hij leert ijverig den Wedānta kennen, hij spreekt over alle wetenschappen, die menschen verlost,* is er een wiku, met wien het zoo staat: *hij is van schoone gestalte,* hij is schoon, hij heeft alle goede kenteekenen [4]), heeft geen abnormalen lichaamstoestand, *hij spreekt over allerlei wetenschappen,* vele wetenschappen der leerboeken kent hij, en bovendien kent hij de heilige Leer, en heeft hij kennis van den Wedānta — onder Wedānta wordt verstaan de essentie van de heilige vier Weda's en de oorsprong van de goden, het doel van de goden, de gesteldheid [5]) van de zestien tattwa's, nāwātmatattwa, widyātattwa, pradānatattwa, kālatattwa, prāṇatattwa, en alle (andere) tattwa's, daarin is hij volleerd —, *standvastig,* hij is onwankelbaar in het naleven van de geboden van den Heer. De wiku wiens gesteldheid zoo is, *die verlost menschen*; de zonde van de menschen, die [6]) hem slechts vereeren is verdwenen, en van de menschen, die maar door hem zijn aangeraakt; middelste guru is z'n naam.

De hoogste (beste) guru is als volgt: *onverschillig-onafhankelijk* [7]), *zonder ahaṃkāra, zonder hartstochtelijk verlangen, zonder bezit en familie, ...* [8]) *opgaand in dulden* [9]), *onbeperkt door inzicht naar alle zijden,* d.w.z., is er een wiku met wien het staat als volgt: *hij is onverschillig-onafhankelijk,* zijn geest richt zich niet op de twee dingen (op de stellen tegendeelen), hij betrekt weinig van de verschillende toestanden op zich zelf, maar het is er mee gedaan [10]) dat hij z'n toe-

[1]) Voor andere opvattingen zie het gloss.

[2]) Is zoo goed als zeker citaat, doch in den tekst niet als zoodanig kenbaar gemaakt, daar p. 389, r. 7, het correspondeerende Sanskrit, corrupt is.

[3]) Iemand die aan de volgende beschrijving voldoet is ook geschikt —.

[4]) *Sulakṣaṇa.*

[5]) Regeling, *tinkah.* Zie de aanteekening.

[6]) Wanneer ze.

[7]) Zie de aant., *nirdvandva.*

[8]) Bedorven.

[9]) Lees: *kṣamā°.*

[10]) Zoo? zie crit. app., addenda, p. 399 en aant.

vlucht neemt tot de objecten, *hij is zonder ahaṅkāra, zonder hartstochtelijk verlangen*, hij kent geen hartstochtelijke begeerte, hij is niet aangedaan door twijfel, evenmin door nijd, hij is slechts koel[1]), zuiver en vlekkeloos door zijn yoga; en die kennis van hem ten opzichte van de regeling van alles en de kennis die hij bezit aangaande de eenheid van de bedoeling van alles afzonderlijk, die veroorzaken zijn niet-weten[2]), want hij is bijzonder zuiver, zonder bezigheden, slechts zijn zuiverheid[3]) betrekt hij op zichzelf[4]), hij is er druk mee bezig zich zelf te zoeken[5]), als regen is hij, zoo beschouwen de menschen hem. — de wiku die zoodanig is, dat is een hoogste guru *Wien hij maar bij de hand aanraakt, naar wien hij maar*[6]) *kijkt met z'n oog, en wiens*[7]) *lichaam hij hoort, dien bevrijdt hij van z'n boei*; dat wil zeggen: wanneer maar iemand door den wiku, die van zoodanigen aard is, gezien wordt, en nog meer wanneer ze met elkaar spreken, en wanneer maar de naam van iemand door hem gehoord wordt, dan is die mensch blijkbaar verlost van de keten der wedergeboorten, en in de eerste plaats, wanneer hij maar door hem wordt
391 aangeraakt. Welnu, die eerste guru, middelste guru en hoogste guru, die zijn geëigend om de wijding te verrichten van de menschen, wanneer ze een godheid willen worden, opdat ze bevrijd worden van de keten der wedergeboorten. Wanneer ze nu eenmaal gewijd zijn, dan zijn alle plagen bij hen vernietigd. Het is evenwel moeilijk den mensch hier te verlossen, anders dan zij *die de gedaante hebben van een beeld van een stuk hout, steen, koper, zilver of goud*[8]), die alleen zijn tot de verlossing meer geeigend[9]). Wanneer ze van de wijding zijn voorzien, wanneer de groote wijze hen heeft aangeraakt, dan zijn ze in eens en volkomen[10]) verlost. Dan zullen hen langs geen enkelen weg de plagen[11]) opnieuw kunnen vinden, want ze zijn (dan) hun geest kwijt. De rajendriya zijn niet bij hen. In den tijd nadat de wijding aan hem voltrokken is, is de zonde van den mensch verdwenen; *na verloop van tijd voelen zij zich gedrukt*, na verloop van

1) Tegenstelling met het vorige, *panas hati*.
2) ?
3) Tevens tranquilliteit.
4) Hoogst onzeker; zie het crit. app., *kinula* = *inaku*
5) Zeer onzeker.
6) Voor *tam tam* zal *yaṃ yam* zijn te lezen
7) Er staat *tasya*. In pl. v. *yo yo*, *yo sa* (cf. crit. app.)?
8) Het afschrift mij verschaft door Dr. Goris heeft kortweg: *hyaṅ*, goden.
9) Onzeker: *eman*, te verg. Soend. *heman*? Zie ook p. 352, 5
10) Niet geheel zeker.
11) Aanvechtingen, *kleça*

tijd erlangen ze weer opnieuw plagen, doordat ze onder hun macht zijn geraakt door de ṣaḍwarga; de sacramenteele handeling die voorheen aan hen voltrokken is, is dan bedekt (verduisterd). Indien ze echter, wanneer men hun de wijding heeft toegediend, buiten de macht van de ṣaḍwarga blijven, dan, in dat geval, is het gevolg dat ze bijzonder rein zijn. Het is moeilijk (voor) 'n mensch in dien toestand (te komen). Slechts hartstochtelijke begeerte en afkeer vormen z'n natuur. Dat is de reden, dat de guru formulieren (mantra's) geeft, *die zich bezig houden met den god van iemands wensch* [1]), en daarbij doet hij mededeelingen over het wezen van den Heer, opdat hij in staat zal zijn zich zelven te verlossen. Omdat hij echter tenslotte [2]) de wijding heeft doen plaats hebben, doet de guru deze volgen door het meedeelen van het wezen [3]) aan zijn leerling. Want het betaamt niet, dat een volmaakt yogīçwara mededeelingen doet over den Heer aan menschen die niet gewijd zijn. Is dat (wel) het geval, dan is dat immers brahmanenmoord. De wijding en het onderricht van den yogīçwara zijn het immers, die vermogen den mensch te verlossen, indien hij zich ijverig toelegt op de verschillende onderrichtingen van den guru. De mensch echter die zeer hardleersch (stijfhoofdig) [4]) is tegenover de onderrichtingen van de heilige Leer en geen acht slaat op de voorschriften van den volmaakten yogīçwara, *ze onderwerpen zich uit respect aan een zwaarderen yoga* [5]), namelijk door de grootte van z'n zonden. Dat wil zeggen: sla vooral goed acht op
392 de vermaningen van den guru. Want hij die den naam guru draagt is in zijn persoon de heer Sadāçiwa in concrete verschijning [6]), (de guru), die onderrichtingen geeft *in de verlossing in het gebied der zaligheid.*

Geëindigd is (de opsomming van) hen die den geslachtsnaam Bhṛgu dragen, (hiermee) zijn de afstammelingen van heer Bhṛgu genoemd.

Dṛḍhasyu zeide, Dṛḍhasyu stelde een nieuwe vraag en wel: *hoe verwekte Aṅgira verder kinderen, wie was z'n echtgenoote, die door schoonheid gekenmerkt was*, met uw verlof, mijn verheven vader, wat voor andere kinderen had heer Aṅgira wel? *Welke echtgenoote?* had hij soms nog een andere vrouw?

Hij zeide, heer Agastya antwoordde, zeggende: *er is een meisje*,

1) = *Iṣṭadewatā?*
2) Zie de aant.
3) Nl. van den Heer, de Waarheid, of: mededeeling?
4) *Parikas.*
5) Zie het crit. app.
6) Materieel, in geopenbaarden vorm, *sakala.*

Surūpā, Marīci's schoone dochter, deze bracht, als echtgenoote van Aṅgiras, Bṛhaspati ter wereld, er was een dochter van den eerwaarden Marīci, een meisje, juist volwassen en schoon, 'n jongere zuster van den eerwaarden Kaçyapa, Surūpā van naam. Deze gaf (haar vader) ten huwelijk aan den eerwaarden Aṅgira. Ze kreeg een zoon, Wṛhaspati met name, *de geleerde van den heer der onsterfelijken*, die nu de positie heeft[1]) guru te zijn, hij die de guru van de goden is, speciaal van den heer vorst der goden; *(hij neemt) de wijsheid in zich op als de zee den Ganges*[2]), hij is een zee van verstand, een Mahāmeru van kundigheid, hij is als de gebergten Himawān, Windhya, enz. Die nu staat in de relatie van vollen neef met den eerwaarden Çukra, van vaders zijde. Van moederszijde staat de eerwaarde Çukra in de relatie van kleinzoon van een neef tot den eerwaarden Wṛhaspati. Want Hiraṇyakaçipu is een neef van Surūpā, Wṛhaspati's moeder.

De eerwaarde Wṛhaspati had jongere broers, de eerwaarde Uçija en de eerwaarde Utathya met name[3]). Uçija had tot zoon Gotama, *de heer des harten van de zeer liefelijke Ahalyā*, hij die de echtgenoot was van Halyā[3]). Deze had een jongere zuster, Añjanī, de moeder van Hanumān. Halyā bedreef overspel, ze had als mannen god Indra en god Aditya. Haar kinderen waren Bāli en Sugrīwa.
393 Sugrīwa en Hanumān waren de gezellen van den illusteren Rāmabhadra, toen hij de schandvlekken van de aarde, in de eerste plaats Rāwaṇa en Kumbhakarṇa, vernietigde.

Utathya had tot zoon den eerwaarden Çaradwān, den vader van den eerwaarden Kṛpa. Kṛpa was *de leermeester van Kaurawa's en Pāṇḍawa's*, hij die door de Korawa's en Pāṇḍawa's als leermeester in de boogschutterskunde werd genomen.

De zoon van den eerwaarden Wṛhaspati echter was de eerwaarde Bharadwāja. Deze had tot zonen den hoogeerwaarden Droṇa en den eerw. Kaṇwa. Droṇa is *de maker*[4]) *van de opstelling der Kaurawaheeren in den strijd*, hij, die als beschermer van de honderd Kaurawa's fungeerde, toen ze streden in het gebied van Kuruksetra, hij die bekwaam is in de zestien slagorden. Dat is degeen die Droṇa heet.

De eerwaarde Kaṇwa was *de roover van de dochter van hem die*

---

1) *Nâpada*?
2) Zoo wel de bedoeling.
3) Zie de aant.
4) Zoo?, corrupt.

zonder ossen is[1]), de behoeder van de dochter van Wiçwāmitra, *een jong meisje*; zij nu kreeg den naam van meisje Çakuntalā, (zij) die de vrouw werd van koning Duṣyanta. Deze had tot kinderen[2]) vrouwe Kuntī en Wasudewa. *Dit zijn Añgira's nakomelingen*, al die geleerden, in de eerste plaats[3]) de eerwaarde Wṛhaspati, zijn afstammelingen van den eerwaarden Añgira en Surūpā. *Daarmee is ten einde (het relaas van) de handelingen*[4]) *van de kleinzoons van Añgiras.*

Hij zeide, Dṛḍhasyu vroeg wederom, en wel als volgt: *wien bracht Pulastya verder voort, welke echtgenoote had hij voorts van elders*, waren er soms nog andere kinderen van den eerwaarden Pulastya en had hij soms nog een andere vrouw?

Hij zeide, heer Agastya antwoordde, zeggende: *Pulastya bracht Wiçrawa, den goeden wijze, voort bij Ilā, Wiçrawa werd vader van*
394 *Kubera, hij die steeds de geliefde was van Dewawarṇī*; er was een zekere Ilā, de dochter van zekeren Tṛṇawindu, *die mijn pupil was*, die mijn leerling was en askese deed hier op het gebied van het eiland Java, hij die thans zich heeft begeven onder de saptarsi; met Haridewa, Anaka, die askese deed op de Dihyaṅ, alsook Mārkaṇḍeya, die askese deed op den berg Ḍamaluṅ; zoovelen in aantal zijn de siddhayogīçwara's in het gebied van het eiland Java.

Pulastya's zoon voorts bij Ilā was de eerwaarde Wiçrawa. Deze Wiçrawa nam tot echtgenoote Dewawarṇī, de dochter van Bharadwāja en kleindochter van Wṛhaspati. Ze hadden een zoon, Weçrawaṇa, die huwde met Ṛddhi; hun zoon was Nalakūwara. *Dit zijn de afstammelingen van Pulastya*; dezen zijn allen afstammelingen van den eerwaarden Pulastya bij Ilā. *Hiermede is het geslacht van Pulastya ten einde.*

Nu worde vervolgens gesproken over de afstammelingen van den eerwaarden Atri. Hij had tot zoon Dantatreya, die het begin vormde van heer Wiṣṇu's incarnatie als mensch.

De eerwaarde Wasiṣṭha voorts had tot vrouw Arundhatī, z'n zoon was Çakri. Deze Çakri had tot vrouw Adṛçyantī. Hun zoon was Parāçara. De eerwaarde Parāçara nam tot vrouw Satyawatī. Zijn zoon was de eerwaarde Byāsa. Deze Byāsa had tot zoon den eer-

---

1) Zoo?
2) Zie de aant.
3) Wier eerste was —.
4) Wel *carita* relaas

waarden Çuka. Deze had tot echtgenoote Cipari [1], bij wie hij vijf kinderen kreeg, waarvan de eerste was Wariçruta. De eerwaarde Byāsa nu, die was het die deze Astadaçaparwa [2]) vervaardigde, die de lotgevallen van de Pāndawa's verhalen — (de Pāndawa's), die er voor bestemd zijn geëigend te zijn als navolgenswaardig door de gansche wereld, opdat deze verlost worde van den dood en den oceaan van
395 het lijden veroorzaakt door de keten der wedergeboorten — en de Itihāsa's en Purāna's en evenzoo de Dharmaçāstra's, die zijn alle werk van den eerwaarden Byāsa. De reden, dat Byāsa z'n naam is, is: *hij heeft van den Weda afzonderlijke boeken gemaakt, dus heet hij Wyāsa*; dat is de reden, dat hij Wyāsa heet, omdat hij den inhoud [3]) van den Weda vaststelde.

Als volgt nu zal ik een andere mededeeling doen: er was een zekere Sajñā, een meisje, rijp van jeugd en schoon, de jongere zuster van Trıçirah, kind van Pāta Deze Sajñā nu was de echtgenoote van heer Aditya. Hun zonen waren Wewaswata Manu, die nu als Manu regeert, en Yama Deze Yama is niet de heer van het hellerijk [4])

Tengevolge van de omstandigheid, dat Sajñā de hitte van den goddelijken Aditya [5]) niet kon verdragen, liep ze weg; ze liet haar schaduwbeeld achter. Dit schaduwbeeld van Sajñā nu strekte tot vrouw van den goddelijken Aditya. Haar (hun) zoon was Sāwarna, die in dien tijd Manu was (werd) Omdat Aditya bedroefd was wegens het weggaan van Sajñā ging hij haar zoeken. Hij trof haar aan in het gebied der Uttarakuru's, ten Noorden van den Sumeru. Hij nam toen Sajñā weer tot vrouw. Maar god Aditya (toen) had de gedaante van een paard en als z'n kinderen werden geboren de Açwin-goden, die fungeeren als de geneesheeren in den hemel. Hun namen zijn, afzonderlijk genoemd: Nāsatya en Dasra. Deze Açwin-goden nu hadden tot zoons Nakula en Sahadewa.

Wewaswata voorts had tot afstammelingen de vorsten van het Ikswāku-geslacht, dat ook omvatte [6]) Dilīpa, Raghu, Aja, Daçaratha; de illustere Rāmabhadra vervolgens, die het sluitstuk [7]) is van de groote mannen Ze zijn velen in aantal, over hen worde niet gespro-

---

[1]) Zie de aant

[2]) De achttien boeken van het Mahābhārata

[3]) *Kasa.*

[4]) Zie echter de aant

[5]) De Zonnegod, de zon

[6]) *Tĕka ri.*

[7]) Of de hoogste, in het algemeen.

ken *Dat is het geslacht van Wewaswata Manu*, zij allen nu zijn afstammelingen van Wewaswata Manu.

Hij zeide, Dṛḍhasyu vroeg opnieuw, en wel als volgt: *de vorsten*
306 *van vroegere menschen, de voorgangers van Dilīpa, hoe is 't dat zij als zoodanigen handelen en dat hun onderdanen vrij van nood zijn*, met uw verlof, mijn verheven vader, hoe toch gedroegen zich wel de vorsten van den voorbijgeganen tijd, daar zij de wereld tevreden en verheugd stemden, zooals de groote vorsten Dilīpa, Raghu, Ikṣwākula [1]), Aja, — de aanleiding dat door hun toedoen de wereld gelukkig was?

Hij zeide, heer Agastya sprak als volgt in antwoord: *de brahmaan en ook de ksatriya, de waiçya en de çūdra handele uitgaande van het volvoeren van eigen dharma, overeenkomstig dit werk is ('t met) deze drie werelden gesteld ....* [2]); dat wil zeggen: als volgt was het gedrag van de vier standen vroeger. Onder de vier standen wordt verstaan: brahmanen, ksatriya's, waiçya's, çūdra's. De caṇḍāla's en de domba's [3]) zijn vervat onder de çūdra's, maar zij behooren in stand tot het laagste der çūdra's [4]) De mleccha's [5]) echter staan buiten de vier standen.

Wat echter handel en wandel van den brahmaan betreft, aldus zal hij hebben te handelen, opdat de wereld geen stoornis kenne. Hij zal de vijf handelingen die tot de observanties der menschen behooren, wenschen te verrichten, wanneer hij bij een koning verblijf houdt, vooral wanneer hij huisprelaat in dienst van den vorst is, hij moet de goden willen vereeren, het ritueel op de drie overgangstijden van den dag moet hij waarnemen, wasschingen moet hij verrichten, het lichaam met asch inwrijven [6]), het „mantrabad" doormaken; zoo moet hij tot stand brengen wateraanbiedingen aan god Çiwāditya. Dat moet hij volvoeren, zonder een leelijke dodot te dragen — onder leelijk is te verstaan gescheurd en vuil —, rein en schoon en volmaakt moet de dodot zijn die hij draagt, zonder met z'n voeten te trappen; hij ga niet naar het huis van hem, die als gehuwde leeft, hij verrichte slechts yoga. Hij drijve niet allerlei handel, nog minder geve hij zich af met slechte gewoonten — onder slechte gewoonten verstaan we de drie

---

1) Zie de aant.
2) Zóó?
3) Zie het glossarium.
4) Lager dan de eigenlijke çūdra's
5) Barbaren.
6) Zie de aant

spelen, dobbelen enz., daarmee mag een brahmaan zich niet bezighouden —, hij kome[1]) niet tot verblinding, nadat[2]) hij de observanties der menschen heeft waargenomen — onder observanties der menschen wordt verstaan het vereeren der goden[3]), het offeren. Dat doe[4]) hij niet. Hij volge het doen en laten der drie niet na. De drie wil zeggen: de ksatriya's, weçya's en çūdra's; hij geve slechts onderricht aan de drie (andere) standen. Want de brahmaan mag slechts twee (dingen) verrichten. Deze twee zijn namelijk handelingen en
397 vereering; (onder) handelingen (is te verstaan)[5]) ceremonieën of ook yoga. Zoo handele de brahmaan.

Wanneer de brahmanen een zoodanige handelwijze volgen, dan is het menschdom gelukkig, dan vaart de wereld wel. Want houden de brahmanen onwrikbaar vast aan hun dharma, dan volgt hierop de standvastigheid van de wereld.

Als volgt zij handel en wandel der ksatriya's: ze moeten de wereld liefhebben, ze moeten de verstokenen en zwakken beschermen, ze moeten de schandvlekken van de wereld vernietigen. Ze moeten helden zijn in den strijd, ze moeten de eersten zijn in vrijgevigheid, ze moeten de onderrichtingen van de heilige Leer gehoorzamen, ze moeten onderdanig eerbied betoonen aan de brahmanen. Zoo moet het gedrag van den ksatriya zijn

Wat nu het gedrag van de waiçya's betreft: zij moeten zich ijverig toeleggen op het behoeden van de godin Çrī[6]). „Çrī" wil zeggen: goud, edelgesteenten, zilver, gewaden, koren, enz. en schoone vrouwen, alsook het hoeden van vee, dieren van allerlei soort, en arbeid en handel[7]). Degeen die den naam waiçya draagt spanne zich in[8]), hij doe zijn naaste geen afbreuk; hij volge niet den handel en wandel van de ksatriya's; hij volvoere slechts den dharma van de waiçya's. Zijn gedrag is het verdienen[9]), hij verrichte de met het lichaam te volvoeren dharma-bevorderende handelingen, zoosals ('t maken van) terras-gebouwtjes, overdekte gebouwtjes, opdat[10]) hij het vermag

1) Zoo op te vatten
2) *Wuwus* = *kuwus*, zooals Goris' afschrift heeft
3) *Pūjā*.
4) Gissing
5) Zie de aant., waar woordscheiding en interpunctie verbeterd zijn
6) *Çrī*, godin, = Fortuna
7) Of *kriyā* + *sambyawahāra* één woord
8) Niet geheel zeker; zie de aant
9) Niet zeker
10) ? Of beter „zijn deel zij dat"

kloosters, huizen, heiligdommen, monniksverblijven, kluizenarijen en dergelijke meer te bouwen. Dat is het doel van het geld van den waiçya. Aldus zij het gedrag van den waiçya.

Wat betreft handel en wandel van den çūdra, die voor hem gepast zijn te verrichten; hij zij op z'n hoede als hij niet volgzaam-onderdanig is[1]; hij houde zich vooral goed aan de geboden, hij volge de bevelen van de drie (andere) standen, hij sta niet in den weg aan hun zin. De stand der çūdra's immers staat onder de macht van de drie (andere) standen, want het is door den Heer geordonneerd, dat zij de dienaren moeten zijn van de drie hoogste standen in het volvoeren van de werken die den dharma bevorderen. De waiçya's moeten zich standvastig houden aan hun eigen dharma De çūdra's moeten zich zorgvuldig aan hun dharma houden.

Voorts is het niet gepast, dat een[2]) kind van een brahmaan tot man
398 heeft den zoon van een kṣatriya. Het is echter wel behoorlijk, dat een kind van een ksatriya de vrouw is van een brahmaan. Zoo ook met kṣatriya-kinderen; het is niet gepast, dat de dochter (van een ksatriya) met een zoon van een waiçya huwt; een dochter van een waiçya mag de vrouw van een kṣatriya zijn. En zoo is het niet behoorlijk, dat de dochter van een waiçya tot man heeft den zoon van een çūdra; van de dochter van een çūdra is het gepast, dat ze de vrouw van een waiçya is.

Wanneer de vier standen, ieder voor zich, zich houden aan hun eigen rechten en plichten[3]), dan is dat de reden dat ze ieder hun doel erlangen en dat er niet de zoogenaamde standenmenging optreedt. In het kort gezegd, mijn zoon, de vier standen moeten werkelijk slechts met personen (vrouwen) van hun eigen stand huwen. Laten zij vooral goed hun standgenooten kennen en laten de vier standen zich beijveren in het bekleeden van de vier stadia van het leven. De vier levensstadia zijn: brahmanenscholier, gezinshoofd, woud-anachoreet en religieus bedelaar. Dat zijn de vier levensstadia Brahmanenscholier wil zeggen hij die zich toelegt op de beoefening van de heilige (Leer)boeken, en hij die kundig is in de regels van de akṣara's; de zoodanige draagt den naam brahmanenscholier[4]). Wat betreft hem die brahmacāri[4]) in de wereld heet, dat is hij die niet

[1]) Vgl. het crit. app., zoo? of volgens B: dat hij niet volge het gedrag (van de andere standen; dit weggevallen?).
[2]) Hier en verder in den tekst bepaald lidwoord
[3]) *Swadharmanya*
[4]) *Brahmacāri* — 1° brahmanenscholier, 2° onder kuischheidsgelofte levend.

door zinnelijke genietingen, vrouwen, enz. wordt gegrepen, dat is een brahmacāri in de wereld. De andere brahmacāri's voorts worden genoemd brahmacāri cāraṇam, om kort te gaan het hoogste van zelf-bepaling [1]. De yogīçwara is de brahmacāri in de kern der leerboeken, in vakkundigheid.

Wanneer hij volkomen zeker volleerd is in alle leerboeken, waarin hij zich verdiept heeft, dan wordt hij gezinshoofd, dan huwt hij, verwekt hij kinderen, bezit hij slaven, en dergelijke meer, en verricht hij de met het lichaam te volvoeren werken van den dharma naar vermogen. Nadat hij zich van zijn plichten als gezinshoofd gekweten
399 heeft, wordt hij woudanachoreet, dan verwijdert hij zich spoedig uit de nederzettingen en houdt verblijf in reine plaatsen, bergen en andere, en bouwt hij een kluizenarij, die hem tot verblijfplaats is om de vijf werken te verrichten en beperkt hij de wereldsche genietingen en geeft hij onderricht in den dharma. Heeft hij het stadium van woudanachoreet achter den rug, dan wordt hij religieus bedelaar, dan verwijdert hij zich uit zijn kluizenarij, dan is hij zonder familie en bezittingen, dan noemt hij geen kluizenarij het zijne, nòch leerlingen, nòch wetenschap, alles laat hij gelijkelijk achter. De wiku van dergelijk gedrag en wandel, dien noemt men religieus bedelaar. Staan de vier levensstadia en de vier standen rustig vast, dan is het menschdom gelukkig, dan vaart de wereld wel. Dan eerst is Zijne Majesteit de vorst [2] overwinnend en vrij van ziekten met z'n gansche familie en nageslacht.

---

[1] Zóó? of hoogste van de plaatsen van het ātman?
[2] Of meervoud, in het algemeen

Sept. 1933

ADDENDA EN CORRIGENDA.

Teksteditie, Bydr. dl. 90

p. 351, 20 l. upalakṣana

p. 357, 13, 14 misschien te lezen(?):
yajñakārye purā jānan svātmani pravādaṃ prabhoḥ | parāyāsasamarpanān mrtas tu bhogavarjitaḥ; en te vertalen (?): *hij is, hoewel hij vroeger bij het verrichten van een offer kende een uitspraak van den vorst jegens hem zelf, tengevolge van overdracht van de (voor de volvoering vereischte) inspanning, na den dood verstoken van genietingen.*

p. 361, 5, het meergenoemde later ontvangen afschrift heeft met CH *kamuka*, = *kāmuka*?, vgl. r. 21.

p. 382, 5 leze: tumut.

p. 388, 26 leze 'n punt i.p.v. de komma

p. 406, glossarium s.v *saskara*: vgl. over O J *saṅaskara* thans Wulff, Sang hyang Kamahāyānan Mantrānaya, Meded. Deensche Akad v Wet, 1935, dl. 21, 4, pp. 50—53.

Beschouwingen, Bijdr. dl. 92.

p. 378, n. 2, toe te voegen: Hopkins, J. A. O. S 11 (1885), 239—275

Aanteekeningen, Bijdr. dl. 92.

p. 400, bij *wuk damaluṅ*: vgl. ook Manik Maja, p. 6, 23, dH

p 406, bij r. 10 v o. Voor paṅti, cf. Renou, Grammaire sanscrite, § 6; vgl bv. ook Whitney-Lanman, Atharva-Veda, p. CXXV.

p 410, laatste alinea, vgl. bv. Monier Williams, Religious Thought and Life in India, p. 421.

p 413 bij *Mahārūpi*, hyan nin Caksuh · in Voor Indië, in nyāsa · Sūrya in de oogen Bijzonderheden bv. Stevenson, The Rites of the Twice-born, pp. 137; 412. Vgl. ook Gericke en Roorda, I, 610; Nawaruci, p. XXII Pr

p. 414, r. 3, toe te voegen: vgl. Pāli *battiṃsa*, Pkt. *battīsaṃ*, enz., = 32.

p. 436, bij *trikāya paramārtha*. Verg. thans de uitvoerige uiteenzetting van Wulff, Sang hyang Kamahāyānan Mantrānaya, Meded. Deensche Akad v Wet, 1935, dl. 21, 4, pp. 37—40.

p. 455, bij *Çiwāditya*, vgl. ook bv. Monier Williams, o c, pp. 341 vlgg.; Crooke, Religion and Folklore of Northern India (1926), p 30.

Vertaling, Bijdr. dl. 94.

bl. 242, r 3 Zie noot 2 bij vertaling, p. 264.

Vert. van p. 379, 5 vlg. wellicht beter Daarom wil de verstandige man niet .., indien er geen vergelding is....

DE MALEISCHE UITDRUKKING MERADJALÉLA.

DOOR

J. GONDA

Het is mij niet bekend, of de geschiedenis van de Maleische uitdrukking *meradjaléla* (door sommigen gespeld *meradja-léla*), voor zoover dat mogelijk is, reeds is nagegaan. Hier een poging om het voornaamste bijeen te zetten.

De beteekenis staat vast: naast *meradja* „als vorst optreden" is *meradjaléla* „aanmatigend optreden, den baas spelen, zich gezag aanmatigen, ongeoorloofde handelingen verrichten" en dergelijke. De woordenboeken vermelden de uitdrukking onder *radja*. Daarnaast komt voor *maharadjalela*, bv. in Klinkert's bekende Facsimilé's van eenige Maleische Handschriften, p. 13, in een stukje uit de Oendang-oendang Djohor. De beteekenis is „zich vorstelijke praerogatieven aanmatigen, den baas spelen". In z'n Woordenboek (3e druk, p. 954) vraagt Klinkert: „*mĕradja lela* van *maha radja lela*?" Hij noemt déze uitdrukking echter onder *léla* „spel, scherts, dartel(heid)". Wilkinson, A Malay-English Dictionary, II, 1932, p. 301 noemt *radja léla*, *meradja lela* (ook *radjalela*); p. 37, onder III *léla* behandelt hij de uitdrukking: „III *léla*. An honorific of rather indefinite meaning both as a title (*Maharadja Léla*)[1]) and as a term of endearment: *léla bangsawan*, fair and noble, ... *muda léla*, young and charming ... *bermaharadja léla* or *meradja léla* „to play the despot". ... The Dato' Maharadja Léla was master of ceremonies at a Malay court and stood with a drawn sword at his king's side to slay at once any one who was disrespectful to the sovereign. He was thus the only man in the State who could slay without waiting to ask permission".

Ook van elders kennen we een *maharadja Léla*. In de Atjehsche geschiedenis was de stichter van de Boegineesche sultansdynastie, die eind 1726 of begin 1727 den troon besteeg, eerst regent, stadhouder, aan wiens zorgen de stad was toevertrouwd door den vorst Djamāl

[1]) Let op de wisselende spelling! — Bij hem j voor dj, enz

al-ʿālam, die de wijk genomen had. Als zoodanig was hij *Maharadja Léla*, ook *M. L. Melajoe*. Later werd hij zelf, Boeginees van afkomst, tot sultan uitgeroepen, en nam toen den naam aan van ʿAlā' ad-dīn Aḥmad Sjāh [1]).

In denzelfden zin, „plaatsvervangend vorst" komt de uitdrukking voor in een reisverhaal van de eerste schipvaart der Nederlanders naar Oost-Indië, nl. in dat van Willem Lodewycksz [2]). Geankerd zijnde voor Cidayo (Sĕḍajoe Lawas) zonden de schepelingen twee man aan land, „op dat zij naer den Coninck souden ryden, die *Lella* ghenoemt was". De uitgevers teekenden hierbij aan: „Mal. *Radja Lela* moet oudtijds beteekend hebben „de Fungeerende Vorst", ongeveer ons Oudholl. „Ruwaard", later „Stadhouder"; zij herinneren ook aan Atjeh. „Zoo ook hier", vervolgen ze, „Sĕḍajoe had een „Coninck", maar zelve was deze weer „Gouverneur", stadhouder voor Soerabaja". „Fungeerend vorst" lijkt mij geen gelukkige vertaling, „stadhouder", „onder-koning" beter. Naar mijn meening ten onrechte, vergelijken Rouffaer en IJzerman Jav. „*lela* = open, bloot". Dit zal er niets mee te maken hebben.

Uitgangspunt van onze uitdrukking is m.i. het Skt. *līlā*, dat op een aantal plaatsen als tweede lid van een samenstelling voorkomt met de beteekenis „de gedragingen aannemende van —, doende op de wijze van —, als —". Vgl. bv. Bhāgavatapurāṇa, 3, 13, 26 *gajendralīlo jalam āviveśa*, „hij ging het water in als een groote olifant"; id. 9, 10, 6 *bālagajalīla-*, „handelend als een jonge olifant". Vooral in den Instr., bv. Kathās. 55, 39 *sa praviśya dadarśātra citrālokanalīlayā . . . taṃ nṛpam*, „nadat hij binnengetreden was, keek hij naar den vorst alsof hij naar een schilderij keek". In deze beteekenis is het woord ook op het oude Java bekend geworden; Kern heeft er reeds op attent gemaakt [3]). Vgl. bv. Bhārata-Yuddha, 1, 1 *līlā kĕmbangura sĕkar-taji ni keśa niṅ ari pĕjah i raṇāṅgana*, waar *līlā* beteekent „fungeeren als, zijn als, optreden als". Van der Tuuk citeert [4]) uit een Wetboek: „*rādjalila, wwang angunus kris ring pasamuhan, angidwani, daṇḍa 8000, angradjalila nga(ranja)*", en „*makumkuma radjalila*" uit het Rāmāyaṇa, waar we 17, 3 lezen *mahyas mabhūsaṇa*

---

1) Vgl. Hoesein Djajadiningrat, Soeltanaat van Atjeh, Bijdr. Kon. Inst., 65 (1911), bl. 197 vlgg.

2) Zie de uitgave van Rouffaer en IJzerman, Werken der Linschoten-Vereeniging, dl. VII, bl. 168.

3) Verspr. Geschr. VIII, 181.

4) K. B. W. I, 767, a.

makumkuma rājalīlā, hij (Rāvaṇa) tooide zich, sierde zich, appliceerde kurkuma „*rājalīlā*" [2]). De laatste plaats kunnen we hier buiten beschouwing laten, de eerste herinnert ons sterk aan de Maleische uitdrukkingen, wier oorsprong wel in Skt. *rāja-* + *līlā* in genoemd gebruik te zoeken is.

---

[2]) Zie ook Juynboll, Vertaling, Bijdr. Kon. Inst., 84, 610, vgl. Woordenlijst, s.v.: „naam van een smeersel?".

NOTULEN

VAN DE BESTUURS- EN ALGEMEENE VERGADERINGEN VAN HET

KONINKLIJK INSTITUUT VOOR DE TAAL-, LAND- EN VOLKENKUNDE VAN NEDERLANDSCH-INDIË

1935—1936

BESTUURSVERGADERING
van 15 Juni 1935.

Aanwezig de Heeren: Prof. Dr. N. J. Krom (Voorzitter), Prof. Dr. Ph. S. van Ronkel (Ondervoorzitter), R. A. Kern, H. T. Damsté, Prof. Dr. C. C. Berg, Prof. Dr. J. Gonda, Dr. Alb. C. Kruyt, Prof. Dr. J. P. B. de Josselin de Jong, Mr. F. D. E. van Ossenbruggen en Dr. F. W. Stapel (Secretaris).

De Heeren Ch. J. I. M. Welter en Mr. E. E. Menten (Penningmeester) hadden bericht van verhindering gezonden.

Na opening door den Voorzitter leest de Secretaris de notulen der vergadering van 18 Mei, die worden goedgekeurd.

Overleden was het lid Jacob Jansen. Tot nieuwe leden worden benoemd, met ingang van 1 Juli 1935, de Heeren K. W. L. Bezemer, M. C. Koning, Mgr. L. T. Brans, W. L. Olthoff, J. J. Mulder en C. L. Laméris (studentlid). Opnieuw ingeschreven als lid Dr. J. Ph. Duyvendak.

Bedankt had de Heer M. C. Voorn.

De N.V. Handelsvennootschap voorheen Maintz en Co. zag zich genoodzaakt haar donatie te verminderen van f 50 op f 25 's jaars.

Bericht van veranderd adres was binnengekomen van de Heeren Dr. E. A. Boerenbeker, J. Edel, C. J. Grader, alsmede van Gé Nabrink's Boekhandel en Antiquariaat.

Binnengekomen was een schrijven van den Heer H. Costenoble, ter aanbieding van een werk over de Chamoro-Sprache der Marianen. Gesteld in handen van de Heeren Van Ronkel en Kern.

In dank ontvangen van den Conservator van het Musée-Guimet te Parijs een catalogus van de Indo-Chineesche verzamelingen in genoemd museum.

Komt in behandeling een schrijven van het Bestuur van het Neder-

landsch Bijbelgenootschap, waarin wordt geïnformeerd naar den stand van het Sadan-Toradjaasch Woordenboek van Dr Van der Veen en den staat der financiën van die uitgave. De Secretaris deelt mede, dat naar de oorspronkelijke raming er nog een tekort zou zijn van f 137.50. Intusschen blijkt het werk omvangrijker te zullen worden dan oorspronkelijk geraamd was, zoodat het tekort grooter zal zijn. Het Bijbelgenootschap had in dit verband gewezen op het Instituut-Matthes op Makassar, dat wellicht tot steun bereid zou zijn. Prof. Berg biedt aan een en ander te bespreken met Dr. Cense, den wetenschappelijken adviseur van het Instituut-Matthes.

Blijkens ingekomen schrijven van den Secretaris van den Volksraad van Ned.-Indië zal het Instituut in het vervolg de stukken van dien Raad niet meer in ruil tegen de Bijdragen kunnen ontvangen, maar als wij op toezending prijs blijven stellen, zal het verschil in prijs tusschen beider publicaties moeten worden bijbetaald. Daartoe wordt besloten.

Een ingekomen schrijven van den Heer H. K. J. Cowan aangaande de publicatie van diens artikel Malém Dagang, reeds door den Secretaris beantwoord, wordt voor kennisgeving aangenomen. Evenzoo een schrijven der Redactie van Mensch en Maatschappij, waarbij de ruilovereenkomst met onze Bijdragen wordt opgezegd tegen ultimo December a.s.

Rondvraag:
De Heer Kern brengt ter sprake het drukken van den catalogus der Boegineesche en Makassaarsche handschriften uit de collectie-Jonker. Indertijd is de wenschelijkheid uitgesproken dien catalogus in onze Bijdragen te doen verschijnen. De omvang is echter veel grooter dan aanvankelijk werd gemeend, zoodat het wenschelijk is een andere oplossing te zoeken. De Heer Kern zal nog enkele informaties inwinnen en deze zaak zal in een volgende vergadering opnieuw aan de orde komen.

Prof. Berg biedt voor de Bijdragen een opstelletje aan, getiteld: „Eenige opmerkingen over het Pararaton-verhaal betreffende Toh-Jaya's dood".

Boekgeschenken waren binnengekomen van de Heeren A. H. Datau, Prof. Dr. G. W. J. Drewes, Prof. Dr Ph. S. van Ronkel,

Prof. Dr. J. P. B. de Josselin de Jong, F. M. Schnitger, Dr. A. B. Tutein Nolthenius en J. W. J. Wellan, benevens van Burgemeester en Wethouders van Arnhem.

Aan de schenkers is dank betuigd.

Niets meer aan de orde zijnde, sluit de Voorzitter de vergadering.

BESTUURSVERGADERING

VAN 7 SEPTEMBER 1935.

Aanwezig alle Bestuursleden, behalve de Heer Ch. J. I. M. Welter.

De Voorzitter opent de vergadering en begint met het uitspreken van woorden van warme waardeering, gewijd aan de nagedachtenis van den op 25 Juli overleden Adjunct-Secretaris, den Heer W. C. Muller. Zijn verdiensten zijn in den aanvang van dit jaar, ter gelegenheid van zijn 65sten verjaardag en zijn benoeming tot Ridder in de Orde van Oranje-Nassau, naar voren gebracht. Hij heeft het Kon. Instituut lang en trouw gediend, en het zal moeilijk zijn, zich het Instituut zonder Muller voor te stellen.

Deze woorden worden staande aangehoord

In aansluiting hierbij geeft de Secretaris een overzicht van den gang van zaken gedurende de ziekte en na het overlijden van den Heer Muller, welke tijd te moeilijker voor het Instituut was, daar ook de bibliotheek-assistent De Bakker al eenige maanden hoogsternstig ziek ligt. Met behulp van den huisbewaarder Van Oudenallen, die zoo goed mogelijk De Bakker vervangt, heeft de Secretaris de dagelijksche zaken gaande gehouden en den achterstand in correspondentie en administratie bijgewerkt.

De notulen der Vergadering van 15 Juni worden gelezen en goedgekeurd.

Tot lid worden benoemd de Heeren Ir. W. J. Twiss, W. van Dompseler, T. G. Woudstra en H K Jacobs. Opnieuw als lid ingeschreven Dr. W Kern.

Overleden waren de leden W. Westerman en A. Muller. Bedankt had het lid H. J. Wesseldijk. De Koloniale Bank zag zich genoodzaakt haar donatie te verminderen van f 100 op f 25

Bericht van veranderd adres was binnengekomen van de Heeren J. Edel, L. W. Ch de Bruyn, Dr J. Ph. Duyvendak, Dr. H. Kraemer, J. M. van Gils, A Hueting, Dr P. V. van Stein Callenfels, F. J. F. van Hasselt, H. C van der Ende, A. Cabaton, Dr J. van Baal, A. Dirks en Dr. A. A. Cense, benevens van de Landbouw-Maatschappij Bantool

Overgegaan wordt tot de benoeming van een Adjunct-Secretaris. Na ampele bespreking en nauwgezette afweging der persoonlijkheden en diploma's der verschillende sollicitanten wordt ten slotte met groote meerderheid van stemmen benoemd de Heer F. H. van Naerssen, doctorandus in de Indonesische letteren. De benoeming geldt voorloopig voor één jaar, tegen een salaris van f 150 per maand, met ingang van 15 September 1935

Gelezen wordt een schrijven van den Heer W. C. A. L Muller met dankbetuiging, ook namens zijn moeder, voor de betoonde deelneming bij het overlijden van zijn vader.

Aan de orde komt een brief van den Heer A. C. H Horstman, die vraagt naar de beteekenis van den naam Benakat, gedragen door een riviertje in Palembang Voor zoover bekend heeft deze naam geen speciale beteekenis

Een brief van het Instituutslid Mr. Drs P A F. Blom, bevattende een betuiging van deelneming met het verlies van onzen Adjunct-Secretaris, wordt gelezen. Den schrijver zal dank gebracht worden voor zijn medeleven.

Eveneens wordt gelezen een schrijven van het Ned Bijbelgenootschap over de financiering van het Sadan Toradjaasch Woordenboek. Als de totale kosten bekend zijn, zal aan het Matthes' Instituut op Makassar gevraagd worden het tekort te willen aanzuiveren. Prof. Berg deelt hierbij mede van Dr Cense, vertegenwoordiger van genoemd Instituut, te hebben vernomen, dat er kans op inwilliging van zoodanig verzoek bestaat.

Een schrijven van The Greater India Society, bevattende dankbe-

tuiging voor de toegestane ruil van edita, wordt voor kennisgeving aangenomen.

Op een verzoek van het Gorontalo-Instituut tot toezending van een aantal werken, wordt besloten die, voor zoover het onze eigen uitgaven zijn, ten geschenke aan te bieden.

Volgen de mededeelingen van den Secretaris.

De toestand van den assistent De Bakker schijnt weinig of geen hoop op herstel meer te bieden.

De Secretaris stelt voor een olieverfschilderij, voorstellende een Javaansche of Balineesche danseres, hangende in de kamer van den Adjunct-Secretaris, aan de familie Muller over te dragen, daar het stuk klaarblijkelijk eigendom van den Heer W. C. Muller is geweest.

Conform besloten.

Ten slotte stelt de Secretaris voor de toelage van den Adjunct-Penningmeester te brengen van f 25 op f 50 per maand, onder intrekking van de gebruikelijke jaarlijksche gratificatie van f 100. Aangenomen.

Alvorens over te gaan tot de rondvraag stelt de Voorzitter voor tot Buitenlandsche Leden van het Instituut te benoemen de Heeren Prof. Dr. R. von Heine Geldern te Weenen en Sir R. O. Winstedt te Johore. Bij acclamatie besloten.

Rondvraag:

Prof. Van Ronkel brengt, mede namens den Heer Kern, verslag uit over het manuscript van den Heer Costenoble, zijnde een Spraakleer en een Woordenboek van de Chamorro-taal der Marianen. Rapporteurs hebben niets dan lof voor deze in alle opzichten uitnemende studiën. Een vraag blijft het evenwel of wij in deze tijden tot het uitgeven van een dergelijk werk, dat toch maar in kleinen kring belangstelling kan wekken, mogen overgaan. Waar er reeds een Woordenboek van die taal bestaat, wordt geadviseerd om zoodra de tijden het gedogen, althans de Spraakleer uit te geven. In dien geest wordt besloten.

Prof. Berg biedt voor de Bijdragen aan een artikel: „Een vleugje licht in een duister verhaal".

Boekgeschenken waren binnengekomen van de Heeren Prof. Mr.

J. Eggens, Joh. F. Snelleman, H. F. Tillema, F. H. van Naerssen, Dr. Alb. C. Kruyt, Fr. Oudschans Dentz, H. B. van der Jagt, Dr J. C. Noorlander, Jhr Dr Ir. F. C. van Heurn, C. H. de Goeje en Dr. J. M. Somer, benevens van het Instituut-Kern, The Greater India Society, Oostkust van Sumatra-Instituut, Gorontalo-Instituut en de Commissie voor het Adatrecht.

Aan de schenkers is dank betuigd.

Niets meer aan de orde zijnde, sluit de Voorzitter de vergadering.

BESTUURSVERGADERING

VAN 19 OCTOBER 1935.

Aanwezig alle Bestuursleden met uitzondering van de Heeren Ch. J. I. M. Welter en Mr E. E. Menten.

De Voorzitter opent de vergadering en verzoekt den Secretaris de notulen der September-vergadering te lezen. Na een kleine wijziging worden die goedgekeurd.

Hierna neemt de Voorzitter het woord om met waardeering de nagedachtenis te huldigen van den op 22 September overleden assistent A. G. de Bakker, die 14 jaar bij het Instituut werkzaam is geweest en hart voor zijn werk had. Bij zijn begrafenis was het Bestuur vertegenwoordigd door de leden Dr. Kruyt en Dr. Stapel, van wie de laatste namens het Bestuur uiting heeft gegeven aan de waardeering, die voor De Bakker en zijn werk gevoeld werd.

Tot lid worden benoemd de Heeren Drs. W. Kok Jr., Prof. Dr P. M. van Wulfften Palthe, C. Boterhoven de Haan en J. Bom.

Bericht van veranderd adres was binnengekomen van de Heeren P. J. Goedhart, Prof. Mr J. van Kan, Dr H. Kraemer, R. Kylstra, R. L. Mellema, Dr C. Nooteboom, Mr. W. Roosegaarde Bisschop, Dr A. J. Bernet Kempers en de Zendingsbibliotheek op Soemba.

Gelezen wordt een schrijven van Prof. Dr. von Heine Geldern uit Weenen, met dankbetuiging voor zijn benoeming tot Buitenlandsch lid van het Kon. Instituut.

Binnengekomen was een raming der kosten voor de eventueele uitgave van de Sprachlehre der Chamorro-Sprache van den Heer H. Costenoble. De omvang wordt geraamd op circa 30 vel; de prijs op f 55 per vel.

Vervolgens wordt gelezen een schrijven van den Heer J. M. C. Muller, den adjunct-penningmeester, die dank zegt, 1o. voor de aan zijn moeder uitgekeerde extra-maand salaris van wijlen haar echtgenoot, en 2o. voor de verhooging van zijn eigen toelage van f 25 op f 50 per maand.

Eveneens wordt gelezen het schrijven van den Heer Scheltema de Heere, die vraagt, of het door hem ingezonden manuscript der dichtwerken van Sapirin, alias Goeroe Tjit, door het Bestuur kan worden aangekocht voor 's Instituuts handschriften-verzameling. Ingevolge hetgeen vroeger besloten was had de Secretaris bereids geantwoord, dat tot aankoop niet kon worden overgegaan.

Ontvangen was een manuscript van den Heer A H Datau te Gorontalo, met verzoek dit eventueel uit te geven. Tot commissie van advies worden benoemd de Heeren Dr. Kruyt en Mr. van Ossenbruggen.

Aan de orde komt de voorziening in de vacature-De Bakker. Na ampele bespreking wordt op voorstel van den Secretaris besloten, den huisbewaarder Van Oudenallen voorloopig nog in tijdelijken dienst te houden tegen f 65 per maand, en in den aanvang van 1936 daarnaast een tijdelijk bibliotheek-assistent aan te stellen met het oog op de samenstelling van het derde supplement op den catalogus en het maken van een alphabetischen kaartcatalogus. Als dit werk gereed is, zal tot definitieve benoeming van een assistent worden overgegaan.

Volgen de mededeelingen van den Secretaris, die verslag uitbrengt over de werkzaamheden van den nieuwen adjunct-secretaris. Zijn voorloopige indruk is, dat een zeer goede keuze is gedaan.

Gebrek aan plaatsruimte voor de boekerij noodzaakte tot de volgende maatregelen:

1o. Het restant van de bibliotheek-Rouffaer is, na hernieuwde selectie, aangeboden aan de Openbare Leeszaal alhier

2o Van een zeer groot aantal boeken zijn twee of meer exemplaren aanwezig. Indien die werken weinig of niet gevraagd worden, zullen de overtollige exemplaren worden verkocht.

3o. Aan het Indisch Genootschap is gevraagd, hun drie kasten vullende voorraad oude verslagen van vergaderingen op te ruimen, waarbij dan van elk verslag 2 of 3 exemplaren kunnen worden bewaard. Van vele dier verslagen zijn thans 40 à 50 exemplaren voorhanden, van het jaar 1861 af, waarnaar nooit meer wordt omgezien. Op dit voor enkele weken gedane verzoek is nog geen antwoord ontvangen.

De inspecteur der Haagsche brandweer was zoo vriendelijk, op verzoek van den Secretaris advies te geven over te nemen maatregelen tegen brandgevaar. Het Bestuur machtigt den Secretaris, die maatregelen tot uitvoering te brengen.

Rondvraag:

Prof. van Ronkel vestigt er de aandacht op, dat in de publicaties van het Committee of Historical Sciences nog steeds de Heer De Roo de la Faille genoemd wordt als vertegenwoordiger van het Kon. Instituut.

De Heer Kern biedt namens Dr. Juynboll voor de Bijdragen aan een vertaling van het eerste gedeelte van het Adiparwa. Aan de Heeren Prof. Berg en Prof. Gonda wordt verzocht, advies te willen uitbrengen.

Prof. Berg biedt een artikel aan namens den Heer Kasima Djojo Poetranto, over het Javaansche kaartspel. De Heeren Prof. de Josselin de Jong en Mr. van Ossenbruggen worden uitgenoodigd van advies te willen dienen.

De Heer Mr van Ossenbruggen deelt mede, dat Adatrechtbundel No. 38 zoo goed als gereed is. Z.Ed. stelt voor den prijs te bepalen op f 5.— en het daarin opgenomen register op het werk van den Heer Ypes ook afzonderlijk verkrijgbaar te stellen voor f 0.25.

Conform besloten.

Boekgeschenken waren binnengekomen van de Heeren Dr. L. Margadant, Prof. Dr. Ph. S. van Ronkel, Dr J. M. Somer, Dr. J. F. Kools, benevens van het Molukken-Instituut, de Technische Hoogeschool te Bandoeng en de Rijksuniversiteit te Leiden. Aan de schenkers is dank betuigd.

Niets meer aan de orde zijnde, sluit de Voorzitter de vergadering.

BESTUURSVERGADERING
VAN 16 NOVEMBER 1935.

Aanwezig alle leden, behalve de Heeren Ch. J. I. M. Welter en Dr. Alb. C. Kruyt.

Na opening der vergadering worden de notulen der October-bijeenkomst gelezen, die na enkele kleine wijzigingen worden goedgekeurd.

Tot lid worden benoemd mejuffrouw M. M. Nicolspeyer (student-lid) benevens de Heeren Ir. D. de Jongh Wzn., N. A. C. Boelman, P. de Vries, A. G. de Vries, N. J. C. Geise en E. H. W. van Stappershoef; de laatste vier Heeren allen student-lid.

Voor het lidmaatschap bedankten de Heeren A. Tutein Nolthenius, B. E. Ruys en C. Lekkerkerker.

Bericht van veranderd adres was binnengekomen van de Heeren Mr. P. G. Bijdendijk, S. Nijdam, Dr. P. J. Zoetmulder en H. K. Jacobs.

In afwijking van de agenda komt op verzoek van den Penningmeester nu eerst de ontwerp-begrooting aan de orde. Door schrapping of besnoeiing van enkele posten van uitgave wordt het op dit ontwerp voorkomend te kort weggewerkt, waarna den Penningmeester verzocht wordt op de December-vergadering de definitieve begrooting te willen indienen.

Gelezen wordt een schrijven van Mevrouw A. M. S. Heeres—Van Troostenburg de Bruyn, die het Bestuur dank zegt voor de toezending van het vierde deel van het Corpus Diplomaticum Neerlando-Indicum, alsmede voor de aan wijlen haar echtgenoot en haarzelve gewijde vriendelijke woorden in de Inleiding tot dat deel.

Eveneens wordt gelezen een schrijven van Sir R. O. Winstedt, waarin deze zijn dank uitspreekt voor de benoeming tot Buitenlandsch Lid van het Instituut.

Volgen de mededeelingen van den Secretaris. Deze doet allereerst mededeeling van een correspondentie met den Inspecteur der Directe Belastingen over de door het Instituut te betalen z.g. Doode-handbelasting.

Verder stelt hij voor in de Bijdragen voortaan ook op te nemen

een bibliographie van de Geschiedenis, Taal-, Land- en Volkenkunde van den Indischen Archipel. Dit voorstel vindt algemeenen bijval, waarna wordt bepaald, dat zoodanige bibliographie niet in elke aflevering, maar in zijn geheel in de laatste aflevering van elk jaar zal worden opgenomen.

Op verzoek van den Secretaris zal de Heer Damsté informeeren naar den stand van het door Mr. W. W. Brouwer te voltooien werk over de nieuwe Staatsregeling van Nederlandsch-Indie.

Rondvraag:

Prof. Berg vraagt of nieuw toetredende leden ook nog kunnen profiteeren van de indertijd ter beschikking der leden gestelde overtollige oude afleveringen der Bijdragen. Deze vraag wordt bevestigend beantwoord.

Verder overhandigt Z. H. G. voor de Bijdragen een artikel van zijn hand, getiteld Arya Tadah en de Gaja-Madah-gelofte.

Prof. Gonda biedt voor de bibliotheek ten geschenke aan een verhandeling van zijn hand: „Eenige grepen uit de geschiedenis der beoefening van de Maleische taal- en letterkunde", overdruk uit het verslag van het Provinciaal Utrechtsch Genootschap voor Kunsten en Wetenschappen.

Prof. De Josselin de Jong stelt voor aan te koopen het belangrijke werk van R. Thurnwald, Die Menschliche Gesellschaft in ihren ethno-soziologischen Grundlagen. Tot aankoop wordt besloten.

Op voorstel van Mr. van Ossenbruggen, mede namens Prof. De Josselin de Jong, wordt besloten den Heer Kasima Djojo Poetranto te verzoeken, zijn artikel over het Javaansche kaartspel naar hun aanwijzingen om te werken.

Dr. Stapel biedt voor de manuscripten-verzameling van het Instituut aan een Javaansch handschrift van een „Babat Mentaram".

De Voorzitter biedt, namens Dr. F. de Haan, het handschrift-journaal aan van Van Sevenhoven's reis over Java.

Boekgeschenken waren binnengekomen van de Heeren Mr. A. van Doorninck, Prof. Dr. G. H. van der Kolff, Dr. P. J. Zoetmulder, Dr. K. Wulff en Dr. J. M. Somer, alsmede van het Departement van Defensie, de vereeniging Moelat Sarira, het Gouvernement van de Straits-Settlements en de Technische Hoogeschool te Bandoeng.

Van de schenkers is dank betuigd.

Niets meer aan de orde zijnde, sluit de Voorzitter de vergadering.

BESTUURSVERGADERING
VAN 21 DECEMBER 1935.

Aanwezig de Heeren Prof Dr. N. J. Krom (Voorzitter), Prof. Dr. J. P. B. de Josselin de Jong, R. A. Kern, Dr. Alb. C. Kruyt, Mr. F. D. E. van Ossenbruggen, Prof. Dr. C. C. Berg, Prof. Dr. J. Gonda en Dr. F. W. Stapel (Secretaris).

De Heeren Prof. Dr. Ph. S. van Ronkel (Ondervoorzitter), Mr. E. E. Menten (Penningmeester) en H. T. Damsté hadden bericht van verhindering gezonden.

De Voorzitter opent de vergadering en op zijn verzoek leest de Secretaris de notulen der November-bijeenkomst. Deze worden na een kleine wijziging goedgekeurd.

Tot leden van het Instituut worden benoemd de Heeren N. A. Taylor Kraay, Dr. Th. Lens, L. R. Fievez de Malines van Ginkel en Mr. E. Rijke.

Overleden was het lid W. F. C. Druyvesteyn.

Bedankt hadden de leden J. Doorenbos, A. Röthengatter, J. J. ten Have, H. K. Jacobs, Prof. Dr. P. van Romburgh, Mr. J. J. W. Klein, Dr. G. Krause en H. A. C. Boelman, benevens de N.V. Klattensche Cultuur Maatschappij als lid-donatrice.

Bericht van veranderd adres was binnengekomen van de leden Ir. W. J. Twiss, C. Nooteboom, Dr. J. van Baal en M. H. van Capelle.

Besloten wordt voor het opmaken van een alphabetischen kaart-catalogus een tijdelijk assistent in dienst te nemen tegen f 60 per maand. De tijdelijke tewerkstelling van den assistent Van Oudenallen wordt voorloopig voor een jaar gecontinueerd tegen een maandelijksche toelage van f 50.

De begrooting voor 1936 wordt vastgesteld met een nadeelig saldo van f 430.

Gelezen wordt een schrijven van den bibliothecaris van het Bataviaasch Genootschap voor Kunsten en Wetenschappen aangaande ruil en afstand van enkele boekwerken. Zal door den Secretaris worden beantwoord

De Heer H. Costenoble zond een schrijven, waarin hij bezwaar maakt tegen het uitgeven van zijn Chamorro-Spraakkunst zonder het Woordenboek. Geantwoord zal worden, dat de financieele toestand van het Instituut de uitgave van het Woordenboek, dat ook minder urgent wordt geacht, niet toestaat.

Op een schrijven van den Heer H. T. Damsté zal worden medegedeeld, dat aan het Museum voor Volkenkunde in ruil voor het derde deel van Thurnwald de adatrechtbundel No. XXII zal worden gezonden.

Gelezen wordt een schrijven van den Minister van Financien, waarin Z. Excellentie mededeelt, dat de Koloniale Bibliotheek niet kan worden beschouwd als *voor het publiek* toegankelijk, zoodat dus voor de boekerij ook de z.g. Doode-hand-belasting zal moeten worden betaald. Dit bericht wekt groote teleurstelling.

Vervolgens wordt gelezen een schrijven van Dr. H. van der Veen, aangaande de financiering van het Sadan-Toradjaasch Woordenboek. Voor kennisgeving aangenomen.

Ingekomen is een verzoek van het Java-Instituut te Jogjakarta, dat verzoekt om gratis toezending van onze gedrukte catalogi voor de bibliotheek van het Museum Sono Boedojo. Toegestaan.

Aan de orde komt een schrijven van Dr. H. Th. Fischer, die verzoekt in de lijst onzer periodieken het tijdschrift „Man in India" op te nemen. Zal worden ingewilligd indien de prijs niet te hoog is.

De University of California verzoekt doorloopende toezending onzer publicatiën voor een collectie werken „relating to Europe since the World War". De meening wordt geuit, dat onze publicaties niet in zoodanige collectie thuis hooren. De Secretaris zal nader naar de bedoeling informeeren.

De Heer R. Wolfs biedt voor de Bijdragen een artikel aan over Manggarai. Aan de Heeren Kruyt en De Josselin de Jong wordt verzocht, advies te willen uitbrengen.

Volgen de mededeelingen van den Secretaris. Van de biographie van Cornelis Speelman zullen 250 overdrukken worden gemaakt op het restant papier van de Coen-uitgave.

Tusschen oude boeken is gevonden een reeks Abklatsche van Su-

matraansche inscripties, benevens van den Minto-stone. Besloten wordt deze in bruikleen aan te bieden aan het Instituut-Kern te Leiden.

Ten slotte deelt de Secretaris mede, dat de erfgenamen van den Heer Mr. Polak, oud-secretaris van het Departement van Binnenlandsch Bestuur, een aantal boekwerken en gedrukte Memories aan de bibliotheek ten geschenke hebben aangeboden.

Rondvraag:
De Heer Kern vestigt de aandacht op een in een catalogus van Nijhoff aangeboden Naamboekje der Hooge Indiasche Regeering, dat in onzen catalogus niet voorkomt Besloten wordt tot aankoop over te gaan, indien wij het inderdaad nog niet hebben.

Boekgeschenken waren binnengekomen van de Heeren Dr. Alb. C. Kruyt, Prof. Dr. J. Gonda, Ir. W. J. Twiss, F. M. Schnitger, benevens van de erfgenamen van Mr. Polak en van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde.

Niets meer aan de orde zijnde, sluit de Voorzitter de vergadering.

BESTUURSVERGADERING
VAN 18 JANUARI 1936

Aanwezig alle Bestuursleden, behalve Mr. E. E. Menten en Dr. Alb. C. Kruyt, die bericht van verhindering hadden gezonden.

De Voorzitter opent deze eerste vergadering in 1936 met het uitspreken van de beste wenschen, zoo voor het Instituut als de leden individueel.

De notulen der December-bijeenkomst, door den Secretaris gelezen, worden goedgekeurd.

Tot leden van het Instituut worden benoemd de Heeren Ir. Th. K. L. van Dort, C. C. Krieger, H. J. Harberts (Student-lid), alsmede het Syndicaat „Bricarbo". De Heer H. A C. Boelman, die in Decem-

ber had bedankt, gaf den wensch te kennen het lidmaatschap te prolongeeren.

De Nederl. Handel Mij zegde voor 1936 een bijdrage toe van f 25

Met ingang van 1936 hadden bedankt de Heeren Th. J Wolterbeek Muller, C. J. Sybrandy, Dr. J. van Baal, C. Boterhoven de Haan en J. A C. Holle.

Bericht van veranderd adres was binnengekomen van de leden Mr B. G. Bijdendijk, Dr. G J. Held en Soemadi Soerjo Adi Koesoemo.

Gelezen wordt een correspondentie van den Secretaris met Mr. le Docteur Henri Odier, Homme de Lettres, Genève, die voor kennisgeving wordt aangenomen.

Aan de orde komt een uitnoodiging tot bijwoning van het IVe Congres International de Linguistes, dat van 27 Aug. tot en met 1 Sept. zal worden gehouden te Kopenhagen De Heeren Prof.rs Van Ronkel en Gonda, die het Congres denken te bezoeken, zullen het Instituut gaarne vertegenwoordigen; wellicht ook Prof. Berg.

Gelezen wordt een schrijven van Prof. Wensinck, die dank zegt voor het van het Instituut ontvangen subsidie ten behoeve van de Concordantie en Indices op de Mohammedaansche traditieliteratuur over 1936.

Aan de orde komt de benoeming van een tijdelijk assistent voor de bibliotheek, zulks met het oog op een samen te stellen algemeenen alfabethischen catalogus. Na ampele bespreking der door den Secretaris geschikt geachte candidaten wordt met op een na algemeene stemmen benoemd Dr. W. J. M. Buch.

Volgt een voorloopige bespreking in verband met de op te maken drietallen, welke door het Bestuur aan de in Maart a.s. te houden Algemeene Vergadering zullen worden aanbevolen voor de verkiezing van Bestuursleden.

In opdracht van het Bestuur en in verband met het tekort op de Begrooting voor 1936, alsmede de teleurstelling van de belangrijke verhooging der z.g. Doode-hand-belasting, heeft de Secretaris verschillende mogelijkheden van bezuiniging overwogen. Het wordt zeer op prijs gesteld, dat de drukkerij voorheen H. L. Smits door een nadere verlaging der drukkosten het mogelijk heeft gemaakt, dat

het Instituut voorloopig op dezelfde wijze met het uitgeven zijner publicatiën zal kunnen voortgaan.

Ingekomen is een schrijven van den Heer J. W. J. Wellan, ter aanbieding van een artikel voor de Bijdragen. Tot commissie van advies worden benoemd de Heeren Prof. Dr. N. J. Krom en Dr. F. W. Stapel.

Over een verzoek tot ruiling van uitgaven met de Lignan University te Canton zal het advies worden gevraagd van Prof. Dr. J. J. L. Duyvendak

Van het Bestuur van het Instituut-Kern is bericht ontvangen, dat het aanbod tot afstand in bruikleen van een aantal afprenten, gaarne zal worden aangenomen.

Volgen de mededeelingen van den Secretaris; deze heeft nadere inlichtingen ingewonnen omtrent de in een vorige vergadering besproken aanvrage der University of California te Los Angeles tot toezending onzer uitgaven. Besloten wordt niet op dit verzoek in te gaan, daar onze uitgaven geheel vallen buiten de gewenschte Modern European political, scientific, religious and general social affairs.

Dan legt de Secretaris een schrijven over van den Bibliothecaris van het Koloniaal Instituut te Amsterdam, naar aanleiding van een verzoek om toelating tot onze bibliotheek van een niet-lid. Besloten wordt het standpunt van ons Bestuur aan genoemden Bibliothecaris mede te deelen.

Rondvraag:

De Heer Kern wijst er op, dat door de huidige omstandigheden de regeering zich genoodzaakt heeft gezien het werk der taalkundige ambtenaren in Indië belangrijk te beknotten. Verschillende genootschappen hebben reeds hier en daar die taak overgenomen, en zoo zijn er ook plannen t.o.v. Borneo en de Batak-landen. Een en ander wordt mogelijk gemaakt door de opbrengsten der rubberfondsen. Het ware zeer wenschelijk, dat spoedig een wetenschappelijk onderzoek naar taal, ethnologie en adat van de Lampongsche districten kon worden ingesteld. Door de toenemende immigratie toch zal het kenmerkende daar geleidelijk verdwijnen. De Heer Kern zou willen, dat ons Bestuur de wenschelijkheid van genoemd onderzoek bepleitte bij

het Bestuur van het Kon. Bataviaasch Genootschap voor Kunsten en Wetenschappen. Hiertoe wordt besloten.

Prof. Berg zegt dank voor het weder ontvangen subsidie voor zijn Javaanschen assistent en adviseert verder het door Dr. Stapel aangeboden manuscript eener „Babat Mentaram" in de handschriften-verzameling op te nemen.

Boekgeschenken waren binnengekomen van de Heeren Ir. W. J. Twiss, Dr. J. Ph. Duyvendak, O. L. Helfrich, Dr. J. de Ridder, Dr. L. G. M. Jaquet, P. de Roo de la Faille en F. Oudschans Dentz, benevens van de volgende instellingen: Afd. Kunsten en Wetenschappen van het Ministerie van O. K. en W., Uitgeverij H. D. Tjeenk Willink en Zoon N. V., Ministerie van Kolonien, Bibliotheek van de Landbouw-Hoogeschool te Wageningen en Het Koloniaal Bemiddelings-bureau Emigratie door Kolonisatie.

Niets meer aan de orde zijnde, sluit de Voorzitter de vergadering.

Dr. CHRISTIAAN SNOUCK HURGRONJE

IN MEMORIAM.

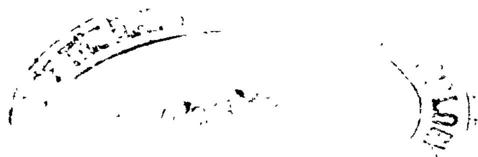
Dr. CHRISTIAAN SNOUCK HURGRONJE.

8 Febr. 1857—26 Juni 1936.

Den geleerde, onderzoeker in teksten en te velde, hoogleeraar, adviseur voor Indische zaken, en den mensch Snouck Hurgronje, wensch ik, als voorzitter van het Kon. Instituut voor de Taal-, Land- en Volkenkunde van Ned.-Indie, in de eerste na zijn overlijden verschijnende aflevering der *Bijdragen*, in enkele bladzijden te herdenken. Deze beperking was in dit tijdschrift geboden, en is buitendien in overeenstemming met de eenvoudige persoonlijkheid van den grooten Man; ze is tevens eene verontschuldiging voor het beknopte, daardoor onvolledige, bijkans gebrekkige in deze kenschetsing van zijn leven en werken.

Een lang bestaan te vullen met een tot in de volmaaktheid uitgevoerd levensplan en levenswerk, langs eene van jong student af, later in alle ambtelijke functies en wetenschappelijke praestaties, en met trouw aan het beginsel, met inzet van alle krachten, ja van het leven, gevolgde lijn, dit is reeds eene verdienste van hoogere orde, een zelfverloochenend nastreven van een heilig ideaal, gelijk door bijna niemand is geevenaard, maar door Snouck zelf als direct gevolg van hooge opvatting van plicht en roeping en levenstaak werd beschouwd. Bij deze epitheta mogen wij voegen: uitmuntenden, wetenschappelijken zin, buitengewonen aanleg voor studie op velerlei gebied, een zeldzaam sterk geheugen, scherpzinnigheid, moed die aan doodsverachting grensde, doorzicht dat op intuitie geleek, doch ook: militante geaardheid, niemand sparende critiek, verdediging zijner overtuiging tot in het agressieve, daardoor vervreemding van velen, prikkeling van niet gelijkgezinden, en saeva indignatio opwekkend, in dezelfde mate als hij die zelf koesterde, wanneer hem dierbare principes werden bestreden of genegeerd. Doch door allen die met hem in aanraking kwamen, ook bij zijne tegenstanders op Indisch-politiek terrein — op wetenschappelijk gebied is hij niet bestreden — is hij beschouwd als groot in weten en beleid, als een man van ongeevenaard kennen en kunnen en willen, ja in één woord — waarom dit te vermijden! — van genie.

Als student in de theologie en de Semitische Letteren reeds zelfstandig in zijne keuze van vak: de Islām, na eene eervolle promotie

op eene tegen de gangbare opinie in gaande, nog steeds als een coup-de-maître geldende, dissertatie, met één zet meester op zijn terrein geworden, kon hij tot zijn levenseinde toe een eigen wetenschappelijk standpunt innemen. In eene reeks geschriften werd aangewezen wat de eigenlijke grondslag van het machtig systeem des Islāms was[1]; als studiën trokken zijne stukken alom bewonderende aandacht, als critieken oogstten ze naast volle erkenning zijner competentie bij menigeen ergernis over den fellen toon, en deze tweeledige appreciatie zou hem zijn geheele leven ten deel vallen.

Weldra begon het docentschap aan verschillende inrichtingen van onderwijs. In zijn doceeren is hij steeds zich zelf gebleven: magistraal naar den inhoud, dikwijls geestig, maar monotoon in acoustischen zin, wat voor minder ontwikkelde en weinig belangstellende gewone leerlingen eentonig werd; daartegenover staat dat hij op kleine colleges aan de provectiores, voor zoover ze niet ontmoedigd of afgeschrikt werden, ongelooflijk veel gaf. Iets dergelijks was het met zijn spreken van vele talen: idiomatisch onberispelijk, fonetisch op één toon, bedachtzaam, maar zonder „accent", en iets heel bijzonders voor de kenners.

De doceertaak werd onderbroken door de periode die over zijn verdere leven zou beslissen, het verblijf in Djeddah en in Mekka. Niet tevreden met de schoolsche, theoretische opleiding, begrijpend dat hij den Islām alleen in het stamland zoude kunnen doorgronden, verkreeg hij na veel moeite en tegenwerking een jaar verlof, en ging naar West-Arabië. Wat die nooit te voren in de voor ongeloovigen verbodene stad door anderen gewaagde, dikwijls hachelijke, werkzaamheid heeft opgeleverd, kan men voornamelijk gewaar worden uit zijn, door ons Instituut uitgegeven boek *Mekka*, in twee deelen[2], voorts bespeuren uit al zijne latere geschriften, waarin hij evenals in genoemd werk, niet alleen het wezen des Islāms, maar ook den weergaloozen invloed daarvan op de Indische Mohammedanen luce clarius blootlegde.

„Arabië en Oost-Indië", de titel zijner inaugureele rede te Leiden in 1907, was hem eene dubbel-eenheid. Niet lang duurde het eer hij

[1] De billijkheid gebiedt er op te wijzen dat vóór hem, reeds in 1874, door G. J. Grashuis (op bl. 10 der aanteekeningen achter eene Soendasche tekstuitgave) het viertal „wortelen" der Mohammedaansche plichtenleer is vermeld; van dit feit is n.l. nooit notitie genomen.

[2] De ongeëvenaarde beteekenis van dit in de geheele wereld der „orientalistiek" bewonderde, in elk opzicht overweldigend nieuwe boek, kan hier niet voldoende uitvoerig worden aangegeven.

met eene tijdelijke opdracht naar Indië kon gaan, en na twee jaren, toen professoraten waren geweigerd en eervolle aanbiedingen van de hand gewezen, werd de opdracht blijvend. Een ambt, door éénen voorganger, tevens een zijner felst bestreden vakgenooten, te voren bekleed werd herschapen; ambt, vak en mensch werden één grootsch geheel: de waarneming van den Islām in het inheemsche leven. Ze uitte zich voor de vakmannen in onschatbare geschriften, voor „den dienst" in adviezen, naar den vorm van klassieke klaarheid, èn van soms geduchte scherpte, naar den inhoud: beslissend, afdoend, norm aangevend voor vele jaren. Hij werd in schier alles gehoord.

Het kon niet anders of zijne bemoeienis moest zich uitstrekken naar het fanatieke land der vele problemen: Atjèh. Zijn heroisch te noemen verblijf aldaar had ten gevolge een magistraal *rapport* over land, volk en maatschappij, waarin o.a. werd aangewezen niet alleen dat de zaken niet zoo konden blijven, maar ook hoe 't wél moest gaan, voorts de doorwrochte uitwerking daarvan, nl. het *boek* in twee deelen *De Atjèhers*, een opus van onafzienbare beteekenis, als nooit over een Oostersch volk is verschenen, en ook .... een omkeer in de Atjèh-politiek, edoch pas later, veel later, toen door zijn toedoen de groote wending aan de slepende Atjèh-zaak kon gegeven worden.

De stroom zijner adviezen ging door, berustende op studie in schrifturen en menschen en dagelijkschen intiemen omgang met tallooze Mohammedanen, gekenmerkt door onverschrokken beginselverklaringen, en zoo werd hij de even oprecht bewonderde als gevreesde groote adviseur. Een derde werk, *Het Gajo-land* volgde, niet zoo indrukwekkend als *De Atjèhers*, maar, gelet op de bezwaren bij de vervaardiging, alweder meesterlijk, ontzag afdwingend. Voor kleinere publicaties liet het buitensporig drukke ambt zelden tijd, doch wat hij over het Atjèhsch heeft gegeven is onmisbaar voor de kennis dier eigenaardige taal, wat hij kon afstaan over islāmologische onderwerpen was steeds iets nieuws en volkomens, en alles was in den hem eigenen wondermooien stijl gegoten.

Allengs tot de hoogste adviezen en beslissingen geroepen, doch later niet meer begrepen, althans niet als vroeger geapprecieerd, ging hij in 1906, na zeventien harde dienstjaren, met verlof, se invito zijn plan om Indië nooit te verlaten verzakende.

Weldra kon hij te Leiden den leerstoel voor het Arabisch bezetten, eene roepstem om tijdelijk terug te gaan moest hij om principieele redenen afwijzen, en zoo bleef hij hoogleeraar, maar tevens — dit was eene conditio sine qua non geweest — adviseur voor Indische

zaken. Eene rustelooze werkperiode volgde: onderwijs in het Arabisch aan „literatoren", later aan a.s. consuls in Arabie, in den Islam (welk vak hij dadelijk van Van Vollenhoven overnam), aan zgn. „indologen" en zendings-alumni, in het Atjehsch aan studenten zoowel als bestuursambtenaren met studieverlof, voorzitterschap van belangrijke commissiën, b.v. voor de opleiding der B.B.-ambtenaren — om van vele andere niet te spreken, van instituten als de Kon. Akademie van Wetenschappen, en andere! Van die zijde zijner onverpoosde werkzaamheid — zijn afmattend secretariaat van den Senaat der Rijksuniversiteit juist in den tijd der voorbereiding van het nieuwe Academisch Statuut stippen wij slechts even aan — konden velen zich eene voorstelling maken, van zijne briefwisseling met vakgenooten en in Indie inheemsche relaties heeft niemand den omvang kunnen schatten, van zijne, soms praedomineerende, adviezen (men denke b.v. aan Djambi!), welker aantal onder de verschillende Ministers van Kolonien niet even uitgebreid was, hebben alleen de raadvragende autoriteiten kunnen kennis nemen.

Op wetenschappelijk gebied en academisch terrein was hij een voorganger van erkend gezag, op het domein der Indische politiek, voornamelijk in zijne overtuiging aangaande de houding tegenover de inheemsche bevolking, zijne ideeën over associatie en ethiek, is hij een fel omstreden figuur geweest, een wegwijzer wiens Indisch ideaal bij de tegenstanders een steen des aanstoots, bij de geestverwanten een credo en een sjibboleth, van het begin dezer eeuw af tot zijn heengaan in hoogen ouderdom, is geworden.

Voor de beginselen die hem heilig waren heeft hij moedig en vurig gestreden, den tegenstand schuwde hij evenmin als hij adhaesiebetuigingen verlangde, al deed sympathie van vrienden hem goed, ja strekte hem tot innige verheuging. Veel, dikwijls te veel, eischend van anderen, was hij ook gestreng tegen zich zelven en zijn werk. Prijzen en roemen deed hij zelden, in feite alleen de allereersten in zijne vakken van wetenschap.

Wij, leden des Instituuts, dat hem meer dan eene halve eeuw als medelid, verscheidene malen tot voorzitter, en een twintigtal jaren als eerelid mocht hebben, mogen zekerlijk daarin roemensstof vinden, dat hij, die groote Nederlander, die wegbereider in Indië, die geleerde van wereldnaam, zoo talrijke jaren, en met zooveel actieve, ook na zijn verscheiden nog blijkende, belangstelling, een der onzen is geweest.

PH. S. VAN RONKEL.

IETS OVER DE SPRAAKKUNST VAN DE TOBELOREESCHE TAAL.

DOOR

A HUETING

In mijn in 1907 door het Koniklijk Instituut voor de Taal-, Land- en Volkenkunde van Nederl Indie uitgegeven Tobeloreesch-Hollandsch Woordenboek met Hollandsch-Tobeloreesche inhoudsopgave, heb ik meermalen gebruikt: zie „grammatica"

Daarin lag de belofte dat die „grammatica" spoedig komen zou; en tot mijn verontschuldiging over het tot heden wegblijven ervan, kan ik alleen zeggen dat ik in 1915 Halmahera heb verlaten, en door velerlei werkzaamheden ervan terug gehouden ben, te doen waartoe ik mij verbonden had, tot ik nu, als Oud-Zendeling den tijd gevonden heb mijn belofte in te lossen

Ik betuig gaarne mijn welgemeenden dank aan den Hooggel. Heer Dr Prof Th S v Ronkel, die zoo vriendelijk was het handschrift na te zien en waar dat noodig was, te verbeteren.

Utrecht 1934.

HOOFDSTUK I.

Klankleer.

In de Tobeloreesche taal komen de volgende vocalen voor:

a à ā à
e è è ė
i i
o ò ō
u

de volgende oneigenlijke tweeklanken:

ae ai ao au

eu

oe oi oi ou

ui

de volgende consonanten.

tenues mediae nasalen

velaren

k g ng

infradentalen

g (geschreven X) r (geschreven ρ)

labialen

p b m

dentalen

t d n

palatalen

j nj

denti palatalen

tj dj

denti labiaal

f

sibilans

s

aspiraat

h

halfklinker

w ĭj

liquidae

l r

supradentalen

l (geschreven λ) j (geschreven γ)

geadspireerde sibilans

tγ

Vocalen (klinkers).

Het Tobeloreesch kent alleen open lettergrepen, zoodat het verschil tusschen open en gesloten lettergrepen niet voorkomt. Zelfs de, in overgenomen vreemde (meest Maleische) woorden voorkomende gesloten lettergrepen, worden tot opene getransformeerd, b.v.b.:

Mal.	*djoeroetoelis*	Tob	*Jurutulu*
..	*berdosa*	..	*bèradoha*
..	*berkat*	..	*bàrakàti*
..	*slamat*	..	*halamàti*, enz

De klemtoon geeft natuurlijk verschil in uitspraak, echter geheel volgens de bekende klankwetten, n.l. dat de lettergrepen vóór of ná degene die de klemtoon heeft, zwakker worden uitgesproken; b.v.b. in *hònenge* heeft de derde lettergreep van achteren den klemtoon en de ò wordt krachtig uitgesproken, de e in de voorlaatste en laatste lettergreep echter zwak. Voegt men nu achter het woord het achtervoegsel *oka* dan verplaatst zich de klemtoon naar de op een na laatste lettergreep van het woord *hònenaòka*. Natuurlijk dat hierdoor ook de o uit de eerste lettergreep, veel zwakker wordt. In *uti* heeft de voorlaatste lettergreep den klemtoon, dus is de u sterk, de i uit de laatste lettergreep, zwak. Verbindt men echter met het woord het achtervoegsel *iha*, dan wordt het *utiha*. De i uit de voorlaatste lettergreep is nu sterk, de u daarentegen uit de derde lettergreep van achteren, is zwak geworden.

In mijn Woordenboek heb ik letters voor die klanken aangeduid met ˘, en gesproken van ă — ĕ — ŏ — ŭ. Dit is echter beter nagelaten. De klanken worden allen uitgesproken, maar meer of minder sterk, naar den klemtoon. Ook een pepet komt niet voor, al heb ik dat vroeger ook gemeend, het is overal een zwakke e klank. Zelfs waar in vreemde talen een pepet voorkomt, maakt men in het Tobel. er een à van, b.v.b.:

Mal	*pelihara*	Toh	*pàl'ara*
..	*berdosa*	..	*bàradòha*
..	*melawan*	.	*màlawana*
..	*perlentai*	..	*pàralete*, enz.

a heeft de gewone uitspraak als in het Mal. *akan*, *harap*, b.v.b. in: *amoko* — groot, *ajemu* — likken, *aaoru* — ver van elkaar, *arehe* — wit, *aheika* — kom aan, *awono* — regen, *haluhu* — antwoorden, *tamtau* — bedekken, *daluhu* — palmwijn, *parihi* — afweren, *kangano* — straks, *hidaloko* — wind, *kakanoko* — een soort riet, *ngòhaka* —

kind, *tauna* — iets langdurig doen zonder verpoozen, *-natana* — bloem, *tungaka* — afscheiden, *'aedanaa* — ruim, *'iha* — vallen, *'ba* — bamboe.

a uitspraak als in het Maleisch „*Lapal, nakal*, in *aō* — zeggen, *akere* — water, *atara* — plagen, *akuni* — kunnen, mogen, *ama* — vader, *ipono* — haasten, *angi* — onderbalk, *bàhuku* — bijl, *dàmanu* — haat, *àte* — lever, *heki* — vet, *žabir* — slikken, *nako* — weten, *hirangia* — broeder, *aarego* — verheugen, *'hànaa* — plank op de prauw, *nohanga* — spons, *pelanaa* — krom gebogen zijn, *tožanga* — omhakken, *tiligànga* — overlangsch, *a'milànga* — belust zijn van een vrouw, *mandarahi* — cassave, *laranga* — leguaan, *betikànga* — op den rug liggen, *arahati* — in gereedheid brengen.

ā gerekte a klank, meest voorkomende in woorden die in andere talen meer lettergrepen hebben dan in het Tobel., zoodat ze het meest lijken op saamgetrokken lettergrepen, b.v. b.:

danā	—	wachten	Galelareesch	*domaha*
lolā	—	bevredigen	„	*loloha*
bā	—	onderdanen	Maleisch	*bala*
djā	—	werpnet	Galelareesch	*djala*
mamāta	—	koud	„	*mala*
kā	—	iets op en neer bewegen	„	*kala*
tuā	—	hoofddoek	„	*tuala*

à een gerekte a klank, bijna alsof de klank tweemaal uitgesproken wordt, b.v. b. in: *bànga* — overdekken, *pànga* — elleboog, *bàta* — opspringen, *kabata* — beurtzang, *kapanga* — verhindering, *tàka* — kraken.

é de gewone é klank, als in het Maleische *édja, médja*, in *éluku* — liegen (dit is het eenige mij bekende voorbeeld waarin deze klank aan het begin van een woord voorkomt) *bebe* — slap, niet gespannen, *de* met, *aàechi* — suikerriet kauwen, *heoto* — palmwijn tappen, *pedi* — sagoe, *tebini* — schoon, *tàhe* — kruipen, *qàte* — lever, *'he* — wrijven, *peleoko* — krom, *thene* — hooren, *ngute* — trap, *ažeme* — likken, *hòmenge* — sterven, *orehe* — schreeuwen, *qògere* — blijven, *peleke* — struikelen, *kulàpete* — peuteren.

è de korte e klank als in het Maleisch *ésoek, déndéng*, in: *èbe* — vin, *èhe* — wrijven, *èko* — of, *èmono* — vies, *ète* — grootvader, *elonao* — tellen, *benga* — pols, *beno* — wand, *dingo* — geleding, *hèhera* — vegen, *letoro* — kerven, *behehongo* — bestellen, *gerènge*

— rinkelen. *iète* — lachen. *hònènge* — sterven. *butèteke* — witte mier. *borèngo* — fijn touw. *derèmi* — stoppel

è een gerekte è klank komt heel zelden voor. in woorden die in andere talen meerlettergrepig zijn dan in het Tob. en die dus in het Tob als saamgetrokken beschouwt kunnen worden. b.v.b :

ƛè	— halen	Galelareesch	*dèhe*
lè-lè	— beurtzang	..	*lèhe-lèhe*
rè-rè	— alles	..	*rèhe-rehe*

e een modulatie van de e. die heel vreemd is in deze talen. maar toch bestaat. en 't meest overeenkomt met de Hollandsche i klank in „dik". wil. big. enz hoewel natuurlijk nooit zoo scherp gehoord als in die woorden. omdat de klank in het Hollandsch nooit dan in gesloten lettergrepen voorkomt. en hier altijd in opene Maar men trachte slechts die korte i klank uit de Hollandsche woorden uit te spreken. zonder de slotklanken der lettergrepen. dan is men er wel. De klank komt voor b.v.b in *eki* — grootvadertje. *ènanga.* dit. deze. *engaja* — onfrisch (van visch). *dekara* — top. *dèkana* — langdurig. *kèkete* — vast aangebonden. *peki* — bevlekken. *pehaka* — nat. *ƛeleke* — kruis. *helenga* — openen. *peleƛaka* — mager. *perèki* — oud. *teƛedanga* — wijd. *pedeki* — kikvorsch. *gohelanga* — wandluis

i de i-klank zooals in de Maleische woorden *isi, ini.* b.v.b in: *iƛaka* — huwen. *iriki* — kiezen. *iète* — lachen. *ilingi* — stem. *igono* — cocospalm. *ihene* — hooren. *iaha* — bruinvisch. *bikini* — staart. *digi* — dichtbij. *higili* — rechts. *pirini* — dik. *tiniri* — striem. *ririmi* — roer. *tigiranga* — overlangs. *rihiki* — buigbaar. *hirikiti* — verdraaien. *tidingi* — stompen

ı een gerekte ı klank. die in sommige woorden voorkomt Eenige van die woorden hebben in andere talen meer lettergrepen dan in het Tobel en kunnen dus als samentrekkingen worden beschouwd. b.v.b :

tıri	— vastloopen van een vaartuig	Galel	*tirihi*
ngı	— plaats	..	*ngihi*

maar voor andere woorden is de samentrekking niet nawijsbaar. b.v.b *rıdi* — stilte. *nıki* — achtervolgen. *tıngi* — strak gespannen.

o de volle o klank. als in de Mal woorden: *obat, oleh.* in: *obiri* — spuwen. *oa* — tante. *oriki* — zien. *oluku* — niet willen. *omanga* — vol. *omànga.* pers v.n.w 3e pers. meerv.. *bole-banaan. doriki* —

vlechtwerk, *hoboko* — over land gaan, *boci* — afschrappen *n oŋòko* — schoondochter, *nobolo* — zwelling *oqoro* — ophouden van iets, *pàboro* — iets behakken, *ŋoko* — ondiepe schaal, *otoro* — sabel, *òŋo'no* — eten, *ŋeneto* — nauw, *titobo* — op zij gaan

ò de korte o klank als in de Mal. woorden *botior, tore'* in: *òdo* — ach, *ohano* — naderen, *òro* — rooven, *òkobo* — kaakbeen, *òbi* — zeewaarts, *otoba* — vallen, *boroho* — moot, snede, *dotoko* — leeren, *hòka* — blad, *mòkuru, binana, pòkoro* — onderbuik, *tòbata* — booze geest, *booteke* — spleet, *borohono* — angst, *dodòu* — wat, *qohòtoro* — groene papagaai, *koròuono* — nekharen van een zwijn, *bilòtini* — drijfhout, *hidobòko* — bevolen, *honenuòko* — gestorven

ō een gerekte ō klank, voorkomende voornamelijk in woorden die in andere talen meerlettergrepig zijn dan in het Tobel. en dus, evenals de woorden waarin de lange a, e en i voorkomt, als samentrekkingen te beschouwen zijn, b.v.b.:

tō — vasthouden	Galel.	*tolio*
hō — overschot, rest	„	*howo*
qō — kiem, levensbeginsel	„	*qoho*

u de oe klank als in de Mal. woorden *oelar, toelis* in: *ua* — ontkenning, *ubi* — een soort aardvrucht, *uti* — draagmand, *uuba* — suikerriet, *uhàuqa* — kam, tros, *uriu* — rijgen, *buàpona* — een soort gierst, *dumunu* — duiken, *hukumo* — verkoopen, *humiti* — mos, *nu nuru* — zeeëgel, *purutu* — vervellen, *tuhuku* — schieten, *umuru* — leeftijd, *duduhuku* — afkoopsom

In sommige woorden worden de klanken o en u door elkaar gehoord, b.v.b.:

bajonao	—	*bajunau*	—	schaduw
baro	—	*baru*	—	breeuwsel
biono	—	*biunu*	—	aangezicht
dòko	—	*dòku*	—	trappen
tamono	—	*tamumu*	—	bedekken
toqomo	—	*toqumu*	—	ophouden

Oneigenlijke tweeklanken

Deze worden o n e i g e n l i j k e tweeklanken genoemd, omdat zij n i e t zijn: tweeklanken door samensmelting een derde nieuwe gevende, maar meer twee in elkaar overgaande, achter elkaar uitgesproken klanken, die bij langzame uitspraak, of in poesie b.v.b. weer

van elkaar gescheiden kunnen worden, om weer op te treden als twee klanken. Het spreekt vanzelf dat de vereeniging of samenvloeiing bij allen niet even sterk uitkomt of even innig is.

ao bijna gelijk klinkende met au, maar toch wel daarvan onderscheiden, zoodat een Tobelorees zich nooit bij het schrijven van deze beiden vergist. Ook door afkomst is deze klank van de *au* klank te onderscheiden, omdat uit andere talen voor de meeste woorden aanwijsbaar is, dat deze klank uit de samentrekking van twee lettergrepen ontstaan is, b.v.b. in:

ao	—	brengen	Galel.	*aho*
nao	—	voelen	„	*naho*
bao	—	weduwnaar	„	*balo*
gagao	—	opbrengst	„	*gogàha*
gilaonga	—	slaaf	„	*gilalo*
ahao	—	dan	„	*aho*
nao	—	bekleeden	„	*naho*
monaoko	—	twintig	„	*monohalo*

au dezelfde klank als in de Mal. woorden *bangau, hariman*, in: *auuru* — bloed, *auλòto* — een bamboesoort, *bau* — leenen, *dau* — beneden, *tauru* — trekken, *nauru* — man, *taulu* — kleven, *λaunga* — visschen, *mahau* — bevochtigen, *karau* — ritselen, *kioau* — versch, onrijp, *ngabau* — een soort kruipplant, *bauru* — door elkaar slaan, *bakau* — loon, *diauo* — makker

ae in klank bijna overeen komende met ai, maar toch ook voor een Tobel. gehoor er zeer scherp van onderscheiden. In vele gevallen is ook omtrent deze klank nawijsbaar dat hij ontstaan is door samentrekking daar andere talen er twee lettergrepen voor hebben, b.v.b.:

dae	—	wapen	Galel	*dahe*
daene	—	treffen	„	*dahe*
daenge	—	beneden	„	*dake*
tae	—	lasteren	„	*tahe*
haeke	—	hoofd	„	*sahe*
ruae	—	leven maken	„	*ruahe*, e.a.

In andere gevallen is de herkomst niet aanwijsbaar, b.v.b. in: *aere* — vloed, *bäaere* — zweven, *täaere* — berispen, *kae* — een verbazings uitroep!

Ook komt de klank nog voor in sommige uit het Mal. overgenomen woorden, ter vervanging van de ai klank, b.v.b.:

aiwam	—	dier	Mal. *haiwan*
airan	—	wonderbaar	„ *heiran*, enz.

ai als in de Mal. woorden *kasai* — *tjerai*, b.v.b. in: *ai* — zijn (bez. v. n.w.), *rai* — uitnemen, *ih* — duizendpoot, *bari* — graven, *lai* — zeewaarts, *ai* — op den rug dragen, *mai* — doen, *dohai* — bord, *iohai* — kalk, *hori* — zichtbaar zijn, *hamarai* — in de keel krabbelen, *raterai* — afhakken, enz.

In één woord komt de klank „lang" voor, als in het Hollandsche woord „fraai", n.l. in *rāi* — verlept. Het is mogelijk dat de klank in meer woorden voorkomt, maar aan mij zijn geen andere bekend.

eu uitspraak als in de Holl. woorden eeuw, spreeuw.

De klank komt slechts in weinige woorden voor. Ik schreef die in mijn Woordenboek „eu", omdat ik meende dat dit moest zijn een gekoppelde uitspraak van e en u, maar het blijkt mij nu toch dat ik mij vergist heb in die meening, en de klank klinkt als „eeuw", en dus beter ook aldus ware geschreven geweest. De klank komt o.a. voor in *boleu* — zandplaat, *heleuru* — opwrikken, *beleu* — omkijken om iemand niet te willen zien. De verwante talen hebben dezen klank niet, maar hebben dan eo, ewo, elo.

iuw klinkt als de ieuw klank in de Holl. woorden nieuw, kieuw, enz., maar de aanvangs-i wordt wat sterker gehoord. In mijn Woordenboek schreef ik ieuw, maar de e is volkomen overbodig.

De klank komt voor o.a. in *tabiuw* — een grassoort, *hiuwo*, het uithalen van het vleesch van den cocosnoot uit den dop, *Kiuw*, een dorpje in het Tobelosche, en in nog eenige woorden, maar het wordt niet veel gehoord.

oe Deze klank komt slechts in één woord „*woe*" — velen, en in de afleidingen daarvan, vóór aan het woord, maar overigens in woorden als *wòere* — droogen, *ngòere* — rok, *ròehe* — lichaam, midden in het woord. De klank klinkt daardoor, alsof in het eerste geval de o lang is, in de andere, kort. Het verschil is echter niet groot genoeg om nog weer van twee verschillende klanken te spreken, al is het dan ook dat de e achter de langere o sterker klinkt, dan achter de korte.

oi de ooi-klank, zooals die gehoord wordt in de Holl. woorden, hooi, mooi. Ook deze klank komt in heel weinig woorden voor, in het telwoord „*moi* — één, in het bez. v. n.w. *moi* — zijn (als de bezitting een vrouw is) en nog in *goi*" — een boomsoort. Dewijl echter

het telwoord één, en de samenstellingen daarmede, heel veel gebruikt worden, krijgt men, als men de taal hoort spreken, den indruk alsof deze klank veel voorkomt.

oi, dezelfde klank als gehoord wordt in de Holl. woorden „bui, lui", hoewel men wel wat duidelijker dan in deze Holl. tweeklank, de twee-klank hoort. De klank komt veel voor, b.v.b. in: *oiki* — gaan, *doi* — een banaansoort, *hoi* — stompen, *giloi* — glad schaven van bamboe, of zoo iets, *hihoi* — betoovering, *holoi* — meer, *kiröiti* — ontveld, *toteme* — hoog, e.a.

ou Deze klank is volstrekt niet identisch met de klank in de Holl. woorden, koud, hout, maar een zuivere tweeklank, eerst een lange o-klank, gevolgd door een zwakke oe-klank. Hoort men niet scherp, dan meent men een lange, gerekte o-klank te hooren, alleen scherp onderscheidende, hoort men de eind oe. Ik ken voor de klank geen equivalent in andere talen. De klank wordt veel gehoord, b.v.b. in *djou* of *djoungu* — heer, *tjoungu* — heerendienst, *goungu* — werkelijk, *gouru* — testes, *hingouru* — gehoorzamen, *houru* — medicijn, *houràmu* — nevel, *boungu* — geur, *λou* — voet, e.a

Wordt, in poezie b.v.b. de klank tot twee klanken gemaakt, dan voegt men er geen verbindings-w tusschen, maar stelt de o en de, (dan sterkere) oe eenvoudig naast elkaar.

ui de oei-klank als in de Holl woorden „foei, moeite", echter ook bij deze klank wordt de tweeklank duidelijk gehoord Wordt in poesie de klank tot twee klanken, dan komt daar een verbindings w tusschen, het wordt dan uwi. De klank komt voor o.a. in *uihi* — lekken, *uti* — uitscheppen, *mui* — pit, *tjui* — een citrus-soort, *luit* — snijden, *tuicke* — een bamboesoort, en in nog veel andere woorden

Consonanten (medeklinkers)

Hieromtrent valt mede te deelen dat geprenasaleerde of geprehamzeerde klanken niet voorkomen

Verder, dat in dit hoofdstuk niet gesproken kan worden over het overgaan van een tenuis in de medio van haar geslacht, waar zulks grammaticale beteekenis heeft, omdat dit behandeld wordt in het hoofdstuk „woordvorming", nog, dat schrijver zich wil bepalen tot het Tobelosch, maar toch, om de geschiedenis van sommige klanken na te gaan, zich uitstapjes zal moeten veroorloven op het gebied van

verwante talen b.v.b. Galelareesch, Ternataansch, Lodasch, Tugutilsch, Isam.

Velaren.

k tenuis, de gewone k uit de Mal. woorden *kali*, *kamoe*, enz. De klank komt heel veel voor, zoowel aan het begin, als in het midden van woorden, en voor alle vocalen, b.v.b. in:

kabàta — reizang, *kàfo* — stof, *kai* — huid, *kau-kau* — drijfjacht, *kèteko* — sagobroodjes, *keka* — weerwolf, *kiàka* — waar, *koano* — koning, *kuho* — buidelrat, *buku* — knie, enz.

g media, de zachte g, b.v.b. uit de Mal. woorden „*gadjah*, *gorèng*, enz.

Ook deze klank komt heel veel voor, hoewel niet zoo veelvuldig als de k, maar ook zoowel aan het begin als in het midden van woorden, en ook voor alle vocalen b.v.b. in: *gaàgomo* — kluit, *gagàli* — verwisselen, *gagao*, behandeling, *gerèhi* — framboesia, *gèri* — zwager, *gina* — lading, *goaha* — eb, *gògama* — koorts, *gugutuku* — oogst, enz.

Eén voorbeeld vond ik slechts van het verwisselen van de k en de g, in: *kàte-kàte* — en *gate-gàte* — een soort vruchtjes, als knikkers gebruikt. Men hoort daarin beide klanken gebruiken, zonder verschil in beteekenis.

ng nasaal, de gewone ng zooals die voorkomt in de Mal. woorden *nganga*, *tèngah*. De klank komt ook veel voor, zoowel aan het begin als in het midden van woorden, voor alle vocalen, b.v.b. in:

ngamo — opspelen, *ngaro* — ofschoon, *ngèkomo* — weg, *ngengeluku* — een soort pop, *ngimoi* — tien, *ngini* — gij, *ngoa* — een boomsoort, *ngòhaka* — kind, *ngute* — trap, *ngutuku* — wortel, *halingòhu* — 't moet, *tungana* — een boomsoort, enz.

De klank komt voor, ten eerste als „oorspronkelijk" b.v.b. in: *ngòhaka*, *ngohu*, o.a., ten tweede als aanvangsklank voor zelfstandige naamw. gevormd van werkw., of bijv. naamw. met de aanvangsklank w, en

ten derde voor zelfst. naamw. of werkw. welke afleidingen zijn van werkw. die een vocaal of de aspiraat h als aanvangsklank hebben.

Beide laatste gevallen worden nader besproken in het Hoofdstuk „woordvorming". Men vindt klankovergangen tusschen ng en n. Zoo komen naast elkaar voor: *bounu* en *boungu* — geur, *λaunu* en *λaungu* — visschen.

Ook in vreemde woorden die op een n uitgaan, gaat deze klank bij de poging om den uitgang van het woord te vocaliseeren, over in de ng, b.v.b.:

Maleisch	*toean*	Tobel.	*tuang, tuangi*	—	heer
,,	*matjan*	,,	*màtjana, matjànga*	—	tijger
,,	*tahoen*	,,	*taungu*	—	jaar
,,	*intan*	,,	*itàng*	—	edelgesteente
,,	*minoeman*	,,	*minumàng*	—	drank
,,	*lawan*	,,	*lawanga*	—	tegenstaan
,,	*tahan*	,,	*tàhàng*	—	weerstaan
,,	*ambon*	,,	*àbong*	—	Ambon
,,	*boekan*	,,	*bukang*	—	neen

Hetzelfde komt ook voor bij den uitgang m, b.v.b. in:

Maleisch	*hitam*	Tobel	*hitàng*	—	zwart
,,	*imam*	,,	*imàng*	—	Moh. priester

X Nog bestaat er een infradentale g, X geschreven Die komt echter alleen voor aan het begin der eerste lettergreep van woorden, wier tweede lettergreep aanvangt met een supradentale l, *λ* geschreven, of met een infradentale r, *ϱ* geschreven (waarover later) omdat die lettergreep niet goed uitgesproken kan worden, wanneer de eerste lettergreep met de gewone velare g aanvangt, b.v.b. in: *Xiλaka* — hüwen, *Xiϱau* — versch, *Xiϱàbu* — een citrussoort, *Xoλoko*, paling.

Deze g-klank wordt dus alleen gevormd om den mond in de houding te brengen voor het uitspreken der *λ* of der *ϱ*

Palatalen.

j Ofschoon de j-klank in eenige, nu in gebruik zijnde woorden voorkomt, wordt haar plaats in het Tobel. daardoor nog niet bewezen, daar die woorden ongeveer alle van vreemden oorsprong zijn, Ternat., Tidoreesch, Mal Echter, als zuivere palataal wordt de j nu gehoord voor de voornwoordelijke exponenten *ia* en *io*.

Ik meen echter te mogen aannemen dat hij ook hier oorspronkelijk de halfklinker ij geweest is, zooals ik bij de behandeling van dien halfklinker hoop aan te toonen

Voor een enkel woord als *jàhana* — speerschacht, wordt nu ook de palataal gehoord, maar toen ik het woord onvoorbereid door een schoolkind liet schrijven, ving het woord aan met ij Zoo ook met *jojana* — begeerig zijn Voor de tweede j is de i nog duidelijk te hooren, dus zal dat ook wel met de eerste het geval zijn.

Ik ken het Ternat. en Tidor niet genoeg om te weten of in die talen de palataal voorkomt, maar het komt mij voor dat het Tobel. die oorspronkelijk niet gekend heeft. Het is mogelijk dat deze klank een indringer is uit het Galel.!

nj. Hetzelfde is het geval met de palatale-nasaal nj. Ook deze wordt nu gehoord echter alleen in vreemde woorden, voornamelijk in Ternat. en Mal., die nog al veelvuldig gebruikt worden. Wel is waar heeft ook het woord dat nu in gebruik is voor mensch, *njawa*, de nj, maar dat is voor mij het grootste bewijs er voor dat dit woord niet oorspronkelijk Tobeloreesch is. Al de woorden waarin de klank voorkomt hebben een Tobel. equivalent waarin de klank niet voorkomt, tenminste voorzoover ze niet bepaald nieuwe begrippen vertegenwoordigen als b.v.b. *njanji* (op zijn europeesch) zingen, *njonja* — mevrouw, *njong* — titel voor Chineezen en handelaren.

Ook staan naast sommige woorden die nu met nj uitgesproken worden, dezelfde met de n klank, en de nj wordt daarin slechts uitgesproken, door hen die het eens heel deftig willen zeggen, b.v.b.:

njara	naast	*nara*	—	kanarienoot
njoa	„	*nōa*	—	een vischsoort

Resumeerende meen ik wel te mogen zeggen dat de palatalen, zoowel de j als de nj in het Tobel. niet oorspronkelijk voorkomen, en waar ze door Tobelorees sprekenden worden gebezigd, als indringers moeten worden beschouwd.

Dentalen.

t tenuis. Deze klank komt zeer veelvuldig voor, zoowel voor beginlettergrepen, als voor die in het midden der woorden, en voor alle vocalen en tweeklanken.

Het is de gewone t, zooals die voorkomt in de Mal. woorden *tatal*, *tilik*, etc., b.v.b. in de woorden *tagàli* — wisselen, *tàgi* — gaan, *tai* — op den rug dragen, *tae* — lasteren, *taulu* — kleven, *tebini* — schoon, *tètoro* — kerven, *tikiti* — hoesten, *toaka* — breken, *tòtako* — brengen, *totemo* — pijl, *tulu* — aandoen (ergens), *tūtūhu* — kraken, enz.

Dat de klank gemakkelijk overgaat in zijn media d zal behandeld worden in het Hoofdstuk „woordvorming", daar dit altijd grammaticale beteekenis heeft.

d media, de gewone d klank, zooals die gehoord wordt in de Mal. woorden *dèngar*, *doekoen*, enz.

De klank komt, evenals de t, voor alle vocalen en tweeklanken voor, en zoowel voor beginlettergrepen, als voor die in het midden van woorden, b.v.b. in:

dadu — naast, *dàgi* — gaan, *dae* — wapen, *dau* — beneden, *iadauru* — haar *debini* — schoon, *dènga* — geleding, *dèkara* — top, *dina* — landwaarts, *doa* — klimmen, *dòhanga* — saamvoegen, *dudukuru* — dwarshout, *dodàgi* — gang, *dedètoro* — het opspattende, enz.

n nasaal, de gewone n klank, zooals die b.v.b. voorkomt in de Mal. woorden *nakal*, *naoeng*, enz. Veelvuldig komt de klank niet voor, maar toch ook voor alle vocalen en de meeste tweelanken, b.v.b in:

nabo — woud, *nàko* — indien, *nanao* — tafel, *nauoko* — visch, *neke* — hefboom, *nitomo* — smijten, *noa* — indoen, *nonu* — inslaan, *nuhu* — eiland, *danongo* — kleinkind, *doana* — schelden, *dilikini* — geest, *genànga* — dat, *penèto* — nauw, *àkunu* — kunnen, *hunungu* — schoondochter. Dat de n neiging heeft achter vreemde woorden over te gaan in de velaar ng, is reeds bij het bespreken van dien klank behandeld.

Dat de n komt vóór sommige woorden, afgeleid van woorden met den aanvangsklank *λ* wordt in het hoofdstuk „woordvorming" behandeld.

Labialen.

p tenuis. Dit is de gewone p klank, zooals die voorkomt in de Mal woorden *papan*, *peroet*. De klank komt veel voor en wordt zeer duidelijk uitgesproken Dat de Tobelorees, zooals de Ambonees b.v.b. het verschil tusschen p en f niet zou hooren, en zich tusschen die twee zou vergissen, is ondenkbaar, a.g.z. die twee klanken voor hem volstrekt geen overeenkomst hebben. Wel zegt men voor *flesko* (Mal — vierkante flesch, *pelèhuku*, maar wisselt dat af met *helèhuku*, en nooit met *felehuku*. Zoo hoort men ook *peleuru*, omhalen en *heleuru*, en bij de Tobelo-Boengs: *feleuru*, maar de f is dan te beschouwen als overgang uit de h, en niet uit de p

De klank komt voor alle vocalen voor b.v.b. in:

paakoro — glad, *pàdara* — indigestie, *peki*, vuil, *pèpa* — inpakken, *patere* — afkappen, *pau-pau* — knods, *pilàtu* — knijpen, *pipi* — geld, *pònga* — doof, *puku* — knoop, *àpoto* — iets snel doen, *kaluè-*

puta — iets weg wippen, *goopunga* — meel, *tapažuhu* — in elkaar drukken, enz.

Men ziet uit deze voorbeelden, dat de klank het meest voorkomt voor aanvangslettergrepen.

b media, de gewone b klank, zooals in de Mal. woorden *boleh*, *bagoes*.

De klank komt evenveel voor als de p. Zij komt voor in woorden gevormd van met een p aanvangende woorden, en ook voor zelfst. naamw., gevormd van sommige werkwoorden waarin een h voorkomt, maar die in andere talen, het Galel. b.v.b., te dier plaatse een p hebben.

Over beide gevallen zal gehandeld worden in het hoofdstuk over „woordvorming". De klank komt voor alle vocalen voor, meest voor aanvangslettergrepen, b.v.b. in: *barene* — beklimmen, *bāta* — opspringen, *bàroko* — voetwond, *bau* — leenen, *baiti* — graven, *bè* — waar, *beba* — een steensoort, *biki* — graniet, *bilihu* — moot, *boa*, komen, *bobugo* — eigendomsteeken, *buruhu* — nat, *daboho* — gevlamd, *dubo* — top, *oburi* — spuwen, *huburu* — een boomsoort e.a.

m nasaal. Deze klank komt veel voor, niet alleen in veel woorden, maar vooral in de pers. en bezittel. voornaamw. en de exponenten daarvan, zoodat men, de taal hoorende spreken, den indruk krijgt dat de *m* klank overheerschend veel voorkomt, temeer omdat ook de tientallen der telwoorden ermede gevormd worden. Het is de gewone m klank als uit de Mal. woorden *marah*, *mati*, enz.

De klank komt voor alle vocalen voor, zoowel voor midden- als aanvangslettergrepen, b.v.b. in *ma* — lidwoord, *màtoko* — toonen, *maihi* — waarzeggen, *mao* — voelen, *mède* — maand, *melumu* — vischsoort, *mòdongo*, vreezen, *moi* — één, *mirimi* — gal, *mutere* — een inhoudsmaat, *murumu* — ster, *amoko* — groot, *humu* — put, *koròromo* — krimpen, *baharama* — waringinboom, enz.

Denti-palatalen.

tj tenuis. Hoewel deze klank meermalen in mijn Woordenboek voorkomt, ben ik toch na nieuwe onderzoekingen tot de slotsom gekomen, dat zij in het Tob. niet voorkomt. Wel zijn er verscheidene woorden — die echter duidelijk hun vreemden oorsprong verraden — als *tjaana* — duizend, *tjapu* — stempel, *tjapeo* — hoed e.a. die den klank werkelijk hebben *moeten*, en ook zal een Mal. kennende

Tobel. wel *trachten* die uit te spreken, maar het wordt toch de zuivere tj niet, maar meer of minder de geadspireerde sibilans tγ, waarover straks.

dj media. Anders is het gesteld met de klank dj. Hoewel ook deze het meest voorkomt in woorden van vreemden oorsprong, komt ze toch ook voor in echt Tobeloreesche, b.v.b in: *idja* — koopen, *ludja* — een plant, *rudju* — rijstkorrels van de aar wrijven, *taudja* — holothuriumsoorten, *dudju* — iets vast ergens in stoppen, enz.

Ook komt de klank voor werkwoordsvormen en zelfst. naamw. afgeleid van werkw aanvangende met tγ, maar die in andere talen tj hebben, b.v.b. in:

tγōbo Galel *tjobo* wordt *djobo*
tγō .. *tjoho* .. *djodjo*, enz

Het is dezelfde klank als in de Mal. woorden *djaga, hoedjan*.

De klank komt ook voor als overgang uit de Arabische klank z in de enkele woorden die uit die taal met die klank overgenomen zijn, b.v.b.:

Arabisch *zaman* Tobel. *djaman* — tijd.

Echter, het Ternat heeft ook die overgang, en het is mogelijk, zelfs niet onwaarschijnlijk, dat de woorden reeds met den dj klank uit het Tern. overgenomen zijn Het Mal. woord *djadi* wordt Tob. *dadi*, zoodat de dj dan overgaat in de d. Maar het Mal. woord *djandji*, spreekt men uit *djadji*, zoodat bij *djadi-dadi*, alleen gedacht kan worden aan een toevallige klankovergang, en niet aan een regelmatige.

tγ.

Het is hier wellicht de beste gelegenheid om te spreken over den geadspireerden sibilans tγ, omdat deze in vele gevallen de plaats van de tj inneemt. Uit andere talen kan ik geen voorbeelden aanhalen om dezen klank te verduidelijken. Het best zou men wellicht schrijven tsj, met dien verstande dat èn de aanvangsdentaal, èn de eindpalataal, beiden slechts dienen om den sibilans eigenaardig te wijzigen. Men hoort voornamelijk s, maar de klank vangt aan met iets van de t te doen hooren, zonder nochtans te komen tot ts, en eindigt met iets j achtigs, zonder te komen tot sj. Het is een zeer eigenaardige klank, welke het nogal moeite kost goed uit te leeren spreken Zij komt voor waar andere talen tj hebben, b.v.b.:

Galel	*patja*	Tobel.	*patja*	—	vegen
„	*petje*	„	*petjeke*	—	slijk
Mal.	*meritja*	„	*ritja*	—	spaansche peper
„ (Jav.)	*matjan*	„	*matjama*	—	tijger
„	*kantjing*	„	*kantji*	—	knoop
„	*koentji*	„	*kutji*	—	sleutel
„	*bitjara*	„	*bitjara*	—	beraadslagen

Maar ook is de klank wel een overgang uit de s, b.v.b.:

Mal	*merasa*	Tobel	*maratja*	—	gevoelen
Galel.	*poloso*	„	*polotjo*	—	sprengen
Mal	*roesak*	„	*rutjaka*	—	vernietigen
„	*oesaha*	„	*utjaha*	—	tooverij

Zelf is in een paar gevallen de klank als een overgang uit de t te beschouwen, b.v.b.:

Galel.	*koroto*	Tobel.	*korotjongo*	—	krabbelen
Ternat.	*guti*	„	*gutja*	—	aftreden

Dat de klank, waar de grammatica een media eischt, als zoodanig dj naast zich neemt, zagen wij reeds onder dj

h, s, f

Het is niet mogelijk den asperaat h te bespreken, zonder ook den sibilans s en den denti-labiaal f aan te roeren, en dus zullen wij deze klanken achtereenvolgens en zoo noodig in verband met elkaar bespreken.

h. De h is in het Tobel een eigenaardige klank Vergelijkt men de taal met aanverwante talen, het Galel b.v.b., dan krijgt men den indruk dat de h niet uitgesproken kan worden, omdat, overal waar het Galél den h klank heeft, die in het Tob uitvalt, zoowel bij den aanvang als in het midden der woorden, b.v.b.:

Galel.	*hame*	Tobel.	*ame*	—	ruiken
„	*hako*	„	*àko*	—	jeuken
„	*haba*		*àba*	—	verteren
„	*habari*		*abari*	—	bericht
„	*hai*	„	*ali*	—	duizendpoot
„	*hari*	„	*ari*	—	beide
„	*hije*	„	*iza*	—	omhoog
„	*hike*	„	*ike*	—	geven
„	*hira*	„	*irànga*	—	broeder

Galél.	*hino*	Tobel.	*ino*	—	komen
„	*huku*	„	*uku*	—	benedenwaarts
„	*hosa*	„	*òhana*	—	naderen
„	*hopu*	„	*òhungu*	—	wesp
„	*hota*	„	*otana*	—	verlaten
„	*iha*	„	*iata*	—	vier
„	*iho*	„	*ioko*	—	drek
„	*ihe*	„	*ìete*	—	lachen
„	*kahi*	„	*kai*	—	huid
„	*aho*	„	*ao*	—	brengen
„	*tahu*	„	*tau*	—	huis

En toch is de h klank zeer frequent in het Tobel., want er zijn zelfs, naar hun afkomst, drie verschillende h-klanken.

Ten eerste komt de h als oorspronkelijke klank voor in een aantal woorden b.v.b in: *haràbaka* — opspatten, *hòλe* — iets onder iets leggen, *hauo* — inwikkelen, *bèho* — een soort stopwoord, *halingòhu* — het moet, *helewo* — steen, *hèmoro* — lekker, *hepata* — arenpalm, enz.

Ten tweede gaat de sibilans s waar die in verwante talen voorkomt, in het Tobel regelmatig in de h over. Overal waar het Galél. of het Ternat. een s hebben, heeft het Tobel. h, zoo sterk zelfs dat de sibilans s in het Tobel. niet meer gehoord wordt, zij is volkomen door de h verdrongen.

Het spreekt vanzelf dat hier van verdringen sprake moet zijn, want het oorspronkelijkste dialect van deze groep, het Isam, kent de s wel.

Ja zelfs heeft het er veel van of ook in het Galél dit verdringingsproces reeds een aanvang genomen heeft, omdat het oudere Tugulilsch de s nog heeft, waar men in het Galél. de h hoort, b v.b. in de voornw. *ngohi, ahi*. Tugutilsch *ngosi, asi*. En het is tamelijk zeker dat het Galel. hier een s gehad heeft omdat het verwante Lodasch in deze woorden de klank dj heeft, *ngodji, adji*, welke klank steeds in het Galél. als equivalent de s heeft.

Echter ook deze h, die dus een overgang is uit de Galél. s, is nog niet overal dezelfde klank.

Ten eerste is er een h overgegaan uit een s, die we de oorspronkelijke s zouden kunnen noemen, omdat het een s is in alle aanverwante dialecten, b.v b ;

Isam	Galel	Tobel		
boson	*boso*	*bohono*	—	verboden
salim	*sari*	*harumi*	—	roeispaan
sidet	*sido*	*hidete*	—	zeil
siwal	*siwa*	*hiwara*	—	schijnen, enz

Ten tweede is een h overgegaan uit een s in het Galèl, maar die s-klank is in het Lodasch dj, in het Isam, b.v.b :

Isam	Lodasch	Galèl	Tobel		
wolang	*wodjanga*	*wosa*	*wohanga*	—	vergeten
golak	*odjaka*	*osa*	*ohaka*	—	gaar
tolik	*todjiki*	*tosi*	*tòhiki*	—	stelen
olek	*odjiki*	*osi*	*òhiki*	—	baden
galoko	*gadjoko*	*gola*	*gàhoko*	—	verzoeken
solo	*sodjo*	*soso*	*hòho*	—	vliegen
	godjara	*gososo*	*gòhaka*	—	olie

Deze h-klank vond ik niet voor aanvangslettergrepen

Beide h's zoowel die welke overgaat uit de oorspronkelijke s-klank, als die welke overgaat uit l, dj, s, verhouden zich volkomen als de oorspronkelijke h, en gaan ook niet grammaticaal in andere klanken over.

Echter, de h-klank die overgaat uit de oorspronkelijke s-klank, heeft de neiging in het Dodingasche, weer s te worden: men hoort daar alweer in de plaats van

hiba, siba	—	groene parkiet
hòhoko, sofoko	—	vrucht
hònenge sonenge	—	dood
hiwo, siwo	—	negen
hòka, soka	—	blad
hàngàdji, sangadji	—	districtshoofd enz

Het is volstrekt geen regel dat de klank weer s worden moet, maar de neiging bestaat er toe, al heeft ook natuurlijk de eene spreker die neiging meer dan de andere Deze s is dan natuurlijk de gewone s als in de Mal. woorden *soesah, sisir* e.a

Een andere h-klank is een overgang uit p in het Galèl, en w in het Isam en het Lodasch, met ook een enkele maal p of b, b.v b.:

Isam	Lodasch	Galel	Tobel.		
palen	*warene*	*pane*	*harene*	—	beklimmen
bonga	*wongana*	*ponga*	*hòngana*	—	bosch

Isam.	Lodasch.	Galèl.	Tobel.		
walo	*welèta*	*halo*	*helèta*	—	sagoe kloppen
ngowak	*ngowaka*	*ngopa*	*ngòhaka*	—	kind
ngoweka	*wedjeka*	*pedeka*	*hekata*	—	vrouw
sowok	*sowoko*	*sopo*	*hòhoko*	—	vrucht
gitiwili	*gitiwi*	*gitipi*	*gitihiri*	—	nagel
	waiti	*puai*	*haiti*	—	graven enz.

Deze h verloochent zijn afkomst volstrekt niet, want waar de voorgaande h's bij grammaticale overgangen h blijven, gaat deze over in b, alsof ze werkelijk nog p ware, b.v.b. in:

harene	*boharene*	*haiti*	*bohaiti*
helèta	*bohelèta*	*hukunu*	*bohukunu* enz

De andere h's blijven in zulke gevallen h, b.v.b.:

hèhera	*hohèhera*	*huloko*	*hohuloko*
hòho	*hohòho*	*hoλe*	*hohoλe*
honònga	*hohonònga*	*hininga*	*hohininga* enz.

Het is deze, uit w, p, overgegane h-klank, die in het Boengsch en het Dodingasch neiging vertoont over te gaan in f. Men hoort inplaats van:

helèta	*felèta*	*hukunu*	*fukunu*
ngòhaka	*ngòfaka*	*ngoheka*	*ngofeka*
hòhoko	*sòfoko*	*haiti*	*faiti*
harene	*farene*	*gitihiri*	*gitifiri* enz.

Bij grammaticale overgangen blijft ook deze f zich gedragen als ware zij p, want zij neemt dan ook den media b naast zich, juist zooals boven is opgemerkt omtrent de h waaruit deze f overgaat. Men kan niet zeggen dat deze h heelemaal in de f overgaat, als vaste regel, maar de neiging om het te doen, bestaat, en hoe meer men zuidelijk komt, hoe meer deze neiging te voorschijn treedt.

Eigenlijk kennen de dialecten aan de Oostzijde van het schiereiland, de f klank niet. Deze klank is te beschouwen als indringer uit het Ternataansch

In die taal komt de f-klank heel veelvuldig voor, daarin is de boven besproken h-klank, er volkomen in overgegaan En van daar uit, uit het Zuiden dringt de f-klank voort in het Tobel. In het Noordelijker gesproken wordende Galèl, komt hij heel zelden voor, maar in het Tobel, is hij bezig zich steeds meer plaats te veroveren. In verscheidene woorden wordt nu reeds de f-klank naast de h gehoord, b.v.b. in:

umaha	*umafa*	— schub	*hàngu*	*fàngu*	— betalen
ihanga	*ifanga*	— prauwplank	*iaha*	*iafa*	— bruinvisch
haka	*faka*	— afstroopen	*hòka*	*fòka*	— wasschen
hirikiti	*firikiti*	— bedriegen	*ròhu*	*ròfu*	— haasten

Hier komt dus de f in bepaald Tobel woorden.

Dat de f voorkomt in een aantal vreemde woorden blijkt duidelijk uit mijn Woordenboek. Hoe het komt dat de f hier indringt weet ik niet zeker, maar het is vanzelfsprekend dat het steeds toenemend aantal Ternatanen en Tidoreezen dat in het Tobelosche verblijf houdt, er niet onschuldig aan is. Ook is het van belang in dezen dat het Ternat de propagandataal is van den Islam, zoodat een Mohammedaan geworden Tobelorees gaarne Ternat. spreekt, maar, daar men die taal niet goed machtig is, loopt het dikwerf uit op het Ternat. uitspreken van Tobel. woorden, waarbij dan de f sterk op den voorgrond komt.

Liquidae.

l Deze klank is de gewone l-klank zooals b.v.b in de Mal. woorden *lawan*, *laoet*. De klank komt voor bij alle vocalen, en zoowel voor midden- als aanvangslettergrepen, b.v.b. in:

làko — oog, *la* — opdat, *laia* — schotel, *lega* — bekijken, *leha* — vragen, *lihunu* — tuinhuis, *loa* — erf, *lode* — groeve, *lihungu* — rijstblok, *haluhu* — antwoorden, *heléta* — sagoekloppen, *kilianga* — afbreken, *kalàla* — lawaai.

Soms wisselt de l-klank af met de klank r, vooral in kindertaal, waarin men heel veel een l hoort waar een r moest worden uitgesproken Waar in verwante talen de l voorkomt in het midden van woorden, heeft het Tobel. neiging die uit te laten vallen, b.v.b.:

Ternat	*salaka*	Tobel.	*haàka*	—	zilver
„	*tjala*	„	*tjaäna*	—	duizend
Mal.	*tjalana*	Tob. Boengs	*tjaàna*	—	broek
Galel	*polote*	Tobel.	*pòòteke*	—	breken
„	*telaga*	„	*täàga*	—	meer

r Dit is de gewone r-klank, zooals b.v.b. in de Mal. woorden *riboe*, *roesak*. De klank komt voor bij alle vocalen, en zoowel voor middenals voor aanvangslettergrepen, b.v.b. in:

rahai — fraai, *ràga* — dor, *rai* — paddestoelen, *rauku* — roosteren, *rekata* — uitgaan, *rèno* — knabbelen, *riaka* — oudere, *roanga* — janken, *ròkata* — echtgenoot, *ruhutu* — dichtdoen, *harongo* —

poffen in het vuur, *haremi*, roeispaan, *baharama* — waringinboom, *buruhu* — nat, enz.

Zooals reeds boven is opgemerkt, gaat de klank gemakkelijk over in l, vooral in kindergebabbel. Het lijdt ook geen twijfel of de klank is een overgang uit de l, want het oudere Isam heeft de r alleen in een paar woorden, die in die taal wel kennelijk niet oorspronkelijk zijn, maar overigens heeft het constant een l, waar het Tobèl. een r heeft, b.v.b :

Isam.	Tobel.		Isam.	Tobel.	
luba	*ruba*	— vallen	*golak*	*gòraka*	— opbeuren
ali	*ari*	— weenen	*usil*	*λahiri*	— slikken
nial	*niara*	— kanarienoot	*sesesal*	*hèhera*	— vegen
sili	*hiri*	— ziek	*woel*	*wòere*	— drogen
soulu	*houru*	— medicijn	*loes*	*ròehe*	— lichaam

Wegens grammaticale oorzaken gaan de liquidae niet in elkander, maar in andere klanken over.

Supradentale λ en γ en

Infradentale ϱ.

Omtrent deze klanken is het niet gemakkelijk genoegzaam licht te ontsteken. De supradentale λ in het Woordenboek ook alzoo geschreven, komt minstens in een 50 tal woorden voor, en bovendien nog in een vorm van het pers. voornw. dus genoeg om er een beschouwing aan te wijden.

In het Boengsch en vooral in het Dodingasch gaat de klank over in de supradentale γ, in het Woordenboek ook aldus geschreven, dus kunnen deze beide klanken tezamen behandeld worden.

Wij behandelen de λ omdat die voor het Tobel. zeker de oudste klank is, zijnde het Boengsch en het Dodingasch jongere loten van den Tobel. taalstam. Deze λ komt voor bij alle vocalen, en zoowel voor midden- als aanvangslettergrepen, b.v.b in: *λaru* — troosten, *λàhiri* — slikken, *λè* — halen, *λea* — oom, *λaungu* — visschen, *λikitu* — binden, *λoboho* — zwellen, *λoho* — rooken, *taλoko* — aanwaaieren — *baλaàna* — plat, *moλòka* — schoondochter, *maλeke* — beschaamd, *tapaλu*, gedrukt onder iets, enz.

De verwante talen kennen den klank niet, hij is speciaal Tobel.

Het Galel. heeft echter, waar het Tobel. dezen klank heeft, een palataal-dentale d, in het Woordenboek van den Heer v. Baarda d geschreven, maar niet in alle woorden, want in vele gevallen geeft

het Woordenboek ook een gewone d aan. Dit *kan* echter vergissing zijn, omdat v. Baarda volgens de voorrede niet al te veel acht geslagen heeft op deze d, door hem aldaar een linguale d genoemd.

Het Lodasch heeft gewoonlijk een dj klank, b.v.b.

Galel	*odo*	Lodasch	*odjomo*	Tobel.	*oλomo*	—	eten
„	*dohu*	„	*djou*	„	*λou*	—	voet
„	*dabo*	„	*djabo*	„	*λabo*	—	verwonden
„	*dehe*	„	*dje*	„	*λe*	—	halen
„	*toda*	„	*todjanga*	„	*toλanga*	—	omhakken

Het Islam heeft in al deze gevallen den j-klank.

Ook komt de klank voor waar het Galel en ook wel het Lodasch de h-klank hebben, b.v.b.:

Galel	*maha*	Lod.	*madja*	Tobel.	*maλa*	—	toestaan
„	*hosi*	„	*òhihi*	„	*λohihi*	—	urineeren
„	*baha*	„	*pahaha*	„	*balaana*	—	plat

Ook een enkele maal als overgang uit de l, b.v.b.:

Galel *lau* Tobel. *λau* — janken

en ook aldus voor een tweetal, iets onregelmatig gevormde bijv. naamw.:

Galel *lamo* Tobel *λamoko* — groot
„ *lago* „ *λagomo* — dik

grammaticaal gaat de klank over in n, b.v.b.:

λabo	—	wonden	*nabo*	—	wond
λofa	—	berooken	*nofo*	—	rook
λogara	—	droogen	*nogara*	—	het drooge
λahiri	—	slikken	*nonahiri*	—	sliksel
λoboho	—	zwellen	*noboho*	—	gezwel
λauhu	—	smeeren	*nonauhu*	—	smeersel
λikitu	—	binden	*nonikitu*	—	band

Bij slechts één woord dat mij bekend is, dat in het Galél de aanvangsklank h heeft, en in het Tobel. λ gaat de klank grammaticaal over in ng, n.l., Galel *hau*, Tobel. *λaunga* — visschen, *ngangaunga* — vischtuig. Het is alsof het woord gewoon met een vocaal aanvangt. Geen der besproken klanken gaat aldus over in ng.

Hoewel ik het niet met zekerheid durf te zeggen, komt het mij toch voor, èn omdat de klank in het oudere Isam j naast zich heeft, èn omdat hij neiging heeft weer in de y over te gaan, dat de klank als een overgang uit de j of ij klank moet beschouwd worden.

Wat betreft de infradentale *ǫ*, aan het hoofd van dit hoofdstuk genoemd, en ook aldus in het Woordenboek geschreven, deze komt slechts in een paar woorden voor, n.l in:

giǫàbu — wilde hanaansoort, *giǫ anga* — een citrussoort, *kiǫotaka* — omschudden, *iǫaka* — huwen, *kiǫau* — versch, *iǫe* — omhoog.

Mij zijn geen andere woorden bekend geworden, waarin de klank voorkomt.

In *iǫe* en *iǫaka*, wisselt hij af met *λ*, want men hoort hier naast ook even veelvuldig *iλe* en *iλaka*. In het Boengsch en Dodingasch gaat de klank over in *γ*, evenals de *λ*-klank, en hij moet dus, als zeer nauw daarmede verwant, beschouwd worden, ook in afkomst, want men heeft:

Tobel.	*iǫe*	Galel.	*ije*	—	omhoog
„	*iǫaka*	„	*ija*	—	huwen
„	*kiǫau*	„	*kiau*	—	versch

dus ook een overgang uit de j of ij-klank.

Ook is het wel merkwaardig dat de klank alleen voorkomt achter de i, als om haar afkomst uit de ij zelf daarmede te bewijzen.

Halfklinkers w en ij.

w Waar we de klank w een halfklinker noemen, is dit omdat haar in de uitspraak i e t s van de vocaal aanhangt, maar veel is dat toch niet. Het is bijna een zuivere w-klank zooals die b.v b gehoord wordt in de Mal. woorden *wang, mewa.*

Zij komt voor alle vocalen, en zoowel voor aanvangs- als middenlettergrepen der worden, b v b. in: *wale* — mangaboom, *wàgu* — schommelen, *wai* — dal, *wela* — touwtje trekken, *wèka* — waaierpalm, *woata* — breed, *woe* — velen, *wòere* — drogen, *widara* — kaladisoorten, *wuhi* — kam, *wawawe* — slingeren, *uwini* — licht, *hawana* — vreezen, *tewèdànga* — ruim, *pilawo* — enkelbanden, *kaweli* — knuppelen, enz

De klank wordt tamelijk veelvuldig gehoord. Om grammaticale redenen gaat hij over in de velare-nasaal ng, d w.z. dat hij zich dan gedraagt alsof hij een volkomen vocaal is.

ij Deze klank is in het Woordenboek niet aangeduid, hoewel hij toch wel voorkomt. Feitelijk vangen de Tobel woorden — niet die van vreemde herkomst zijn — die in het Woordenboek met een j als aanvangsklank geschreven zijn, met dezen halfklinker aan Men spreekt de j uit, maar voorafgegaan door een zeer lichte i-klank.

Men zou kunnen denken dat het de i-klank geweest is, die langzaam, dus met de natuurlijke j overgang naar de volgende klank, werd uitgesproken, maar waarvan de aanvangs i langzamerhand afsleet, zoodat alleen de overgangsklank j overbleef. Dit proces is nu in het Tobel. voor de voorn.w. exponenten *ja* en *jo* ongeveer beëindigd, evenals dit het geval is in het Galel. en het Ternat. waar men ook de zuivere j-klank hoort, zonder de aanvangs i.

Het is wel merkwaardig dat in het Boengsch. ook zelfs nog voor deze exponenten zeer duidelijk geschreven en uitgesproken wordt ij en met j. Ook duidt de herkomst van deze woordjes erop, dat ook hier wel werkelijk, oorspronkelijk de i aanvangsklank geweest is, en dat men ook hier dus te doen heeft met de afgesleten halfklinker ij.

HOOFDSTUK II.

Woordvorming.

§ 1. Er zijn één-, twee-, drie- of meerlettergrepige grondwoorden. Ook zijn er vreemde woorden die als grondwoorden behandeld worden. Verder secundaire grondwoorden.

Afgeleide grondwoorden worden gevormd door klankovergangen
door reduplicatie en woordverdubbeling,
door voor- en achtervoegsels.

Eénlettergrepige woorden zijn er zeer weinig, niet dan een paar tusschenwerpsels *a* of *ah* = hé, *ga* — een uitroep van verwondering, de copula *de*, het vraagwoord *bè*, en een paar woorden die nu wel eenlettergrepig zijn, als *bā*, uitdagend schudden met een wapen, *kō*, omhelzen, *ƛè* — halen, maar dat zijn samentrekkingen zooals de lange klank wel bewijst.

Verder de voorn.w. exponenten, zoo wij die als aparte woordjes blijven beschouwen, en de lidwoorden *o* en *ma*.

§ 3. Tweelettergrepige woorden zijn er vele, b.v.b.:

abo — schuin, *àma* — vader, *ari* — weenen, *baro* — breeuwsel, *bèno* — wand, *buku* — knie, *dae* — wapen, *dora* — treuren, *ebe* — vin, *gàhi* — zeewater, *guma* — last, *gota* — hout, *hàki* — vet, *hiri* — ziek, *hòra* — overbrengen, *idu* — slapen, *ike* — geven, *kai* — schil, *kòhe* — jaarvogel, *làko* — oog, *ƛòku* — berg, *mao* — voelen, *meta* — mikken, *nabo* — wond, *noa* — indoen, *ora* — rooven, *peda*

— sagoe. *pine* — rijst. *rai* — paddestoelen. *rato* — storm. *tàhe* — kruipen. *timi* — onder. *tuga* — meten. *umo* — werpen. *utu* — haar. *wànge* — zon. *wuwu* — blazen e.a.

§ 4. Hiernaast zijn veel woorden die oorspronkelijk tweelettergrepig waren, en op een medeklinker eindigden, maar door de neiging tot vocalische uitgang nu drielettergrepig zijn als: *àhoko* — roepen. *àkere* — water. *bàhuku* — bijl. *bauhu* — stroom. *bidoho* — sirih. *dahuru* — schoonzuster. *dihànga* — hemel. *ètongo* — tellen. *giama* — hand. *gòmanga* — doode. *haluhu* — antwoorden. *hihanga* — verliezen. *huloko* — bevelen. *igono* — cocosnoot. *ihene* — hooren. *kurutu* — lang. *leoto* — reede. *maλeke* — beschaamd. *mòkuru* — pinang. *nauoko* — visch. *nauru* — man. *ngunungu* — neus. *òhiki* — baden. *oλomo* — eten. *pèhaka* — nat. *piloko* — blind. *rauku* — roosteren. *romanga* — naam. *tutu* — snel doen. *tòbòngo* — waden. *tòkata* — booze geest. *uihi* — lekken

§ 5 Ook zijn er oorspronkelijk drielettergrepige woorden, als: *aiki* — uitnemen. *auλòto* — een bamboesoort. *babali* — rijstzakje. *belèka* — schouder. *boriri* — papagaaisoort. *diauo* — gezel. *djobubu* — bron. *dodiha* — slang. *eluku* — liegen. *galula* — huidvlekken. *gerehi* — framboesia. *hàhara* — rillen. *hiara* — afhangen. *homoa* — ander. *kahòho* — sprinkhaan. *kaweli* — gooien. *lèrongo* — een schelpsoort. *mèhànga* — schuren. *nànere* — droomen. *òhungu* — wesp. *pidili* — loslaten. *pòrete* — rug. *rorhe* — lichaam. *tabule* — een schelpsoort. *torou* — slecht. *tumule* — wieden. *widara* — caladiumsoorten e.a.

§ 6 Vier- en meerlettergrepige woorden zijn ook gedeeltelijk ontstaan uit drie- of meerlettergrepige, door toevoeging van een eindvocaal, b.v b.: *baikoleke* — een soort kwikstaartje. *betikànga* — omkeeren. *daràngoto* — vlecht werk. *dimoaka* — overschot. *gelidanga* — een soort bromvlieg. *gurumini* — schaduw. *halibiana* — hoopenvormer. *kabèlanga* — klapperdop. *kinitara* — licht. *manarama* — arbeid. *pelelaka* — mager. *puturungu* — sterk. *togòhànga* — krankzinnig. e.a.

§ 7. Maar er zijn ook verscheidene, oorspronkelijk vier- en meerlettergrepige woorden, als: *arakàti* — gereed maken. *baharama* — waringinboom. *boboòtja* — een soort gezwel. *butèteke* — witte mier. *dadaboa* — een soort vischje. *gilitòpa* — een boomsoort. *habirokata* — verhongeren. *kaluèpata* — wegwippen. *lalahèkana* — een

soort hagedisch, *maratana* — bloem, *maruakaka* — de keel schrapen, *poparòkene* — een soort klimplant, *tagailoriki* — een vogelsoort, *totodingi* — kandelaar, e.a.

§ 8 Men heeft een groot aantal vreemde woorden van welke de meesten naar de Tobel uitspraak vervormd zijn, en die het burgerrecht verkregen hebben, daar niemand ze nog als vreemde woorden beschouwd.

Voor een groot deel zijn het namen van begrippen die wel oorspronkelijk aan het Tobel denken vreemd waren, en als zoodanig zijn ze nu een onmisbaar bestanddeel van de taal geworden, als: *abari* — tijding, *adjali* — uiteinde, *àheràti* — jongsten dag, *alam* — heelal, *àpongi* — vergeving, *bàdjuli* — spelen om geld, *hàdakā* — aalmoes, *hàkimu* — rechter, *kiamati* — wereldeinde, *kumbèhe* — bultzak, *lakumi* — laken, *làparu* — lamp, *malawànga* — tegenstaan, *manteròhi* — matroos, *nabi* — profeet, *njanji* — zingen, *parakara* — rechtzaak, *taufani* — zondvloed, *tèkingi* — als soldaat dienst nemen, *upahi* — politiedienaar, e.a., er is een groot aantal van zulke woorden in gebruik.

§ 9 Afgeleide grondwoorden door klankovergangen.

Naast de zelfst naamw., namen van zaken, personen, dieren, landen, als grondwoord voorkomende, zijn er ook vele, afgeleid van werkw., bijv. naamw. of toest. woorden.

Afgeleid van werkw., beduiden ze gewoonlijk het product der werking, of ook wel een gereedschap dat noodig is om de werking te doen plaats hebben.

Afgeleid van bijv. naamw. beduiden ze gewoonlijk het substantieele van de eigenschap in het grondwoord genoemd.

Vangt het grondwoord aan met een tenuis, dan is de eerste klank van het afgeleide woord de media van dezelfde klank, al of niet met reduplicatie van den aanvangslettergreep, b.v.b.:

i karau	— het ritselt	*ma garau*	— het geritsel
i na kiòko	— slapen	*ma giòko*	— de slaap
i kinitara	— lichten	*ma ginitara*	— het licht
ha kudòti	— oorlogen	*o gudòti*	— de krijg
i kuràti	— geel zijn	*ma guràti*	— het geele
ha parihi	— afweren	*o bobarihi*	— amulet
i pèhaka	— nat zijn	*ma behaka*	— het natte

ha pilàtu	— inklemmen	*o bilàtu*	— klem
ha poha	— slaan	*o boboha*	— hamer
ha pòòteke	— breken	*ma bòòteke*	— scheur
ha taaere	— berispen	*ma daaere*	— berisping
ha tagàli	— verwisselen	*ma dagàli*	— het verwisselde
ho tàgi	— gaan	*o dodàgi*	— gang
ho tamunu	— bedekken	*o dadamunu*	— bedekking, deksel
ho tego	— zitten	*o dodega*	— suikerpers
ha tiki	— stutten	*o diki*	— stut
i na timono	— oud zijn	*o dimono*	— oude
ho tòpoko	— steken	*o dòpoko*	— voorwerp waarmede men steekt
i tori	— uitloopen van een plant	*ma dori*	— spruit
ha tuga	— meten	*o duga*	— maat
i tupukuru	— dwars zijn	*ma dodupukuru*	— dwarslat

§ 10. Vangt het grondwoord aan met een media, hetgeen slechts bij weinig woorden het geval is, dan blijft die aanvangsklank onveranderd, maar er kan ook wel reduplicatie van den aanvangslettergreep plaats hebben, b.v.b.:

i gawa	— het is troebel	*ma gawa*	— bezinksel
ha gigini	— opfokken	*o gigini*	— het opgefokte dier
ha bàdja	— overhalen tot iets	*o bobadja*	— vleiing, verzoeking
ha bèlaka	— splijten	*o bèlaka*	— splijtsel
ha bèno	— bewanden	*o bèno*	— wand
i dadi	— worden	*ma dodàdi*	— schepsel
ha dogo	— aanvullen	*ma dogo*	— de aanvulling

Deze soort woorden zijn er zeer weinig, zoodat men tot de gedachte komt dat ze nog wel een grondwoord met een aanvangs-tenuis zullen hebben dat nu niet meer gebruikelijk is

§ 11. Vangen de grondwoorden met een vocaal aan, dan nemen de afgeleide woorden g voor zich, in de meeste gevallen met reduplicatie, b.v b.:

ho àhoko	— roepen	*o gogàhako*	— verzoek
ho èhe	— wrijven	*ma gogèhe*	— het wrijfmiddel
i oaha	— droog loopen	*o goaha*	— droogte, eb
i òhaka	— rijp zijn	*ma gòhaka*	— het rijpe, het gare
i omuku	— vol zijn	*ma gomuku*	— het volle

ha uiti	— waterscheppen	*o goguiti*	— waterschepper
ho ule	— spelen	*ma gogule*	— speeltuig, speelgoed
ha utuku	— plukken	*o gogutuku*	— oogst e.a.

De woorden met een nasaal aanvangende, veranderen den aanvangsklank niet, b.v.b.:

ho mathi	— waarzeggen	*o maihi*	— waarzegging
ho mane	— vrijen	*o momane*	— vrijster
i na mimilanga	— belust zijn	*o mimilanga*	— gelusten
i momu	— begroeid zijn	*o momu*	— onkruid
ha nàko	— kennen	*o nonako*	— kenteeken
ho ngaku	— gelooven	*o ngongàku*	— geloof
ho nganono	— vertrouwen	*o ngonganono*	— het vertrouwen

Hetzelfde is ook het geval met de liquidae, b.v.b.:

ho làkete	— iets strikken	*o làkete*	— strik
ho leha	— vragen	*o loleha*	— vraag
ha luiti	— snijden	*o luiti*	— snede
ha riwo	— helpen	*o roriwo*	— helper
ha ròko	— tanden vijlen	*o roròko*	— de steenen vijl
ha ròtanga	— presenteeren	*o roròtanga*	— presenteerblad

De supradentele ƛ gaat over in de nasaal n, b.v.b.:

ho ƛabo	— verwonden	*o nabo*	— wond
ha ƛauhu	— smeeren	*o nonauhu*	— smeersel
i ƛoboho	— het zwelt op	*o noboho*	— zwelling
ha ƛikitu	— binden	*o nonikitu*	— band

De halfklinker w gaat over in de nasaal ng, b.v.b.:

ho wàngo	— leven	*ma ngàngo*	— het leven
i wèderi	— het verteert	*ma ngèderi*	— het verteerde
i woe	— velen zijn	*ma ngoe*	— velen
ho womaha	— ademhalen	*ma ngomaha*	— ademhalingswerktuig

De woorden aanvangende met den aspiraat h nemen een h of behouden de h, al naar de herkomst van de h. (Zie hieromtrent het medegedeelde in „klankleer"), b.v.b.:

i hàhuru	— het stroomt	*o hàhuru*	— stroom
ho hèhera	— vegen	*o hehèhera*	— bezem
ho hònenge	— sterven	*o hònenge*	— de dood
ha huloko	— bevelen	*o hohuloko*	— bode

ho haiti	— graven	*o bobaiti*	— groeve
ho helèta	— sagoekloppen	*o bobelèta*	— klopper
ha hukunu	— verkoopen	*ma bobukunu*	— prijs van iets

§ 12. Ook zijn er woorden, ontstaan door verdubbeling der twee eerste lettergrepen, b.v.b.:

ho ma idu	— leggen	*ho idu-idu*	— tooveren
o kàbi	— geit	*o kàbi-kàbi*	— een soort vlieg
ho ma kadunu	— het hoofd buigen	*ho kadu-kadunu*	— slaperig zijn
o làko	— oog	*i làko-làko*	— gevlekt zijn
ha mòku	— dragen	*o mòku-mòku*	— golven
o kàfo	— stof	*o kàfo-kàfo*	— een soort mosselschelpjes

Maar ook zijn er aldus gevormde woorden, waarvan het grondwoord niet meer bekend is, als:

ho igo-igoro — langs het walletje varen, *ho ade-ade* — vertellen, *i bàku-bàku* — stampen van een vaartuig, *o buja-buja* — palmbladschede, *ho dàgo-dàgo* — op iemand toeloopen, *o kàte-kàte* — een soort vruchtjes, *ho lèbo, lèboto* — zwaaien als dronken, *o maru-maru* — klossen in de prauw, *o nipa-nipa* — een soort honingbij, *ha tyuga-tyuga* — mank loopen e.a.

§ 13. Over de wijziging der grondwoorden door de voor- en achtervoegsels, wordt gehandeld in de betreffende hoofdstukken, maar er zijn ook afgeleide vormen met voor- en achtervoegsels, die niet een gewijzigde beteekenis van het grondwoord zijn, maar bepaald een nieuw begrip aanduiden, b.v.b.:

ho adono	— tot iets komen	*hiadono*	— een voegwoord: zoodat
ho taloko	— wannen	*o hidaloko*	— wind
o onoko	— kom(?)	*ho hionoko*	— waterscheppen
ho oriki	— zien	*ho hioriki*	— kennen, weten
ho gògere	— blijven	*ho gogeruku*	— zitten
ho ditoko	— op zij gaan	*i na kiditoko*	— flauw vallen
ha toraka	— beuren	*o litoraka*	— dakspant
ha modeke	— toestemmen	*i mode-modekika*	— heelemaal met iets bedekt zijn
tila — sleepen, *buku* — knie		*ho tilabukuku*	— nederknielen

§ 14. Nog heeft men veel saamgestelde woorden, b.v.b.:

ajakadède — uitroep van verbazing

o bikihàgo — oorworm, uit *biki* — staart, en *hago* — gaffel.

ho bokimòdongo — vrees aanjagen, uit *bòki* — kat, en *modongo* — vreezen

o bòrowòtiti — wat men tusschen den buikband steekt, van *boro* — ei, en *wòtiti* — navel

o hukupòteke — een soort palm

komahutuani — aanstonds, uit *ko, ma hutu, ani*

matuwanche — de buikpers in beweging brengen

worolàhakaino — zich ongemerkt verwijderen.

Van de laatste woorden zijn de samenstellende deelen mij onbekend.

HOOFDSTUK III.

Klemtoon.

I. De klemtoon valt op de v o o r l a a t s t e lettergreep.

a. bij tweelettergrepige woorden van Tobel. oorsprong.

Afwijkend van dezen regel zijn de twee of meerlettergrepige woorden die in de laatste lettergreep een tweeklank hebben, b.v.b.:

bakau, nonau, ruae, bulilou e.a.

De lettergreep met den tweeklank heeft den klemtoon, omdat die tweeklank oorspronkelijk bestaan heeft uit twee afzonderlijke klanken, waarvan natuurlijk de eerste den klemtoon had, en waar nu door samentrekking uit de twee klanken één tweeklank werd, bleef die den klemtoon behouden. Bij deze woorden valt dus de klemtoon op den laatsten lettergreep.

Hetzelfde geldt voor woorden die eindigen op een langen saamgetrokken klank, als *damā, tiri* e.a. en ook om dezelfde redenen.

b. Bij meerlettergrepige woorden die ook in de verwante talen, het Galel. en het Isam. hetzelfde aantal lettergrepen hebben (de uitzondering voor „a", omtrent woorden die uitgaan op een tweeklank, geldt ook hiervoor).

c. Bij alle woorden die verbonden zijn met een tweelettergrepig achtervoegsel. Het achtervoegsel trekt dan den klemtoon tot zich op zijn voorlaatsten lettergreep.

Is het achtervoegsel meer dan tweelettergrepig, dan behouden èn

het woord, èn het achtervoegsel, hun eigen klemtoon, het achtervoegsel ook dan op de voorlaatste lettergreep.

II. De klemtoon valt op de voorvoorlaatste lettergreep, bij alle woorden die in het Galel. of het Isam tweelettergrepig zijn, maar in het Tobel. wegens de neiging tot vocalischen uitgang, met een lettergreep verlengd zijn. Deze woorden hebben dus feitelijk den klemtoon behouden waar die oorspronkelijk was, de verlenging heeft daar geen invloed op gehad.

III. Woorden die met vervorming uit vreemde talen in het Tobel. zijn overgegaan, behouden den klemtoon waar die oorspronkelijk was.

IV. Vreemde woorden die ongewijzigd in het Tobel. overgaan, behouden den klemtoon, zooals die is in de taal waartoe zij behooren.

V. Bij woorden die omzettingen zijn van woorden uit vreemde talen, valt de klemtoon op de laatste lettergreep, b.v.b.:
àhitā (Mal. *hasta*) *mangariti* (Mal. *mengerti*) *pakihā* (Mal. *paksa*) *perikihā* (Mal. *priksa*), e.a.

HOOFDSTUK IV.

Reduplicatie en Woordverdubbeling.

§ 1. Wij spreken in dit hoofdstuk niet over geredupliceerde en verdubbelde woorden die als grondwoord voorkomen, maar over reduplicatie en verdubbeling van woorden die zonder die reduplicatie of verdubbeling gebruikelijk zijn.

Men heeft naast reduplicatie, verdubbeling van de eerste twee lettergrepen. Tweeklanken gelden daarbij als twee afzonderlijke klanken. Wij spreken eerst over verdubbeling. Wordt het woord door een voorvoegsel vooraf gegaan, dan deelt dit niet in de verdubbeling, b.v.b. van:

adono	— tot iets komen	*hiado adono*	— iets bereiken
dumunu	— duiken	*hidumu-dumunu*	— onder water houden
hikòde	— iets doen schudden	*hikòde-kòde*	— dat voortdurend doen
ngodumu	— voltallig zijn	*hingodu-ngodumu*	— voltallig maken
tàduku	— stooten	*hitàdu-tàduku*	— al op en neer gaan
wèleke	— kruis	*hiwèle-wèleke*	— voorwerpen kruiselings neerzetten

§ 2. Bij werkw. geeft de verdubbeling aan, dat de handeling bij herhaling of ook langdurig geschiedt, b.v.b.:

ho adono	— tot iets komen	*ho ado-adono*	— geregeld ergens komen
ho àhoko	— roepen	*ho àko-àhako*	— bij herhaling roepen
ho bàku	— op en neer gaan	*ho bàku-bàku*	— stampen van een prauw
ho duma	— duwen met een stok	*ho duma-duma*	— zich met een vaartuig voortboomen
ho eluku	— liegen	*ho elu-eluku*	— herhaaldelijk liegen
ho iète	— lachen	*ho iè-iète*	— voortdurend lachen
i lòtono	— geschaard worden	*ho lòto-lotono*	— vol met schaarden maken
ho obiri	— spuwen	*ho obi-obiri*	— aldoor maar spuwen
ha òto	— hakken	*ha òto-òto*	— iets uiterst fijn hakken
ho tobongo	— waden	*ho ma dobo-dobongo*	— al maar door waden
ho walimi	— langs iets gaan	*ho wali-walimi*	— voortdurend langs iets heen schuiven

§ 3. Bij bijv. naamw. of toest w. geeft deze verdubbeling een versterking aan van de eigenschap of den toestand die door het grondwoord aangeduid wordt, b.v.b.:

aeri	— waterig	*ae-aeri*	— waterig, flauw van smaak
bole	— langzaam, zwak	*bole-bole*	— zeer langzaam, zeer zwak
dekana	— langdurig	*deka-dèkana*	— zeer langdurig
gàhi	— zout	*gàhi-gàhi*	— geheel van zout doortrokken
hèmoro	— lekker	*hèmo-hèmoro*	— zeer lekker van smaak
kurutu	— lang	*kuru-kurutu*	— zeer lang
luku	— diep	*luku-lukuku*	— afgrond diep
mutiti	— zoet	*muti-mutiti*	— suikerzoet
pidaha	— met een gat	*pida-pidaha*	— vol gaten als een zeef
rikitu	— recht	*riki-rikitu*	— lijnrecht
tebini	— schoon	*tebi-tebini*	— volkomen rein
woata	— breed	*woa-woata*	— zeer breed

§ 4. Bij eenige zelfst. n.w. geeft het een veelvoud, een groep aan van het grondwoord, b.v.b.:

o baluhu	— volwassene	*o balu-baluhu*	— een schaar volwassenen
o dimono	— oude van dagen	*o dimo-dimono*	— de ouderen
o ngòhaka	— kind	*o ngòha-ngòhaka*	— een troep kinderen

Veel komt dit niet voor.

Ook duidt deze verdubbeling wel aan dat iets als speelgoed gebruikt wordt of een verkleining is van het origineele, bij werkw.: iets als een spelletje doen, b.v.b.: *o hidete* — zeil, *ho hide-hidete* — spelend een klein vaartuigje doen zeilen, *o peda* — kapmes, *o peda-peda*, arrowroot — waarvan de bladeren er als kapmessen uitzien, *o kàbi* — geit, *o kàbi-kàbi* — een insect dat er eenigermate als een geit uitziet, *o njawa* — mensch, *o njawa-njawa* — pop, *o ngòtiri* — vaartuig, *o ngòti-ngòtiri* — speelvaartuigje, *o tau* — huis, *o tau-tau* — speelhuisjes, *o tòiemi* — boog, *o tòi-tòiemi* — speelgoedboogje, enz.

Ook duidt het wel aan dat een toestand voortdurend is, b.v.b.:

hònenge	— sterven	*o hòne-hònenge*	— een doode
howono	— overtreden	*o howo-howono*	— een gestrafte

Met deze verdubbeling wordt het betrekkelijke in een zin aangeduid, en zij doet daardoor den dienst van de betrekkelijke voornaamwoorden. Als zoodanig kunnen ongeveer alle werkw. en bijv. n.w. en toest. w. verdubbeld worden, b.v.b.:

o ngòhaka i ari ari gènànga — het kind dat huilt.

o nauru jo oa oara genànga — de mannen die wegloopen.

ònànga jo ƛau-ƛaungu — zij die visschen.

wa dàtomo o gàhi i òlu-òlu gènànga — hij plantte waar het zeewater geregeld overheen spoelde.

ja kua-kuàta genànga jo tàgi — zij die sterk waren, wonnen het.

dòka ja òke-òkere gènànga — zij die gindsch aan het drinken zijn.

i lèto-lèto gènànga — dat wat schijnt.

i hèmo-hèmoro genànga — wat lekker is.

Deze vorm van spreken komt veel voor.

§ 5. Bij reduplicatie wordt gewoonlijk (niet altijd) in de eerste lettergreep de o-klank gehoord. Hebben deze gerepliceerde woorden als grondwoord tot aanvangsklank een tenius, dan gaat die over in de media van zijn geslacht.

Voor sommige woorden komt de beteekenis hiervan ongeveer overeen met de boven opgegeven verdubbeling om het betrekkelijke in den zin aan te duiden. b.v.b.:

damā — wachten, *jo dodamā* — zij die wachten.
i na pèrèki — oud zijn, *jo bobereki* — zij die oud zijn.
i na puturungu — sterk zijn, *jo poputurungu* — zij die sterk zijn.
i tubo — er boven uitkomen, *i dodubo* — wat er boven uit steekt.
o djini — geest, *jo djodjini* — zij die een *djini* in zich hebben.
diai — doen, *ja dodiai gènànga* — zij die het doen, enz.

§ 6. Met deze reduplicatie worden van werkw. zelfst. n.w. afgeleid, die den persoon of het voorwerp aanduiden, waardoor of waarmede de werking wordt verricht, b.v.b.: *ho riwo* — helpen, *o roriwo* — helper, *ho huloko* — zenden, *o hohuloko* — bode, *ho tulihi* — kleuren, *o dodulihi* — penseel, *ho tamunu* — dekken, *o dodamunu* — deksel, *ho làkiti* — strikken, *o lolàkiti* — strik, *ho ròko* — tandenvijlen, *o roròko* — de vijl, *ho ròtànga* — presenteeren, *o roròtànga* — presenteerblad, *ho pàka* — gooien, *o bobàka* — het gegooide, *ha poka* — slaan, *o bobàka* — klopper, hamer, *ho tàtoko* — iets opvangen, *o dodàtoko* — schild, *ho ule* — spelen, *o gogule* — speelgoed, *ho hauo* — inpakken, *o hohauo* — omwindsel, *ho hèhera* — vegen, *o hohèhera* — bezem

Ook is wel het geredupliceerde woord het product van de werking, b.v.b.:

ho bàdja — tot iets overhalen, *o bobàdja* — verzoek.
ho leha — vragen, *o loleha* — vraag, *ho ngàku* — gelooven, *o ngogaku* — geloof.
ho nganono — vertrouwen, *o ngonganono* — het vertrouwen.
ha bèno — bewanden, *o bobèno* — wand.
ho iƛaka — huwen, *o gogiƛaka*, gehuwden e.a.

Nog worden door reduplicatie van bijv. n.w. zelfst. n.w. gevormd, die het substantieele aanduiden, van de eigenschap in het bijv. n.w. genoemd, b.v.b.:

i taromo	— het is zwart	*ma dadaromo*	— het zwarte
i tukuru	— het is dwars	*ma dodukuru*	— het dwarsche
i uini	— het is licht (niet zwaar)	*ma goguini*	— het lichte
i ƛubuho	— het is zwaar	*ma dodubuho*	— het zware
i kiġau	— het is versch	*ma gogiġau*	— het versche, e.a.

HOOFDSTUK V.

Voorvoegsels.

§ 1. *hi.*

Dit voorvoegsel komt het meest voor, òf alleen, òf voorafgegaan door *ma*, of wel gevolgd door *da-*, *de-*, *di- do-*.

Wij bespreken het eerst, zooals het alléén voorkomt.

De beteekenis is hoofdzakelijk „causatief", al is ook dat causative voor ons gevoel niet heel duidelijk. Voorbeelden van de verschillende beteekenissen volgen:

a. *wo hibarene ai hohugara*; *harene* — in een prauw gaan, dus: hij deed zijn schaaf in de prauw gaan, hij laadde zijn schaaf in de prauw.

no hingòhama ani hamàka; *wòhama* — ingaan, dus: doe je watermeloenen ingaan, breng ze binnen.

uha no mi higoana ani dumule; *goana* — bewaken, dus: doe ons niet uw tuin bewaken.

wo ma hinoa ai tàkthuma; *noa* — indoen, dus: hij deed zich in zijn mom ingaan, hij trok zijn mom aan.

ma kàho gènànga i hidjobo ma m'a- de ma hàngkura; *djobo* — vertrekken, gaan, de hond deed de aap en de landschildpad meegaan, hij nam ze mee.

o ngairi i ma himòtekòko; *mòteke* — volgen, zij deden zich de rivier afvolgen, zij dreven de rivier af.

ni hi hibaiti; *haiti* — graven, doe mij er onder graven, begraaf mij.

ma dodiha i hitàngono ami riakika; *tàngono* — leunen, de slang deed zich tegen haar oudere zuster aanleunen, hing zich aan haar vast.

Als causatief komt het ook voor toest. w. en beteekent dan een worden van den toestand, b.v.b: *o àkere to hihauku*; *hauku* — warm, ik doe het water warm worden, ik maak het warm.

wo hihawana ònànga; *hawana* — vrees, dus: hij deed hen bevreesd worden.

nenguku i na hitorou; *torou* — slecht, dus het zal hier slecht voor ons worden.

la uha to ni hihònenge: *hònenge* — sterven, dat ik je niet doe sterven, je niet doode!

b. Verder de instrumentale vorm, b.v.b.:

o gàkana to hiluiti; *luiti* — snijden, ik doe het mes snijden, ik snijd met een mes.

àhi kiarono no hitai; *tai* — dragen, doe het mijn draagmand dragen, leg het in mijn draagmand.

mi hibòha ai uruino — zij deed het hem tegen zijn mond slaan, zij sloeg hem ermede tegen zijn mond.

ho to hipàliara — dus ik doe het (geld) strekken tot verpleging, ik verpleeg hem ervoor.

àhi giama ma honònguli to ni hipòka — ik doe weer mijn andere hand je slaan, ik sla je met mijn andere hand

ma ugaka o nikitu moi mi higòha, *gòha* — slaan, zij deed de bos suikerriet hem slaan, zij sloeg hem met de bos suikerriet.

i ma hihàkaruku — zij deden (hun lansen) steken, zij staken ermede.

o njawa mànga uru i ma hiòλomo — menschen doen hun mond eten, eten met hun mond.

mo ma hitòpoko ami dòpo-dòpo ami λou ma λòkuòka — zij deed haar kris boven in haar been steken, zij stak zich met haar kris boven in haar been.

mi hiλaru o kuru kuru o guràtyi — zij troostte hem met een gouden kip.

beka to hitaili — kom, ik probeer het ermede.

c. Hiermede komt overeen: iets voor eenig doel gebruiken, b.v.b.:

nènànga to ma hibulu — ik doe me dit tot lendenband zijn, ik gebruik dit als lendenband.

ma ngamene wo ma himomaratana — hij deed zich de *ngamene* tot bloem zijn, hij gebruikte de *ngamene* als bloem

ai paju i ma hihidete — zij deden zich zijn zonnescherm tot zeil zijn, zij zeilden met zijn zonnescherm.

o tyinga-tyinga ma ròche wo ma hingòtiri — hij deed zich de tyinga-tyinga stengel tot prauw zijn, hij gebruikte de tyinga-tyinga stengel als prauw.

d. Ook waar een stof dient om een bepaalde werking teweeg te brengen, b.v.b.:

ma gòta ma tigono mo hiche ma njawa-njawa gènànga; *èhe* — wrijven, dus: zij wreef de pop in met boomhars.

o igonòka mànga haeke ho higòfo utu; *gòfo* — haarwasschen, dus: met een weinig cocosnoot het haar wasschen.

mànga kòbongo o àkere wo hituàgiòka; *tuagi* — begieten: hij begoot de beenderen met water.

manga tau ma gètongo o kafo mo hibarihi; *parihi* — strooien, zij bestrooide alle huizen met asch.

e. In vele gevallen geeft het een belanghebbend voorwerp aan, b.v.b.:

i higàhoko j'àto; *gàhoko* — vragen: het vroeg er om zeggende.

wo hitulihika awi ròmànga; *tulihi* — schrijven: hij schreef zijn naam erop.

de mo hitaili mo fufu; *fufu* — blazen, en ze probeerde er op te blazen.

la ho higehene; *ihene* — hooren, opdat wij er naar luisteren.

ngomi ajo mo himòteke; *mòteke* — volgen, haar moeder volgde er in, stemde toe.

ho ho ma hilingiri; *lingiri* — zoeken, dus wij zoeken voor ons er naar.

no hi hidèmo àhi riakika; *tèmo* — zeggen: spreek over mij tot mijn broeder.

ngohi ajo ami nauoko ma dururu to hilingiri; *lingiri* — zoeken: ik zoek naar visch om mijn moeders visch te vervangen.

§ 2. *da-, de-, di-, do.*

De klank achter de d richt zich naar de klank van de eerste lettergreep van het woord, waarvoor dit voorvoegsel geplaatst wordt, behalve wanneer die klank een u is, want dan neemt het voorvoegsel een o aan. Dit voorvoegsel voor een woord geplaatst, geeft over het geheel aan, dat iets of iemand door de handeling getroffen wordt, b.v.b.:

de ja darato mànga himàngino, rato — storm: er kwam storm tegen hen, zij werden door den storm getroffen: — *ami guràtyi imi daharàbàkiye, haràbaka* — bespatten: haar goud spatte op haar, zij werd door haar goud getroffen: — *ai gàkana jo dolòtono*; *lòtono* — schaarden: zijn mes werd er door geschaard: — *dè i ha jo dodiliara ma kàpa*; *liara* — sleepen: zij werden getroffen door het schip dat op hen gesleept werd: — *ko i wi dadatobikòka*; *tobiki* — breken: dus braken ze op hem, hij werd door het brekende getroffen (het verdubbelen van het voorvoegsel hier en in andere zinnen, heeft

durative beteekenis) *ani kongō ufa i mi ditifa; tifa* — vallen, dat ze niet door uw tranen getroffen worde, laat uw tranen niet op haar vallen. — *i ma ditila ika*; *tila* — sleepen: hij sleepte zich erop voort (op zijn buik). — *de o gòta ma dobiki mi dòtumoika*; *umo* — werpen: zij wierp hem een stuk hout toe, zij trof hem met een stuk hout. — *aha i wi damela; mela* — stank: hij zal door de stank ervan getroffen worden. — *o helewòka i dohònenge*, *hònenge* — sterven: zij werden door de steenen getroffen zoodat zij stierven, of: zij stierven op de steenen.

Soms zit er iets onverwachts in, b.v.b.: *hojo doòara ma mua*: *oara* — loopen, zij overliepen de apen — *de ma màtjàna ja tòhata de ja doòara* — en de tijger werd boos en vloog op hen toe.

§ 3. *hida-*, *hide-*, *hidi-*, *hido*.

Dit voorvoegsel wordt ook wel verlengd tot *hidoda* enz. Zooals ook bij *da*, waarbij die verdubbeling in den regel aangeeft, dat de handeling meer intensief gedacht wordt.

Het voorvoegsel wil in den regel zeggen, dat bij het eerste waardoor iemand of iets getroffen wordt, en dat reeds door *da* aangeduid is, nog iets anders komt, zoodat men het in de meeste gevallen vertalen kan met: „er nog bij", b.v.b.:

de wo hidahèpaiye; *hèpa* — balspel: en hij gooide dat er nog bij naar boven: — *i hi hidodubo*: *tubo* — opsteken, zij steken mij ook meteen naar boven; — *ko òna i yo hidodaruba*; *ruba* — vallen: zij vielen mede er uit: — *mo mi hidotebènòka*; *bèno* — wand, zij sloot haar erbij in. — *de ja hidalàhini*; *làhini* — wegdrijven: zij deden hem erbij mede wegdrijven; — *wo hidodinikitu ma ngòrangòranike*; *nikitu* — binden: hij bond hem bovendien aan de deur; — *de mo hidatao*; *ao* — brengen zij bracht het een met het ander mee; — *hiadono no hidogòhànga*; *togòhànga* — gek zijn: zoodat ge nu er ook nog gek van zijt: — *de to ma hidogòrakòka*; *gòraka* — opbeuren: dan wordt ik er ook nog bij verheven; — *o taàga o goruo moi i hidotoahuku*; *oaha* — droog: de *goruo* — visch was ook drooggeloopen (met het zand); — *gènàngòka wo hidomòkuòka dinaiha*, *mòku* — dragen: toen droeg hij (de kist) met (de kinderen erin) landwaarts; — *de wàto wo ma hidatjo, ka o homoaino*; *tjo* — aanpakken, hij wou haar er tevens bij aanraken, en hij voelde in de lucht

Een enkele maal vindt men het nog uitgebreid tot *hitoda*, b.v.b. in: de *i wi hitodawelekino*; *wèleke* — kruis: en zij kruisigden hem er nog bij.

Zooals blijkt uit *hidatao* en *hidotoahuku*, wordt, waar dit voorvoegsel verbonden wordt met een woord dat met een vocaal aanvangt, een *ʎ* als verbindingsklank ingevoegd.

§ 4. *maka-, make-, maki-, mako.*

Dit voorvoegsel voor een werkw. geplaatst, duidt aan dat de handeling wederkeerig is, tusschen verschillende personen plaats heeft. Om aan te duiden òf dat de handeling herhaaldelijk plaats heeft, of wel dat veel personen aan de handeling deelnemen, wordt de laatste lettergreep wel herhaald, en het wordt dan: *makoka, makoke, makoko*, b.v.b : *i makamàke okaua ja hinòto gènànga: màke* — ontmoeten: die twee ontmoetten elkaar niet weer; — *o likitòngi de o humàti i màkatauluòka· taulu* — kleven: dukatons en rijksdaalders kleefden aan elkaar; — *komàkatàgoko; tàgoko* — vangen: met elkaar worstelen; *de i màkatòma, ho i makokadufuku, de i makokatuduku, de i makokaòto* — en zij (wilden) elkaar dooden, dus allen schoten op elkaar, en staken elkaar en hakten elkaar; — *ani kòbongo i màkahumòka* — haar beenderen waren aan elkaar gegroeid; — *de kohamaketèroua de ngomi*; *tero* — gelijk zijn: zij zijn maar niet aan ons gelijk; — *o kabutu jo màkamàke de o kàbingi moi* — een stekelvisch en een geit ontmoetten elkaar; — *jo njanji jo ma kokabaluhu*; *baluhu* — antwoorden: zij zongen elkaar bij beurten, toe; — *uha ho ma kokangamo*; *ngamo* — opspelen: niet altijd tegen elkaar opspelen; — *ho makamakeua, ma i dàdi ho màkamàke* — wij waren niet gewoon elkaar te ontmoeten, en wij ontmoeten elkaar nu.

koki.

Dit voorvoegsel voor een werkw. geplaatst duidt aan dat de handeling velen of allen treft, b.v.b : *ngini o berèra moi ni kokitòkata*: *tòkata* — weerwolf gijlieden, een heele kampong, zijt allen weerwolven; — *hiadono ja butànga jo kokipiloko: piloko* — blind zoodat ze alle zes blind waren; — *ho ma gohòmànga i kokihònengòka*; *hònenge* — sterven: dus zijn alle krokodillen gestorven; — *de iha jo dodiliara ma kàpa, ho ja kokikinengòka* — en zij sleepten het schip landwaarts over hen heen, zoodat zij allen gestorven zijn.

§ 5. *toba.*

Dit voorvoegsel geeft aan dat de eigenschap of handeling in het woord genoemd, tot een gewoonte of hebbelijkheid geworden is, b.v.b.:

o ngòhaka gèna i tobagari; *ari* — huilen: dat kind huilt altijd, is een huilebalk; — *ma nauru gènànga i wi tobadaluku* — die man is altijd dronken, is een dronkaard; — *wo tobabàdjuli*; *bàdjuli* — kansspel: hij speelt altijd, hij is een speler; — *ònànga o tau moi ja tobadòhiki*; *tòhiki* — stelen: dat heele huisgezin steelt doorloopend, zij zijn kleptomaan; — *uha ni wi digi, wo tobangamo* — kom niet in zijn buurt, hij speelt altijd op, hij is een vechtersbaas.

tèke.

Dit voorvoegsel voor een werkw. geplaatst duidt aan dat de handeling wederkeerig is, b.v.b.: *ho ma tèke bitjara* — met elkaar beraadslagen. Zie verder hieromtrent: „werkwoorden".

bori- (*ri*).

Dit voorvoegsel duidt aan dat de handeling door twee personen geschiedt, of dat twee personen in een toestand zijn, het vormt dus een „dualis". Ook zoo met „*ri*", dat kennelijk hiervan een afkorting is, en bij zeer enkele woorden ook *li* wordt uitgesproken. Voorbeelden zijn: *mànga ngòhaka jo boringoheka* — hun beide kinderen zijn meisjes; — *manga làko jo boriruhutòka* — zij hadden beiden hun oogen gesloten; — *de manga tuba i ma lèko ka o boriguràtji màta-màta* — zij hadden elk een lans die beiden heelemaal van goud waren; — *de ka ngoi heketa i ma rihimànga de muna* — en slechts zijn vrouw en zij beiden zaten tegenover elkaar; — *de gèna ma mohòlehe de ami rihimàngòka* — en zoo had die maagd iemand tegenover zich zitten; — *jo ribàngo* — twee personen werpen elkaar tegen den grond; — *o ngaiere i ma ribiono* — twee rivieren vloeien in elkaar; — *jo ma riduene* — twee personen ontmoetten elkaar; — *ma boleo de ma dòto i ma litauru* — de zandbank en de kaap strekten zich naar elkander uit.

ka.

Dit voorvoegsel komt alleen voor de richtingaanduiders *ika-*, *ino-*, *iha-*, *òko-*, *iwe*, *uku*, waar die in werkw. vorm gebruikt worden; en het beduidt dan een gaan, een bewegen naar de, in het woord aangegeven richting, b.v.b:

ho kaiha — landwaarts gaan, *ho kaòko* — zeewaarts gaan, enz.

Ook komt, maar zeer zelden een verdubbeling hiervan voor als duratief, b.v.b.:

ma aere i hikokaiha — de vloed kwam al maar verder landwaarts.

HOOFDSTUK VI.

Achtervoegsels.

§ 1. *òka.*

Dit achtervoegsel komt voor achter werkw., zelfst. n.w., bijv. n.w., voorn. w., telwoorden.

Gevoegd achter een werkwoord duidt het aan:

a. dat de handeling reeds geschiedt is, tot den verleden tijd behoort, b.v.b.:

ho ihene	— hooren	*ho ihenòka*	— hoorde, gehoord
ho tèmo	— spreken	*ho temòka*	— sprak, gesproken
h' òλomo	— eten	*h'òλomòka*	— at, gegeten
ha diai	— maken	*ha diaiòka*	— maakte, gemaakt.
ho tàgi	— gaan	*ho tàgioka*	— ging, gegaan
ho ma djobo	— vertrekken	*ho madjobòka*	— vertrok, vertrokken, enz.

b. soms duidt het de gebiedende wijs aan, b.v.b.:

no wòhamòka — ga naar binnen; *ni jo lulèòka* — rol het op.

muna m'àto: *n'oaròka* — zij zeide: vlucht; *ni ma iduòka* — ga slapen.

ani làko na rufutòka — doe je oogen dicht; *no hi hiòòkòka* — gij moet mij uitpoepen.

c. Ook duidt het wel den toekomenden tijd aan, b.v.b.:

ngaro àhi ròmanga ni ja tagàliòka — dan moogt ge wel mijn naam veranderen.

la ho higorikòka — dan gaan we zien.

de ka to tomàka — dan zal ik het maar dooden.

(Ofschoon de vormen b. en c. voorkomen, is het wel geraden zich bij het spreken maar tot de beteekenis a. te bepalen).

Gevoegd achter een bijv. n.w. duidt het aan, zoowel dat de genoemde eigenschap aan het voorwerp eigen is op het oogenblik dat men spreekt, als wel dat de eigenschap in den verleden tijd er geweest is. In het eerste geval moet men waarschijnlijk aannemen dat het aanbrengen van de eigenschap voltooid is, b.v.b.:

ma ko i òmangòka de i bòto: *òmànga* — vol: maar toen het vol was hield het op.

o nguihumu nènànga i tebinòka; tebini — schoon, dan moet het schoon zijn van gras.

de jo dimoakoka wo ma niatoli; dimoaka — te veel zijn, overloopen: toen er te veel waren, bad hij weer.

o tau i rahàiòka — het huis is òf was mooi.

o nauru i wi dalukòka: daluku — palmwijn: de man is òf was dronken.

ami hininga i boleòka — haar gemoed is, òf was zacht.

i wi λamokòka — hij is, òf is al groot.

to munàng ami làko i pilokòka — haar oogen zijn òf waren blind.

de i òhakòka, boto jòλomo — toen het gaar was aten zij het.

Gevoegd achter een zelfst. n.w. of een pers.- dan wel een plaatsaanduidend voorn.w. duidt het een verblijven of een verwijlen aan, en doet dan den dienst van een voorzetsel, b.v.b.:

wo gogere ai tauòka — hij is in zijn huis. — *wo mi hituàgi ami haekòka* — hij begoot haar op haar hoofd. — *j'òkere o kilòtinoka* — zij dronken (gezeten) op een stuk drijfhout. — *o medjàka ma inonomo i rupa rupàka* — op de tafel was allerlei spijs. — *nàga unàngòka* — het was bij hem. — *wo ma idu ngohiòka* — hij slaapt bij mij. — *dàkuòka nàga* — het is daar boven. — *mànga haeke ma λòkuòka i hòho* — het vloog boven hun hoofd. — *wo hupuino o ngòranòka* — hij kwam in de deur. — *ami dàtekòka mo kaòko* — langs zijn zijde ging zij zeewaarts. — *ma tiliho ma timiòka* — onder den tilihoboom. — *i ma hitàngonika ngomi dòdoto ami uguròka* — hij hing zich aan of tegen haar jongere zuster haar dij.

Achter zelfst. naamw. die een tijdbepaling zijn, doet het ook den dienst van een voorzetsel, b.v.b.: *o hutuòka* — in den nacht, des nachts, — *ma ginitaròka* — in den morgen, des morgens, — *o Hàdi ma wàngeòka* — op Zondag, des Zondags, — *opariama* 1921 *òka* — in het jaar 1921. — *o Januari ma mèdeòka* — in de maand Januari.

Achter het tijdsbepalende: *genànga* — dan, komt het in verhalenden stijl, bijna geregeld voor: *de genàngòka* — en toen.

Achter telwoorden die een tijdsbepaling aanduiden, duidt het iets toekomstigs aan, b.v.b.: *hàngeòka* — op den derden dag. — *motòàka* — op den vijfden dag. — *moruonòka* — op den hoeveelsten dag. — *de tumidòka jo hukara* — en op den zevenden dag zullen zij het doodenfeest vieren.

Men rekent dan vooruit vanaf den dag waarop men spreekt.

Wel kan men dit nog verduidelijken door er „*àha*" of „*de àha*" bij te voegen, om bepaald het toekomstige aan te duiden, b.v.b.: *hàngeòka de àha* — over drie dagen, maar n o o d i g is dat niet.

Wil men bepaald zeggen dat zoo of zooveel dagen reeds na het gebeurde verloopen waren op den tijd waarvan men spreekt, dan moet men er bijvoegen: *i pàha*, of: *i pahàka*, zonder die toevoeging is de beteekenis toekomstig.

Ook komt nog voor: *o hamàka mo pàgeli de hàngeòka mo pàha* — zij plukte watermeloenen en na de derde hield ze op. — *mo pòha ma tumidòka i bòto* — zij sloeg en hield op bij den zevenden slag, enz.

Soms heeft het iets richtingaanwijzends, b.v.b.: *ngoi èʒeòka wa iha*: hij ging landwaarts n a a r zijn grootmoeder. — *ja ika ma àkeròka* — zij gingen n a a r de rivier. *jo utiha o tauòka* — zij gingen aan land n a a r het huis.

Het kan echter zijn dat dit gelezen moet worden: landwaarts gekomen b ij zijn grootmoeder, aangekomen a a n de rivier, landwaarts gekomen i n het huis, zoodat de zin een tegenwoordig deelwoord vormt.

Achter zelfst. n.w. die een naam van een stof noemen, geeft het aan dat een voorwerp uit die stof bestaat, het vormt dan dus een stoffelijk bijv. naamw., b.v.b.:

o kurihi o guràtʒiòka — een gouden stoel. — *o tau o mèhelòka* — een gemetseld huis (van metsel gemaakt) *o ali-ali o tabàgàka* — een koperen ring, enz.

Achter namen van landen geeft het aan het volk dat het land bewoont, b.v.b.:

o Tobèlohòka — de Tobelobewoners, de *Tobèlos*. — *o Galèlàka* — de Galelabewoners, de Galélas. — *o Belandàka* — de Belandabewoners, de Hollanders, — *o Abongòka*, de Ambonbewoners, de Amboneezen, — *o Djawàka* — de Djawabewoners, de Javanen, enz.

Achter een pers voorn.w kan het een gelijkheid aanduiden, b.v.b.: *àhi rupa ho to ngònàka* — mijn voorkomen is als het uwe. — *ajo, unànga hoka ngomiòkana* — moeder, hij is niet als wij, enz.

§ 2. *ua*.

Dit duidt een ontkenning aan, en komt als zoodanig achter alle woordsoorten, b.v.b.:

tàgi — gaan. — *tàgiua* — niet gaan — *òλomo* — eten. — *òλomua* — niet eten. — *o tau* — huis. — *o tauua* — het is geen huis. — *o gòta* — boom. — *o gòtaua* — het is geen boom. — *ngohi* — ik, — *ngohiua* — ik niet. — *gènànga* — dat. — *genangua* — dat niet. — *moi* — één. — *moiua* — niet één. — *kurutu* — hoog. — *kurutua* — niet hoog. — *taiti* — snel. — *taitua* — niet snel. — *àhi ròkatua nènànga* — dit is mijn man niet. — *ngohi òraua munànga* — zij is niet mijn kind. enz.

okaua.

Samengesteld uit *òka* en *ua*, zoo zelfs, dat beide woordjes nog den klemtoon op den voorlaatsten lettergreep behouden hebben. Het komt achter werkw. en toestandsw., en beduidt: „niet meer", b.v.b.: *wo mi ngorikiokaua* — hij zag haar niet meer; — *gènànga to lioökaua* — dan keer ik niet meer terug; — *wo ma hiorikokaua* — hij had geen bewustzijn meer; — *mi nàkokaua* — zij kende hem niet meer; — *ja daenokaua* — zij reikte niet meer tot....; — *i wocokaua ma lukama* — er waren niet veel langsapvruchten meer. enz.

oàhi.

Het beteekent: nog niet. en komt voor achter werkw., bijv. n.w., en aanwijzende voornaamw. Het wordt ook (naar afkomst wellicht juister), gespeld „*uàhi*". Voorbeelden:

wo mi ngorikoàhi — hij zag haar nog niet; — *to ni mòteke t'akunoahi* — ik kan je nog niet volgen. *i λomukoàhi* — ze waren nog niet rijp; — *ja màtaoàhi* — ze waren nog niet op. *gènàngoàhi* — dat nog niet; — *ja òλomoàhi* — zij hadden nog niet gegeten. *i mi λamokoàhi* — zij was nog niet groot; — *i goahoàhi* — het was nog geen eb; — *ai hacke wa kulooàhi* — hij had zijn haar nog niet geknipt. enz.

okàhi.

Het duidt aan achter werkw., ook wel achter voorn.w., dat de handeling aan een andere handeling voorafgaat, zooals dat in het Holl. uitgedrukt wordt door „eerst", b.v.b.: *h'òλomokàhi* — wij eten eerst. — *koàho ho ma òhikokàhi* — het is beter dat we eerst baden. — *nènàngokàhi* — dit eerst. — *ani gàkana no ihorokàhi* — slijp je mes eerst. — *o àkere no higuitiokàhi* — schep eerst het water uit.

Geplaatst achter telwoorden of achter woorden die een hoeveelheid aanduiden, geeft het te kennen dat slechts het aangegeven getal, of de aangegeven hoeveelheid nog aanwezig is, b.v.b.:

o buhànga moiokahi de j'adonòka o ngawa-ngawaiλe — nog maar

één span, en zij reikten aan het uitspansel. — *ma hidete ma hutulokàhi* — nog maar een klein stukje van het zeil.

nènànga hàngeokàhi — er zijn er hier nog maar drie. — *o gàhumu hinòtokàhi* — er zijn maar twee stuks meer. — *nènàngokàhi de ja màtàka* — deze zijn er nog maar, en dan zijn ze op. — *gènànga ma ngoeokàhi* — dat zijn de velen nog maar (die over zijn).

òhi.

Dit is gewoonlijk het best te vertalen met „nog". Achter werkw. of toestandsw. duidt het aan dat de werking voortduurt, of herhaald wordt, of de toestand voortduurt, b.v.b.: *dina o raiòka mo kiditikòhi* — landwaarts bij de paddestoelen ligt ze nog flauw. — *na tètoròhi o gòta nènànga* — pik dit hout nog. — *ti damāòhi* — ik wacht nog op hem. — *àhi aewani t'àhokòhi* — ik roep nog mijn dieren. — *la wi kiòkòhi* — vervolgens ging hij nog slapen. — *m'àto: na òkòhi* — zij zeide kom nog zeewaarts. — *no tuluikòhi* — kom nog aan land. — *o houru nènānga t'òkeròhi* — ik drink deze meidcijn nog. — *to ma djobòhi* — ik vertrek nog (bij dit laatste is het een staande uitdrukking, een groet, men zet de reis of de wandeling die afgebroken was, nog voort).

Achter zelfst. n.w. of voorn.w. geeft het aan dat het genoemde nog aan iets toegevoegd wordt, b.v.b.: *o tauòhi* — het huis nog. — *o ngai moiòhi* — nog één stuk. — *gènàngòhi* — dat nog. — *utuòhi* — nog een beetje. — *ngonòhi* — gij nog, enz.

oli.

Dit achtervoegsel komt bij werkw. zelfst. n.w. of voorn.w. en duidt altijd aan dat een handeling die plaats gehad heeft, herhaald wordt. Gewoonlijk kan men het 't best vertalen met „weer", b.v.b.: *una wàto h'òikole* — hij zeide: wij gaan weer. — *ma òmàngoli o bajongo tumidi* — zij maakte weer zeven zakken vol. — *madòdòtoli mo mi bitjara* — zij sprak weer met de jongere. — *i ya inoli* — zij kwamen weer. — *i wi lèhali* — zij vroegen hem weer. — 't *onàngoli i λàhokòka* — zij riepen de hunne weer. — *ho ngònali na uru ma ngaka* — hak jij nu weer het suikerriet af (in de twee laatste zinnen is wel herhaling der handeling, maar niet door denzelfden persoon). — *wo ma niata ho kànganoli* — hij wenschte weer zooals straks. — *ma goronali mi ngaiki* — zij peuterde (nu) weer het vleesch uit het midden voor hem er af. — *ka wo arioli* — hij weende maar weer. —

de gènàngòka o dodihali jo gogiloliti — toen omringde zij weer een slang.

okali.

Dit achtervoegsel geeft aan dat een handeling of werking meermalen geschiedt, in elk geval meer dan tweemalen, a.g.z. men bij de eerste herhaling volstaan kan met „*oli*". Echter, in gevallen waarin men dadelijk denkt aan een veelvuldig gebeuren, gebruikt men ook wel *okali* om de eerste herhaling aan te duiden. Voorbeelden: *ika ja bòtokali ma hàngkura* — verder, toen die landschildpad dat weer gedaan had. — *wo mi hulokokali* — hij beval haar weer. — *i wi kiòkokali* — hij viel weer in slaap. — *muna genànginokali* — zij kwam er weer aan.

o.

Dit komt voornamelijk voor achter voorn.w. en enkele malen ook achter zelfst. n.w. Het heeft altijd den klemtoon. Men kan het vertalen met „ook", b.v.b.: *ngohiō* — ik ook. — *nènàngō* — dit ook. — *àhi giamō* — mijn hand ook. — *to unàng' ai haekō izoboho* — zijn hoofd is ook gezwollen. — *to unàngō ai ngòtiri i uihi* — zijn prauw is ook lek. — *to unàng ai ngòtirō i uihi* — zijn prauw is ook lek.

ani.

Dit komt niet veel voor: het duidt een gelijkheid aan, b.v.b.: *ngohiani iti ho ngonàka* — als ik maar was zooals gij. — *ho goli ma tibani ma amoko* — zoo groot als de bamboe (scheede) van het kapmes — *ma hutuaniua* — niet zooals weinig, veel.

§ 3. De nu volgende achtervoegsels zijn allen richtingaanduiders, en vormen dus betrekkelijk een groep op zichzelf.

Men is gewoon omtrent elke beweging aan te duiden in welke richting die geschiedt, naar den spreker toe of van hem af, boven- of benedenwaarts, land- of zeewaarts. Het is daarbij volstrekt niet noodig dat de richtingaanduider achter het werkw. komt, die kan even goed achter het zelfst n.w. of achter het voorn.w. komen.

Ook treden deze achtervoegsels bepaald woordvormend op, a.g.z. zij achter een aantal woorden geplaatst, de beteekenis daarvan bepaald wijzigen.

Het zijn *ika, ino, ize, uku, iha, òko.*

ika.

Het duidt een richting aan van den spreker af. Het komt voor

achter werkw., zelfst. n.w., voorn.w. en telwoorden. Het kan in vele gevallen weergegeven worden door voorzetsels, b.v.b. door „naar" in: *o gumilamo i wòhamika* — de pythonslang gaat naar binnen. — *i liòka ma berèraika* — het keerde terug naar zijn dorp. — *dàku o tau ma goròmaika* — boven naar binnen in het huis. — *ma dodiha gèngika i wòhama ho'* — de slang is gindsch naar binnen gegaan. — *mo lio o tauika* — zij keerde terug naar huis. — *ngomi ajoika* — naar haar moeder.

Door „aan" in: *mi hingàhu o dodihaika* — zij gaf aan de slang te kennen; — *ni adono mànga tauika* — (indien) ge aan haar huis komt; — *i ma hitangono mànga riakika* — het hing zich aan haar oudere zuster. — *wo ma hiadonika o nuhu gènànga* — hij kwam aan dat eiland. — *mo ma hiadono o horogaika* — zij kwam aan den hemel aan. —*Djou Baiika* — aan Djou Bai. — *ami àmaika* — aan haar vader.

Het kan ook een derden naamvalsvorm weergeven, b.v.b.: *wo mi guheika* — hij schonk haar in. — *mi dumu-dumutika* — zij wees hem aan. — *no mi dòtakikàhi* — breng het haar eerst. — *mo mi ngamo ami dòdòtika* — zij berispte haar jongere zuster.

Ook duidt het een voorwaartsche beweging aan door de personen waarvan sprake is, b.v.b.: *jo hohòruika* — zij roeiden altijd maar voort. — *ma hidòkuika* — zij stapte vooruit. — *ma kètoko ma goaika mo hàkara* — zij stak voorwaarts onder de sagoepalmen. — *i ma lulu o tònakika* — het rolde over den grond voort.

Het komt voor achter een aantal werkw. die een werking aanduiden welke met vooruit gestoken handen geschiedt, b.v.b.: *ma harongika* — zij roosterde het. — *wa likoika o timiòka* — hij bond het eronder vast. — *ma lòfoika* — zij rookte het. — *ma tèruika ma dadàmaika* — zij schikte het op de droogplaats. — *ho ja dèdèngika* — dus maakten zij er gedroogd vleesch van.

Bij tijdsaanduidingen is het futurumvormend, b.v.b.: *jo rame i pàhaika* — nadat zij met feesten gedaan hadden. — *hàngeika de mi boa* — over drie dagen komen we, enz.

Het is beteekeniswijzigend, o.a. in de volgende woorden:

ho make	—	vinden	*ho màkeika*	—	ontmoeten
h'oriki	—	zien	*h'orikika*	—	vooruit zien
ho mala	—	laten	*ho melaika*	—	achterlaten
ho mao	—	voelen	*ho maoika*	—	wakker worden

ino.

Het duidt een beweging aan, naar den spreker of naar een veronderstelde plaats toe, en het komt voor achter dezelfde woordsoorten als „ika", daarmede soms eigenaardige tegenstellingen vormend, b.v b.: *no hihupuika* — drijf ze naar buiten, waarbij de persoon die dit bevel geeft, zelf binnen staat; — *no hihupuino* — ook: drijf ze naar buiten, maar de persoon die het bevel geeft staat zelf ook buiten; — *no wòhamika* — ga naar binnen; — *no wòhamino* — kom naar binnen, enz.

Het kan weergegeven worden met „hier — hierheen", b.v.b. in: *wo boainàka* — hij kwam hier aan; — *nàko no tòku gèng ino* — indien ge hierheen stapt: — *no wòhamino* — kom hier binnen; — *genànga n'ao ino* — breng dat hierheen; — *dòkaino* — van gindsch hierheen; — *mo lioino* — zij keerde hierheen (naar haar huis) terug; — *taitino* — kom gauw hierheen.

Met „in" b.v.b.: *ma ngòhaka i mi pànganino* — zij deden het kind er in; — *ai daparionino* — in zijn schoot.

Ook met verschillende andere voorzetsels, b.v.b.: *i na hidamàkeino* — zij hebben ons hier er op betrapt; — *okia-nàga moi no hi hidòtokino* — breng iets aan mij, — *mo liòka ma dodiha ino* — zij keerde tot de slang terug; — *nengino nagàka ajo* — hij komt hierheen moeder!; — *mo ma lega ma gumilamo dòkengino* — zij zag de python-slang van gindsch naar hier komen;— *ho ta ino ngonaino* — dus dan kom ik bij je; — *ma medja ma timino* — van onder de tafel.

Tijdsaanduidend komt het voor b v.b. in: *ma hira-hiraino* — van vroeger tijd of aan; — *o wànge hàngeino de ma bàha* — nog drie dagen en het was uit: *ma ginitarino* — als het licht komt, 's morgens; — *i arehino* — als het wit komt, morgen.

Beteekenswijzigend is het b.v.b. in:

ho tòòmu	— bijeenbrengen	*ho toòmumo*	— vergaderen
ho hihànga	— verliezen	*jo hihàngino*	— zij zijn verdwaald
ho nikitu	— binden	*ho nikitino*	— ombinden, e.a.

iòe.

Dit duidt een op- bovenwaartsche beweging aan, maar met dien verstande dat al wat Zuidelijk is, ook „bovenwaarts" genoemd wordt, b.v.b. in:

kiaiλe mi doa — waar klimmen we naar boven?; — *àhi pòretòka no ma tamiλe* — ga boven op mijn rug zitten: — *to mi mòho-mòhoiλe* — ik breng haar naar boven; — *na gòrakiλe o dàngiròka* — beur het op de slaapbank; — *i mi dàharàbakiλe* — het spatte tegen haar op; — *i kurutiλe* — het ging ver omhoog; — *i pudaiλe* — het dreef boven (het kwam naar boven); — *wo hidapanaiλe* — hij schoot met een pijl omhoog; — *ma dàngiri wa pànganiλe* — hij zette de bank op pootjes; — *i rukuika o àkere ma lòkuiλe* — hij bukte zich boven (over) het water; — *wi tubuiλe* — hij stak hem omhoog; — *ho i tobiki hinòtoiλe* — dus brak het in twee stukken. (Hierbij is kennelijk gedacht aan de opwaartsche beweging die de stukken maken, wanneer men een stok doorbreekt) — *o Pediwàngiλe* — Zuidwaarts naar Pediwang; — *o Kauiλe* — Zuidwaarts naar Kau; — *o Todinganiλe* — Zuidwaarts naar Dodinga, enz.

uku.

Dit duidt een neergaande of benedenwaartsche richting aan, en komt dus uit den aard der zaak, meer voor dan *iλe*. Als benedenwaarts wordt ook beschouwd: Noordwaarts of Noordelijk. Voorbeelden: *o ngawa-ngawa uku i òtakuku* — het viel uit het uitspansel naar beneden; — *o pigauku no noauku* — leg het neer op den schotel; — *wo ma lòhihuku* — hij urineerde; — *i ma hihàkaruku ma gumurukuku* — zij staken hem tusschen zijn ribben (gedacht aan iets dat op den grond ligt); — *no ma ngumo o bakaruku* — spring naar beneden op de steenen; — *de o wuhi i tiha o tiba ma goròna'uku* — en de kam viel uit de bamboe naar beneden; — *a'ni huhu mo teouku* — zij drukte haar zog uit naar beneden; — *no hi hibaiti gènguku* — begraaf mij daar gindsch; — *jo noaka o boruauku* — zij legden het in de kist; — *o ageròka i hiλàketuku* — het haakte aan de boomstomp; — *i ma gale-galeuku ami gogeréna ma lòkuòka* — het rolde zich neer op haar kussen; — *dina o dudunguku wo dàtomo* — hij plantte landwaarts op het drooge; — *mo pààkeruku* — zij gleed naar beneden; — *i hingauruku* — het hing omlaag; — *jo utiuku ma liàteuku* — zij daalden langs den paal naar beneden; — *àhi tòmara no ma hihàgauku* — ga schrijlings op mijn hals zitten; — *wo ma hidèngouku* — hij hakte het in éénmaal door.

Noordelijk b.v.b.: *o Galèlauku* — noordwaarts naar *Galèla*; — *o Djere ma dotouku* — Noordwaarts naar kaap Djère; — *o Wariuku* — Noordwaarts naar Wari.

Ook wel in neerdalende reeksen, b.v.b.: *ho de ma dòdòtuku i ma*

hitàngono — van de oudste hing het zich aan de jongere; — *ho de ma riaka wi òluku ma dododotuku wo gàhokokali* — toen de oudste hem weigerde vroeg hij op de rei af haar jongere zusters.

Tijdaanduidend beduidt het: avond, nacht, b.v.b.: *o hutuku* — in den nacht; — *o bi ma awauku* — des avonds; — *o wànge moiuku* — een dag tot den avond; — *o pariàma moi uku* — een jaar tot den afloop daarvan.

Beteekeniswijzigend van woorden komt het ook voor, b.v.b:

ha kelenga	— leggen	*ha kelengauku*	— neerleggen
ho gògere	— verblijven	*ho gògeruku*	— zitten

iha.

Dit duidt een landwaartsche beweging aan, òf van zee af landwaarts, òf wel, aan land zijnde nog verder landwaarts van zee af, b.v.b: *wo utiha o dowongiòka* — hij stapte aan wal op het strand; — *de daiiha j'àto* — en van zee af landwaarts sprak zij; — *ma hutu moi i ma hiadono mànga berèraiha* — in een dag kwamen ze aan hun dorp landwaarts; — *nenangika mo hiboheto* — hier landwaarts prevelde zij; — *i hi ngòtaka nènàngiha* — ze hebben me hier landwaarts gebracht; — *ma kàpa i utiha* — het schip deed het land aan; — *i tutukiha* — het spoelde aan land aan.

Namen van plaatsen die niet bepaald door de zee van Tobelo gescheiden zijn, noemt men alle „*iha*", ook die aan de andere zijde van een landtong liggen of aan de overzijde van een baai, als maar niet bepaald de zee een scheiding maakt. Ze dus over land wel te bereiken zijn, en ze natuurlijk niet aangewezen worden met *iλe* of *uku*.

Achter sommige woorden heeft *iha* ook wel de beteekenis van: „op den grond", òf „op het land", b.v.b.: *ho ma iduiha* — gaan liggen slapen, richting landwaarts?, op den grond, want daarop legt men zich toch gewoonlijk neer.

ho rubaiha — op den grond vallen (men valt natuurlijk even goed zeewaarts als landwaarts maar het is altijd *iha*, dus: op den grond; — *to ni pòhaliha* — ik sla je tegen den grond, e.a.

oko.

Dit duidt een zeewaartsche richting aan, van land naar zee, òf: dichter naar zee, ook wel, op zee nog meer zeewaarts, b.v.b.: *ami dàtekòka mo kaòko* — langs haar zijde ging ze naar zee; — *mo làhini — o ngaere mo himòtekòko* — zij dreef de rivier af zeewaarts; —

mi jo làhinòko — wij drijven zeewaarts; — *de muna dinaòko m'àto* — en ze sprak van de landzijde zeewaarts; — *jo hidetòko* — zij zeilden naar zee; — *dai o Tagaiaòko j'oiki* — zij gaan over zee naar Tagalaia.

Alle plaatsen over zee gelegen krijgen ook: „*oko*", b.v.b.: *o Belàdaòko* — Holland over zee; — *o Batawiòko* — Batavia over zee; — *o nuhuoko* — het eiland over zee, enz.

§ 4. *Aanhechting der achtervoegsels aan de woorden.*

1. Bij al de woorden waarbij de klemtoon op de voorvoorlaatste lettergreep rust, valt de klinker van de laatste lettergreep uit.

De tweeklanken bij den aanvang of in de eerste lettergreep van het woord, tellen daarbij als twee onderscheidene klanken, b.v.b.:

achtervoegsel *ō*: *unànga* — *unangō*, *gènànga* — *gènangō*.

achtervoegsel *òka*: *unànga* — *unangoka*, *hònenge* — *honengoka*, *tuhuku* — *tuhukòka*, *momiki* — *momikòka*, *oara* — *oaròka*, *oiki* — *oikòka*.

achtervoegsel *ika*: *gènanga* — *gènàngika*, *harongo* — *harongika*, *oriki* — *orikika*, *àkere* — *àkerika*.

achtervoegsel *ino*: *nikitu* — *nikitino*, *ngèkomo* — *ngèkomino*, *ginitara* — *ginitarino*, *haeke* — *haekino*.

achtervoegsel *iŵe*: *hiwara* — *hiwariŵe*, *adono* — *adoniŵe*, *pangini* — *panganiŵe*, *bobarene* — *bobareniŵe*, *kurutu* — *kurutiŵe*.

achtervoegsel *uku*: *hidotoaka* — *hidotoakuku*, *honenge* — *honenguku*, *lòhihi* — *lòhihuku*, *aruku* — *arukuku*.

achtervoegsel *iha*: *gènànga* — *genàngiha*, *tutuku* — *tutukiha*, *pòrete* — *pòretiha*, *oriki* — *orikika*, *dòdoto* — *dòdotiha*.

achtervoegsel *òko*: *kagènànga* — *kagènàngòko*, *tobongo* — *tobongòko*, *hidete* — *hidetòko*, *poaka* — *poakòko*.

achtervoegsel *ua*: *unànga* — *unàngua*, *àhoko* — *àhokua*, *ihene* — *ihenua*, *àkunu* — *àkunua*, *iriki* — *irikua*.

achtervoegsel *òhi*: *bèlaka* — *bèlakòhi*, *hònenge* — *hònengòhi*, *tutuku* — *tutukòhi*, *mòngoro* — *mòngoròhi*.

achtervoegsel *oli*: *unànga* — *unàngoli*, *ihene* — *iheneli*, *oiki* — *oikoli*, *hukunu* — *hukunoli*.

achtervoegsel *okàhi*: *hutulu* — *hutulokàhi*, *òkere* — *òkerokàhi*, *momiki* — *momikokàhi*, *òmanga* — *omàng-okàhi*.

achtervoegsel *oàhi*: *timono* — *timonoàhi*, *wèdere* — *wèderoàhi*, *oriki* — *orikoàhi*, *tumunu* — *tumunoàhi*.

(Soms gaat deze beginletter o in de u over, b.v.b.: *ngorikiuàhi*, *akunuàhi*, *òmukuàhi*, echter uitsluitend bij woorden die een i of u tot eindklank hebben).

achtervoegsel *okali*: *gènànga* — *genàngokali*, *tàkoro* — *tàkorokali*, *ièté* — *iètokali*, *tutuku* — *tutukokali*.

achtervoegsel *okaua*: *òλomo* — *òλomokaua*, *ngòhaka* — *ngòhakokaua*, *hònenge* — *hònengokaua*, *tòimi* — *töimokaua*.

2. Voor de woorden waar de klemtoon op de voorlaatste lettergreep valt, waaronder ook begrepen de woorden die reeds door een achtervoegsel verlengd zijn, is de regel dat de achtervoegsels eenvoudig achter de woorden gevoegd worden.

Uitzonderingen op dezen regel zijn:

a. waar woorden uitgaande op de klank a het achtervoegsel *òka* achter zich krijgen, valt de aanvangs o van *òka* uit, b.v.b.: *boa* — *boàka*, *tòma* — *tomàka*, *taäga* — *taàgàka*, *koròna* — *koronàka*, *lèha* — *lèhaka*, *hononga* — *hononàka*.

Dit kan ook gelden voor de achtervoegsels *oli* en *ohi*, niet regelmatig, maar ook komt voor:
leha — *lehali*, *ngòna* — *ngonàhi*, *goròna*, *goronali*.

b. Waar de met een i aanvangende achtervoegsels *ika*, *ino*, *iλe* en *iha* verbonden worden met op i uitgaande woorden, kan een i uitvallen, b.v.b.: *uti* — *utiha*, *timi* — *timino*, *tagi* — *tàgiλe*.

c. Indien woorden uitgaande op een o, verbonden worden met een der achtervoegsels *òka*, *oko*, *ohi*, *oli*, *okàhi*, *okaua*, *oàhi*, *okali*, valt een o uit, b.v.b.: *lio*, *liòka*, *liòko*, *liòhi*, *lioli*, *liokàhi*, *liokaua*, *lioàhi*, *liokali*; *tèmo*, *tèmòka*, *tèmòko*, *tèmoli*, enz.

d Indien woorden, uitgaande op u, worden verbonden met de achtervoegsels *ua* en *uku*, kan een u uitvallen Men leest even goed:
ruku — *rukuku*, als: *rukuuku*.
ngàku — *ngàkua*, als: *ngàkuua*.

In gewoon gesprek valt hij wel doorloopend uit.

HOOFDSTUK VII.

Woordsoorten.

Wij willen die achtereenvolgens behandelen, echter met dien verstande, dat er in vele gevallen geen scherpe onderscheiding tusschen de woorden gemaakt kan worden als behoorende het éene tot deze groep, een ander bepaaldelijk tot een andere. De meeste woorden kunnen beurtelings tot verschillende soorten gerekend worden, al naar het gebruik dat er van gemaakt wordt.

Lidwoorden.

§ 1. De zelfst. n w. worden steeds voorafgegaan door de woordjes „*o*" of „*ma*". Deze woordjes zijn geen lidwoorden in dien zin dat zij een deel van het woord vormen zouden. Zij zijn aanwijzers der zelfst. n.w., in dezen zin dat na deze woordjes altijd een zelfst. n.w. volgt. Men zegt nooit een zelfst. n.w. niet voorafgegaan door een dezer woordjes.

Men zegt: *o njawa* — mensch, *o nauoko* — visch, *o tau* — huis, *ma Tuànga* — heer, maar nooit zonder meer: *njawa, nauoko, tau, Tuànga.*

§ 2. Gewoonlijk nemen de zelfst. n.w. *o* voor zich, maar met „*ma*" komen voor:

a. namen van voorwerpen, die alleen in betrekknng tot andere voorwerpen gedacht kunnen worden, b.v.b.:

een tak is niet denkbaar zonder verbinding met een boom, dus: *o gòta ma djàga* (boomtak) en ook zonder *o gòta*, (boom) ervoor, *ma djàga*, met „blad" hetzelfde, dus ook: *ma hòka*: blad. Zoo ook omtrent lichaamsdeelen van dieren, b.v.b.: *ma bikini*: staart, *ma haeke*: kop, e.d.

b. Woorden die een rang aanduiden, b.v.b.: *ma koano* — de koning, *ma Djou* — de heer, *ma hàngàdji* — het districtshoofd, *ma uku* — de hoekoem. — Men kan meenen dat in de meeste gevallen *ma* eenvoudig het onpers. bezittel. voornw. is, maar dan zou er in deze gevallen niet „*ma*" maar „*mànga*" moeten staan, omdat regeerders niet geacht worden over een l a n d, maar over een v o l k te regeeren.

c. Ook woorden die het substantièele uitdrukken van de in een bijv. naamw. genoemde eigenschap, hebben „*ma*", b v.b.:

ma ginitara	— het lichte	*ma dubuho*	— het zware
ma burere	— het vette	*ma mutiti*	— het zoete, enz.

d. Wanneer in een verhaal eenmaal een voorwerp of zaak genoemd is, en het verhaal gaat dan verder voort zich met dat voorwerp of die zaak bezig te houden dan wordt in den vervolge ook dat voorwerp of die zaak aangeduid met „*ma*".

§ 3. Wordt een woord voorafgegaan door een bez. voorn.w. dan valt het lidwoord weg, b.v.b.: *ai tau* — zijn huis. — *mànga àma* — hun vader. — *àhi ngòtiri* — mijn vaartuig. — *ngomi òra* — haar dochter.

§ 4. In den vocatief valt het lidwoord weg.

HOOFDSTUK VIII.

Zelfstandige naamwoorden.

Uit het medegedeelde onder „woordvorming" is reeds gebleken dat hiertoe èn grondwoorden, èn secundaire grondwoorden, èn afgeleide woorden behooren. Het zelfst. n.w. kent geen meervoudsvorm, uitgezonderd een paar woorden die door verdubbeling van de aanvangslettergrepen, een soort meervoud vormen, geen zuiver meervoud, (zie hoofdstuk IV reduplicatie en woordverdubbeling) aangezien de beteekenis eenigermate gewijzigd is: b.v.b.:

o ngòhaka — kind   *o ngòha-ngòhaka* — allerlei kinderen
o dimono — oude   *o dimo-dimono* — alle ouden tezamen
en enkele woorden meer aldus.

Wil men het meervoud uitdrukken dan geschiedt dit door voorvoeging van een bepaald of onbepaald telwoord. Zonder dat, is alleen uit den zin op te maken of enkel- dan wel meervoud bedoeld is.

Ook kent het geen geslachts- of naamvalsuitgangen, zoodat het woord zelf altijd onveranderd blijft.

Eenige verandering kan plaats hebben door het aanhechten van achtervoegsels. (Zie hoofdst. VI). Deze achtervoegsels doen dan den dienst van voorzetsels b.v.b.: *o tau* — huis; *unànga nàga ai tauòka* — hij is in zijn huis; *o berèra* — dorp; *jo boàka o bereraino* — zij zijn in het dorp gekomen; *o gàhi* — zee; *o ali-ali wa umo o gàhiuku* — hij wierp den ring in zee; *o ngawa-ngawa* — uitspansel; *ngade o ngawa-ngawa ike w'adonòka* — hij was bijna a a n den hemel geraakt, enz.

Samengestelde zelfst.n.w., waarbij het tweede gedeelte een onderdeel of een eigenschap van het eerste is, als: menschenhoofd, huisdeur tafelbreedte, enz., vormt men door een bezittel. voornw. tusschen de twee deelen te voegen; de woordschikking is daarbij als in het Holl. de bezitter voorop; b.v.b.: menschenhoofd: *onjawa mànga hacke* — een mensch zijn hoofd; huisdeur: *o tau ma ngòrana* — een huis zijn deur; tafelbreedte: *o medja ma ngoata* — de tafel zijn breedte, enz. — Dit worden dus saamgestelde uitdrukkingen. Dezelfde vorm heeft men voor begrippen die wij met één woord uitdrukken, b.v.b.: sleutel: *o kutji ma ngòhaka* — kind van het slot; traptrede: *o ngute ma ngòhaka* — kind van de trap; zon: *o wange ma làko* — oog van den dag; bron: *o àkere ma làko* — oog van het water; schuim: *o gàhi ma ijòko* — drek van de zee, enz.

HOOFDSTUK IX.

Voornaamwoorden.

§ 1. Persoonlijke voornaamwoorden.

Deze zijn:

1e pers. enkelvoud *ngohi.*
2e pers. enkelvoud *ngòna.*
3e pers. enkelvoud mannelijk *unànga.*
3e pers. enkelvoud vrouwelijk *munànga.*
1e pers. meervoud inclusief *ngòne.*
1e pers. meervoud exclusief *ngomi.*
2e pers. meervoud *ngini.*
3e pers. meervoud *onànga òna.*
3e pers. meervoud zakelijk *enànga ena.*

In dezen vorm worden ze alleen gebruikt als antwoord op een vraag, b.v.b.: wie is daar? *ngohi* — ik; wie heeft dat gedaan? *munànga* — zij; wie zullen gaan? *ngomi* — wij; wie heeft visch gevangen? *unànga* — hij.

Worden ze verbonden met werkw. of toestandsw., dan nemen ze bepaalde woordjes naast zich. Die woordjes zou men kunnen noemen: exponenten van de voornw., maar feitelijk is dat toch niet juist, omdat ze ook optreden als er geen pers. voorn.w. gebruikt wordt, maar direct de persoon handelend optreedt. Ze zijn dus meer te

beschouwen als vervoegingsvormen der werkw. of toest.w., dan wel als deelen van het pers. voorn.w. Toch kan het m.i. niet anders, dan ze, als behoorende tot het pers. voorn.w te bespreken, omdat ze toch ook weer volkomen den dienst der pers. voorn.w. doen.

Deze woordjes zijn verschillend naar gelang van de soort werkw. waarbij ze gebruikt worden.

Wij geven eerst een onovergankelijk werkwoord: *hotàgi* — gaan.

1e pers. enkelv.	*ngohi to tàgi*	— ik ga
2e pers. enkelv.	*ngòna no tàgi*	— gij gaat
3e pers. enkelv. mannelijk	*munànga mo tàgi*	— hij gaat
3e pers. enkelv. vrouwelijk	*ngini ni tàgi*	— zij gaat
1e pers meerv. inclusief	*ngòne ho tàgi*	— wij gaan
1e pers. meerv. exclusief	*ngomi mi tàgi*	— wij gaan
2e pers. meerv.	*ngini ni tàgi*	— gijl gaat
3e pers. meerv.	*onànga i tagi*	— zijl. gaan
zakelijk	*enànga i tagi*	— het gaat

Alleen wanneer men bepaald nadruk wil leggen op den handelenden persoon wordt het voorn.w. gebruikt, anders gebruikt men alleen de exponenten, en is dan daarmede volkomen duidelijk. De voorn.w. zelf ondergaan geen wijzigingen, maar de exponenten wel, niet bij onovergankelijke, maar wel bij overgankelijke werkw. vooral wanneer de handeling door een persoon ondergaan wordt. Wij geven als voorbeeld: *ho gòhara* — slaan.

to ni gòhara	— ik sla u
ti gòhara	— ik sla hem
to mi gòhara	— ik sla haar
ti ni gòhara	— ik sla uliedèn
ta gòhara	— ik sla hen
no hi gòhara	— gijlieden slaat mij
ni gòhara	— gijlieden slaat hem
no mi gòhara	— gijlieden slaat haar
no mi gòhara	— gijlieden slaat ons
na gòhara	— gijlieden slaat hen
wo hi gòhara	— hij slaat mij
wo ni gòhara	— hij slaat u
wi gòhara	— hij slaat hem
wo mi gòhara	— hij slaat haar
wo na gòhara	— hij slaat ons(inclus.)
wi mi gòhara	— hij slaat ons(exclus.)
wi ni gòhara	— hij slaat ulieden
wa gòhara	— hij slaat hen
mo hi gòhara	— zij slaat mij
mo ni gòhara	— zij slaat u
mi gòhara	— zij slaat hem
mo mi gòhara	— zij slaat haar
mo na gòhara	— zij slaat ons (inclus.)
mi mi gòhara	— zij slaat ons(exclus.)
mi ni gòhara	— zij slaat ulieden
ma gòhara	— zij slaat hen

hi gòhara	— wij (inclus.) slaan hem	*mi ni gòhara*	— wij (exclus.) slaan u
		mi gòhara	— wij (exclus.) slaan hem
ho mi gòhara	— wij (inslus.) slaan haar	*mi mi gòhara*	— wij (exclus.) slaan haar
		mi ni gòhara	— wij (exclus.) slaan ulieden
ha gòhara	— wij (inclus.) slaan hen	*mi jo gòhara*	— wij (exclus.) slaan hen

mi hi gòhara	— gijlieden slaat hen	*i hi gòhara*	— zijlieden slaan mij
ni gòhara	— gijlieden slaat ons	*i ni gòhara*	— zijlieden slaan u
ni mi gòhara	— gijlieden slaat haar	*wi gòhara*	— zijlieden slaan hem
ni mi gòhara	— gijlieden slaat hem	*i mi gòhara*	— zijlieden slaan haar
ni ja gòhara	— gijlieden slaat mij	*i na gòhara*	— zijlieden slaan ons (inclus.)
		i mi gòhara	— zijlieden slaan ons (exclus.)
		i ni gòhara	— zijlieden slaan ulieden
		ja gòhara	— zijlieden slaan hen

Het zakelijke is altijd gelijk aan den derden pers. meervoud.

Wil men bepaaldelijk den nadruk leggen op dengene die door de werking getroffen wordt, dan wordt het pers. voorn.w. geplaatst achter het werkwoord, b.v.b.:

ik sla *u* — *to ni gòhara ngòna*
hij slaat *haar* — *wo mi gòhara munànga*
zij slaat *hem* — *mi gòhara unànga*

Valt de nadruk op den handelenden persoon, dan wordt het:

ik sla u — *ngohi to ni gòhara*
zij slaat hem — *munànga mi gòhara*
hij slaat haar — *unànga wo mi gòhara*

Worden de pers. voorn.w. vervangen door namen van personen, dan blijven de exponenten dezelfde, b.v.b.: *ma djoungu wi gòhara ai gilaungu* — de heer slaat zijn slaaf; ma *ajo mo mi gòhara ngomi òra* — de moeder slaat haar dochter; *o njawa wi gòhara ma òpàhi* — de lieden slaan den politiedienaar.

Heeft een overgankelijk werkw. een zaak als voorwerp, dan is er geen verschil met een onovergankelijk werkw., b.v.b.:

o tau ta diai — ik maak een huis	*o tau ha diai*	—	wij (exclus.) maken een huis
o tau na diai — gij maakt een huis	*o tau mi ja diai*	—	wij (inclus.) maken een huis
o tau wa diai — hij maakt een huis	*o tau ni ja diai*	—	gijlieden maakt een huis
o tau ma diai — zij maakt een huis	*o tau ja diai*	—	zij lieden maken een huis

De o in de exponenten voor overgankelijke werkw., wisselt af met de a. Over de regels waarlangs dat geschiedt zal gehandeld worden bij „werkwoorden".

Voor toestandswoorden nemen deze exponenten de volgende vormen aan: dronken zijn — *i na daluku.*

i hi daluku — ik ben dronken	*i na daluku*	—	wij (inclus.) zijn dronken
i ni daluku — gij zijt dronken	*i mi daluku*	—	wij exclus.) zijn dronken
i wi daluku — hij is dronken	*i ni daluku*	—	gij lieden zijn dronken
i mi daluku — zij is dronken	*ja daluku*	—	zijlieden zijn dronken

Ook hierbij kan men, om nadruk op den persoon te leggen, het pers. voornw. noemen, b.v.b.: *ngòna i ni daluku* — *gij* zijt dronken.

ngohi i hi dalukua ma ngòna — ik ben niet dronken, maar gij.

ma koano i wi daluku — de koning is dronken.

§ 2. *Bezittelijke voornaamwoorden.*

Deze zijn dezelfde als de pers. voorn.w., maar voorafgegaan door het bezit aanduidende woordje „*to*", dat alleen voor de 2e pers. meerv. „*ti*" wordt.

Maar de exponenten zijn niet dezelfde, b.v.b.: *o òde* — varken.

1e pers. enkelv.	*to ngohi ahi òde*	— mijn varken
2e pers. enkelv.	*to ngòna ani òde*	— uw varken
3e pers. enkelv. vrouwelijk	*to unanga ai òde*	— zijn varken
3e pers. enkelv. exclus.	*to munanga ami òde*	— haar varken
1e pers. meerv. inclus.	*to ngone nànga òde*	— ons varken
1e pers. meerv. mannelijk	*to ngomi mia òde*	— ons varken
2e pers. meerv.	*ti ngini nia òde*	— ulieden varken
3e pers. meerv.	*to ònànga mànga òde*	— hun varken
zakelijk	*to enanga ma òde*	— het varken ervan

Aldus voluit worden ze alleen gebruikt wanneer men nadruk wil

leggen op den bezitter of op de bezitster, of ook bij het stellen van een vraag, b.v.b.:

to munànga ami gàkana nènànga? — is dat haar mes?

to ònànga mànga dumule genànga? — is dat hun tuin?

gènànga to ma tuànga ai tau? — is dat mijnheer zijn huis?

In antwoorden gebruikt men alleen het voorn.w. zonder de exponent, b.v.b.: *to ngohi àhi tiwi nenànga?* — is dat mijn geld? antwoord: *koali, to nghohi* — neen, het mijne. — *nenànga ma hàngàdji ai djā?* — is dit werpnet van het districtshoofd? antwoord: *koali, to ma uku* — neen, van den hoekoem.

Valt echter de nadruk op de bezitting dan is het volkomen genoeg den exponent te gebruiken, en men zegt dan kortweg:

àhi gàkana	— mijn mes	*ani tau*	— uw huis
ai dia	— zijn kapmes	*ami ngoere*	— haar saroeng
nànga ngòhaka	— ons kind	*mia dumule*	— onze tuin
nia berera	— ulieder dorp	*mànga dadàtoko*	— hun schilden
ma haeke	— de kop ervan		

Is de bezitting bepaald iemand van het vrouwelijk geslacht, dan worden andere bezittelijke exponenten gebruikt.

1e pers. enkelv.	*àhi*	wordt dan	*ngohi*
2e pers. enkelv.	*ani*	wordt dan	*ngoni*
1e pers. meerv. mannelijk	*ai*	wordt dan	*ngoi*
1e pers. meerv. vrouwelijk	*ami*	wordt dan	*ngomi*
3e pers. enkelv. inclus.	*nànga*	wordt dan	*ngonànga*
3e pers. enkelv. exclus.	*mia*	wordt dan	*ngomia*
2e pers. meerv.	*nia*	wordt dan	*ngonia*
3e pers. meerv.	*mànga*	wordt dan	*ngomànga*

Het woordje „*ngo*" duidt een vrouw aan; het komt voor alle vrouwennamen, men zegt: *o ngo Luri, o ngo Aràpi*, en bedoelt daarmede de vrouwen, *Luri* en *Arapi*, ook wel zonder het lidwoord, *o*. Vrouwennamen, zelfs meisjesnamen worden nooit zonder deze toevoeging uitgesproken.

Dat woordje komt nu ook voor de bez. exponenten. Men zegt dus:

ngohi hekata	— mijn vrouw	*ngomi òra*	— haar dochter
ngomi ajo	— haar moeder	*ngonia eλe*	— ulieder grootmoeder

Ook bij gebruik van het volle bez. voorn.w.:

to ngohi ngohi hekata — m ij n vrouw.

to onanga ngomànga moλòka — h u n schoondochter, enz.

§ 3. *Onbepaalde voornaamwoorden.*

Voor ons „iemand" zegt men: *o njawa* — mensch, b.v.b.: *o njawa ja diai génànga* — „men" of „iemand" heeft het gedaan. — *nenàngòka o njawa jo ma hiadonòka* — hier is iemand geweest.

Het ontkennende hiervan „niemand" drukt men ook op dezelfde wijze uit:

o njawa moiua, b.v.b. *o njawa moiua jo tòhiki génànga* — niemand heeft dat gestolen; — *o njawa moiua i ni tèmo* — niemand heeft tot je gesproken.

Echter heeft men ook een onbepaalde vorm met het woordje „*nàga*" dat „zijn" beteekent, aanwezend zijn, die men voornamelijk in den veronderstellenden zin bezigt; „*nàga*" en „*ònànga*", tezamen: *nàgònànga*, b.v.b.: *o nàgònànga jo dodiai genànga* — elk die dat doet, — zelfs nog versterkt met „*nàga*" er achter, in: *nàko o nàgònànga nàga jo berani i mi ƛè* — wanneer iemand den moed heeft haar te halen.

Voor het onzijdige „iets", gebruikt men het vraagwoord „*òkia*" + „*nàga*: *òkianàga*: b.v.b. *iti òkianàga no hike* — als ge me maar iets, het een of ander, geeft; — *tanu òkianàga no hi hidotumino* — gooi me s.v.p. iets toe.

Voor het tegenovergesteld „niets" zegt men: *òkia-kiaua*, b.v.b.: *o wànge nenànga okia-kiaua t'òƛomo* — dezen dag heb ik nog niets gegeten. — *o hutu òkia-kiaua ta màkeòka* — vannacht heb ik niets gevangen. — *ngaro jo hibàtongo ma òkia-kiaua i dàdi* — ofschoon zij er op wachtten, maar er gebeurde niets.

§ 4. *Vragende voornaamwoorden.*

Voor personen gebruikt men gewoonlijk het pers. voornw. 3e pers. meerv., met voorvoeging van „*nàga*" dus: *nàgònànga*. Men beschouwt dit, zooals het ook is, als een meervoud hetgeen men ook in den exponent tot uitdrukking brengt, b.v.b.:

o nàgònànga ja ƛeòka génànga? — Wie heeft dat gehaald?

o nàgònànga jo tàgi nengino? — wie heeft hier geloopen?

Echter kan men ook, zoo men vragen wil naar een bepaald mannel. persoon, gebruiken: *o nàgunànga* — wie? of voor een vrouwel. persoon: *o nàgamunànga?* — wie? Men gebruikt dan ook de voorn.w. exponent 3e pers. enkelv., mannel. of vrouwel., b.v.b.: *o nàgonànga wo mi gòhara?* — wie (mannel.) heeft haar geslagen? — *o nàgamunànga mo tumale nenàngòka?* — wie (vrouwel.) maakt hier een tuin?

Ook naar bezit vraagt men met deze woorden, b.v.b.: *to nàgònànga manga tau nènànga?* — wiens huis is dat? — *to nàgònànga mànga dia* — wiens kapmes (is dit)? — *to nagàmunànga ami ngòere?* — van wie (vrouwel.) is deze saroeng?

Naar zaken vraagt men met „*okia*" — wat? Men zou denken dat het woord „*kia*" is, met voorgevoegd lidwoord „o", waartoe het gebruik ook aanleiding geeft, b.v b.: de verdubbeling *okia-kia*. Ook komt „*kia*" alleen voor, b.v.b.: *èke ani kia nenànga?* — grootvader, wat is dit van je? Echter wettigt de korte klank van de o voor *òkia*, dit vermoeden niet, daar het lidwoord *o* nooit den korten klank heeft.

òkia gènànga — wat is dat? — *Ani ròmànga òkia?* — wat is je naam?

§ 5. *Aanwijzende voornaamwoorden.*

Als zoodanig doen alleen dienst:

nènànga — deze, dit, en *gènànga* — die, dat.

Ze komen zelfstandig voor, b.v.b.: *o njawa o nàgònànga na hininga, nènànga èko genànga?* — Welke persoon (wie) heb je lief, deze of die? Antwoord: *nenànga* — deze! *Nenànga to ngòna ani dumule? Koali, gènànga!* — is dit uw tuin? neen, die! Maar meer komen ze bijvoeglijk voor, als bepalend of nader bepalend achter zelfst. n.w. of voorn.w. b.v.b.: *o tau gènànga* — dat huis; — *o berèra nènànga* — dit dorp; *unànga gènànga* — hij, (met nadruk); *ngohi nènànga* — ik (nadrukkelijk).

Men gebruikt deze woordjes, ook (vooral aan de grens van de districten Kau en Galèla) afgekort tot *nèna* en *gèna*, zóóveel, dat de zin er, voor ons gevoel, tamelijk verward en onduidelijk door wordt.

Ook wordt het afgekort tot *gè* en *nè*, bij het pers. voorn.w. 3e pers. enkelv., mannel. en vrouwel., en ook voor het meerv. 3e pers., maar men plaatst het dan niet achter, maar vóór het voorn.w. b.v.b.: *gè unànga* — hij, *nè munànga* — zij, *gè ònànga* — zij lieden (alle drie nadrukkelijk). Opgemerkt moet hierbij worden dat de è-klank uit *genànga* en *nenànga*, in *gè* en *nè* tot è wordt.

Omtrent betrekkelijke, wederkeerende en wederkeerige voorn.w. zie men het hoofdstuk „werkwoorden", daarin wordt alles hieromtrent medegedeeld, zoodat het niet noodig is er hier over te spreken.

§ 6. *Algemeene beschouwing over de Voornaamwoorden.*

Beschouwd men de voorn.w. in hun verschillende vormen naast elkaar, dan vindt men tusschen de verschillende groepen wel overeenstemming.

Alle voorn.w. hebben twee lettergrepen. Wel hebben in het Tobel. de 3e pers. enkelv. mannel. en vrouwel. en de 3e pers. meerv., ook het neutrum, drie lettergrepen, maar daar ze oorspronkelijk (in het oudere Isam) de uitgangs a niet hebben, is het duidelijk dat ook deze slechts tweelettergrepig geweest zijn. De oudste vorm daarvan is dus wel: *umàng, mumang, òmang, ėnang*. Wij hebben dus:

	exponenten voor:		bez.	vrouwel.
pers. voorn.w.	werkw.	toestandsw.	voorn.w.	bez. v.n.w.
ngohi	*to*	*ihi*	*ahi*	*ngohi*
ngòna	*no*	*ni*	*ani*	*ngoni*
umànga	*wo*	*wi*	*ei*	*ngai*
mumànga	*mo*	*imi*	*ami*	*ngomi*
ngòne inclus.	*ho*	*ma*	*nènga*	*ngonànga*
ngomi exclus.	*mi*	*imi*	*mia*	*ngomia*
ngini	*ni*	*ni*	*nia*	*ngonia*
onànga	*i*	*io*	*mànga*	*ngonànga*
enànga	*i*	*je*	*na*	

Voor de 1e pers. enkelv. vinden we dus in alle vormen *hi*, uitgezonderd in de werkw. exponent „*to*". Dit zou moeten zijn: *ho*, om in overeenstemming met de anderen te zijn. En het is merkwaardig dat wij dit *ho* vinden, al even onregelmatig, voor den 1e pers. meerv. inclus. Daar zou het „*no*" of zoo iets moeten zijn. Men vraagt zich af waar toch deze t vandaan komt? Zou het kunnen zijn dat *to* toch ook oorspronkelijk in deze talen „mensch", beteekend heeft? Het doet dat nu niet meer, men zegt voor: mensch: *o njawa*, en zelfs is er nog de oudere vorm „*gikiri*", maar toch, alle pogingen om den naam Tobelo te verklaren, evenals de andere stamnamen die met *to* aanvangen, zijn minstens zeer gezocht, als men „*to*" met: „ik" vertaald, en heel wat verstaanbaarder wordt het, wanneer men zegt: *to* — mensch. Is dit *to*: „mensch" geweest, dan is het ook niet meer zoo onverklaarbaar, dat het den vorm voor den 1e pers. enkelv. op den achtergrond drong, temeer waar nu nog *ho*, 1e pers. meerv. inclus., toch eigenlijk ook het begrip weergeeft, want „*ho*" geeft tevens de onbepaalde wijs aan, en het gebruik van het bez. voorn.w.

duidt nog sterk erop, dat deze vorm oorspronkelijk „mensch" weergaf. Men spreekt toch van lichaamsdeelen, onbepaald, met voorvoeging van dit bez. voorn.w., en zegt: *nànga hacke* voor: menschenhoofd, *nànga tòmara* — menschenhals, *nànga ròche* — menschenlichaam; dus heeft deze vorm wel iets met „mensch" uitstaande, dus komt het mij voor, dat hier een omzetting heeft plaats gehad, en *ho* oorspronkelijk 1e pers. enkelv. moet geweest zijn, *to* daarentegen 1e pers. meerv. inclusives.

De 2e pers. enkelv. is heel regelmatig, overal n.

De 3e pers. enkelv. mannel. zou „w" moeten hebben; wel heeft de bez. exponent die niet, maar kennelijk is hij daar door samentrekking uitgevallen, daar het verwante Galèl. ook hier *awi* heeft. Maar het voorn.w. zelf is met de 3e pers. enkelv. vrouwel. en de 3e pers. meerv. afwijkend gevormd, bij de anderen vergeleken. Deze toch hebben de aanvangslettergreep *ngo*, alleen voor de 2e pers. meerv. *ngi*, maar de klank volgt daarbij de klank van het woord, waarvoor het geplaatst is zooals andere voorvoegsels dat ook doen.

Het voorvoegsel is dus *ngo*, waarover straks nog meer. De drie afwijkende personen hebben dat niet. Voor de 3e pers. enkelv. mannel. en vrouwel. is de eerste lettergreep degene die het eigenlijke woord uitmaakt. Want de klank u als aanvangslettergreep werd natuurlijk de halfklinker w in de volgende exponenten. Die w is daar dus regelmatig. Onregelmatig blijft het weglaten van het voorvoegsel *ngo*, dat kennelijk het persoonlijke van die woordjes uitmaakt.

Men vindt de ng ook nog bij enkele werkw. als speciaal aanduidende, dat de handeling menschen betreft, b.v.b.: *h'aiki* — iets uit iets uitnemen, *ho ngàiki* — menschen uit iets uitlaten, *ho tòtaka* — iets wegbrengen, *ho ngòtaka* — menschen ergens heenbrengen.

Men komt hierdoor vanzelf tot de slotsom, dat voor de 3e persoon zoowel enkel- als meervoud, het persoonlijke niet meer sterk gevoeld is, daar de vormen reeds naderen tot het neutrum.

Bij het meerv. komt dit nog sterker voor den dag, maar toch ook het enkelv. reeds wordt gevormd met de uitgang: *nànga*, *nàng*. Men zou kunnen denken dat het een omzetting is, en dat de *ng*-klank achteraan komt, inplaats van vooraan, maar daar is volstrekt geen reden voor. Wel heeft *nàng* iets zeer onpersoonlijks, want het vormt ook de slotlettergreep van de voornaamw. *nènànga* — hier en *gènànga* — daar, dat, terwijl ook het neutrum *ènanga* er mede gevormd is.

Het meerv. 1e pers. inclus. heeft iets algemeenes, waarop wij

reeds wezen, zoowel in de exponenten *ho (to)* als in *i ina* voor de toestandswoorden, dat ook eveneens dient om het onbepaalde aan te geven:

i na daluku — dronken zijn, *i na hiri* — ziek zijn, enz.

Het bezittelijke *nanga* heeft niet alleen in beteekenis, maar ook in den vorm het onpersoonlijke.

Dit onpersoonlijke, onbepaalde, komt ook wel met de beteekenis overeen: w ij, de gezamenlijkheid, het algemeen, scherp onderscheiden van het exclusief, waarbij het persoonlijke tegen derden scherp uitkomt, heeft vanzelf iets vaags, zooals dat ook in al de vormen tot uitdrukking komt.

De 1e pers. meerv. exclus. en de 2e pers. meerv. zijn heelemaal regelmatig gevormd. Dat deze vormen voor de werkw. expon. *mi jo*, *ni jo*, respectievelijk j a nemen, is regelmatig te achten, daar het enkelv. die *o* ook heeft, *to*, *no*, *wo*, maar hem wel missen kan, want komen die woordjes voor woorden met open aanvangslettergrepen, dan valt de *o* weg, b.v.b.:

niet *to òλomo*, maar *t'òλomo* — ik eet

niet *wo okere*, maar *w'okere* — hij drinkt, enz.

evengoed laat dan ook het meervoud de *o* weg:

niet *mi jo òλomo*, maar *mi j'òλomo* — wij eten

niet *mi jo òkere*, maar *mi j'okere* — wij drinken, enz.

Dit alles is dus regelmatig te achten.

Dat het pers. voornw. 3e pers. meerv. *ònànga* in zijn vorm iets onpersoonlijks heeft, merkten wij reeds op; evengoed komt dat uit in de werkw. exponent *i*, en die voor het toestandswoord *jo* beter *ya*, volkomen gelijk aan het neutrum, in beide vormen. De *i* is de meervoudsaanduider, die ook de 1e en 2e pers. meerv. in hun exponent hebben: *mi*, *ni*, maar zonder klank ervoor, dus zeer onpersoonlijk.

Ook het bezittelijke *manga*, heeft dit onpersoonlijke in hooge mate. Trouwens, deze persoon heeft ook in andere talen dit karakter.

Wat betreft de exponenten voor de toestandswoorden, meent v. Baarda in zijn Galelasche spraakkunst, dat men deze woordjes vertalen moet als wederkeerend, en dat dus de vormen opgenomen moeten worden als in het Hollandsch: smarten, schaden; het smart m ij, het schaadt m ij, enz.

De lettergreep *i* wordt dan zelfstandig genomen, met dezelfde beteekenis als *i*, werkwoordelijk exponent, neutrum, b.v.b.: *i tàgi* — h e t gaat.

Voor die meening is ook nog te zeggen dat de woordjes *hi, ni, wi*, dezelfde zijn als de vormen van de werkw. exponenten in den voorwerpelijke vorm:

wo hi gòhara — hij slaat mij.

mi ni gohara — zij slaan *u*, enz

Hiertegen is echter, dat men voor andere dan toestandswoorden het reflexieve niet aldus uitdrukt, maar met behulp van *ma*, b.v.b.: ik sla mij — *to ma gòhara*, zij kamt zich — *mo ma wdhi*, enz. met andere woorden, dat men het reflexief gevoelde niet aldus uitdrukt, en men zou de toestandswoorden toch als reflexief gedacht moeten hebben, wanneer men werkelijk met de gebruikte vorm het wederkeerende aan wilde geven.

Het komt mij voor dat in andere richting gezocht moet worden, n.l. bij het *i* voor bijvoeglijke naamwoorden.

Daar zegt men onbepaald: *i hèmoro* — lekker zijn.

i mai — verwelkt zijn, *i arehe* — wit zijn

i geeft dus hier een toestand aan, een zijn in een toestand. Evenzoo bij de telwoorden, waar men zegt: *i ni ruata* — gij zijt met zijn vieren; *i mi monauko* — wij zijn met zijn twintigen; wanneer men het nu ook aldus voor het toestandswoord zelf beschouwd, *i hi* — ik ben, *i ni* — gij zijt, *i wi* — hij is, enz

i wi daluku — hij is dronken, *i ni togòhànga* — gij zijt gek, *i hi gògama* — ik ben koortsig,

dunkt mij dat dit eenvoudiger gedacht is, dan de eerste verklaring, en naar het mij voorkomt geeft de *i* voor het bijv. naamw. alle reden om dezen vorm aldus te verklaren.

De vormen voor het bezittel. voorn.w. zijn regelmatig, met uitzondering van den 1e pers meerv. inclus. en de 3e pers meerv. waarover reeds gesproken is. Het schijnt dat het bezittelijke in de exponenten door *a* aangeduid wordt, waarbij dan de meervoudsvormen die *a* achteraan hebben, in plaats van vooraan. Zooals duidelijkheidshalve ook wel noodig was.

Is de gedachte omtrent de exponent van het toestandswoord juist, dan kan men natuurlijk evengoed schrijven aan elkaar *ihi, ini, iwi*, als *àhi, ani, ami*, enz. en er is dan geen reden om de *i* apart te schrijven.

Een andere vraag is of het goed is de exponenten te verbinden met de woorden waartoe ze behooren. Grammaticaal is daar wel niets tegen te zeggen, maar praktisch wordt de taal er heel onoverzichtelijker door. Laat men de taal door inlanders schrijven, dan schrijven

die de exponenten apart, niet verbonden met de woorden, en voor het gemakkelijk lezen der taal, schijnt het me aanbevelenswaardig om ook bij die methode te blijven.

HOOFDSTUK X.

Werkwoorden.

Deze nemen wel de voornaamste plaats in onder de woordsoorten, omdat men heeft: ten eerste de eigenlijke werkw. die een werking of handeling aanduiden en daarnevens kunnen ook bijna alle zelfst. n.w., bijv n.w., toestandsw., zelfs bijwoorden, als werkw. of in werkw. vorm optreden.

De taal krijgt hierdoor in zijn geheel iets werkwoordelijks

Vervoegingsvormen kent het werkw. niet, alleen de werkw. exponenten van de pers. voornw.: het woord zelf blijft in alle tijden en in alle wijzen onveranderd.

Tijden der werkw. kan men alleen uitdrukken voor de tegenw., de verl. en de toek. tijd; de verl. tijd door het achtervoegsel *òka*, de toek. tijd met behulp van de toekomst aanduidende bijwoorden *àha* en *ahao*, b.v.b:

. *ta diai* — ik doe het, *ta diaiòka* — ik heb het gedaan, *àha ta diai* — ik zal het doen, *to tàgi* — ik ga, *to tàgioka* — ik ben gegaan, *àha to tàgi* — ik zal gaan.

i hi gògama — ik heb koorts, *i hi gògamòka* — ik had koorts, of: ik heb koorts gehad, *àha i hi gògama* — ik zal koorts krijgen.

Wordt in den toek. tijd het pers. v.n.w. gebruikt, dan komt het bijwoord tusschen het v.n.w. en den werkw. exponent, b.v.b.: *ngohi àha ta diai* — ik zal het doen, *unànga àha wo ma djobo* — hij zal vertrekken.

Wordt in den zin ook het voorwerp genoemd, dan komt het bijwoord òf voor dat voorwerp te staan, òf er achter, b.v.b.: *munànga aha ami ngòere mo uriti* — zij zal haar rok naaien, en: *unànga ai tau àha wa diai* — hij zal zijn huis maken.

Verdere bepalingen omtrent den tijd van handelen of gebeuren, drukt men uit met tijdbepalende woorden, b.v.b.:

kanugono ta diai — gisteren deed ik het; *kanugono ta diaiòka* —

gisteren heb ik het gedaan; *kanugonòhi i bòto ta diaiòka gènànga* — gisteren reeds had ik het gedaan; *iarche de àha ta diai* — morgen zal ik het doen; *kanugono to mau ta diai* — gisteren wou ik het doen; *kahediringòhi ta diaiòka genànga, ma ....* — eergisteren zou ik het doen, maar ....

Een tegenwoordige deelwoordsvorm drukt men uit door reduplicatie of verdubbeling, b.v.b.: *ònànga jo dodiai genànga* — zij, de doenden, zij die doende zijn; *ònànga jo tàgi-tàgi genànga* — zij de loopenden, zij die loopende zijn; *ònànga jo gogògama gènànga* — zij, de koortsenden, zij die koortsende zijn (Zie hoofdstuk reduplicatie en woordverdubbeling).

§ 2. Aangaande de wijzen van het werkw. het volgende:
De onbepaalde wijs drukt men uit door de werkw. exponent van den 1e pers. meerv. inclus. *ha* of *ho*, voor het werkw. te plaatsen, b.v.b.: *ha diai* — doen, *ho tàgi* — gaan, *ho gògeruku* — zitten, *ho haremi* — roeien, *ha niki* — volgen, *ha ino* — komen, enz. In de „Woordenlijst" worden daarom ook de werkw. aangeduid door (*ho*) of (*ha*) achter de woorden geplaatst.

De aantoonende wijs, wordt, vanzelfsprekend, het meest gehoord, en men gebruikt die meestal ook om de gebiedende wijs uit te drukken, b.v.b.:

n'òiki — is even goed: ga! geb. wijs, als: gij gaat, aant. wijs; *na diai gènànga* — kan zijn: gij doet het, en even goed: doe gij het; *nènànga na tòtoka* — kan zijn: gij brengt het, en evenzoo: breng gij het. Welke wijs bedoeld is, kan alleen aan den toon gehoord worden.

Men kan een geb. wijs uitdrukken met het achtervoegsel *òka* (zie hoofdstuk „achtervoegsels"), maar dat komt niet veelvuldig voor.

Drukt het werkw. een beweging uit, dan gebruikt men het in de geb. wijs wel zonder werkw. exponent, b.v.b: *taitino* — kom snel hierheen; — *iẓe*! — maak dat je naar boven komt! *ika*! — vooruit, e.a. meer.

De wenschende (aansporende) wijs kan gevormd worden met het, een wenschelijkheid uitdrukkende woordje: *tanu*, b.v.b.: *tanu utu no hike* — geef mij wat; *tanu na diai* — dat gij het doet, doe het s.v.p; *tanu na ino* — kom toch hier!

Ook komt „*tanu*" wel achter het werkw. b.v.b.: *no hi dòra tanu!* — heb toch medelijden met me!

Komt er een ontkenning in den zin, dan gaat die aan „*tanu*" vooraf, b.v.b.: *tanu uha no na wòhànga* — dat gij ons toch niet vergeet! *tanu uha ni gòhara* — dat gij hem niet slaat, sla hem toch niet!

Echter kan men ook den wensch wel te kennen geven, zonder behulp van *tanu*, zonder nog bepaald onbeleefd te zijn, b.v.b: *utu no h'ike* — geef mij iets, maar ook met weglating van het werkw. b.v.b: *ma iwi utu* — geef me wat van je rottan!, *èke, ani uku!* — grootje, geef mij wat van je vuur! e.d.

§ 3. Om uit te drukken dat een handeling reflexief is, plaatst men het woordje „*ma*" voor het werkw., b.v.b.:

ho ma wuhi	— zich kammen	*ho ma òhuki*	— zich baden
ho ma pàke	— zich kleeden	*ho ma lega*	— zich bezien
ha ma kahinā	— zich spiegelen	*ho ma mahau*	— zich het gelaat wasschen e.a.

Tot deze categorie behooren ook woorden die wij niet als refl beschouwen, b.v.b: *ho ma udu* — liggen gaan, liggen, — *ho ma òko* — staan, e.a. De beteekenis dezer woorden is dan ook wel: zich uitstrekken, zich overeind houden, zich rechtop houden.

Om uit te drukken dat een handeling bepaald door een persoon geschiedt, zooals men dat in het Hollandsch aanduidt met „zelf": ik zelf, hij zelf, gijl. zelf, gebruikt men „*ma hirète*", b.v.b.: *ngohi to ma hirète ta draiòka genànga* — ik zelf heb dat gedaan; *wo ma hirète wo mi gòhara* — hij zelf heeft haar geslagen; *jo ma hirète jo howono* — zijzelf hebben misdaan.

Ook voor „eigen", b.v.b.: *jo ma hirète menge howono* — het is hun eigen schuld: — *ko no ma hirète ani manarama genànga* — dat is immers je eigen werk.

Maar men zegt het niet om nadrukkelijk een bezit aan te duiden, b.v.b.: mijn eigen huis, je eigen kind, want daartoe gebruikt men het pers. voornw: *to ngohi àhi tau*, mijn eigen huis, *to ngòna ani ngòhaka* — je eigen kind

En ook gebruikt men het met voor: zichzelf dooden, pijnigen, slaan, dan zegt men: *wa tòma ai roche* — hij doodt zichzelf, *ai ròche wa hangihara* — hij pijnigt zichzelf; ook drukt men dat uit met „*diri*", b.v.b.: *wa tòma ai diri* — hij doodt zichzelf, *wa gòhara ai diri* — hij slaat zichzelf, enz.

Ook drukt men door voorplaatsing van „*ma*" uit dat men een handeling verricht ten bate van zichzelven, b.v.b.:

ho lingiri — zoeken, *ho ma lingiri* — voor zichzelf iets zoeken, *ha tòma* — dooden, *ho ma dòma* — voor zich, ten behoeve van zichzelf, dooden, *ho tumule* — een tuin maken, *ho ma dumule* — voor zichzelf een tuin maken, e.a.

Verder duidt men hiermede aan dat een handeling reciproque is, b.v.b.: *jo ma gòhara* — zij slaan elkaar, *jo ma gani* — zij zoeken elkaars luizen, *jo ma k'ame* — zij kussen elkaar, *jo ma hininga* — zij beminnen elkaar, *jo ma riwo* — zij helpen elkaar, *jo ma mane* — zij vrijen met elkaar, e.a.

In dit geval wordt „*ma*" dikwijls verlengd met *ka-, ke-, ki-, ko-, ku*. (Zie hoofdstuk V „voorvoegsels").

Wil men zeggen dat de handeling door velen over en weer geschiedt, dan gebruikt men: *ma tèke*, b.v.b.: *jo ma tèke gòhara* — zij (velen) slaan elkaar, *jo ma tèke riwo* — zij (velen) helpen elkaar: velen helpen elkaar over en weer.

Geschiedt de handeling ten bate van of voor iemand anders, dan wordt dit duidelijk door de gebruikt worende exponenten, b.v.b.: *o tau to ni diai* — ik maak een huis voor u, *o nauoko wo ni lingiri* — hij zoekt visch voor u, *o uku to mi λèino* — ik haal vuur voor haar.

Woorden met een aanvangstenuis doen die in dit geval overgaan in den media, b.v.b: *ho tòma, to ni dòma* — ik dood voor u; *ho tòtaka, to ni dòtaka* — ik breng voor u, of aan u. Dit voorkomt verwarring zooals die wel ontstaat bij woorden die met een klinker aanvangen, b.v.b.: „*to ni ao*", kan evengoed beteekenen: ik breng u, als ik breng voor u, of: ten uwen behoeve.

Men gebruikt in die gevallen een omschrijving, en zegt b.v.b.: *to ao ngònaika* — ik breng het aan je, of: *to ao màngale ngòna* — ik breng het om uwentwil of: uwentwege.

Onpersoonlijke werkw.: regenen, waaien, onweeren, drukt men uit door eenvoudig den naam van het verschijnsel te noemen, b.v.b.:

o awana — regen, maar ook: het regent, *o hidaloko* — wind, maar ook: het waait, *o rato* — storm maar ook: het stormt, enz. Men hoort dat aan den toon. Men kan het ook zeggen met het bestaan aanduidende woordje „*nàga*", b.v.b.:

o awana nàga, of: *nàga o awana* — er is regen, het regent, *nàga*

o rato — het stormt, er is storm. *de naga o dotèreke de o lelètòngo* — er was donder en bliksem.

§ 4. Er zijn werkw. en toest.w., die de werkw. exponenten *to, no, wo, ho, ma, jo* hebben, en er zijn er ook die *ta, na, wa, ha, ma, ja* hebben, en velen zijn er die afwisselend a en o hebben. Dewijl dit van zeer groot gewicht is voor het juist gebruiken der taal, volgen hieronder de regels waarnaar dit geschiedt.

a. Bedrijvende werkw., waarbij het voorwerp bepaaldelijk de handeling ondergaat, hebben a; niet die waarbij het voorwerp het product is van de werking (die hebben o) maar bepaaldelijk die, waarbij het voorwerp door de handeling getroffen wordt, b.v.b

ha bada — zich stippen op de wangen maken; *ha duene* — iets treffen.

ha hàka — iets van de schil ontdoen; *ha hauo* — iets inwikkelen.

ha hèloro — iets verplaatsen; *ha gerenge* — iets doen rinkelen.

ha giwi — iets doen bewegen; *ha tobiki* — iets breken.

ha toòmu — iets bij elkaar brengen; *ha tumutu* — iets aanwijzen, e.a.

Er zijn werkw. die men zich niet kan denken dan verbonden aan een voorwerp dat de uitgedrukte handeling ondergaat, b.v.b.:

men kan niet verplaatsen zonder iets te verplaatsen, dus *ha heloro* — verplaatsen; men kan niet van de schil ontdoen, zonder iets van de schil te ontdoen, dus *ha hàka* — schillen, enz. Maar daarnevens heeft men woorden die zulk een voorwerp wel kunnen hebben, maar toch er ook zonder gedacht kunnen worden; zulke woorden hebben afwisselend a en o, al naar dat het voorwerp uitgedrukt wordt of niet, b.v.b :

ho tuhuku — schieten, maar *ha tuhuku* — iets aansteken; *ho duhunu* — iets gezamenlijk bezitten, maar: *ha duhunu* — iemand met iets bijstaan, het bezit gezamenlijk maken dus, *ho taili* — probeeren, en *ha taili* — elkaar in het bosch toeroepen, dus: iemand probeeren; *ho doa* — klimmen, en *ha doa* — iets klimmen, iets door klimmen bemachtigen.

Dus zijn er woorden op zichzelf niet overgankelijk, die dat echter kunnen worden. Hebben zulke woorden een aanvangstenius, dan gaat die over in de media van zijn geslacht, b.v.b.: *ho tuhuku* — schieten, *ha duhuku* — iets schieten, *ho tumunu* — duiken, *ha dumunu* — iets

opduiken. De overige aanvangsklanken gedragen zich zooals dat gezegd is in hoofdstuk „woordvorming".

Echter, het voorwerp moet bepaald aanwezig zijn, niet slechts verondersteld, b.v.b.: *ho lingiri* — zoeken, natuurlijk naar iets, zonder dat laat het „zoeken" zich toch niet denken, maar alleen wanneer men zoekt naar een bepaald voorwerp dat weg is, zegt men *ha lingiri*, in alle andere gevallen *ho*.

ho tòma — er op uit gaan om te dooden, zonder bepaald iemand op het oog te hebben, en *ha tòma* — een bepaald persoon dooden; *ho λè* — iets halen, b.v.b.: *o gòta ho λè* — hout halen, zonder nog te weten welk hout, en *o gòta ha λè* — hout halen dat men ergens weet te liggen, dus: bepaald hout. — *ho tàdi* — steken, maar *ha tàdi* — iets steken, iets bepaalds steken; *ho tàduku* — stooten, maar *ha tàduku* — tegen iets aan stooten, iets stooten. Werkw. met een voorwerp dat het product is van de werking, kunnen dus nooit *ha* hebben, omdat het voorwerp nog niet bestaande is.

Alle werkw. die iets bijwoordelijks hebben, hebben *ha*, in de eerste plaats die een beweging aanduiden, b.v.b.: *ha ino* — hierheen komen, *ha ika* — daarheen gaan, *ha iha* — landwaarts gaan, *ha òko* — zeewaarts gaan, enz.

Verder ook: *ha tyobo* — vertrekken, van hier gaan, *ha nònu* — een weg inslaan, *ha tòtara* — ergens op uitkomen (van een weg) *ha tio* — iets voorbijgaan.

Dan: *ha taiti* — iets snel doen, *ha bole-bole* — iets voorzichtig doen, *ha bòto* — iets beeindigen, *ha màta* — iets dat in voorraad is, opmaken, *ha kèkète* — iets vast maken, vast doen zijn, enz.

Alle telwoordelijke uitdrukkingen hebben ook a, b.v.b.: *ja hohinòto* — zij waren met hun tweeën, *ha tèngo-tèngo* — één voor één doen, *ja tjaäna moiòka* — zij waren met zijn duizenden, enz.

De toestandswoorden in den 3e pers. meerv. hebben allen a, wanneer de toestand bestaat. Is er sprake van dat „men" of „het" in een toestand komt, dan gebruikt men o, b.v.b.: *jo daluku* — zij worden dronken, *ja daluku* — zij zijn dronken, *jo hiri* — zij worden ziek, *ja hiri* — zij zijn ziek, *jo lepa* — het wordt modderig, *ja lepa* — het is modderig.

Evenzoo gebruikt men a voor een reduplicatie die een soort tegenw. deelw. vormt, b.v.b.: *i na pereki* — oud zijn, *ja boberèki* —

de oud zijnden. *o bòtara* — een soort huidziekte. *ja bobòtara* — die ziekte hebbende. *o gomàtere* — toovenaar. *ja gogomàtere* — de toovenaar zijnde. *i na gògama* — de koorts hebben. *ja gogògama* — de koorts hebbenden, enz.

Alle werkwoorden, niet behoorende tot een der bovengenoemde categorieën, hebben *o*. dit zijn dus:

1. De onovergankelijke werkwoorden.

2. De overgankelijke werkw waarbij het voorwerp niet duidelijk uitgedrukt is, of niet als aanwezend wordt gedacht.

3 De werkw. gevormd van zelfst. n w. die een gebruik van het voorwerp aanduiden, b.v b.: *o bàhuku* — bijl, *ho bahuku* — met een bijl hakken, *o ngòtiri* — prauw, *ho ngòtiri* — met een prauw varen, *o hidete* — zeil, *ho hidete* — zeilen, *o lungunu* — graf, *ho lungunu* — begraven e.a

4. Alle werkwoorden gevormd met een voorvoegsel.

5 Alle werkw. die voorafgegaan worden door het woordje *ma*.

6. De werkw. die geredupliceerd zijn, of wier beide eerste lettergrepen verdubbeld zijn.

HOOFDSTUK XI.

Bijvoeglijke naamwoorden.

§ 1. Wij moeten de woorden waarmede eigenschappen van personen en zaken aangeduid worden onderscheiden in toestandswoorden, en eigenlijke bijvoegl. naamwoorden

De toest.w. met hun eigen vormen voor de voornaamw. exponent (zie hoofdstuk „voornaamwoorden") zijn nog weer te onderscheiden in diegenen die een eigenschap aanduiden welke uitsluitend aan menschen of dieren eigen is, en anderen, die wel op menschen en dieren toegepast, als toest w. gebruikt worden, maar die evengoed gebruikt worden voor levenloozen dingen of zaken

Van de eerste soort b.v.b :

i na duka-duka	— diep bedroefd zijn	*i na aere*	— mierenkruipen hebben
i na hiràngutu	— verkouden zijn	*i na gògama*	— de koorts hebben
i na lihiti	— verzwikt zijn	*i na kihaueri*	— blaasziekte hebben
i na daluku	— dronken zijn	*i na pudo*	— melaatsch zijn

Van de tweede soort b.v.b.:

i na λamoko — groot zijn, en even goed *i λamoko* — groot
i na hailoa — mooi zijn, en even goed *i hailoa* — mooi
i na kuàta — sterk zijn, en even goed *i kuàta* — sterk;
en dergelijke als *òa* — goed, *hauku* — warm, en vele anderen.

Deze tweede soort zijn te beschouwen als toest. w. òf als bijv. n.w., al naar den dienst die zij in den zin doen.

Nog zijn er woorden die in vorm geheel met het toest. w. overeen komen, voor zooverre betreft de voornaamw. exponent, b.v.b: *i na bànga* — het valt op ons, *i na daene* — het treft ons, *i na darato* — wij worden door storm overvallen, *i na dulali* — wij worden beschimpt, *i na làkete* — het verstrikt ons, wij worden verstrikt, — *i na damèla* — het bestinkt ons, enz.

Ofschoon nu deze woorden wel iets hebben dat aan toest. w. doet denken, zijn het toch geen toest. w., maar werkw. vormen waarbij i het onderwerp is: *i na bànga* — het valt op ons, *i na daene* — het treft ons, *i na darato* — het (de storm) overvalt ons, *i na làkete* — het verstrikt ons. Hier is dus wel overeenkomst, maar geen wezensgelijkheid.

§ 2. De toestand w. geven den toestand te kennen, waarin zich iemand bevind, maar duiden ook wel, naar ons gevoel, eigenschappen van personen aan, b.v.b.:

i na òmu — jaloersch zijn, *i na keoko* — laf zijn, *i na kuàta* — sterk zijn, *i na duuru* — gierig zijn e a.

en bepaalde toestanden, b.v.b.:

i na gògama — koorts hebben, *i na bole* — zwak zijn, *i na gani* — bedwelmd zijn, *i na hiràngutu* — verkouden zijn, *i na kuràti* — geel, d.i. bleekzuchtig zijn, *i na mòngoro* — bewusteloos zijn, *i na pelèlaka* — mager zijn, *i na pèhaka* — nat zijn, e a

Deze woorden worden geheel behandeld als werkw. Ze kunnen, voor een deel, ook wel als gewone werkw. optreden, b.v.b.: *i na duuru* — gierig zijn, *ha duuru* — op iets gierig zijn, *i na mòdongo* — bang zijn, *ho mòdongo* — bang zijn voor iets of voor iemand, *i na maλeke* — beschaamd zijn, *ho maλeke* — beschaamd zijn over het een of ander, *i na magawe* — vlijtig zijn, *ho magawe* — in het een of ander vlijtig zijn, *i na morene* — verblijd zijn, *ho morene* — over iemand verblijd zijn, enz

Uit den aard der zaak is bij deze woorden geen sprake van trappen van vergelijking. Wil men uitdrukken dat de eigenschap in sterke mate aanwezig is, of dat de toestand ernstig is, dan gebruikt men het bijwoord „*duru*" dat een versterking aangeeft, b.v.b.:
duru i wi gògama — hij heeft zware koorts, *duru i mi gani* — zij was ernstig bedwelmd, *duru jo mularati* — zij waren zeer ongelukkig, *i hi topongono duru* — ik ben zeer doof, e.a.

Om een nog sterkeren graad uit te drukken, plaatst men voor het woord een bez. voorn.w., b.v.b.: *ai beleluka de*! — zijn magerheid! wat is hij mager! *mànga dogòhànga de*! — hun gek zijn! wat zijn ze gek! *ami dòhata de*! — haar boosheid; wat is ze boos! Daar bij deze vorm de eigenschap zelfstandig gedacht wordt, gaat een aanvangstenuis over in de media van zijn geslacht.

§ 3. Bij de eigenlijke bijv. n.w. heeft men natuurlijk een vorm, waarbij het voorwerp met de eigenschap tezaam gedacht wordt. In die vormen komt het zelfst. n.w. voorop, en wordt met het bijv. n.w. verbonden door het woordje *ma*, b.v.b.:
o tau ma hailoa — een mooi huis, *o njawa ma òa* — een goed mensch, *o gòta m'àgo-àgomo* — een dikke boom, *o ngòere ma dudungu* — een droge saroeng, *o tònaka ma buho-buho* — met bulten bedekt land, *o gumini ma dingi* — een strak gespannen touw, *o gàkana ma dòto* — een scherp mes, enz.

Nu kan echter deze vorm met *ma* voor levenlooze voorwerpen ook beteekenen: de eigenschap van het voorwerp, zelfstandig gedacht, b.v.b: *o tau ma hailoa* — de mooiheid van het huis, *o gàkana ma dòto* — de scherpte van het mes, *o gumini ma dingi* — de strakheid van het touw, *o nauoko ma mèla* — het stinken van de visch, enz. Beide beteekenissen, de bijvoegelijke en de zelfstandige, worden volkomen gelijk uitgedrukt en men moet uit den zin opmaken, wat in elk bepaald geval bedoeld wordt.

Nog zegt men met „ma" als volgt:
de o gàkana genànga; ma dòto na lè — neem van die messen de scherpsten; *de o wale genànga ma àgo-àgomo na iriki* — kies van die mangavruchten de grootsten uit; *ka ma hohumudjuru na umo* — gooi slechts de kleinen weg, enz.

Verder heeft men de werkw.-vormen, als:
o nauoko i mèla genànga — de visch is bedorven; *o maidjànga i*

dana gènànga — dat hert is tam; *o gòta i bàkulu* — het hout is door wormen aangevreten; *o momo i hèmoro* — de spijze is lekker; *o tau i λamokua* — het huis is niet groot; *o gàkana ma dòto i heòto* — de snede van het mes ligt om, enz.

Omtrent het verschil tusschen *i(jo)* en *i(ja)* om aan te duiden dat de eigenschap of hoedanigheid er is, dan wel dat die nog ontstaande is, zie men hoofdst X „werkwoorden".

Om aan te duiden dat een voorwerp uit een zekere stof bestaat, noemt men eerst den naam van het voorwerp, en dan den naam van de stof er naast, zonder eenig verbindingswoord, b.v.b: *o tau o gòta* — een houten huis; *o ali-ali o guràtλi* — een gouden ring, *o tauga o haàka* — zilveren oorhangers; *o halopa o tabaga* — een koperen pruimdoos; *nànga bòki o folori* — onze kat is van edelgesteente, enz.

§ 4. Wil men de eigenschap van iets met iets anders vergelijken, dan bezigt men het achtervoegsel „*ani*", b.v.b.: *ho tibani ma àgoàgomo* — zoo dik als een waterbamboe; *ho wuhiani ma amoko* — zoo groot als een kam; *ka o kètokani ami hidete* — haar zeil was zoo groot als een sagobroodje.

Ook zegt men het aldus: *ai mia-miaō ho kètoko ma amoko* — zijn framboesia-wonden waren zoo groot als sagobroodjes.

Wanneer men wil uitdrukken dat twee of meer personen of voorwerpen, een eigenschap in dezelfde mate bezitten, maakt men meestal gebruik van den zelfst. vorm van het bijv. n.w., b.v.b.: *o Willem de o Piet mànga kaja i ma tèro* — Willem en Piet hun rijkdom is gelijk; *o loku ma dekara genànga ma kurutika i ma tèro* — die bergtoppen zijn even hoog; *o ngòhaka ja ruànge genànga, ka i tèro mànga pàde* — die drie kinderen hun knapheid is gelijk, ze zijn even knap.

Ook kan men dit uitdrukken als volgt: *to ònànga mànga mihikini ho ka to ngomi*, of: *ho ka to ngomiòhi* — zij zijn even arm als wij, of: als wij ook; *to munànga ami hininga ja bole ho ka to ami ròkatòhi* — zij is even zachtmoedig als haar man.

In al deze gevallen is het bijv. n.w. als zelfstandig gedacht; de eerste vorm is nadrukkelijker dan de tweede. Wil men met de tweede vorm ook het gelijk zijn sterk doen uitkomen dan bedient men zich ook nog van: „*i tèro*", b.v.b.: *to ònànga mànga mihikini ho ka i tero*

de to ngomi — hun armoede is precies even groot als de onze; *o ngòhaka nènànga ma burere ho ka i tèro de to genànga* — dit kind is precies even dik als dat. Ook kan men wel zeggen: *o ngòere nenànga i pehaka ho kagenàngohi* — deze rok is even nat als die: *o bajòngo nènànga i òmànga hoka gènànga* — deze rijstzak is even vol als die; maar men gebruikt bij voorkeur de eerst genoemde vormen.

§ 5. Om aan te duiden dat de eene persoon of het eene voorwerp, een hoedanigheid of eigenschap in grootere of sterkere mate bezit dan een andere, of het andere, bedient men zich veel van „*holoi*" — het is meer, b.v.b.:

o tau nenànga holòi i lamoko de genànga — dit huis is meer groot (grooter) dan dat; *to Jan ai nauoko ja mèla i holòi de to Dirk* — de visch van Jan is bedorvener dan die van Dirk. Ook dit zegt men wel met het bijv. naamw. als zelfstandig gedacht, evenals bij een gelijkheid, b.v.b.:

o tònaka nènànga ma burère i holoi de to gènànga — de vetheid van deze grond is meer dan die van die, deze grond is vetter dan die; *o taàga nenànga ma lukuku i holòi de to gènànga* — de diepte van dit meer is meer dan die van dat, dit meer is dieper dan dat.

Ook kan men hetzelfde uitdrukken met het achtervoegsel „*òhi*", b.v.b.:

o kàho nènànga i lamokòhi de gènànga — deze hond is grooter dan die; *o gota nènànga i ƛàgo-àgomòhi de genànga* — deze boom is dikker dan die; *ma ngoheka i mi torouòhi de ma nauru* — de vrouw is slechter dan de man, enz.

Bedoelt men bepaald een vergelijkende nevenstelling, dan zegt men b.v.b.: *de hinòto nenànga o nàgònànga jo lamoko?* — Wie is van deze twee de grootste?

o Hàdi de o Galèla, o Hàdi i wi lamoko — van Hadi en Galèla is Hadi de grootste, Hàdi is grooter dan Galela; *de ònanga ja ruànge o Jan i wi kuàtòka* — van hun drieën is Jan de sterkste; *de hegala o njawa o Musa ai hininga ja kurutu* — van alle menschen was Mozes de zachtmoedigste, enz.

Wil men bepaaldelijk drie trappen van vergelijking bezigen, dan doet men het aldus: *o Jakob i wi magaweòhi de o Pieter, ma o Hendrik duru i wi magawe*; of: *ma o Hendrik i wi magaweòhi de*

ònànga ja hinòto gènànga — Jakob is vlijtiger dan Pieter, maar Hendrik is zeer vlijtig ,of: maar Hendrik is vlijtiger dan zij tweeën; *o Galelàka mànga tònaka i hailoàhi de to o Odaròka, ma o Tobèlohòka mànga tònaka i hailoàhi de ma tònaka hinòto gènànga*, of: *ma o Tobèlohòka mànga tònaka, duru i hailoa* — het land der Galélas is mooier dan dat der Lòdas, maar het land der Tobèlos is mooier dan dat dier beiden, of: maar het land der Tobèlos is zeer mooi.

Dit alles is nogal zeer omslachtig, maar ter geruststelling diene, dat men zich met dergelijke vergelijkingen niet veel ophoudt.

Nog heeft men een vorm om uit te drukken dat een eigenschap in zeer sterke mate aanwezig is, als uitroep, de eigenschap vooraf-gegaan door „*ko ha*" en gevolgd door „*de*", b.v.b.: *ko ha amoko de* — wat is het groot; *ko ha hàki de* — wat is het vet!; *ko ha gurutu de*! — wat is het ver!; *ko ha hiri de*! — het doet erge pijn!, enz.

HOOFDSTUK XII.

Telwoorden.

De Hoofdtelwoorden zijn:

moi, hinòto, hànge, iata, motòa, butànga, tumidi, tuhànge, hiwo.

Verder de tientallen: *ngimoi, monaoko, moruànge, moruata, moritoa, moributànga, moritumidi, morituhànge, morihiwo.*

De tusschenliggende getallen worden gevormd met tusschenvoeging van *de*: en, b.v.b.:

11 — *ngimoi de moi*; 12 — *ngimoi de hinòto*; 23 — *monaoko de hànge*; 44 — *moruata de ieta*; 57 — *moritòa de tumidi*; 65 — *moributànga de motòa*; 76 — *moritumidi de butànga*; 88 — *morituhànge de tuhànge*; 99 — *morihiwo de hiwo*, enz.

Voor 100 zegt men — *o ratuhu*; voor 1000 — *o tjaäna.*

Voor veelheden daarvan voegt men het telwoord zonder verbinding achter deze woorden, b.v.b.: 100 — *o ratuhu moi*; 200 — *o ratuhu hinòto*; 1000 — *o tjaäna moi*; 10.000 — *o tjaäna ngimoi.* Hoogere getallen dan 1000, b.v.b. 10.000, 100.000, kan men alleen zeggen als veelvouden van 1000, *o tjaäna*. Bijzondere uitdrukkingen daarvoor heeft men niet.

Het is wel eigenaardig dat men ook voor honderd al geen naam heeft, want „ratuhu" is kennelijk Mal. „*ratoes*", en wel voor duizend: *tjaäna.*

Aan te nemen is dus, dat dit „*tjaana*" ook wel oorspronkelijk niet bepaald 10 × 100 zal beteekend hebben, maar eenvoudig: heel veel, een groote hoeveelheid. Eigenaardig is de vorm van het eerste tiental „*ngimoi*", volkomen afwijkend van de vormen voor de andere tientallen.

Wel is waar heeft het Ternat en nog eenige talen aan de Westkust: *njági moi*, maar al de tientallen worden daar regelmatig gevormd met dit *njagi*, terwijl het hier alleen het eerste tiental betreft, en de anderen *mo*, *mori* hebben. Ook de verwante talen hebben het eerste tiental met *mo* gevormd *Ngi* beduidt: plaats, ruimte, en het is dus mogelijk dat gedacht moet worden aan de ruimte, gevormd door beide handen als men de tien vingers naast elkaar legt.

In elk geval is het een vervangwoord.

De mogelijkheid bestaat ook nog dat het gevormd is van het Ternataansche *njagi*, maar er zijn mij geen andere vormen van dergelijke saamtrekkingen bekend.

Twee — *hinoto* past niet bij 20 — *monaoko*. Het heeft het causative voorvoegsel *hi*, en men mag het ook wel als afwijkend beschouwen.

Het Galelasch heeft het ook in dezen vorm (men zie over de afleiding mijn „Iets over de Tern. Halmaher. taalgroep", Bijdragen 7e volgreeks VI).

Voor drie en vier zegt men, voor menschen gebruikt, niet *hànge* en *iata*, maar *ruànge*, en *ruata*, ook wel merkwaardig omdat dezelfde vormen, ook voorkomen in de tientallen 30 — *moruànge*, en 40 — *moruata*.

Als gebroken getallen kent men alleen *ma honònga* — helft, halve, maar niet rekenkundig gedacht, het is slechts: de eene kant, het ééne deel van iets dat in tweeën gedeeld is (zooals land door een rivier), en *ma hatènga* (Mal *satengah*) voor ½ cent, *o hengi ma hatènga*, ½ uur, *o oràhi ma hatènga*.

Tot de bepaalde telwoorden behoort ook *ma tèngo* — één, dat veelal gebruikt wordt, om één persoon aan te duiden, in de plaats van *moi*. Het beduidt feitelijk „alleen", en de voorliefde die men er aan geeft komt wellicht doordien *moi* niet in werkwoordelijken vorm gebruikt kan worden, en *ma tèngo* wel, b.v.b.: *de o papuàka wo ma tèngo* — er was één papoea

mànga ngohaka ja hinòto, mo ma tèngo o riaka, mo ma tèngo o dòdoto — zij hadden twee kinderen, een was de oudste en een was de jongste. In het voornaamw. exponent laat men nu meteen hooren

of men over mannen of vrouwen spreekt, wat bij het gebruik van *moi* niet mogelijk is. Want voor personen worden deze telwoorden volkomen als toestandswoorden behandeld, zooals ze ook alleen bijvoeglijk gebruikt worden. Maar hoogst zelden ontmoet men het „zelfstandig" gebruikt, b.v.b.: *ai ngòhaka ja tumidi ho mànga ngiō o tumidi* — zijn kinderen waren zeven, dus hun slaapplaatsen waren ook zeven.

Ze hebben dezelfde voornaamw. exponenten als de toestandswoorden, b.v.b.: *ngini ni hinòto* — gij zijt twee personen.

ma njawa ja hinòto j'àto — de twee lieden zeiden.

kiani i na hinòto h'òiki unàngika — wij tweeën moeten naar hem toegaan.

ma koano ngoi hekata ja tumidi, ja butànga mànga ngòhaka o nauru ja butànga — de koning had zeven vrouwen, zes (ervan) hadden zes zonen.

danòngo ka i na hinòtòka — kleinzoon wij zijn maar met zijn tweeën; *ngone na hinòto ho ma tauru* — wij tweeën moeten met elkaar trekken; *o njawa ni hinòto ni hi mòteke* — twee van U moeten mij volgen; *ho ngomi o berèra ma njawa mi ngoe, de ngini o njawa i ni hinòto* — dus wij van het dorp zijn velen, en gij zijt met U tweeën.

Eigenaardig is dat de voornaamw. exponent voor elk gedeelte van het getal herhaald wordt, b.v.b.:

Ma màke o ngòhaka genànga ia ngimoi de ia tumidi — zij kreeg zeventien kinderen.

de ia ngimoi de ia butanga, ka o nauru màta-mata — en die zestien waren allen jongens.

barikua o bobàto i mi moruata de i mi ruata mi jo putuhua — zelfs wij vierenveertig hoofden maken het niet uit.

o ngoheka ja ngimoi de ja hinoto i ma himàtoko — twaalf vrouwen vertoonden zich.

Is echter het laatste cijfer van het gebruikte getal één, dan wordt het daarvoor niet herhaald, b.v.b.:

o hurudado ma njawa monaoko de moi — 21 soldaten.

De rangtelwoorden worden van de hoofdtelwoorden gevormd door voorvoeging van *ma*, b.v.b.:

ma moi — ten eerste, *ma hinòto* — ten tweede.

ma monaoko — ten twintigste, *ma moritumidi* — ten zeventigste.

Gewoonlijk gebruikt men voor *ma moi, ma hira*, dat dus ook, hoewel onbepaald, bepaald moet heeten.

Men zegt dus: *ma hira, ma hinòto, ma motòa* — de eerste, de tweede, de vijfde, enz., wanneer men ze zelfstandig gebruikt.

Bijvoeglijk gebruikt, voegt men er gewoonlijk het achtervoegsel *òka* achter, b.v.b:

hara ma hàngeòka — de derde maal.

ho de ma hutu hàngeòka i wàngo ize — dus den derden dag kwam het op.

munànga mo magele, de ka hàngeòka m'àto i bòto — zij plukte, en bij de derde zeide zij: het is genoeg.

Ook wel zonder het achtervoegsel, b.v.b.:

ma hutu motòa wo momiki — den vijfden dag stond hij op.

de ma wànga iata muna mo momiki — en op den vierden dag stond zij op.

Om het herhaalde van een handeling aan te duiden, gebruikt men ook eenvoudig *ma*, b.v.b.:

ma moi — één maal, *ma hinòto* — twee maal, enz.

ho mo hibarihi ma tumidi, onànga jo momiki — toen hij zeven maal gesprenkeld had, stonden zij op.

wa hikaize ma tumidi, wa hikauku ma tumidi — hij ging zeven maal naar boven, en hij ging zeven maal naar beneden.

Ook gebruikt men voor dezen vorm: *hara* — keer, maal; *hara moi* — één keer; *hara hinòto* — twee maal; *hara ngimoi* — tien maal.

Ook wel het Maleische *kali*; *ma hinòto kali* — twee maal, vooral in het onbepaalde: *ma hònenge kali* — de allerlaatste maal

Uitdrukkingen als: twee aan twee, bij vijven enz., verkrijgt men door reduplicatie:

ja hohinòto — twee aan twee, *ja momotòa* — bij vijven, enz.

elk twee, elk vijf, enz. eveneens, b.v.b.:

o kupa mi ma tumi-tumidi, de o mòkuru o bèlaka mi ma tumi-tumidi — wij elk zeven zakjes rijst, en wij elk zeven schijfjes pinangnoot.

„De een voor den ander", drukt men uit: *moi ō moi ō*, b.v.b.: *ma goduru ma homoa moi ō moi ō i àto ngohi* — de andere jongelingen riepen een voor een: ik!

Onbepaalde telwoorden heeft men niet veel, alleen:

moruono-nàga — eenige, *màta-mata* — allen, alles.

ngodumu — allen (voltallig) *moi-moi* — alle, allen.

woe — velen; *hutulu* — weinigen, b.v.b.:

o njawa jo moruono-nàga jöiki jo hau-hau — eenige lieden gingen uit om te jagen.

màta-màta ngini nènànga o njawa ma dorouòka — gij allen hier zijt slechte menschen.

tjaròkia, i na ngodumoàhi de ho ma djobo? — Hoe zou het (kunnen) dat wij vertrekken als wij nog niet voltallig zijn.

hegala moi-moi nènànga ka ni ja umo — gooi dit alles maar weg.

o hurudadu ma njawa duru ja woe ja duhunu onanga — heel veel soldaten jaagden hen achterna.

nànga nauoko ma hohutulu dika — zij hebben maar weinige visschen (gevangen).

Er zijn verscheidene hulptelwoorden, die met de hoofdtelwoorden gebruikt moeten worden, als:

o njawa — mensch, voor personen.

o gàhumu — stuk, geheelheid, voor grootere voorwerpen, het meest algemeen gebruikte, ook voor alle woorden, die geen speciaal hulptelwoord hebben.

o utu — haar, voor huizen, boomen, en voor lange, dunne voorwerpen.

o ngai — voor visschen, en voor kleine voorwerpen, haren, enz.

o bèlaka — splijtsel, voor platte, dunne voorwerpen, planken, b.v.b.

o guriti — snoer, voor aaneen geregen voorwerpen.

o dobiki — stukje, voor alles wat gebroken en gedeeld is, ook wel voor andere kleine voorwerpen.

o lirànga — baan, bosje, voor bosjes touw of strooken van manufacturen.

o uhànga — kam van bananen, waar men die dan ook mede telt, evenals daarop gelijkende voorwerpen.

o tudili — voor bladen dakbedekking.

o hutu — nacht, voor etmalen.

o biono — gelaat, voor sagobroodjes.

o nàhiri — voor bamboestaven

o dèhoro — voor fakkels.

o baha — voor palmhaarnetten waaruit men touw vervaardigt en nog andere.

Waar ze gebruikt worden komt het hulptelwoord tusschen het zelfstandig naamw. en het hoofdtelwoord in, b.v b.:

o gàkana o gàhumu hinòto — twee messen.

o tau o utu tumidi — zeven huizen.

èke! ani utu o ngai hinòto — grootmoeder, twee haren van je!

o aoto o bèlaka hànge jo pàkoro — zij hakken drie planken.

ami mane-mane o guriti hinòto màga — zij heeft twee snoeren kralen.

iti no h'ike o dobiki moi dika — als je me slechts één stukje geeft.

àhi ngoere o liranga hànge — mijn rok bestaat uit drie banen.

o bole o uhànga ngimoi wa màta — hij at tien kammen bananen op.

ani kàtu o tudili ratuhu moi ta idja — ik koop honderd bladen dakbedekking van je

o hutu tumidi de àha to lio — na zeven etmalen zal ik wederkeeren.

mo gàhoko o keteko o biono hànge — zij vroeg drie sagobroodjes.

wa λè o tiba o nàhiri tuhànge — hij haalde acht staven bamboe.

tanu ani hilo o dèhoro hinòto no h'ike — geef mij s.v.p. twee fakkels.

o kudòhu o liràngu iata wa doa — hij klom vier bossen palmhaar.

Hoewel men wel kan aannemen dat het hulptelwoord vroeger algemeen gebruikt is, en men het in de spreektaal ook tamelijk geregeld hoort gebruiken, slijt dat gebruik af, b.v.b. achter het telwoord *moi*.

Nu is het waar dat dit woord in vele gevallen meer als een soort lidwoord is te beschouwen dan als een telwoord, b.v.b.:

ja màke o berèra moi — zij vonden 'n dorp

o nauru moi wa kaino — er kwam 'n man aan.

o mia moi de o hàngkura moi — 'n aap en 'n landschildpad.

ja màke o kariànga moi dòkengino — zij zagen een hagedisch aankomen.

ma koano moi i wi màkeika — zij ontmoetten 'n koning.

In al deze gevallen is *moi* wel niet als een telwoord te beschouwen; en het weglaten van het hulptelwoord dus niet onregelmatig te achten, maar men vindt ook:

ma mia motòa — vijf apen, *o murumu hinoto* — twee zeeëgels: *to ni hidoaka o ali-ali guràtɀi hinòto, de o wuhi haâka hinòto* — ik geef je twee gouden ringen en twee zilveren kammen; *o guabèbe ma hòhoko o guràtɀi ngi moi de hinoto* — twaalf gouden balseminevruchten.

de o moleo hinòto i boaòko — twee boschkippen kwamen zeewaarts; *nènànga o bebe hinòto* — hier zijn twee eenden.

Achter deze hoofdtelwoorden moet men het ontbreken van een hulptelwoord wel onregelmatig vinden, want hiernaast vindt men ook, zonder dat men eenig verschil in beteekenis met de voorgaande zinnen kan bedenken:

o kupa o gàhumu tumidi — zeven rijstzakjes.

ai kàho o o gàhumu hinòto — hij had twee honden.

j'ao o kàtu o tudili hànge — zij brachten drie bladen dakbedekking.

ma màndjànga a gàhumu tumidi i boaino — er kwamen zeven stuk herten aan.

de ma dàngiri o gàhumu motòa — met vijf stuks slaapbanken erin.

ja liara o nauoko o ngai moi — zij haalden één stuk visch op.

i òλomo o bole o utu moi, ma hinòto w'òλomo o bole o utu hinòto — het at één banaan, en de tweede maal at het twee bananen.

Men vindt dus de hoofdtelwoorden met en zonder hulptelwoord gebruikt, in precies dezelfde beteekenis.

Bij waardebepalingen of tijdsbepalingen gebruikt men ook geen hulptelwoord, b.v.b.:

ai gàhe o mède hànge — hij stelde drie maanden.

ai hewa w'ike o rupia iata — hij gaf hem zijn loon, vier gulden.

done to ni parahènge o rupia ratuhu hànge — dan geef ik je driehonderd gulden present.

ngohi nènànga o mède hinòto de ma honònga — ik (heb noodig) drie en een halve maand, enz.

Een enkele maal vindt men de woordschikking in den zin anders dan gewoonlijk, b.v.b.:

ngohiō ni hi diai moi o tòièmi — maak ook voor mij een boog.

ma karàhe de ma nauoko hinòto gènànga — de muis en de visch, zij tweeën

de ma lungunòka hinòto ma lungunu gènànga — in het graf waren twee lijken.

Het is of door deze ongewone woordschikking de aandacht meer op het telwoord geconcentreerd wordt.

HOOFDSTUK XIII.

Bijwoorden.

§ 1. Dat vele woorden even goed als bijwoorden dan wel als bijvoegl. naamw. kunnen optreden, heeft het Tobeloreesch met andere talen gemeen.

Ongewoon is echter wel dat in vele gevallen het bijwoord den werkwoordsvorm aanneemt, b.v.b.:

wa paku wa kekekete — hij spijkert, hij doet het v a s t zijn.

wa diai wa àpòto duru — hij doet het, hij doet het zeer s n e l.

ja tòraka jo hidodiai — zij dragen het, zij doen het v o o r z i c h t i g.

wo tagi wa bole-bole — hij loopt hij doet het l a n g z a a m.

wa tèmo wa goungu — hij spreekt hij doet het e r n s t i g zijn.

Ook in dezen vorm:

ma tuanga wa goungu — deze vorm ziet er bijvoegelijk uit, maar de bedoeling is, dat de heer in zijn handeling, zijn beweren of wat ook, in zijn recht, ter sneede, juist, etc. is, het is zuiver bijwoordelijk.

Deze vorm van spreken komt heel veel voor.

Voor het feit dat verschillende achtervoegsels als *na, ohi, okàhi* en anderen, dienst doen als bijwoorden, wordt verwezen naar het Hoofdstuk „achtervoegsels".

Bijwoorden van plaats en van richting.

Deze beide soorten moeten gelijk besproken worden, zooals zal blijken.

Omtrent de bijwoorden van plaats dient opgemerkt dat zij ook dikwerf optreden als voornaamwoorden, maar het is wel zeer moeilijk dit voor elk bepaald geval te onderscheiden, dus bespreken wij ze tezamen.

nenànga — hier, en *genànga* — daar, kunnen natuurlijk evenzoo goed als voornaamw. optreden dan wel als bijwoorden, b.v.b.:

ngohi nenàngòka dika ni hi higutika — zet mij hier maar aan den wal.

de ka nènàngòka ngòna — en gij blijft maar hier.

de gèngòka ngoi hekata ami dàtekòka mo kaòko — en daar, naast zijn vrouw, ging ze zeewaarts.

de genànga o hàngkura i gogògere o bole ma timiòka — en daar verbleef de landschildpad onder de bananen.

Verder heeft men *dòka* — gindsch: eigenlijk: aan de overzijde, maar daar men dit begrip zeer ruim neemt, voelen wij het er dikwerf niet uit, b.v.b.:

ha gènànga dòka ka ni mela — daar gindsch stink jullie!

ami ngi dòka ka o tiba ma barenòka — haar plaats was gindsch in de bamboe.

èna dòka o nguuhumòka — gindsch in de alang-alang.

Voor afstanden, niet ver van den spreker: zegt men *dòkèna*, b.v.b.:

dòkèna o àkere ma honòngaika — gindsch aan den overkant van het water.

nàko to tiboko dòkèna o àkerika — indien ik gindsch in 't water zwem.

Voor „boven, Zuidelijk", zegt men *dàku*, en voor afstanden in die richting, dicht bij den spreker: *dàkena*, b.v.b.:

dàku Una ma Djou — de heer die b o v e n is.

duga duga dàku unànga moi ho wi piritjaja — alleen hem die boven is, gelooven we.

dàkèna ami tòmarino ja òlete ma dia — boven in haar hals ging het kapmes in.

ngoni òra dàkèna o kailupàka — je dochter hierboven in de kapokboom.

Voor „beneden", Noordelijk, zegt men *dau*, en voor afstanden in die richting dichtbij den spreker: *daèna*, b.v.b.:

iti gènànga dau i rupa-rupa o baràngi — daar beneden was allerlei goed.

ma murumu daèna hinòto — beneden waren twee zeeëgels.

hebàbu daèna o njawa i hi tòma — want daar beneden zijn lui om mij te dooden.

o tau moi jo tulada daena o tònakòka — zij teekenden een huis beneden op den grond.

„Aan de landzijde" noemt men *dina* en voor afstanden dichtbij den spreker: *dinèna*, b.v.b.:

dina o dudunguku — aan den landkant op het drooge.

ma ràdja kàbingi dinèna — de vorst der geiten die aan den landkant is.

una wo utiha dinena o dowòngiòka — hij stapte aan den landkant op het strand.

ho dinèna ami ngi ma dàtekòka — dus aan den landkant naast haar plaats.

„Aan de zeezijde" noemt men *dai*, en voor afstanden dicht bij den spreker: *danèna*, b.v b.:

ja ƛaungu o gàhi dai — zij vischten in de zee (aan den zeekant).

o kàpa danèna ka to ngòna ani kàpa — het schip dat aan de zeekant is, is uw schip.

la danena o bihiòka ho ma tàpu — opdat we aan den zeekant in het blauwe ankeren.

danena ma koano ai ngòranuku — aan den zeekant onder de koning zijn deur.

Zonder toevoeging van achtervoegsels worden deze woordjes niet veel gebruikt, veelal gevolgd door *òka* dat een verwijlen aanduidt.

Volgt echter een nadere plaatsaanduiding, dan komt die tusschen het bijwoord en het achtervoegsel te staan, b.v.b.:

dòka ma honòngòka — gindsch aan den overkant.

dai o dowòngiòka — aan de zeezijde op het strand.

dina o bereraòka — in het dorp aan den landkant, enz.

§ 2. Nu heeft men het eigenaardige dat deze woordjes verbonden worden met de richtingaanduidende achtervoegsels, die echter tevens een beweging aanduiden: *ino* — hierheen, *ika* — daarheen, *iƛe* — naar boven, *uku* — naar beneden, *iha* — landwaarts, en *òko* — zeewaarts.

Door deze woordjes wordt de richting waarin een persoon of zaak zich beweegt, alsmede de plaats van waaruit die beweging een aanvang neemt, zeer duidelijk aangetoond.

Men heeft aldus:

nenàngika — van hier daarheen
nenangino — hierheen, hier naar toe
nènàngiƛe — van hier naar boven
nenànguku — van hier naar beneden
nenàngiha — van hier landwaarts
nenangòko — van hier zeewaarts

genàngika — van daar daarheen, verderop
gènàngino — van daar hierheen
gènàngiƛe — van daar naar boven
gènànguku — van daar naar beneden
genàngiha — van daar landwaarts
genangòko — van daar zeewaarts

dòkaika — naar gindsch
dòkaino — van gindsch hierheen
dòkaiʎe — van gindsch naar boven
dòkauku — van gindsch naar beneden
dòkaiha — van gindsch landwaarts
dòkaòko — van gindsch zeewaarts

daukuku — van beneden naar een plaats verder beneden.
daukiʎe — van beneden naar boven
daukiha — van beneden naar landwaarts
daukoko — van beneden naar een plaats zeewaarts gelegen

dàkuiʎe — van een boven gelegen plaats verder naar boven
dàkuku — van een boven gelegen plaats naar beneden
dàkuiha — van een boven gelegen plaats landwaarts
dàkuoko — van een boven gelegen plaats naar zeewaarts.

Omtrent *dina* schijnt men niet anders te zeggen dan *dinaiha* — van een aan land gelegen plaats verder landwaarts en *dinaòko* — van een landwaarts gelegen plaats zeewaarts.

en evenzeer omtrent *dai*:

daiòko — van een aan zee gelegen plaats verder zeewaarts.
daiiha — van een zeewaarts gelegen plaats naar landwaarts.

Wat voor deze woorden geldt, geldt evenzeer voor de vormen *dòkèna, dàkena, daena, dinena-* en *danèna*, maar de verbinding met de achtervoegsels heeft dan plaats door tusschenvoeging van *ng*, b.v.b.: *dòkengino, dàkengiʎe- danenànguku*, enz.

Voor plaatsbepalingen geldt nog, dat men alle plaatsen Zuidwaarts tot Pàsir-putih, met *dàku*, aanduidt, en alle plaatsen Noordwaarts tot de Noordpunt van Hàlmahèra, kaap Djere, met *dau*. Alle plaatsen op Hàlmahèra buiten deze lijnen gelegen, duidt men aan met *dòka*, en alle plaatsen over zee, met *dai*, b.v.b.:

Jo ma djobo dai o Belàndaòko — zij vertrekken naar Holland over zee.

h'öiki dau Galelauku — gaan naar Galèla Noordwaarts.

jo boàka dau o Kauuku — zij zijn van Kau hierheen Noordwaarts gekomen enz.

Het is heusch niet gemakkelijk om altijd deze aanwijzers te ge-

bruiken, en ze goed te gebruiken: ons richtingsgevoel is niet ontwikkeld als dat der Tobèlos, want die vergissen zich nooit in dezen

Bijwoorden van tijd.

§ 3. Als zoodanig heeft men ook weer *nènànga* — nu, en *gènànga* — toen, hoewel ook gewoonlijk met achtervoegsels *òka* en *dau*, eenigermate, een gradueel verschil aanduidende, b.v.b.:

nènànga de na boaino? — Ben je nu gekomen?

gengòka ma ngòhaka genànga jo lamokoàhi — toen waren die kinderen nog niet groot.

genàngòka ma manoko ngukudàku i tèmo — toen zeide de vleermuis van beneden naar boven.

de gènàngòkadau wo ma ruhutu — toen sloot hij zijn oogen.

de genàngòkadau ònànga j'àto — toen zeiden zij.

Ook wel met het achtervoegsel *ohi*, b.v b.:

nenàngohi de to ma djobo — nu nog vertrek ik.

Verder *bòte* — nu, tegenwoordig, b v.b.:

nàko bòte 't oiki to launga la to lio de to àhoko, no haluhu — als ik nu ga visschen en vervolgens keer ik terug en ik roep, moet ge antwoorden.

ma kàho i tèmo j'ato nenànga bòte na goana no hidodiai — de hond sprak: nu moet je voorzichtig oppassen.

Ook *bòtino* — daarna, b.v b.:

bòtino de o kàho i leha — daarna vroeg de hond.

de bòtino o njawa genànga i tèmo — en daarna zeide die mensch.

bòtino ma òpàhi ja ino de jo hingàhu — daarna kwamen de gerechtsdienaars en deelden mede.

Nog *bòteani* — zoometeen, b.v.b.:

boteani ma hutuku ma koano o wange ma hohoru wa ino — zoometeen als het donker is, komt de koning van het Westen hier.

de kokogenànga ho bòteani ia hutuku, ma goduru gènà wo boa kali — en aldus zoometeen was het donker (en) die jongeling kwam weer.

nog *hutuani* — niet lang daarna, nog een weinig, b.v.b.:

ma hutuani ma kàho i roanga — niet lang daarna blafte de hond.

de ma komahutuani de ma kariànga gènànga i aiki ma tàpihuma — en niet lang daarna trok die leguaan zijn vermomming uit.

verder: *kàngano* — straks (verleden), b.v.b.:

o ngòtiri moi kàngano ja ino de i mi auòka — straks is een prauw gekomen (de opvarenden daarvan) hebben haar meegenomen.

kàngano àha — pas, heel kort nog maar geleden, b.v.b.:

kàngano àha de wo honènge — pas is hij overleden.

kànganòhi — iets langer geleden dan „kàngano", b.v.b.:

kànganòhi ti legaka — straks heb ik hem nog gezien.

i tedekana — lang van duur, b.v.b.:

ma dinaiha ami dèkanòka — zij was reeds lang (geleden) landwaarts gegaan.

ko ha dèkanòka de jo liona — sinds lang keerden ze niet terug.

i tedèkanoàhi de i òmuku — het duurde niet lang en ze waren rijp.

Dit kan ook toekomstig zijn „*i tedekanòhi*, b.v.b.:

i tedekanòhi de ma mède i hihànga — het duurt nog lang eer de maan ondergaat.

§ 4. De woordjes *bòto* en *pàha* duiden beiden aan dat een handeling voorbij, afgeloopen is Men spreekt daarmede dus in het verleden, b.v.b.:

ma wànge motòa i bòto wa diai genànga — vijf dagen geleden deed hij het.

o mède nènànga i paha, aha wo boa — als deze maand voorbij is, zal hij komen.

bòto èna ma mia mia j'àto — daarna (dat afgeloopen zijnde), zeide de aap....

bòto ma haeke wa huloko: beka ni ja 'oko — daarna zeide het Hoofd: komaan, ga jullie zeewaarts.

bòto wa tèmo ma ngohekaika ani ròkata ge unànga — daarna zeide hij tot de vrouw: hij is je echtgenoot.

Ook komt het verleden *bòto* en het toekomstige *aha* of *ahao* achter elkaar voor, zelfs is dit vrij veelvuldig, met de beteekenis „daarna", „toen", b.v.b.:

bòto de àha ma mia mia i boaino — daarna toen kwamen de apen.

de bòto-àha wo hìhupu de wo tuhuku — daarna toen deed hij ze eruit en hij stak het aan.

bòto de hào ò opàhi jo hupu o dowòngiòka — daarna toen kwam er een gerechtsdienaar naar buiten naar het strand.

bòto de àha wo hidoaka o ngoheka ja ngimoi de ja hinòto — daarna toen gaf hij twaalf vrouwen.

dodòa, ja dodòa — hoedanig, hoe, ook: waarom, b.v.b.:

ajo ja dodòa? — hoe staat het ermede Moeder?

ja dodòa no hi ngamo? — waarom speel je tegen me op, eigenlijk: hoedanig is het dat ge tegen me opspeelt.

eh! ja dodòa ho genànga — wel, hoe is het ermede gesteld.

ka ni dodòa — hoe is het met je gesteld, wat scheelt er aan?

Dit woord komt ook voor met het voorzetsel *hi* — *hidodòa*, b.v.b.:

no hidodòa na umo? — wat is er, wat scheelt je, dat je het wegwerpt?

to ni hidodòa ngòna? — wat heb ik met jou te maken?

to ni hidodòa to ni kawing? — wat zou ik aan je hebben, als ik je trouwde?

to hidodòa ho hingòhama la i hònenge — waarom zou ik ze binnen brengen en ze dood doen gaan?

Nog komt voor *tòtòkia*, b.v.b.:

ta màkeua tòtòkia? — Hoe zou het kunnen dat ik ze niet vond?

eh! ète! la ho tòtòkia? — wel, oudje! wat kan men er aan doen?

Van de laatstgenoemde drie woorden: *tjaròkia, dodòa* en *tòtòkia*, heeft men ook de ontkennende vormen: *tjaròkiaua, ja dodòaua* en *totokiaua*.

Men heeft daardoor eenigermate in bevestigende vorm hetzelfde wat eerst vragelijk gesteld is, b.v.b.:

ngohi ta tjaròkia to ni niki — hoe, op welke wijze, zou ik U kunnen volgen!

ngohi to ni niki ta tjaròkiaua — ik kan U niet volgen, heb geen kracht of middel daartoe.

ngaroko ni ma iduòka ma to ni dodòa? — Ofschoon je slaapt, maar wat zou ik je doen?

ngaroko ni ma iduòka ma to ni dodoaua! — slaap maar, ik doe je toch niets.

to màkeua tòtòkia — hoe zou het kunnen dat ik het niet vond?

ngohaka to ni tòtòkiaokaua — kind, ik kan niets meer voor je doen.

ma ngute ma hiara ma tòtòkiaua — zij kon de trap niet aflaten, enz.

Andere bijwoorden.

§ 6. Wellicht dat men de bijwoorden die we nu achter elkaar bespreken zullen „bijwoorden van wijze" kan noemen, maar het is niet gemakkelijk voor elk het juiste vakje aan te wijzen.

kokonénànga — aldus, en
kokogénànga — alzoo.
Beide woordjes komen heel veel voor, ook verkort tot *konénànga* en *kogenànga* of *konéna* en *kogena*, b.v.b.:
o berèra ho kogéna ma gurutika — een dorp dat al zoo ver gelegen was.
o hutu de o wàngc ho kogéna i bòto — nacht en dag alzoo maar door, *de jo cluku kokonénànga de kokonénànga* — en zij logen (maar) aldus en aldus.
W'o tagi kokogénànga i bòto — en hij liep maar alzoo voort.
kokogénànga wa tòma o njawa màta-màta — alzoo doodde hij alle menschen.
kokonénànga ma rupa wa diai génànga — aldus deed hij het.

i goungu — stellig, zeker, waar.
okia-naga to temo i goungu — wat ik zeg is waar, stellig.
i goungu to clukua — werkelijk, het is zeker, ik lieg niet.
nàko àhi dèmo i goungua, Una dàku wo hioriki — indien wat ik zeg niet waar is, Hij boven weet het.
ma koano w'àto i goungu o berèra nénànga ma njawa màta-màta o njawa ma dorou — de koning zeide: het is werkelijk dat de menschen van dit land allen slecht zijn.

duru — een versterking van de handeling of van de eigenschap of hoedanigheid aanduidende, b.v.b.:
duru wo hi gòhara — hij slaat mij heel erg.
duru i ni daluku — je bent erg dronken.
o awana duru — het regent heel hard.
duru ma gurutika — heel ver weg.
In dezelfde beteekenis zegt men ook *talalu* (Mal. *terlaloe*), zelfs gebruikt men de beide woorden, als versterkend, wel achter elkaar.
duru talalu wo ngamo — hij speelde verschrikkelijk op.

hòli — te een te groote mate van de handeling of de hoedanigheid aanduidende, b.v.b.:
w'oλomo wo hiλamoko hòli! — hij eet, hij doet het te veel zijn.
o tau i λamoko hòli — het huis is te groot.
wo aguru holi — hij neemt zijn stappen te groot.
o wale i l'òmuku hòli — de manggavruchten zijn te rijp.

moduku duidt een voortduring aan van de handeling, b.v.b.:
wo ari-ari moduku — hij huilde onafgebroken door.

de mo lio mo wuwu moduku — en zij keerde terug, zij blies (op haar fluit) maar steeds door

mo hòza-hòza moduku — zij danste maar steeds door.

Met dezelfde beteekenis: *mònga*, b.v.b.:

jo hèpa-hèpa mònga — zij speelden steeds door vangballetje.

ma momònga ka io eluku — zij logen maar steeds door, enz.

modukua — misschien, maakt de handeling onzeker, b.v.b.:

modukua aha 't òiki — misschien zal ik gaan.

modukua i àkunu mi ni riwo — misschien kunnen we ulieden helpen.

wo huluhu w'àto modukua! — hij antwoordde zeggende: misschien

§ 7 *ija* — ja, dit is toestemmend, het wordt dikwerf afgekort tot i. In gewoon gesprek komt het niet veel voor, maar toch hoort men het heel enkel, dan meestal in antwoord opvragen.

Op een vraag als: *no hi nīki?* — gaat gij met me mede?, is het gewone antwoord: *to ni nīki* — ik ga met je mee, maar toch ook wel: *ija! to ni nīki* — ja ik ga met je mee, en ook kortweg, een beetje hoog uitgestooten: *i!*

Men loopt ergens langs en wordt toegeroepen bij wijze van groet: ga je naar boven? (beneden), antwoord, al loopende: *i!*

Ook wel bij bevestigende antwoorden, b.v.b:

i goungu ani dèmo? — is het waar wat je zegt? antwoord:

ija i goungu — ja, het is waar, enz.

koiwa. Ontkennend zegt men, waar het het al of niet aanwezig zijn van iets betreft, *koiwa*, maar alleen voor zaken, niet voor personen

Voor personen volgt het woordje *iwa* — niet zijn, den vorm van het toestandswoord. Voor zaken zegt men dus b.v.b.:

ani bole nàga? heb je bananen? *koiwa diano!* Neen makker.

o nauoko ni ja màkeòka? — heb je visch gevangen? *koiwa* — we hebben niet.

Voor personen wordt dit:

o Hendrik nàga? — is Hendrik er? *i w'iwa* — hij is er niet.

ngoni ajo nàga? — is je Moeder er? *i m'iwa* — zij is er niet.

o hurudadu ma njawa nàga? — Zijn de soldaten er? *ko ja iwa* — zij zijn er niet.

koali — neen. Dit is de gewone ontkenning, b.v.b.:

nia pine nàga i l'amoko? — heb jullie veel rijst?

koali, ma hohutulu dika — neen maar weinig.

ka n'eluku genànga! koali 't elukua — dat jok je maar! neen, ik jok niet.

ngòna na λèòka gènànga? heb jij dat genomen?

koali, ngohiua! Neen, ik niet.

Ook ontkennend is *bukan*, dat men in de meeste gevallen waarin het voorkomt (het komt niet veel voor) zou kunnen vervangen door het achtervoegsel *ua*, b.v.b.:

bukan ònànga ja ino de mànga màksudu ja òa — zij kwamen niet met hun goed voornemen. (*ònànga ja inoua de mànga maksudu ja òa*).

ma gènànga bukan o karìànga, ma o goiduru dika — maar dat was geen hagedisch maar een jongeling (*ma genànga o karìàngua, ma o goiduru dika*).

duga-duga — alleen maar, slechts, is beperkend, b.v.b.:

duga-duga U'na moi ho wi piritjaja — wij gelooven alleen maar aan Hem.

duga-duga àhi giama de àhi làko uha na hauo — windt alleen maar mijn handen en mijn oogen niet in.

duga-duga unànga ko wo tàgi-tàgi — alleen maar hij liep maar door.

koàhiòhi, ook wel gezegd *wàhiòhi*, wijst op het onvoltooide van een handeling, b.v.b.:

ni ja òλomòka? koàhiòhi — heb je al gegeten? nog niet!

koàhiòhi! la o ngute ha diaiòhi! — nog niet! we moeten eerst nog de ladder maken.

De handeling heeft dus nog niet plaats gehad, of is nog niet voltooid.

..*kiani* duidt een moeten aan, b.v.b.:

ma kiani wo berani — hij moet dapper zijn.

nàko no mi dòra kiani o ali-ali moi no m'ike — als ge medelijden met ons hebt, moet ge ons een ring geven.

kiani o humu moi ni haiti — ge moet een put graven.

nàko no tuhere de no iλe kiani — als ge ze splijt moet ge het opwaarts doen.

halingòhu geeft ook een moeten aan, maar meer met uitsluiting van wat anders: het kan niet anders dan, b.v.b :

o parakara nenanga halingòhu to ni kelàki — het kan niet anders of ik moet je om deze zaak aanklagen

halingòhu unanga wo mi oluku ngoi hekata — het kan niet anders (onder de gegeven omstandigheden) dan dat hij zich scheidt van zijn vrouw.

de halingòhu unànga wo hikodòku mànga baránga — en hij moest — hij kon niet anders dan — hun goederen verdeelen.

Het is dus een moeten dat uit de verhoudingen of omstandigheden voortvloeit.

§ 8. *koàho* — het is goed. het is beter dat. b.v.b.:

riaka tanu koaho ho ma òhikiokàhi — oudere Broeder. het zal beter zijn dat we eerst baden

koàho ngohi la to màke o ale-ale o guràtji moi — het zou beter zijn dat ik het werd. dan kreeg ik een gouden ring.

nako nia àma wo hi òluku koaho ngini mata-màta ni gògere ngohiòka — als je vader van me scheidt is het beter dat jului allemaal bij mij blijft

kalioli — niet al te!

Gewoonlijk alleen als uitroep. Iemand wil het een of ander gaan doen. iemand een standje geven. gaan vechten met iemand. op vrijage uitgaan. een drinkpartij bezoeken. of iets dergelijks. dan hoort men hem toeroepen: *kalioli hè* — niet al te!. kalmpjes aan een beetje! Een trachten de werking eenigermate te beperken dus!

bari. eigenlijk heel moeilijk met één woord te vertalen.

Het geeft iets schampers aan den zin. b v b.:

ho ka ngòna bari, la o ugaka moi na uru n'àkunua — iemand als gij. en kan niet eens een stuk suikerriet afbijten!

àhi àma bari na iha la ho ma djobo — je moet maar naar mijn Vader landwaarts gaan. en dan vertrekken we.

de o bangke genànga bari ni jo lungunu — en dat lijk moet jullie maar begraven, enz.....

barikua — het ontkennende van bari. duidt verontwaardiging aan. b v b : *nenànga barikua ngohiõ de kokogènàngua ta màke* — zelfs ik ook heb zooiets niet gevonden.

barikua ngomiõ de ko mi jo hiorikua — zelfs wij weten het niet.

barikua ngòna o papua ma dorou de no mi kawing — zeker jij. een slechte papoea en zou jij haar trouwen! enz.

hiòko — ach!, helaas, geeft iets klagends aan den zin, b.v.b.:

hiòko danongo danongo na ino ngohiino! — ach kleinzoon, kleinzoon, dat je hier bij me gekomen bent!

hiòko ngòhaka o nàgònànga i ni λè o dodiha ma ngi gènànga! — helaas kind wie zal je halen uit die slangenplaats?

Men hoort het ook veelvuldig als beklagende of klagende uitroep gebruiken, en in een elliptischen zin als antwoorde op treurige of minder aangename mededeelingen, b.v.b.:

o hutu nenànga o nanoko ta màkera — ik heb vannacht geen visch gevangen, antwoord: *hiòko!*

ahi tau ma hangi de ma butètèkòka — mijn huis is door witte mieren aangetast, antwoord: *hiòko!*

o hutu nenànga àhi àma wo hònengòka — in dezen nacht is mijn vader gestorven! antwoord: *hiòko!*

Natuurlijk dat men wel in het *hiòko* eenige meerdere of mindere deelneming weet uit te drukken, bij droefheid trekt de laatste lettergreep den klemtoon tot zich, en men houdt die lettergreep wat lang aan.

iti — als dan maar, al is het maar, b.v.b.:

ma hàngkura j'àto: iti ma kau — de landschildpad zeide: al is het dan maar de schil!

ngohiani iti ho ngònakali — als het mij dan maar gaat als u

no hi hidèmoli iti ai hàmanèka — spreek weer voor mij tot hem, al is het maar op de uitleggers van zijn prauw

wo tèmo w'àto iti no màke — hij sprak zeggende: als je het maar vindt.

Ook nog met een eenigszins andere beteekenis, b.v.b.:

ngaroko o dòdeke ma bè iti àhi dòdoto — ofschoon een visch, maar waar, hij is toch mijn jongere broeder.

àma uha no mi diai ma dorou iti nànga ajo de — vader behandel haar niet slecht, het is dan toch onze moeder!

ngaroko heeft iets toegevends, b.v.b.:

ngaroko n'òλomo — eet het dan maar.

ngaroko no ma hibulu — doe het dan maar om als lendenband.

ngaroko ni ma iduòka ma ka to ni dodòana — slaap jullui maar, ik doe je toch niets!

duru ma digino àhi berèra, ho ngaroko ni hi mòteke — mijn dorp is heel dicht bij, volg me dus maar.

ika! ngaroko ni totoade — vooruit, vertel maar een verhaaltje!

ko — toch. b.v.b.:

ngaroko ni ma iduòka ko to ni dodoana — slaap jullui maar ik doe je toch niets.

ko jo lamokoàhi de mànga àma w'òikòka — ze waren toch nog niet groot toen hun vader vertrok.

uhu ko ni diai, la wa tobàta utu — help hem toch maar niet, opdat hij zich een beetje verbetert.

nàko ko ti motekua done wo hi tòma — als toch ik hem niet volg, dan doodt hij mij.

§ 9. *dika* heeft iets toegevends, b.v.b.:

ngohi dika 't òluku — wat mij betreft, ik wil maar niet.

ngaroko ko ni ja ino dika — kom jullie toch maar hierheen.

m'àto ija no hi kawingi dika — ze zeide, ja trouw me dan maar.

genàngòka una gena wa ika dika wo tàgi — toen ging hij maar vooruit, loopende.

ngohi nengòka dika no hi higutiha — zet mij er hier maar af aan land.

ngaro ahi ngòtiri koiwa ma t'òiki dika — ofschoon ik geen prauw heb, maar ik ga maar! enz.

ka, soms met dezelfde beteekenis als *dika*, b.v.b.:

ma ka i ja oaòka — zij brachten het maar.

hiadono o wànge butànga ma ka ho kogènànga — tot zes dagen toe ging het zoo maar door

Echter ook met andere beteekenis: slechts, alleen maar, b.v.b.:

ai tau ma ka o guràtji màta-màta — zijn huis was alleen maar goud.

ho ka jo hinòtokàhi — zij waren slechts met hun tweeën.

de wa tuherike de ma mui ka o humàti — en hij spleet het van beneden naar boven, en de pitten waren alleen maar rijksdaalders

ngaro ma ka o hamàka ka jo lotoma — ofschoon maar als het slechts watermeloenen zijn, daar schaart het wel niet op.

h'oiki ho ma lingiri de ka nengòka ngòna — wij gaan zoeken en jij slechts hier? enz

ho is ook dikwerf bijwoord, b.v.b.:

ho de ma dòto moi w'adono — toen hij een kaap bereikt had.

ho de ma wànge tumidi de ma hutu tumidi ma kàho ma berèra, j'adonòka — na zeven dagen en zeven nachten bereikten zij het dorp van den hond.

Ook aldus:

ami ròkata ngohi ho — ik ben haar echtgenoot.

i wòhamòka ho! — hij is er ingegaan!

i mi pàkete ho — hij heeft haar omstrengeld!

In zulke gevallen kan men het door een uitroepteeken vertalen.

Ook geeft het wel een gelijkheid aan, zooals in:

o hidete dòkengino ho o keteko o biono moi — er kwam een zeil aan (zoo groot) als een sagobroodje!

Ook nadrukleggend:

na ino o berèra ho kogena ma gurutika de — jij komt naar een land alzoo ver weg!

o wànge ho kogena i bòto — den heelen dag alzoo maar door.

Ook besluitend:

ngohi to ni dòra ho to ni ao — ik heb medelijden met je, dus neem ik je mee.

o dòdeke j'àto i hi mozòka ho ta ino ngòna ino — de dodeke-visch zegt dat hij me trouwen wil, dus kom ik tot u, enz.

hiadono — totdat, zoodat, b.v.b.:

jo tuduku ma mia-mia genànga hiadono i hònenge i ma màta-màtàka — zij staken die apen totdat ze allen stierven.

la ho piritjaja hiadono i na timono hiadono ho hònenge — opdat wij gelooven totdat we oud zijn, totdat we sterven.

ami ngòhaka i hònenge hiadono ami boungu i hupu — haar kind was dood, zoodat de lucht naar buiten drong (men kan hier natuurlijk ook vertalen : totdat de lucht naar buiten drong).

hiadono o wànge butàngino ka ko kogènànga i bòto — tot zes dagen altijd maar door.

duru na bodo hiadono ngohi to ni bòdo — je bent zeer dom zoodat ik je bedriegen kan (Ook hier kan men zeggen: je domheid is zoo groot totdat ik je bedriegen kan) enz.

dòne — dan, b.v b :

nàko to tiboko dòka o àkerika dòne to hònenge — als ik gindsch in het water zwem dan ga ik dood.

nàko o gàhi h'òkere dòne ngòna no oahana, ma nàko ngohi dòne ta oaha — als we zeewater drinken, dan drinkt gij hem niet droog maar indien ik (drink) dan maak ik hem droog.

ngoni ajo m'àto dòne o nàgòna na niki — zijn moeder zeide: wien zal je dan volgen

de ma koano wàto ho popadèke de ha niki, dòne òkia ha màke — en de koning zeide: als iets als een kikker mede gaat, wat zullen wij dan vinden.

Ook in deze beteekenis:

Uha na umo gènànga dòne i na mèla — gooi het niet weg opdat het ons niet bestinke, men kan ook zeggen: dan bestinkt het ons.

Uha h'òiki dòkengika dòne i na torou — laten we daar niet heen gaan, dat het ons niet slecht ga, of: want dan gaat het ons slecht. In deze laatste beteekenis wordt het het meeste gebruikt.

HOOFDSTUK XIV.

Voegwoorden.

§ 1. Wij zullen eenvoudig de verschillende voegwoorden achter elkander behandelen.

de. Dit komt in verschillende beteekenissen voor, wel het meest als eenvoudig saamvoegend: en, b.v.b.:

ngohi de ngòna — ik en gij.

unànga de munànga — hij en zij.

o kàho de o maidjànga — een hond en een hert.

mànga àma de mànga ajo ma dàtekòka ma gogògere — zij was aan de zijde van hun vader en van hun moeder.

ngohi nènànga to hònenge de to wàngo — ik hier ik sterf en ik leef.

gengòka ho de ma wànge tumidi de ma hutu tumidi — toen dus en zeven dagen en zeven nachten.

Ook „achter" in voorwaardelijke zinnen, b.v.b :

la nàko n'àkunua de àha ngohioli — opdat indien gij het niet kunt, dan zal ik het doen.

nàko ni jo mau o ali-ali de ma làko ni ja ruhutu — als je een ring wilt, dan moet je de oogen sluiten.

nàko àhi àma ni màke de no hi moλòka — indien ge mijn vader vindt, dan trouw je me.

Ook is het wel zelf voorwaardelijk, b.v.b.:

la de to tèmo 't àto: ni jo helengaiλe — opdat indien ik zeg doe open . . . .

nàko — voorwaardelijk, indien, als, b.v.b.:

nàko no hi àhoko la no haluhua — indien gij mij roept en ik niet antwoord.

nàko o mumuru na màke na țo na kèkete — indien gij zeeëgels vindt, moet gij die stijf beetpakken.

hebàbu nàko to haiti, ngòna no hi pòhuku — want indien ik graaf bedelft gij mij onder het zand.

hebàbu nàko no ruae o kariànga gènànga, dòne na bàradòha — want indien gij die hagedisch kwaad doet dan zondigt ge.

Ook is het wel tijdbepalend, b.v.b.:

de nàko o hutu o totaleo gènànga ja ino — en toen het nacht was kwam die vogel.

nàko de i mi iẓakòka ami ròkata w'oiki wo mi lingiri — toen ze haar huwden, volgde haar echtgenoot om haar te zoeken.

ngaro — ofschoon, b.v.b.:

ngaro àhi ngòtiri koiwa ma 't òiki dika — ofschoon ik geen prauw heb, maar ik ga maar.

de unànga w'àto ngaro ka n'òikoli — en hij zeide: ofschoon (het zoo is) ga maar weer.

ngaro ni huha ma àhi àma wo hi huloko to ni lingiri ngòna — ofschoon het je moeilijk is, maar mijn vader heeft me bevolen je te zoeken.

de muna m'ato ngaro ka ni hi ngaiki — en zij zeide: ofschoon (het verboden is) laat me maar los.

ngaro wo hi tòmàka ma ngohi to terima — ofschoon hij me doodt, maar ik vind het goed.

§ 2. *màngale* is redegevend, b.v.b.:

wo ma hingòtiri màngale gènànga ai guabèbe wa nīki — hij ging per prauw omdat hij zijn balsemine volgde.

to ni mòtekokana màngale no hi ngamo — ik volg je niet meer omdat je tegen me opspeelt.

Màngale ami uru ja dòto duru dàdi wo mi òluku — omdat haar mond erg scherp was, scheidde hij van haar.

màngale o tòkata ma berèra gènànga mo beraniua m'òiki — omdat het daar een booze-geesten-dorp was, dorst zij niet te gaan.

hebàbu (Mal. sebab) is ook reden gevend, men gebruikt dit meer nog dan *màngale*, b.v.b:

hebàbu ngohi 't ihenòka ngòma ani tàritibiòka no tòma i woe i bòto — omdat ik gehoord heb dat je in je schoot er al velen gedood hebt.

hebàbu i ni hàhuw dàdi ngohi to ni dòra — omdat jullui honger hadt, had ik medelijden met je

ko wo iwa hebàbu wo pàhàkali ngoi momaneika — hij was er niet, omdat hij weer weg was naar zijn vrijster.

hebàbu ngohi to ni lega o koano ma ngòhaka moi — omdat ik je aanzien dat je een koningskind bent.

la is gevolgaanduidend, b.v.b.:

to lingiri o dodiha la ho dàdi ho ònàngoli — ik zoek een slang, opdat het ga als ook met hen

uha ko ni diai la wa tobata utu — help hem niet opdat hij zich betere.

koàho ngohi la to ma màke o ale-ale o guràtji moi — het is beter dat ik het doe opdat ik een gouden ring verkrijge.

la ngohi to gògere ngònàka la ho piritjaja hiadono i na timono — opdat ik bij je verblijve opdat we gelooven totdat we oud zijn.

la to hònenge de ni hi hibaiti nenguku — opdat wanneer ik sterf gij mij hier begraaft.

Het woordje heeft ook wel de beteekenis van: vervolgens, b.v.b.:

la nàko nàkunua de àha ngohioli — indien gij het niet kunt, vervolgens ik

hopaja nàko mi hèpa, la jo tàdi ami dapariònuku — opdat indien wij balspelen en vervolgens treffen wij in haar schoot.

Ook beteekent het wel eenvoudig „en" samenvoegend, b.v.b.:

nàko ahi àma la ni lingiri — als mijn vader en jullui zoekt hem.

ngaruha gena la ngaro utuòhi — niet alleen dat en al is het nog wat meer

nàko ngòna la no hi mòteke ngohi — indien gij en gij volgt mij.

ni hi mòteke la h'oiki ahi berèraika — volg me en wij gaan naar mijn dorp

nàko no hi àhoko la to haluhua — indien gij mij roept en ik antwoord niet

Feitelijk geeft het dus, in het Tobèlosch gedacht, altijd een volgen van de eene handeling op de andere te kennen.

hopaja — opdat (Mal. *sopaja*) wordt veel gebruikt, b.v.b.:

mi hèpa-hèpa hopaja nàko mi hèpa la jo tàdi — wij balspelen opdat indien wij met den bal gooien en het treft . .

ha ilaka la ho ma hinòtòka hopaja uha ngòna no kàngèla — wij trouwen en zijn dan met zijn tweeën opdat gij je niet vermoeit.

ka ho lio dika ngohi de ngini hopaja iarehe mediringi i ni hohininga — wij keeren maar terug ik en gijlieden opdat morgen overmorgen gij het je herinnert.

ma is tegenstellend, b.v.b.:

ngòna na màke o ale-ale o guràtji moi ma ngohi ta màke o humu moi — gij vindt een ring maar ik vind een put.

ajo mi ni lega òkiana, ma mediringi mi öiki mi ma lingiri — moeder, wij kijken niet naar je om het een of ander, maar overmorgen gaan we uit zoeken.

ngaro no hi tòmàka ma ngohi ta terima — ofschoon ge me doodt maar ik neem het aan.

ngini ni mi dodoana ma ngomi mi ni jadodòana — gijlieden scheldt ons uit, maar wij doen ul. niets

dàdi ook *idàdi* komt voor als redegevend — daarom, b.v.b.:

hebàba i ni hàhini dàdi ngohi to ni dòra — omdat jullui honger hadt daarom had ik medelijden met je.

dàdi ngomi mi hèpa-hèpa hopaja nàko mi hèpa .... — daarom balspelen we, opdat indien we balspelen . . .

ngohi hekata to mi hininga, dàdi ka to lio — ik houd van mijn vrouw, daarom keer ik terug.

ai biono ka i ma tèro dàdi ka o ngoheka ami hininga ja huha — zijn gelaat was gelijk, daarom was die vrouw haar hart bezwaard

wa mòteke ma mia-mia ma bitjara, dàdi ma làko wa hauoua — hij volgde de raad van den aap, daarom omwikkelde hij de oogen niet.

De wijze van plaatsing van voegwoorden in den zin, wordt uit de gegeven zinnen genoegzaam duidelijk.

HOOFDSTUK XV

Voorzetsels.

Om de verhouding van personen of voorwerpen onderling aan te duiden, gebruikt men de navolgende woorden en uitdrukkingen:

ma himànga — het aangezicht, de voorzijde, maar men gebruikt dit om aan te duiden dat iemand of iets zich aan de voorzijde van iemand of iets bevindt, b.v.b.:

o gòta nàga o tau ma himàngòka — de boom bevindt zich aan de voorzijde van het huis, de boom staat voor het huis.

to ma koano ai himàngoka wo ma òko ino — hij stond voor den koning.

Ma Djou ai himàngòka jo ma òko ino — zij stonden voor Gods aangezicht.

ma pòrete — 't woord beteekent rug, dus is de overgang op de beteekenis dat iemand of iets, buiten of achter iemand of iets is, zeer begrijpelijk.

Dat „achter" en „buiten" door 't zelfde woord uitgedrukt wordt, schijnt vreemd, maar is het toch niet, daar deze uitdrukking het meest gebruikt wordt ten opzichte der huizen; de Tobelosche huizen nu hebben voor een open gaanderij en achter een gesloten wand, zoodat wie achter het huis is, ook buiten het huis is, zooals wie vóór het huis is, er ook gewoonlijk in is. Achter en buiten zijn dus voor het Tobélosch begrip wel 't zelfde.

o tau ma poretòka mo ihe-ihene — zij luisterde achter of buiten het huis.

àhi pòretoka uhu ni tèmo-tèmo — praat niet achter mijn rug.

iti to gogere ma pòretòka — als ik maar buiten mag verblijven.

ma himànga de ma pòrete ngohi nàga ma koano ma ngòhaka de ma danongo — van voren en van achteren ben ik een kind en een kleinkind van een koning.

nànga poretòka wo hoa — hij komt achter ons aan.

wa òλomo ma pòretòka — hij is niet in den kost (van loondienaars).

ma goronaka — gebruikt men om aan te duiden dat iemand of iets zich binnen in iemand of iets bevindt

Wel is waar kan men ook het „in iets zijn" uitdrukken met het achtervoegsel *òka* (zie hoofdstuk „achtervoegsels") maar met *ma goronàka* drukt men bepaaldelijk het „binnen in iets zijn" uit, het is dus meer bepaald dan het gebruik van het achtervoegsel, b.v.b :

marai o moholehe o tau ma goronàka jo ma iduika — jonge meisjes moeten binnen in het huis slapen.

to unànga ai ròehe ma goronaka nàga o penjaki ma dorou — hij heeft een booze ziekte binnen in zijn lichaam.

ai tiwi ma gare-garehe wo gògono ai borua ma goronaka — hij bewaarde zijn zilvergeld binnen in zijn kist

o gikiri nàga ma goronakòka — binnen in zijn levende wezens.

Men gebruikt dit woord ook om aan te duiden dat iets of iemand zich in het midden tusschen twee of meer personen of voorwerpen bevindt, hoewel dan gewoonlijk met het voorvoegsel *hida*, b.v.b.:

ma lungunu nàga o tau de o gòta ma àgo-àgomo gènànga ma hidagoròmakòka — het graf was midden tusschen het huis en den grooten boom in.

O njawa mànga hidogoròmakòka wo gògeruku — hij zat midden tusschen de menschen in.

ma lòku — dit woord beduidt berg, en als voorzetsel geeft het aan dat iets of iemand zich op of boven iemand of iets anders bevindt, b.v.b.:

o gàkana nàga o medja ma lòkuòka — het mes is op de tafel

o totaleo i tàngi o tau ma lòkuòka — de vogel zit op het huis.

o malige moi àhi lòkuòka i hòhe ka inongo — een paleis zweeft hier boven me heen en weer.

Zooals uit de voorbeelden blijkt beteekent het bepaaldelijk „boven iets anders", b.v.b. op t a f e l zegt men — *o medjaka*, maar o p de tafel — *o medja ma lòkuòka*.

ma timi — onder.

Hiermede geeft men te kennen dat iets of iemand bepaald onder iemand of iets is.

Niet „onderaan", dat drukt men uit met *ma goa*; *o gòta ma goàka* — onder aan den boom, aan den voet van den boom, maar bepaaldelijk onder iets of iemand anders, b.v.b.:

o karàhe ma ngī nàga o borua ma timiòka — het rattennest zat o n d e r de kist.

o kàho o medja ma timiòka i ma idu — de hond slaapt onder de tafel.

ai halòpa wa gògonika o bale ma timiòka — hij verbergt zijn pruimdoos onder de slaapbank, enz.

ma dàteke — naast.

Hiermede drukt men uit dat iemand of iets zich naast iemand of iets bevindt, b.v.b.:

ami dego-dego nàga o tau ma dàtekòka — haar suikerpers is naast het huis.

àhi dàtekòka mo ma òkoino — zij stond naast me.

o tau ma dàtekino mo boa — zij kwam van de zijde van het huis, van „naast" het huis.

nànga tau o berèra ma dàtekòka — hun huis was naast het dorp.

HOOFDSTUK XVI.

Tusschenwerpsels.

Natuurlijk is de beteekenis van deze woordjes niet nauw begrensd. De één heeft dit bijna altijd in den mond om zijn aandoeningen uit te drukken, de ander dat.

Wij geven eenige van de meest, gebruikt wordende op.

Bij de meerlettergrepige valt de klemtoon op de laatste lettergreep, die gewoonlijk eenigermate gerekt uitgesproken wordt.

e wordt nogal veel gebruikt als om de aandacht op wat volgt te vestigen, den zin in te leiden enz., b.v.b.:

e diauo, ngohi utu! — wel vriend geef mij (ook) wat!

de mo tèmo m'àto e àhi gogule nèna moi to ma gao — en ze zeide wel! dit mij speelgoed neem ik mee.

w'àto ai dodiauoika: e! diauo nàko no mòdeke — hij zeide tegen zijn makker, wel! makker, indien ge wilt, enz.

he heeft wel zoowat dezelfde beteekenis als *e* b.v.b.:

w'àto he! àma na ino — hij zeide wel vader kom hier.

Men zou zeggen dat het in den regel iets meer verbazing of verrassing uitdrukt dan *e*.

ah en *oh* (ik schrijf *ah* en *oh* omdat ook het Woordenboek dat heeft, maar men hoort de *h* niet achter deze woordjes).

Beiden spreken een zekere verontrusting uit, b.v.b.:

m'àto ah! nenànga modukua ma koano w'àto o ngoheka moioli wo pàke — zij zeide, wel, misschien zegt de koning wel, dat hij nòg een vrouw nemen wil!

ah-ah! diauo no uti dòne o uku to ni pàka! Wel wel! makker ga naar beneden of ik gooi je met vuur!

de munànga m'àto oh! o pàrakara nènànga halingòhu to ni kelàki — en zij zeide w e l! over deze zaak moet ik je aanklagen!

i boaino j'àto oh! hobata no dodòa genàngòka! — het kwam en zeide: o! vriend wat doe je daar!

àmo, ook verlengd tot *āmolā*, duidt op iets angstigs, iets vreesachtigs, b.v.b.: *m'àto àmo! nàko ko ti mòtekua dòne wo hi tòma!* — zij zeide ja! als ik hem maar niet volg dan doodt hij mij!

abeika — ook wel kortweg *beika*, of *beka* heeft iets aanmoedigends, b.v.b.:
abeika! h'öiki — kom aan we gaan! of: gaan we!

ke duidt verbazing aan, b.v.b.:
ma humu ma hakiri m'àto: ke! ho ngònàka de o nàgòna i ni ao! — de putbewaarster zeide he! wie heeft iemand als jij hierheen kunnen brengen!

kai gewoonlijk om verbazing of afwijzing uit te drukken omtrent wat gezegd wordt door een ander, b.v.b :
kai! uha no tèmo no dodoana kokogènànga ma rupa — ja! zeg niet iets aldus scheldende!

tjoā wordt meest gehoord in 't Boèngsche, en drukt verbazing uit: b.v.b.:
tjoā! o mòku-mòku kokonènànga ma àgo-àgomo de no boàka! — verbazend, zulke groote golven en je bent (toch) gekomen!

elī duidt schrik aan over iets dat men vergeten of verzuimd heeft: b.v.b.:
de ma koano w'àto elī! ma popadèke ko ho wòhàngòka! — de koning zeide ja! we hebben den kikker vergeten!

ilāhā duidt verwondering aan over iets dat men verneemt, b.v.b.:
ilāhā, àha o kàpa m'àgo-àgomo i boa? — och kom, zal er een groot schip komen?

tjee ook wel verlengd tot *tjee-tjee-tjee!* kan hoonend of uitdagend klinken, maar drukt gewoonlijk een goedige verbazing uit, b.v.b. over een nieuw kleedingstuk dat men iemand ziet dragen, een zeer lang aangehouden of goed uitgevoerde krijgsdans, enz.

tyè ook verlengd tot *tyedeke* en *tyedekèle* (het laatste met sterke klemtoon op de voorlaatste lettergreep) duidt afschuw aan: foei, jakkes, bah, b.v.b.:
mo haluhu m'àto tye, ngòna o aewani ma dorou de no hi kawing! — zij antwoordde zeggende: jàkkes jij! een vuil beest, en je wilt me trouwen!

tjebèlèkètē duidt schrik aan over iets dat iemand nog net op het laatste oogenblik ontgaat, een varken dat men misschiet, een visch die van den hengel valt, e.d.

tjèkarē duidt op verbazing, smart of ontzetting, al naar den toon waarop het uitgesproken wordt. Daar moet men toch bij al deze woordjes al heel scherp op letten.

HOOFDSTUK XVII.

Zinsbouw.

§ 1. Wanneer men de taal hoort spreken, krijgt men den indruk dat de volgorde der deelen in den zin is: „voorwerp, onderwerp, gezegde".

Men zegt b.v.b.: *o tau ta diai* — het huis ik het maak. *o totaleo wa duhuku* — de vogel, hij hem schiet; *o bole mo dàtomo* — bananen zij ze plant. *ami dumule mo tumule* — haar tuin, zij hem wiedt, enz.

Wordt echter het onderwerp met name genoemd, of ook wel, het pers. voorn.w. toegevoegd, dan hoort men het anders, het wordt dan: „onderwerp, voorwerp, gezegde", b.v.b.: *ngohi o tau to diai* — ik een huis ik het maak. *ma hangadji o totaleo wa duhuku* — het districtshoofd een vogel hij hem schiet. *o ngoheka o bole mo dàtomo* — de vrouw bananen zij ze plant. *o ngo Loeri ami dumule mo tumule* — vrouw Loeri, haar tuin zij hem wiedt.

Zoo is dus de werkelijke volgorde. De eerstgenoemde indruk ontstaat, omdat men het onderwerp zelden benoemt, a.g z. het toch in den exponent van het pers. v.n.w. tot uitdrukking komt, en men het alleen nader aanduidt als men er de aandacht op vestigen wil.

Voorbeelden uit de literatuur voor deze volgorde zijn: *de o gohòmànga moi wa djā* — en een krokodil hij hem met zijn werpnet ving. *nànga nauoko dai to tangonika* — onze visch aan zee ik zette ze neer. *o ngòtiri moi ho ma diai* — een vaartuig wij maken het voor ons. *de o huburu moi wa make* — en een huburu-boom hij hem vond. *iarehe de nànga ngòtiri ho totangukuohi* — morgen en ons vaartuig wij maken er een tent op. *de ai bàhuku ka wo ma làkiti* — en zijn bijl hij hing hem zich om. *manga kupa wa ngaiki* — hun rijstzakjes hij deed ze er uit. *de ma damono wa tàkoro* — en de trom hij hem sloeg, enz.

Echter, al hoort men die gewoonlijk ook in de spreektaal niet, maar in de literatuur komen heel veel voorbeelden voor van de volgorde: „onderwerp, gezegde, voorwerp", zeker niet minder dan van de boven genoemde volgorde, b.v.b.: *ma hinòto w'òλomo o bole utu hinòto* — de tweede maal hij at bananen twee boomen. *wa kòbàka ma òkoko* hij hem brak de kaak ervan. *wi lingiri o gòta ma àgo-àgomo* — hij hem zocht een boom zeer groot. *wa tòλanga ma ngòtiri* — hij het hakte om het vaartuig. *wi màkeòka wo ma tèngo wo goaha* — hij hem aantrof een persoon hij zicht visch op de eb. *mo hiboaino ma dia o nikutu moi* — zij ze bracht de kapmessen een bundel. *ia màke o tiwi o guràtji moi* — zij het vonden een gouden geldstuk. *nàga o njawa wo ma tèngo wo mi kawing ma Bòki Wàsiloleo ngomi òra* — er was een man hij haar trouwde de dochter van Princes Wasiloleo, enz.

Men kan dus zeggen dat beide volgorden, zoowel „onderwerp, voorwerp, gezegde", als: „onderwerp, gezegde, voorwerp", door elkander voorkomen.

§ 2. Is dit zoo voor zinnen waarin een „lijdend voorwerp" voorkomt, voor zinnen met een „belanghebbend voorwerp" is het zóó, dat wel de volgorde „onderwerp, voorwerp, gezegde" voorkomt, maar dat het, vooral in de literatuur in verreweg de meeste gevallen, is: „onderwerp, gezegde, voorwerp".

Voor het eerste, zie de volgende zinnen: *nènànga ngòne o kiàka ho gògere?* — nu wij waar wij verblijven? — *de ai tuàika wo hàngaini* — en in zijn hoofddoek hij tastte. *de h'ao ma mia-miàika i bitjara* — en toen tegen de apen hij sprak. *ngaro o pòhi-pòhi ma ngutuku ni hi higuti* — ofschoon maar landwaarts op de rizophorenwortels gij mij aan land zet.

Voor de tweede volgorde, b.v.b.: *de muna gènànga mo ma liòka manga tauika* — en zij die zij keerde terug naar hun huis. *wo wòhama dika o tau ma goronàka* — hij ging maar in binnen in het huis. *de wo lioino mànga tauòka* — en hij keerde terug naar hun huis. *ma tumara jo tèmo ma koroboika* — de reiger zeide tot de karbouw — *de wa tòtaka ma igono ma koanika* — en hij ze bracht de cocosnoten aan den koning enz.

§ 3. Komt in den zin een onovergankelijk werkw. voor, zonder eenig voorwerp, dan is de volgorde gewoon: „onderwerp, gezegde". Het komt voor dat de volgorde omgekeerd is, maar zulk een hooge

uitzondering mag zeker niet als regel gelden, dus gewoonlijk treft men aan, b.v.b.: *de ònànga joiki* — en zijheden gaan. *ka o Horodo wo ma dàgi-dàgi* — slechts Horodo hij ging al maar door. *ngoi hekata mo boa inòka* — zijn vrouw is aangekomen. *ho ma giahekata jo pahiari dinaiha* — vervolgens het echtpaar zij wandelden landwaarts. *o totaleo i hòhongo ka inongo* — de vogel hij vloog maar heen en weer, enz.

§ 4. Bepalingen van de zinsdeelen worden gewoon achter elk zinsdeel bijgevoegd, waarbij het, door de werkw. vorm, waarin die bepalingen uitgedrukt kunnen worden, wel eens zeer moeilijk is te zeggen, of men met een bepaling, dan wel met een bepalenden bijzin te doen heeft, b.v.b : *o nauru i wi bobuturungu gènànga o tau ma àgo-agomo duru wa diai wo hiàpoto duru* — de man, de sterke die, een huis zeer groot hij het maakt, hij doet het zeer snel.

o ngòhako ma hohumudjuru genànga ai totaleo wo gogigini gènanga wa lingiri mòduku — het kind dat klein (is) zijn kip die hij grootgebracht heeft, hij zocht hem voortdurend. *ma koano o wànge ma hiwara gènànga o maidjànga o djàgarara o gàhumu moi wa duhuku ka wo tèngouku* — de koning van het Oosten, een hert, een zeshoorn hij hem schoot maar in eens (dood).

In het Hollandsch zouden een aantal dezer bepalingen wel bijzinnen vormen, maar voor het Tobelosch blijven het toch bepalingen.

Men spreekt nooit met indirecte, maar steeds met directe rede; gewoonlijk brengt de zinsbouw dat ook mede, maar zelfs daar, waar voor ons gevoel de indirecte rede meer gepast zoude zijn, gebruikt men die toch niet, b.v.b.:

hara moi i dàdi o njawa moi wo matèngo wo hihànga ma dèkana — een keer het gebeurde een persoon alleen hij verdwaalde een langen tijd (niet: 't gebeurde d a t iemand verdwaalde) *hara moi i dàdi o ngoheka moi ma tjaka de o nauru moi* — eens het gebeurde een vrouw zij huwde met een man (niet: het gebeurde d a t een vrouw, enz.).

de wa màkeika ma koano ai kawàha i ʎaungu — en hij trof aan de koning zijn volk zij vischten (niet: hij trof aan d a t de koning zijn volk vischte): *ngòna n'àto ka ani dia ma dekaròka no hikaluèpata de o gògere moi i tubuku* — gij zegt: slechts met de punt van uw hakmes gij wipt en een andere plaats het valt neer; (niet: gij zegt d a t gij slechts met de punt van uw kapmes enz.), enz.

Zeer eigenaardig is het gebruik van „*àto*, *h'àto* — zeggen. Het komt wel alleen voor: *w'àto* — hij zeide; *ngohi t'àto* — ik zeg, enz., maar meestal wordt het door een ander werkw. voorafgegaan, *ho tèmo* — spreken, *ho ade-ade* — spreken, vertellen, *ho hingàhu* — mededeelen, *ho hibehèhòngo* — bestellen, *ho huloko* — bevelen, *ho ma niata* — wenschen, en nog anderen Ofschoon in al deze woorden het „zeggen" het uitzeggen van iets, als het ware opgesloten is, schijnt men dat toch niet als zoodanig te gevoelen, en „*atò*" — zeggen, noodzakelijk te vinden.

Nu is in de „Verhalen" hiervoor vertaald: „zeggende", omdat zulks voor ons beter klinkt; zeggen, na „spreken" is voor ons een pleonasme, maar het staat er niet aldus, men zegt het ook niet maar schakelt gewoonweg de werkw. achter elkander: *wo tèmo w'àto* — hij spreekt, hij zegt, *ti behèhòngo t'àto* — ik bestelde hem ik zeide, *mo ade-ade m'àto* — zij sprak zij zeide, *mo ma niata m'àto* — zij wenschte voor zich, zij zeide, *wo mi gàhoko w'àto* — hij vroeg van haar hij zeide, enz.

Het wordt echter alleen gezegd van menschen, nooit van dieren (tenzij die dieren vermomde menschen zijn): het is dus niet: geluid geven, maar bepaaldelijk het met woorden uitzeggen van den mensch.

§ 5. Bijzinnen worden nevenstellend met den hoofdzin verbonden. Men gebruikt voor de verbinding wel voegwoorden (zie hoofdstuk XIV) en heel veel het samenvoegende *de*, en, maar ook wel stelt men de zinnen eenvoudig naast elkaar, zonder het gebruik van eenig verbindingswoord. Hier volgen eenige saamgestelde zinnen, waaruit men dit zien kan:

ma koano wo ma tengo ai ngòhaka ja tumidi, ho mànga ngīō o tumidi, de gèngòka ma dodiha moi ja ino de i tangono manga riakiko — een koning, zijn kinderen zeven dus hun slaapplaatsen ook zeven, en toen kwam een slang, en die hing zich aan hun oudste zuster.

de gènàngòkadau òna gena j'àto nàko ni ma idu, o dòpo-dòpo moi na λèino, de na dideuku ai λòkuòka, hopaja nàko de i wi kiòkòka ngòna na toaka ma dòpo-dòpo ma nonikitu, la i wi tàdi — en toen, zij die zeiden, indien gijlieden gaat liggen, een kris gij haalt je en gij hangt die boven hem, opdat indien hij slaapt gij verbreekt de kris zijn band, opdat het hem treft.

de gènàngòka muna gènànga m'öiki o wàma ma hòhoko moi ma λè, ho mo ma niata ma Djouika de ma iha mo deo awi ali ma

ngunung uku, de wo wàngòka — en toen zij die zij ging een citroenvrucht zij haalde zich, dat zij wenschte voor zich tot den Heer boven, en zij kneep het uit op zijn borst, en hij leefde.

..*gengòka unànga w'oiki wa niki ho de ma dòto moi w'adono o ngòere ma bèlaka utu wa màke de wa tailàko, ho de wa tailàko i bòto unagèna w'ato: nènànga dika ngohi hekata ami ngòere* — toen hij ging hij hem volgde dus en hij bereikte een kaap, een lapje katoen hij het vond en hij het bekeek, dus toen hij het genoeg bekeken had, hij die zeide dit is maar de saroeng van mijn vrouw.

gènànga ma dòdòto m'àto ngohi nènànga ka to howonoka, ho nàko ahi àma de ahi ajo la i hi ngamo, ngohi gèna ka to ma ruku, hebabu ma Djou w'àto, nàko o njawa o nàgòna jo hàngihara o aewani, done ja baradòha, dàdi gènànga ngohi ngoni dòdoto to ni taere, gèngòka ngòna ka no hi ngamo — toen de jongere zeide: ik hier heb verkeerd gehandeld, dus indien mijn vader en mijn moeder vervolgens zij tegen mij opspelen ik dat maar ik buig mij, want de Heer zegt: indien een mensch wie ook zij pijnigen dieren dan zondigen zij, dus daarom ik, jullie jongere zuster, ik berisp je dat (is het) gij maar speelt tegen me op.

gènàngòka dai i mi ꞁòtakuku, ma mòkuru i wàngo, ma totaleo i tutuku, ma mòkuru i sòfoko, ma totaleo i l'amoko hiadono i horene, ma ngo Djou Bòki ma majangoko ma noaika — toen viel zij zeewaarts naar beneden, de pinangnoot sproot uit, de kip kwam uit het ei, de pinang droeg vruchten, de haan was groot totdat hij kraaide, de Princes ging in de bloemkolf.

INHOUDSOPGAVE.

VERTALING VAN SARGA XXIV, XXV EN XXVI (SLOT) VAN HET CUDJAVAANSCHE RĀMAYANA.

DOOR

Dr. H. H. JUYNBOLL.

Sarga XXIV [1])

Toen hij was als de Doodsgod in levenden lijve en hij buitengewoon woest amok maakte, toen trad Raghu's voortreffelijke telg vooruit en hem volgde Laksmaṇa, hem bijstaande, en de deugdzame Wibhīṣaṇa; zij allen spanden onbevreesd hun boog, toegerust met deugden, het toppunt van bekwaamheid en van dapperheid (1).

Bij het vooruittreden van hen drieën waren zij als de drie goden (Brahmā, Wisnu en Çiwa) duidelijk in levenden lijve, om te zien. Als de stralende god Tryagni was hun glans en het was, alsof hun geest onuitbluschbaar was. Helaas! Hoe langer hoe dapperder en zelfbewuster was de wreede vorst van Langkā. Het kostte hem geen moeite, de drie personen te bestrijden, die hem beschoten; zijn gemoed was hoogmoedig en diepzinnig (2)

De pijlen van Daçānana waren buitengewoon verwonderlijk, om te zien. Leeuwen, tijgers en woeste slangen kwamen dwarlend uit den Āsura-pijl. De vervaarlijke Asukanta bleef niet achter; alle mogelijke wilde dieren dwarlden er uit De Āgneyāstra of vuurpijl, het afweerwapen van Rāma, verdween en ging weg (3).

Wederom schoot Daçāsya met een geduchten en verbazenden pijl. Daaruit barstten knotsen, drietanden en *krtala's*, die verbrijzeld werden door de punt van de dwarrelende pijlen. Steenen en *alangan's* verdwenen; alles wat daardoor getroffen werd ging draaien. De Gandharwwāstra, een beroemde pijl, was het afweerwapen van Rāma daartegen (4).

Toen de schicht van Daçāsya onderdeed en vernield werd, was er

---

[1]) Sarga XXII en XXIII zijn vertaald in deel 92, pag. 123—148 dezer Bijdragen

een gejuich van de zienerscharen, die in het luchtruim schreeuwden. Hij was echter niet bevreesd, toen hij telkens overwonnen werd, doch trad onverschrokken vooruit. Zijn banier brak, in eens doorgebroken, door een pijl getroffen (5).

Zijne paarden waren niet ongedeerd door de pijlen, doch verminkt en zijn wagenmenner was krachteloos en werd neergehouwen. Zijn wagen werd verbrijzeld, door pijlen getroffen wordende, doch zijn geest was onvervaard. Hij greep zijn werpspies en trad vooruit, hem afschietende (6).

Bijna had de werpspies vorst Rāmadewa bereikt, doch zijn jongere broeder was op zijne hoede en wierp hem terug, omdat hij bedreven was en geoefend in den strijd; zijn blik was eraan gewend en zag duidelijk. Daarom trof hij den afgeschoten werpspies, zoodat die brak (7).

De toorn van Daçānana vlamde op, ziende dat zijn werpspies weggeslingerd en geknakt werd. Hij greep een andere werpspies en gelastte Rāma, op zijne hoede te zijn: „O Rāma! Zie! Wees voorzichtig en waakzaam! Het is jammer van dezen Lakṣmaṇa. Blijkbaar zal hij sterven door deze werpspies, want de Amogha is niet zonder uitwerking (8)".

Zoo waren zijne woorden; vastberaden schoot hij de werpspies af, die niet miste. De zijde van den edelen Lakṣmaṇa werd doorboord en hij viel; zijn oudere broeder weende hevig. De apenvorst was treurig en jammerde; het gemoed van alle apen was benauwd. Ziende dat Lakṣmaṇa bezwijmd was, steunden ook de Siddha's, die zich in den hemel bevonden (9)

De verstandige en bekwame Wibhīṣaṇa nam snel Lakṣmaṇa op. Hij ging terug en vloog weg; in een oogenblik trok hij de werpspies er uit en nam een geneesmiddel. Hij perste de wond uit en Lakṣmaṇa stond onverlet op en maakte een *sĕmbah*. Allen die weenden glimlachten en waren niet langer bedroefd en alle apen schreeuwden (10).

„O! Hoe voortreffelijk is Māruti! De dood is verdwenen doordat gij het geneesmiddel genomen hebt. Rein is uw schoone roem; gij zijt volmaakt en navolgenswaardig doordat gij de geheele wereld levend gemaakt hebt". Zoo waren de woorden van het apenleger, dat hem prees en verheugd was, ziende dat Lakṣmaṇa weer leefde. Rāma omhelsde zijn jongeren broeder, zeer verheugd en groot was zijne blijdschap (11).

Daçamuka was radeloos, dat hij er niet in geslaagd was; hij keerde terug en riep om een anderen voortreffelijken wagen en wagen-

menner; snel besteeg hij den wagen. Hij haastte zich om te dooden of te sneuvelen: zonder te kiezen was het, dat hij terugkeerde, naar zijne meening. De wagen knarste; goed bestuurd was het hart van den held, de paarden hinnikten, vooruitgaande (12).

Het gemoed van god Indra was ongerust: hij duchtte, dat Rāma zou onderdoen op het slagveld. Behoedzaam schonk hij hem den pijl Guhyawijaya, Brahmā's pijl en een wagen. Geen ander was zijn wagenmenner dan Mātali, die gelast werd, hem zorgvuldig te bewaken. Raghu's telg besteeg den schoonen wagen van edelgesteente met zijn jongeren broeder (13).

Onmiddellijk nadat de koningszoon op den voortreffelijken wagen stond, hem geschonken door god Indra, keurden alle *ṛṣi's* in het luchtruim dit goed en zij lieten een regen van welriekende bloemen op hem vallen. Dit ziende was Daçānana verbaasd, dit houdende voor eene zinsbegoocheling, dat de koningszoon zou overwinnen. Daçāsya was dapper, heldhaftig, in waarheid een echte held, niet wijkende en niet slecht (14).

Zij traden naar voren, elkander beschietende en beiden toonden hunne bedrevenheid in de werpwapens, in alle opzichten. Vorst Rāma schoot het eerst den Paçupatapāça af, een draaienden werpspies. Daçāsya beschoot hem met den Bhujagapāça; deze slikte den pijl van den koningszoon in. Toornig schoot deze snel weder, zoodat het luchtruim vol en bedekt was (15).

Daçānana werd doorboord en getroffen; zijn borst werd gewond en opengereten en hij viel in eene diepe bezwijming. Dat ziende was zijn wagenmenner verschrikt en vluchtte hij snel, zijn lijf bergende, snood jegens zijn heer. Kort daarna kwam Daçamuka bij en stond op, zeer dapper, trachtende stand te houden. Onthutst steeg de slechte wagenmenner weder op den wagen, bevreesd voor hem (16).

Er was een buitengewoon scherp wapen van hem, de Triçūla, een geschenk van de Godheid aan hem. Deze werd door hem gegrepen; stralend en flikkerend kwam er onophoudelijk vuur uit. Vorst Rāma draaide snel een werpspies rond, waarover een tooverspreuk, de Indrakuliça, uitgesproken was. Tegelijk werden zij over en weer afgeschoten en beide glansden en brandden, tot asch wordende (17).

Wederom namen zij andere wapens, verschillend; beurtelings keerden beide terug, de Yamāstra en ook de Nairtāstra, de Baruṇāstra, de Guhyakaguhāstra en de Asurapijl. Al wat geschoten werd, eindeloos bedachten zij, om mede te schieten. Zij waren beiden zeer

dapper en werden niet verschalkt, doch merkten op, als op hen gemikt werd, weken zij op zijde en waren onkwetsbaar (18).

Hoe langer hoe dichter bij vervolgden zij elkaar, sloegen en staken zij elkander, zeer ervaren. Ronddraaiende als wielen, steeds bewegelijk gingen zij vooruit, zich met elkaar metende, draaiende. Zij gingen weder uiteen, onvermoeid, onverflauwd, niet moede, langen tijd geschud. Hun lichaam ging de lucht in, naar hunne meening, zoo licht waren zij, als de wind vliegende (19).

Zij hielden vol, als een ronddraaiende *kya* [1]) of als een stralende bezem, die rondgedraaid wordt. Zij waren niet zichtbaar, doch men zag slechts iets ronds, dat ronddraaide, helder en door een kring omgeven, als het strijdperk van god Yama en den Doodsgod, die samentreffende strijd voeren. Ieder die daar binnen zou treden, zou zeker sterven, fijngestampt door de ronddraaiende wagens (20).

Toen zij zoo niets anders deden dan ronddraaien, was het alsof de aarde wederom beefde. De vorst der bergen trilde aan den top, alsof hij zou instorten; zijn gerommel klonk geducht en donderend. Dunne wolken namen hunne plaats in; alle stoven uiteen, opgelost en verdwenen, neerhangende. De zon verbleekte langzamerhand; de zee klotste, geschud en onophoudelijk in beweging gebracht (21).

In de lucht hielden de halfgoden zich vast aan planeten, gekweld en bevreesd, trachtende te waken, beducht dat zij omgekeerd zouden worden, ziende dat de wereld en de planeten schudden. Laat er niet gesproken worden over alle apen, die zich vastklampten en voorover vielen. Zij hielden zich vast aan steenen en vlakke steenen; anderen waren onbewegelijk en stonden verschrikt (22).

De goede en zeer krachtige wagenmenner Mātali hield de teugels van de paarden vast, die zwak waren en hijgden. Hij zuchtte, met hartkloppingen, alsof hij geslagen werd door den wind en vermoeid maakte hij een *sĕmbah*. Hij gelastte te beginnen met een einde te maken aan den strijd. „Waartoe dient het, vooruit te gaan, hetgeen vermoeienis ten gevolge heeft? Zelfs met de aarde moet de vorst medelijden hebben, uit vrees, dat de aarde zou instorten en gestooten worden (23).

„Uwe vijanden zijn koud naar uw meening. (Denk) niet zoo, doch wend beleid aan! Het is verkeerd, wanneer men weerstaan wordt, vooruit te gaan, want het zoeken van middelen, dat is hopen [2]). De

---

[1]) Dit woord ontbreekt in de Jav. en O. Jav. woordenboeken.

[2]) De vertaling van dezen zin is zeer onzeker. Misschien is het onecht wegens de vele woordherhalingen.

dwaas en verrader tracht in slaap te brengen en den vorst in slaap te sussen. Als hij onachtzaam is, zullen wij misschien den strijd hervatten en zal het einde ervan zijn, dat wij overwinnen (24).

„Een lamp, die overvloeit, zal bijna uitgaan, de olie ervan zal opraken, die glanst en straalt bij de uitdooving. Daarmede te vergelijken is het woedend strijden van den *rākṣasa*, een moeilijk werk voor hem, die naast hem staat. Wees daarom gerust en maak een einde aan den strijd en dood hem, die de drie werelden teistert! Laat hij uw pijl ontvangen, door wien allen verschroeid worden! Hoe zou hij getroffen worden? (25).

„Neem den pijl Guhyawijaya ter hand, die onvergelijkelijk is, want hij bestaat uit nevel, zeer fijn en zeer zwaar; als de Meru, de Windhya en de Himawān is zijn gewicht, als hij dreigend wordt opgeheven. Zijn punt is als een onweersstorm; den gloed van vuur hebbende, is de pijl geheel als de zon. De vleugels van den koning der vogels (Garuḍa) zijn zijne vederen en Rudra is in zijn gleuf (26)".

Zoo waren de woorden van den voortreffelijken Mātali, terwijl hij de paarden zweepte met een ijzeren touw. De edele maakte zich gereed en greep zijn boog, terwijl hij er den Çilīmuka oplegde. „Uwe woorden jegens hem zijn juist. Onzichtbaar wordt hij afgeschoten. Te laat zie ik het". Daçamuka's halzen werden doorboord en braken alle tien tegelijk en hij viel omver (27).

Vervolgens na den dood van koning Daçawadana schreeuwde het apenleger bulderend als de zee. Zij dansten, klapten in de handen en waren allen luidruchtig en vroolijk. Zij prezen en sprongen als kinderen (28).

De wind blies daverend en de aarde was bedaard. Blanketsel en goud verspreidde zich en verstrooide zich; geurige Agallochum, bdellion en wierook rookte voortdurend. De godenscharen waren liefderijk en tevredenstellend (29).

Het gemoed der zienersschaar en *siddha's* was verheugd, omdat het onheil afgewend was. In de wolken waren zij slechts om zich te vermaken, zonder lichaam en zij boden bloemen aan, die er schoon uitzagen. De bijen verspreidden zich, zich vermakende in het luchtruim (30).

Wibhīsana was hevig bezwaard, bedroefd en weemoedig. Zijn gemoed was meewarig, ziende dat zijn oudere broeder dood was. Zijn hart smolt, verteederd en van liefde doordrongen, vielen zijne tranen.

Hij liet bloemen vallen op de voeten van zijn ouderen broeder, terwijl hij een *sĕmbah* maakte (31).

„Mijn broeder, gij, ach! Daçānana! Zie mij hier! Vergeef mij, moge ik niet getroffen worden door leed, toen (ik mij) verwijderde, want om te gaan naar hem, die de belangen van anderen behartigde, de hoogste waarheid, dat was mijn doel. Ik wilde den zeer wijzen dienen, hem die de geheele wereld beschermt (32).

„Zoo is het slecht, wanneer men zich verwijdert naar iemand, die naar boosdoeners gaat. Geen roem zij het streven van hem, die zich afscheidt, doch slechts snoodheid Ik echter had tot taak medelijdendheid en de bescherming der geheele aarde, weshalve mijn hart standvastig was, toen ik moest scheiden van u (33).

„Maar toch ben ik bedroefd erover, dat gij gestorven zijt door uw slecht gedrag Mijne goede woorden gehoorzaamdet gij niet, vroeger in de vergaderzaal, omdat gij ze weerstreefdet. De goede woorden van Prahasta, die zijn nu uitgekomen. Uw dood en uitroeiing, dat vertoont zich nu als het ware als vrucht daarvan (34).

„Hoe langer hoe vaster is mijne gehoorzaamheid aan de wet bij het zien van de gevolgen van uw wanbeleid in deze wereld, dat bestemd was om te komen. In het hiernamaals echter zal het geen leed en smart veroorzaken in een ander leven. Nu echter is zoo uw einde de dood tengevolge van uw weerstreven (35).

„Want ik streefde er naar te beraadslagen en wilde het begrip van het beleid verhelderen. Te streven naar alle deugden en ondeugden, de zesvoudige staatkunde, zich toe te leggen op hetgeen goed is. Duidelijk is de schoonheid van het wezen der heldere woorden, die moet men behartigen. Niets wat het ook zij, het beleid en het ontstaan, daarop legge men zich toe (36).

„Gij echter geeft gehoor aan verkeerden raad en ik werd door u in de vergaderzaal teleurgesteld. Gij waart beroemd en naamt geen goede woorden aan. Ik wilde, dat uwe schoonheid zou toenemen, daarom sprak ik nuttige woorden. Uw hart was verdwaasd ten gevolge van uwe verblindheid en dapperheid in den strijd (37).

„Ik moest niet gehoorzaamd worden, want ik werd nog als een knaap geteld door u. Uw grootvader verdiende toch ontzien te worden: het was gelukvoorspellend, dat hij geëerbiedigd werd. Hij vermaande steeds tot het goede en uwe meening omtrent hem moest goed zijn. Gij luisterdet niet naar zijne woorden, als een bruischende waterval (38)

Uwe weerspannigheid had ten gevolge, dat hij het beu werd, een

brooddronken man te vermanen. Verscheidene voorbeelden van wenken en woorden van hem hadden aangenomen moeten worden, want hij deed het goed, maar gij naamt het doeltreffende van zijne woorden niet aan. Hij behoorde gehoorzaamd te worden, want hij was oud, doch er werd niet omgezien naar hem en hij werd niet gevolgd (39).

„Hij was verdrietig en bezwaard, ziende hoe iemand minachtend van geest en lastig was. Bij zijn terugkeer weende hij, deerniswaardig, zuchtend, diep geroerd en mismoedig. Wederom maande ik u aan en trachtte u te onderrichten en te waarschuwen, (maar gij waart) spottend en ten slotte fel en vertoornd op mij en duwdet mij zelfs weg (40).

„Helaas! Geweldenaar, verdwenen in uw hart en uw gezicht, zonder inzicht. Gij beseftet niet, dat de woorden eene goede bescherming verleenden van iemand, die streefde naar het goede. Wegens uwe groote liefdeloosheid werd mijn toorn groot en werd mijn gemoed neerslachtig en gekweld, omdat gij geen gehoor gaaft aan het beleid van een beleidvollen (41).

„Uitermate inderdaad was, naar mijne meening, uwe slechtheid, dat gij den ervarenen weerstreefdet, want iemand, die een ouden man minacht en die gewelddadig en scherp is, diens schoonheid verdwijnt en verandert in droefheid en de dood en de groote zonde komt. Ach! Mijn oudere broeder! Zoo ziet men, hoe gij een roemloos einde hebt" (42).

Zoo luidden de weeklachten van Wibhīṣaṇa. Rāma vermaande hem snel: „Wibhīṣaṇa! Houd op en wees niet bedroefd, want Daçāsya verdiende te sterven (43)

„Hij was vroeger beroemd, nadat hij ascese verricht had; hij was vermaard als een wereldheerscher op aarde. Hij is gesneuveld zonder te wijken in den strijd; de ziel van allen, die woedend strijdende sneuvelen, wordt verlost (44).

„Over hem moet gij volstrekt niet treuren, want hij is als een groote held op het slagveld gesneuveld. Doch gij zult hem opvolgen als vorst; de glans van uwe deugden is rein en ongerept (45).

„Keer terug en verfraai de geheele stad Langkā! Gij zijt het, die geëerbiedigd zult worden door de *rākṣasa's*. De dwaasheid van het gemoed der boosdoeners (zij als) een heldere spiegel van hen, die de wet volgen (46).

„Gij behoeft niet ingelicht te worden omtrent de wijze van doen van een vorst, want gij zijt ervaren, deugdzaam en eerlijk. Maar ik

zal u onderrichten, met het doel, om uw geest vastheid te geven (47).

„Zoo is de wijze van doen van hen, die de aarde regelen: onderricht eerst uw zelf in het schoone! Nadat gij de wet stevig en vast houdt, zullen de ministers en *mantri's* komen en u volgen (48).

„De *patih* zij de rijksbestierder en de *patih* zij u trouw, met de onderdanen en dienaren, mogen zij allen van goed gedrag zijn. Mogen zij met hunne kinderen geen ongepast gedrag volgen; laat de onderdanen volgen in het wakker, beleidvol en goed zijn (49).

„De vorst zij behoedzaam van gedrag; hij geve een voorbeeld, om nagevolgd te worden door de geheele aarde. Als zijn gedrag verkeerd is, zal de geheele wereld zondigen; als een schatbewaarder [1]) wordt hij, die de aarde beheerscht, gevolgd (50).

„En hij wordt gelast, geëerbiedigd te worden, want er is eene Godheid in hem. Acht goden zijn vereenigd in het lichaam van den vorst, weshalve hij oppermachtig en onvergelijkelijk is: (51).

„God Indra, Yama, Sūryya, Candra en Anila, Kuwera, Baruṇa en Agni. Dat zijn de acht. Zij vormen het lichaam van den vorst, weshalve hij gewenscht wordt als de acht *brata's* (52).

„Zoo is de gelofte van god Indra, neem die op u: hij doet regen vallen op en verkwikt de aarde. Hem moet gij tot voorbeeld nemen bij de Indragelofte. Rijke gaven mogen uw regen zijn, die de wereld overstelpen (53).

„Yama's gelofte is het, de slechte daden te straffen. Hij slaat de dieven, wanneer zij sterven. Evenzoo moet gij de verkeerd handelende slaan. Tracht ieder, die de wereld hindert, te dooden! (54).

„God Rawi (de Zon) slurpt voortdurend water op, zonder ophouden, langzamerhand, dit is zijn werk. Evenzoo moet gij handelen bij het nemen, zonder u te haasten. Dit is de Sūryyagelofte (55).

„De maangelofte is, de geheele wereld te verheugen. Uw gedrag zij zachtmoedig en zacht, om te zien. Uw lach zij liefelijk als nectar. Ieder die oud en wijs is moet gij verwelkomen (56).

„Wees als de wind bij het gluren naar de daden! Wees bekend met de wijsheid der geheele aarde! Van goed gedrag zij uw oog, zonder gezien te worden. Begaafd met voortreffelijke eigenschappen en onzichtbaar is Bāyu's gelofte (57).

„Smaak de genietingen, vereenigd met de gemakken, zonder op te houden met eten en drinken! Kleed u, versier u en tooi u, zoo is Dhanada's gelofte, die gij moet navolgen (58).

---

[1]) Voor *panandapada* lees ik in den tekst: *panaṇḍa paḍa*.

„God Baruna hanteert als wapens den Mahāwiśaya en den bindenden Nāgapāça. Dien moet gij tot voorbeeld nemen in den *pāçabrata*. Gij moet alle boosdoeners binden (59).

„Altijd de vijanden te verbranden is Bahni's gelofte. Uwe felheid jegens de vijanden zij als het vuur. Ieder dien gij aanvalt worde vernietigd en verdelgd. Dit wordt gehouden voor Agni's gelofte (60).

„Zoo zijn de eigenschappen van hem, die de aarde bewaakt. Hij wordt steeds geeerd, geraadpleegd en gediend. Hij worde gevolgd als een juweelen halssnoer, dat schuift als een groote ring (61).

„Iemand van goed gedrag is als een stevige oorhanger; de deugdzame als een tegenhanger daarvan zal niet wankelen Eerbied jegens den leeraar en hoogachting is te beschouwen als een verticale streep tusschen de wenkbrauwen; vereering van Çiwa wordt beschouwd als een wenschjuweel (62).

„De trouwe echter is een buitengewone paarl; de armband is de afwezigheid van toorn in het hart. Het hart zij gelukkig en niet bedroefd. Wiens onderscheidingsteeken een kroon is, die worde hem afgenomen, als hij gemeen is (63).

„Laat men tot ring hebben godsdienstig gepeins en een rein gemoed. De wakkere bidde zonder te streven naar een haarsieraad. Een goed mensch is te beschouwen als zwarte oogzalf en blanketsel. Wiens geest zich in den toestand van gemoedsrust bevindt, is als een witte paarl (64).

„Werk in uw huis en doe de wereld wel. De onwankelbare is altijd een stevige rustbank. De onoplettende, zijne pilaren zijn zeer hard. De medelijdende is de vloer ervan (65).

„De zitbanken zijn de gelijkmoedigheid en ook de welwillende; de behartiger van een anders belang en de hoogste waarheid is de troonzetel. De zeer wijze is de haak bovenaan, zijn schuilplaats is hij, die de aarde beschermt (66).

„Zoo mogen de gelukkige sieraden van u zijn, vorst; deze zijn kostbaar en juweelen, niet bezwarend. Zij zouden niet kunnen genomen worden door dieven; wederom worden zij bewaakt en bewaken altijd (67).

„Goud strekt tot sieraad van alle menschen; dat is kostbaar voor hen, weshalve zij zich vermoeien. Soms reizen met zeilvaartuigen lieden, die *sawah's* bebouwen, omdat zij zeer trotsch zijn op sieraden (68).

„Voor den vorst is het geen onderscheiding, goud te dragen; dit strekt tot versiering in de vergaderzaal. Doch de deugden worden

steeds medegedragen; zij versieren, onafscheidelijk, waarheen men ook gaat (69).

„De macht wordt niet medegenomen, als men sterft; die bestaat slechts een oogenblik, dienende gedurende het leven. Bij uw dood echter blijven uwe slechte daden achter; uwe deugden moet gij vasthouden, die volgen u (70).

„Zij zijn wachters op de moeilijk begaanbare wegen, als een schip van hen, die naar het hiernamaals gaan, een toorts zoo lang de aarde bestaat, onuitbluschbaar, die voert tot de waarachtige verlossing (71).

„Niet geringschatting van anderen (zij) zijn doel; ieder die geducht is, is bevreesd, hem ziende. Wie vroeger vertoornd was, die zal genegen zijn; de macht van de deugden, die (zij) zijn sieraad (72).

„Het vergif der zinnelijke genietingen is niet veilig voor u; de wellusteling is als een hond te beschouwen: Wie zijne hartstochten beheerscht is als eene slapende beminde vrouw; uw kind wordt rustig in godsdienstig gepeins verzorgd (73).

„Uw rechteroog zij de glanzende waarheid [1]); dit is een bedaarde, niet door den wind bewogen lamp. De zeven lagen der duisternis, die moet gij bedekken; de opstapeling van gemeenheid moet gij (weg)-nemen! (74).

„Ziehier de eerste duisternis: uwe opgewondenheid over den lof van uwe afstamming. Gij zijt overmoedig door uw groote macht; opgeblazenheid is uwe verblinding door het goud (75).

„Gij zijt scherp, wanneer gij dapper zijt in den strijd; gij zijt ingebeeld, bezeten en zeer vergiftig. De verblinding was uwe opgewondenheid, toen gij jong waart; bovendien maakte uwe schoonheid (u) opgewonden (76).

„Zoo zijn de zeven duisternissen; tracht die te bedekken! Daarmede gaat gepaard liefde en verlangen om te paren. Dit alles worde vernietigd en verwijderd! Godsdienstige scheiding schittert en vereint de aarde (77).

„Als alle vijanden in uw lichaam overwonnen zijn, zullen blijkbaar uwe vijanden van buiten onderworpen worden, hoe groot ook de macht is van helden in den strijd, ieder die hen onderwerpt.... [2]) sterk en klein (78).

„Geheel verslagen zijn alle vijanden bevreesd; van buiten en van binnen zijn zij allen onderworpen De wereld is onderdanig en trouw,

---

[1]) Voor *tatyojwala* in den tekst lees ik. *tatwojwala.*

[2]) Hoe *malā* hier te vertalen is, weet ik niet. De gewone beteekenis „de tong uitsteken" past hier niet.

niet weerspannig; gij zult geëerbiedigd worden, als gij god Çiwa vereert (79).

„De gelofte der aarde is inderdaad zwaar. Uwe genegenheid strekke zich gelijkmatig uit over de geheele aarde. Laat er voor het wel en wee van de wereld gezorgd worden; wie deugden liefheeft (is als) groote bergen, die samenstooten (80).

„Streef oprecht naar deugd, die de geheele aarde beschermt; volg alle hartstochten der brave lieden! Geen voordeel en geen liefde is het doel van hun streven en ook geen roem; de macht der edele menschen is de bescherming der wet (81).

„Wanneer gij in staat zijt, de zuilen van de aarde na te volgen, tracht ook de voorschriften van Manu in acht te nemen. De ondergang der boozen, dit zij uw doel, dan zal de genegenheid der menschen enz. door u verworven worden (82).

„Een donkere grot is de trots, de verblinding en de onreinheid; de duisternis enz. is als een groote, zeer vergiftige slang. Gerust is hij, die bekend is met de ravijnen en de rivieren; men zou de wetenschap de trots der glanzenden kunnen noemen (83).

„De glans van de kennis der deugdzamen en ook hunne verdiensten verleent het slagen, den hemel, verlossing en vlekkeloosheid. Onreinheid omwikkelt, zonder te pikken, hoe langer hoe rustiger; volledige asceten houden op, uit te munten in roem (84).

„Als een witte vloed bedekken de onreinheden, de brave ontkomt, als de vloed treft. Hij bereikt het geluk hier, stervende [1]) komt hij niet terug; hij keert terug naar de verlossing en is bevrijd van het terugkeeren (85).

„Het opsporen van het passende in de leerboeken, dat is zijn werk; onophoudelijk schenkt hij schoonheid en recht aan anderen. Het belang van anderen, niets anders is zijn streven op aarde, opdat de wereld al zijne lessen aan de wereld hoore" (86).

Zoo waren de woorden van Heer Rāma, waarmede hij Wibhīsaṇa tot bezinning bracht. Zijn gemoed werd sterk en vast en hij volgde de onderrichtingen tot een passend gedrag (87).

Evenals het gaat met de aarde, die verdroogd is: zij splijt en barst en als er regen valt, slurpt zij dien op, evenzoo is het met het gemoed van hem, die vriendelijk toegesproken wordt: hij schept behagen in de liefde, die indringt in zijn geest (88).

Hij verbrandde zijn ouderen broeder, nadat hij gereinigd was;

---

[1]) Eigenlijk staat er: doodende (*mamunuh*).

hij volgde hem op en werd tot vorst van Langkā verheven. Hij was welbemind en schitterend, na gewijd te zijn; hij zat welgemanierd, na van kleederen verwisseld te zijn en zijn blik was schertsend (89).

De *ṛsi*-scharen hechtten er hunne goedkeuring aan en de goden volgden, verheugd bij het zien van den vorst als beschermer der drie werelden. Hun gedruisch was bulderend, aangenaam en gonzend; nectar viel neder en herstelde geheel Langkā (90).

Het hart van god Indra was zeer verheugd en verblijd; zijne gelofte was een geschenk van sterken, overstroomenden regen. Al het kwaad werd weggevoerd, verdween en ging weg; de aarde bleef rein, schitterend en bekoorlijk achter (91).

Bij het nedervallen van den voortreffelijken nectar op en het indringen in het rijk Langkāpura, vermeerderde hoe langer hoe meer zijne schoonheid en alles werd weder zoo glanzend als onder zijn ouderen broeder. De berg Mahendra werd volmaakt; door den regen getroffen, werd hij weder bekoorlijk. Alles wat verwoest was, werd wederom door goed Indra besproeid (92).

Niet alleen het land herstelde zich, maar ook de apen, die in den strijd gesneuveld waren, werden weder levend gemaakt. Het leger van Raghu's voortreffelijken telg was onveranderd. O! Hoe verdienstelijk is de nectar, die het leven schenkt! De gesneuvelde apen waren welvarend; zij stonden vermoeid op; door den regen besproeid, dronken zij allen nectar. Zij verschrikten, dat zij leefden en verbeeldden zich, dat zij vroeger geslapen hadden en gedroomd hadden, dat zij dood waren (93).

En zij, die gesneuveld waren op het slagveld, richtten zich allen naar de heldenwereld. Daar smaakten zij de hoogste, groote, verschillende genietingen met de Apsarasen, allerlei versnaperingen, sieraden en zeer buitengewone paarlen. Zoo is de hemel der helden, de allerbeste, die was hunne plaats (94).

Nadat hij volkomen volmaakt was geworden, volgde hij op als vorst van Langkā vermaard. Het Opperwezen was verbaasd, ziende dat hij met de Gaṇa's optrad; zij zagen, dat hij geïnstalleerd was. Het luchtruim, de wind, het vuur, het water en de aarde keken eveneens en ook de vijf Kuçika's; ten teeken, dat de goden hunne goedkeuring schonken was de lucht koel en geurig (95).

De geur van de reukwerken verspreidde zich en de sterke wind der drie werelden blies. Schoon breidde hij zich uit als eene oproeping tot geluk, wenkende tot eene oproeping om terug te keeren. Zij waren verheugd, ziende dat de aarde weder welvarend was en wel-

riekend. De geluksgodin van het rijk trad vooruit; met ontkiemende uitspruitsels was de tuin vol bloemen (96)[1] ....

Zoo waren de dieren zeer trouw, elkaar vergezellende, likkende, alsof zij een godsoordeel hielden. Wilde honden, tijgers, beren, alles wat wild was werd ten slotte liefelijk van voorkomen. Het uitvloeisel van den geest van hem, die de aarde bestuurde, deelde zich mede aan de dieren, die streden, laat staan de residentie, vast en hecht was overal zijn trouw aan hem (124).

Alle reuzen hielden op met kwellen en mengden zich onder de brave lieden, zich verlustigende. Zij oefenden zich in het spreken; alle deugden trachtten zij te verfijnen en in praktijk te brengen. Geen spel, geen dobbelspel of berekening speelden zij, maar nu lieten zij hanen vechten. Onbekommerd, aan duisternis gehecht, waren zij bedreven in alle voortreffelijke wetenschappen (125).

Gelukkig, dat het geluk groot was voor hem, die als vorst optrad, onbevreesd en zachtmoedig. Omdat hij zachtzinnig was en onbevreesd, dat was de reden, dat hij bekend was onder den bekoorlijken naam (Wi)bhīsaṇa. Hij was gevestigd in het rijk Langkā als een gouden boom in het Nandanawoud. Zijn schaduw was koel en de aarde was besprenkeld met nectar en verheugd zocht zij beschutting (126).

Spreken wij niet over hem, die als vorst opvolgde, doch laten wij spreken over Marut's zoon. Eerbiedig kwam hij hem bezoeken. In den tuin komende, ontmoette hij prinses Jānakī (127).

Nederig maakte hij een *sĕmbah*, zeer onderdanig: „Heil! Heil! Hulde zij u gebracht! Geluk, vorstin! De vorst heeft gezegevierd. Vestig uw geest op de komst van het geluk hier (128).

„Ziedaar de gunst, gevraagd, om begiftigd en geschonken te worden aan mij. Ik zal al wat onrein is dooden. De booze *rākṣasī's* met haar gevolg(?) zullen gedood worden (129).

„Zij, die u vroeger kwelden en plaagden, toen gij getroffen waart door zielsverlangen, zij die zeiden „dood haar!" en u hard behandelden, zij zullen getroffen worden door mijn toorn en gelaakt worden" (130).

Janaka's dochter was zeer bewonderenswaardig; haar hart was niet toegankelijk voor toorn. Bezwaard door minachting was zij lief-

1) De volgende verzen (97—123) zijn niet door mij vertaald, omdat zij, zooals Dr. Poerbatjaraka reeds opgemerkt heeft (T. I. T. L. Vk. LXXII, p. 200) later ingevoegd zijn. Vers 111—115 is reeds vertaald door Dr. Aichele in Zeitschr. f. Eingeborenensprachen, XXI, p. 238.

derijk. Het was haar verdienst en wensch, om lief te hebben (131).

„Zoon van Pawana! Moge uw toorn bedaren! Wees bezadigd, verdiep u in gepeins en wees liefderijk! Al waren de woorden van haar allen slecht, toch is mijn gemoed meewarig en medelijdend (132).

„En wat zou het doel van haar dood zijn? Zij zijn krachtelooze vrouwen. Een machtige vijand, die krachtig is, die verdient gedood en afgemaakt te worden door u (133).

„Dit echter is mijn bevel: ga en maak, dat ik kom tot Raghu's voortreffelijken telg. Deel hem mede, dat ik eerbiedig zal komen, ongeduldig om hem tegemoet te gaan, nadat hij gezegevierd heeft!" (134).

Pawana's zoon aarzelde niet, om den voortreffelijken telg van Raghu toe te spreken: „O vorst! Kom en wacht op Janaka's dochter, die u eerbiedig komt begroeten!" (135).

Vorst Rāma antwoordde: „Ga spoedig terug en deel haar mede, dat zij zich reinige en rein zij om te zien, om den geest van het publiek te overtuigen" (136).

De dochter van Janaka was oprecht braaf; zij gehoorzaamde alle woorden van den vorst. Vlekkeloos en zuiver en glanzend was haar lichaam; met smeersel behandeld, veranderden de haren van haar lichaam (137).

Haar haarwrong werd bewierookt en met bloemen versierd; zij blankette zich en trok een anderen rok aan. Na zich gereinigd te hebben, stond zij op; zij ging naar den vorst, om hem eerbiedig te begroeten in de raadzaal (138).

Toen zij kwam en den vorst ontmoette, zweeg hij en was zijn geest terneergeslagen. Hij was ongelukkig, bedroefd en verbleekt; hij smakte met zijne lippen, voorovergebogen en figuren op den grond teekenende (139).

Janaka's dochter kwam hem eerbiedig begroeten, op de knieën vallende, ach! zoo terneergeslagen en ziek. Het was alsof hare gewrichten met blanketsel besmeerd waren en zij was uitgeput; het leed van de gekwelde kwam, onuitsprekelijk, overstelpend (140).

Vreugde was haar doel, waarom zij kwam, doch die was verdwenen en vervangen door smart en schaamte, gebukt onder de onreinheid van de geboorte, verdubbeld door de onreinheid der vele belichamingen (141).

„Ach! Grenzeloos is het verdriet en hevig; nu is het leed weer teruggekeerd. Niet (zoo groot) immers was het leed der scheiding; deze groote schaamte is het toppunt van verdriet" (142).

Hare tranen stroomden en zij was uitgeput, alsof haar keel dichtgeknepen was. „Waar zijn de tien hemelstreken, waarheen de blik zich zal wenden? Wien zal eer bewezen worden, uit medelijden met mij?" (143).

Wibhīṣaṇa, de apenvorst, Pawana's zoon, Nīla, Jāmbawān en Anggada waren allen ontsteld; onbewegelijk keken zij naar Raghu's voortreffelijken telg (144).

Het leger der apen was eveneens bedroefd, ziende dat Janaka's dochter weende. Zij keerden niet terug, om getroffen te worden door toorn; zij was het doel, waarom zij gestreden hadden, en nu werd zij beschaamd gemaakt (145).

Lang was de vorst neerslachtig en terneergeslagen, bedroefd en stuursch van blik, doch hij werd door meedogen bewogen, ziende dat zij weende; hij deelde haar naar waarheid mede wat hij vreesde: (146).

„Dochter van Janaka! Houd op! Zuiver uw gemoed, zusje! Wees niet bedroefd en treur niet! Waarom zoudt gij niet met mij samentreffen? (147).

„Ik ben bezwaard in mijn gemoed, omdat gij lang bij den vijand geweest zijt. Als gij echter weder aan mij behoort, zou uw hart zeker wantrouwend zijn, mij ziende (148).

„Raghu's telg is rein en vlekkeloos, zonder smet in de wereld. Wanneer ik echter wederom huwde, zou mijn geslacht besmet worden en zou zijne zuiverheid onrein worden (149).

„Dit is de reden, dat de prinses feilloos is, als het ware ascese verrichtende in het leed van de scheiding. De geest worde gescheiden, wees gerust en maak er een einde aan. Moge dit het gevolg zijn van het te weinig eten en slapen (150).

„Kies al uwe woorden, waarheen gij ook gaat, al wat goed is, zooveel uw geest behaagt; als gij terugkeert naar Mithila, dan is dit nuttig. Later echter zult gij behooren aan Wibhīṣaṇa (151).

„Als het echter uwe bedoeling is, de bescherming in te roepen van Laksmaṇa of van Bharata of wanneer gij uwe toevlucht zoekt bij den apenkoning, wees dan niet bezorgd, (doch doe) al wat u behaagt (152).

„Deze mijne woorden zijn waarachtig, niet de woorden van iemand, die gekscheert Het is zeker schandelijk, als gij niet scheidt (van mij); de roem van uwe liefde jegens mij is het doel van (uw) bestaan" (153).

Dit waren de woorden van vorst Rāma, waarop zijne geliefde

antwoordde: „Gij, vorst, telg van Raghu! Afgebroken en afgeloopen is uwe liefde. Handel niet aldus! (154).

„Gij vreest volstrekt niet de goden, die in u zijn, en allen zien. De vijf Kuçika's, zij zijn altijd getuigen en zien naar hem, die goed en kwaad beoogt (155).

„Inderdaad heb ik vertoefd bij uw vijand en ben ik vroeger door hem aangeraakt. Dat ik niet door hem gehuwd ben, hebben de goden gezien; zij waren de onzichtbare getuigen, die (mijn) huwelijkstrouw gezien hebben (156).

„Deze aarde strekt tot moeder, die de geheele wereld op haar schoot draagt. Zij ziet dus al mijne verkeerde handelingen. Deugdzaam en rein is mijn gemoed, zou ik meenen (157).

„Gij, god van het water! Welke slechte handeling van mij hebt gij gezien? Gij heerscht over het aangename, dat gedronken wordt en strekt tot nectar van de wereld, goden en menschen (158).

„Gij allen, die de wereld verlicht! Let nauwkeurig op mij! Wanneer ik slecht was of streefde naar verkeerde dingen; dan is uw schitterende glans een toorts, die ver ziet (159).

„Windgod! Gij zijt het levensbeginsel, dat de geheele wereld doordringt. Gij gaat onzichtbaar en ziet alle omstandigheden. Let op al mijne gangen, wanneer er iets verkeerd is (160).

„Gij hemelgewelf! zijt een voorbeeld, dat het slechte en goede van mij ten volle kent. Gij vervult van boven, van onderen, van buiten en van binnen mijn lichaam, als eene toevlucht van mij in het beminnen (161).

„Jongere broeder Lakṣmaṇa! Zie, hoe deerniswaardig en hulpeloos ik ben! Inderdaad is dit leven van mij doelloos; dat ik gewantrouwd word, veroorzaakt haat in mijn hart (162).

„Liever zou ik willen sterven, meen ik; gepijnigd, verdien ik niet meer te bestaan. Twee belooningen worden verworven, wanneer (ik) sterf: (mijn) geliefde Rāma is tevreden en ik ben niet langer beschaamd (163).

„Daarom, broeder! Wees zoo goed, vuur te ontsteken en hout te zoeken! Ik zal sterven, afdalende in het vuur ten slotte, opdat (ik) de belooning van huwelijkstrouw moge verkrijgen" (164).

Trijaṭā trad op de prinses toe en was, haar ziende, hevig bedroefd. Zonder te aarzelen was zij steeds zeer trouw, onvergelijkelijk standvastig was haar gemoed en onwankelbaar (165).

„Trijaṭā! zusje! Zie, hoe buitengewoon ongelukkig en onrein ik

ben! Ach! Helaas! Wat is de beteekenis daarvan? Gij alleen kent mijn gedrag, zusje (166).

„Deel het in al zijne ruwheid mede, zusje, aan uwen wijzen vader! Hij verdient ten volle ingelicht te worden; hij kent de heilige geschriften en het Kuṭāramānawa". (167).

Zoo waren de woorden der schoone prinses. Daarop antwoordde zij bedroefd, door hevigen smart getroffen, jammerde en weende zij; zeer standvastig en onbevreesd sprak zij in de raadzaal (168).

„Uitermate als een blinde, die niet ziet, is de vorst; hij kent toch immers de onderrichtingen der wetboeken. De prinses heeft in de geheele wereld hare gelijke niet in groote trouw en vaste gehechtheid jegens den vorst (169).

„Zij at geen smakelijke spijzen en sliep niet; steeds weende zij en wentelde zich op den grond. Haar leed en verdriet waren grenzenloos en zij was zeer deerniswaardig, alsof zij verdelgd was wegens haar minverlangen (170).

„Naar u alleen verlangde zij in haar hart; haar gebed tot de godheid was niets anders: dat de vorst mocht zegevieren en dat zij u mocht terugvinden, dat was het doel, waarom zij bad (171).

„Zoo was haar gedrag, buitengewoon schoon. Zeer groot, ach! en wreed is mijne teleurstelling over hem. Bij uw komst, vorst, was het alsof zij niet zoo behandeld zou worden. Er was immers geen genot in het bestaan (172).

„Gij zijt, naar mijne meening, eene passende bescherming van de wereld. De vorst weet wel wat verkeerd en goed is, als geen ander. Gij zult de toevlucht zijn van de radeloozen, de zondaren en deerniswaardigen. Gij zijt de nectar van de wereld, passende als geneesmiddel (173).

„Doch als uw hart dom en meedoogenloos is, ziet men de onreinheid van uw hart niet. Gij aarzelt, uwe onderdanen te beschermen, omdat gij brandt door de smetten, die u omhullen (174).

„Neem de groote onreinheid weg, vorst! De macht der goden is niet in u. Verdwenen toch is uw verdienste en uw roem in de wereld, want aangegrepen door het kwaad, houdt gij u niet aan het goede (175).

„Daarom is niets bestendig en volkomen; goed en slecht, lief en leed ontbreken niet. Daarom is het gemoed van een schepsel onbestendig, want de som van goede en slechte werken is machtiger dan de Schepper (176).

„Tengevolge van deze mismoedigheid van mijn gemoed, ziende dat Janaka's dochter bedroefd is, is mijn vrees en eerbied voor den vorst

verdwenen; ik zal niet treuren, als ik sterf, beter is het te sterven (177).

„Slecht is het met hem, die volkomen gelukkig is, die steeds welvaart geniet en niet getroffen wordt door leed. Alleen de vorst, zou ik zeggen, is de beste, maar als hij bedroefd is, dan is hij gescheiden (178).

„Laat staan deze, die een nietswaardig mensch geworden is, duidelijk zichtbaar is het huis van het leed. Daarom is de wijze, de brave en een goed mensch niet gebonden aan het geluk, dat wegvliegt, en verricht hij ascese (179).

„Hij onderscheidt niet de zinnelijke genietingen; rustig is zijn hart en zijn gemoed is rein. Zijn geest is voortreffelijk in godsdienstige overpeinzing en lijdzaamheid; hij bevindt zich in abstractie, zeer standvastig, ascese verrichtend (180).

„Want hij is bekend met het oordeel der schepselen, daarom is het duidelijk, dat hij streeft naar ascese. Hij houdt op, heftig te zijn en zijn gemoed is helder; hij is vast aan vroomheid, zonder te weifelen (181).

„O! Hoe wondermachtig is hij, die gerechtigd is, monnik te zijn! Hij is bevrijd van de hartstochten der zintuigen; die zijn er niet meer. Zijne verzadigdheid van de geboorte, die onbestendigheid veroorzaakt, verbreekt de onreinheid van slechts te eten (182).

„Mijn leed over Janaka's dochter hier houd ik niet voor een groot verdriet, dat tot haar komt, want altijd was zij trouw en haren man getrouw; ik herinnerde mij den asceet, die gerechtigd is, ascese te verrichten (183).

„Daarom zal ik non worden, o goden! Mijn gemoed is heftig, de schepselen ziende: zij zijn vermoeid, rampzalig, bekommerd en deerniswaardig; hun leven is onbestendig en hun geluk niet duurzaam (184).

„Zoo is ook het huwelijk te beschouwen: het genot ervan is niet duurzaam, doch de ware aard ervan is smart. Daarom, goden, zal ik niet huwen of beminnen; groot is mijn afkeer, ziende hoe hij u behandelt" (185).

Zoo waren de woorden van Trijatā in de raadszaal, instaande voor den trouw van prinses Jānakī. Na gesproken te hebben, weende en zuchtte zij; de tranen van hen die het zagen stroomden en allen waren bedroefd (186).

Toen sprak de prinses wederom streng, nadat Trijaṭā zweeg, ten

gevolge van hare vermoeienis: „Nu, mijn broeder Lakṣmaṇa, kijk! zorg voor het vuur! Heb medelijden met mij, broeder!" (187).

Zoo waren de woorden van Janaka's dochter, die verzocht, om te sterven, wegens hare groote schaamte en trouw. Rāma keurde dit goed en aarzelde niet, om dit toe te staan. Hij beval Lakṣmaṇa, brandhout aan te dragen (188).

Hij, die ging op bevel, was bekommerd; wegens zijn eerbied, stapelde hij in menigte een poosje *mangga*-hout op. De reden van de menigte was, dat hij hoopte, mede te sterven; zijn oudere broeder was verlegen, vond geen middel en aarzelde (189).

Hij legde het vuur aan, welks glans helder flikkerde, den geest van haar, die trouw wenschte te sterven, verlichtende. Onmeedoogend, zonder vrees trad zij vooruit, een *sĕmbah* makend. Sītā ging rond om het heilige vuur (190).

„O god Jwalana! Gij zijt de getuige van de wereld; wanneer ik snood en slecht ben, verbrand mij dan, zoodat ik verdelgd word! Wanneer ik echter trouw ben, moge ik dan door u behoed worden!" Zoo was haar jammerklacht, toen zij in het vuur afdaalde (191).

Vervolgens bij het afdalen der zeer trouwe in het vuur, verbrandde zij niet, doch het gemoed der toeschouwers werd gebroken en gezengd. Zij waren teleurgesteld, omdat de gedachten van Raghu's telg verkeerd waren. Alsof hun hart gebroken was, kwamen de tranen in hunne oogen en vielen neer (192).

Allen zagen naar het vuur, welks vlam buitengewoon straalde. Wanneer het evenwel uitdoofde, o! dan was zij werkelijk trouw. Het vuur veranderde in een gouden lotus. De vlam werd tot bladeren en de geurige rook veranderde in bloemen (193).

God Bahni kwam er in menschelijke gedaante uit, prachtig om te zien. Hij stond benieuwd in het midden van den gouden lotus. Janaka's dochter zat buitengewoon met gebogen beenen in zijne nabijheid. O! Hoe groot was de voortreffelijkheid harer gelofte, van de zeer trouwe, die zeer goede vruchten ten gevolge had (1894).

Vervolgens deelde god Agni aan den vorst, Daçaratha's zoon, mede: „O koningszoon, Raghu's voortreffelijke telg! Wees niet doordrongen van verblinding! Waarom zijt gij ongerust over de reinheid uwer gemalin? Als een kind zijt gij; zeer verblind is uw hart en verkeerd uw vermoeden (195).

„Gij zijt toch reeds lang gehuwd, tot een jaar toe. Gij zult toch wel hare verborgenheden kennen, want die zijn in een maand reeds zicht-

baar. Laat staan, dat gij tot twee, drie en vier jaar eendrachtig zijt. Herinnert gij u niet de oprechtheid van haar gemoed? (196).

„Dit zij een middel, om de schoonheid van haar gemoed te leeren zien. Zie hier is god Çangkara in levenden lijve in het luchtruim. Hij zal u onderrichten omtrent uw lichaam; dit is het doel, waarom hij afgedaald is. Welaan! Kom tot bezinning, opdat de twijfel over hare reinheid niet altijd terugkeere! (197).

„Immers Rāma, hij is de vorst, dien gij ziet. Vorst Daçaratha is mede afgedaald. Hij zit in een wagen, zich vasthoudende aan god Çiwa. Als hoofd fungeert god Indra, zijn vriend in alle omstandigheden (198).

Zoo waren de woorden van god Agni; god Çiwa daalde werkelijk af, met de ontelbare godenscharen, zoodat het luchtruim gevuld was en het Noorden en Zuiden propvol was. Zich bevindende in een koninklijken wagen, kwam hij hoe langer hoe dichter bij, daar boven de vergaderzaal. Allen die dit zagen waren verheugd, verblijd en verbaasd en allen waren tevreden (199).

Rāma werd toegesproken door den god en onderricht, dat hij zelf een god was: „O Nārāyaṇa! O voortreffelijke telg van Raghu! Uw lichaam verschilt niet, besef dit! Gij zijt immers god Wiṣṇu en uwe zeer geliefde Sītā is eene incarnatie van Çrī. Onafscheidelijk, één van ziel, rein, trouw, een stuk van uw lichaam is zij, als uwe echtgenoote (200).

„Wees gij toch niet ongerust over haar, nadat zij gereinigd is! Volbreng uw doel, waarom gij geboren zijt en bestendig uw roem in de geheele wereld! De welvaart der drie werelden moet gij ter harte nemen, dit is de belooning van uwe overwinning, als teeken, dat gij Janārddana, bestemd zijt, om de geheele aarde te wijden" (201).

Zoo waren de woorden van Parameçwara; hij begroette hem snel eerbiedig. God Sūksma verdween en Rāma bleef achter, voldaan in zijn gemoed. „Sītā is rein, trouw en zuiver, navolgenswaardig voor hare nakomelingen en haar roem verspreidt zich alom, besproken, bekend, beroemd, vertroeteld, geen ander zoo bezongen in de geheele wereld" (202).

Vervolgens nadat duidelijk gebleken was, dat Janaka's dochter rein en gezuiverd was, was Raghu's voortreffelijke telg voldaan over haar, die langen tijd niet bemind en zeer rein was (203).

's Avonds toen de nacht bijna zou komen, keerden zij, die mede

getuigen geweest waren, in de vergaderzaal terug. Raghu's telg en Wibhīṣaṇa gingen het paleis binnen en zij aten allen (204).

Mede gingen de apenvorst, Māruti, Nala, Nīla, Anggada en Jāmbawān. Na den maaltijd voltooid te hebben sprak vervolgens vorst Rāma (205):

„Zoon van Pawana! Kom! Treed voor mij! Ik zal u inlichten omtrent de wijze van den weg. Gij moet, zou ik meenen, inderdaad naar Ayodhyā gaan en mededeelen, dat de vijand overwonnen is (206).

„Keer terug en vlieg snel, de dikke wolken in den hemel volgende. Na den grooten oceaan overgetrokken te hebben, zult gij den bekoorlijken Mahendraberg vinden (207).

„Ten Noorden daarvan zult gij weder een berg vinden, Malaya genaamd, schoon en teeder. De berg Windhya (ligt) ten Noorden daarvan, nabij, ook de schoone Kiṣkindhaberg (208).

„En gij zult den berg Mālyawān vinden; kijk naar het Daṇḍakawoud, dat dicht begroeid is. Ik herinner het mij van vroeger; ik drong er in door met Lakṣmaṇa (209).

„Zeer dicht begroeid is dit woud; Lakṣmaṇa was zeer onverschrokken in zijn pijn. Zijn hals werd omstrengeld en omslingerd en zijne voeten waren niet als voeten (onherkenbaar), onophoudelijk bloedende (210).

„Wij slopen er in, bekommerd en deerniswaardig, hongerig.... [1]) uitgeput en mager. Het was, alsof ik niet zou terugkeeren, dacht ik, toen ik in het Daṇḍakawoud was (211).

„In het Noorden zult gij eene voortreffelijke kluizenarij vinden, de plaats, waar de ṛṣi Sutīkṣṇa ascese verrichtte. Zij is inderdaad bekoorlijk en rein, om te zien; de kluizenarij van Çarabhangga doet er voor onder (212).

„De ziener Atri is rein en eerbiedwaardig; ga bij zijne kluizenarij, die nabij is, aan! Gij zult den berg Citrakuṭa in het Noorden aantreffen; beroemd om zijne schoonheid is Bharadhwaja's kluizenarij. (213).

„De Yamunā is in staat om schoonheid te schenken; baad daarin en uw gemoed zal daardoor rein worden. Gij zult de groote, zeer reine rivier aantreffen, den vorst der wateren, de reine Jāhnawī (214).

„Duik in zijn water. O! hoe wonderlijk is het; rein, diep en vree-

---

[1]) Het woord *apus* ontbreekt in de woordenboeken in de beteekenis, die het hier moet hebben.

selijk is zijn stroom. Als sapphier en de *çilāñjana*-struik is de Tamasā genaamde rivier, die de duisternis afwascht (215).

„Haast u, om naar de Sarayū te gaan! Koel is haar water, geurig en geel, waarin de meisjes van Ayodhyā springen; zij wasschen zich erin en wrijven het blanketsel fijn en de curcuma voor de borst (216).

„Ga gij de burcht binnen, dan zult gij mijne moeder ontmoeten, die verheugd zal zijn, dat gij komt. Bericht gij dat de vijand overwonnen is! Bharata zal zeker blijde zijn, als hij dit hoort" (217).

De edele Wibhīsana stond op, den vorst vervangende in het mededeelen: „Laat er gesproken worden van den apenvorst, mijn geliefden vriend, de oorzaak mijner overwinning (218).

„Achter u zullen wij hier vertrekken; wij zijn verheugd, u te volgen. Bij uw terugkeer .[1]) zullen wij u tegemoet gaan; dan zal ik ontmoet en aangetroffen worden" (219).

Zoo waren de woorden van den vorst. Māruti aarzelde niet, toen hij bevolen werd. Hij vloog snel en zweefde in de lucht. De drie vorsten bleven achter en dronken (220).

De apenvorst en Wībhīṣaṇa waren gebogen, luisterend[2]) naar hetgeen van hen gevraagd werd. „Gij beiden zult, naar mijne meening, elkaar liefhebben; naar Ayodhyā zal ik u medenemen, wanneer ik terugkeer (221).

„Het is de aard van het menschdom, om gehecht te zijn aan een geliefden vriend, wanneer hij gescheiden is. Zeker zal ik bedroefd zijn, wanneer gij er niet zijt; gaat daarom mede en volgt mij (222).

„Drie, vier, vijf, zes (of) zeven dagen moet gij vertoeven in de stad Ayodhyā. Daarna zult gij terugkeeren. Ik zal er in berusten, wanneer gij daarna terugkeert (223).

„Het is geen voordeel, te streven naar verkrijging van land; om het rijk te leeren kennen, dat is het voornemen van hen, die meegaan. Wegens de reinheid der deugden in u, den roem en de zuiverheid van Ayodhyā is het, dat gij gaat (224).

„De reinheid, de heilige badplaatsen en de kluizenarijen, waarheen ook hij, die volmaakt in deugd is, gaat. Al wie vroeger beroemd was, gelukkig en geurig is uw einde in de stad (225)

„Zoo zult gij ook zeker voordeel daar verwerven, met het doel, dat Bharata uw geliefde vriend is. Het is immers de beste belooning van den vorst, dat gij een geliefden vriend ontmoet, dien gij zult liefhebben (226).

---

[1]) Het woord *tuḍik* of *ṭuḍik* ontbreekt in de woordenboeken
[2]) Ook *māçrawa* of *āçrawa* is in de lexica niet te vinden.

„Wanneer gij paarlen en anderen rijkdom verwerft, is het bezwaarlijk, die te bewaren, doch een geliefde vriend, die beschermt en bewaakt, die verschaft genot, beschut en overstelpt" (227).

Dit waren de woorden van vorst Rāma, die hen toeriep, om mede te gaan en hem te vergezellen naar Ayodhyā. Zij beiden antwoordden, de aap Sugrīwa en Wibhīṣaṇa, zeer verheugd sprekende (228):

„Vorst! Wij willen bevelen, zooals gij uwe woorden herhaalt, vriendelijk en liefderijk. Wat toch zouden wij daar niet ontmoeten? Wie zou niet weten, dat Ayodhyā volmaakt is? (229).

„Niet eene belooning zij het doel van onze komst hier; wij zijn immers den vorst genegen en aan hem verkleefd. De nacht is zonder maan zeker donker; evenzoo is het met hem, die bedroefd achterblijft, gescheiden en bekommerd (230).

„De glanzende maan zal immers vreugde schenken; de smaak van het sandelhout verkoelt het gemoed niet. Al wordt men besprenkeld met koud water, dit is geen geneesmiddel, bij het bevangen zijn door het minverlangen (231).

„In de oude gedichten wordt het leed van de achtergeblevene wegens de liefde jegens den vorst beschreven. De vereeniging met den vorst is als zeer goddelijke nectar; zij verheugt menschen zooals wij, die onder zijne bescherming staan (232).

„Het is te vergelijken met den vogel *cakrawāka*; gescheiden roept hij in den nacht: „Ach, maan." Overdag echter is hij hardnekkig en slaapt hij; tijdens de vereeniging gevoelt hij de hitte ervan niet (233).

„Mijne lange woorden worden voortgezet, vorst! De smart van de scheiding (is) de voortzetting van het verhaal. Dat is de reden, dat (ons) eene uitnoodiging gedaan is. Wie zou niet verheugd zijn over uw bevel om mede te gaan? (234).

„Alsof het woord van den vorst vroeger één was, is het leed van den verlangenden niet gering. Bij de samenkomst (smaakt men) hemelsche genietingen; niet drinken (en) eten verschaft den mensch vreugde (235).

„Bij het zien van uwe voeten, vorst! zijn wij verkwikt en altijd voldaan. In mijn hart zijt gij als juweel gevestigd, wat gewenscht wordt als mijne voortreffelijkste godheid" (236).

Zoo waren de woorden van hen, die gevraagd werden, zij beiden, de apenkoning en de *rākṣasa*-vorst zouden beiden mede terugkeeren naar Ayodhyā; het was, alsof hun geest opgeslurpt werd, om te volgen (237).

Den volgenden morgen zouden zij op reis gaan; 's nachts werden

zij gewacht; men wachtte er op, dat zij ontwaakten. Wegens den langen tijd, dat zij daar geschertst hadden, sliepen zij vervolgens niet, toen de zon opging (238).

's Morgens waschten zij zich en reciteerden het morgenschemeringgebed; zij baden en bewezen hulde, beiden eerbiedig en trouw. De gelofte van den vorst was, de macht te doen toenemen; overal waar hij ging, zouden zij hem volgen, eerbiedig, in de eerste plaats waardeerend (239).

Haastig stonden zij op en rustten zich uit, de beide echtgenooten, vorst Rāghawa en Sītā. Hij vertoonde zich als Janārddana (Wiṣṇu) in levenden lijve, evenals Kāma en Rati, het juweel der aarde (240).

De beroemde wagen Puspaka, bekoorlijk, van goud en juweelen, geen zinsbedrog, dat was de plaats, waarop zij beiden zaten, een juweelen draagstoel en bekoorlijke wagen (241).

Wibhīṣaṇa en de apenvorst waren in de achterhoede; zij klemden zich vast aan hun rok als broeders. Lakṣmaṇa hield een schoonen vliegenwaaier vast; Anggada hield hunne voeten op den schoot in het voorste gedeelte (242).

Tevens droeg de aap Mainda ervaren de *upacara's* vooruit; Nala hield een zonnescherm boven hen, zorgvuldig, zonder te wankelen. De dappere Nīla droeg een vrucht om den hals, die hij meevoerde. Jāmbawān droeg een zwaard aan zijne zijde (243).

Susena was een ervaren geneesheer; spuwbakken werden rondom geschonken. Gawa en Gawaya hielden de sirihdoos vast; Krandana droeg overmoedig een zware dolk (244).

Een gouden krisscheede werd tevens door Gawaya gedragen; Gawākṣa droeg een zonnescherm van watermoes. Puṇyawān werd niet warm, bedekking zoekende onder een blauwzwart zonnescherm en zat gehoorzaam (245).

Wṛṣabha was schoon, beroemd en liefelijk, terwijl hij een bekoorlijk kleed met het patroon *mās mirir*[1]) droeg. De krachtige Mahābāhu en de zachte Dwiwidha, een juweelen knots tegen (zijn) borst (246).

De krachtige Çarabha droeg een boog, zeer gebukt en bezwaard bij het pogen. Het was de taak van Dhūmra, dat hij pijlen moest dragen; een gouden pijlkoker was aan zijn anderen kant (247).

---

[1]) Van der Tuuk (K. Bal. Wdl I, 99) geeft s. v. *irir* twee plaatsen, n.l. *madodwat mirir* en *tinulis ing mas mirir*, waar blijkbaar een patroon bedoel is.

De dappere Tāra had een borstharnas aan...[1]); wanneer het verlicht werd, werden de oogen verblind en sloten zich. Keçara verliet zich op en nam zijn toevlucht tot zijne snelheid; zijn schoot werd niet gehinderd door een zwaar harnas (248).

Bhīmawaktra droeg geurige spijzen; gebak enz. was in den pot, dien hij bij zich had. Dhamudhara was bestemd, om niet vermoeid te zijn; paarloesters en goud droeg hij, verheugd in zijn gemoed (249).

Darīmuka raakte met zijn gelaat de aarde aan; het was zijn wensch, Trijaṭā te dienen, zeide hij. Indrajānu sloeg tegelijker tijd op hare zijde, haar aanrakende, zijne wenkbrauwen optrekkende en haar willende beslapen (250).

Kāmadrṣṭi en Kumuda volgden Sinta, heen en weer schuivende en vervolgende met kwijnende blikken. Gandhamādana maakte zich gereed, gloed te geven; Winaya niet ziende, was Winatā beschroomd (251).

Çatabalī was schoon, krachtig en breed, in zijn gedrag overmachtig, gewillig en wulpsch. Hij vloog naar de vaderlooze, krachtig, slapend, bijgestaan door den aap Akampya, die de *pusaka's* vooruitdroeg (252).

Nadat alle apen ingestegen waren, waren zij allen opeengestapeld, zich uitrustende, op een rij opgestapeld. De Puṣpaka was bij het snelle doortrekken evenals de aarde, als een vertrekkende berg (253).

Hij vloog niet laag en niet hoog; duidelijk kon men van daar de aarde zien. De vorst boog zich verheugd voorover, de volgorde van al wat men tegenkwam beschrijvende (254):

„Maithilī! Let goed op de breede zee, die er uitziet als de heldere hemel. De dambouw ligt dwars daarover heen in het midden, om te zien als wolken, die zich in de lengte uitstrekken (255).

„Ziedaar den schoonen en bekoorlijken Mahendra; vroeger was hij zwak en slecht en vertreden. Zijn geboomte werd vernield en viel en zijne steenen werden aangedragen, opgegraven door de apen (256).

„O god Indra! Zeer goddelijk was zijn gunst, de massa regen, die hier kwam, zusje. Zijn regen was geen regen, naar mijne meening, doch Wiçwakarmma, wanneer hij de aarde herstelt (257).

„De grond was niet langer een dal, dat gevuld werd, maar een hooge en vlakke heuvel. De verwoeste boomen ontwaakten en bloeiden. O! De regen van een vorst verfraait de aarde (258).

„Welaan! Laten wij beiden god Indra hulde betoonen; onze wensch is de schoonheid van uw grooten roem. Wanneer ik echter kom in

---

1) Wat *crang* in dezen samenhang beteekent is onduidelijk.

Ayodhyā, zullen wij hem verwelkomen, tegemoet gaan en hulde bewijzen (259).

„De Malaya doet het minverlangen terugkeeren, wanneer zijne koekkoeks zingen. Dit wordt niet bedwongen; de vele sandelboomen daar zijn welriekend; altijd geurig en welriekend vermeerderen zij het liefdesverlangen. Zij kwellen de zich verwijderende pauwen, die schreeuwen en krijschen (260).

Sarga XXV.

„Ziedaar den Windhya, wiens toppen bekoorlijk zijn. Deze wilde, naar men zegt, het gebied van Indra's hemel verwoesten. Zijn top is hoog, toenemend en steeds vermeerderend. Hoe hooger hij werd, des te zwakker werd de hemel, bereikt wordende (1).

„God Çakra ontstelde, ziende dat de hemel bereikt werd. Hij smeekte god Çangkara, medelijden te hebben met de wereld. Hij verzon een middel en gelastte den eerwaarden Agasti, die zich in het water bevond. Twee doeleinden waren te bereiken, het geluk van den hemel en de reinheid van het water (2).

„Van den Kailāça ging de eerwaarde Agasti naar het Zuiden. Hij verzocht den Windhya, die hoog was: „Word niet hooger!" Uit eerbied van den Windhya voor den toovermachtigen Agastya zakte hij en bukte zich en hield op te stijgen; de wereld was verheugd (3).

„Zie de voortreffelijke schoonheid van den Mālyawān! Bij het denken aan den Ṛṣyamūka word ik aangedaan. De Ḍuṇḍaka is op een boogschot afstand; die was het begin van uw leed. Matig (uw vaart)! (4).

„Maak er gebruik van, naar de Pampā te gaan; die is buitengewoon rein Baad daarin! Wisch uwe zonden daarin uit en uw leed over het rondzwerven! Gij houdt er immers van, u te reinigen. Hier was het begin van uw uitermate hevig leed. Welaan! Laat het hier eindigen! Laat het vervangen worden door geluk, te beginnen met het beraadslagen er over, hoe gij zult terugkeeren naar de hoofdstad en de aarde zult herstellen! (5).

„Vervolgens, na daar vertoefd en u telkens gebaad te hebben, zult gij de onreinheid van uwe menschelijke geboorte uitwisschen".

Daarop vlogen zij weder en zweefden; vervolgens sprak hij, langs den weg beschrijvende[1]) (6) . . . .

„Zie de bekoorlijke Yamunā! Groen is haar kleur van wege hare helderheid, evenals gras. Ieder die trouw is aan zijne gelofte en daarin baadt wordt volkomen verlost. De Ganges is diep en bruisend: zijn stroom is snel en wit als uitermate schoone paarlen. Ieder wiens trouw groot is zal verlost worden, wanneer hij hem ziet (35).

„Ziedaar de rivier Tamasā; het gegons harer hommels wisselt af met het geluid der kraaien. (Gij) pluktet (daar) bloemen, wier afgevallen stuifmeel zich wijd en zijd over hare oevers verspreidde. De hellingen van den berg zijn vol verstrooide bloemen. Deze is het, die stroomt, alle zonden doende verdwijnen. Buig u voorover en kijk er naar! (36).

„Dit was vroeger uw nachtverblijf, waar gij plat laagt en u verwijderdet, (mij) willende verlaten. Deerniswaardig was hij, die u beminde, toen gij daar in weedom achterbleeft. De reden, zusje, van uwe moeite in het verkrijgen, dat uw gemoed ongevoelig was voor vreugde, was dat gij in verlegenheid waart en met terug te keeren tot minnepijn en hartzeer (37).

„Schoon is de Sarayū; ik ben bekoord bij het zien, hoe buitengewoon liefelijk en rein zij is. Langs hare oevers zijn ontelbare kluizenarijen, wier kluizenaars naar versiering streven. Zie hoe de aanplantingen om de bekoorlijke en schoone vischvijvers in geregelde orde geschaard zijn. Luisterrijke bloemen van *Amomum aculeatum* zijn ingesloten, omdat zij *cāmpagi's* tot omheining hebben (38).

„Buitengewoon en onvergelijkelijk in hunne standvastigheid in hunne zoo zware geloften zijn de kluizenaars. De wijze van hunne ascese is bekoorlijk; zij zijn in staat te zwijgen bij het zien hunner geliefde. Steeds zijn de menschen in Ayodhyā in groepen geschaard; de meisjes willen zich versieren en ronddolen. Zij letten niet op haar pudendum, als zij zich wasschen in de rivier, niet verontrust voor toeschouwers[2]) (39) . . . .

„Kijk en buig u voorover over de breede Sarayū. Ik vergis mij

---

1) De uitgever heeft het gedeelte van vers 7 tot 34 tusschen haken geplaatst. De vele verdubbelingen wijzen inderdaad er op, dat het een later invoegsel is. Ook Dr. Poerbatjaraka beschouwt dit gedeelte als onecht (Tijdschr. Ind. T. L. en Vk. LXXII, p. 200).

2) De volgende verzen (40—49) zijn door den uitgever als onecht beschouwd en daarom tusschen haken geplaatst. Dr. Poerbatjaraka is het hiermede eens (Tijdschr. T. L. en Vk. LXXII, p. 200). Hij meent, dat ook de verzen 37—39 onecht zijn, wat mij niet zeker voorkomt.

niet, rood en geel, waarin de meisjes springen, al stoeiende: zij gaan er allen in, gezamenlijk elkaar bespattende (50).

„De curcuma op haar borst, ach wat! Daar geven zij niet om. Na zich getooid te hebben, zwerven zij vermoeid rond. Bezweet wasschen zij zich in een kolk; allen ontmoeten elkaar, bewegen zich heen en weer en loopen gebrekkig (51).

„Zij zijn niet bevreesd over zijne diepte, want zij weten: wij zijn er in opgegroeid doordat wij steeds baden. Alle bedienden dartelen: bij het begin van het einde van den dag stoeien zij voortdurend (52).

„Kletsend slaan zij op het water, spattende, luidruchtig: sommigen achtervolgen elkaar en stooten elkaar. Zij, die vermoeid zijn, kruipen uit het water, aanhoudend lachend; zij kijken naar haar, die drijven, ontbloot achterover liggend (53).

„Hare oogen zijn als rood koper, voortdurend toegeroepen wordende door hare minnaars, die aan den rand van het kreupelhout zijn. Zij zijn verheugd, ziende dat zij zich ontblooten en kijken met half gesloten oogen: aanhoudend zijn zij verheugd in haar gemoed (54) [1] . . . .

Sarga XXVI (Slot).

„Zie! Daar is het rijk Ayodhyā, zeer grijs en bouwvallig. Kijk daar naar! Bestendig zijn de offers en de heilzame eeredienst, zoo lang als men zich incarneert in levenden lijve. Kijk naar de rook in de lucht, als dauw opgejaagd door den wind. Druk is de toestand van de wereld als wijzen, vergrijsd, door hunne strenge geloften (1).

Zie! daar vluchten vele menschen bij het zien van ons in den hemel. Zoo lang als zij zich waschten, letten zij er niet op; vroeger waren zij geheel daarvan vervult en keken niet. Bij het heldere daglicht keken zij toevallig en bij het zichtbaar worden van den wagen stonden zij verstomd. Zij meenden, dat de *rākṣasa* Kālāntaka zou komen, toen zij dat wonder zagen (2).

„Zij haasten zich, haar rok aan te trekken, maar vinden den ingang van haar kleed niet en vragen er snel om. Zij beijveren zich, te dringen en ongeduldig vluchten zij, de streep op hare wangen dragende. Zie! Zij die kinderen hebben slaan hare kinderen met de knokkels en zachtjes slaan zij, omdraaiende [2]) .... Tevergeefs! Snel

[1]) Het slot van dezen *sarga* (vers 55—117) is onecht volgens den uitgever en Dr. Poerbatjaraka (l.c.).

[2]) *Hānir* ontbreekt in de woordenboeken.

doen zij kwaad; zij keeren terug, zonder inhoud is haar pot, leeg, draaien zij die rond (3)[1].

„*De wadahu's* (?)[2] baden zich en de paarden springen. Zij keeren terug. Zusje, niet lettende op hunne paarden. Zij keeren maar terug; zie de paarden, die achtergebleven zijn. Zij willen terugkeeren, maar zij zijn bevreesd en kijken naar boven (4).

„Zie! Daar zijn grassnijders en *cikru*-vogels, die plassen en wegvliegen. Bij het terugkeeren van het grassnijden blijft hun jongere broeder achter (5)[3] . . . .

„Zie! zij die zich voortdurend wasschen willen naar boven kijken. Alsof zij werkelijk dapper waren, kijken zij, doch gaan wederom weg. Zij wasschen zich voortdurend en voorbijgaande zeggen zij: Ha! Zij verspreiden zich, zuchtende, onder de.... (6)[4].

„Zie! Daar komt Bharata (ons) tegemoet; hij daalt hier af, maar nu rust hij. Verscheidene olifanten en wagens en vele paarden vergezellen hem. De feesttrommels weerklinken en verscheidene pauken staan daarnaast. Als feesttrommen is het rumoer der hoofdofficieren.... (7)[5].

„Zie! Daar is Pawana's zoon, die (ons) genegen is en mijne moeder, die haar kind bemint. Zij gaan mede (ons) tegemoet; wegens hunne blijdschap zijn zij verlangend. Ga mede en maak uwe opwachting daar, maak een *sĕmbah* en ween! Neem het leed weg van haar, die bedroefd is, (omdat) zij vroeger achtergelaten werd, toen zij verlaten werd (8)".

Toen trad de vorst met zijne gemalin vooruit, eerbiedig hulde bewijzende aan zijne moeder, wier tranen vloeiden, denkende aan haar leed en smart, toen zij gescheiden werd. Zij omhelsde haren zoon, terwijl zij jammerde (9).

Zijne moeder, de voortreffelijke Bharata en Kekayī kwamen er allen bij, weenende en hunne tranen afwisschende. Haar verdriet was

---

[1]) Volgens Dr. Poerbatjaraka zijn de volgende verzen (4—6) zeer verdacht Hetzelfde geldt m.i van dit vers (3).

[2]) Dit woord ontbreekt in de woordenboeken.

[3]) De beide laatste regels van dit vers bevatten onzin en zijn ongetwijfeld een later invoegsel.

[4]) *Hā* ontbreekt in de woordenboeken.

[5]) *Mamāgha* ontbreekt eveneens. Van der Tuuk geeft eene plaats uit het Bhāratayuddha, doch zonder verklaring, zooals gewoonlijk

geen verdriet, toen het minder werd, want zij was toch gelukkig, dat haar kind gekomen was (10)[1] . . . .

Vorst Wibhīṣaṇa en de apenkoning werden verzocht, tegelijk naar voren te treden. Beiden maakten zij een *sĕmbah* voor haar, die haar kind omhelsde. Blijkbaar was de komst der gasten heilzaam (17).

Daarop trad Bharata op zijn beurt naar voren. Hij boog zijne knieën, hulde bewijzende aan zijn ouderen broeder. De oudere broeder nam de genegenheid van zijn jongeren broeder aan. Hij trok hem tot zich, omhelsde hem en streek over zijn gelaat (18).

Toen kwamen zijn maagschap, verwantschap en bloedverwanten. In groepen kwamen zij hulde brengen en traden allen naar voren. Allen tegelijk maakten zij een *sĕmbah*, de vreugde vermeerderende. Zij werden tegengehouden en hunne namen werden gevraagd (19).

„Wie is deze? Wie zijt gij? Wie zijt gij toch?" „Ik ben immers N.N. Gij zijt het kind van N.N. Gij zijt toch zeer oud; ik had het werkelijk vergeten. Uw vader hield er immers van, kwartels te strikken?" (20).

Zoo en dergelijke woorden spraken zij, terwijl zij lachten, het gemoed van hunne familie en verwanten verheugende. Zij sprenkelden nectar in hun hart, wanneer zij hen toelonkten. Het was eene koestering en zij verheugden zich, dat zij zoo behandeld werden (21).

Olifanten en wagens stonden geschaard en de waardigheidsbekleeders maakten een *sĕmbah*. Vervolgens keerden de chefs der paarden en olifanten terug; voortreffelijke en andere *mantri's* en aanvoerders lichtten in omtrent den hoofdweg. De inwoners traden naar voren. Alle waardigheidsbekleeders vatten aan(?) en wachtten op den vorst, *padi* aanbiedende in ongeregelde volgorde, vruchten in menigte, vele buffels en geiten, varkens, reeën en tevens stukken *rĕmpa-rĕmpah* (soort van gerecht).

De woordvoerders (gelastigden) waren op een rij geschaard en spraken en gaven aanwijzingen aan hen, die (dingen) droegen om aan te bieden. Wat zij aanboden was *tawwan*(?) en bijen. Er was niemand met leege handen. Vervolgens gingen zij zitten, wenschende te kijken naar den vorst. Daar was het, dat de *patih* regelde. Bij vijven tegelijk hielden zij steenen vast langs een ketting(?), onbelemmerd, rein van gemoed. Zoo was hun heer niet schoon, maar

---

[1]) De verzen 11—16 zijn zoowel door Prof. Kern als door Dr. Poerbatjaraka (Tijdschr. I. T. L. en Vk. LXXII, p. 200) voor onecht verklaard.

scherpzinnig en behoedzaam. Alle dorpshoofden waren overal geschaard[1]).

Nadat zij teruggekeerd waren op hun gemak, slingerend, met hun tweeën onder een zonnescherm, lachende, zich vermeiende in hun gemoed, smachtend, liefderijk en willende stooten, werden zij gestooten, hun hartstocht bedwingende. De reden, dat de bloemen neerhingen, was dat zij niet gegrepen werden; afkeerig, wrevelig over het hevige stooten, hielden zij op; niet willende slingeren, lonkten zij, standvastig, hevig kussende en knijpende, terwijl zij op de borst sloegen. Bharata werd achter gelaten; zeer beschaamd keerde hij terug, ziende dat zijne geliefde hem, dien zij beminde, geleidde, was hij smachtend; vereenigd streefden zij naar het genot van het stoeien; terwijl het was als een beeld, bleven zij beiden, verliefd omkijkende; ziende dat zijne jongere zuster achterbleef, wachtte hij op de zitplaats, doende alsof hij al het aangebodene verdeelde onder de apen, die sieraden droegen (22).

Opgewonden vochten de apen er om het hardst om, voortdurend hijgende. Het suikerriet werd geknakt. Zeer buigzaam liepen zij, drinkende op den grooten weg, verzadigd van lichaam. De kokosmelk stroomde er uit en zij bemorstten hun borst. Hevig stroomde die; de vruchten van de lontarpalm kwamen er af, afgehouwen wordende. Zoo was de rustplaats der echtgenooten. De apen waren zeer beschaamd, omdat zij zich bewogen, terwijl zij stoeiden langs den weg.

Gekomen zijnde in de nabijheid van het paleis, deelde de koning der apen geschenken uit, met het doel, om het gemoed der toeschouwers gunstig te stemmen. Zij keken verheugd; allen haastten zich om te kijken naar het hooge woud en de bekoorlijke versieringen, die zich slingerden om de Kāla-beelden. Uit vreugde hadden zij vroeger beloofd, dat de geheele wereld in zijn werk zou slagen bij de komst van hen, als zij weder hier zouden komen.

Bharata naderde; daarop volgde Laksmaṇa. Mainda wuifde met zijn vliegenwaaier voor hem en hield op, een zak te dragen. Deze werd genomen door Laksmaṇa. Hij wedijverde met den dapperen Çatrughna, die een zonnescherm nam. Nala droeg op zijn beurt een juweelen zonnescherm behoedzaam over het hoofd van den vorst Volkomen en volmaakt waren zij vieren, zeer waardig en schoon,

---

[1]) Wegens de vele alliteraties houd ik dit stuk (vers 22b) voor onecht De vertaling is zeer onzeker.

gelijkende op de *payung*-dragers der vier werelden, gelijk in gaven en straffen, (doch) verschillende in de wijze, waarop zij zich vertoonden.

Allen waren geschaard in het paleis; verheugd kwamen de eerwaarde heeren priesters hen tegemoet, volgens de gewoonte met de bijbehoorende voorwerpen, wijwater dragende. Het gemoed der danseressen was bevredigd, terwijl zij dansten en anderen zongen en droegen *nageryya* [1]); verheugd waren de *wireng*-dansers, die zich liefelijk en opgewekt tegenover elkaar stelden. Zij stonden allen op, draaiden voortdurend rond en traden vooruit, (elkaar) op de schouders dragende en dreunende op de steenen tredende. Talrijk waren de *mahāsāra's*; zij drongen met *kangsi's*, levendig vervolgd wordende en wedijverende met luiten (23).

De audientiezaal was buitengewoon en had als zand goud en paarlen van verschillende kleuren, uitgespreid als sterren, met doeltreffende uitwerking; bekoorlijk was een groote *pĕṇḍapa*, buitengewoon prachtig met een dak van goud en zilver, juweelen en paarlen, die afhingen Hunne lippen waren rood, met menie en het sap van *duray*-vruchten geverfd. Daar waren loshangende vliegenwaaiers, te vergelijken met hunne knevels, zwart van kleur en verschillend Verder waren daarlangs *langluh*-vruchten opgestapeld en *kyakya*-vruchten en de vruchten van kleine gele kokospalmen, verschillend, hoog en geweldig. Zij glimlachten en waren verbaasd, omdat de vorst zich bevond op een leeuwenzetel van kostbare, zeer glanzende juweelen

De vorst en zijne echtgenoote kwamen en zaten reeds. Daarop volgden de gasten in volgorde; de beroemde vorst van Langkā en de apenvorst zaten op een juweelen leeuwenzetel. Daarop volgde Kekayī's zoon, de zoon van Sumitrā; Çatrughna was met bloemen getooid en nam de spit van hen, die eendrachtig stampten, schoon in het bereiden van toespijzen, *trīgaṇḍang* [2]) en lekker vleesch, al wat in de zee en de rivieren en bosschen is. Hun gemoed was verruimd. Zij spraken heimelijk. Niet te tellen waren de soorten van buffelvleesch Lang duurde het versieren met oorhangers en het voortdurende schenken.

---

[1]) Dit woord, dat in de woordenboeken ontbreekt, hangt misschien samen met het Sanskrtwoord *nāgarika*, „een soort van barden", dat in het Wirātaparwa en Uttarakāṇḍa voorkomt (v. d. Tuuk, K B W. I. 558).

[2]) Dit woord ontbreekt in de woordenboeken Het is de naam van een gerecht.

Het apenleger werd op den Noordelijken *alun-alun* opgesteld door Jāmbawān. De bovenste troep was geschaard, daarop volgde Susena enz. Er wordt niet gesproken over den vorst. Zij aten allen, terwijl zij uit glazen wijn en rum dronken. Ook verspreidden zij buitengewoon heldere sterke dranken en kostbaarheden; lekkere dranken waren in gouden schotels. Zij werden opgeschept door hen, die ronddienden, dicht opeen; tot beneden toe dienden zij volle maten rond. De apen waren luidruchtig ten gevolge van hun dronkenschap. Hun gespierde borst was rood en rond. O! Wat werden zij besproeid met alle overblijfselen van hetgeen zij dronken! Het was, alsof de ooren van den apenvorst rood gekleurd waren. Zij klapten allen in de handen; uitgelaten klapten zij. Bedwelmd door den sterken drank en honig, stelden zij zich op, staande. Zeer dol maakten zij een *sĕmbah*, (doch) bleven steken en namen(?) rustig, naast elkaar zakkende. Allen juichten en bezongen Rāwaṇa's ondergang (en) al wat aangenaam was. De liederen van hunne verwanten verschilden niet van hunne liederen. (Zij waren) uitgelaten door de liederen en de fluiten en hen, die de *salangsang* bespeelden. Over allen, die op de *gamĕlan* speelden was het gemoed van alle apen bevredigd en bekoord. Zij vermaakten zich voortdurend en zongen lofliederen, omdat zij behagen schepten in het hooren van den *gamĕlan* (24).

Vorst Rāma genoot spijzen met zijne echtgenoote. Ten volle en volledig at hij, afgewisseld met gaar gekookte spijzen en geimproviseerde (haastig bereide) lekkernijen, zooals gegiste toespijzen, *sagĕrĕng* (met gepruttel?). De schenkers werden onophoudelijk lastig gevallen en verplaatsten zich, elkaar afwisselende. Zij aten en dronken beurtelings naar hartelust, een oogenblik. De ronddienenden keerden gezamenlijk terug; steeds vermeerderend en telkens afwisselend waren hunne spijzen, want zij waren van allerlei smaak, verbazend, lekker en geurig. Hen heet willende maken, kregen zij een warm gevoel, omdat het zweet hun uitbrak. Onder den invloed van den sterken drank stonden zij op, door een roes bevangen. Daarop traden zij vooruit, die blanketsel, curcuma en sandelhout gaven Hunne koelte, waarmede zij zich waschten was geurig en liefelijk, op de borst, de armen en den hals; tot hun hart toe was koel, aangenaam en rein. De vliegenwaaiers waren zacht, liefelijk blazend en bekoorlijk, als goud, hen verheugende; terwijl zij zich tooiden met bloemen, verheugden zij zich. Er vereenigden zich blauwe lotussen, *campaka's*, *bolu's*, *gadung's*, *pudak's* en laurus-schors met geurig stuifmeel. Hij daalde af naar het voorplein met zijn jongeren broe-

der, zwaar in voortreffelijke deugden, Bharata, terwijl hij ging naar hen, die onthaald werden en stond bij het leger der apen, die aten en dronken. Er was iemand, genaam Bhaṇḍira, die toetrad op Bharata en mede de komst der gasten verwelkomde; voortreffelijk was het, dat hij bestemd was, om te weten. Deze nu vroeg aan de onthaald wordenden, wat zij te kort kwamen(?) en of er toespijzen bij (moesten) komen, al wat ontbrak: *kurawung*, *kurapas* en *kurahan*. Er was blanketsel in een gouden mand, die aangeboden werd. Er was in zout water gekookte visch alsmede *bakasĕm*. Hij maakte zich ongerust, dat de gasten niet onthaald werden op tamarinde en dat er zouden zijn, die opzij schoven en heen en weer trokken en dat zij een oogenblik zouden samentreffen met de zich vermakenden, dat zij vergezeld zouden worden door de ronddienenden, die hen tegelijk vulden met dranken, dat zij de dronken lieden zouden vergeven. Waren er te weinig eieren, dan namen zij waterkrabben. Wat waren de lekkernijen? De lekkernijen waren gevuld, de zijkant ervan was fijngewreven door de slagers. Hunne handelwijze was, dat zij gebroken lekkernijen; de verdeeling van de voortreffelijke spijzen was niet volledig. Zij waren niet weerspannig in het najagen van het zeer begeerde, in de vrees: „ik zal eerloos zijn". Wat nu overbleef waren de dolfijnen. Zij berekenden, dat er niets was, wat gaar was en dat van het vuur gehaald moest worden.

„Wat afgesneden is door u, kom! .... [1]) Laat het zeer snel gegeven worden. Zie! Het druipt. Trek het uit. Rooster de witte visch! Laat die komen, doch laat niet de *walika* komen, die zeer zwak is. De lever van de haai stroomt uit en de zijde van de visch. De pauw .... [2]) zal streven naar kracht. De dieren en hazen en geweldige boschhanen zijn een voortreffelijke lekkernij, om niet te spreken van het goede vleesch. In het leerboek van de kookkunst behoort hier bij(?) vleesch van zwarte geiten, van leguanen, *ruti* (soort van leguaan), wilde duiven en rijstvogels, vermengd met kwartels en voortreffelijke egels, ten slotte werkelijk één van smaak, heft dat omhoog, al wat gaar is en gesmolten. Laat de ongeduldigen tot de apenhelden toe verzadigd worden van lekkernijen. Zij zijn ongeduldig, als de voorkant komt in de keuken, neemt dan een bord met een wan, een stuk varkenshals, gebraden buffelhuid en arrowroot. Een

---

1) *Tangli* ontbreekt in de woordenboeken. De vertaling van deze geheele episode, die ik voor onecht houd, is zoo buitengewoon moeielijk, dat ik voor de juistheid niet insta.

2) *Inangsi* van den stam *angsi* ontbreekt in de woordenboeken.

rooktoestel is de manier, om een vleeschgerecht (te bereiden). Zie! Hangt er een *kangan*(?) aan en neemt *atanggay*(?), het voortreffelijkste gerecht, naar de geheele wereld zegt. De smaak van *kalwang's* (vleermuizen?) is aangenaam(?), geurig, vet, compakt, smedig en taai, als het gekauwd en ingeslikt(?) wordt. Het verhemelte(?) wordt immers ontstoken. De *tuliring*-visch en schelpdieren.... [1]). Zij, die gaar koken, zouden beschaamd zijn, als het smakeloos was. Proef het dus! Verder zijn er schildpadden, een rauw vleeschgerecht, specerijen, gebak, *pĕngĕt-pĕngĕtan* (soort van gerecht), zuur, schoteltjes(?), *sarad-saradan* (soort van gerecht), stoofgroente, in gloeiende asch bereide gerechten; niet weinig bloederig is in stukken gesneden *tulam* [2]) en *pĕcĕl-pĕcĕlan* (soort van gerecht), rein en smetteloos. Proef van de citroen, zout, tevens *tāsi* [3]). Naar hartelust drinken zij water, zonder zich te beperken. Er is honig, scherpe vischkuit, geurige kokosmelk, *talamastaka*-vruchten, gebak, *nangka's* en *salak*-vruchten, verkeerd geteld(?), boterkoek, *kiping*-gebak, olie, parfumeriën, *tulaḍya* [3]), spijzen en *pangasī*(?). Er zijn toppen van gepelde peulvruchten. Pel de broodboomvruchten en raap ze snel op! Gij zult niet opgeblazen worden, als gij koud water drinkt. Zie! Daar eet men aardvruchten, *nangka's*, bananen, gele *pisang's* en lekkere *salak*-vruchten. Drink lekker smakend suikerrietsap en saus van *arun-arun*-visch. Meisje! Drink lekkere melk, karn die en slurp zoete toespijs, die lekker is, duidelijk vrij van *lĕpĕt*. Deze worde genoten, bestreken met kalk. Het overblijfsel hiervan is het summum van geurigheid, vet, bij uitstek flauw(?) en pezig is dit. Smedig is de kleefrijst, met curcuma bestreken. Kijk toch naar hen, die gekookte spijzen fijnhakken. Neen, tracht en begeer de *tirubhāwa* [4]) van hen, die slaan op de tamboerein, terwijl zij het doorgesnedene omdraaien, evenals de handelwijze van menschen, die lachziek zijn, bedreven in het glimlachen en geluk hebben. Daarmede te vergelijken is het gedrag van hen, die olie doen stollen in een houten pot; geweldig groot is zijn rand(?), die hen, die tastende zoeken, verschrikt. Er gaan vier dronken menschen binnen, ophoudende met rijstmandjes(?). De pap wordt niet gemaakt van zuivere melk; volmaakt koud is het hart van hen, die onder den invloed van sterken drank verkeeren. Maak

---

[1]) *Pwangirāhirah* is onvertaalbaar
[2]) Dit woord ontbreekt in de woordenboeken
[3]) Dit woord ontbreekt in de woordenboeken.
[4]) Dit woord ontbreekt in de woordenboeken. Deze geheele passage is bijna onvertaalbaar.

een tuiltje bloemen gereed en draag die op het hoofd. Wat toch is het nut van het lekkere? Dat is de belooning en troost van hen, die in den strijd overwonnen hebben. Hij, die altijd volkomen onderdanig is aan god Maheçwara, verwerft groot geluk en genot en dit is de oorzaak, dat de wereld gelukkig en telkens wederom welvarend gemaakt wordt" (25).

Zoo waren de woorden van den beroemden hansworst (kok?) Bhaṇḍira, die hij sprak ter verwelkoming in alle omstandigheden van hen, die onthaald werden en ondervraagd werden en Bharata sprak voortdurend, want hij was de geliefde vorstelijke dienaren genegen (26).

Na volmaakt en ten volle herhaaldelijk geprezen te zijn, waren de apenvorst en Wibhīṣaṇa beiden voldaan. In de avondschemering scheen de maan helder en vertoonde zich de vierde dag der maandhelft, schoon, bekoorlijk en helder, minverlangen en liefde veroorzakende (27).

Toen trad de vorst het paleis binnen met zijne gasten, koning Wibhīṣaṇa en den apenvorst. In den juweelen pĕṇḍopo was een rustbank met een zachte matras. Daar zaten de gasten, om te slapen en werden uitgenoodigd, om te rusten (28).

De schoone Rāma ging met zijn broeder in het gouden huis. Hij verlustigde zich ten volle met zijne gemalin, de schoone Sītā. Zij stegen in het huis, waar een geurige matras bereid was en staande lampen, gordijnen en stralende haken (29).

Wegens den langen duur van de scheiding, die zij vroeger ondervonden hadden, bracht Kāmadewa hen samen, toen hij daar kwam. De geliefden beminden elkander als geneesmiddel; opdat zij als vermeerdering van hun geslacht een kind zouden krijgen, dat was hun doel (30).

Zij waren in het slaapvertrek alsof zij de gelofte van een mannelijken en een vrouwelijke bedelmonnik hadden afgelegd; wegens haar verhit zijn, ging haar kleed en rok los. Hun gemoed was in gepeins verzonken, denkende aan het genot, het ware wezen en het verborgene; de basis van godsdienstige vereering was hun werk, een geheim teeken (31).

Doordringend was hunne overpeinzing, het geheim treffende; vervuld en volledig was het doel van den god blijkbaar bereikt. Zoo fijn mogelijk was het genot, dat zij naar hunne meening bereikten; het streven van vroeger werd hoe langer hoe duidelijker (32).

Iemand die van zijne geliefde gescheiden is en haar weder vindt,

die is niet gelijk aan een jonggehuwde. Liefde, zielszucht, verkleefdheid en oude herinneringen, die vergezellen hem. Zij verleenen uitgelezen genot aan hen, die elkaar ontmoeten (33).

De geur van blanketsel verspreidde zich en vermeerderde de liefde; de hitte van hen, die dronken, veroorzaakte uitgelatenheid. Het genot van de groote *angunĕng*-bloem gelastte hen, op te staan; door hunne liefde was het als taaie, kleverige hars (34).

De genotzuchtigen smaakten daar genot; ik weet werkelijk geen tekortkoming, die moge vergeven worden. De leerboeken Wātsyāyana, Madanodaya en Sandhisūtra, laat die door u beoefend worden, wanneer gij den inhoud daarvan wilt weten (35).

Na afloop van het hoogste genot, dat onbeschrijfelijk en lang was, werden de gasten, toen de dag wederom tot morgen geworden was, weder onthaald. Den vijfden, zesden en zevenden dag dronken zij onafgebroken. Toen de achtste, negende en tiende dag gekomen was, eindigden zij daarmede (36).

De gasten waren beiden zeer verheugd en namen afscheid. Bij hun terugkeer brachten zij het geluk terug als een geschenk van den vorst olifanten, wagens, paarden, vrouwen, slaven en inheemsche slavinnen. Alle luisterrijke geschenken van den vorst werden aangenomen (37).

Ook Trijaṭā maakte een *sĕmbah* en trad naar voren, om afscheid te nemen van den vorst en Janaka's dochter was niet ver verwijderd; onophoudelijk en voortdurend bleef zij naast haar. De prinses had haar lief en gaf haar voortreffelijke kleederen en sieraden ten geschenke. Al het uitstekendste gaf zij en vele slaven, goud en juweelen (38).

Het gemoed van Trijaṭā was tevreden en liefderijk; zij bood de geschenken aan den vorst aan. De prinses nam verheugd afscheid, evenals vroeger in de stad Langkā (39).

„O Trijaṭā! Dit heb ik u te zeggen: vergeet niet uw verdriet van vroeger, toen gij gingt naar het geurige meer; bij den steen in den stroom baadt gij (40).

„Een groote boom, die was het, waarheen gij geheel alleen gingt. Godin Durggā, Gaṇapati en vele boschduivels waren daar, ontoegankelijke en hooge bergtoppen en onbeklimbare bergen. Moeielijk te begrijpen en te overpeinzen was uw doel bij het bidden (41).

„Uw gebed was, dat de vorst mocht overwinnen in den strijd en dat ik wederom mocht terugkeeren naar Ayodhyā. Al uwe gebeden

(richtten zich) tot het gepaste. Dit worde vervuld en volhard in uwe genegenheid! (42).

„Laat honderd zwanen in het meer los en laat duizend buffels in het woud los! Laat honderd millioen geiten in het gebergte los! Mijne gelofte was, dat zij bevrijd en verlost zouden worden van verdriet (43).

„Laat mijn verzoek aan de godheid vervuld worden! Bid in den tempel van goud en edelgesteenten! Mogen Brahmanen en andere geestelijken en brave en deugdzame menschen met volledig priesterloon! (44).

„O! Ga gij en vertrek, jongere zuster! De quintessence van het geluk heb ik door u genoten. Gij hebt geen geluk genoten door mij, doch gij, mijn jongere zuster, zijt de weg tot (mijn) geluk (45).

„Wanneer gij echter verlangt naar het Açoka (woud), waar gij gelukkig waart, dan moet gij het beschouwen, alsof ik daar was. Wees altijd trouw gezind, jongere zuster!" (46)

Zoo waren de woorden van de prinses. De goden waren tevreden, maakten een *sĕmbah* en vertrokken. Wibhīsaṇa en de apenvorst gingen weg en begaven zich snel naar hun land (47).

Zij keerden beiden terug en verheugden de aarde. De vorst bleef achter, de aarde beschermende. Hij was (als) een *waringin* en *bodhi*-boom, die de aarde vervulde [1]), een *sampang*-boom, wiens twee takken de nectar der aarde waren (48).

Heil, Parameçwara! Gij, oppermachtige heer van de drie werelden! Mijn hart buigt zich nederig voor uwe voeten, zonder u te vergeten, steeds aan u denkende. Ter belooning van de aanhankelijkheid van mijn hart moge de wereld mede onderdanig zijn jegens u en moge dit welsprekende verhaal verzameld worden en de vermaarde inhoud ervan gehoord worden (49).

Als Manmatha was de aard van Raghu's telg in het vervullen van de verscheiden plichten op aarde. Daarom is het Rāmāyaṇa geluk voorspellend en is het ook geurig en aangenaam doordringend in het hart. Yogīçwara is een voortreffelijk, edel mensch en zijn gemoed is rein, na het gelezen te hebben. Helder en duidelijk zijn uwe woorden; voor de ongelukskinderen met afgewend gelaat is het de oorzaak der verlossing (50).

Dit is de oorzaak, dat ik de gelofte doe geregeld te verhalen de geschiedenis van hen, die in de wereld geliefd was, voordeel en reiniging

---

[1]) *Mobik* in den tekst is een drukfout voor *mibik*.

wenschende, om de deugden van den edelen wijze na te volgen. De incarnatie van zijne menschlievendheid jegens de wereld, in alle opzichten goddelijk, worde aangeboden door mij, van weinig verstand, zonder dat er iets van overblijft, opdat de welvaart terugkeere en verandere (51).

Vergeeft mij, gij allen, welgezinden, deugdzamen waardig om geprezen te worden, volleerd en met deugden toegerust! Laat ik uw dienaar zijn in het verwerven van deugden, hopende een weinig uit te komen, want Hij, wiens deugden buitengewoon zijn, strekt tot leeraar, die de verlossing veroorzaakt. Hij gelijkt op een geurige bloem, die welriekendheid verspreidt, zeer beroemd, altijd rein en geurig (52).

Hiermede is het Rāmāyaṇa voltooid.

BESTUURSVERGADERING

VAN 15 FEBRUARI 1936.

Met uitzondering van Prof. Dr. J. Gonda, die bericht van verhindering had gezonden, waren alle Bestuursleden aanwezig.

De Voorzitter opent de vergadering en verzoekt den Secretaris, de notulen van de Januari-bijeenkomst te lezen. Behoudens een enkele wijziging worden deze goedgekeurd.

Tot lid worden benoemd de Heeren J. C. Lamster en J. H. Schwab (Student-lid).

Overleden was het lid F. B. 's Jacob; bedankt heeft het lid Ir. H. T. Baldinger.

Bericht van veranderd adres was binnengekomen van de leden Mr. F. H. Keuzenkamp, P. L. Hölscher en Dr. H. H. Juynboll, alsmede van de Conferentie van Zendelingen in Deli.

Met dankbaarheid wordt vernomen, dat de Bataafsche Petroleum Maatschappij ook voor 1936 wederom een subsidie van f 250 heeft toegezegd.

Aan de orde komt de rekening en verantwoording van den Penningmeester over 1935. Deze legt over een Balans, een Rekening van Ontvangsten en Uitgaven alsmede een Kasverantwoording, geeft daarbij een aantal toelichtingen en beantwoordt enkele vragen. De Voorzitter brengt den dank van het Instituut aan den Penningmeester over voor zijn beheer, en stelt voor, overeenkomstig het reglement, een commissie te benoemen tot het nazien van de rekening en verantwoording. Als zoodanig worden benoemd de Heeren A. C. Deenik en Th. van Erp.

Vervolgens gaat de vergadering over tot het opmaken van drietallen ter aanbeveling voor de verkiezing van nieuwe Bestuursleden door de Algemeene Vergadering van 21 Maart a.s.

De Secretaris leest vervolgens zijn ontwerp-jaarverslag over 1935, dat onder dankzegging wordt goedgekeurd.

Een schrijven van Pater Dr. Zoetmulder, die enkele oude afleveringen der Bijdragen heeft aangevraagd, zal door den Secretaris worden beantwoord.

De Voorzitter legt over een bij hem ingekomen artikeltje voor de Bijdragen van den Heer Dr. J. F. Stutterheim. Tot commissie van advies worden benoemd de Heeren H. T. Damsté en Prof. Dr. C. C. Berg.

De Secretaris doet enkele mededeelingen van huishoudelijken aard, waarna wordt overgegaan tot de

Rondvraag:

De Heer Kern biedt een artikel aan voor de Bijdragen, getiteld Kabajan.

Prof. Berg overhandigt eveneens een artikel: Opmerkingen over de Chronologie van de oudste Geschiedenis van Maja-Pahit en over de regeering van Kṛtarājasa-Jayawardhana.

Boekgeschenken waren binnengekomen van de Heeren Prof. Dr. A. W. Nieuwenhuis en Dr. W. J. Deenen, alsmede van het Werkcomité voor de huldiging van Prof. Grijns en van de Rédaction de la Concordance et Indices de la tradition Musulmane.
Aan de schenkers is dank betuigd.

Niets meer aan de orde zijnde, sluit de Voorzitter de vergadering.

ALGEMEENE VERGADERING

VAN 21 MAART 1936.

Aanwezig de Bestuursleden Prof. Dr. N. J. Krom (Voorzitter), Prof. Dr. Ph. S. van Ronkel (Ondervoorzitter), H. T. Damsté Prof. Dr. C. C. Berg, Prof. Dr. J. P. B. de Josselin de Jong, Prof. Dr. J. Gonda, Dr. Alb. C. Kruyt, Mr. F. D. E. van Ossenbruggen en Dr. F. W. Stapel (Secretaris), benevens de gewone leden Prof. Mr. F. D. Holleman, Th. van Erp, C. C. Krieger, A. W. P. Holwerda en Mr. F. Keuzenkamp.

De Bestuursleden Ch. J. I. M. Welter en Mr. E. E. Menten hadden bericht van verhindering gezonden, de laatste wegens ziekte.

Te twee uur opent de Voorzitter de vergadering met een woord van welkom tot de leden.

Punt 1 der agenda is de lezing van het Jaarverslag van den Secretaris over 1935. Dit verslag geeft geen aanleiding tot opmerkingen. De Voorzitter dankt den Secretaris voor de redactie.

Punt 2, Verslag der Commissie tot het nazien der rekening en verantwoording van den Penningmeester, komt thans aan de orde.

De Heer Th. van Erp verklaart, mede namens den Heer A. C. Deenik, dat zij de effecten van het Instituut alle in de safe hebben aangetroffen, en vervolgens een aantal steekproeven hebben genomen uit de lijst van uitgaven, door den Penningmeester voor het Instituut gedaan, waarvan de bewijsstukken voorhanden bleken. De administratie als geheel werd uitstekend in orde bevonden, en de Commissie adviseert dienvolgens, den Penningmeester over 1935 acquit en décharge te verleenen Met algemeene stemmen verklaart de vergadering zich hiermede accoord, waarna de Voorzitter den Penningmeester voor zijn beheer en de Commissie voor haar werkzaamheden bedankt.

Nu wordt overgegaan tot punt 3, verkiezing van Bestuursleden. Op verzoek van den Voorzitter fungeeren de Heeren Van Erp en Prof. Holleman als stemopnemers Gekozen blijken, in de vacature Prof. Krom: de Heer Prof. Mr. H. A. Idema; in de vacature Prof. de Josselin de Jong: de Heer Dr. C. W. Th. Baron van Boetzelaer van Dubbeldam, en in de vacature-Kern: de Heer Dr. W. H. Rassers. Genoemde Heeren hadden reeds bij voorbaat verklaard een eventueele benoeming te zullen aanvaarden.

De Voorzitter bedankt de leden van het stembureau en wijdt tevens woorden van erkentelijkheid aan de afgetreden Bestuursleden.

Daar geen der aanwezigen meer iets in het midden heeft te brengen, sluit de Voorzitter de Algemeene Vergadering met dank voor de opkomst.

JAARVERSLAG OVER 1935.

Op de jaarvergadering in Maart van dit jaar waren de Heeren Dr. W. H. Rassers, Dr. C. W. Th. Baron van Boetzelaer van Dubbeldam en Prof. Mr. H. A. Idema aan de beurt van aftreding; in hun plaats werden tot leden van het Bestuur gekozen de Heeren Prof. Dr. C. C. Berg, Ch. J. I. M. Welter en Prof. Dr. J. Gonda.

Op het einde van 1935 bestond het Bestuur uit de Heeren Prof. Dr. N. J. Krom (Voorzitter), Prof Dr. Ph. S. van Ronkel (Ondervoorzitter), Mr. E. E. Menten (Penningmeester), R. A. Kern, Prof. Dr. J. P. B. De Josselin de Jong, Dr. Alb. C. Kruyt, Mr. F. D. E. van Ossenbruggen, H. T. Damsté, Prof. Dr. C. C. Berg, Ch. J. I. M. Welter, Prof. Dr. J. Gonda en Dr. F. W. Stapel (Secretaris).

Aan de beurt van aftreding zijn thans de Heeren Krom, De Josselin de Jong en Kern.

Ook dit jaar was Dr. F. D. K. Bosch als Commissaris van het

Instituut in Indië werkzaam, waarvoor het Bestuur hem grooten dank verschuldigd blijft

In zijn personeel werd het Instituut gedurende het afgeloopen jaar wel zeer zwaar getroffen. Nadat den 9den Januari de Adjunct-Secretaris, de Heer W. C. Muller, nog in volle glorie zijn 65sten verjaardag had gevierd, bij welke gelegenheid hij, in tegenwoordigheid van zijn echtgenoote en beide zoons, was gehuldigd en hem door het Bestuur de eereteekenen van de hem op Oudejaarsdag verleende Koninklijke onderscheiding waren overhandigd, begon hij korten tijd daarna te sukkelen en moest hem eenige malen verlof worden verleend. Den 25-sten Juli kwam, nog onverwacht, het einde. Wat het Instituut in dezen trouwen ambtenaar heeft verloren, werd bij zijn begrafenis door Mr. van Ossenbruggen en in de vergadering van 9 September door den Voorzitter herdacht.

In denzelfden tijd, dat de Heer Muller ziek was, werd ook de assistent A. G. de Bakker ernstig ongesteld en na een langdurig lijden overleed ook hij op den 21-sten September. Circa 14 jaar was De Bakker tot volle tevredenheid van het Bestuur als assistent in de Leeszaal werkzaam geweest. Zijn verdiensten voor het Instituut werden aan zijn graf door den Secretaris namens het Bestuur herdacht.

Gedurende de afwezigheid der beide geroutineerde ambtenaren kon de Secretaris, met behulp van den huisbewaarder Van Oudenallen, het dagelijksch bedrijf van het Instituut gaande houden; slechts van 16 Juli tot aan het begin van de jaarlijksche vacantie op 1 Augustus, moest de Leeszaal worden gesloten.

Tot opvolger van den Heer Muller werd, met ingang van 15 September, voorloopig tot tijdelijk Adjunct-Secretaris benoemd de Heer F. H. van Naerssen, doctorandus in de Indonesische Taal- en Letterkunde, van wien in de resteerende maanden van het jaar de indruk werd verkregen, dat een goede keuze was gedaan. In de vacature De Bakker werd, ook tijdelijk, voorzien door benoeming van J. J. van Oudenallen.

Op 1 Januari 1936 telde het Instituut:

1 Beschermvrouwe (H. M. de Koningin);

3 Eereleden (3)[1];

18 Buitenlandsche leden (18);

33 Leden-donateurs (35);

282 Gewone leden en contribueerende instellingen (277);

168 Instellingen, met welke, o.a. door ruil van uitgaven, betrekkingen werden onderhouden (170).

Deze getallen toonen aan, dat ook dit jaar nog weer eenige donateurs moesten bedanken. Enkele dergenen, die ons getrouw bleven, zagen zich genoodzaakt het bedrag hunner donatie te verminderen. Met groote waardeering mag worden geconstateerd dat velen het Instituut bleven steunen; met name moge hier de Bataafsche Petroleum Maatschappij worden genoemd, die ook over 1935 weer f 250 ter beschikking van het Instituut stelde.

Voldoening mag stellig ook het feit geven dat, als resultaat van een constante poging door het Secretariaat om nieuwe leden te werven, voor het eerst in negen jaren het aantal gewone leden is toegenomen, zij het slechts met 5. Dat hier nog veel te doen blijft, wordt duidelijk als men verneemt, dat het aantal leden toch nog altijd ruim 100 minder is dan tien jaar geleden, terwijl het aantal donateurs in die periode terugliep van 98 tot 33.

Werkzaamheden.

In het afgeloopen jaar werd de reeks der Bijdragen voortgezet met afl. 3 en 4 van deel 92, alsmede het geheele deel 93, zijnde het door Dr. F. W. Stapel bewerkte 4de deel van het Corpus Diplomaticum Neerlando-Indicum.

Verder verscheen deel 38 der Adatrechtbundels (Gajo-, Alas- en Bataklanden) waarin ook was opgenomen een register op het werk van W. K. H. Ypes, Bijdrage tot de kennis van de stamverwantschap, de inheemsche rechtsgemeenschappen en het grondrecht der Toba- en Dairi-Bataks, welk register ook afzonderlijk verkrijgbaar is.

Uitgaven in voorbereiding.

Het lang in voorbereiding zijnde werk over de tot-stand-koming

---

[1] De cijfers tusschen haakjes geven de getallen op 1 Januari 1935 aan.

van de nieuwe Staatsinrichting van Ned. Indië kwam ook in 1935 nog niet gereed, maar zal hopelijk in 1936 kunnen verschijnen. Hetzelfde kan gezegd worden t.a.v. het Sadan-Toradja'sch Woordenboek van Dr. H. van der Veen, dat reeds tot de P is afgedrukt. Verder zal verschijnen deel 94 der Bijdragen, terwijl het 5de deel van het Corpus Diplomaticum zoo goed als persklaar is, doch om financieele redenen dit jaar niet zal kunnen worden gedrukt.

Ten slotte is besloten in 1936 een aanvang te maken met het samenstellen van een doorloopenden alphabetischen kaartcatalogus van onze geheele boekerij, ten behoeve van de bezoekers der Leeszaal.

De Bibliotheek werd ook dit jaar met tal van schenkingen verrijkt; het bedrag voor onderhoud en aankoop van nieuwe werken moest van f 2000 op f 1750 worden teruggebracht.

Met ingang van 1 Mei kwam een nieuwe regeling met het Indisch Genootschap tot stand, waarbij bepaald werd, dat genoemd Genootschap aan het Instituut jaarlijks honderd gulden zou uitkeeren, waartegenover dan de Genootschapsleden individueel tegen betaling van f 2.50 per jaar dezelfde rechten op de Bibliotheek zouden krijgen als de leden van het Instituut. In den loop van het jaar is daar slechts door 11 Genootschapsleden gebruik van gemaakt.

Gebouw, Bibliotheek en inventaris bevinden zich in een bevredigenden staat. Door liquidatie van de Boekerij-Rouffaer, waarvan het restant werd aangeboden aan de Gemeentelijke Openbare Leeszaal alhier, werd voorloopig voorzien in het tekort aan ruimte.

De financieele toestand van het Instituut blijft de volle aandacht van het Bestuur eischen, zoowel door de vermindering van inkomsten als door vermeerdering van uitgaven, met name door de z.g. Doodehand-belasting, die nu bijna 1000 gulden per jaar van het Instituut vraagt. Door een en ander kon de begrooting niet sluitend worden gemaakt, maar wees voor 1936 tegen f 22.257,50 aan uitgaven, f 21.824,75 aan ontvangsten aan en eindigde dus met een tekort van f 432,75. Sedert kwam nog een suppletoire aanslag in de Doodehand-belasting binnen voor de jaren 1934 en 1935, die, met eenzelfde toeslag voor 1936, het tekort tot circa f 1.400 zal doen stijgen.

BESTUURSVERGADERING

VAN 21 MAART 1936.

Aanwezig de Heeren: Prof. Dr. Ph S. van Ronkel, Mr. F. D. E. van Ossenbruggen, H. T. Damsté, Prof. Dr. C. C. Berg, Prof. Dr. J Gonda, Dr. Alb. C. Kruyt en Dr. F. W. Stapel.

De Heeren Ch J. I. M. Welter en Mr. E E. Menten hadden bericht van verhindering gezonden.

De Heer Mr F D. E Ossenbruggen neemt tijdelijk het Voorzitterschap op zich, en op zijn verzoek leest Dr. Stapel de notulen der Februari-vergadering. Deze geven geen aanleiding tot op- of aanmerkingen.

Tot lid worden benoemd de Heeren Dr. L. Pronk en Mr. J. Kunst, benevens de R. K. Handelshoogeschool te Tilburg.

Overleden was de donateur Ir A. Stoop.

Bedankt hadden de Heeren Prof. Dr. J. H. F. Kohlbrugge, Prof. Mr. H. G. P. Duyfjes, W. L. Labohm en W. van Dompseler; de laatste drie tegen ultimo 1936

Bericht van veranderd adres was binnengekomen van de leden Dr. h c. R. Brandstetter, Dr. S. J. Esser, J. H. Schwab, Dr. W. Roosegaarde Bisschop, Mevr de Wed. E. M van Deventer-Maas, benevens van de „School of Oriental Studies".

Aan de orde komt de verkiezing tot leden van het Dagelijksch Bestuur. Gekozen worden: tot Voorzitter Prof. Dr. Ph. S. van Ronkel, tot Ondervoorzitter Mr F D. E. van Ossenbruggen, tot Penningmeester Mr E. E Menten en tot Secretaris Dr. F. W. Stapel.

Alvorens de voorzittershamer aan Prof. van Ronkel te overhandigen spreekt Mr. van Ossenbruggen woorden van dank en waar-

deering uit voor de voortreffelijke wijze, waarop Prof. Krom gedurende eenige jaren het voorzitterschap heeft bekleed.

De nieuwe Voorzitter aanvaardt vervolgens zijn taak met woorden van dank voor het in hem gestelde vertrouwen. Ook dankt hij Mr. van Ossenbruggen voor het waarnemen van het voorzitterschap en spreekt waardeering uit voor het werk van den Secretaris.

Behandeld wordt een schrijven van Drs. E. J. van den Berg, die verzocht heeft zijn dissertatie in de Bijdragen op te nemen.

De Secretaris krijgt, in zijn functie van Redacteur der Bijdragen, allereerst het woord. Hoewel hij den Heer Van den Berg gaarne zou willen helpen, heeft hij toch bezwaren tegen inwilliging van het verzoek. Het bedoelde proefschrift zou minstens 4 maanden na de promotie pas in onze Bijdragen kunnen verschijnen en dan vermoedelijk dezelfde categorie lezers bereiken, die het reeds als proefschrift hebben ontvangen, en voor wie het dus „oude kost" zou zijn. Bovendien zouden, in verband met de reeds gedane toezegging aan den Heer Cowan, er dit jaar twee taalkundige dissertaties in onze Bijdragen worden opgenomen, wat hij allerminst wenschelijk vindt.

Er ontspint zich een debat, waaraan verschillende leden deelnemen. Algemeen worden de bezwaren van den Redacteur gedeeld. Ten slotte wordt een oplossing mogelijk geacht, indien de door den Heer Van den Berg te schrijven verhandeling als proefschrift niet zou worden gedrukt en verspreid. Die mogelijkheid zal nader worden onderzocht. Bij voorbaat worden tot leden der commissie van beoordeeling aangewezen de Heeren Professoren Van Ronkel en Gonda.

Binnengekomen is een verzoek van het Koningin-Moeder-Fonds, om een lid te willen aanwijzen voor een te vormen Comité tot Steun van on- en minvermogende Tuberculoselijders. Aangewezen wordt Dr. Alb. C. Kruyt.

Op een verzoek van de Openbare Leeszaal te Amsterdam tot gratis toezending van de Bijdragen moet afwijzend worden beschikt.

Eveneens wordt besloten niet in te gaan op een verzoek tot deelneming aan een dezen zomer te houden Residentieweek.

De Secretaris legt over het jaarverslag over 1935 van de Van-Riebeeck-Vereniging te Kaapstad.

Rondvraag:

Mr. van Ossenbruggen overhandigt een manuscript van den Heer Drabbe, ter plaatsing in de Bijdragen. Tot het uitbrengen van advies worden aangewezen de Heeren Mr. van Ossenbruggen en Dr. Rassers.

Prof. Berg overhandigt een artikel van Dr. Alex. Zieseniss te Hamburg, getiteld: Das Wrhaspati-tattwa. Beitrage zür Altjavanischen Religionsgeschichte Tot het uitbrengen van advies worden uitgenoodigd de Heeren Professoren Berg en Gonda.

Prof Gonda overhandigt een bladvulling voor de Bijdragen.

Boekgeschenken waren binnengekomen van de Ned. Indische Spoorwegmaatschappij en de Heeren Dr. D. Schoute. Dr. E. Asai en Dr. R. Brandstetter Aan de schenkers is dank gebracht.

Niets meer aan de orde zijnde, sluit de Voorzitter de vergadering.

BESTUURSVERGADERING

VAN 18 APRIL 1936.

Aanwezig de Heeren Mr. F. D. E. van Ossenbruggen (Ondervoorzitter), Prof. Dr. C. C. Berg, H. T. Damsté, Dr. W. H. Rassers, Dr. C. W. Th. Baron van Boetzelaer van Dubbeldam, Ch. J. I. M. Welter en Dr. F. W. Stapel (Secretaris).

De andere Bestuursleden hadden bericht van verhindering gezonden.

De Ondervoorzitter opent de vergadering met een speciaal woord van welkom tot de Heeren Rassers en Van Boetzelaer, die opnieuw

zitting in het Bestuur hebben gekregen. Ook de rentrée van Prof. Idema, die heden verhinderd is aanwezig te zijn, wordt met vreugde begroet. Vervolgens wijdt hij woorden van eerbiedige waardeering aan de nagedachtenis van wijlen Prof. J. C. van Eerde, die vele jaren deel van het Bestuur heeft uitgemaakt en door wiens heengaan de Wetenschap veel heeft verloren. Wij zullen hem dankbaar blijven gedenken.

De Secretaris leest de notulen der Algemeene Vergadering van 21 Maart en die van de Bestuursvergadering van denzelfden datum. Beide worden goedgekeurd.

Tot lid worden benoemd de Heeren C K Jonasse en H. J. Klementkow, beiden Student-lid.

Overleden was Prof. J. C. van Eerde.

Bericht van veranderd adres was binnengekomen van de Leden Prof. Dr. B. Schrieke, Dr. C Nooteboom, Ir. W. J. Twiss, Dr. E. Asai, Dr. H. A. C. Boelman, Drs. J. H. Haring en E. van Stappershoef.

In bespreking komt een schrijven van Dr. Poerbatjaraka, die toestemming vraagt een tweetal door het Instituut uitgegeven Oudjavaansche geschriften, nml. het Rāmāyaṇa en het Bhārata-Yuddha, in transscriptie te mogen uitgaven. Bij de bespreking wordt er op gewezen, dat het in den handel brengen dier transscripties afbreuk zal doen aan den verkoop onzer uitgaven, die veel geld gekost hebben. Overigens wordt gemeend, dat wij zoodanige uitgave niet kunnen beletten, daar de auteursrechten na 30 jaar vervallen, en deze uitgaven respectievelijk van 1900 en 1903 zijn. In dien zin zal de Secretaris antwoorden.

Volgen de mededeelingen van den Secretaris. Deze wijst er op, dat onze begrooting een post „Onderhoud van het gebouw" bevat, groot f 550, welk bedrag bijna geheel verbruikt wordt voor het schoonmaken van het gebouw. Het is echter dringend noodig voor het eigenlijke onderhoud meer gelden beschikbaar te stellen. Zoo is verven, speciaal van den achtergevel, zeer urgent. Ook zal binnen niet te langen tijd, de centrale verwarming, die 42 jaar oud is en niet al te best meer functioneert, vernieuwd moeten worden. Dit laatste kan

desnoods nog een of twee jaar wachten, maar te lang uitstel van het verven zou het gebouw ruineeren Besloten wordt, dat de Secretaris een en ander met den Penningmeester zal bespreken.

Namens het Bestuur heeft de Secretaris een brief van rouwbeklag gezonden aan Mevrouw de Weduwe Prof. J. C. van Eerde

Tusschen oude boeken is gevonden een manuscript, dat, blijkens de stempels, eigendom is van het Ethnographisch Museum te Leiden De Heer Damsté zal het naar genoemd museum terugbrengen.

Ten slotte vestigt de Secretaris de aandacht op een uitgebreide collectie brieven — 7 bundels — van en aan Dr Brandes, die eveneens bij het ordenen van 's Instituuts verzamelingen aan den dag gekomen zijn.

Rondvraag:

Prof Berg oppert de mogelijkheid, om aan de leden een extra bijdrage te vragen in verband met de zware uitgaven, waarin het Instituut is vervallen door de z.g. Doode-hand-belasting. Uit de discussie blijkt, dat velen daar bezwaren tegen hebben. Mede in verband met het feit, dat genoemde belasting maar van tijdelijken aard is, wordt besloten zoodanige extra-bijdrage voorloopig niet te vragen.

Dr. Rassers brengt, mede namens Mr. van Ossenbruggen, verslag uit over het aangeboden manuscript van Pastoor Drabbe, over land en volk der Tenimber-eilanden. De commissie vond in genoemd werk tal van belangrijke en wetenswaardige gegevens, doch het is zóó omvangrijk — 6 à 7 honderd pagina's druk, benevens ± 200 illustraties — dat het Instituut om financieele redenen niet tot een uitgave zal kunnen overgaan. Mogelijk kunnen enkele der belangrijkste deelen in een der Adatrechtbundels gepubliceerd worden. Die mogelijkheid zal nader onder de oogen worden gezien

Boekgeschenken waren binnengekomen van de Heeren R. A. Kern, H. F. Tillema, P. Bakker, J W. J Wellan, Fr Oudschans Dentz, Dr H. J Schophuys, Ch. Kiès, Dr. Alb. C. Kruyt, benevens van de Kamer van Koophandel en Fabrieken te 's-Gravenhage

Niets meer aan de orde zijnde sluit de Voorzitter de vergadering.

BESTUURSVERGADERING
VAN 16 MEI 1936.

Aanwezig alle Bestuursleden, behalve de Heeren Ch. J. I. M. Welter en Mr. E. E. Menten, die bericht van verhindering hadden gezonden.

De Voorzitter opent de vergadering, waarna op zijn verzoek de Secretaris de notulen der April-vergadering leest. Deze worden goedgekeurd.

Tot lid worden benoemd de Heeren J. J. Moerman en Mr. T. E. F. van Koetsveld (Student-lid). Tegen ultimo 1936 hebben bedankt de Heeren Prof. Dr. Jac. van Ginneken en Dr. N. W. Lesquiller. Bericht van veranderd adres was binnengekomen van de Heeren W. Ph. Coolhaas, Prof. Dr. J. H. Boeke, Dr. V. E. Korn, W. K. H. Ypes, E. S. de Klerk, Dr. R Goris, Prof. Dr. G. W. J. Drewes, Dr. L. de Vries, benevens van de Sociètè Royal Belge de Gèographie.

Gelezen wordt een schrijven van den Heer G. L. Tichelman te Pematang Siantar ter aanbieding van een artikel voor de Bijdragen, getiteld Toenggal Panaloean, de Bataksche Tooverstaf. Tot leden der commissie van advies worden benoemd de Heeren Mr. van Ossenbruggen en Dr. Kruyt.

Volgen de mededeelingen van den Secretaris. Deze legt allereerst over een overdruk van zijn Speelman-biographie, gedrukt op het restant-papier der Coen-uitgave en gebonden in stempelband. Er zijn 300 afdrukken gemaakt en er is nog voor circa 100 exemplaren papier. Na discussie wordt besloten ook die laatste 100 exemplaren te doen afdrukken en binden, en het werk dan voor f 5 in den handel te brengen.

Bij het ordenen van de verzamelingen van het Instituut is gevonden een collectie van 24 beschreven bamboes, alle dienstbrieven uit de jaren om 1850 en gericht aan den resident van Siboga door verschillende Bataksche autoriteiten. Van 16 dier brieven is een transscriptie op papier aanwezig, benevens een Maleische vertaling. Voor

het Instituut hebben deze documenten weinig waarde. Besloten wordt ze aan te bieden aan het Koloniaal Instituut te Amsterdam.

Eveneens is gevonden een groote verzameling Abklatsche van Atjehsche grafsteenen etc., indertijd uit Atjeh aan Prof. Snouck Hurgronje gericht, en door Z. H. G. naar het Instituut gezonden. De Voorzitter zal informeeren, of het Oostersch Instituut te Leiden daar prijs op stelt.

Ten slotte wordt op voorstel van den Secretaris besloten aan de Universiteit te Bombay ruil van uitgaven voor te stellen.

Rondvraag:

De Heer Damsté biedt voor de Bijdragen aan een artikel, getiteld: „De zeven slapers van Efesus in het Atjehsch".

Prof. Idema vraagt, hoe thans de verhouding is tusschen het Instituut en het Indisch Genootschap. De Secretaris zet uiteen, hoe die verhouding het vorige jaar is geregeld.

Prof. Gonda wordt ten aanzien van zijn oordeel over het artikel van Dr. Zieseniss, „Das Wrhaspati-tattwa" diligent verklaard.

Verder biedt Z. H. G. voor de Bijdragen aan een artikel over de lijst van Pigafetta, taalkundig toegelicht.

Boekgeschenken waren binnengekomen van de Heeren Dr. W. C. Klein, Dr. Th. P. Galestin, Mr. C. T. Bertling, Dr. H. A. C. Boelman, Prof. Dr. N. J. Krom, O. L. Helfrich, T. Oudschans Dentz, benevens van de Directie der Mijnbouw Maatij Redjang Lebong.

Aan de schenkers is dank betuigd.

Niets meer aan de orde zijnde, sluit de Voorzitter de vergadering.

BESTUURSVERGADERING

VAN 20 JUNI 1936.

Aanwezig de Bestuursleden Prof. Dr. Ph. S. van Ronkel (Voorzitter), Mr. F. D. E. van Ossenbruggen (Ondervoorzitter), H. T. Damsté, Prof. Dr. C. C. Berg, Dr. Alb. C. Kruyt, Prof. Dr. J. Gonda, Dr. W. H. Rassers en Dr. F. W. Stapel (Secretaris). De Heeren Ch. J. I. M. Welter, Mr. E. E. Menten, Dr. C. W. Th. Baron van Boetzelaer van Dubbeldam en Prof. Mr. H. A. Idema hadden bericht van verhindering gezonden.

De Voorzitter opent de vergadering en verklaart dat, indien Mr. Menten aanwezig ware geweest, hij zou begonnen zijn dezen de hartelijke gelukwenschen van het Bestuur aan te bieden met de hem ten deel gevallen Koninklijke onderscheiding.

Vervolgens leest de Secretaris de notulen der vorige vergadering, die worden goedgekeurd.

In aansluiting bij de notulen deelt de Voorzitter mede, dat de Abklatsche uit Atjeh het best op hun plaats zijn bij het Instituut-Kern, waaraan ze zullen worden toegezonden.

Tot lid worden benoemd de Heeren Dr. Th. H. M. Loze, Dr. M. Soewarno, Joh. Koning en J. G. H. van der Starp (student-lid). Overleden is Mr. C. Bake. Bericht van veranderd adres is binnengekomen van de leden P. J. Goedhart, Ir. W. J. Twiss, Dr. C. Hooykaas, W. O. L. Bethbeder en H. J. Klementkow.

Ontvangen is een dankbetuiging van Mevr. de Wed. Prof. J. C. van Eerde voor de door het Instituut betoonde deelneming bij het overlijden van Z. H. G.

Gelezen wordt een schrijven van de American Anthropologist, welks uitgever verklaart niet te kunnen treden in het verzoek van het Instituut tot ruil van edita, daar genoemd lichaam geen bibliotheek heeft.

Besloten wordt, lid te worden van The American Anthropological Association, waardoor wij genoemd periodiek zullen ontvangen.

Vervolgens worden gelezen twee brieven van het Nederlandsch Bijbelgenootschap, welks Secretaris van het Departement van Koloniën de toezegging kreeg tot aankoop door genoemd Departement van 70 exemplaren van het door Dr van der Veen samen te stellen Tae-Woordenboek. Hierdoor zou het tekort van f 700 op genoemde uitgave zijn opgeheven. De Secretaris heeft bereids den dank van het Instituut overgebracht

Van de afdeeling Volkenkunde van het Koloniaal Instituut te Amsterdam werd een dankbetuiging ontvangen voor de door ons aan genoemde instelling aangeboden Bataksche brieven op bamboes.

Aan de orde komt een schrijven van Dr. F. D. K. Bosch, waarin Z Ed.Z.G. meldt dat hij, wegens vertrek naar Nederland, zijn functie als vertegenwoordiger van het Instituut moet neerleggen, en tevens Dr. G. F. Pijper als zijn opvolger aanbeveelt. Besloten wordt Dr. Bosch den dank van het Instituut te betuigen voor de door hem als vertegenwoordiger bewezen diensten, en Dr. Pijper tot vertegenwoordiger te benoemen.

Volgen de mededeelingen van den Secretaris. Deze brengt allereerst in herinnering, dat het Instituut op den 4den Juni j.l. 85 jaar bestond. Verder bespreekt hij eenige maatregelen, te nemen in verband met de voortzetting der uitgave van het Corpus Diplomaticum Neerlando-Indicum, en stelt vervolgens voor van de overtollige exemplaren der in de Bibliotheek aanwezige boeken lijsten te doen maken met de prijzen, waarvoor die exemplaren door particulieren kunnen worden gekocht.

Op advies van den Secretaris geeft het Bestuur toestemming aan de Redactie van den Kalender van het Algemeen Nederlandsch Verbond om eenige cliché's uit de door het Instituut uitgegeven Speelman-biographie voor dien Kalender in bruikleen af te staan.

De prijs der overdrukken van het door Prof. Gonda uitgegeven Agastyaparwa wordt bepaald op f 3.75.

Ten slotte legt de Secretaris over een door Dr. van Nouhuys ingezonden Atjehsch manuscript, dat Z.Ed. aan het Instituut aanbiedt voor het geval er prijs op wordt gesteld. De Voorzitter deelt mede, dat bedoeld geschrift een tweetal verhandelingen over de Mohammedaansche geloofsleer bevat, met langs den rand geschreven glossen. Het document zal gaarne worden aanvaard voor de handschriftenverzameling van het Instituut.

Rondvraag:

Prof. Berg biedt voor plaatsing in de Bijdragen aan een verhandeling van Dr. E. J. van den Berg, getiteld De Val van Sora. De Heeren Prof. van Ronkel en Prof Gonda worden uitgenoodigd van advies te willen dienen.

Verder biedt Prof. Berg aan een verhandeling van zichzelf, getiteld: Zwerftochten om de wieg van het Oudjavaansche Mahābhārata, welk werk òf als geheel, òf als 7 afzonderlijke artikelen kan worden uitgegeven.

Dr Kruyt biedt een kort artikel aan van de hand van Dr. Dake, getiteld: Het reinigen van Poesakas in Pandjaloe. De Heeren Dr. Kruyt en Mr. van Ossenbruggen, die het artikel bereids bestudeerd hadden, adviseeren tot opneming Conform besloten.

Prof. Gonda brengt, mede namens Prof. Berg, advies uit over het artikel van Dr. Zieseniss, Das Wrhaspati-tattwa, welk artikel zij voor plaatsing in de Bijdragen warm aanbevelen.

De Voorzitter vraagt inlichtingen over de indertijd aan den Heer Cowan gedane toezegging tot opname in de Bijdragen van zijn dissertatie. De Secretaris deelt mede, dat daartoe indertijd is overgegaan op advies van Prof. Snouck Hurgronje.

Boekgeschenken waren binnengekomen van de Heeren Dr. J. M. Somer, J W. J. Wellan, Dr. J. Termeulen, Dr. J Eisenberger, Dr. H Guyt, Dr. A. Krafft, Dr. A. J. Bernet Kempers en Dr. F. W. Stapel, alsmede van de Vereeniging Indië-Nederland Aan de schenkers is dank betuigd.

Niets meer aan de orde zijnde, sluit de Voorzitter de vergadering.

BIJDRAGEN TOT DE TAAL-, LAND- EN
VOLKENKUNDE VAN NEDERL.-INDIË

N.V. DE NEDERLANDSCHE BOEK- EN STEENDRUKKERIJ
VOORHEEN H. L. SMITS, WESTEINDE 13[illegible], DEN HAAG